

Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974

■ **Κάιρο: Ιντριγκες – Αθήνα: «Ελεύθερη Ελλάδα»**

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
1941-1974

ΤΟΜΟΣ 2

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
1941-1974

ΤΟΜΟΣ 2
ΚΑΪΡΟ: ΙΝΤΡΙΓΚΕΣ –
ΑΘΗΝΑ: «ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ»

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΤΟΜΟΣ 2 – ΚΑΪΡΟ: ΙΝΤΡΙΓΚΕΣ – ΑΘΗΝΑ: «ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ»

Ειδική έκδοση για την **Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία**

Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973

Επιμέλεια: Φώτης Παπούλιας

Διόρθωση: Μαρία Καραμπατζάκη, Μάγδα Κλαυδιανού, Θόδωρος Μαργαρίτης

Σύνθεση εξωφύλλου: Κάτια Φυντανίδου

Παραγωγή: ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.

Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.

ISBN (σει): 978-960-9487-62-7

ISBN (τόμου): 978-960-9487-65-8

© Εκδόσεις POLARIS

© 2011 για αυτήν την έκδοση, Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας, απαγορευτικής των προσβολών της. Επισημαίνεται, πάντως, ότι κατά τον Ν.2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν.2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν.100/1975) απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης, και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου, με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση, ή σε άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

Τόμος 2: Κάιρο: Ιντριγκες – Αθήνα: «Ελεύθερη Ελλάδα»

1. Στη Μέση Ανατολή	7
2. Το φούντωμα	57
3. Η μάχη του βασιλιά	111
4. Τα ιταλικά όπλα	125
5. Ήττα στα Δωδεκάνησα	169
6. Ο μικρός εμφύλιος πόλεμος	189
7. Η θυσία του Αβραάμ (Ανατροπή πολιτικής)	223
8. Η Μεγάλη Τρομοκρατία	245

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

ΒΡΑΔΥΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΗΣ 4^{ΗΣ} ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ • ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΗ ΔΙΑΜΑΧΗ ΣΟΦ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΚΑΙ ΤΣΟΥΔΕΡΟΥ • Ο Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΩΣ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΕΙΣΑΓΕΙ ΑΘΡΟΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥΣ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΥΣ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ • ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ • Η Ι ΤΑΞΙΑΡΧΙΑ ΣΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΕΛ ΑΛΑΜΕΪΝ • Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΤΑΞΙΑΡΧΙΩΝ

- ΠΛΗΡΗΣ ΝΙΚΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΣΤΑΣΙΑΣΤΩΝ
- Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΓΙΝΕΤΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ

ΕΝΩ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ διαμορφωνόταν η κατάσταση με χαρακτηριστικό στοιχείο την αντίσταση, το «παράρημά» της του εξωτερικού απομακρυνόταν συνεχώς από την ελληνική πραγματικότητα. Βασιλιάς και κυβέρνηση αγωνίζονταν να δημιουργήσουν έναν αξιόμαχο τακτικό στρατό, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη το πολιτικό έδαφος στο οποίο θα σπνόνταν η όλη στρατιωτική προσπάθεια. Και το έδαφος αυτό ήταν διαβρωμένο και ασταθές, από τα υπολείμματα της 4ης Αυγούστου αρχικά, από τη βασιλική εξουσία κατόπιν. Εκείνο που προείχε για την ελληνική πολιτεία στο εξωτερικό ήταν να αφαιρέσει όλες τις αιχμές εναντίον της, ώστε να προχωρήσει απερίσπαστη στη στρατιωτική ανασυγκρότηση, στον επισιτισμό του ελληνικού λαού και στην προάσπιση των εθνικών διεκδικήσεων. Αλλά η κύρια αιχμή που την απειλούσε ήταν ο χαρακτηρισμός της κυβέρνησης ως τεταρτοαυγουστιανής. Οι δημοκρατικοί Έλληνες της Μέσης Ανατολής και όσοι δημοκρατικοί έρχονταν από την Ελλάδα δυσανασχετούσαν για τη βραδύτατη απαλλαγή της κυβέρνησης από τα χαρακτηριστικά ως τεταρτοαυγουστιανά στοιχεία. Και το γεγονός αυτό προκαλούσε έντονες αντιδράσεις, που επρόκειτο να ξεσπάσουν σύντομα σε βάρος της στρατιωτικής προσπάθειας.

Είναι αλήθεια ότι, όπως είδαμε, από τις πρώτες ημέρες της άφιξής τους στην Αίγυπτο βασιλιάς και πρωθυπουργός εξαπέστειλαν τους περισσότερους υπουργούς που είχαν δικτατορική προέλευση. Αυτή η αλλαγή όμως δεν ήταν επαρκής, ώστε να ικανοποιήσει τους δημοκρατικούς. Και από τη Νέα Υόρκη, όπου βρισκόταν τότε, ο Σοφοκλής Βενιζέλος γεμάτος οργή έγραφε στον πρωθυπουργό Τσουδερό, στο Λονδίνο, για τη δραστηριότητα του υπουργού Εργασίας, Δημητράτου, στην Αμερική (ο

Αριστείδης Δημητράτος ήταν από τους εκλεκτούς του Ιωάννη Μεταξά στην κυβέρνηση της 4ης Αυγούστου) (Γρ. Δαφνή, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, Αθήναι 1970, σελ. 180):

«'Αντελήφθην εσχάτως ύπουλους κινήσεις τών ένταύθα δικτατορικών παραγόντων, οίτινες άπεθρασύνθησαν από την έδω παρουσίαν του Δημητράτου. Ο κύριος αυτός, εις πολιτικόν λόγον τόν όποιον έξεφώνησεν, εις τό γεύμα του 'Αρχιεπισκόπου, έπλεξε τό εγκώμιον του Μεταξά και ύπεσχέθη μετά την άπελευθέρωσιν τής 'Ελλάδος νά μεταβληθῆ εις ιεροκήρυκα τής πολιτικῆς του δικτάτορος, όστις κατά τά λεγόμενά του ύπήρξεν ό μεγαλύτερος πολιτικός τής 'Ελλάδος... 'Εάν προσθέσης εις όλα αυτά την τρομοκρατίαν την όποιαν έξασκει άκόμη και σήμερα τό φάσμα του Μανιαδάκη και τής σπείρας του, εις όλους τούς δημοσίους ύπαλλήλους, θά δικαιολογήσης την σπουδήν μου διά την εκκαθάρισιν μιås καταστάσεως ήτις εγκυμονεί μεγίστους κινδύνους».

Αλλά ο Τσουδερός έδειχνε ότι προχωρούσε με μεγάλη περίσκεψη. Αντιδρούσε ο βασιλιάς Γεώργιος και δεν ήθελε να έρθει σε σύγκρουση μαζί του. Άλλωστε, από αυτόν αποκλειστικά εξαρτιόταν η θέση του στην πρωθυπουργία. Είναι χαρακτηριστικό της κατάστασης που επικρατούσε στο εξωτερικό ότι μόνο την 4η Φεβρουαρίου 1942 καταργήθηκε επίσημα η 4η Αυγούστου. Την ημέρα εκείνη, ο πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός απέπεμψε τον υπουργό Εργασίας Δημητράτο. Και δημοσίευσε συστακτική πράξη, το άρθρο 2 της οποίας όριζε:

«Τό από 4 Αύγουστου 1936 Διάταγμα περι άναστολής τών διατάξεων τών άρθρων 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 και 95 του Συντάγματος καθ' όλον τό Κράτος είναι άκυρον».

Δεν είχε στο εξωτερικό καμιά πρακτική σημασία αν ίσχυε ή όχι η αναστολή των άρθρων αυτών του Συντάγματος που επέβαλε ο Μεταξάς εκείνη τη νύχτα, πριν από 66 μήνες. Το γεγονός όμως ότι, έστω εικονικά και συμβολικά, επί 10 μήνες μετά την κατάρρευση της Ελλάδας εξακολουθούσε να θεωρείται ως υφιστάμενη έδινε κάθε δικαίωμα σε οποιονδήποτε να νομίζει ότι ο βασιλιάς, που υπέγραψε υπό το φως των κεριών την 4η Αυγούστου στο ανάκτορό του την πράξη εκείνη, είχε σκοπό να τη διαιωνίσει και όταν θα επέστρεφε μετά την απελευθέρωση.

Το λάθος που διέπρατε ο Γεώργιος ήταν οφθαλμοφανές και κολοσσιαίο. Δεν αντιλαμβανόταν ότι για να εδραιώσει την εμπιστοσύνη προς το πρόσωπό του όφειλε –όπως έχουμε πει– να επιταχύνει τα μέτρα για την αποκατάσταση της δημοκρατίας και όχι να την επιβραδύνει. Αυτός όμως συνέχιζε την εσφαλμένη τακτική, όχι μόνο στο θέμα της 4ης Αυγούστου, αλλά και στο θέμα της δικής του επανόδου στην Ελλάδα. Τι ακριβώς επιδίωκε ο βασιλιάς; Κανείς δεν κατόρθωσε να ανασύρει τον

πέπλο που σκέπαζε την ψυχή εκείνου του κλειστού, απομονωμένου και απρόσιτου τύπου. Ούτε ο άνθρωπος που τον πλησίασε περισσότερο από κάθε άλλον, ο Π. Πιπινέλνς. Και ίσως –όπως νόμιζαν πολλοί– να έκρινε ότι, αν χαλάρωνε η υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, θα προκαλούνταν αντιθέσεις και τάσεις διχασμού, που θα παρέβλαπταν την πολεμική προσπάθεια. Αν αυτό ήταν το κίνητρό του, βρισκόταν βέβαια έξω από κάθε πραγματικότητα. Γιατί, καλώς ή κακώς, εκείνοι που θα αναλάμβαναν να συγκροτήσουν τις ένοπλες δυνάμεις ήταν ήδη βαθιά διχασμένοι. Άλλοι προσέβλεπαν στον Γεώργιο ως άξονα σταθερότητας για τον αγώνα στο εξωτερικό. Και άλλοι ως φορέα του καταλυθέντος καθεστώτος, που είχε πρόθεση να το επαναφέρει φερόμενο στις λόγχες του στρατού ο οποίος θα συγκροτούνταν.

Υπήρχε, τέλος, και ο «τρίτος άνθρωπος»: η οργανωμένη αριστερά στη Μέση Ανατολή, η οποία ήθελε οπωσδήποτε να θέσει υπό τον έλεγχο της τις ένοπλες δυνάμεις του εξωτερικού. Σε αυτό, βέβαια, θα τη διευκόλυνε η διάσταση μεταξύ βασιλοφρόνων και δημοκρατικών. Αν ο βασιλιάς υπερθεμάτιζε σε διακηρύξεις –αντί να σύρεται προς αυτές με τεράστια καθυστέρηση– ότι θα επανέφερε τις απόλυτες συνταγματικές ελευθερίες του λαού, ότι δεν θα επέστρεφε αν δεν καλούνταν με ευνοϊκό δημοψήφισμα, τι θα συνέβαινε; Ασφαλώς, δεν θα επαναστατούσαν οι βασιλόφρονες και οι τεταρτοαυγουστιανοί μέσα και έξω από την Ελλάδα. Η φύση και η φορά των πραγμάτων θα τους εξανάγκαζε να το αποδεχτούν σιωπηρά.

Επίσης, οι δημοκρατικοί, μέσα και έξω από την Ελλάδα, θα ικανοποιούνταν. Δεν θα είχαν πια για στόχο τους τον θρόνο. Τα κόμματα δεν θα φθείρονταν και δεν θα χρονοτριβούσαν επί ενάμισι έτος βυζαντινολογώντας γύρω από το πολιτειακό, ενώ το ΕΑΜ, απαλλαγμένο από συμβατικότητες, αξιοποιούσε ορμητικά την αντίσταση. Οι δημοκρατικοί και οι βασιλόφρονες αξιωματικοί δεν θα διαχωρίζονταν και δεν θα συμπλέκονταν θανάσιμα στις ένοπλες δυνάμεις του εξωτερικού. Και η Αριστερά δεν θα μπορούσε να παρασύρει τους δημοκρατικούς μέσα στο στράτευμα της Μέσης Ανατολής σε στάσεις και ανταρσίες.

Αντί όμως αυτού του λογικού και φυσιολογικού δρόμου, ο βασιλιάς Γεώργιος, ανεξάρτητα από τα υποκειμενικά του κίνητρα, ακολουθούσε μια τακτική που γενούσε την εντύπωση ότι αγωνιζόταν: πώς θα διατηρούσε όσο το δυνατόν περισσότερο τα κεκτημένα και πώς θα παραχωρούσε όσο το δυνατόν λιγότερα. Και μόνο τον Ιούλιο του 1943 έκανε μια δήλωση –όπως θα εκτεθεί αναλυτικότερα– ότι 6 μήνες μετά την απελευθέρωση θα προκηρύσσονταν εκλογές Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης αφού ο ίδιος θα είχε επανέλθει από την πρώτη ημέρα. Βέβαια, ο βασιλιάς δεν ήταν μόνος. Υπήρχε πίσω του ένα ολόκληρο πλέγμα ατόμων και συμφερόντων ή, για την ακρίβεια, προσώπων, πραγμάτων και ιδεών. Όπως συνέβαινε και στην αντί-

θετη πλευρά. Αλλά, οπωσδήποτε, ήταν ο κορυφαίος. Και κυρίως η στάση του ευθύνεται για όσα επακολούθησαν.

Υπό τις γενικές αυτές συνθήκες, η κατάσταση στη Μέση Ανατολή εξελισσόταν μέσα σε συνεχείς ανωμαλίες που είχαν άμεση αντανάκλαση στις ένοπλες δυνάμεις. Η συγκρότησή τους κώλωνε, με διαρκείς εκδηλώσεις άλλοτε εκρηκτικές, άλλοτε ανεδαφικές, πάντα όμως επιβλαβείς. Και θα καταφύγουμε σε έναν αυτόπιτη μάρτυρα, τον τότε συνταγματάρχη Θρ. Τσακαλώτο.

Η μάχη των εικόνων

Ο Θρ. Τσακαλώτος ήταν αφοσιωμένος βασιλόφρων. Είχε διαφύγει στη Μέση Ανατολή από την Ελλάδα και μετά από αρκετές περιπέτειες του ανέθεσαν τη διοίκηση του Κέντρου Εκπαίδευσης Ισραηλίας. Προκάτοχός του ήταν ο συνταγματάρχης Θ., φανατικός επίσης βασιλόφρων. Και ο Τσακαλώτος γράφει (40 Χρόνια Στρατιωτικής της Ελλάδας, Α', 393) τα εξής περίεργα και χαρακτηριστικά (αποσπούμε φράσεις από το αποκαλυπτικό κείμενό του):

«...Πρὶν παραλάβω τὴν διοίκηση (τοῦ Κέντρου)... παρατήρησα τὸν Θ. νὰ κατασκευάζη κορνίζες, περὶ τὰς 30, γιὰ εἰκόνες τοῦ Βασιλέως... Σὲ μιὰ ἑβδομάδα παρέλαβα τὴν διοίκησι. Αἱ εἰκόνες δὲν εἶχαν τοποθετηθῆ. Συνεκέντρωσα τοὺς διοικητὰς. Ἀφοῦ τοὺς ἐξήγησα τὸν τρόπον λειτουργίας τοῦ Κέντρου, κατέληξα: “Εἶδα ὅτι ὁ κ. Θ. προετοίμασε περὶ τὰς 30 εἰκόνες τοῦ Βασιλέως, τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι θὰ τὰς τοποθετήσωμεν μέχρι μαγειρείου. Ἀντιλαμβάνεσθε τί ὠραία εὐκαιρία γιὰ τοὺς κομμουνιστὰς. Φαντασθῆτε, καὶ ἐρωτῶ τί θὰ κάμωμε, ἐὰν εἰς τὴν στρατιωτικὴν λέσχην, ἓνας μεθυσμένος κομμουνιστὴς ἢ παριστάνων τὸν μεθυσμένον, ἀρχίσῃ νὰ ὑβρίζῃ τὸν Βασιλέα καὶ νὰ ζητᾷ μεγαλοφώνως ἢ νὰ προσπαθῆ νὰ σπάσῃ τὴν εἰκόνα του. Θὰ ἤρχιζον εἰς τὴν Λέσχην ‘ὀμηρικαὶ’ μάχαι μεταξὺ κομμουνιστῶν καὶ βασιλοφρόνων μὲ τοὺς δημοκρατικούς ἀδιαφόρους”... Τοὺς ὑπενθύμισα τὴν ἀποστολή μας, τὸν σκοπὸν τῆς δημιουργίας τοῦ Κέντρου, τοὺς ἐξώρκισα νὰ εἴμεθα συνετοὶ καί, τελικῶς, τοὺς ἐπρότεινα: “Νὰ τοποθετηθοῦν αἱ εἰκόνες τοῦ Βασιλέως μας εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπισήμως... ὄχι ὁμως εἰς κέντρα ἀναψυχῆς, λέσχας ἀξιωματικῶν καὶ κέντρα ψυχαγωγίας ὀπλιτῶν”. Ὁ Συνταγματάρχης Θ. καὶ μόνον ἔφερε ἀντιρροήσεις μὲ ἐπιχειρήματα, ὅτι “ὁ Βασιλεὺς εἶναι ὁ Ἀρχιστράτηγός μας· ἡ Λέσχη εἶναι τὸ σπῆτι τῶν ἀξιωματικῶν· δὲν μποροῦμε νὰ μὴ ἀναρτησωμεν εἰκόνα τοῦ Βασιλέως, ἀφοῦ ὅλα τὰ Κράτη εἰς τὰς λέσχας των τοποθετοῦν τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλέως των”.

» Ἀπήντησα: “Μοῦ μιλάς γιὰ κατάστασι συνήθη καὶ γιὰ ἔθνη μὲ κανονικὴν ζωὴν. Ἄν ἀρχίσωμεν τοὺς καυγάδες, νὰ εἶσθε βέβαιοι γιὰ ἓνα πρῶγμα: Τὸ Κέντρον θὰ διαλυθῆ καὶ θὰ εἴμεθα ὑπεύθυνοι καὶ προδῶται ἔναντι τῆς ἀποστολῆς μας”... Συγκινημένος δὲ κατέληξα: “Κύριοι, μὲ τὴν πρότασι Θ. εἶναι σὰν νὰ λέμε ἐμμέσως, ὅτι δὲν θέλουμε νὰ πολεμήσωμε”...

» Τὸ ἐπιχείρημα “δὲν θέλουμε νὰ πολεμήσουμε” ἀπετέλεσε πραγματικὸν μαστίγιον ὅλοι οἱ διοικηταὶ ἐπετέθησαν ἔναντιον τοῦ συνταγματάρχου Θ.: Μπαϊρακτάρης, Σύρμας, Πάλλης, Καμπεξίδης, Παπαδημητρίου, Ἀρβανιτάκης καὶ ὁ πρῶτος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ... Ὁ συνταγματάρχης Θ. τὴν ἐπομένην ἠθέτησε τὴν λογικὴν συμφωνίαν μας. Διέταξε καὶ ἀνήρησαν τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλέως καὶ εἰς τὰς λέσχας. Οἱ κομμουνισταὶ ἔσπευσαν νὰ διαμαρτυρηθοῦν, νὰ δεικνύουν τάσεις συγκεντρώσεως καὶ καταστροφῆς τῶν εἰκόνων τῶν λεσχῶν. Τοὺς εἰδοποίησα “νὰ μὴ τολμήσουν νὰ κάμουν τίποτε, διότι ἐντὸς 24ώρου θὰ ἀφαιρεθοῦν ἐκεῖθεν αἱ εἰκόνες”...

» Ὅπωςδὴποτε, ἀφοῦ εἰς συγκέντρωσιν διοικητῶν ἔψεξα τὸν φίλον μου συνταγματάρχην διὰ τὴν διαγωγὴν του (σημειῶ ὅτι ἀμφότεροι εἶχομεν τὸν βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου) διότι δὲν ἐτήρησε τὴν συμφωνίαν μας, ἀνεκοίνωσα ὅτι διέταξα ἀθορύβως τὴν νύκτα νὰ καταβιβασθοῦν αἱ εἰκόνες ἀπὸ τὰς λέσχας, μερίμνη τοῦ ἐπιτελάρχου κ. Σύρμα, ἀκραιφνοῦς βασιλόφρονος... Ἐγίνετο ἡ προπαρασκευὴ τοῦ Κέντρον διὰ τὴν τελετὴν τῆς 25ης Μαρτίου, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ συνεκεντροῦτο ὅλη ἡ Ἰσραηλία καὶ πλείστοι Ἕλληνες, Ἄγγλοι καὶ Αἰγύπτιοι ἐπίσημοι μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. Ἦσαν ὅλα ἔτοιμα τὸ πρωὶ καὶ ὁ κόσμος ἄρχισε νὰ συγκεντροῦται. Ἐρχεται τρεχάτος ὁ ἀντι-συνταγματάρχης Σύρμας, καὶ μοῦ ἀναφέρει: “Στὴν πλατεῖα τῆς συγκεντρώσεως γιὰ τὴν τελετὴ, ὁ συνταγματάρχης Θ. διέταξε καὶ ἀνηρτήθη ἡ εἰκὼν τοῦ Βασιλέως τῆς Ἀγγλίας –ἀφελῆς, τὸ ὀλιγώτερον, πράγματι ἐπινόησις, ἀλλὰ καὶ πόσον ἐπικίνδυνος–, ὁ ταγματάρχης Χ. μὲ ἄλλους φρουροῦν κάτω τῶν εἰκόνων μὲ πιστόλια, ἀπειλοῦντες μὲ τὸ μαστίγιον καὶ ὕφος θρασύ. Κομμουνισταὶ συγκεντρῶνονται, ζητοῦντες ἀπειλητικὰ τὸ κατέβασμα τῆς εἰκόνος τοῦ Βασιλέως”...

»...Διέταξα τὸν ἀντισυνταγματάρχην Σύρμαν νὰ μεταβῆ καὶ νὰ καταβιβάσῃ πρὶν ἢ συγκεντρωθῆ ὁ κόσμος, τὰς εἰκόνας, καὶ νὰ μεταφέρῃ διαταγὴν μου ἀπομακρύνσεως ἐκεῖθεν τοῦ Χ., καὶ τῶν ἄλλων ἀνοήτων. Ὁ κ. Σύρμας προσεπάθησε νὰ πείσῃ τὸν Χ., ἀλλὰ αὐτὸς ἀντέστη... Μετέβην

ἐπὶ τόπου καὶ ἐπειδὴ ἤρχισε πλέον ὁ κόσμος νὰ συγκεντροῦται, ἀθόρυβα ἀπεμάκρυνα τὸν Χ., εἰς τὸν ὅποιον ἀνεκοίνωσα δι τὸν θέτω ὑπὸ διοικητικὴν προφυλάκισιν... Μιὰ διμοιρία ἀπολύτου πειθαρχίας ἦτο στὴ διάθεσί μου...

»Θὰ κλείσω τὸ θλιβερὸν τοῦτο ζήτημα τῶν εἰκόνων τοῦ ἀειμνήστου ἥρωος βασιλέως ἀναφέρων τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἰδίου. Εἶχα τοποθετηθῆ διοικητὴς τῆς ἱστορικῆς, πλέον, Ταξιαρχίας τοῦ Ρίμινι, τῶν ὑπολειμμάτων τότε τῶν στασιαστῶν, καὶ πρὶν ἢ ἐπιβιβασθοῦμε γιὰ τὴν Ἰταλία, ἦλθα ἀπὸ τὸ Λίβανο, ὅπου εἶχε συγκεντρωθῆ πρὸς ἐκπαίδευσιν ἡ Ταξιαρχία γιὰ νὰ παρουσιασθῶ στὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου καὶ τὸν ἀείμνηστον Βασιλέα Γεώργιο, προκειμένου νὰ πάρω τὰς τελευταίας ἐντολάς των...

ἽΟ ἀείμνηστος Βασιλεὺς μὲ κράτησε κοντὰ του ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον ὥραν...

»Φυσικά, μὲ τὴν εὐκαιρία, ἦλθαμε καὶ στὸ περιλάλητο ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ τοῦ ἐτόνισα τὴν ἐγκληματικὴ βασιλοκαπηλεία τῶν ἀνοήτων σὲ μιὰ μολυσμένη ἀτμόσφαιρα... Ἐνθυμοῦμαι καλὰ τὴν ἀπάντησί του καὶ τὴν μεταφέρω ἐπὶ λέξει: "...Νὰ τίς... τίς εἰκόνες μου: Ἐδῶ ἦλθαμε νὰ πολεμήσουμε τοὺς Γερμανοὺς καὶ αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ σκέψις μας. Θέλω βεβαίως νὰ μὲ σέβωνται σὰν ἀρχηγό τους, σὰν Βασιλέα τους, ἀλλὰ τέτοιες ἀηδίες δὲν μοῦ ἀρέσουν"».

Ἡ κατάσταση

Τα ἐπεισόδια που ἀναφέρει ὁ Θ. Τσακαλώτος εἶναι χαρακτηριστικά. Εἰκονοκλάστες καὶ εἰκονομάχοι ἐνῶ ὁ πόλεμος μαινόταν. Καὶ ἀνάμεσά τους ὁ βασιλιάς, που ἔδειχνε ὅτι ἐνδιαφερόταν μόνο γιὰ τὴ στρατιωτικὴ προσπάθεια, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβάνεται ὅμως ὅτι ὁ ἴδιος ἀποτελοῦσε τὴν πέτρα τοῦ σκανδάλου... Αὐτὸ ἦταν τὸ πολιτικὸ καὶ στρατιωτικὸ πλαίσιο τῆς Μέσης Ανατολῆς σὲ ἀπόσταση 1.500 χιλιομέτρων ἀπὸ τὴν Ελλάδα, στὴν ὁποία ὁ λαὸς μαχόταν καὶ μαρτυροῦσε. Συγκεκριμένα, τὰ πράγματα εἶχαν ὡς εἴς:

Εἶδαμε ὅτι τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1941 ὁ βασιλιάς καὶ ἡ κυβέρνησις ἔφτασαν στὸ Λονδίνο. Παρέμειναν ἐκεῖ μέχρι τὴν 10 Ἀπριλίου 1943. Ἀλλὰ, στὸ μεταξύ, ὅταν ἔκτακτες περιστάσεις τὸ ἐπέβαλλαν, ἐσπευδαν στὴ Μέση Ανατολή. Στὸ Κάιρο ὅμως παρέμειναν οἱ ὑπουργοὶ τῶν πολεμικῶν ὑπουργείων. Ὁ Βρετανὸς πρεσβευτὴς, ὁ διαπιστευμένος στὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησις, ἔμενε στὸ Κάιρο καὶ ὄχι στὸ Λονδίνο. Μέχρι τὸν Μάρτιο τοῦ 1943 ἦταν ὁ Πάλαιρετ, ὁπότε τὸν ἀντικατέστησε ὁ Ρέτζιναλτ Λήπερ. Ἦταν ἐπίσης μόνιμωσ ἐγκατεστημένος στὴν αἰγυπτιακὴ πρωτεύουσα ὁ Βρε-

τανός υπουργός των Υποθέσεων της Μέσης Ανατολής. Από το 1941 τον τίτλο αυτό τον έφεραν τρεις υπουργοί διαδοχικά: ο Λίτλετον, ο Κάζεϋ και ο Μούν, έως ότου το 1944 ανέλαβε ο Χάρολντ Μακ Μίλλαν.

Το Κάιρο ήταν επίσης η έδρα του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Πέντε αρχιστράτηγοι ανέλαβαν διαδοχικά αυτή τη θέση στη διάρκεια του πολέμου. Μέχρι τον Ιούλιο του 1941 ήταν ο Ουείβελ, ο οποίος σήκωσε και όλο το βάρος των ευθυνών από βρετανικής πλευράς της ελληνικής πολεμικής τραγωδίας. Αντικαταστάθηκε από τον στρατηγό Ωκινλεκ, έως τα μέσα Αυγούστου του 1942, οπότε τον διαδέχτηκε ο στρατηγός Αλεξάντερ. Τον Φεβρουάριο του 1943 τη θέση του κατέλαβε ο στρατηγός Ουίλσον. Τον Ιανουάριο του 1944 τοποθετήθηκε ο στρατηγός Πάτζετ. Αλλά, στο μεταξύ, με την εκδίωξη του Άξονα από τη βόρεια Αφρική, το θέατρο πολέμου της Μέσης Ανατολής έγινε δευτερεύον και το Στρατηγείο του Καΐρου υπήχθη σε εκείνο της Μεσογείου. Ο στρατηγός Πάτζετ, συνεπώς, είχε πιο περιορισμένες ευθύνες.

Πώς γινόταν η σύνδεση των ελληνικών και βρετανικών δυνάμεων της Μέσης Ανατολής με τον αγώνα στην Ελλάδα;

Την εποπτεία και την ενίσχυση όλων των κινημάτων αντίστασης την είχε στο Λονδίνο το Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου. Κατά περιοχές, όμως, υπήρχαν ορισμένες υπηρεσίες που διοικητικά υπάγονταν σε αυτό το υπουργείο αλλά εξαρτιόντουσαν από το περιφερειακό στρατηγείο για τις επιχειρήσεις και από το Φόρεϊν Όφισ για τις πολιτικές σχέσεις. Στη Μέση Ανατολή η υπηρεσία αυτή ήταν η SOE, η οποία είχε και την ευθύνη του ελληνικού ανταρτοπόλεμου. Σ' αυτήν υπαγόταν και η ΜΟ4.

Η SOE (Special Operation Executive) στο διάστημα των 4 πολεμικών ετών (1941-1945) άλλαξε πέντε φορές προϊστάμενο. Και ο κάθε προϊστάμενος άλλαζε λίγο ή πολύ τα σχέδια του προκατόχου του, προκαλώντας αρκετή σύγχυση στην ελληνική πλευρά. Σχεδόν όμως ποτέ δεν ενημέρωνε την ελληνική κυβέρνηση του εξωτερικού για τις δραστηριότητες της υπηρεσίας του στον ελληνικό χώρο. Η ποιότητα, εξάλλου, των επιτελών, υπαλλήλων και πρακτόρων της SOE παρουσίαζε τεράστιες διακυμάνσεις. Υπήρξαν ορισμένοι από αυτούς εκπληκτικοί και πολλοί ανίκανοι.

Σύγχυση

Το βασικό όμως και ακατάλυτο χαρακτηριστικό της βρετανικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα –πιθανότατα και απέναντι σε όλες τις συμμαχικές χώρες– ήταν η απερίγραπτη σύγχυση, όχι μόνο λόγω πολυαρχίας και σύγκρουσης αρμοδιοτήτων, αλλά και λόγω της αποκρυσταλλωμένης, διαφορετικής πολιτικής των επιμέρους υπηρεσιών.

Ο Ρέτζιναλτ Λήπερ αντιλήφθηκε αμέσως την κατάσταση μόλις έφτασε στο Κάιρο. Και είπε επιγραμματικά: «Το Φόρειν Όφισ παρείχε πλήρη υποστήριξη στον βασιλιά Γεώργιο και στην κυβέρνησή του. Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής υποστήριξε με όπλα και χρυσές λίρες στα ελληνικά βουνά τους χειρότερους εχθρούς του βασιλιά».

Αυτή η σύγκρουση κατευθύνσεων και η έλλειψη συντονισμού υπήρξε πρόξενος πολλών δεινών και για την αγγλική πολιτική και για την Ελλάδα. Την κατάσταση που δημιουργήθηκε την ανέλυσε σε μεταγενέστερο υπόμνημά του προς τη βρετανική κυβέρνηση (ανακοινώθηκε στο Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο της 22ας Νοεμβρίου 1943, εφημερίδα *Βήμα*, 27 Φεβρουαρίου 1972) ο τότε πρόεδρος υπουργός στη Μέση Ανατολή Μούν:

«Κατά τους τελευταίους μήνες εις την Μέσην Ανατολήν έχει αναπτυχθή προφανώς ασυμβίβαστος διαμάχη μεταξύ των συμφερόντων της μακροπροθέσου στρατηγικής, όπως εκφράζεται εις την πολιτικήν του Υπουργείου Έξωτερικών έναντι της Ελλάδος, και των συμφερόντων της βραχυπροθέσου στρατηγικής, όπως εκφράζεται εις την επιχειρησιακήν πολιτικήν των μαχομένων υπηρεσιών, την ακολουθουμένην υπό του S.O.E. εντός της Ελλάδος. Αί συγκρουόμενα αυτά πολιτικά συνοψίζονται εις τας ακόλουθους παραγράφους.

»Τά βρετανικά μακροπρόθεσμα συμφέροντα απαιτοῦν όπως μεταπολεμικῶς ἐδραιωθῆ εις τὴν Ἑλλάδα σταθερὰ καὶ φιλικὴ κυβέρνησις... Αἱ υπηρεσίαι ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι ὅσον οἱ Γερμανοὶ παραμένουν εις τὴν Ἑλλάδα, ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπολογισμοὶ πρέπει νὰ παραμερισθοῦν πρὸ τοῦ ἀμέσου καθήκοντος τῆς ἐκδιώξεως των. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτρέπεται εις μακροπρόθεσμοὺς πολιτικοὺς σκοποὺς νὰ παρεμβαίνουν εις τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου... Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι αἱ δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμφιλιωθοῦν καὶ συμβιβασμὸς εἶναι ἀδύνατος. Ὑφίσταται βασικὴ διαφορὰ ἀπόψεων εις τὸ θέμα τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Αἱ υπηρεσίαι πιστεύουν εἰλικρινῶς ὅτι ἡ συνέχισις τῆς συνεργασίας μὲ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου εις τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Βρετανικὴ πρεσβεία εις τὴν Ἑλλάδα εἶναι εις τὸν αὐτὸν βαθμὸν πεπεισμένη ὅτι ἡ συνέχισις τῆς συνεργασίας μὲ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ θὰ ἦτο ὀλεθρία διὰ τὸ μέλλον τῶν ἑλληνοβρετανικῶν σχέσεων καὶ κατὰ συνέπειαν θὰ ἐξημίωνε τὴν στρατηγικὴν μας θέσιν εις τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον.

»Πρόκειται περὶ ἀμέσου συγκρούσεως μεταξύ τῆς βραχυπροθέσου καὶ τῆς μακροπροθέσου ἀντιμετωπίσεως».

Ο Π. Κανελλόπουλος

Η πολεμική προσπάθεια του μαχόμενου έθνους στο εξωτερικό επηρεαζόταν βέβαια δυσμενώς από τη σύγχυση της αντιφατικής βρετανικής πολιτικής. Η κυβέρνηση υπέφερε σε σοβαρό βαθμό από την έλλειψη σαφούς συντονισμού των Άγγλων. Χειρότερη η δραματική της σύνθλιψη ανάμεσα στην πίεση να τραπέι προς τη δημοκρατική εκκαθάριση και την αντίθετη πίεση να διατηρηθεί όσο το δυνατόν περισσότερο προσκολλημένη στο παρελθόν. Και ενώ στην Ελλάδα γίνονταν τόσο κοσμογονικές ζυμώσεις, αυτή, επί αρκετούς τουλάχιστον μήνες, βρισκόταν τελείως έξω από την ελληνική πραγματικότητα. Τον Απρίλιο όμως του 1942 μπόρεσε να αποκτήσει νέο αίμα κατευθείαν από την Ελλάδα και να έρθει σε επαφή με τις καινούργιες διαμορφώσεις στην πατρίδα. Ο αρχηγός του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος, Π. Κανελλόπουλος, που είδαμε υπό ποιες ριψοκίνδυνες συνθήκες δραπέτευσε από την Αθήνα, έφτασε στο Κάιρο. Βρίσκονταν τότε στη Μέση Ανατολή ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός. Η άφιξη δε του Π. Κανελλόπουλου έδωσε την ευκαιρία για έναν ευρύ ανασχηματισμό της κυβέρνησης –ώστε να φαίνεται ότι εκπροσωπεί άμεσα και τον πολιτικό κόσμο της Ελλάδας– και για ένα ακόμη βήμα προς την εκκαθάριση της 4ης Αυγούστου. Ο αρχηγός του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος ανέλαβε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης στις 2 Μαΐου και επιπλέον υπουργός Εθνικής Αμύνης και Στρατιωτικών την 1η Ιουνίου. Ενώ ο ναύαρχος Σακελλαρίου, που κατείχε την αντιπροεδρία και το Υπουργείο Ναυτικών και θεωρούνταν «τεταρτοαυγουστιανός», εγκατέλειπε τις κυβερνητικές θέσεις του και αναλάμβανε αρχηγός του στόλου.

Η τοποθέτηση του Π. Κανελλόπουλου στην υψηλή εκείνη θέση δεν ήταν διακοσμητική αλλά απόλυτα καίρια και ουσιαστική. Τόσο μάλλον όσο ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός επέστρεψαν στο Λονδίνο και το βάρος όλης της κυβερνητικής προσπάθειας στη Μέση Ανατολή και της επαφής με την Ελλάδα το ανέλαβε ο ίδιος. Και είναι αυτόνομο ότι από εκεί διεξαγόταν η κύρια πολεμική προσπάθεια του εξωτερικού. Επί έναν ολόκληρο σχεδόν χρόνο ο σχετικά νεαρός και λεπτοφυής αυτός άνθρωπος του πνεύματος και της δράσης –ήταν τότε 42 ετών–, ο φιλόσοφος που έπαιζε με τα πιστόλια και ο διανοούμενος που ήταν πιλότος, σκοπευτής και μαχητής όσο λίγοι, έμελλε να στηρίξει στους λεπτούς ώμους του ένα τρομακτικό φορτίο ευθυνών. Ήρθε να εφαρμόσει την ίδια τακτική που χάραξε στην Ελλάδα: όλα –προς το παρόν– υπέρ της πολεμικής προσπάθειας. Συνεπώς, πλήρης χρησιμοποίηση και των δημοκρατικών στοιχείων στις ένοπλες δυνάμεις. Και ήταν αναγκαία η παρεμβολή του. Γιατί είχε ήδη σχηματιστεί στερεά η πεποίθηση ότι η κυβέρνηση έως τότε απέβλεπε στη συγκρότηση ενός στρατεύματος καθαρόαιμα βασιλικού. Ο ίδιος ο Τσουδερός αργότερα θα γράψει (*Ελληνικαί Ανωμαλίες εις Μέσην Ανατολήν*, σελ. 32):

«Κατά την περίοδον τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν κυβέρνησιν, (ὁ ναύαρχος

Σακελλαρίου) διηύθυνε και την μυστικήν υπηρεσίαν πληροφοριών κατά τρόπον προσωπικόν και απόλυτον. Είχε πάρει την πρωτοβουλίαν της επαφής εν Ἑλλάδι με πρόσωπα αντιδραστικά και ανεπιθύμητα.

»...Διά τās διαφυγās ἐξ Ἑλλάδος εἶχε δώσει οδηγίās εἰς τὰ ὄργανα τῆς σχετικῆς ὑπηρεσίας –χωρὶς νὰ συμβουλευθῆ κανένα– ὅτι ἔπρεπε νὰ διευκολύνεται ἡ κάθοδος εἰς τὴν Αἴγυπτον μόνον προσώπων βασιλικῶν φρονημάτων».

Ο ναύαρχος Σακελλαρίου αργότερα διέψευσε έντονα ότι ακολουθούσε τέτοια πολιτική. Οπωσδήποτε όμως ο Π. Κανελλόπουλος άνοιξε τις πύλες του στρατεύματος διάπλατες στους «παλαιοδημοκρατικούς» αξιωματικούς, κυρίως απότακτους των βενιζελικών κινημάτων του 1933 και του 1935. Και τους εμπιστευόταν βασικές θέσεις. Η πολιτική του όμως να χρησιμοποιεί άδίστακτα τους παλαιοδημοκρατικούς αξιωματικούς τον κατέστησε στόχο των δεξιών, που από την πρώτη στιγμή θέλησαν να τον τορπιλίσουν. Και οι συγκαλυμμένες επιθέσεις εναντίον του, στο Κάιρο και στο Λονδίνο, εντάθηκαν όταν τον Οκτώβριο του 1942 ένας ψηλόλιγνος άνδρας με στολή Έλληνα αξιωματικού, με φυσιογνωμία λεπτή και νευρωτική, με αιγιματικό και ανικανοποίητο ύφος, εμφανίστηκε στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα. Η παρουσία του έκανε αρκετή αίσθηση στους ελληνικούς και αγγλικούς κύκλους. Γιατί ο αξιωματικός εκείνος δεν ήταν άλλος από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή. Και αμέσως ψιθυρίστηκε η είδηση: «Ήρθε ο Κόκκινος Συνταγματάρχης!»

Πώς βρέθηκε εκείνος ο πολυπράγμων και ανήσυχος αξιωματικός στη Μέση Ανατολή, εγκαταλείποντας όλο το πλέγμα οργανώσεων, ζυμώσεων και συνωμοσιών που είχε δημιουργήσει; Κανείς ποτέ δεν έμαθε τι ακριβώς συνέβη. Στην οργάνωση «Τρία Άλφα» δήλωνε ότι ήθελε να κατεβεί στη Μέση Ανατολή για να δια φωτίσει τους Άγγλους και να πραγματοποιήσει ασφαλείς συνδέσεις. Στον ΕΔΕΣ ότι ήθελε να μεταβεί στη Μόσχα, ή έστω στην Άγκυρα, για να συναντήσει τον εκεί Σοβιετικό πρεσβευτή. Σε κύκλους που είχαν σχέσεις με την οργάνωση «Θέρος» (των 6 Συνταγματάρχων) ότι ήθελε να καταταγεί στον κυβερνητικό τακτικό στρατό. Πάντως, αναχώρησε ξαφνικά και ανειδοποίητα. Και έφτιασε χωρίς καμιά περιπέτεια στον προορισμό του. Αλλά η απότομη εγκατάλειψη του πεδίου της δραστηριότητάς του άφησε επιζήμιο κενό. Δημιούργησε σύγχυση και δυσπιστίες. Και, προπαντός, συντέλεσε στην καθυστέρηση του συνταγματάρχη Ψαρρού να βγει στο αντάρτικο, στη Ρούμελη.

Ο Μπακιρτζής, όπως είδαμε, ήταν από τους ηγέτες της ΕΚΚΑ. Και η οργάνωση εκείνη είχε προγραμματίσει –όπως έχουμε αναφέρει– να βρίσκεται ο Ψαρρός από τον Σεπτέμβριο του 1942 στη νότια Ρούμελη, όπου τον περίμεναν ήδη αποφασισμένοι ντόπιοι αξιωματικοί. Διάφορες όμως κακές ενέργειες καθυστέρησαν την έξοδο του Ψαρρού. Η εξαφάνιση του Μπακιρτζή προκάλεσε νέα αναβολή. Τελικά, ο

τραγικός εκείνος συνταγματάρχης εκτέλεσε την αποστολή του με καθυστέρηση 6 μηνών. Μοιραίο χάσμα χρόνου. Στο μεταξύ ο Άρνης Βελουχιώτης είχε κυριαρχήσει σε όλη σχεδόν τη Ρούμελη, και, αδυσώπητος όσο και πανίσχυρος, ο ΕΛΑΣ μπορούσε να επιβάλει τον νόμο του. Γιατί, λοιπόν, όλες εκείνες οι μυστηριώδεις δολιχοδρομίες του Μπακιρτζή και η φυγή του στην Αίγυπτο; Ίσως την ασφαλέστερη εξήγηση μπορεί να δώσει κανείς αν στηριχτεί στη βεβαίωση του Κρις Γουντχάουζ που έχουμε προαναφέρει: ότι ο «Κόκκινος Συνταγματάρχης» ήταν στην πραγματικότητα πράκτορας –παλιός– κάποιας από τις μουσικές βρετανικές υπηρεσίες. Και πιθανόν κλήθηκε από αυτήν στη Μέση Ανατολή για συνεννοήσεις και ανάθεση άλλων αποστολών.

Ο σύμβουλος

Οποσδήποτε έγινε δεκτός θερμά από τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης, Π. Κανελλόπουλο, όπως υποδεχόταν εκείνος όλους τους παλαιοδημοκρατικούς αξιωματούχους. Και, καθώς τους τοποθετούσε αμέσως σε καίριες θέσεις, διαδόθηκε ότι επρόκειτο να τον διορίσει «στρατιωτικό του σύμβουλο». Η φήμη ανησύχησε τους πολιτικούς βρετανικούς κύκλους του Καϊρου, όπως και τους ελληνικούς του Λονδίνου. Ο Έντουαρντ Ουώρρενς, αξιωματούχος του Βρετανικού Υπουργείου Μέσης Ανατολής, ανήγγελε τηλεγραφικά στην αγγλική κυβέρνηση την άφιξη του «Κόκκινου Συνταγματάρχη, κατόπιν προσκλήσεώς του από τον κ. Κανελλόπουλο». (Αυτό το τελευταίο ήταν ανακριβές. Καμιά σχέση δεν είχε ο αντιπρόεδρος της ελληνικής κυβέρνησης με το ταξίδι του Μπακιρτζή).

Ο επί των ελληνικών υποθέσεων υπάλληλος του Φόρεϊν Όφισ Ντίξον σημείωνε στο περιθώριο εκείνου του τηλεγραφήματος (R 6535/40/19):

«Το τηλεγράφημα τούτο (για τον “Κόκκινο Συνταγματάρχη”) ρίχνει νέο φως στα συζητούμενα προβλήματα. Έδειξε άλλη μιὰ φορά πόσον επικινδύνως κλείνει προς πείσιμονες και ακαταλλήλους αποφάσεις ο Άντιπρόεδρος (Π. Κανελλόπουλος)».

Στο μεταξύ, στο Κάιρο η φήμη ότι ο Μπακιρτζής θα αναλάμβανε ανώτατη θέση του στρατού κυκλοφορούσε ευρύτατα, εξοργίζοντας τους βασιλόφρονες και ενθουσιάζοντας τους δημοκρατικούς. Αλλά ο ίδιος ο Ουώρρενς με μεταγενέστερη αναφορά του (φάκελος 29850 Φόρεϊν Όφισ – R. 6889, αρ. 175, 16 Οκτωβρίου 1942) έβριζε τα πράγματα στη θέση τους:

«Άκρως άπόρρητον. Ό συνταγματάρχης Μπακιρτζής έφθασεν εις Κάιρον την 11 Όκτωβρίου. Ό Άντιπρόεδρος δεν έδειξε διάθεσιν να του αναθέση υπεύθυνον θέσιν κι’ έζήτησεν όπως ή λογοκρισία άπαγορεύση τὰ δημοσιογραφικά τηλεγραφήματα περι τής δραπετευσέως του».

Η ιστορία αυτή, πάντως, έδωσε την αφορμή για νέα πολεμική κατά του Π. Κανελλόπουλου. Η κατηγορία ήταν η ίδια. Ευνοούσε απόλυτα τους δημοκρατικούς αξιωματικούς, σε βάρος των βασιλοφρόνων. Ο ίδιος πολύ αργότερα (το 1964, στο βιβλίο του *Τα Χρόνια του Μεγάλου Πολέμου*) έγραψε ότι πράγματι είχε επιδείξει «υπερβολικόν εμπιστοσύνην εις τους δημοκρατικούς αξιωματικούς του κινήματος του 1935», οι οποίοι οργάνωσαν στασιαστικές εκδηλώσεις στις ένοπλες δυνάμεις. Αλλά για τις στασιαστικές εκείνες τάσεις έφταιγε η ιδιοσυγκρασία τους ή το άλυτο πρόβλημα της θέσης του βασιλιά που έπρεπε να είχε λυθεί;

Το μνημόνιο

Είναι, όμως, πολύ χαρακτηριστική μια έκθεση του Έντουαρντ Ουώρρενς, υπό μορφήν «άκρως εμπιστευτικού μνημονίου» (Αρχαία Φόρειν Όφισ, αρ. φακέλου 371/37/193, 29 Ιανουαρίου 1943). Αναφέρεται σε μια συνάντησή του με τον βασιλιά Γεώργιο την προηγούμενη ημέρα. Ο Π. Κανελλόπουλος εκείνη την εποχή είχε επισκεφθεί το Λονδίνο. Ο Ουώρρενς τον συνόδευσε. Και κατά τη συνάντησή του με τον βασιλιά η συζήτηση περιστράφηκε σε όλη την κατάσταση της Μέσης Ανατολής. Και νά οι κυριότερες και πιο ενδιαφέρουσες περικοπές του «μνημονίου»:

«Ο Βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων με ἐδέχθη τὴν 28ην Ἰανουαρίου καὶ μοῦ ἔδωσε μίαν πολὺ εὐλοκρινὴ ἐκτίμησιν τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ κ. Κανελλοπούλου. Ἡ Α.Μ. ἐφαίνετο νὰ ἔχη ἐντυπωσιασθῆ ἀπὸ τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ κ. Κανελλοπούλου καὶ τὴν ὀργανωτικὴν του ἰκανότητα, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἀρίστην γνώμην πού ἐξέφραζαν περὶ αὐτοῦ αἱ βρεταννικαὶ ὑπηρεσίαι τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Τα «κορόιδα»

»Ἡ Α.Μ. νομίζει ὅτι ὁ κ. Κανελλόπουλος ἐδιδάχθη πολλὰ κατὰ τὴν παροῦσαν ἐπίσκεψίν του εἰς τὸ Λονδίνον καὶ ἐλπίζει ὅτι δὲν θὰ λησμονήσῃ τὰ μαθήματα πού ἔλαβε ὅταν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ὅπου περιστοιχίζεται ἀπὸ “κορόιδα”. Εἶναι κοινὴ ἀδυναμία τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν νὰ σχηματίζουν περιβάλλον ἀπὸ ἀναξίους ὁπαδούς, καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀδυναμία ὑπῆρξε ἡ αἰτία πού κατέστρεψε τὸν στρατηγὸν Μεταξᾶ. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες κρίνουν κακῶς τοὺς χαρακτηῆρας. Ἡ Α.Μ. ἀνησυχεῖ μήπως ὁ κ. Κανελλόπουλος ἀκολουθήσῃ τὸν ἴδιον δρόμον...

Η 4η Αυγούστου

»...Ὁ Βασιλεύς εἶπε ὅτι ὁ κ. Κανελλόπουλος τὸν εἶχε ἀπ’ εὐθείας ἐπικρίνει διὰ τὴν ὑποστήριξίν του πρὸς τὸν στρατηγὸν Μεταξᾶν. Ἡ Α.Μ.

παρετήρησε εις τὸν κ. Κανελλόπουλον, ὅτι προσέφυγε εἰς τὸ δικτατορικὸν καθεστῶς ὡς εἰς ἐσχάτην λύσιν, ἡ ὁποία τοῦ ἐπεβλήθη ἀπὸ τὴν διαγωγὴν τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν. Ὁ ἴδιος ἦτο δημοκράτης καὶ ἡ ἀνάγκη εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη, ὑπῆρξε ἐκτάκτως δυσάρεστος δι' αὐτὸν προσωπικῶς. Παρετήρησα κατόπιν, ὅτι ἦτο μίᾳ ἀνεπίτρεπτος κατάστασις νὰ ἔχη κανεὶς εἰς τὴν Μέσσην Ἀνατολήν, ἀποκεκομμένον ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον Σῶμα τῆς κυβερνήσεως, πού εὐρίσκετο εἰς τὸ Λονδίνον, ἓνα νέον, ἐνεργητικόν, ἄπειρον καὶ παντοδύναμον ὑπουργόν Ἀμύνης. Ἡ Α.Μ. εἶπε, ὅτι ἀντελαμβάνετο πλήρως πόσον ὀλίγον ἱκανοποιητικὴ ἦτο ἡ κατάστασις, καὶ ὅτι ἤλπιζε νὰ μεταβῆ ὁ ἴδιος εἰς τὴν Μέσσην Ἀνατολήν κατὰ τὸ τέλος Φεβρουαρίου. Ἐν τῷ μεταξὺ, ἐζήτησε ὅπως αἱ βρετανικαὶ Ἀρχαὶ εἰς τὴν Μέσσην Ἀνατολήν βοηθήσουν εἰς τὸ νὰ διορθωθοῦν αἱ ἀδυναμίαι τοῦ κ. Κανελλοπούλου. Νομίζει ὅτι ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπηρεασθῆ διὰ μέσου τῆς συζύγου του – π.χ. ὅτι ἡ κ. Κανελλοπούλου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀχθῆ εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν τάσιν του νὰ δημηγορῆ πρὸς τὰ ἄτομα ὡς νὰ ἦσαν δημόσιαι συγκεντρώσεις. Ἐπίσης νὰ τὸν πείσῃ νὰ ἀκολουθήσῃ λογικωτέρας συνηθείας ἐργασίας (τώρα ὁ ἀντιπρόεδρος ἐργάζεται μέχρι τὰ ξημερώματα, χωρὶς μεταμεσημβρινὸν ὕπνον ἢ κανονικὸν γεῦμα, πρᾶγμα πού δὲν μπορεῖ νὰ κάμνη κανεὶς εἰς τὸ κλίμα τοῦ Καΐρου χωρὶς ἐπιβλαβεῖς συνεπεῖας διὰ τὴν ὑγείαν του)».

Ο βασιλιάς έδειχνε ασφαλώς εκτίμηση και ανεξικακία προς τον άνθρωπο που υπήρξε από τους σκληρούς αντιπάλους του καθεστώτος του. Είχε όμως και την ανάγκη του. Γιατί είχε ανάγκη να ενισχυθεί η θέση του και βαλλόταν με ογκούμενα πυρά και από το εσωτερικό και από το εξωτερικό. Βέβαια, η επίσημη Αγγλία –ο πρωθυπουργός Τσώρτσιλ και το Φόρεϊν Όφισ–, σε όλη τη διάρκεια του 1942 και πέραν αυτού, προσέβλεπε στον Γεώργιο ως τη μοναδική πηγή εξουσίας της Ελλάδας. Θεωρούσαν αυτονόητο ότι θα επανερχόταν απευθείας στον θρόνο του κατά την απελευθέρωση, επικεφαλής των ενόπλων ελληνικών δυνάμεων του εξωτερικού και του βρετανικού στρατού. Και, κατ' αντανάκλαση αυτών των αντιλήψεων, έτρεφαν αντιπάθεια προς τους πολιτικούς αρχηγούς των αστικών κομμάτων οι οποίοι με τόσο πάθος τον καταπολεμούσαν.

Η «συμμορία»

Ασφαλώς το πνεύμα και το γράμμα του Φόρεϊν Όφισ εξέφραζε ο διευθυντής επί των ελληνικών υποθέσεων Ντίξον, όταν τον Σεπτέμβριο του 1942 έγραφε προς το Υπουργείο Μέσης Ανατολής στο Κάιρο για το ελληνικό πρόβλημα (αρ. φακέλου 33162 – έγγραφο RS/D6/G) τα εξής χαρακτηριστικά:

«...Δέν είμεθα ακόμη έτοιμοι νά “παλήσωμεν” τόν βασιλέα εἰς τοὺς Ἕλληνας.

»...Ἐν συνόψει ἡ πολιτικὴ μας ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι γενικῶς ἡ ἐξῆς:

»α. Ὑποστήριξις πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὴν παροῦσαν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν... Τοῦτο σημαίνει ὅτι χωρὶς νά ἀναγκάζωμεν τοὺς Ἕλληνας νά καταπιοῦν τὸν βασιλέα, ἡ προπαγάνδα μας πρέπει νά καταστήσῃ ἀπολύτως σαφές, ὅτι πράγματι τὸν ὑποστηρίζομεν.

»...β. Οὐδεμίαν ὑποστήριξις τῆς παλαιᾶς συμμορίας (gang) τῶν ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν, εἰμὴ καθ’ ὃ μέτρον εἶναι διατεθειμένοι νά συνεργασθοῦν μὲ τὴν κυβέρνησιν (Τσουδεροῦ).

»...γ. Ἐπειδὴ ἡ “παλαιὰ συμμορία” τῶν ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν εἶναι βέβαιον, ὅτι θὰ προσπαθῆσῃ νά ἀποκτήσῃ λόγον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ὑποθέσεις μετὰ τὸν πόλεμον καὶ πιθανὸν νά τὸ ἐπιτύχῃ εἰς μικρότερον ἢ μεγαλύτερον βαθμὸν, εὐκταῖον εἶναι νά μὴ τοὺς ἀγνοήσωμεν ἐξ ὀλοκλήρου... Ἀλλὰ δέν πρέπει νά τοὺς δοθῇ ἐνθάρρυνσις καὶ σταθερὸς σκοπὸς μας εἶναι νά τοὺς πείσωμεν ὅτι τὰ συμφέροντά των ἀπαιτοῦν νά συνεργασθοῦν μὲ τὴν κυβέρνησιν Τσουδεροῦ».

Ο φίλος τῶν Ἀγγλῶν

Ανεξαρτίτως τοῦ κυνισμοῦ αὐτοῦ τοῦ εγγράφου, με τοὺς χαρακτηρισμοὺς περὶ «συμμοριῶν», εἶναι σαφές ἡ προσκόλλησις τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς πρὸς τὸν Γεώργιο. Ἐπισημότερα τὴν ἐξέφρασε ὁ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Ἦντεν στὶς ἀρχές Φεβρουαρίου 1942, με ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὸν πρῶθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος Τσουδερό. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ διαβιβάσθηκε πρὸς τὸν Σοφοκλῆ Βενιζέλο στὴ Νέα Ὑόρκη τὴν 29ῃ Μαΐου 1942 καὶ, μεταξύ ἄλλων, περιλάμβανε:

«Ἡ Βρετανικὴ κυβέρνησις παρέσχε καὶ παρέχει τὴν πλήρη ὑποστήριξιν τῆς εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν παροῦσαν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, τὴν ὁποῖαν ἐπισήμως ἀναγνωρίζει ὡς τὴν νόμιμον κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος... Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔχει τὴν πλήρη ὑποστήριξιν τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως. Ἐλπίς τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως εἶναι, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων θὰ γίνῃ εὐμενῶς δεκτὸς κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Μια ἐνδειξὴ τῆς εὐνοίας τῶν Ἀγγλῶν κυβερνητῶν πρὸς τὸν Γεώργιο ἦταν οἱ ἐπαφές τοὺς μαζί του. Στὴ διάρκειαν τοῦ πολέμου ὁ Τσῶρτσιλ καὶ ὁ Ἦντεν ἦταν σχεδὸν ἀπρόσιτοι ἀπὸ τὶς κυβερνήσεις τῶν συμμάχων χωρῶν. Ὅταν ὁ Π. Κανελλόπουλος τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1943 βρισκόταν στὸ Λονδίνο, δυσανασχετοῦσε πού δὲν μποροῦσε νά συναντήσῃ τὸν Βρετανὸ ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν. Ὁ Τσουδερός, ὁμῶς, τοῦ εἶ-

πε: «Ξέρεις, ο Σάα» –υπουργός Εξωτερικών της εξόριστης βελγικής κυβέρνησης, πρώην πρωθυπουργός του Βελγίου– «έξι ολόκληρους μήνες ζητούσε να δει τον Ήντεν και εκείνος έλεγε ότι ήταν απασχολημένος και τον παρέπεμπε σε υπαλλήλους του Φόρειν Όφισ». «Αυτό είναι ακατανόητο», παρατήρησε ο Π. Κανελλόπουλος, «τελείως ακατανόητο. Εγώ δεν μπορώ να καταλάβω και κάτι άλλο. Εδώ στο Λονδίνο είστε τόσσοι πρωθυπουργοί συμμάχων κρατών. Δεν έπρεπε τάχα μία φορά τον μήνα ή στους τρεις μήνες να σας καλεί ο Τσώρτσιλ σε μια σύσκεψη, για τα μάτια, έστω, του κόσμου;» «Όσο για μας», απάντησε ο Τσουδερός, «ο Τσώρτσιλ βλέπει συχνά τον βασιλιά».

Και ο λόρδος Σέλμπορν, υπουργός Οικονομικού Πολέμου, έλεγε στον Π. Κανελλόπουλο: «Για μας τους Άγγλους είναι ο βασιλιάς σας ό,τι είναι και ο Ρούσβελτ».

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος

Φυσικά, ο Γεώργιος οχυρωνόταν πίσω από αυτή την επίσημη εύνοια της αγγλικής κυβέρνησης, που τον θεωρούσε ως τον πιστότερο και γενναιότερο φίλο της Αγγλίας, για να μη πραγματοποιεί τις υποχωρήσεις που θα διευκόλυναν την ανάπτυξη του αγώνα μέσα και έξω από την Ελλάδα. Και γίνονταν στόχοι άπαυστων επιθέσεων τόσο αυτός όσο και η κυβέρνηση, που τη βιαιότητά τους την εξέφραζε η σκληρή στάση του Σοφοκλή Βενιζέλου εκείνη την εποχή.

Εκπρόσωπος του Κόμματος των Φιλελευθέρων στο εξωτερικό, ο νεότερος γιος του Ελευθερίου Βενιζέλου –ο μεγαλύτερος γιος Κυριάκος πέθανε τον Αύγουστο του 1942 από καρδιακή προσβολή στην Αμερική– βρισκόταν στις Ηνωμένες Πολιτείες από το 1940. Ο Τσουδερός απέφευγε να τον χρησιμοποιήσει, προφανώς γιατί φοβόταν μη τον επισκιάσει εκείνος, και ο Βενιζέλος παρέμενε τιμητικά στρατιωτικός ακόλουθος της Ελληνικής Πρεσβείας στην Ουάσιγκτον. Αλλά, όπως είδαμε, πίεζε συνεχώς και ορμητικά τον πρωθυπουργό να εκδημοκρατίσει την κυβέρνηση και τις υπηρεσίες του εξωτερικού. Και η κονταρομαχία των δύο ανδρών πάνω σ' αυτό το επίμαχο θέμα υπήρξε χαρακτηριστική σε βιαιότητα. Η αλληλογραφία τους, που παρατίθεται στο έργο του Γρηγ. Δαφνή *Σοφοκλής Βενιζέλος* (Αθήναι 1970), δείχνει την οξύτητα της εποχής.

Την 3η Οκτωβρίου 1941 ο Βενιζέλος έγραφε παραινετικά στον Τσουδερό:

«Άγαπητέ Μανώλη... Έκτιμώ πλήρως τās προσπάθειάς σου προς ένκαθάρισιν του άισχροϋ συγκροτήματος τής 4ης Αύγουστου και έλπίζω, ότι λίαν συντόμως, θα άπομακρύνης και τά άπομεινάρια...»

Αγανακτούσε όμως που ο πρωθυπουργός προχωρούσε πολύ αργά και εκείνος τού δικαιολογούσε την 4η Μαρτίου 1942:

«Άγαπητέ μου Σοφοκλή... ένκαθάρισα τὸ έδαφος σιγά-σιγά, ξεριζώνο-

ντας ένα-ένα, αντί να ζητήσω γενικό ξεπάτωμα με μιάς που ήτο αδύνατον διά πολλούς λόγους και ιδίως διότι ποτέ δεν θά έσχημάτιζα κυβερνησιν και έπομένως τίποτα δεν θά είχε γίνει...»

Κονταρομαχία

Αλλά ο Βενιζέλος στις 8 Απριλίου τού τηλεγραφούσε:

«Κατόπιν πληροφοριών ληφθεισών εξ Αιγύπτου αντίλαμβάνομαι, ότι βασιλεύς επιμένει έξακολούθησιν αντίλαϊκής πολιτικής διά διατηρήσεως φασιστικών στοιχείων εις ανωτάτας θέσεις. Τοῦτο επιβάλλει λήψιν θέσεως εκ μέρους μου έναντίον κυβερνήσεως...»

Η αντικατάσταση του ναυάρχου Σακελλαρίου στην κυβέρνηση από τον Π. Κανελλόπουλο, όπως και η προηγούμενη αποπομπή του υπουργού Εργασίας Δημητράτου, δεν τον ικανοποίησαν. Και την 8η Σεπτεμβρίου 1942 απέστειλε υπόμνημα προς το Φόρεϊν Όφισ, στο οποίο υπογράμμισε:

«Ὡς εκπρόσωπος τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων και με πλήρη έξουσιοδότησιν, τονίζω... ή κυβέρνησιν Τσουδεροῦ δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιήσῃ τήν έθνικὴν ένωσιν τῶν Ἑλλήνων, τήν τόσον απαραίτητον διά τήν διεξαγωγήν τοῦ πολέμου και τήν μεταπολεμικὴν ἀποκατάστασιν, διότι συνεχίζει κατ' οὐσίαν τὸν δικτατορικὸν τρόπον διακυβερνήσεως τὸν καθιερωθέντα διά τῆς 4ης Αὐγούστου... Τήν εὐθύνην φέρει ὁ βασιλεύς που μετά τὸν θάνατον τοῦ Μεταξά διετήρησε τὸ καθεστὼς διά τοῦ Ἀλεξ. Κορυζῆ και, μετά τήν αὐτοκτονίαν τοῦ τελευταίου και τήν ἀποτυχίαν τοῦ σχηματισμοῦ κυβερνήσεως Κοτζιά, διά τῆς ἀναθέσεως τῆς πρωθυπουργίας εις τὸν Ἐμμ. Τσουδερόν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑπηρετήσει ὑπὸ τήν δικτατορίαν, καθέξας ἐπὶ σημαντικὸν χρονικὸν διάστημα τήν σπουδαίαν και ἐμπιστευτικὴν θέσιν τοῦ Διοικητοῦ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος... Ἡ παρούσα κυβέρνησιν, στερουμένη τελείως ἀντιπροσωπευτικοῦ χαρακτήρος με δυνατόν εξαίρεσιν τὸν κ. Κανελλόπουλο, δεν δύναται, ὡς τὸ Φόρεϊν Όφισ ὑποδεικνύει, να παραμείνη εις τήν έξουσίαν μέχρι τῆς συνάψεως τῆς τελικῆς εἰρήνης...»

Η διαμάχη των δύο ανδρῶν μπήκε τώρα στην οξύτερη φάση της, με προσωπικό χαρακτήρα. Τα κονταροχτυπήματα έγιναν πιο ενδιαφέροντα. Και ο Τσουδερός έγραφε οργισμένος στον Σοφοκλή Βενιζέλο την 5η Νοεμβρίου 1942:

«Δέν φαντάζεσαι πόσῃ λύπῃ μου έπροξένησε τὸ ἀτυχές περιεχόμενον τῶν ὑπομνημάτων σου... εις τήν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν... Εἶμαι ἔκπληκτος με τήν αἰχμὴν ὅτι ὑπῆρέτησα "ὑπὸ τήν δικτατορίαν κατέχων ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον τήν σπουδαίαν και ἐμπιστευτικὴν θέσιν τοῦ Διοικητοῦ τῆς Τρα-

πέξης τῆς Ἑλλάδος». Εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα εἶναι γνωστὸν πόσον δὲν ὑπηρετήσα τὴν Δικτατορίαν καὶ ὅτι ἔκαμον ὡς Διοικητῆς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος τὸ καθῆκον μου καὶ ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν μου αὐτήν, εἰς τὸ τέλος ἡ Δικτατορία μὲ ἀπεμάκρυνε τῆς θέσεώς μου, μὲ ἀπεμόνωνσεν εἰς τὸ σπίτι μου καὶ τέλος μὲ ἐξώρισεν ἀφοῦ ἐκ τῶν περιπετειῶν ἠσθένησα σοβαρῶς...»

Εἶναι γεγονός, πράγματι, ὅτι ὁ Εμμ. Τσουδερὸς ἀποκαλύφθηκε τὸν Ἰούνιο τοῦ 1939 ὅτι συμμετείχε ευρύτατα στὶς κινήσεις γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς 4ης Αυγούστου. Συνελήφθη τότε καὶ ἐξορίστηκε στὴ Σύρο. Ὡς «αδειούχον ἐξόριστον» τὸν βρῆκε ἡ κατάρρευση τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1941 στὴν Ἀθήνα –ὡπως γράψαμε–, ὁπότε ὁ βασιλιάς τοῦ ἀνέθεσε τὴν πρωθυπουργία.

Ἀλλὰ τώρα, στὴν ἴδια ἐπιστολή, ὁ Εμμανουὴλ Τσουδερὸς εξαπέλυε τὴν ἀντεπίθεσή του κατὰ τοῦ Σοφοκλή Βενιζέλου. Καὶ συνέχιζε:

«Σύ, ἀγαπητὲ φίλε, ἀντιθέτως ἔχεις δι' ἄρθρον σου δημοσιευθέντος ἐν Παρισίοις, ὁμολογήσει ἐντυπογράφως, ὅτι συνεφώνησες εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Δικτατορίας καὶ γνωρίζω, ὅτι ἔχεις στείλει εἰς τὸν μακαρίτην Μεταξᾶν δύο ἐπιστολάς αἱ ὁποῖαι σώζονται. Διὰ τῆς πρώτης ἀπεδέχεσο νὰ ὑπηρετήσης ὡς ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν, ἡ δὲ δευτέρα, ἦτο σχετικὴ μὲ τὴν Γενικὴν Διοίκησιν Κρήτης ὅπου τέλος διωρίσθη καθ' ὑπόδειξίν σου ὁ κύριος Πότης (Σφακιανάκης)».

Εἶναι γεγονός, πράγματι, ὅτι ὁ Σοφοκλῆς Βενιζέλος τὶς παραμονές τῆς 4ης Αυγούστου εἶχε συμφωνήσει μὲ τὸν Μεταξά –σε συνάντηση που ἐγένε μυστικά στο σπίτι του, μὲ παρουσία τοῦ τότε ὑπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Θ. Σκυλακάκη– νὰ υποστηρίξει τὴν οργανωμένη δικτατορία καὶ νὰ πάρει μέρος στὴν κυβέρνηση, ὑπὸ τὴν προϋπόθεση νὰ ἐκτελεστοῦν ὀρισμένοι ὅροι του. Αὐτὰ ὁ ἴδιος τα ἀποκάλυψε τὸ 1939 στὴν ημιπαράνομη ἐφημερίδα *Ἐλευθερία*, που ἐξέδιδαν τότε στο Παρίσι δημοκρατικοὶ Ἕλληνες.

Ἀποκαλύψεις

Ὁ Βενιζέλος ὅμως ἔσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ τηλεγραφικὰ στὸν Εμμ. Τσουδερὸ: *«Θὰ ἐπρεπε νὰ λυπηθῆτε... διότι ἐν τῇ προσπαθείᾳ σας νὰ δικαιολογήσετε τὰς δικτατορικὰς εὐθύναις τοῦ βασιλέως, προσπαθεῖτε σοφιστικῶς νὰ δικαιολογήσητε τὴν δικτατορίαν. Ἡ ἐπὶ τριετίαν συνεργασία σας (μὲ τὴν Δικτατορίαν) ἀπὸ θέσεως ἐμπιστευτικῆς ἀποτελεῖ διαπίστωσιν γεγονότος. Μετέπειτα δίωξις σας ὑπῆρξε συνέπεια προσπαθειῶν σας ὄχι νὰ ἀνατρέψετε δικτατορίαν, ἀλλὰ ὑποκαταστήσετε δικτάτορα, ὡς ἀποδεικνύει πολιτεία σας ἀφ' ἧς ἀνελάβετε κυβέρνησιν. Ὅσον ἀφορᾷ ἐμὲ, ἡ*

αυθόρμητος πρὸ τοῦ πολέμου δημοσίευσις τοῦ ἄρθρου μου τοποθετεῖ σαφῶς τὰς εὐθύναις μου. Γνωρίζετε ὁμως, ἀγαπητὲ φίλε, ὅτι ἐκήρυσξα ἀμείλικτον κατὰ τῆς δικτατορίας πόλεμον, εὐθὺς ὡς, λόγω ἀθετήσεως τῶν ἀρχικῶν ὑποσχέσεων, δηλαδή συγκροτήσεως ἐπιτροπῆς ἐπεξεργασίας τοῦ Συντάγματος, ἀποκαταστάσεως δημοκρατικῶν ἀξιωματικῶν καὶ ρητῶς καθωρισμένης μικρᾶς διαρκείας, ἀντελήφθην ὅτι ἐξειλίσσετο εἰς ναζιστικὸν καθεστῶς χειροτέρας μορφῆς. Μὲ ἐκπλήσσει ὅτι λησμονεῖτε μετὰ πόσης ἐπιμονῆς σεῖς μὲ προειτρέπατε τὸν Μάϊον 1940 δεχθῶ συμμετοχὴν κυβέρνησιν Μεταξᾶ ὡς Διοικητῆς Κρήτης καὶ ὅτι ἠρνήθην. Ἐναφερόμεναι ἐπιστολαί μου ἄς περιέργως μετὰ τόσης βεβαιότητος γνωρίζετε ἢ εἶναι πλαστογραφημέναι ἢ εἶναι ἀποκνήματα φαντασίας. Τὸ ἔθνος ζητεῖ κυβέρνησιν ἐθνικὴν. Ἄν καὶ γνωρίζετε ὅτι δὲν δύνασθε ἐμφανισθῆτε ἐνώπιον ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν τούτοις παραμένετε καὶ διατηρεῖτε εἰς ἀνωτάτας θέσεις ἐνόπλων δυνάμεων ἀπαισιώτερα φασιστικὰ στοιχεῖα. Κάμνω ὑστάτην σύστασιν νὰ συνέλθετε. Μετὰ πολλῶν χαιρετισμῶν».

Υπάρχουν επιστολές

Ἡ μονομαχία τῶν δύο ἀνδρῶν συνεχίστηκε. Παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία, ὄχι μόνο τῆς εποχῆς τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ τῆς 4ης Αυγούστου. Καὶ ὁ Ἰουδερὸς ἀπάντησε μὲ ἐκτεταμένο ἀπόρρητο τηλεγράφημα στὸν Βενιζέλο:

«Ἀπαντῶ, ἀγαπητὲ Σοφοκλῆ, εἰς τὸ τηλεγράφημά σου, τὸ ὁποῖον, πιστεύω μὲ, δὲν εἶναι ἀντάξιον ἐνὸς εὐθέως καὶ φιλαλήθους χαρακτήρος, μόνον διὰ νὰ σοῦ εἶπω μερικὰς ἀληθείας. Πρῶτον: Τὸ πρῶτον ὑπόμνημα ποὺ ὑπέβαλον εἰς τὸν Βασιλέα κατὰ δικτατορίας χρονολογεῖται δύο μῶλις μῆνας ἀπὸ τῆς ἐγκαθιδρύσεώς της. Τετράκις δὲ ὡς Διοικητῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος μέχρι τῆς ἐξορίας μου ὠμίλησα εἰς τὸν Βασιλέα ἐναντίον τῆς δικτατορίας καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ταχύτερου τερματισμοῦ της. Δεύτερον: Οὐδέποτε ἐσκέφθην ὑποκαταστήσω τὴν δικτατορίαν ἢ τὴν διαδεχθῶ. Γνωρίζετε δὲ σεῖς καλῶς ὅτι ἡ ἐκδίωξις μου ἐκ τῆς Τραπεζῆς καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἐξορία μου ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἐπροδόθη ἢ μετὰ τοῦ κ. Γεωργίου Βεντήρη ἀλληλογραφία περιέχουσα ἀντιλήψεις μου κατὰ τῆς δικτατορίας. Δὲν πιστεύω δὲ νὰ φρονῆς σοβαρῶς ὅτι συνώμοσα μετ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων κοινοβουλευτικῶν παραγόντων, μεθ' ὧν συνεννοούμεν διὰ νὰ ἀνατρέψω τὸν Μεταξᾶν, πρὸς τὸν σκοπὸν συνεχίσω τὴν δικτατορίαν, πάντως αὐτὸ δὲν θὰ τὸ πιστέψῃ οὐδεὶς. Τρίτον: Ἡ πολιτεία μου ἀφ' ἧς ἀνέλαβον τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας εἶναι καθαρὰ. Κατήρη-

σα από της πρώτης στιγμῆς ἐμπρόκτως καὶ ὀλίγον βραδύτερον νομοθετικῶς τὴν δικτατορίαν καὶ τὰς μεθόδους αὐτῆς. Τέταρτον: Εἶναι ὕβρις κατὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων αὐτὸ πού λέγεται ὅτι εἶναι “τὰ ἀπαισιώτερα φασιστικά στοιχεῖα”. Πέμπτον: Μὴ ἀπορεῖτε πῶς αἱ δύο γησιώταται ἐπιστολαὶ σας πρὸς Μεταξᾶν εἶναι γνωσταί, διότι οὗτος τὰς ἐπεδείκνυε καυχόμενος εἰς ὅλους πρὸς ἐνίσχυσίν του καὶ τὰς ἐπεκαλεῖτο διὰ τὴν ἐνίσχυσίν του πλησίον τοῦ βασιλέως καὶ ἄλλων παραγόντων, οἱ ὅποιοι τοῦ ὑπεδείκνυν ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀμφιβάλλῃ διὰ τὴν ὀρθότητα τῆς δικτατορίας του. Ἑκτον: ...Νὰ εἶσαι βέβαιος ὅτι ἔχω ὑπὲρ ἐμοῦ τὴν πλειοψηφίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ στηρίζομαι ἐπ’ αὐτῆς. Αἱ πρῶται ἐλεύθεραί ἐκλογαὶ θὰ τὸ ἀποδείξουν. Μετὰ χαιρετισμῶν».

Οἱ φασίστες

Ἀλλὰ καὶ ὁ Σοφοκλῆς Βενιζέλος ἀντιπάντησε με ἐπιστολὴν τοῦ στις 18 Νοεμβρίου 1942:

«Ἀγαπητέ,

»Θὰ ἐπεθύμουν νὰ θέσω τέρμα εἰς μίαν ἀνιαρὰν λογομαχίαν, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ τηλεγραφήματός σου μὲ ἀναγκάζει ν’ ἀπαντήσω εἰς ὠρισμένα τοῦλάχιστον σημεῖα.

»1ον. Ἐὰν ἐνθυμῆσαι καλῶς ὅταν κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1938 ἐπεσκέφθης τὴν Αἴγυπτον ἐδήλωσες εἰς ἐμέ, παρουσία καὶ τοῦ κ. Γ. Ρούσου, ὅτι εἶχες τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ βασιλεὺς λίαν προσεχῶς θ’ ἀπηλλάσσετο τοῦ Μεταξᾶ καὶ θὰ ἐκάλεε σέ εἰς τὸ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα. Ἐὰν συνδύσω τοῦτο μὲ τὴν ἀπάντησιν ἣν ἔδωσες εἰς τὸν Μεταξᾶν τὴν πρωίαν τῆς 4ης Αὐγούστου 1936 εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἑξωτερικῶν, ὅτε ἐρωτηθεὶς ἐὰν εἶχες ἀντίρροσιν διὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς δικτατορίας ἀπήντησες ὅτι ὄχι μόνον συνεφάνεις, ἀλλὰ καὶ ἐπιδοκιμάζεις ἀπολύτως τὸ πραξικόπημα: ἰδοὺ διατὶ δικαίως διερωτῶμαι ἐὰν δὲν ἐνδιεφέρεσο περισσότερον διὰ τὴν καταλάβησιν τὴν θέσιν τοῦ δικτάτορος παρὰ διὰ τὴν ἀνατρέψησιν τὴν δικτατορίαν.

»2ον. Ἐὰν ὄντως κατήγησες τὴν δικτατορίαν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς πού ἀνέλαβες τὴν ἀρχήν, τότε πῶς ἐξηγεῖται ἡ συνεργασία σου με τοὺς ὑπουργοὺς τῆς δικτατορίας, ἐκ τῶν χειροτέρων μάλιστα; Καὶ πῶς θὰ δικαιολογηθῆς εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν διὰ τὰς εἰδικὰς ἀμοιβὰς τὰς ὁποίας ἐπεδαψίλευσες εἰς τινὰς ἐκ τῶν ἀπομακρυνθέντων, φθάσας μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἰδρῶσης Πρεσβείας διὰ τὴν καταλάβησιν; Πῶς δὲ ἐπίσης θὰ δικαιολογηθῆς πρὸς τοὺς πεινῶντας καὶ δυστυχοῦντας, διὰ τὰς πλου-

σιοπαρόχους υλικάς αμοιβάς πρὸς ὅσους τιμῆς ἔνεκεν ἔδωκες τὸ δικαίωμα νὰ διατηρήσουν τὸν τίτλον τοῦ ὑπουργοῦ; Ποίαν δὲ τέλος δικαιολογίαν θὰ εὕρης διὰ τὴν διατήρησιν ἐπὶ ἐπτάμηνον τοῦ Δημητράτου;

»...3ον. Γνωρίζεις ποίους ἀξιωματικούς ὑπαινίττομαι ὡς φασίστας, ἐκτὸς ἐὰν ἡ εὐθιξία σου πρὸς προστασίαν τῶν παραγόντων τῆς 4ης Αὐγούστου ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου ὥστε ν' ἀρνεῖσαι ὅτι ὁ Σακελλαρίου καὶ ὁ Καββαδίας ὑπῆρξαν ἀπὸ τοὺς φανατικώτερους στυλοβάτας τῆς δικτατορίας. Οὔτε βέβαια θ' ἀρνηθῆς ὅτι ὁ Βαρβαρέσος ὑπῆρέτησε δολοπρεπέστατα τὴν δικτατορίαν ἀνεχθεὶς ἀδιαμαρτυρητῶς τὴν ἐξαγωγὴν ἑκατομμυρίων εἰς συνάλλαγμα, προῖόν τοῦ ἰδρώτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, καὶ ὅτι, τέλος, ὁ Σέκερης ὡς ἀνώτερος ἐπιθεωρητῆς τῆς Ἐκπαιδευσεως ἐδέχθη καὶ ἐκοινοποίησε τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τὰ σχολεῖα τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους;

Ο διωγμός

»Σεῖς ὁ ἴδιος, κατὰ τὴν ἐν Νέα Ὑόρκη παραμονήν σας, μοῦ εἶπατε, διὰ νὰ κάμω μάλιστα χρῆσιν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Σακελλαρίου ἰδρυθὲν γραφεῖον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πλοιάρχου Κώνστα, ἔδιδεν ἐντολὴν εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις πράκτοράς του, νὰ μὴ στέλλωνται ἐξ Ἑλλάδος παρὰ μόνον ἀπολύτως ἐξηκριβωμένων φρονημάτων βασιλικῶν ἀξιωματικοί. Ἔχω πληροφορίας ἀπὸ ἀξιωματικούς ἐν Αἰγύπτῳ ὅτι οἱ δημοκρατικοὶ ἀξιωματικοὶ διετέλουν ὑπὸ διωγμὸν καὶ μόνον μετὰ τὴν ἀφιξίν τοῦ Κανελλοπούλου ἐπῆλθεν ἐλαφρὰ βελτίωσις.

»4ον. Μὲ καταπλήσσει ἀληθινὰ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐπανεῖρχεσθε ἐπὶ τῶν δύο ἀνυπάρκτων ἐπιστολῶν, τὰς ὁποίας μάλιστα χαρακτηρίζετε καὶ ὡς γνησιωτάτας, παρὰ τὴν τηλεγραφικὴν μου διάψευσιν. Ἡ ἐπιμονή σας εἶναι ἀναξία ἀνθρώπου κατέχοντος τόσον ὑψηλὸν ἀξίωμα, ἐφ' ὅσον δὲν δηλώνετε ὅτι τὰς εἶδατε ἰδίῳις ὄμμασι, ὅποτε ἄλλως τε καὶ πάλιν σὰς ἐπαναλαμβάνω ὅτι πρόκειται περὶ πλαστῶν, ἐκτὸς ἐὰν θέλετε νὰ μὲ κάμπε ν' ἀμφιβάλλω διὰ τὴν καλὴν σας πίστιν.

Ο Παπαστεργίου

»...6ον. Πολύ φοβοῦμαι ἀγαπητὲ φίλε, ὅτι κατέχεσαι ἀπὸ ψευδαίσθησιν, τὴν ὁποίαν συχνὰ παθαίνουν οἱ ἀνερχόμενοι εἰς τὰ ὑπάτα ἀξιώματα. Ἄλλως δὲν θὰ ὠμίλεις περὶ πλειοψηφίας καὶ ἐπιτυχίας σου εἰς τὰς ἐκλογάς. Γνωρίζεις ἄριστα ὅτι δὲν ἔχεις τὴν παραμικρὰν λαϊκὴν βάσιν καὶ ὅτι εὐρίσκεισαι εἰς τὴν θέσιν ταύτην μὲ μόνον τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως.

Ἐάν οἱ διάφοροι αὐλοκόλακες σᾶς τροφοδοτοῦν μέ ψευδεῖς εἰδήσεις ὡς πρὸς τὰς διαθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἤμπορῶ νὰ σέ βεβαιώσω μέ τὸν κατηγορηματικώτερον τῶν τρόπων ὅτι οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν θὰ δυνηθῆ νὰ ἐμφανισθῆ ἐνώπιον τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ χωρὶς κίνδυνον νὰ ὑποστῆ τὴν τύχην τοῦ Παπαστεργίου [ἐννοεῖ τὸν στρατηγὸ διοικητὴ τῆς Μεραρχίας Κρητῶν, τὸν ὁποῖο ἐσκότωσαν Κρηῖτες ὅταν ἐπέστρεψε στὴ νῆσο χωρὶς τὴ Μεραρχία]. Οὐδεὶς θὰ σᾶς συγχωρήσῃ τὸν ἐπονείδιστον τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγκαταλείψατε τὴν ἡρωϊκὴν Νῆσον, πρὸ τῆς ἐκδηλώσεως οἰασθήποτε ἐπιθέσεως χωρὶς κᾶν νὰ εἰδοποιήσητε οὔτε τοὺς συνυπουργοὺς σας. Μετὰ χαιρετισμῶν».

Τα οικονομικά

Με την τρομερή απειλή του Βενιζέλου κατά του Τσουδερού, που υποδείκνυε το φάσμα του άτυχου στρατηγού Παπαστεργίου, έληξε η συναρπαστική κονταρομαχία των δύο από την Κρήτη πολιτικών ανδρών. Τι έκανε όμως στο μεταξύ η κυβέρνηση; Τα πρώτα μέτρα που ελήφθησαν για να αποκτήσει οντότητα «ντε γιούρε» και «ντε φάκτο» η ελληνική πολιτεία έχουν εξιστορηθεί. Αλλά, καθώς ο πόλεμος παρατεινόταν και η υλοποίηση της παρουσίας του ελληνικού κράτους στο εξωτερικό είχε ολοένα περισσότερες ανάγκες, πρόβαλλε κείριο το οικονομικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η κυβέρνηση. Έπρεπε να βρεθεί τρόπος να καλυφθούν οι δημόσιες δαπάνες, οι οποίες θα περιλάμβαναν: τα έξοδα των ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής, τα έξοδα διοίκησης (μαζί με τη βασιλική χορηγία), τα έξοδα για τον επισιτισμό του ελληνικού λαού και τα έξοδα για την περίθαλψη των προσφύγων που διέφευγαν από την Ελλάδα.

Η αγγλική κυβέρνηση ανέλαβε τις δαπάνες εξοπλισμού, ιματισμού και διατροφής των ενόπλων δυνάμεων, όχι όμως και της μισθοδοσίας τους. Η αμερικανική και η καναδική κυβέρνηση δέχθηκαν να χορηγούν δωρεάν τα τρόφιμα που στέλνονταν στην Ελλάδα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ανέλαβαν επίσης τις δαπάνες περίθαλψης των προσφύγων στη Μέση Ανατολή. Όλα τα άλλα έξοδα επιβάρυναν αποκλειστικά το ελληνικό Δημόσιο και ήταν πολύ μεγάλα. Οι μόνοι πόροι που διέθετε η κυβέρνηση του εξωτερικού ήταν το απόθεμα χρυσού που διασώθηκε, τα σε συνάλλαγμα διαθέσιμα της Τράπεζας της Ελλάδος, που προέρχονταν από τις πολεμικές πιστώσεις οι οποίες είχαν παραχωρηθεί στην Ελλάδα, και οι εισπράξεις της εμπορικής ναυτιλίας.

Τα καράβια

Αλλά τον χρυσό και τα συναλλαγματικά διαθέσιμα η κυβέρνηση ήθελε με κάθε θυ-

σία να τα διατηρήσει άθικτα, γιατί θα ήταν απαραίτητα κατά την απελευθέρωση και την ανασυγκρότηση της χώρας. Απέμενε, συνεπώς, μόνο σχεδόν ο εμπορικός στόλος ως πηγή δημοσίων εσόδων. Την 1η Σεπτεμβρίου 1939 η δύναμη της ελληνικής ναυτιλίας ανερχόταν σε 577 πλοία άνω των 100 τόνων γκρος, υπό ελληνική σημαία, συνολικής χωρητικότητας 1.837.315 τόνων γκρος. Επιπλέον, 124 πλοία χωρητικότητας 454.318 τόνων γκρος υπό ξένη σημαία. Αλλά, περίπου το 15% αυτού του τoνάζ είχε ήδη καταστραφεί έως το 1942. Πριν από την κατάρρευση, τον Μάρτιο του 1941, η ελληνική κυβέρνηση είχε επιτάξει όλα τα φορτηγά πλοία και τα ναύλωσε μακροχρόνια προς το αγγλικό Υπουργείο Πολεμικών Μεταφορών. Μόνο 20, από τα μεγαλύτερα και νεότερα σκάφη, είχαν εξαιρεθεί, από τα οποία μερικά ναυλώθηκαν από την ελβετική κυβέρνηση και στα υπόλοιπα επιτράπηκε η εκτέλεση ελεύθερων ταξιδιών έξω από την επικίνδυνη ζώνη. Το μέτρο αυτό ελήφθη γιατί οι ναύλοι που πραγματοποιούσαν τα πλοία εκείνα στην ελεύθερη ναυλαγορά ήταν ανώτεροι από εκείνους που κατέβαλλε η αγγλική κυβέρνηση. Η διαφορά –με συμφωνία των πλοιοκτητών– περιερχόταν ολόκληρη στο κράτος. Όσον αφορούσε την επίταξη των πλοίων, ήταν απαραίτητη, γιατί τα περισσότερα πλοία ανήκαν σε ιδιώτες ή εταιρείες που έδρευαν στην Ελλάδα. Συνεπώς, μετά την κατάληψη της Ελλάδας, η Αγγλία θα τα θεωρούσε ως εχθρική περιουσία και θα μπορούσε να τα δημεύσει ή να τα επιτάξει η ίδια.

Τι απέδωσε ο ελληνικός εμπορικός στόλος με το σύστημα αυτό; Από τα επιταγμένα πλοία το κράτος εισέπρατε 350.000 λίρες ετησίως. Από τα ελεύθερα 1.200.000 λίρες ετησίως. Αργότερα, και τα ελεύθερα πλοία ναυλώθηκαν από το βρετανικό Υπουργείο Μεταφορών, αλλά η Αγγλία κατέβαλλε πλέον 1.000.000 λίρες ετησίως, πέρα από τον συμφωνημένο ναύλο. Έτσι, μπόρεσε η ελληνική κυβέρνηση να καλύψει τις δαπάνες της. Και σε όλη αυτή την προσπάθεια η Τράπεζα της Ελλάδος υπήρξε ο ταμίας του Δημοσίου.

Με το σύστημα εκείνο κινήθηκε η ελληνική ναυτιλία. Προσέφερε πολλές υπηρεσίες. Αλλά επέτρεψε στους εφοπλιστές να πραγματοποιήσουν την πρώτη μεγάλη συσσώρευση κεφαλαίων, από την οποία θα αναπηδούσε μετά τον πόλεμο η κολοσσιαία σύγχρονη μείζονα ναυτιλία, που κατέλαβε την κορυφαία θέση μεταξύ των κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Και από την πάλη με τις τορπίλες, τις βόμβες και τα κύματα ξεπήδησε η νέα γενιά των εφοπλιστών που προίκισε την ελληνική αστική τάξη με τον δυναμικότερο κλάδο της.

Οι συμφωνίες

Η κυβέρνηση Τσουδερού ανέπτυξε σημαντική διπλωματική δραστηριότητα. Υπέγραψε πέντε μεγάλες συμφωνίες: Τη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών της 1ης Ια-

νουαρίου 1942 (από την ημέρα εκείνη τα κράτη που απάρριζαν την αντιαξονική συμμαχία λέγονταν Ηνωμένα Έθνη). Την κοινή δήλωση της 27ης Ιανουαρίου 1942 περί τιμωρίας των εγκληματιών πολέμου. Το Ελληνογιουγκοσλαβικό Σύμφωνο της 15ης Ιανουαρίου 1942. Την Ελληνοβρετανική Συμφωνία της 9ης Μαρτίου 1942. Την Ελληνοαμερικανική Συμφωνία της 10ης Ιουλίου 1942 για την επέκταση του νόμου περί εκμίσθωσης και δανεισμού στην Ελλάδα.

Η Ελληνοβρετανική Συμφωνία της 9ης Μαρτίου 1942 υπήρξε η βασική και ουσιαστικότερη. Τα δύο κράτη συμφωνούσαν ότι οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις θα οργανώνονταν και θα χρησιμοποιούνταν από την ανώτατη βρετανική διοίκηση. Ο αριθμός των κατά ξηρά μονάδων θα εξαρτιόταν από το διαθέσιμο προσωπικό και υλικό. Ως προσωπικό θα χρησιμοποιούνταν τα ελληνικά στρατεύματα που υπήρχαν την 9η Μαρτίου 1942 –ημέρα υπογραφής της συμφωνίας– στη δικαιοδοσία του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, τα οποία θα μπορούσαν να συμπληρωθούν από εθελοντές και επιστρατευμένους Έλληνες υπηκόους. Οι ελληνικές στρατιωτικές μονάδες θα διατηρούσαν τον ελληνικό χαρακτήρα τους, ως προς την πειθαρχία, τη γλώσσα, τις προαγωγές, και θα είχαν Έλληνες διοικητές. Θα είχαν, όμως, αγγλική οργάνωση, Άγγλους εκπαιδευτές και θα βρίσκονταν υπό τις διαταγές του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, που θα μπορούσε να τις εντάξει υπό τη διοίκηση βρετανικών σχηματισμών. Οι αποδοχές των αξιωματικών και των οπλιτών θα ορίζονταν με κοινή συμφωνία των Υπουργείων Στρατιωτικών Ελλάδας και Αγγλίας.

Όσον αφορούσε τα ελληνικά πολεμικά σκάφη, την ευθύνη για την εσωτερική τους διοίκηση και τα πληρώματα θα την έφεραν οι Έλληνες, αλλά θα βρίσκονταν υπό επιχειρησιακή εξάρτηση από την αγγλική ναυτική διοίκηση και θα ενεργούσαν σύμφωνα με τις διαταγές των Βρετανών διοικητών των σχηματισμών στους οποίους θα υπάγονταν. Τον ανεφοδιασμό τους σε πετρέλαια, πυρομαχικά, τρόφιμα και τις επισκευές θα αναλάμβαναν οι Άγγλοι, αλλά τη μισθοδοσία τους το ελληνικό Δημόσιο.

Η Ελληνική Βασιλική Αεροπορία ουσιαστικά θα έπαυε να υπάρχει ως αυτόνομο Σώμα. Μονάδες και προσωπικό θα χρησιμοποιούνταν από τη ΡΑΦ (RAF, Βρετανική Αεροπορία). Οι Έλληνες αξιωματικοί και σπννίτες θα κατατάσσονταν στην εφεδρεία των εθελοντών της ΡΑΦ. (Το σημείο αυτό της συμφωνίας ματαιώθηκε με παρεμβάσεις του Π. Κανελλόπουλου. Η ελληνική αεροπορία διατήρησε την οργανική αυθυπαρξία της ως ΕΒΑ).

Η δωσιδικία των ανδρών των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στα εδάφη της Μ. Βρετανίας ή σε εδάφη που τελούσαν υπό την εξουσία της βρετανικής κυβέρνησης καθοριζόταν ως εξής: Όλα τα αδικήματα που θα διέπρατταν οι ανήκοντες στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις θα υπάγονταν στην αρμοδιότητα των αγγλικών τακτικών δικαστηρίων. Κατ' εξαίρεση, φόνος, ανθρωποκτονίες εξ αμελείας, βιασμοί, αν γί-

νονταν όχι στο έδαφος της Μ. Βρετανίας αλλά σε εδάφη υπό βρετανική εξουσία, θα μπορούσαν να παραπεμφθούν στα ελληνικά στρατοδικεία εφόσον θα χορηγούσε γενική ή ειδική εξουσιοδότηση ο Βρετανός διοικητής της περιοχής όπου το αδίκημα είχε διαπραχθεί. Εφόσον όμως το αδίκημα τελούνταν από αξιωματικούς ή ναύτες του πολεμικού ναυτικού πάνω σε πολεμικό ελληνικό σκάφος, παραπεμπόταν σε ελληνικό ναυτοδικείο.

Το ναυτικό

Πώς όμως προχωρούσε η ανάπτυξη των ενόπλων ελληνικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή; Το πολεμικό ναυτικό, που είχε ήδη ανασυγκροτηθεί –όπως είδαμε– σε ικανοποιητικό βαθμό έως το φθινόπωρο του 1941, ενισχυόταν συστηματικά σε προσωπικό, χάρη στη ροή στελεχών αλλά και απλών ναυτών από την Ελλάδα. Ο πρώτος μάχιμος εν ενεργεία αξιωματικός που έφτασε στη Μέση Ανατολή ήταν ο αντιπλοίαρχος Χρήστος Χατζηκωνσταντής. Παρουσιάστηκε τον Δεκέμβριο του 1942 μετά από μεγάλες περιπέτειες στην Τουρκία. Τους πρώτους μήνες του 1942 πυκνώθηκε το ρεύμα της φυγής και κατέφθασαν πολυάριθμοι, γνωστοί ανώτεροι αξιωματικοί, όπως ο πλοίαρχος Κορτέσης, οι αντιπλοίαρχοι Λάμπας, Βάτης, Γέροντας, Ρώτας, Μπαλιατζής, οι πλωτάρχες Βουρέκας, Καλλέργης, Κιοσσές, Ευσταθιάδης κλπ. Η κίνηση εκείνη προς το εξωτερικό ήταν απολύτως ενδεδειγμένη. Τα στελέχη του πολεμικού ναυτικού, αντίθετα προς τα στελέχη του στρατού ξηράς, δεν είχαν άλλο πεδίο αγώνα από τον στόλο.

Έτσι, η δύναμη του ναυτικού αυξανόταν συστηματικά, με την προσθήκη μάλιστα μερικών εκατοντάδων Αιγυπτιακών Ελλήνων και πολλών ανδρών του εμπορικού ναυτικού. Ο παρακάτω πίνακας δείχνει τη συγκρότηση του ναυτικού προσωπικού:

	1942		
	1 Ιαν.	30 Απριλ.	31 Δεκεμ.
Μάχιμοι αξιωματικοί	158	180	196
Μηχανικοί αξιωματικοί	38	46	49
Αξιωματικοί άλλων κλάδων	45	63	99
Υπαξιωματικοί	603	708	833
Ναυτοδίοποι	3.040	3.955	4.952
Σύνολο	3.884	4.952	6.129

Η δράση του στόλου, παρά τη δραματική παλαιότητα του υλικού, ήταν πάντα εντα-

ικιά. Το πρώτο βμνο του 1942 ιδίως, η Ανατολική Μεσόγειος περνούσε ημέρες δεινής κρίσης, και το βρετανικό ναυτικό βρέθηκε ξαφνικά χωρίς τη σπονδυλική του στήλη, η οποία τότε ακόμη, με την προϋπόθεση της εναέριας κάλυψης, ήταν τα θωρηκτά. Τέσσερα πλοία μάχης διέθετε ο Βρετανός στόλαρχος Κάννιγκαμ: το *Γουόρσπαϊτ*, το *Κουήν Ελίζαμπεθ*, το *Μπάραμ* και το *Βάλλιαντ*. Το πρώτο, μετά το τρομερό τραύμα που δέχτηκε κατά τη μάχη της Κρήτης, είχε σταλεί προς επισκευή στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αλλά, την 25η Μαρτίου 1941, και το *Μπάραμ* καταποντίστηκε έξω από την Κυρηναική μέσα σε λίγα λεπτά, από 4 τορπίλες ενός τολμπρού γερμανικού υποβρυχίου. Από τους 1.300 άνδρες του πληρώματος σώθηκαν μόνο οι 300, μεταξύ των οποίων και ο επιβαίνων αντιναύαρχος Ουίππελ. Και, σε διάστημα μικρότερο του μηνός, η δύναμη των θωρηκτικών δέχτηκε τη χαριστική βολή. Τη νύχτα της 19ης Δεκεμβρίου ακούστηκαν υπόκωφες εκρήξεις στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας. Ιταλοί ναυτικοί είχαν επιτύχει έναν από τους πιο τολμηρούς και αριστοτεχνικούς άθλους στην παγκόσμια ναυτική ιστορία: «τορπιλάνθρωποι», επιβαίνοντας σε μικρές υποβρυχίες συσκευές, κατόρθωσαν να διεισδύσουν στον μεγάλο εκείνο ναύσταθμο, και κόλλησαν τις συσκευές στις γάστρες των δύο βρετανικών πλοίων μάχης που είχαν απομείνει. Η έκρηξή τους προκάλεσε την πολύμηνη ακρήστευση των δύο κολοσσών, ακριβώς στο κρισιμότερο σημείο της γιγαντιαίας μάχης για την κυριαρχία στη Μέση Ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο.

Η εξουδετέρωση των αγγλικών θωρηκτικών σήμαινε ότι τώρα οι ισχυρές μοίρες του ιταλικού στόλου, υπό την κάλυψη της αξονικής αεροπορίας, μπορούσαν να κινούνται πιο άνετα. Συνεπώς, το έργο των συμμαχικών πλοίων –επιφανείας ή υποβρυχίων– γινόταν πολύ δυσχερέστερο. Αλλά το ελληνικό ναυτικό συνέχισε πάντα επιτυχώς την αποστολή του, μολονότι οι συνεχείς βλάβες ανάγκαζαν κάθε τόσο τα σκάφη να ακινητοποιούνται προς επισκευή.

Ο αποκλεισμός

Τα ελληνικά υποβρύχια εκτελούσαν δυσχερείς περιπολίες και εισχωρούσαν στο Αιγαίο και στο Ιόνιο. Οι αποστολές που πραγματοποιούσαν, όμως, σε μια ορισμένη περίπτωση ξενίζουν με την έλλειψη πάσης λογικής. Είχαν διαταγή να καταβυθίζουν κάθε σκάφος που θα συναντούσαν στα ελληνικά νερά, είτε με γερμανοϊταλική σημαία είτε με ελληνική. Και υπάρχουν περιστατικά πράγματι ακατανόητα: στέλνονταν στον βυθό και πλοία με τρόφιμα που προορίζονταν για τον λαό. Υπάρχει μια αυθεντική, σαφής μαρτυρία, που δημοσιεύεται στην επίσημη *Εκθεση επί της Δράσεως του Β. Ναυτικού 1941-1944* (Β', σ. 120), η οποία προκαλεί έκπληξη:

Την 6η Ιουνίου 1942 το υποβρύχιο *Παπανικολής*, με κυβερνήτη τον αντιπλοίαρχο Σπανίδη, απέπλευσε από την Αλεξάνδρεια για πολεμική περιπολία στα δυτικά

παράλια του Αιγαίου. Και προκάλεσε θραύση στα ιστιοφόρα που συνάντησε. Τι ήταν τα πλοιάρια αυτά, των 15-70 τόνων; Επιπαγμένα από τους Γερμανούς; Εκτελούσαν μεταφορές για λογαριασμό των δυνάμεων Κατοχής; Την απάντηση δίνει ο ίδιος ο κυβερνήτης στην έκθεσή του για τον πλουν, στην οποία περιλαμβάνονται και τα εξής:

«Πλέοντες συνητήσαμεν ἕτερον ἔμφορτον ιστιοφόρον 15 τόνων, ὃ διετάξαμεν νὰ κρατήσῃ καὶ ἀναμένη. Πλησιάσαντες τὸ πρῶτον ἐκαλέσαμεν τὸν κυβερνήτην του νὰ ἔλθῃ ἐπὶ τοῦ πλοίου. Ἦλθε μὲ ὄλον τὸ πλήρωμά του καὶ τοῦ ἐδήλωσα ὅτι θὰ βυθίσω τὸ πλοῖον του καὶ ὅτι αὐτὸς καὶ τὸ πλήρωμά του, ἐὰν ἐπεθύμουν, ἠδύνατο νὰ ἔλθουν μὲ τὸ ὑποβρύχιον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἦσαν ἅπαντες Ἕλληνες καὶ τὸ πλοῖον ἔφερον ἑλληνικὴν σημαίαν. Τὸ φορτίον του ἦτο σταφίς καὶ χαρουπία διὰ τὰ λαϊκὰ συσσίτια. Εἰς τὴν δὴλῶσίν μου ὅτι θὰ βυθίσω τὸ πλοῖον καὶ τὴν παράκλησίν μου ὅπως ὁ ἴδιος τὸ βυθίσῃ διὰ νὰ μὴ, κανονιοβολῶν αὐτὸ, προδώσω τὴν παρουσίαν μας, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι, ἐφ' ὅσον ἔλαβον τὴν ἀπόφασιν ταύτην αὐτὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιταχθῆ παρὰ μόνον ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν μου ὅτι τὸ σκάφος αὐτὸ δὲν ἦτο ἐπίτακτον, δὲν ἦτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐχθροῦ ἀλλὰ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς τροφοδοτήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

» Ἡ σεμνὴ ἀπάντησις τοῦ κυβερνήτου, ἡ σκέψις ὅτι τὸ φορτίον αὐτὸ θὰ ἀνεκούφιζε πεινῶσας καὶ ἔτοιμοθανάτους ὑπάρξεις, ἡ διὰ πρῶτην φορὰν μετὰ πάροδον ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους ἐπαφὴ μου μὲ τοὺς συμπατριώτας μου καὶ δὴ τῆς ἰδιαιτέρας μου πατρίδος, μὲ τὰ ἑλληνικὰ βουνὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν, ἐπέδρασαν ψυχολογικῶς εἰς ἐμέ, μοῦ ἔκαμψαν τὴν ἀπόφασίν μου καὶ ἐδήλωσα εἰς αὐτόν ὅτι ὁ μόνος λόγος, δι' ὃν δὲν βυθίζω τὸ πλοῖόν του, εἶναι ὅτι φέρει τὸ ἱερὸν αὐτὸ φορτίον. Ἡ Διοικήσις ἄς μοῦ συγχωρήσῃ τὴν στιγμιαίαν αὐτὴν ἀδυναμίαν».

Το εκπληκτικό αυτό κείμενο αποκαλύπτει ότι, ενώ ο ελληνικός λαός απειλούνταν με αφανισμό από την πείνα, ενώ τόσες προσπάθειες κατέβαλλε η κυβέρνηση του εξωτερικού για να επιτύχει μερική άρση του αποκλεισμού, ώστε να διοχετευτούν λίγα φορτία με όσπρια ή σιτάρι στον υπό εξόντωση πληθυσμό, τα ελληνικά πολεμικά διατάσσονταν –απ’ την αγγλική διοίκηση; απ’ την ελληνική διοίκηση;– να καταστρέφουν τα λίγα τρόφιμα που κατόρθωναν να διακινηθούν στις ελληνικές θάλασσες. Και χρειαζόταν όλη η ευαισθησία των κυβερνητών των πολεμικών πλοίων για να μην εφαρμόζεται τόσο ακατανόπη άτεγκτα αυτή η διαταγή. Εκτός από το γεγονός ότι με τις ενέργειες αυτές αρπαζόταν κυριολεκτικά το ψωμί από το στόμα του πεινασμένου λαού, παρεχόταν εξαιρετη ευκαιρία στην προπαγάνδα των Γερμανοϊ-

ταλών και της κατοικίτης κυβέρνησης για να σιγματίσουν την αναληψία των αγγλικών και ελληνικών δυνάμεων του εξωτερικού, προκαλώντας σύγχυση αλλά και διάσπαση στους Έλληνες.

Η Μάλτα

Είχε βαριές απώλειες εκείνη τη θυελλώδη περίοδο το ελληνικό ναυτικό. Τους πρώτους μήνες του 1942 η Μάλτα δεχόταν άπαυστους, άγριους βομβαρδισμούς από τη γερμανοϊταλική αεροπορία, με πυκνότητα 30-40 επιδρομών το 24ωρο. Μέσα στην κοσμοχαλασιά εκείνη, το υποβρύχιο *Γθαύκος* βρισκόταν για επισκευή στη Βαλέτα. Σε έναν από τους φοβερούς βομβαρδισμούς, στις 27 Φεβρουαρίου 1942, σκοτώθηκε ο κυβερνήτης του, πλωτάρχης Β. Αρσλάνογλου. Τραυματίστηκε επίσης ο ύπαρχος υποπλοίαρχος Αντώνης Δανιόλος, ο οποίος ανέλαβε την κυβέρνηση του σκάφους, αλλά διατάχτηκε να φύγει το ταχύτερο από την κόλαση εκείνη, μόλις μπορούσε να κινηθεί.

Με σπασμωδικότητα ο Δανιόλος αγωνίστηκε, μέσα στον απονεκρωμένο ναύσταθμο, να κάνει το σκάφος του ικανό να πλεύσει, υπό τον καταιονισμό των βομβών. Τελικά, στις 4 Απριλίου, όπως-όπως, είχαν περατωθεί οι εργασίες. Οι δοκιμές των κινητήρων τελείωσαν. Σε λίγο θα απέπλεε, και ήταν αληθινό θαύμα πώς έως τότε το υποβρύχιο δεν είχε θιγεί. Αλλά, ενώ ο υποπλοίαρχος Δανιόλας ετοιμαζόταν για τις τελευταίες ενέργειες, στις 11:30' ένα σμήνος «στούκας» επέπεσε κατά του πλευρισμένου *Γθαύκου*. Τρεις βόμβες το έπληξαν ανελέητα στην πρύμνη, στη γέφυρα και στο αντιαεροπορικό πυροβόλο. Τσακισμένο το υποβρύχιο, βυθίστηκε μέσα σε 2 λεπτά.

Ο Τρίτων

Τη 16η Νοεμβρίου 1942, το υποβρύχιο *Τρίτων* εκτελούσε περιπολία στο στενό του Καφηρέα. Κυβερνήτης του ήταν ο πλωτάρχης Επ. Κοντογιάννης, με ύπαρχο τον υποπλοίαρχο Αντ. Δανιόλο, που είδαμε την περιπέτειά του με τον *Γθαύκο*. Το απόγευμα στις 4, ο *Τρίτων* διέκρινε μια εχθρική νηοπομπή. Την αποτελούσαν ένα πετρελαιοφόρο και ένα φορτηγό 9.000 τόνων –λεία πολύ ελκυστική για το υποβρύχιο που караδοκούσε–, αλλά η συνοδεία της ήταν ισχυρότατη: μερικά αεροπλάνα, ένα γερμανικό αντιτορπιλικό που δεν ήταν άλλο από το ελληνικό *Β. Γεώργιος* –το οποίο είχε καταληφθεί τον Απρίλιο του 1941 από τους Γερμανούς πάνω στις εσχάρες του– και τα καταδιωκτικά 2101 και 2102. Το τελευταίο ήταν η παλιά θαλαμγός *Μπριγκίττα* του Έλληνα εφοπλιστή Ευγενίδη, η οποία είχε μετασκευαστεί και εξοπλιστεί.

Παρά την ισχυρή συνοδεία, ο κυβερνήτης Κοντογιάννης δεν δίστασε να επιτεθεί. Έβαλε τις τορπίλες του κατά των εμπορικών σκαφών, αλλά καταδιώχτηκε αγρίως από

τα πλοία της συνοδείας. Επί 5½ ώρες, ο *Τρίτων* πάλαψε, αφού ρίχτηκαν εναντίον του 49 βόμβες βυθού. Στο τέλος, βαρύτατα τραυματισμένος, ανέβηκε στην επιφάνεια, όχι όμως για να παραδοθεί. Ο κυβερνήτης θέλησε να κάνει τον έσχατο χειρισμό απελπισίας, στον οποίο καταφεύγει ένα υποβρύχιο όταν πια δεν υπάρχει άλλη σωτηρία: τάχιση, αιφνιδιαστική ανάδυση και μάχη με το πυροβόλο της γέφυρας, αν προφτάσει φυσικά το πλήρωμα να το επανδρώσει και να βάλει κατά του διώκτη του. Κατά κανόνα η πάλη είναι άνιση. Καταλήγει στη νίκη του πλοίου επιφανείας. Αυτό συνέβη και με τον *Τρίωνα*, ο οποίος άλλωστε δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει το μικρό κανόνι του. Ο κυβερνήτης πετάχτηκε τότε από τον πυργίσκο πυροβολώντας με το πιστόλι του το καταδιωκτικό 2102, που από απόσταση λίγων μέτρων σάρωνε με τα πυρά των πολυβόλων του το κατάστρωμα του ελληνικού υποβρυχίου. Πίσω του αξιωματικοί και ναύτες μάχονταν με φορητά όπλα και πολυβόλα. Αλλά το 2102, ακάθεκτο, συντριπτικό έπεσε πάνω του και το εμβόλισε. Και, ενώ ο πλωτάρχης Κοντογιάννης εκτινασσόταν στη θάλασσα, ο *Τρίτων*, σπασμένος στα δύο, βυθιζόταν ορμητικά. Δεκαεννέα από το πλήρωμα απωλέσθηκαν. Μεταξύ τους και ο υποπλοίαρχος Α. Δανιόλος. Είχε γλιτώσει από τον χαμό του *Γθαύκου*, αλλά η Μοίρα του τον καταδίωκε αμείλικτα. Λες και ένα υποβρύχιο έπρεπε οπωσδήποτε να γίνει το φέρετρό του...

Τα υποβρύχια εκείνα γρήγορα αντικαταστάθηκαν από τους Άγγλους. Παραχωρήθηκαν και σκάφη επιφανείας, ώστε στις αρχές του 1943 ο ελληνικός στόλος είχε την εξής σύνθεση:

- Θωρηκτό *Γ. Αβέρωφ*.
- Αντιτορπιλικά: 6 παλαιά (*Β. Όλγα, Σπέτσοι, Κουντουριώτης, Αετός, Πάνθηρ, Ιέραξ*).
- Αντιτορπιλικά: 4 νέα (του αγγλικού τύπου «Χαντ». Παραλήφθηκαν το δεύτερο εξάμηνο του 1942: *Αδρίας, Κανάρης, Πίνδος, Μιασούλης*).
- Κορβέτα *Σαχτούρης*, που παραχωρήθηκε επίσης από τους Άγγλους.
- Τορπιλοβόλα παλαιά 3 (*Σφενδόνη, Νίκη, Ασπίς*).
- Υποβρύχια παλαιά 3 (*Νηρέυς, Παπανικολής, Κατσώνης*).
- Υποβρύχια νέα 2 (σε αντικατάσταση του *Τρίωνος* και του *Γθαύκου*: *Ματρώζος* και *Πιπίνος*).
- Ναρκαλιευτικά 7.
- Πλωτό συνεργείο *Ήφαιστος*.
- Συνοδά υποβρυχιών και στόλου: *Κορινθία* και *Ιωνία*.

Ο στρατός

Την ίδια περίοδο, ο στρατός ξηράς είχε σημειώσει μικρότερη ανάπτυξη. Η αρχική του σύνθεση, όπως είχε διαμορφωθεί το φθινόπωρο του 1941 και την οποία έχου-

με παραθέσει, δεν είχε μεταβληθεί ουσιωδώς. Στα μέσα του 1942 ήταν η εξής:

- ΕΒΕΣΜΑ με έδρα το Κάιρο.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού με έδρα το Κάιρο.
- I Ταξιαρχία με δύναμη 3 ταγμάτων, με έδρα τη Χεντέρα της Παλαιστίνης.
- Iο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, με έδρα τη Χεντέρα.
- Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης (ΓΚΕ) στη Χεντέρα. Το ΓΚΕ αναπτύχθηκε σύντομα στη II Ταξιαρχία.
- Τάγμα Πεζικού στο ΓΚΕ, που χρησιμοποιούνταν για την κατάταξη των αξιωματικών και οπλιτών που έφταναν από την Ελλάδα.
- Φρουραρχεία στις κυριότερες πόλεις της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης και της Συρίας.

Λίγο αργότερα συγκροτήθηκε ο Ιερός Λόχος, σχεδόν εξ ολοκλήρου από αξιωματικούς. Η ίδρυσή του οφειλόταν στην ανάγκη να εξοικονομηθούν κάπου τα στελέχη που έφταναν από την Ελλάδα και περίσσευαν. Οργανώθηκε στη Χεντέρα και ανήκε στη II Ταξιαρχία. Αρχικά ονομάστηκε Λόχος Επιλέκτων, κατόπιν Λόχος Αθανάτων. Τον Αύγουστο ανέλαβε τη διοίκησή του ο συνταγματάρχης Χρ. Τσιγάντες, οπότε μετονομάστηκε σε Ιερό Λόχο. Είχε τότε δύναμη 150-160 ανδρών, αλλά αργότερα έφτασε τους χίλιους. Χαρακτηριστικά της σύνθεσής της ήταν η Ομάδα Διοίκησης, η οποία περιέλαβε 14 αξιωματικούς, 1 λοχία και 1 στρατιώτη και είχε ως εξής:

Συνταγματάρχης Τσιγάντες Χρ.

Αντιπλοίαρχος Ματθαίου Εμ.

Αντισυνταγματάρχης Τριανταφυλλάκος Τρύφων.

Αντισμήναρχος Μακρής Ελ.

Ταγματάρχης Κουρκούτης Εμμ.

Υπολοχαγός Χαροκόπος Βασ.

Αντισυνταγματάρχης Φραδέλλος Εμμ.

Λοχαγός Σιαπκαράς Ανδρ.

Λοχαγός Μαράντος Βασ.

Υπολοχαγός Κωστελέτος Δημ.

Αντισυνταγματάρχης Καλλίνσκης Α.

ΔΕΑ Λαμπρινός Κανάκης.

Λοχαγός Καραβίτης Κων.

Λοχίας Θεοδώρου Δωρ.

Λοχαγός Μεσοπνέζης Φ.

Στρατιώτης Κοντομίχαλος Ελ.

Και οι οδηγοί των αυτοκινήτων και οι πυροβολητές ήταν αξιωματικοί. Ήταν «μονάδα χωρίς ορντινάντσες», με σπάνιο πθικό. Πολλοί διεκδικούσαν επίμονα να κα-

ταταγούν στον Ιερό Λόχο. Και ο αντιπλοίαρχος Ματθαίου, διοικητής των ναρκαλιευτικών, τα οποία οργάνωσε κατά υποδειγματικό τρόπο, έκανε το παν για να μεταταχθεί στη μικρή εκείνη ομάδα.

Αλλαγή

Αλλά ο Ιερός Λόχος, με το σφρίγος του και την ανωτέρου επιπέδου απόδοσή του, δεν αρκούσε για να μεταβάλει την όλη κατάσταση του στρατού ξηράς, η οποία δεν ήταν ικανοποιητική. Οι μονάδες ήταν απασχολημένες με στοιχειώδη εκπαίδευση, χωρίς να έχει την έκταση μιας έντονης προπαρασκευής για πόλεμο. Γιατί, όπως γράφει ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος (στο ίδιο, σελ. 409):

«...διότι δυστυχώς επεκράτει εις ένιους τών τότε στρατιωτικῶν η̄γητόρων, ἡ αντίληψις, ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶχεν ἐκπληρώσει τὸ στρατιωτικόν της καθήκον καὶ ὅτι τὰ μικρὰ ταῦτα τμήματα ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθῶσι πρὸς χρησιμοποίησιν κατὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος».

Τα πράγματα όμως άλλαξαν με την είσοδο του Π. Κανελλόπουλου στην κυβέρνηση. Τοποθετήθηκαν στη διοίκηση της I Ταξιαρχίας, που η έδρα της μετατέθηκε στην Τζινέφα της Παλαιστίνης, ο συνταγματάρχης Π. Κατσώτας, και στο Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης ο συνταγματάρχης Α. Μπουρδάρης, με άμεση προοπτική να αναπτυχθεί το ΓΚΕ σε II Ταξιαρχία.

Η I Ταξιαρχία τον Μάιο του 1942 μετατοπίστηκε στη Ρας Μπάλμπεκ της Συρίας και τέθηκε υπό τη διοίκηση της 2ας Νεοζηλανδικής Μεραρχίας. Διοικητής αυτής της μεραρχίας, που ήταν τόσο γνώριμη στην Ελλάδα και στην Κρήτη, παρέμενε ο πληθωρικός, αιρόμπτος αλλά αμφίβολης στρατηγικής ικανότητας Μπέρναντ Φράυμπεργκ. Ήταν ο άνθρωπος με τα 10 πολεμικά τραύματα, αλλά ο εγκέφαλός του δεν συναγωνιζόταν την ψυχοσωματική του δύναμη. Διακρινόταν πάντα για τον φιλελληνισμό του. Και ανέλαβε με ενθουσιασμό να εκπαιδεύσει την ελληνική ταξιαρχία στον αγώνα ερήμου, για να καταστεί το ταχύτερο ικανή να ενταχθεί στις μονάδες του μετώπου της Δυτικής Ερήμου (Λιβύης). Και ας τονιστεί η λεπτομέρεια: η περιοχή της Ρας Μπάλμπεκ προκρίθηκε γιατί ήταν στη Συριακή Έρημο.

Ο Φράυμπεργκ

Δεν έμεινε πολύ καιρό υπό την καθοδήγηση των Νεοζηλανδών η ελληνική ταξιαρχία. Τον Ιούνιο η μεραρχία του Φράυμπεργκ στάλθηκε στην άλλη έρημο, τη Λιβυκή, να ξαναπολεμήσει. Και ήταν την 20ή Ιουνίου 1942, στο Κάιρο, στις 3 το απόγευμα, που ο Π. Κανελλόπουλος δούλευε στο γραφείο του, μόνος, όταν ξαφνικά η πόρτα του άνοιξε με φιλική βιαιότητα —όπως έλεγε ο ίδιος— για να εισορμήσει πολυτάραχος, πληθωρικός και πάντα γεμάτος κέφι ο διοικητής της Νεοζηλανδικής

Μεραρχίας. «Διασχίζουμε αυτές τις ημέρες την Αίγυπτο», του είπε, «κατευθυνόμενοι στο μέτωπο. Πέρασα να σας δω και να σας πω ότι οι Έλληνές σας πάνε πολύ καλά. Σύντομα θα ξέρουν όσο και μεις τον πόλεμο της ερήμου...» Συζήτησαν μία ολόκληρη ώρα. Φυσικά, η κουβέντα περιστρεφόταν γύρω από την Ελλάδα και τη Μάχη της Κρήτης. Μετά από 6 ημέρες ο Μπέρναρντ Φράυμπεργκ δέχτηκε το 11ο πολεμικό του τραύμα. Το είχε πάρει κατάστηθα, καθώς, ορμητικός όπως πάντα, εννοούσε να εκτελεί ο ίδιος με το τζιπ αναγνωρίσεις. Στο νοσοκομείο του Χελουάν, όπου τον επισκέφθηκε ο Π. Κανελλόπουλος στις 7 Ιουλίου, με τη σύζυγό του, τον βρήκε ανυπόμονο να ξαναγυρίσει στην πρώτη γραμμή. «Δεν είναι τίποτα», έλεγε. «Σε δέκα μέρες θα ξαναβρίσκομαι στη μεραρχία μου».

Πάντα αιρόμπος, «ένας από τους γενναιότερους πολεμιστές του αιώνα μας», όπως τον χαρακτήρισε ο Π. Κανελλόπουλος, αλλά όχι και από τους στρατηγικότερους. Η Μάχη της Κρήτης ίσως του οφείλει κατά όχι ασήμαντο ποσοστό την έκβασή της, με την παλικαρία αλλά όχι και τόσο επιτελική διοίκησή του. Η σχοινοεινής διάταξη με την άμειρη διασπορά δυνάμεων που είχε επιβάλει στο νησί δεν ήταν και τόσο σοφή.

Και τώρα, η αεροπορία. Είδαμε ότι στη Μέση Ανατολή είχαν διαφύγει μόνο 5 αεροπλάνα ναυτικής συνεργασίας. Βρίσκονταν όμως στη Σχολή Αεροπορίας της βρετανικής αεροπορικής βάσης Χαμπανίμπα, του Ιράκ, οι απόφοιτοι του 1940 της Σχολής Ικάρων και η δεύτερη τάξη της Σχολής Δοκίμων. Αυτοί αποτέλεσαν τον πυρήνα της νέας αεροπορικής δύναμης. Αφού με την αποφασιστική παρέμβαση του Π. Κανελλόπουλου αποτράπηκε η απορρόφησή της από τη ΡΑΦ (όπως είχε ρυθμιστεί με την ελληνοβρετανική συμφωνία της 12ης Μαρτίου 1942) συγκρότησε τη 13η Μοίρα Ναυτικής Συνεργασίας και την 335η Μοίρα Δίωξης, στην οποία το 1943 προστέθηκε και η 336η Μοίρα Δίωξης.

Ο Ρόμμελ εφορμά

Το νέο πνεύμα –προπαρασκευή για άμεση συμμετοχή στις επιχειρήσεις– άρχισε να φυσά στις ένοπλες δυνάμεις. Αλλά, στο μεταξύ, ξέσπασε μια τρομερή στρατιωτική κρίση στη Μέση Ανατολή, που παραλίγο να κονιορτοποιήσει κάθε ελληνική και συμμαχική προσπάθεια.

Από τα τέλη Μαρτίου 1942 η επίθεση του Γερμανού στρατηγού Ρόμμελ κατά της Αιγύπτου είχε αναχαιτιστεί στη γραμμή Γκαζάλα - Μπιρ Χακίμ. Οι δύο αντίπαλοι παρέταξαν την ίδια αριθμητική δύναμη περίπου, από 130.000 άνδρες, και προσπαθούσαν να προηγηθούν σε ενισχύσεις για να αποκτήσουν την υπεροχή στη νέα φάση της μάχης. Αλλά η ναυτική δύναμη των Άγγλων στη Μεσόγειο, μετά τα πλήγματα που αναφέραμε, χάλαινε οικτρά. Το αποτέλεσμα ήταν ο εφοδιασμός του Ρόμ-

μελ να διεξάγεται άνετα από την Ιταλία και την Ελλάδα, η Μάλτα, υπό το ανηλεές, άπαιτο σφυροκόπημα των «στούκας» να ακρηστευθεί και η κυρία ροή του βρετανικού εφοδιασμού να διεξάγεται διά του τεράστιου περίπλου της Αφρικής. Έτσι, από τα τέλη Μαΐου απότομα ο Ρόμμελ εξόρμησε και πάλι. Οι θωρακισμένες του μεραρχίες υπερφαλάγγιζαν τη συμμαχική γραμμή νότια του Μπιρ Χακίμ και εφορούσαν σε ισχυρές κατά μέτωπον επιθέσεις νότια της Γκαζάλας. Οι βρετανικές δυνάμεις, κατακερματισμένες, ανίκανες να τα βγάλουν πέρα με τους δαιμονιώδεις ελιγμούς του φοβερού Γερμανού στρατηγού, υποχωρούσαν ραγδαία. Και την 20ή Ιουνίου έπεσε το Τομπρούκ με 25.000 Βρετανούς αιχμαλώτους. Ο Ρόμμελ προήχθη σε στρατάρχη επί του πεδίου της μάχης και ο δρόμος προς την Αλεξάνδρεια και το Δέλτα του Νείλου ήταν ανοιχτός.

Εγκατάλειψη

Η κατάσταση χειροτέρευε με τόσο ραγδαίο ρυθμό, ώστε στα τέλη Ιουνίου φαινόταν πως ήταν αδύνατον να αναχαιτιστεί η προέλαση του «Αφρική Κορπς». Και τότε λήφθηκε η απόφαση: εκκένωση της Αλεξάνδρειας. Παρουσιαζόταν έτσι ένα κολοσσιαίο πρόβλημα για το ελληνικό πολεμικό ναυτικό. Ο στρατός και η αεροπορία ήταν ήδη εγκατεστημένα στη Συρία και την Παλαιστίνη. Αλλά ο στόλος στην Αλεξάνδρεια είχε την κύρια βάση του, αρκετά καράβια βρίσκονταν εκεί υπό επισκευή ή δεξαμενισμό και, επιπλέον, έπρεπε να μεταφερθούν όλο το προσωπικό των ελληνικών υπηρεσιών και των ενόπλων δυνάμεων, πολυάριθμοι δημόσιοι υπάλληλοι με τις οικογένειές τους, πρόσφυγες κλπ.

Με τη μακρινή υπόκρουση των κανονιοβολισμών της μάχης που προσέγγιζε και ενώ το κύμα του πανικού κατακάλυπτε τη μεγάλη πόλη, έγιναν οι πυρετώδεις προετοιμασίες για την εκκένωση. Τα ελληνικά πλοία θα παραλάμβαναν 5.700 άτομα και στις 28 Ιουνίου άρχισε η επιβίβασή τους μέσα σε μεγάλη σύγχυση. Η κατάσταση στο μέτωπο της ερήμου γινόταν από ώρα σε ώρα πιο απελπιστική. Στην Αλεξάνδρεια έμπαιναν ήδη τα πρώτα τμήματα του υποχωρούντος βρετανικού στρατού. Και η ελληνική παροικία ήταν περίτρομη από τις φήμες ότι, μόλις θα εγκατέλειπαν την πόλη οι Άγγλοι, ο αιγυπτιακός όχλος θα επιτίθει εναντίον των Ευρωπαίων. Τις κρίσιμες εκείνες ημέρες, ο αρχηγός του στόλου ναύαρχος Σακελλαρίου είχε υποστεί εγχείρηση. Νοσηλευόταν στο Κοιτίκειο Νοσοκομείο και από το κρεβάτι του διύθυνε την επιχείρηση της εκκένωσης. Στις 30 Ιουνίου μεταφέρθηκε σε ένα νοσοκομειακό αυτοκίνητο, που μεταβλήθηκε σε πρωτότυπο τροχοφόρο σταθμό διοίκησης του στόλου. Και από εκεί συνέχισε την ιδιόρρυθμη διοίκηση. Στο μεταξύ, τα ελληνικά πλοία, κατάφορτα από φυγάδες, άρχισαν να φεύγουν προς το Πορτ Σάιντ, υπό τους άπαιτους βομβαρδισμούς, ενώ τα εχθρικά υποβρύχια ενέδρευαν απέξω. Ένα απ'

αυτά είχε μια εξαιρετη επιτυχία: μια τορπίλη του ανατίναξε έξω από το Πορτ Σάιντ το *Μιντγουαϊν*, το μεγαλύτερο πλωτό συνεργείο του κόσμου, 29.000 τόνων, κατάμεστο από πυρομαχικά, ακριβά υλικά, τορπίλες κλπ. Και η απώλειά του υπήρξε δεινό πλήγμα για το βρετανικό και το ελληνικό ναυτικό.

Τα ναρκαλιευτικά

Τη νύχτα της 30ής Ιουνίου, η Αλεξάνδρεια είχε ουσιαστικά εκκενωθεί και πανικόβλητη ανέμενε πια τους εισβολείς. Στον σιδηροδρομικό σταθμό υπήρχε τρομερός συνωσισιμός, ενώ οι τελευταίες μακρές φάλαγγες αυτοκινήτων κατευθύνονταν ολοταχώς μέσα σε σύννεφα σκόνης προς το Δέλια και το Κάιρο. Την έντρομη πόλη διέσχισαν συνεχώς κουρασμένα, ταλαιπωρημένα τμήματα του υποχωρούντος στρατού. Και στο πελώριο λιμάνι τα πάντα ήταν πια εγκαταλεημένα. Αποθήκες ανοιχτές, που τις διάρπαζαν Αιγύπτιοι. Παντού πεταμένα αντικείμενα, αυτοκίνητα που έτρεχαν εδώ κι εκεί σαν να είχαν παραφρονήσει, πλωτά μέσα με αλλόφρονες επιβάτες, χάος και έλλειψη κάθε ευθύνης και διοίκησης.

Αλλά, μέσα σε εκείνη την κοσμοχαλασιά, υπήρχε μια παράξενη εικόνα ηρεμίας και τάξης, που έδειχνε σαν εξωπραγματική, σαν εξωγήινη: τέσσερα μικρά ελληνικά ναρκαλιευτικά με τον διοικητή τους, αντιπλοίαρχο Ματθαίου, συνέχιζαν ήρεμα το έργο τους και σαν να μη συνέβαινε τίποτα, σαν να εκτελούσαν ασκήσεις. Απόλυτη πειθαρχία, κατανόηση και ψυχραιμία επικρατούσαν στον μικρό στολίσκο, ενώ τα πάντα γύρω του κατέρρεαν.

Ανατροπή

Και έξαφνα, σαν τη γαλήνη που επικρατεί απότομα μόλις περάσει η καταιγίδα, απροσδόκητη πouxία επικράτησε στο μέτωπο. Ο Ρόμμελ σταμάτησε στο Ελ Αλαμείν την τελευταία στιγμή. Δεν είχαν βενζίνη τα ρεζερβουάρ των αρμάτων του, ούτε νερό τα ψυγεία τους. Είχε εξαντληθεί πια η προσπάθειά του. Καθελώθηκε εκεί μπροστά στις πύλες της Αλεξάνδρειας και δυσκολεύτηκαν πολύ οι Βρετανοί, οι Έλληνες, οι Αιγύπτιοι να αντιληφθούν ότι ο κίνδυνος είχε παρέλθει. Άρχισε τότε η γιγαντιαία προσπάθεια ανασύνταξης των Συμμάχων στο μέτωπο του Ελ Αλαμείν, για να ενισχυθεί η 8η Στρατιά του στρατηγού Μοντγκόμερρυ και να εξαπολυθεί από τον Οκτώβριο η μεγάλη αντεπίθεση που θα αποτελούσε την πρώτη στροφή στον παγκόσμιο πόλεμο. Στο μεταξύ, όμως, ενώ ο ελληνικός στόλος δεν είχε πάψει ούτε στιγμή να μάχεται, ο ελληνικός στρατός και η αεροπορία αποφασίστηκε να κατέβουν στο πεδίο της μεγάλης μάχης. Στις 21 Αυγούστου είχε φτάσει στο Κάιρο ο Ουίνστον Τσώρτσιλ. Και δέχτηκε τον αντιπρόεδρο της ελληνικής Κυβέρνησης, Π. Κανελλόπουλο. Η συνάντηση έγινε στο σπίτι του Βρετανού πρεσβευτή στο Κάιρο,

Μάιλς Λάμψον. Ο Άγγλος πρωθυπουργός φορούσε απλή στρατιωτική στολή και κάσκα. Ήταν ακόμη πάνω στη σωματική του ακμή, γεμάτος πληθωρική ζωντάνια, ελαφρά σκυφτός και όλο χιούμορ. Δίπλα του, ο νεαρός και λεπτοφυής Έλληνας αντιπρόεδρος, με ριγέ κοστούμι και άσπρο μαντίλι στο τσεπάκι του σακακιού, προσπαθούσε να του αποσπάσει μια χάρη: «Εμπιστευθείτε, εξοχότατε, στην Ι Ελληνική Ταξιαρχία έναν τομέα στο μέτωπο της 8ης Στρατιάς». Ο παριστάμενος αρχηγός του αυτοκρατορικού επιτελείου, στρατηγός Άλαν Μπρουκ, συνηγόρησε: «Ναι, απ' ό,τι ξέρω, είναι σε καλή κατάσταση αυτή η ταξιαρχία».

Και ο πολυπράγμων πρωθυπουργός δέχτηκε. «Σύμφωνος. Κανόνισέ τα εσύ...»

Στο μέτωπο

Ήδη, η ελληνική αεροπορία, με την 335η Μοίρα Καταδιωκτικών και διοικητή τον επισμηναγό Βαρβαρέσσο, είχε πάρει μέρος στις επιχειρήσεις. Τώρα, μετά την απόφαση του Τσώρτσιλ, η Ι Ταξιαρχία εγκατέλειπε τη Συρία και καταλάμβανε θέσεις στον αριστερό τομέα της τοποθεσίας αμύνης της Αμπρίας, υπό τη διοίκηση της 50ής Αγγλικής Μεραρχίας. Στις 9 Σεπτεμβρίου, όμως, μετακινήθηκε στον κεντρικό τομέα του μετώπου, υπό τις διαταγές της 44ης Βρετανικής Μεραρχίας. Διοικητής ήταν ο συνταγματάρχης Πausανίας Κασώτας, με επιτελάρχη τον συνταγματάρχη Δημ. Λάιο. Διοικητές των τριών ταγμάτων ήταν οι αντισυνταγματάρχες Ι. Σωτηρίου και Φ. Μεσσηνόπουλος και ο ταγματάρχης Ε. Παλαιοδημόπουλος. Στην ταξιαρχία υπάγονταν το Ι Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού με διοικητή τον συνταγματάρχη Α. Λέγγερν και λόχος μηχανικού με διοικητή τον ταγματάρχη Β. Καρδαμάκη.

Στις 11 Σεπτεμβρίου 1942 το ελληνικό απόσπασμα έλαβε το αιματηρό βάπτισμα του πυρός: το Σύνταγμα Πυροβολικού δέχτηκε σφοδρό βομβαρδισμό των «στούκας», με αποτέλεσμα μέσα σε λίγα λεπτά να έχει 4 νεκρούς και 10 τραυματίες. Ήταν η πρώτη φορά, μετά από 15 μήνες, που ο ελληνικός στρατός ξηράς έμπαινε έξω από την Ελλάδα στον αγώνα. Το γεγονός ότι στον ελληνικό χώρο από καιρό υπήρχαν συνταγμένες αντάρτικες δυνάμεις που μάχονταν συνεχώς κατά του ίδιου εχθρού, δεν μειώνει τη συμβολική σημασία εκείνης της πρώτης δράσης του στρατού της Μέσης Ανατολής. Και ο υπουργός Εθνικής Αμύνης Π. Κανελλόπουλος εξέδωσε στις 16 Σεπτεμβρίου ημερήσια διαταγή, στην οποία τόνιζε:

«Στις 11 Σεπτεμβρίου στήθηκαν επάνω σε κορυμιά Έλλήνων οι πρώτοι ξύλινοι σταυροί στα βάθη της έρημου. Έθεώρησα χρέος μου να σταθώ σε στάσι προσοχής και ν' αποκαλυφθώ εμπρός τους εν όνόματι των ενόπλων Έλληνικών δυνάμεων και εν όνόματι ολοκλήρου του ελληνικού λαού. Ξέρω καλά, ότι παρόντες μαζί μου την ώρα εκείνη ήσαν όλοι οι Έλληνες που υπάρχουν στον κόσμο».

Ελ Αλαμείν

Ωστόσο, ο Μοντγκόμερρυ ετοιμαζόταν πυρετωδώς για τη γιγαντιαία επίθεση. Ο Τσώρτσιλ τον πίεζε να την εξαπολύσει τον Σεπτέμβριο. Αλλά εκείνος τού έστειλε το περίφημο τηλεγράφημα:

«Δύναμαι έπιτεθώ Σεπτέμβριον, αλλά δέν δύναμαι ύποσχεθώ νίκην. Στόπ. Έάν έπιτεθώ Οκτώβριον έγγυώμαι νίκην. Στόπ. Παρακαλώ τότε θέλετε έπιτεθώ; Σεπτέμβριον ή Οκτώβριον;»

Φυσικά ο Τσώρτσιλ υποχώρησε και η επίθεση προσδιορίστηκε για την 23η Οκτωβρίου. Η 8η Στρατιά διέθετε τότε 150.000 άνδρες στην πρώτη γραμμή και παρέτασε 1.114 άρματα μάχης, 2.182 πυροβόλα κάθε διαμετρήματος, από τα οποία 858 αντιαρματικά, 500 αεροπλάνα δίωξης και 200 βομβαρδιστικά, αποθέματα πυρομαχικών και καυσίμων ανεξάντλητα. Ο Ρόμμελ αντέτασε 100.000 άνδρες, κατανεμημένους σε 4 θωρακισμένες μεραρχίες (από τις οποίες 2 ιταλικές), 8 μεραρχίες πεζικού (από τις οποίες 6 ιταλικές) και μία γερμανική ταξιαρχία αλεξιπτωτιστών. Η βρετανική υπεροχή σε άρματα, πυροβολικό, αεροπορία ήταν πλέον συντριπτική. Τα ξημερώματα της 23ης Οκτωβρίου, μετά από τρομακτική βολή προπαρασκευής, η επίθεση στο Ελ Αλαμείν εξαπολύθηκε με κύρια προσπάθεια στον παραλιακό τομέα. Η μάχη διάσπασης υπήρξε σκληρή, αλλά τελικά ο Ρόμμελ υπέκυψε και διέταξε γενική σύμπτυξη. Είχε απωλέσει 59.000 άνδρες, από τους οποίους 34.000 Γερμανούς, 50 άρματα και 1.000 περίπου πυροβόλα. Άρχισε έτσι η άπαυτη υποχώρησή του προς δυσμάς, που θα κατέληγε στην Τύνιδα. Και δικαιωνόταν ο Μοντγκόμερρυ, ο οποίος με την έναρξη της επίθεσης είχε εκδώσει την εξής αξιωμανημένη ημερήσια διαταγή:

«Όταν ανέλαβα την διοίκηση της 8ης Στρατιάς, έδήλωσα, ότι αποστολή μου ήταν ή καταστροφή του Ρόμμελ και του στρατού του και τούτο θα συνέβαινε έντός ολίγου. Τώρα είμαστε έτοιμοι. Η μάχη που πρόκειται να αρχίση θα είναι μιá από τις πιό άποφασιστικές της ιστορίας. Θα είναι τó σημειον της τροπής του πολέμου. Τά μάτια του κόσμου θα είναι στραμμένα προς έμάς, παρακολουθώντας με άγνoνία προς ποιό μέρος θα κλίνη ή μάχη. Μπορούμε να δώσουμε άμέσως την άπάντηση: θα κλίνη προς τó μέρος μας».

Η Ι Ελληνική Ταξιαρχία πολέμησε καλά. Είχε 4 αξιωματικούς νεκρούς και 60 υπαξιωματικούς και οπλίτες. Επίσης, 19 αξιωματικούς τραυματίες και 109 υπαξιωματικούς και οπλίτες. Το Σύνταγμα Πυροβολικού είχε άλλους 30 νεκρούς και 50 τραυματίες, ενώ και η αεροπορική συμμετοχή βάφτηκε σε άφθονο αίμα: 29 νεκροί, από τους οποίους 4 αξιωματικοί.

Η Ελληνική Μεραρχία

Σε λίγο όμως η Ι Ταξιαρχία αποσύρθηκε στα μετόπισθεν, ενώ νέες προοπτικές διανοιχθήκαν για τις δυναμεις της Μέσης Ανατολής και για όλη την Ελλάδα. Ενώ η Λιβύη έπεφτε ολόκληρη στα χέρια των Βρετανών, καταλαμβάνονταν και όλη η γαλλική βόρεια Αφρική από μεγάλες συμμαχικές δυνάμεις. Το επόμενο άλμα των Συμμάχων θα ήταν βέβαια από την Αφρική στη νότια Ευρώπη και η Ελλάδα διαγραφόταν ως στόχος των νέων αποβατικών επιχειρήσεων.

Εν όψει αυτού του ενδεχόμενου, αποφασίστηκε από τους Άγγλους η ανάπτυξη του ελληνικού στρατού της Μέσης Ανατολής. Ήδη η Ι Ταξιαρχία έδωσε καλές εξετάσεις στη μάχη του Ελ Αλαμείν. Θα συγκροτούνταν όμως μια πλήρης μεραρχία, η οποία θα περιλάμβανε δύο ταξιαρχίες, δύο συντάγματα πυροβολικού και ένα σνταγμα τεθωρακισμένων.

Για τη διοίκηση της μεραρχίας, ο υπουργός Εθνικής Άμυνας ζήτησε έναν ανώτατο αξιωματικό από την Ελλάδα. Απευθύνθηκε στην οργάνωση «Θέρος» των 6 Σνταγματάρχων και προέκρινε τον υποστράτηγο Χρήστο Ζυγούρη. Αυτός δέχτηκε χωρίς κανένα δισταγμό και σε 36 ώρες βρισκόταν στο Κάιρο. Ανέλαβε αμέσως, με επιτελάρχη τον συνταγματάρχη Δ. Λάιο, τη διοίκηση της μεραρχίας, την οποία στις αρχές Φεβρουαρίου αποτελούσαν οι εξής ομάδες:

- Η Ι Ελληνική Ταξιαρχία πλήρης, με τρία τάγματα πεζικού και ένα σύνταγμα πεδινού πυροβολικού. Διοικητής ήταν ο συνταγματάρχης Παισανίας Κατσώτας. Διοικητές των ταγμάτων ο αντισυνταγματάρχης Φ. Μεσσηνόπουλος, ο ταγματάρχης Ευ. Παλαιοδημόπουλος και ο λοχαγός Στ. Τζουβάρας. Διοικητής του συντάγματος πυροβολικού ο αντισυνταγματάρχης Αθ. Δασκαρόλης. Η ταξιαρχία μετά το Ελ Αλαμείν εκπαιδεύτηκε στη Διώρυγα του Σουέζ για αποβατικές επιχειρήσεις. Στα τέλη Φεβρουαρίου μεταφέρθηκε στην περιοχή του Λιβάνου και άρχισε εκπαίδευση για ορεινό πόλεμο.

- Η ΙΙ Ελληνική Ταξιαρχία με παρόμοια σύνθεση. Διοικητής ήταν ο αντισυνταγματάρχης Αλκιβιάδης Μπουρδάρας. Διοικητές των τριών ταγμάτων ο αντισυνταγματάρχης Χατζηποταυρής, και οι ταγματάρχες Κώνστας και Σταυρουλάκης. Διοικητής του συντάγματος πυροβολικού ο αντισυνταγματάρχης Κ. Μανιδάκης. Η ταξιαρχία στάθμευε στην περιοχή του Τελ Αβίβ (Παλαιστίνη), όπου συμπλήρωνε τη δύναμη και το υλικό της και συνέχιζε την εκπαίδευσή της.

- Άρχισε η συγκρότηση συντάγματος τεθωρακισμένων με διοικητή τον επίλαρχο Σιώτη.

- Υπήρχε και ο Ιερός Λόχος με διοικητή τον συνταγματάρχη Χρ. Τσιγάντε, ο οποίος συμμετείχε στις επιχειρήσεις της Τύνιδας.

Διαμάχες

Η οργάνωση της μεραρχίας προχωρούσε με ικανοποιητικό ρυθμό, αλλά μέσα σε φανερό διάσπαση των δημοκρατικών και βασιλοφρόνων αξιωματικών. Δώσαμε μια πρώτη προσέγγισή της, με τη χαρακτηριστική «μάχη των εικόνων του βασιλιά». Η διάσπαση εξελισσόταν σε διαμάχη και κανείς δεν γνώριζε πού θα οδηγούσε. Ο διχασμός είχε μεταφυτεύσει τα τελευταία του αγκάθια από την Ελλάδα στις κατασκηνώσεις των ανδρών που προορίζονταν ως «ελευθερωτές της πατρίδας». Και αιμόσυμφορα του κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935 επικρατούσε στις λέσχες αξιωματικών και στα γραφεία των διοικήσεων. Η αλήθεια, πάντως, είναι ότι η «κρατούσα τάξη πραγμάτων», με τον βασιλιά ως κεντρικό άξονα, προσέφερε ευρύ στόχο στις αγανακτισμένες επικρίσεις των δημοκρατικών. Ορισμένα μέτρα υπήρξαν άστοχα. Μεταξύ άλλων, επικρατούσε ακόμη ο θεσμός της εξορίας. Πολλοί από τους πολιτικούς που διαιτράνωναν την αντίθεσή τους προς τον βασιλιά στέλνονταν στο Σουδάν. Ο Βύρων Καραπαναγιώτης και ο Πολύμερος Μοσχοβίτης, δύο γνωστά στελέχη του παλιόδημοκρατικού κόσμου, είχαν την τύχη αυτή τον Φεβρουάριο του 1942. Ο Παν. Καυελλόπουλος σταμάτησε τις εξορίες, αλλά η εντύπωση δεν είχε εξαλειφθεί και οι δημοκρατικοί διέθεταν επιχειρήματα για να δακτυλοδεικτούν το ελληνικό καθεστώς στην Αίγυπτο ως διαιώνιση της 4ης Αυγούστου. Και ο βρασμός στα δημοκρατικά στελέχη των ενόπλων δυνάμεων ανέβαινε, προκαλώντας την άμεση αντίδραση των βασιλοφρόνων.

Η έξαψη των πνευμάτων στις μονάδες στρατού και στόλου ήταν καταφανής. Η μη απογύμνωση του βασιλιά από τις εξουσίες και τις προθέσεις του αποτελούσε την πέτρα του σκανδάλου. Δημοκρατικοί αξιωματικοί διακήρυσσαν αναφανδόν: «Εμείς δεν εννοούμε να δημιουργήσουμε στρατό πραιτωριανών που θα ξαναφέρει τον βασιλιά στον θρόνο του με την απελευθέρωση».

Η αναταραχή

Κατά βάθος όμως, η οξυμμένη εκείνη διένεξη δεν είχε μόνο απλά ιδεολογικά αίτια. Εν όψει –όπως πιστευόταν γενικά– της απελευθέρωσης της Ελλάδας, οι ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής αποκτούσαν ιδιαίτερη βαρύτητα, ως όργανο που θα έπαιζε ουσιώδη ρόλο στη διαμόρφωση του μεταπελευθερωτικού καθεστώτος. Βασιλόφρονες και δημοκρατικοί ήθελαν να θέσουν υπό τον έλεγχο τους αυτό το όργανο. Και οι διενέξεις των αξιωματικών, σε τελική ανάλυση, ήταν ισχυρά επηρεασμένες από αυτή τη σκοπιμότητα, η οποία είχε πάντως κίνητρα όχι προσωπικά και ταπεινά. Κάθε μερίδα πίστευε πως η δική της τοποθέτηση ήταν σωτήρια για το έθνος και τον λαό.

Αυτή η ρήξη όμως μεταξύ των δύο κατηγοριών αξιωματικών αποτελούσε απλώς το

πρώτο στάδιο της αναταραχής. Πολύ σύντομα θα το διαδεχόταν δεύτερο στάδιο, που θα επεξεκίνησε σε νέα διάσταση τις αντιθέσεις. Θα εμφανιζόταν μια καινούργια δύναμη, που θα απέβλεπε κι αυτή στον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων. Και η καινούργια δύναμη δεν ενεργούσε με φορείς τούς αξιωματικούς, αλλά κυρίως τούς στρατιώτες. Από τους κάτω πήγαζε. Επρόκειτο για την Αριστερά. Η, ακριβέστερα, για την επέκταση του ΕΑΜ από την Ελλάδα στη Μέση Ανατολή. Η «πάλη των τάξεων» έμελλε να υπεισέλθει τώρα στις πολιτειακές και πολιτικές διαμάχες και να συγχωνευθεί μαζί τους. Η αναταραχή στις ένοπλες δυνάμεις άρχισε τις εκδηλώσεις της το καλοκαίρι του 1942. Ενώ η Ι Ταξιαρχία προπαρασκευαζόταν πυρετωδώς για να συμμετάσχει στη μάχη του Ελ Αλαμίν, ξαφνικά στο 1ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού μια ομάδα αξιωματικών (τέσσερις διοικητές πυροβολαρχιών και άλλοι κατώτεροι) υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους. Ο λόγος; Η έλλειψη εμπιστοσύνης προς τον διοικητή του συντάγματος.

Το διάβημα αυτό, πρωτοφανές για τον ελληνικό στρατό, αιφνιδίασε και ανησύχησε τον διοικητή της ταξιαρχίας. Συγκρότησε αμέσως στρατοδικείο που επέβαλε βαριές ποινές στους αξιωματικούς εκείνους. Η εκδήλωση, πάντως, δεν είχε συνέχεια. Σε λίγο το σύνταγμα έπαιρνε μέρος στις επιχειρήσεις και έδειχνε εξαιρετική μαχητικότητα. Το παράξενο διάβημα φαινόταν ότι είχε ξεχαστεί. Αλλά τον Φεβρουάριο ξέσπασε κύμα πραγματικών στάσεων –που θα τις ιστορίσουμε παρακάτω– και από τότε βυθίστηκαν οι ένοπλες δυνάμεις σε μια κρίση που άπλωνε τις διαστάσεις της σε κύκλους ολοένα πλατύτερους. Απίθανα εσωτερικά γεγονότα συνέβησαν στον στρατό και στον στόλο, καθώς η ημέρα της απελευθέρωσης διαγραφόταν ολοένα καθαρότερη στον ορίζοντα και μια αδυσώπητη δύναμη από τα παρασκήνια κινούσε τα νήματα της ατέρμονης αναταραχής.

Η ΑΣΟ

Ποια ήταν η μυστηριώδης εκείνη δύναμη; Ό,τι είπαμε παραπάνω: η επέκταση του ΕΑΜ στη Μέση Ανατολή. Μόνο που έφερε τον τίτλο ΑΣΟ: Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση. Στην ουσία δεν επρόκειτο για οργανικό παρακλάδι του ΕΑΜ. Είχε αυτονομία, αλλά προερχόταν από την ίδια πηγή: κομμουνιστές υπήρξαν οι ιδρυτές της. Και γεννήτοράς της ήταν το παλιό στέλεχος του ΚΚΕ Γιάννης Σαλλάς. Τα φαινόμενα της Ελλάδας επαναλήφθηκαν στην Αίγυπτο. Η ΑΣΟ ιδρύθηκε τη 10η Οκτωβρίου 1941 και οι αρχικές της διακηρύξεις ήταν: κινητοποίηση των εθνικών δυνάμεων, για όσο το δυνατόν ευρύτερη συμμετοχή των Ελλήνων του εξωτερικού στον πόλεμο. Οι δυνάμεις αυτές, αφού χρησιμοποιούνταν στην απελευθέρωση της πατρίδας, θα κατοχύρωναν τη δυνατότητα του λαού να επιβάλει με ελεύθερη εκδήλωση των διαθέσεών του το καθεστώς που επιθυμούσε.

Με τέτοια συνθήματα, που ανταποκρίνονταν –όπως και του ΕΑΜ στην Ελλάδα– στις ιστορικές αναγκαιότητες της εποχής, ήταν φυσικό η ΑΣΟ να σημειώσει ραγδαία εξάπλωση, όχι μόνο στους άνδρες των ενόπλων δυνάμεων. Την 1η Ιανουαρίου 1943 ιδρύθηκε ο ΕΑΣ (Εθνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος), που είχε στόχο του τους πρόσφυγες της Μέσης Ανατολής από την Ελλάδα και τους ομογενείς. Η απόλυτη σχεδόν ελευθερία κινήσεων που είχαν τα στελέχη και τα μέλη της ΑΣΟ και του ΕΑΣ συντελούσε αποφασιστικά στην ανάπτυξη της δραστηριότητάς τους. Και, λίγους μόλις μήνες μετά την ίδρυση της ΑΣΟ, είχε διεισδύσει όχι μόνο στον στρατό αλλά και στο ναυτικό ως ΑΟΝ, όπως και στην αεροπορία (ΑΟΑ).

Οι «αντιφασίστες»

Η ίδρυση αυτών των δύο οργανώσεων, και ιδίως της ΑΣΟ, υπήρξε γεγονός μεγάλης σημασίας για τις ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής. Έπαιξε, θετικά ή αρνητικά, κολοσσιαίο ρόλο. Η ΑΣΟ και οι διακλαδώσεις της ΑΟΝ και ΑΟΑ κατόρθωσαν να οργανώσουν σημαντικό ποσοστό των στρατιωτών, των ναυτών και των σπηνιτών, καθώς και ένα μικρό αλλά όχι ασήμαντο μέρος υπαξιωματικών και αξιωματικών. Ένα τμήμα τους σοβαρό προσχώρησε βαθμιαία απόλυτα στον κομμουνισμό, περιλαμβάνοντας και μερικούς βαθμοφόρους. Με τον μηχανισμό που συγκρότησε μπορούσε να κινητοποιεί μαζικά τους άνδρες και να εμπνέει φανατισμό και πάθος. Αρχικά απευθυνόταν στους δημοκρατικούς, αλλά σύντομα ενέταξε τους οπαδούς της σε μια σαφώς αριστερή κατηγορία και τους εμφάνισε με την επωνυμία του «αντιφασίστα». Αυτό ήταν και το βασικό της σύνθημα, καθώς και ο τίτλος της εφημερίδας που εξέδιδε: *Αντιφασίστας*.

Η δράση της ΑΣΟ υπήρξε πολύ πιο ανοιχτή και απροκάλυπτη από του ΕΑΜ. Έπαιρνε σαφείς, αδιάλλακτες, επιθετικές, πολιτικές θέσεις κατά του βασιλιά, της κυβέρνησης, ακόμη και κατά των αστικών δημοκρατικών αντιλήψεων των παλαιοβενιζελικών. Ο βασιλιάς, που επέμενε να διατηρεί στο ακέραιο την εξουσία του για το παρόν και το μέλλον, της προσέφερε εύκολο στόχο και διευκόλυne έτσι το έργο της. Η βραδύτητα που επιδείκνυε η κυβέρνηση Τσουδερού στην εκκαθάριση του ελληνικού καθεστώτος της Μέσης Ανατολής και της 4ης Αυγούστου, η διστακτικότητα σε μια θεαματική δημοκρατικοποίηση αυτού του καθεστώτος, δημιουργούσαν επίσης για την ΑΣΟ ευνοϊκό έδαφος ανάπτυξης. Σημαντική ενίσχυση όμως προσέφερε και η Ναυτεργατική Ένωση, η κυριότερη συνδικαλιστική οργάνωση των πληρωμάτων του εμπορικού ναυτικού. Πολύ σύντομα η οργάνωση αυτή περιήλθε στον έλεγχο του ΚΚΕ. Και, δεδομένου ότι ο στόλος επανδρωνόταν κατά μεγάλο μέρος από επιστρατευμένους ναυτεργάτες, οι οποίοι διατηρούσαν την επαφή τους με την οργάνωσή τους, η ΑΣΟ έβρισκε στα πολεμικά καράβια εύκολο υλικό για εξάπλωση.

Το πολεμικό πνεύμα

Στην τακτική και στρατηγική της η ΑΣΟ χρησιμοποίησε γνήσιες επαναστατικές, λενινιστικές μεθόδους. Τα στελέχη της ζούσαν στην εποχή του 1916. Στρέφονταν απευθείας προς τα κάτω, προς τους οπλίτες. Η κινητοποίηση και η μύηση αξιωματικών αποτελούσε δευτερεύοντα σκοπό της οργάνωσης. Και κινούσε τους οπλίτες με μορφές που το ΚΚΕ στην Ελλάδα θα τις χαρακτήριζε απόλυτα εξτρεμιστικές.

Υπήρχαν και στον ελληνικό χώρο κομμουνιστές εξτρεμιστές που εξεγείρονταν για την τακτική του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Σ' αυτούς οι ηγέτες του ΚΚΕ απαντούσαν: «Εφαρμόζουμε έναν λενινισμό του 1940». Αλλά οι ηγέτες της ΑΣΟ δεν απασχολούνταν με πολιτικές αναπροσαρμογές και ελιγμούς σκοπιμότητας. Στον ΕΛΑΣ, αφότου συστηματοποιήθηκε και απέκτησε επισημότητα, οι αξιωματικοί που προσέρχονταν απολάμβαναν σεβασμό. Αποκτούσαν την ψευδαίσθηση –έστω– ότι αυτοί διοικούσαν. Οι ανώτεροι είχαν ακόμη και «ορντινάτσες». Η ΑΣΟ όμως έστρεφε τους οπλίτες κατά των αξιωματικών. Τους έβαζε να τους αχρηστεύουν άμεσα σε κάθε περίπτωση. Τους ενέπνεε την αρχή της «συνειδητής πειθαρχίας». Δηλαδή πειθαρχούμε μόνο στους «δικούς μας» αξιωματικούς. Και μόνο εφόσον ακολουθούν την πολιτική γραμμή μας. Στελέχη και οπαδοί της ισχυρής οργάνωσης είχαν νοοτροπία «Ερυθροφρουρών», όπως θα λέγαμε σήμερα. Και όμως κατόρθωνε να προσεταιριστεί και να κινητοποιεί αρκετούς βαθμοφόρους των ενόπλων δυνάμεων. Πρέπει όμως να αναγνωριστεί ότι η ΑΣΟ συνέλαβε τον παλμό της εποχής, όπως στην Ελλάδα το ΕΑΜ, που εκφραζόταν με το σύνθημα: Πόλεμος κατά του Άξονα. Οι άνδρες που συγκροτούσαν τις μονάδες της Μέσης Ανατολής φλέγονταν από μαχητική διάθεση. Οι περισσότεροι, ανεξαρτήτως βαθμού, για να πολεμήσουν είχαν εγκαταλείψει τις οικογένειες και την πατρίδα. Αλλά η ένταξη του στρατού στο μέτωπο γινόταν με βραδύτητα που προκαλούσε δυσφορία. Και η ΑΣΟ, πρωτοστατώντας στην καλλιέργεια του πολεμικού πνεύματος, αυτή τη δυσφορία την αξιοποιούσε και τη μετέτρεπε σε υλική δύναμη. Ποιοι λόγοι επέβαλλαν τη βραδύτητα; Προέρχονταν από ελληνικά πλευρά, και τους αναφέραμε. Προέρχονταν όμως και από αγγλική πλευρά, για την οποία ο αντιστράτηγος ε.α., Γ. Νίνας, σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* (7 Απριλίου 1973) γράφει:

«(Οί Άγγλοι) με τό πνεύμα ακριβολογίας και σχολαστικότητας πού τούς διέκρινε δέν επέτρεπον εἰς οὐδεμίαν Μονάδα, ἀσχέτως Ἐθνικότητας, νά ἐνταχθῆ σέ πολεμικό μέτωπο ἕως ὅτου κριθῆ, κατόπιν σειρᾶς δοκιμασιῶν, ὅτι εἶναι κατάλληλος ἀπό πλευρᾶς πολεμικῆς ἰκανότητος. Εἰς τό μεσοδιάστημα αὐτό ἡ προπαγάνδα τοῦ ΕΑΜ ἐξεμεταλλεύθη, τό φύσει ἀνυπόμονον τοῦ Ἑλληνοσ, διὰ νά ρίψη τό σύνθημα “ὄχι μαρμελάδα, ἀλλά πόλεμος”».

Πολλοί ήταν οι απλοί οπλίτες ή βαθμοφόροι που ακολουθούσαν την ΑΣΟ με μοναδικό σκοπό τον πόλεμο. Αλλά τι πόλεμο; Με εξάρθρωση της πειθαρχίας και του μηχανισμού, με υποκατάσταση των στελεχών, ο στρατός, στην καλύτερη περίπτωση, θα μεταβαλλόταν σε ενθουσιώδεις συρφετούς. Αλλά με ενθουσιώδεις συρφετούς δεν αντιμετωπιζόταν βέβαια ο Ρόμμελ.

Η έκρηξη

Το πρώτο κύμα της αναταραχής ξέσπασε τον Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1943. Και άρχισε από τη II Ταξιαρχία με μια επουσιώδη –φαινομενικά– αφορμή: ο διοικητής ενός από τα τάγματα πεζικού, αντισυνταγματάρχης Χατζηπασαυρής –μαχητικό στέλεχος του βενιζελικού κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935, που είχε διαπρέψει στη μάχη των στρατώνων του Προτύπου Τάγματος Ευζώνων στου Μακρυγιάννη–, αντικαταστάθηκε στις 17 Φεβρουαρίου κατά διαταγή του Υπουργείου Στρατιωτικών. Για ποιο λόγο; Ίσως επειδή θεωρούνταν «ταραξίας δημοκρατικός». Ο συνταγματάρχης Μπουρδάρης, διοικητής της ταξιαρχίας, στις 25 Φεβρουαρίου του χορήγησε φύλλο πορείας. Τότε όμως ξαφνικά οι άνδρες του τάγματός του εξεγέρθηκαν. Με την κραυγή «μας παίρνουν τον διοικητή μας οι φασίστες», αξίωσαν να μη γίνει η αντικατάστασή του και παρεμπόδισαν την αναχώρησή του. Οι διοικητές των άλλων δύο ταγμάτων της ταξιαρχίας, ταγματάρχες Σταυρουλάκης και Κώνστας, τάχθηκαν αλληλέγγυοι με τον Χατζηπασαυρή. Στην αναταραχή που εξάρθρωσε στρατό και στόλο της Μέσης Ανατολής, στην αρχή που η ΑΣΟ ήταν ακόμη ασθενής, την πρωτοβουλία των εκδηλώσεων είχαν αξιωματικοί και των δύο παρατάξεων: θερμόαιμοι βασιλόφρονες (όπως στο 1ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού) και μαχητικοί δημοκρατικοί κατά των βασιλοφρόνων και του βασιλιά. Αλλά σύντομα, όταν ανδρώθηκε η ΑΣΟ, άρπαξε την πρωτοβουλία στα χέρια της και οι οργανωμένοι οπλίτες και ναύτες υπεισέρχονταν σε ολοένα πιο αποφασιστικό βαθμό στις στασιαστικές ενέργειες. Στρατιώτες κακοποίησαν τον ταγματάρχη Αθανασίου που θεωρούσαν ως πιθανό διάδοχο του Χατζηπασαυρή και πλήρης αναρχία επικρατούσε στην ταξιαρχία, ο έλεγχος της οποίας ξέφυγε τελείως από τα χέρια του συνταγματάρχη Μπουρδάρη. Το αποκορύφωμα του χάους επήλθε όταν 150 περίπου αξιωματικοί της ταξιαρχίας, από τους χαρακτηριστούς βασιλόφρονες ή δεξιούς, που η ΑΣΟ τους αποκαλούσε «φασίστες», διαμαρτυρόμενοι για την κατάσταση αυτή υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους.

Έκπληκτος ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εθνικής Αμύνης πληροφορήθηκε στο Κάιρο τα γεγονότα της II Ταξιαρχίας. Ετοιμάστηκε να σπεύσει επιτόπου. Πριν προλάβει όμως να συνέλθει από την έκπληξη, πήρε στις 4 Μαρτίου δραματικό σήμα από τον διοικητή της I Ταξιαρχίας, συνταγματάρχη Κατσώτα: «Από της πρωίας σήμερα το μέγιστον μέρος των οπλιτών της μονάδος μου ευρίσκεται εις

ένοπλον ανταρσίαν». Πραγματικά, το απόγευμα της 3ης Μαρτίου παρουσιάστηκε στον ταξιαρχο μια επιτροπή που την αποτελούσαν ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Μαμαλάκης και δύο υπαξιωματικοί. Ζήτησε από τον διοικητή να λάβει θέση, ώστε η Ι Ταξιαρχία να ταχθεί στο πλευρό των δημοκρατικών αξιωματικών της ΙΙ Ταξιαρχίας για να αποτραπεί η αντικατάστασή τους. Ο συνταγματάρχης Κατσώτας σε απάντηση έθεσε υπό κράτηση την επιτροπή. Αλλ' αυτή ακριβώς η ενέργεια υπήρξε το έναυσμα της φωτιάς. Ένα μέρος των οπλιτών –οργανωμένοι στην ΑΣΟ– στασίασε. Το μεγαλύτερο μέρος ή τους ακολούθησε ή έμεινε ουδέτερο. Οι αξιωματικοί –όσοι τουλάχιστον πειθαρχούσαν στη διοίκηση– δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα. Πολλοί προπηλακίστηκαν, μερικοί κακοποιήθηκαν. Και το πρωί της 4ης Μαρτίου η ταξιαρχία ουσιαστικά είχε διαλυθεί. Τότε ο συνταγματάρχης Κατσώτας, μην μπορώντας πια να δαμάσει τη θύελλα, έστειλε το δραματικό του σήμα προς το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης.

Διάλυση

Ο Π. Κανελόπουλος, συνοδευόμενος από τον διοικητή της ελληνικής μεραρχίας, στρατηγό Ζυγούρη, τον επιτελάρχη συνταγματάρχη Λάιο και τον υπασπιστή του, υπολοχαγό Ορέστη Βιδάλη, έτρεξε επιτόπου, στη Συρία, για να αντιμετωπίσει τα πράγματα. Λεπτομέρεια ενδεικτική της κατάστασης που επικρατούσε στις ένοπλες δυνάμεις: ο στρατηγός Ζυγούρης δεν είχε ακόμη αναλάβει ουσιαστικά τη διοίκηση της μεραρχίας – οι διοικητές των δύο ταξιαρχιών αντιδρούσαν, επειδή τον θεωρούσαν τεταρτοαυγουστιανό...

Έφτασε στη Συρία, στα στρατόπεδα των δύο ταξιαρχιών, για να αντικρίσει μια πραγματικά επαναστατική κατάσταση. Οι στασιαστές –στρατιώτες, αρκετοί υπαξιωματικοί και μερικοί κατώτεροι αξιωματικοί– απαιτούσαν να επανέλθουν στις διοικήσεις τους ο αντισυνταγματάρχης Χατζηπασαυράκης και οι διοικητές των άλλων ταγμάτων, που μετά την εξέγερση είχαν ταχθεί αλληλέγγυοι με τον Χατζηπασαυράκη και διατάχθηκε η αντικατάστασή τους· να απομακρυνθούν όσοι αξιωματικοί χαρακτηρίζονταν από τους στασιαστές «τεταρτοαυγουστιανοί»· κι ακόμη να γίνει ανασχηματισμός της κυβέρνησης με την είσοδο δημοκρατικών προσωπικοτήτων...

Τι μπορούσε να κάνει ο Π. Κανελόπουλος για να αντιμετωπίσει εκείνη την κατάσταση; Δεν διέθετε καμιά πραγματική δύναμη. Ήταν βέβαιο ότι και στις υπόλοιπες μονάδες υπέβασκε το κίνημα. Απογοητευμένος από την κατάσταση, έσπευσε να υποβάλει στον βασιλιά και στον πρωθυπουργό, στο Λονδίνο, την τηλεγραφική του παραίτηση (4 Μαρτίου). Συγχρόνως, κατέφυγε στον Άγγλο αντιστράτηγο Χολμς, διοικητή της 9ης Βρετανικής Στρατιάς στην οποία υπάγονταν οι δύο ελληνικές ταξιαρχίες. Και ζήτησε τη βοήθειά του για να επιβληθεί η τάξη. Εννοούσε όμως την

προσωπική του παρέμβαση. Όχι τη χρήση των βρετανικών όπλων. Ο στρατηγός Χολμς έκανε αμέσως μια επιθεώρηση στις δύο ταξιαρχίες, που βρίσκονταν ήδη υπό τον απόλυτο έλεγχο των στασιαστών οπλιτών. Και στις 6 Μαρτίου κάλεσε στο στρατηγείο του, στη Βηρυτό, τον Π. Κανελλόπουλο και τον στρατηγό Ζυγούρη. Παρίσταντο ο σύμβουλος της Αγγλικής Πρεσβείας Καϊρου στην ελληνική κυβέρνηση Ουώρρενς και το επιτελείο της 9ης Στρατιάς.

Ενέδρα

Ατμόσφαιρα αγωνίας επικρατούσε. Ο Π. Κανελλόπουλος μόλις είχε επιστρέψει από την Παλαιστίνη, όπου στο απομονωμένο στρατιωτικό νοσοκομείο της Χεντέρας είχε μια ακόμη τρομερή απόδειξη για το πόσο απλωμένη και ακράτητη ήταν η στάση. Όταν πλησίαζε στο νοσοκομείο εκείνο, τον υποδέχτηκαν πάνω από 100 οπλισμένοι στρατιώτες, οι οποίοι τού είχαν στήσει ενέδρα. Τον συνόδευαν ο υπασπιστής του, λοχαγός Ορέστης Βιδάλης, και ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Γ. Γόγορας. Ίσα που κατόρθωσαν να ξεφύγουν από τον κλοιό των στασιαστών. Έσπευσαν προς το αυτοκίνητό τους, ενώ πίσω του άκουγαν το ποδοβολητό πολλών οπλιτών που τους κυνηγούσαν με κραυγές. Πρόλαβαν πάντως να φτάσουν στο όχημά τους και ετοιμάζονταν να μπουν μέσα, όταν τους πρόφτασαν μερικοί στασιαστές. Τι ήθελαν; Όπως φαίνεται, ή να αιχμαλωτίσουν τον υπουργό ή να τον κακοποιήσουν. Γιατί έπεσαν επάνω στον οδηγό του αυτοκινήτου, Ξυνογαλά, και τον έπληξαν στη ράχη με μαχαίρι. Λίγα δευτερόλεπτα ακόμη και θα βρίσκονταν στο έλεος των εξαγριωμένων ανδρών. Τις κρίσιμες όμως εκείνες στιγμές έσωσε την κατάσταση ο υπολοχαγός Βιδάλης. Έσπρωξε μέσα στο αυτοκίνητο τον Π. Κανελλόπουλο και τον Γόγορα. Και, με ένα αστραπιαίο πήδημα, απώθησε το αιμόφυρτο σώμα του Ξυνογαλά από το βολάν, ρίχτηκε στη θέση του και έβαλε εμπρός. Ξέφυγαν έτσι, ενώ πίσω τους ένας στρατιώτης –ο Ι. Καλιτάκης– προσπαθούσε να συγκρατήσει τους συναδέλφους του φωνάζοντας: «Τι πάτε να κάνετε; Ο Κανελλόπουλος είναι πολεμιστής. Κανένας σας δεν πολέμησε στην Αλβανία. Εγώ είμαι ο μόνος συμπολεμιστής του Κανελλόπουλου...»

Το φοβερό εκείνο επεισόδιο σε βάρος του Έλληνα αντιπροέδρου της κυβέρνησης έκανε δραματική την ατμόσφαιρα στη σύσκεψη του Βρετανικού Στρατηγείου της 9ης Στρατιάς. Και ο ίδιος όμως ο στρατηγός Χολμς ήταν απογοητευμένος. «Η κατάσταση έχει φτάσει σε πλήρες αδιέξοδο», δήλωσε. «Οι δύο ταξιαρχίες δεν υπάρχουν πια. Μόνο με τη βία των όπλων μπορεί να αποκατασταθεί η τάξη. Αυτό όμως θα σήμεινε αιματηρή σύγκρουση Άγγλων και Ελλήνων. Οι στασιαστές έχουν στα χέρια τους τα όπλα των ταξιαρχιών και καμιά αμφιβολία δεν έχω ότι θα τα χρησιμοποιήσουν εναντίον μας, έστω και σποραδικά, αν τους χτυπήσουμε. Τέτοια όμως αιματηρή δράση δεν είμαι διατεθειμένος να αναλάβω. Ούτε η ελληνική κυβέρνηση, βλέ-

πω, ότι μου το ζητά». «Τι θα γίνει, λοιπόν;» ρώτησαν οι Έλληνες. «Μία λύση μόνο υπάρχει. Να αποδεχτείτε τα αιτήματα των στασιαστών. Ή μάλλον τα δύο πρώτα –να επανέλθουν στις διοικήσεις τους οι αντικατασταθέντες αξιωματικοί, να απομακρυνθούν οι θεωρούμενοι τεταρτοαυγουσιανοί– αμέσως. Το τρίτο –τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης– θα το παραπέμψω στον πρωθυπουργό Τσουδερό στο Λονδίνο».

Μερτζ Αγιούμ

Βλέποντας το αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει η κατάσταση, ο Π. Κανελλόπουλος, για να κοπάσει κάπως η θύελλα, δέχτηκε να ικανοποιήσει ένα από τα αιτήματα των στασιαστών: να απομακρυνθούν από τις μονάδες οι αξιωματικοί που χαρακτηρίζονταν ως «φασίστες». Ήταν αυτοί που είχαν ήδη υποβάλει παραίτηση, περίπου 150, που τους ακολούθησαν άλλοι 150 οπλίτες, πρώην χωροφύλακες. Και κλείστηκαν στο στρατόπεδο «Μερτζ Αγιούμ». Ήταν μια φοβερή υποχώρηση που κατεύνασε αρκετά, για την ώρα, τους στασιαστές και αποτέλεσε μια απροσδόκητα μεγάλη νίκη τους. Αλλά σε λίγο επρόκειτο να κερδίσουν μια ασύγκριτα μεγαλύτερη νίκη.

Οι πληροφορίες για την ανταρσία κατατάραξαν, όπως ήταν φυσικό, τον βασιλιά και τον πρωθυπουργό στο Λονδίνο. Ο πρεσβευτής Πάλαιρετ, το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, το Υπουργείο Μέσης Ανατολής και ο Π. Κανελλόπουλος τους μετέδωσαν ζοφερή εικόνα της κατάστασης. Έσπευσαν στο Κάιρο τη 15η Μαρτίου 1943 με το ταχύτερο μέσο και βρέθηκαν μπροστά στο θέαμα των δύο διαλυμένων ταξιαρχιών που τις διοικούσαν ήδη Άγγλοι, ενώ ήταν σε κατάσταση ανταρσίας και όλες οι άλλες μικρομονάδες του στρατού (φρουραρχεία, νοσοκομεία, συνεργεία κλπ.). Τα πάντα, εξάλλου, έδειχναν ότι υπέβροκε το κίνημα και στο ναυτικό.

Το τέλος της 4ης Αυγούστου

Ο εγκλεισμός των «δεξιών» αξιωματικών στο Μερτζ Αγιούμ δεν φαινόταν πως είχε εκτονώσει τελείως την εξέγερση. Και τότε ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός έκαναν μια αποφασιστική και δραματική χειρονομία. Ριζική δημοκρατικοποίηση της κυβέρνησης. Ενώ η παραίτηση του Π. Κανελλόπουλου έγινε δεκτή, απομακρύνθηκαν οι «τελευταίοι των τεταρτοαυγουσιανών»: ο ναύαρχος Καββαδίας, ο Π. Νικολαΐδης και ο Ε. Σέκερης.

Την ίδια ημέρα –24 Μαρτίου– αφαιρέθηκε η αρχηγία του στόλου από τον ναύαρχο Σακελλαρίου, ο οποίος πληροφορήθηκε την πτώση του από εκπομπή του ραδιοσταθμού του Λονδίνου, που ανήγγειλε ότι η παραίτησή του έγινε δεκτή. Ο Σακελλαρίου ουδέποτε είχε παραιτηθεί. Και αργότερα είδε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το Β. Διάταγμα της 23ης Μαρτίου 1943, που έγραφε: «Αποδεχόμεθα την υποβληθείσαν ημίν παραίτησιν του Υποναυάρχου Αλεξάνδρου Σακελλαρίου εκ

της αρχηγίας του Στόλου». Η ιστορική, όμως, ακριβολογία επιβάλλει να παρατηρήσουμε ότι ο ναύαρχος αυτός, τον οποίο ο Τσουδερός σαφώς κατηγορούσε ότι από την Ελλάδα καλούσε αποκλειστικά βασιλόφρονες αξιωματικούς –πριν ενταχθεί στην κυβέρνηση ο Π. Κανελλόπουλος–, τοποθέτησε κατόπιν απότακτους δημοκρατικούς σε καίριες θέσεις: όπως τους κυβερνήτες Τούμπα, Λάσκο, Μανωλάκο κλπ., καθώς και τον αρχιεπιστολέα του Τσαγγάρη, που ήταν από τους πρωταγωνιστές του κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935. Η ίδια δε ιστορική ακριβολογία επιβάλλει να σημειώσουμε ότι, την ημέρα που ο Σακελλαρίου εγκατέλειπε τον στόλο, δέκα ελληνικά πολεμικά βρισκόταν σε μαχητική αποστολή, άλλα δέκα επέστρεφαν ή επρόκειτο να επιστρέψουν στις βάσεις τους, τέσσερα ήταν υπό επισκευή και τέσσερα αγκυροβολημένα.

Αλλαγή φρουράς

Η απομάκρυνση των «τεταρτοαυγουσιανών» (ο χαρακτηρισμός τους οφειλόταν στους τότε δημοκρατικούς) υπήρξε το πρώτο βήμα. Την ίδια ημέρα –23 Μαρτίου– καλούνταν ο παλαιοδημοκρατικός πολιτευτής Βύρων Καραπαναγιώτης, που, όπως είδαμε, βρισκόταν εξόριστος στο Χαρτούμ του Σουδάν, να έρθει αμέσως στο Κάιρο. Και ο πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός, λησιμονώντας την οξύτατη αντιδικία του με τον Σοφοκλή Βενιζέλο, του τηλεγράφησε στην Ουάσιγκτον:

*«Κος Ρούσος και ἐγὼ σᾶς ἀναμένομεν νὰ ἔλθητε τὸ ταχύτερον ἵνα συμ-
μετάσχητε κυβερνήσεως καὶ συνεχίσωμεν ἀπὸ κοινουῦ ἔθνικὸν ἀγῶνα.
Παρακαλέσατε πρεσβείαν μας, ὅπως ἐν γνώσει τούτου προβῆ εἰς κατάλ-
ηλον ἐνέργειαν ἵνα δυνηθῆτε ἀναχωρῆσατε ἄνευ ἀναβολῆς».*

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος θα καθυστερούσε να γυρίσει λόγω της κατάστασης των συγκοινωνιών. Ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός μπροστά στο φάσμα της πλήρους διάλυσης των ενόπλων δυνάμεων δεν έχασαν καιρό. Στις 24 Μαρτίου ολοκληρώθηκε ο κυβερνητικός ανασχηματισμός: τη θέση των «τεταρτοαυγουσιανών» κατέλαβαν ακραιφνείς φιλελεύθεροι παλαιοδημοκρατικοί.

Ο Γ. Ρούσος ορκίστηκε αντιπρόεδρος και υπουργός Ναυτικών. Ο Βύρων Καραπαναγιώτης Σιρατιωτικών και προσωρινά Αεροπορίας. Ο Εμμ. Σοφούλης Κοινωνικής Προνοίας. Συγχρόνως, αρχηγός του στόλου διορίστηκε ο ναυτικός ακόλουθος στο Λονδίνο πλοίαρχος Κ. Αλεξανδρής, που προήχθη σε υποναύαρχο. Στις 7 Μαΐου έφτασε ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ανέλαβε το Υπουργείο Ναυτικών, ενώ στις 20 Μαΐου ο ναύαρχος Π. Βούλγαρης το Υπουργείο Αεροπορίας. Η κυβέρνηση έτσι έγινε καθαρά και θεαματικά δημοκρατική-βενιζελική. Τώρα πια δεν μπορούσε να γίνεται λόγος για «4η Αυγούστου». Μετά το πρώτο κύμα δημοκρατικοποίησης, πριν από ένα έτος, με τον Π. Κανελλόπουλο, ολοκληρώθηκε η στροφή προς την πλήρη

εγκατάλειψη του παρελθόντος. Χρειάστηκαν δηλαδή 24 μήνες –από τον Μάιο του 1941– για να γίνει κάτι που ήταν επιβεβλημένο να πραγματοποιηθεί ίσως από τον πρώτο μήνα.

Το κίνημα

Αυτή η στροφή, όμως, έγινε υπό την πίεση του κινήματος και αποτελούσε μια γιγαντιαία νίκη του. Εκείνοι που το οργάνωσαν είχαν κάθε δικαίωμα να αισθάνονται πλήρη ικανοποίηση, και προπαντός αυτοπεποίθηση. Θα αναμετρούσαν τις δυνάμεις τους και τις δυνατότιές τους και ασφαλώς δεν θα σταματούσαν στο σημείο αυτό.

Ποιοι ήταν όμως οι δημοκρατικοί, οι ηγέτες και η κινητήρια δύναμη της ανταρσίας του Μαρτίου 1943; Έχουν αναπτυχθεί αναρίθμητες απόψεις έως τώρα. Αλλά, τριάντα χρόνια μετά τα γεγονότα, υποτίθεται ότι τα πνεύματα είναι νηφαλιότερα. Και, την άνοιξη του 1973, από τις στήλες της εφημερίδας *Ακρόπολις των Αθηνών* έγινε μια γόνιμη συζήτηση μεταξύ έγκυρων προσώπων που έζησαν εκείνη τη θύελλα, με το πρόσθετο πλεονέκτημα ότι δεν είχαν άμεση ανάμειξη. Οι απόψεις που διατυπώθηκαν ήταν δύο κυρίως: Πρώτον, ότι το κίνημα προήλθε εκ των κάτω, από τους οπλίτες, που θέλησαν να ενισχύσουν και να προστατέψουν τους δημοκρατικούς αξιωματικούς. Και γράφει ο δικηγόρος Χρήστος Αγγελινός, ο οποίος είχε κρηματίσει βασιλικός επίτροπος σε ένα από τα στρατοδικεία που ξεκαθάρισαν τις αναταραχές της Μέσης Ανατολής (*Ακρόπολις*, 27 Απριλίου 1973):

«Τὸν Μάρτιον τοῦ 1943 προκειμένον νὰ ἐνεργηθῶσιν ἀντικαταστάσεις τῶν διοικητῶν ταγματῶν κ.κ. Χατζησταυρῆ, Κολοκοτρώνη κλπ., θεωρουμένων ὡς “δημοκρατικῶν”, τὰ ὑπ’ αὐτῶν μῆματα ἐδημιούργησαν ἀνωμαλίας, τῶν στρατιωτῶν ἀρνηθέντων νὰ στερηθῶσιν ἠγῆτόρων οὐς ἐθεώρουν ὡς σύμβολα τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν.

»Πέραν αὐτῶν ἠξιῶθη ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν κυβέρνησιν πολιτικῶν ἐκ τῆς δημοκρατικῆς παρατάξεως ἥτις καὶ ἐπραγματοποιήθη...

»Μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἴσοδον εἰς τὴν κυβέρνησιν δημοκρατικῶν πολιτικῶν ἢ ἐν τῷ στρατῷ ἀναταραχὴ ἐκόπασεν καὶ ἐπανῆλθεν ἐν τῷ στρατεύματι ἡ πρὸς στιγμὴν φυγαδευθεῖσα πειθαρχία καὶ γαλήνη».

«Εκ των άνω»

Η δεύτερη εκδοχή είναι ότι το κίνημα προήλθε εκ των άνω: μια ομάδα «δημοκρατικών αξιωματικών» κινητοποίησε τους οπλίτες για να κάνουν το κίνημα, με το οποίο αυτοί απέβλεπαν σε συγκεκριμένους πολιτικούς σκοπούς. Και γράφει ο δικηγόρος Θεόδωρος Καλκάνης, που επίσης υπηρετούσε τότε στη Μέση Ανατολή (*Ακρόπολις*, 10 Μαΐου 1973):

«Ἡ ἀντικατάστασις τῶν Διοικητῶν τῶν Ταγμάτων τῆς 2ας Ταξιαρχίας κατὰ Μάρτιον τοῦ 1943 δὲν διετάχθη, διότι οὗτοι ἐθεωροῦντο “δημοκρατικοί”...

»Ἡ ἀνωμαλία δὲν δημιουργήθηκε ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες πού ἀρνήθηκαν νὰ χάσουν τοὺς ἠγήτοράς των, ἀλλὰ ἀπὸ μία ἐλαχίστη μειοψηφία, ἄριστα ὀργανωμένων, πειθαρχημένων καὶ ἐν γνώσει κινουμένων προσώπων, πού εἶναι γνωστὴ πιά σήμερα ἢ ἐπιδιώξις των. Ἐρρίπτοντο συνθήματα πού, ἂν δὲν παρέσυραν, τουλάχιστον ἐμούδιαζαν, τοὺς δυστυχημένους στρατιῶτες. Ὅταν, μόλις ἔχεις ξεφύγει ἀπὸ τὴν ναζιστικοκρατούμενη πατρίδα σου, ἀκοῦς ὅτι διώχνουν τὸν Διοικητὴ σου οἱ Ναζί, εἶναι μοιραῖο νὰ τὰ χάσῃς. Στὴν διαταγὴ ἀντικαταστάσεώς των, δὲν ὑπήκουσαν οἱ θεωρούμενοι ὡς δημοκρατικοὶ Διοικηταί, προφασιζόμενοι, ὅτι δὲν τοὺς... ἄφηναν νὰ φύγουν οἱ στρατιῶτες! Εἶμαι σὲ θέσι νὰ βεβαιώσω ὅτι οἱ δῆθεν συγκινηθέντες στρατιῶτες δὲν ὑπερέβαιναν τὸ πέντε τοῖς ἑκατὸν τῆς ὅλης δυνάμεως. Ἐπηκολούθησε χάος.

»Τὸ ἐπομενον βῆμα τοῦ προγράμματος ἦταν ἡ ἀποδοκιμασία καὶ ἡ βιαιαία ἀπομάκρυνσις ἀξιωματικῶν ἀπὸ τὰ τμήματά τους, πού ἐκρίθησαν ὅτι θὰ ἦτο ἐμπόδιον ἐὰν παρέμενον ἐπὶ κεφαλῆς των. Τοῦτο ἐγινε διὰ συστήματος, ἐντέχνως προετοιμασθέντος. Ἦρχοντο δῆθεν ἀγανακτημένοι στρατιῶτες, ἀλλὰ ἀπὸ ξένες μονάδες, ἄσχετοι καὶ ἄγνωστοι πρὸς τὸν ἀξιωματικόν, τὸν ὅποιον συνελάμβανον καὶ φόρτωναν σὲ αὐτοκίνητα. Πρὸ τοῦ κινδύνου αἱματοχυσίας καὶ ὅσοι αἰσθάνθησαν ντροπὴ, γιὰ ὅ,τι ἔβλεπαν, ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες ἠκολούθησαν καὶ αὐτοί. Θάπρεπε νὰ φευγαν ὅλοι. Ἄλλωστε αὐτὸ ἦταν τότε τὸ παράπονον τοῦ στρατοπέδου Μερτζ Αγιούμ».

Ο δικασμός

Ἀλλὰ καὶ ὁ αντιστράτηγος ε.α. Γ. Νίνας γράφει σχετικὰ (Ἀκρόπολις, 7 Ἀπριλίου 1973):

«Ἡ βασικὴ αἰτία ὄλων τῶν διαλυτικῶν ἐκδηλώσεων εἰς τὴν Μέσσην Ἀνατολὴν ὀφείλεται εἰς τὸν Διχασμόν...

»...Εἰς τὸν Διχασμόν, ὁ ὁποῖος καὶ πάλιν ἀνεβίωνε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Μέσσην Ἀνατολὴν, μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν καὶ τὰ ἴδια καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα καὶ ὁ ὁποῖος ἐμφυλοχώρησε μεταξὺ τῶν Ἀξίων, ἀπὸ τὴν μία μεριά, τῶν ἀποκαλουμένων Μοναρχικῶν ἢ Μοναρχοφασιστῶν οἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἐθεωροῦντο ὅσοι ὑπηρετοῦν εἰς τὰς τάξεις τοῦ Στρατοῦ ἐπὶ 4ης Αὐγούστου καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην μεριά τῶν ἀπο-

καλουμένων Δημοκρατικών, οΐτινες αντιπροσωπεύοντο κυρίως από τους επανελθόντας και καταταγέντας εις την Μέσην Ἀνατολήν Ἀποτάκτους Ἀξι/κούς τοῦ 1935. Πᾶς μὴ μεθ' ἡμῶν καθ' ἡμῶν. Αὐτὴ ἦτο ἡ νοοτροπία. Μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων ἤρχισεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ὀξύτατος ἀγὼν ἐπικρατήσεως μὲ ἐναλλασσομένης φάσεις».

Η πραγματικότητα

Οι αξιόλογες αυτές απόψεις βοηθούν στην τοποθέτηση των πραγμάτων. Βέβαια, ο διχασμός υπήρξε –όπως είπαμε– η πρώτη μορφή ρήξης μεταξύ των αξιωματικών στη Μέση Ανατολή. Αλλά βαθμιαία υπερκαλύφθηκε –χωρίς να εξαφανιστεί– από άλλες πηγές αντιθέσεων, καθώς έφταναν οι αντανakλάσεις των γοργών ιδεολογικών και κοινωνικών μετασχηματισμών που συντελούνταν στην Ελλάδα. Και η διάσταση μεταξύ βασιλοφρόνων και δημοκρατικών υπερακοντιζόταν με ταχύ ρυθμό από την αντίθεση μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς.

Στις στάσεις του Φεβρουαρίου-Μαρτίου 1943 ασφαλώς δεν είχε ακόμη κυριαρχήσει αυτή η δεύτερη αντίθεση. Γι' αυτό έπαιξε –καθ' όλες τις μαρτυρίες– σημαντικό ρόλο ο παράγοντας των δημοκρατικών αξιωματικών, οι οποίοι, άλλωστε, υπήρξαν ο αρχικός στόχος των μέτρων που προκάλεσαν την αναταραχή. Αλλά θα είναι υπερβολικό να τους αποδώσει κανείς όσα συνέβησαν κατόπιν. Δεν είναι δυνατόν να είχαν τη δυνατότητα να κινούν τους οπλίτες σε τόσο ευρεία εξέγερση. Γιατί είχαν και τις δικές τους ιδιαίτερες αντιθέσεις. Ας μνη ξεχνάμε ότι ο διοικητής της ΙΙ Ταξιαρχίας, ο συνταγματάρχης Μπουρδάρas, ήταν παλαιοδημοκρατικός και ασφαλώς δεν θα ήθελε να διαλυθεί η ταξιαρχία του. Ούτε μπορούσε με ένα νεύμα του αντισυνταγματάρχη Χατζησταυρή και των άλλων συναδέλφων του να ξεσπκώσει τους οπλίτες μέχρι του τελευταίου φρουραρχείου και στρατιωτικού νοσοκομείου της Μέσης Ανατολής. Και να προβαίνουν μάλιστα σε ενέργειες τόσο βίαιες, όπως η ενέδρα κατά του υπουργού Εθνικής Αμύνης στο απομονωμένο νοσοκομείο της Χεντέρας. Οι εξεγέρσεις δεν αντικατοπτρίζουν την πραγματική δομή τους. Έχουν τους νόμους τους, την τεχνική τους, τον μηχανισμό τους, προπαντός δε την οργάνωσή τους. Και στην περίπτωση εκείνη η οργάνωση ήταν η ΑΣΟ.

Ανασυγκρότηση

Τι απέγινε όμως η στάση των δύο ταξιαρχιών; Επί 20 ημέρες οι ταξιαρχίες είχαν Άγγλους διοικητές που επιδόθηκαν στην αναδιοργάνωσή τους. Η νέα κυβέρνηση αντικατέστησε τους δύο ταξιαρχους, Κατσώτα και Μπουρδάρa. Στη θέση τους τοποθετήθηκαν οι συνταγματάρχες Ευ. Παπάς, διοικητής της Ι, και Ι. Μπεγέτης της ΙΙ. Μόλις είχαν έρθει από την Ελλάδα και θεωρούνταν δημοκρατικοί. Ο Αλ. Μπουρ-

δάρας έγινε αρχηγός του επιτελείου στο Κάιρο και ο Π. Κασιώτας τέθηκε στη διάθεση του υπουργείου. Αντικαταστάθηκαν όμως και όλοι οι διοικητές ταγμάτων, καθώς και αρκετοί άλλοι αξιωματικοί.

Ταυτόχρονα, έγινε μια πρώτη εκκαθάριση οπλιτών, από τα στοιχεία που είχαν επιδείξει τη μεγαλύτερη δραστηριότητα κατά τα γεγονότα, που συγκεντρώθηκαν στο 8ο Τάγμα το οποίο απομονώθηκε στο Τομπρούκ, όπου ανέλαβε τη φρούρηση στρατοπέδου Γερμανών αιχμαλώτων. Φαινόταν ότι είχε επέλθει η πρεμία και ότι οι οπλίτες πειθαρχούσαν στις νέες διοικήσεις. Αλλά η ΑΣΟ δεν είχε ανακαλυφθεί και, συνεπώς, η κυβέρνηση δεν είχε στέρεα θεμέλια στον στρατό. Τι απέγιναν, όμως, οι αξιωματικοί στο στρατόπεδο Μερτζ Αγιούμ;

Λίγες εβδομάδες μετά την αναταραχή που είχε προκαλέσει την ομαδική αντίδρασή τους, ο υπουργός Στρατιωτικών Βύρων Καραπαναγιώτης θέλησε να τους επαναφέρει στην ενεργό υπηρεσία. Αλλ' αυτοί αρνήθηκαν. Στάλθηκαν τον Μάιο για να τους πείσουν πολλοί αξιωματικοί. Ακόμη και Άγγλοι. Τέλος, και ο βασιλιάς Γεώργιος τους απέστειλε στις 13 Ιουνίου 1943 επιστολή, καλώντας τους να συμμορφωθούν προς τις διαταγές του Υπουργείου Στρατιωτικών. Και πάλι, εκτός ελαχίστων, αρνήθηκαν. Και, στο μεταξύ, εκεί, στο πλιοκαές στρατόπεδο, εκκολάφθηκε η στρατιωτική οργάνωση που αργότερα στην Ελλάδα, ως ΙΔΕΑ, έμελλε να παίξει τόσο σημαντικό ρόλο. Οι αξιωματικοί του Μερτζ Αγιούμ έθεταν ως όρους, πρώτον, να επανέλθουν όλοι ακριβώς στις θέσεις που κατείχαν πριν από την έκρηξη της στάσης και, δεύτερον, να τιμηθούν όλοι οι πρωταίτιοί της. Αλλά το Υπουργείο Στρατιωτικών απέρριψε τους όρους. Τους απέταξε από τον στρατό και 11 από αυτούς που θεωρήθηκαν «αρχηγοί» παραπέμφθηκαν στο στρατοδικείο που τους καταδίκασε. Αργότερα, πάντως, επανήλθαν στο στράτευμα.

Νέες ανιθέσεις

Το Μερτζ Αγιούμ υπήρξε η τελευταία αντανάκλαση της τεράστιας αναταραχής του Φεβρουαρίου-Μαρτίου 1943. Μια νέα πραγματικότητα διαμορφωνόταν την εποχή εκείνη. Ο βασιλιάς και η κυβέρνηση άλλαζαν οριστικά έδρα: από το Λονδίνο θα έμεναν μόνιμα πια στο Κάιρο, γιατί ήδη διανοίγονταν θετικές προοπτικές να γίνει τους προσεχείς μήνες η πρώτη μετάβαση των Ηνωμένων Εθνών στην Ευρώπη από την πλευρά της Μεσογείου. Και η Ελλάδα διαγραφόταν σαν ένα από τα πιθανά τους προγεφυρώματα. Η ενδεχόμενη απελευθέρωσή της επέβαλλε να βρίσκεται η κορυφή της ελληνικής πολιτείας και ο αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας κοντά στην πατρίδα. Επέβαλλε όμως να είναι έτοιμες προς δράση οι ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής, για να χρησιμοποιηθούν όχι μόνο για την απελευθέρωση αλλά και για την εμπέδωση του καθεστώτος. Αλλά, μετά τη στάση της άνοιξης, οι δυνάμεις αυτές

στην ξηρά είχαν ψαλιδισμένα τα φτερά τους. Δεν μπορούσε να γίνει πια λόγος για συγκρότηση πλήρους μεραρχίας. Οι φιλοδοξίες περιορίζονταν να καταστήσουν κάπως αξιόμαχη μία ή δύο το πολύ ταξιαρχίες. Αλλά επέβαλλε να λυθεί και το πολιτειακό πρόβλημα. Τώρα πια είχε τερματιστεί η φάση της εκκαθάρισης των υπολειμμάτων της 4ης Αυγούστου. Για τους δημοκρατικούς –για τους μη φανατικούς βασιλόφρονες– άρχιζε η φάση εκκαθάρισης και του βασιλιά. Και όσο ο Γεώργιος με την απλόχερη υποστήριξη της αγγλικής κυβέρνησης επέμενε ότι έπρεπε με την απευθέρωση να επιστρέψει στην Ελλάδα επικεφαλής του τακτικού ελληνικού στρατού τόσο δυνάμωναν οι δημοκρατικές αντιδράσεις και η αναταραχή συνεχιζόταν. Την άνοιξη του 1943, μετά τον τερματισμό του στρατιωτικού κινήματος, ήταν επισφαλή τα πράγματα στη Μέση Ανατολή. Και ο πολιτειακός αγώνας χώριζε στα δύο τους εκπροσώπους της αστικής τάξης και τον όγκο του Σώματος των αξιωματικών. Αλλά υπήρχε και ο «Τρίτος Άνθρωπος», που καταδοκούσε: η Αριστερά, οργανωμένη στη ραγδαία επεκτεινόμενη ΑΣΟ. Στο μεταξύ, όμως, στην Ελλάδα γινόταν μια ορμητική δημιουργία: φούντωνε όχι μόνο η βλάστηση, αλλά και η αντίσταση, με αποκορύφωμα τον ένοπλο αγώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΤΟ ΦΟΥΝΤΩΜΑ

ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΡΑΛΛΗ • ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΑΜΝΗΣΤΕΙΑΣ ΠΟΥ ΠΕΦΤΕΙ ΣΤΟ ΚΕΝΟ
• ΕΝΟΠΛΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ • ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ
ΤΑΓΜΑΤΟΣ • ΕΚΚΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ • «ΕΛΕΥΘΕΡΗ
ΟΡΕΙΝΗ ΕΛΛΑΔΑ» ΚΑΙ «ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ» • Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ «ΖΩΑ»
• ΔΥΟ ΔΙΑΛΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΨΑΡΡΟΥ • ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟ
• Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑΓΟΥ • Η ΧΡΥΣΗ ΒΡΟΧΗ
• «ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ»

Η ΑΝΟΙΞΗ ΤΟΥ 1943 ήρθε γεμάτη χυμούς και προσδοκίες στην υπόδουλη Ελλάδα. Οι προπαρασκευές των Συμμάχων στη βόρεια Αφρική για να ενεργήσουν το πύδημα στην Ευρώπη εκ των νώτων γεννούσαν τη βεβαιότητα ότι η απελευθέρωση πλησίαζε πια. Η εθνική έξαρση ανερχόταν. Και κανείς δεν υποπευόταν ότι απέμενε ακόμη πολύς δρόμος σκλαβιάς και οδύνης να διανυθεί· ότι ίσως τότε άρχιζε το σκληρότερο και –με εξαίρεση την Πείνα– το πιο αφανιστικό στάδιο της Κατοχής.

Μέσα στην αιμόσφαιρα της δυναμικής ευφορίας, αναπτυσσόταν κάθε μορφής κοινωνική δράση. Ακόμη και ο αθλητισμός γνώριζε ημέρες οργασμού. Και, για να έχουμε μια μαρτυρία άμεσα, νά τι έγραφε στην εφημερίδα Ακρόπολις (15 Μαΐου 1943) ο αθλητικός της συνεργάτης Σπ. Αυλωνίτης:

«Η άθλητική κίνησης άρχισε πάλι νά φουντώνη μόλις ή επισιτιστική κατάσταση βελτιώθηκε. Καί ό πολύς κόσμος, βλέπει μέ έκπληξι, αλλά κι εύχαρίστησι τήν πληθωρική οργάνωσι αγώνων κάθε είδους. Ύστερα από τούς παλαιστικούς και τούς πυγμαχικούς, οί ποδοσφαιρικοί, τών άθλοπαιδιών και τώρα και τού στίβου, πού οί άθληται του έτοιμάζονται σ' έλαφρές προπονήσεις πού άρχισαν δυό φορές τήν έβδομάδα στό Στάδιο, γιά νά έμφανισθούν και αύτοι μέ τήν σειρά τους».

Ο ελληνικός αθλητισμός είχε πληρώσει βαριά λύτρα στην πείνα. Οι πρωταθλητές Τραυλός και Δαλιάνης πέθαναν στο 1942 στη «Σωτηρία», όπου το 1943 βρίσκονταν ακόμη ο βαλκανιονίκης Βεργίνης, ο Λουκόπουλος, ο Φυκιώτης, ο Παντελέσκος, ο Κορρές, ο Βαμβέλης. Αλλά τώρα η αθλητική κίνηση είχε ανεβεί σε επίπεδα σχεδόν πρωτοφανή, μολονότι τα ρεκόρ και η απόδοση γενικά των αθλητών ήταν πολύ χα-

μπλά. Το κράτος, βέβαια, δεν έδειχνε κανένα έμπρακτο ενδιαφέρον. Το σωματείο όμως «Ένωση Ελλήνων Αθλητών», στη διοίκηση του οποίου συμμετείχαν όλες οι τότε αθλητικές δόξες της Ελλάδας –Ρένος Φραγκούδης, Λαμπράκης, Σύλλας, Καμπαφλής, Μισοπλίδης, Μαρνάκης, Μαυραπόστολος κ.λπ.–, οργάνωνε το πλήθος εκείνο των αγώνων κάθε κατηγορίας, που τους παρακολουθούσαν μάζες φιλάθλων. Ακόμη και διεθνείς συναντήσεις γίνονταν στην κατεχόμενη Αθήνα του 1943. Και στις 22 Μαΐου μεγάλα πλήθη κατέκλυσαν το Παναθηναϊκό Στάδιο όπου ο Έλληνας πρωταθλητής της πάλης Α. Καμπαφλής αντιμετώπισε τον πρωτοπαλαιστή της Ολλανδίας Ζαν Άντελ τον οποίο και κατενίκησε στα 21”.

Οι συγγραφείς

Την πιο ορμητική άνθηση όμως παρουσίαζε η πνευματική κίνηση. Η δραστηριότητα που αναπτύχθηκε από τις απαρχές της Κατοχής κορυφώθηκε το 1943. Ενώ τα θέατρα απολάμβαναν πάντα έναν οργανισμό χωρίς προηγούμενο, υπήρχε πληθώρα διαλέξεων, εκθέσεων, ρεσιτάλ και κάθε άλλης μορφής καλλιτεχνικών εκδηλώσεων.

Ο θάνατος όμως θέρισε και τους συγγραφείς και ποιητές. Ο Παλαμάς, ο Γρυπάρης, ο Τραυλαντώνης, ο Μαλακάσης –για να αναφέρουμε τους κορυφαίους– περιλαμβάνονταν στη μακάβρια συγκομιδή του 1943. Και, ένας προς ένας, υπό άλλες συνθήκες θα μπορούσαν ίσως άνετα να σωθούν όλοι. Πιο συγκεκριμένη και δραματική υπήρξε η περίπτωση του Γρυπάρη. Ο ποιητής της συλλογής *Σκαρβαίοι και Τερρακότες* υπέκυψε στην ανέχεια της Κατοχής. Ο κλινικάρχης Σμπαρούνης-Τρίκορφος, όταν πληροφορήθηκε ότι τρεμόσβηνε σαν το καντλί στο σπίτι του, χωρίς βοήθεια, χωρίς στοιχειώδη μέσα, έσπευσε να προτείνει στην οικογένειά του να τον περιθάλλει δωρεάν στη γνωστή κλινική του. Αλλά συνάντησε επίμονη όσο και –για πολλούς– ανεξήγητη άρνηση. Ο ευαίσθητος δημιουργός υπέκυψε, απομονωμένος πίσω από την κλειστή πόρτα του σπιτιού του. Μετά τον πόλεμο διεξήχθη από τις στήλες του Τύπου σφοδρή αντιδικία για τους υπαίτιους της άρνησης, στην προσηφορά του Σμπαρούνη, που τον οδήγησε στον τάφο. Παρά τα όσα, όμως, ειπώθηκαν σε βάρος της συζύγου του, δεν προκύπτει καμιά πραγματική υποκειμενική ευθύνη της. Αλλά, έτσι ή αλλιώς, ο Γρυπάρης δεν υπήρχε πια...

Τα κενά όμως που δημιούργησε η Κατοχή τα αναπλήρωσε μια μεγάλη ορμητική πλειάδα δυναμικών συγγραφέων και ποιητών, νέων και παλιών. Το φιλολογικό βιβλίο, που το 1942 παρουσίασε απροσδόκητη ακμή, συνέχισε την ανιούσα του 1943, ενώ οι θεατρικοί συγγραφείς πλήθαιναν και η πληθωρική δραστηριότητά τους μόλις και πρόφταινε να ανταποκριθεί στις αξιώσεις ενός συνεχώς διογκούμενου κοινού. Το χαρακτηριστικό της εποχής όμως ήταν ότι και το σοβαρό, επιστημονικό

βιβλίο εκείνες τις θεμελιώδεις ημέρες της σκλαβιάς παρουσίασε μεγάλες αναλαμπές. () Π. Κανελλόπουλος με την *Ιστορία Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, που είδε το φως το 1942, έκανε την αρχή. Ακολούθησαν πολλές εκδόσεις αξιόλογων μελετητών. Και στις αρχές του 1943 δύο καθηγητές πανεπιστημίου, οι Α. Αγγελόπουλος και Ξ. Ζολώτας, παρουσίασαν δύο θεμελιώδη οικονομικά συγγράμματα. Ο πρώτος τη *Δημοσία Οικονομική*. Ο δεύτερος τη *Θεωρητική Οικονομική*. Επρόκειτο για ογκώδεις εργασίες –το έργο του Ζολώτα είχε 744 σελίδες–, που αποτελούσαν άθλο, όχι μόνο εκδοτικό, αλλά και επιστημονικό. Σπάνια στην Ελλάδα είχε γίνει τόσο συστηματική προσπάθεια παρουσίασης της οικονομικής επιστήμης. Πρέπει να προσθέσουμε ότι οι δύο καθηγητές, που αποτελούσαν την ψυχή του Ανωτάτου Οικονομικού Συμβουλίου, εξέδιδαν και το επιστημονικό περιοδικό *Επιθεώρηση Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής*. Κατόρθωσε να κυκλοφορεί ανελλιπώς στην Κατοχή. Και οι τόμοι του εκείνης της εποχής παρουσίαζαν συναρπαστική ζωντάνια, όσο και εμβριθεία.

Αλλά εκδίδονταν πολυάριθμα ακόμη σοβαρά περιοδικά. Όπως το *Εργατικόν Δίκαιον*, επιθεώρηση κοινωνικής πολιτικής και νομοθεσίας, που διηύθυνε ο καθηγητής του εργατικού και αστικού δικαίου Γρηγ. Κασιμάτσ. Μια πλειάδα συνεργατών (Ξ. Ζολώτας, Κ. Τσάτσος, Χ. Αγαλόπουλος, Ν. Φωκάς, Ι. Καποδίστριας, Μ. Στασινόπουλος, Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, καθώς και ο ίδιος ο εκδότης-διευθυντής) ανέβазαν το περιοδικό αυτό σε επίπεδα πολύ ανώτερα από τα προπολεμικά.

Η «Δίκη των τόνων»

Η πνευματική δραστηριότητα δεν περιοριζόταν στον εκδοτικό τομέα. Εκείνη τη δυναμική εποχή, μέσα στο άγχος και τους αγώνες, έβρισκε το μορφωμένο κοινό τον χρόνο και το πάθος για να ασχοληθεί ζωτικά και να επιδιώξει τη λύση φιλολογικών προβλημάτων που περίμεναν επί γενεές να κοπούν οι γόρδιοι δεσμοί τους.

Η τρομοκρατία δυνάμωνε, ο αγώνας κορυφωνόταν, οι Σύμμαχοι ετοιμάζονταν για τη μεγάλη έφοδο κατά της νότιας πλευράς του ευρωπαϊκού φρουρίου, αλλά τα ανώτερα στρώματα των Ελλήνων δεν παρέλειπαν να ασχοληθούν με έξαψη και με το γλωσσικό ζήτημα. Ακριβώς τότε, άνοιξη-καλοκαίρι του 1943, μέσα στον βρασμό των κατοχικών πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων, ερχόταν η γλώσσα –δημοτική; καθαρεύουσα;– να διεκδικήσει την πρωτοκαθεδρία της επικαιρότητας. Και η εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών στις 11 Μαΐου 1943 έγραφε:

«Έδω και έναμιση χρόνο, οί περισσότεροι άν όχι όλοι οί γλωσσολόγοι και κορυφαίοι λογοτέχνηι μας, έχουν ρίξει καινούργιο λάδι στη φωτιά των συζητήσεων για τó γλωσσικό ζήτημα. Και μεσολαβήσαν τόσα γεγονότα και τόσες έκδηλώσεις που τó ξαναφέραν στην άμεση επικαιρότητα,

τόσο, ώστε ύστερα από το ζήτημα της διατροφής, η ζωηρότερη και μεγαλύτερη έντυπη συζήτηση να γίνεται για τη Γλώσσα».

Πράγματι, όλες οι αναιμικές δισέλιδες κατοχικές εφημερίδες έβρισκαν χώρο να δημοσιεύουν μακρά άρθρα για το γλωσσικό. Και εκείνη η υπόθεση, που ονομάστηκε «Δίκη των τόνων», νά πώς είχε σε γενικές γραμμές: Ο καθηγητής του Εθνικού Πανεπιστημίου Ι. Κακριδής είχε ξεσπαθώσει από το 1942 για την απλοποίηση του συστήματος τονισμού των λέξεων, με το βιβλίο του *Ερμηνευτικά Σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*. Έκανε και δύο ακαδημαϊκές διαλέξεις με τίτλους: «Ελληνική Κλασική Παιδεία» και «Φιλολογική Ερμηνεία». Ακολούθησε τρίμηνη παύση του καθηγητή από το Πειθαρχικό Συμβούλιο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αιτιολογία; Τα καινά γλωσσικά δαιμόνια. Γιατί ο Ι. Κακριδής δεν μεταχειριζόταν απλώς αμιγή δημοτική στα πανεπιστημιακά του συγγράμματα και μαθήματα. Καταργούσε τους τόνους, τα πνεύματα, τις υπογεγραμμένες, διατηρώντας μόνο τις οξείες. Ο Ι. Κακριδής απάντησε εκδίδοντας έναν ογκώδη τόμο με τίτλο *Η Δίκη των Τόνων*. Περιλάμβανε τα πρακτικά του Πειθαρχικού Συμβουλίου, καθώς και σειρά επιστολών και υπομνημάτων προς το συμβούλιο, εκείνων που αποδοκίμαζαν τον ριζοσπάστη καθηγητή και όσων –καθηγητών του πανεπιστημίου και άλλων κορυφαίων διανοουμένων– τάσσονταν μαζί του. Ακολούθησε η έκδοση Νέας Ελληνικής Γραμματικής, που τη συντάξε επιτροπή από τους φιλόλογους Τριανταφυλλίδη, Τζάρτζανο, Σταύρου και Καρθαίο. Και, ταυτόχρονα, ο Ι. Κακριδής κατέφυγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας ζητώντας ακύρωση της παύσης του.

Η γλώσσα

Έξι μήνες –από τον Απρίλιο έως τον Σεπτέμβριο του 1943– διήρκεσε η μάχη στο Ανώτατο Δικαστήριο. Και συγκράτησε το ζωηρό ενδιαφέρον όλων των πνευματικών κύκλων. Η απόφαση βγήκε στα μέσα Σεπτεμβρίου και δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες της 28ης Σεπτεμβρίου 1943. Το Συμβούλιο της Επικρατείας απέρριψε την προσφυγή του Ι. Κακριδή. Αλλά η δίκη έδωσε την ευκαιρία να αναπτυχθούν απόψεις του υψηλότερου επιπέδου για το γλωσσικό. Και το ενδιαφέρον άπλωσε σαν φωτιά προς όλους τους κλάδους.

Ακόμη και οι δικηγόροι ένιωσαν την αναταραχή των γλωσσικών ανησυχιών. Την 1η Μαΐου 1943 μια πολυπληθής επιτροπή μελών του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών πραγματοποίησε συγκέντρωση στην οποία εξαπέλυσε έναν πύραυλο: ζήτησε να καθιερωθεί η δημοτική στη νομική φρασεολογία και στις αποφάσεις των δικαστηρίων.

Η πρόταση δεν καρποφόρησε. Στις 3 Μαΐου έγινε συγκέντρωση «συντηρητικών δικηγόρων» οι οποίοι εξέδωσαν αντίθετο ψήφισμα:

«Ἡ νῦν τηρουμένη ἐν τῇ ἀπονομῇ τῆς δικαιοσύνης γλῶσσα, δηλαδή γλῶσσα χωρὶς ψυχαρακίους μεταπλασμούς, χωρὶς γλωσσικά τέρατα καὶ ἀνορθόδοξον ὀρθοδοξίαν, διὰ μακρὸν εἰσέτι διάστημα πρέπει νὰ μείνῃ ἡ γλῶσσα τῆς ἐπιστήμης, ὅπως τὰ Λατινικά παραμένουν ἀκόμη ἡ γλῶσσα τῶν συνταγῶν καὶ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας...»

Αν και απέτυχε ὁμως η προσιπάθεια να εκπορθηθεῖ ἀπὸ τὴ δημοτικὴ καὶ τὸ δικανικὸ βῆμα, ἀπέδειξε τὴ ζωηρὴ ἀπίκνηση που εἶχαν τὰ πνευματικὰ προβλήματα. Καὶ ἡ ἀπίκνηση ἐκεῖνη δὲν ἀποτελοῦσε φυγὴ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Τουναντίον, ὅπως ἔχουμε δεῖ, ἦταν ἀντανάκλαση τῆς ρωμαλέας μαχητικῆς ἐξαρσης που συνέειχε ὅλους τοὺς Ἕλληνες.

Κυβέρνηση Ράλλη

Στο μεταξύ, τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ γεγονότα προχωροῦσαν πρὸς τὴν ἀποφασιστικὴ διαμόρφωσή τους. Στὶς ἀρχές Ἀπριλίου ἡ κυβέρνηση Λογοθετόπουλου παραιτήθηκε. Δὲν τολμοῦσε πια νὰ ἀντιμετωπίζει τὶς εὐθύνες τῆς, τώρα που ἡ στροφὴ τοῦ πολέμου ἦταν καταφανὴς καὶ ἡ ἴπτα τοῦ Ἄξονα διαφανὴς. Ποιοὶ θὰ ἀναλάμβαναν τὴ διαδοχὴ τῆς; Δὲν χρειάστηκε πολὺς χρόνος νὰ ἀνευρεθοῦν: στὶς 7 Ἀπριλίου 1943, στο πολιτικὸ γραφεῖο ὀρκιζόταν ἡ νέα κυβέρνηση, μπροστὰ στον ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν Δαμασκινὸ. Τὴν πρώτη κατοικικὴ κυβέρνηση –Τσολάκογλου– εἶχε ἀρνηθεῖ νὰ τὴν ὀρκίσει ὁ τότε ἀρχιεπίσκοπος Χρῦσανθος. Ἀλλὰ ὁ Δαμασκινὸς δὲν εἶχε ἐνδοιασμούς νὰ εὐλογῆσει καὶ τὴ δεύτερη –Λογοθετόπουλου– καὶ τὴν τρίτη. Ἀνῆκε στὴ μερίδα ἐκεῖνη που πρέσβευε πως ἔπρεπε ὁποσδήποτε νὰ ὑπάρχει κυβέρνηση. Καὶ ἐνθάρρυνε ὅσους ἦταν διατεθειμένοι νὰ παίξουν αὐτὸν τὸν ρόλο. Ἔτσι, πέντε ἡμέρες μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Λογοθετόπουλου, ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργία ὁ πολιτευτὴς Ἰωάννης Ράλλης καὶ ἡ σύνθεσις τοῦ νέου Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἶχε ὡς εξής:

- Ἰωάννης Ράλλης: πρῶθυπουργὸς καὶ προσωρινὰ ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Γεωργίας καὶ Ἐπισιτισμοῦ.
- Κων. Πουρνάρας, ἀρεοπαγίτης: ὑπουργὸς Δικαιοσύνης καὶ προσωρινὰ Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ Ἐργασίας.
- Ἀναστ. Ταβουλάρης, στρατηγός: ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινὰ Συγκοινωνίας καὶ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας.
- Νικ. Λούβαρης, καθηγητὴς πανεπιστημίου: ὑπουργὸς Παιδείας καὶ προσωρινὰ Προνόιας.
- Ἐκτωρ Τσιρονίκος: ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν.

Οἱ δύο βασικοὶ παράγοντες τῶν προηγούμενων κυβερνήσεων, ὁ Μπάκος καὶ ὁ Γκοιζαμάνης, δὲν συμμετεῖχαν τώρα.

Στις 12 Απριλίου ορκίστηκε υπουργός Συγκοινωνίας ο αντιναύαρχος Ν. Γέροντας. Στις 18 Απριλίου ανέλαβε το Υπουργείο Εργασίας ο συνταγματάρχης Γρηγοράκης. Στις 30 Απριλίου το Υπουργείο Πρόνοιας ο Β. Καραπάνος. Ενεργήθηκαν και ανώτατες διοικητικές αλλαγές. Ο Θ. Τουρκοβασίλης διορίστηκε στις 19 Απριλίου διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Και στις 12 Απριλίου τοποθετήθηκαν αρχηγός της αστυνομίας πόλεων ο Ι. Κίνιας και διοικητής της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών ο Κορυώτης, ενώ ο Άγγελος Έβερι παρέμεινε διευθυντής της αστυνομίας πρωτευούσης.

Από την πρώτη στιγμή καταφάνηκε η κρισιμότητα των συνθηκών υπό τις οποίες ανέλαβε η νέα κυβέρνηση, αλλά και ο προορισμός της. Ενώ οι δύο προκάτοχοι πρωθυπουργοί στα διαγγέλματά τους έριχναν το βάρος των υποσχέσεών τους στη φροντίδα για το οικονομικό, τον επισιτισμό ή την περίθαλψη, ο Ι. Ράλλης ένα μόνο σύνθημα πρόβαλλε: την αντιμετώπιση της αναρχίας, που δυναμικός φορέας της στα μάτια του ήταν το ΚΚΕ-ΕΑΜ. Και έλεγε στο διάγγελμά του:

«Έχουσα... ή κυβέρνησις πάντα λόγον να πιστεύη, ότι πᾶσα συνέχισι τῆς διαταράξεως τῆς δημοσίας τάξεως θά συσσωρευῆ ἀνεπανορθώτους συμφορὰς εἰς τὴν χώραν ἡμῶν, κύριον αὐτῆς καθήκον θεωρεῖ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ τὴν προστασίαν τοῦ κοινωνικοῦ μας καθεστώτος...»

Αλλ' αμέσως κατόπιν αποκάλυψε την τοποθέτησή του:

«Πρέπει καλῶς πάντες να κατανοήσωμεν, ότι διεξάγει ὁ Ἄξων σκληρὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ἐπαπειλούντος τὸν πολιτισμὸν φοβεροῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου, δικαιούται νὰ ἔχη τουλάχιστον τὴν ἀξίωσιν ὅπως μὴ δημιουργῆ εἰς αὐτὸν περιπλοκάς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ ὅπως μὴ παρεμβάλη ἐμπόδια εἰς τὸ βαρύτερον τοῦτο ἔργον».

Ήταν ένα σημείο στροφής. Έως τότε περίπου οι συνεργαζόμενοι με τις αρχές Κατοχής πρόβαλλαν ως κύρια δικαιολογία την ανάγκη βοήθειας του λαού. Στο εξής θα εμφανίζονταν ως σταυροφόροι του αντικομμουνισμού. Και ήταν πράγματι η κυβέρνηση Ράλλη πρωτοπορία της σταυροφορίας κατά του ΕΑΜ-ΚΚΕ, εν ονόματι της οποίας προσέφερε σοβαρή στρατιωτική ενίσχυση στους κατακτιπτές. Η ενασχόληση της κυβέρνησης, όπως και των δυνάμεων Κατοχής, με το πρόβλημα της τάξης ήταν καταφανής. Και στα τέλη Απριλίου Γερμανοί και Ιταλοί αποφάσισαν να οργανώσουν την πρώτη μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση της υπαίθρου από τους αντάρτες. Προηγήθηκε, όμως, στις 5 Μαΐου τριπλή δήλωση παροχής αμνηστίας – από τον στρατιωτικό διοικητή των γερμανικών δυνάμεων, από την Ιταλική Στρατιωτική Διοίκηση και από τον πρωθυπουργό Ι. Ράλλη που είναι χαρακτηριστικό μνημείο κυνισμού, αλλά και χονδροειδούς προπαγάνδας.

Αμνησία

Την ημέρα εκείνη, οι αναιμικές αθηναϊκές εφημερίδες καλύπτονταν από την τριδύμη προκήρυξη αμνησίας. Ο διοικητής της Ιταλικής 11ης Στρατιάς στρατηγός Τζελόζο εκθείαζε αρχικά την προσφορά βοήθειας του Άξονα προς τον ελληνικό λαό:

«Ίταλία και Γερμανία, με θυσίας των έσωσαν την Έλλάδα από την πλήρη καταστροφή. Οί στρατιώται σας δέν έκρατήθησαν αίχμάλωτοι. Τό νόμισμα έπροστατεύθη, ό έπισιτισμός έξησφαλίσθη, τά μέτρα υγιεινής και ιατρικής περιθάλψεως έφηρμόσθησαν εις ευρείαν κλίμακα, εις τρόπον ώστε ή οικονομική και ήθική κατάστασις τής Έλλάδος νά ανακουφίζεται και νά έξυψώνεται βαθμιαίως».

Εξέφραζε κατόπιν την απορία του γιατί, παρ' όλα αυτά, υπήρχαν Έλληνες που «υπακούοντες εις την Μόσχαν και το Λονδίνον» έπαιρναν τα όπλα. Και κατέλγε με τη διατύπωση της αμνησίας:

«Πās, όστις άπεμακρύνθη από τά χωρία και έπιστρέψει εις αυτά άμέσως και πās όστις κατέχων όπλα τά παραδώση εις τās ιταλικās και γερμανικās διοικήσεις, θά απαλλαγή τελείως από τιμωρίας. Η τελευταία προθεσμία είναι ή 20ή Μαΐου».

Την ίδια δομή είχε και η προκήρυξη του Γερμανού ανώτατου διοικητή, ο οποίος ανέλυε τη συμπεριφορά του Άξονα προς την Ελλάδα με τις εξής φράσεις:

«Υπήρξε ποτέ, μιá ήττημένη χώρα, ή όποία μόνη της είχε πουληθή στην Άγγλία, άντικείμενο πιό μεγαλόψυχης μεταχειρίσεως; Δέν επέστρεψαν οί στρατιώται σας και οί άξιωματικοί σας άμέσως έλεύθεροι στά σπίτια τους; Τό ξέρετε και μόνοι σας, ότι ή Έλλάς χωρίς τά σιτηρά που εισήγαγε ό Άξων, θά ήταν καταδικασμένη σέ λιμοκτονία. Γνωρίζετε όλοι σας τά εύλογημένα άποτελέσματα τής οικονομικής σταθεροποιήσεως που έπέτυχαν οί ιδιαίτεροι άπεσταλμένοι του Άξονος, όταν ή άχαλίνωτη φιλοκέρδεια, ή κερδοσκοπία και τεχνητή άνύψωσις τών τιμών είχαν έξαφανίσει από την άγοράν τά τρόφιμα και είχαν ρίξει αναρίθμητες οικογένειες στην συμφορά...»

Και έκανε κατόπιν την προσφορά του:

«Όποιος παρευθύς, άφου διαβάσει αυτήν την τελευταία μου προειδοποίηση προς σās, παραδώση τά όπλα και τις έκρηκτικές ύλες μέχρι τής 20ής Μαΐου 1943 στον γερμανικόν στρατόν, δέν θά τιμωρηθί, αλλά θά άμνηστευθί... Τήν τελευταία ώρα σās προσφέρω την συγγνώμη...»

Και, στην ουρά, ο πρωθυπουργός Ι. Ράλλης έκανε και αυτός τις παραινέσεις του:

«Αί δυνάμεις του Άξονος άπεφάσισαν την διά συντόνου και μεγάλης όλκής στρατιωτικής δράσεως, έκκαθάρισιν τής χώρας μας, από τās λυ-

μαινομένας αὐτὴν συμμορίας... Αἱ δυνάμεις τοῦ ᾿Αξονος, καίτοι δεινὸν διεξάγουν πόλεμον, δὲν ἐδίστασαν νέον νὰ δώσουν δείγμα τῆς πρὸς τὸν νομιμόφρονα καὶ φιλήσυχον ἑλληνικὸν λαὸν συμπαθείας των καὶ νὰ παρᾶσχουν μεγαλοφώνως ἀμνηστίαν εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐντὸς 15 ἡμερῶν ἀπὸ σήμερον, ἤτοι μέχρι τῆς 24ης ὥρας τῆς 20ῆς Μαΐου 1943, θέλουν ὑπακούσει εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν στρατευμάτων Κατοχῆς. Καλῶς συνεπῶς τὸν λαὸν τῆς ὑπαίθρου νὰ συμμορφωθῆ πρὸς τοὺς εἰς τὰς προκηρῦξεις τῶν ἀρχηγῶν τῶν στρατευμάτων Κατοχῆς τιθεμένους ὅρους καὶ ὑπευθύνως δηλῶ, ὅτι ἐφ' ὅσον θέλουν γίνεαι σεβαστοὶ οἱ ὄροι οὗτοι, οὐδένα ἀπολύτως κίνδυνον θὰ διατρέξῃ».

Φούντωμα

Γιατί όμως τόσο ανησυχία και σπασμοδικότητα Αρχών και κυβέρνησης Κατοχής, ὅσον αφορούσε τους ενόπλους της υπαίθρου; Γιατί ήδη το αντάρτικο, από την άνοιξη του 1943, παρουσίασε απότομο και απροσδόκητο φούντωμα, που αιφνιδίασε και τους ίδιους τους δημιουργούς του. Η εύφλεκτη ύλη, που ήταν συσσωρευμένη, από τις πρώτες σποραδικές σπίθες άρπαξε μεγάλη φωτιά, που απλώθηκε σε ὅλο τον κορμό της ηπειρωτικής Ελλάδας. Και τα αποτελέσματα ξεπερνούσαν κάθε προσδοκία ή κάθε φόβο. Το φούντωμα απλώθηκε σε ὅλη τη Στερεά, τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, την Πελοπόννησο. Παντού, σποραδικές ή γενικότερες εμφανίσεις ανταρτών, με μικρά ή μεγαλύτερα χτυπήματα κατά των Γερμανοϊταλών, σημείωσαν μια απότομη ανάπτυξη, που είχε μια αφανή, αλλά βασική υποδομή: την οργάνωση των ορεινών χώρων, ως προέκταση της οργάνωσης των πόλεων. Και η οργάνωση εκείνη, που απλωνόταν ραγδαία, η οποία υπήρξε η φύτρα των αντάρτικων σχηματισμών, πραγματοποιούνταν υπό τον έλεγχο δύο δυνάμεων: του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ. Μόνο που το πρώτο, χάρη στην αδράνεια των αστικών κομμάτων, είχε ήδη προλάβει να επεκταθεί σε ὅλη την Ελλάδα, ενώ ο δεύτερος είχε εντοπιστεί στη δυτική Στερεά και την Ήπειρο.

Η Μακεδονία

Η εθνική έξαρση και η ενθουσιώδης προσδοκία της σύντομης απελευθέρωσης δημιουργούσαν επαναστατικό αναβρασμό σε ὅλη την ορεινή υπαίθρο. Αλλά το αποκορύφωμά του, την άνοιξη του 1943, παρουσιάστηκε στη Δυτική Μακεδονία: περριοχή Κοζάνης-Γρεβενών-Φλώρινας. Και επρόκειτο να έχει αποτελέσματα απροσδόκητα ισχυρά.

Η Μακεδονία από τις απαρχές της Κατοχής είχε πρώτη ριχτεί στον αγώνα. Η Ρούμελι της υπέκλεψε τη δόξα. Αλλά ο ελληνικός Βορράς προηγήθηκε στη δράση και

στο μαρτύριο. Είδαμε ότι η Ανατολική Μακεδονία με την άστοχη και άκαιρη εξέγερση του Σεπτεμβρίου του 1941, που πνίγηκε στο αίμα, εγκαινίασε τον ένοπλο απελευθερωτικό αγώνα, αλλά και τα μαζικά αντίποινα των κατακτητών. Πολλοί φυγάδες της Βουλγαρικής Ζώνης, πριν και κατά την ανταρσία εκείνη, ζπούσαν σωτηρία στη Γερμανική Ζώνη, περνώντας πανικόβλητοι τον Στρυμόνα· έπεφταν όμως σε άλλη κόλαση. Οι Γερμανοί, με τη σειρά τους, αντιδρώντας στην εμφάνιση των πρώτων αντάρτικων σχηματισμών στην Κεντρική Μακεδονία (η ομάδα «Ανδρούτσος», στην οποία περιλαμβάνονταν και δύο Νεοζηλανδοί), είδαμε ότι τρεις εβδομάδες μετά τη σφαγή της Ανατολικής Μακεδονίας κατέστρεψαν τα Κερδύλια. Στις 17 Οκτωβρίου εξόντωσαν διά πυρός και σιδήρου τα χωριά της περιοχής τουφεκίζοντας τον άρρενα πληθυσμό τους. Και οι ατυχείς φυγάδες της Βουλγαροκρατούμενης Ζώνης αντιλήφθηκαν ότι η Κατοχή ήταν μία, ενιαία και αδιαίρετη. Τα άγρια εκείνα εξοντωτικά πλήγματα διέσπειραν μια πιτοπαθή φοβία στον πληθυσμό της Κεντρικής και της Ανατολικής Μακεδονίας που διήρκεσε πολύ χρόνο. Ήταν αδύνατο να αναφανεί αντίρρηση, γιατί προσέκρουε στην αποφασιστική αντίδραση των χωρικών. Η ομάδα του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» αναγκάστηκε να διαλυθεί. Και ένα από τα στελέχη της, ο Χρήστος Στεφανούδης («Μιχάλης»), αφού περιπλανήθηκε επί τρεις ημέρες στο βουνό, την τέταρτη νύχτα κατέβηκε κρυφά στο Σιτοχώρι όπου έμενε η αδελφή του. Ζήτησε λίγη τροφή και να μείνει εκείνη τη νύχτα. Τον έβαλαν να κοιμηθεί. Αλλά ήταν τόσο τρομοκρατημένοι η αδελφή του και ο γαμπρός του, ώστε ο δεύτερος, χωρίς να έχει αντίρρηση η πρώτη, έτρεξε να τον προδώσει στους Γερμανούς, που ένας λόχος τους ήταν στρατωνισμένος εκεί κοντά. Σε λίγο ένα απόσπασμα γερμανικό κύκλωσε το σπίτι κι έπιασε τον ανύποπτο Μιχάλη στον ύπνο. Ο επικεφαλής Γερμανός υπαξιωματικός, καθώς άρπαζαν τον δύστυχο ανάρτη, ρώτησε την αδελφή που παρακολουθούσε κλαίγοντας τη σκηνή: «Ντας ιστ; (αυτός είναι);». Κι εκείνη, που κατάλαβε, απάντησε: «Ναι, ναι».

Ο Μιχάλης, κατάπληκτος από το πάθημά του (πού να φανταστεί ότι καταδότης του θα γινόταν η ίδια η αδελφή του), φώναξε καθώς τον έσερναν: «Δεν λυπήθηκες τη μάνα μας; Γιατί το 'κανες αυτό;» «Τι να κάνω, Χρήστο μου;» απάντησε εκείνη κλαίγοντας πάντα. «Έχω κι εγώ παιδιά, έχω και τον άντρα μου. Θες να τους χάσω για το κατίρι σου;»

Τα όπλα

Τα πράγματα όμως ήταν διαφορετικά στην ιταλοκρατούμενη Δυτική Μακεδονία, όπου δεν είχε επεκταθεί η φοβία. Εκεί είδαμε ότι οι αξιωματικοί σχημάτισαν πολύ νωρίς τις οργανώσεις ΥΒΕ (Υπερασπιστές Βορείου Ελλάδος), ΠΑΟ (Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση) και ΕΚΑ (Εθνική και Κοινωνική Άμυνα), οι οποίες εί-

χαν κύριο στόχο τους την εξουδετέρωση της βουλγαρικής δραστηριότητας. Αλλά προχωρούσαν πολύ αργά, γιατί τα πολιτικά κόμματα και η κυβέρνηση του εξωτερικού αδιαφορούσαν για τη δράση τους.

Πρόλαβε έτσι το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που και εδώ, συναντώντας κενό, εισόρμησε και απλώθηκε με κεραυνοβόλα ταχύτητα, σαρώνοντας κάθε άλλη οργάνωση. Είχε προηγηθεί, άλλωστε, μια ευνοϊκή συγκυρία. Από τον Ιούλιο του 1941 στα Γρεβενά ιδρύθηκε η απελευθερωτική ομάδα «Πατριωτική», που κατέφυγε κατόπιν στο χωριό Δεσπότις (Σνίχοβο). Η ομάδα αυτή, αποφεύγοντας την άμεση δράση, επιδόθηκε στη συγκέντρωση οπλισμού. Και υπήρχαν εκεί, στη Μακεδονική Πίνδο, άφθονα όπλα: εδώ αποπλίσθηκε ολόκληρος στρατός κατά την ανακωχή του 1941. Οπλισμός ταγμάτων και συνταγμάτων παραδινόταν σε προέδρους κοινοτήτων με αποδείξεις παραλαβής, ενώ τα σκόρπια τουφέκια που πετούσαν οι φαντάροι ήταν αναρίθμητα. Είχε γίνει βέβαια συστηματική περισυλλογή αυτών των όπλων από τις ιταλικές Αρχές το 1941-1943, αλλά ένα μεγάλο μέρος τους παρέμεινε κρυμμένο. Και με τις ενέργειες της «Πατριωτικής» ξεθαβόταν. Όταν εμφανίστηκε το ΕΑΜ, η ομάδα αυτή προσχώρησε αμέσως. Και προσέφερε το κρυμμένο οπλοστάσιό της. Έτσι, πραγματοποιήθηκε ένας πρωτότυπος εξοπλισμός. Σε πολλά χωριά σχηματίστηκαν ομάδες ενόπλων, «δεκαρχίες» όπως τις έλεγαν. Και από αυτές απέρρεαν οι λιγοστές δυνάμεις μόνιμων ανταρτών, τα «συγκροτήματα» όπως τα αποκαλούσαν. Στο τέλος του 1941 εμφανίστηκε το πρώτο «συγκρότημα», του Τασιανόπουλου, που η δύναμή του δεν ξεπερνούσε τους 40 ενόπλους. Ένα άλλο συγκρότημα σχηματίστηκε στο Βόιο, όταν ο διοικητής Χωροφυλακής Σιατίστις, υπομοίραρχος Θωμάς Βενετσάνοπουλος –αυτός που επί 4ης Αυγούστου συμμετείχε στη συνωμοσία των αξιωματικών της Ανακτορικής Φρουράς–, προσχώρησε στον ΕΛΑΣ με το μεγαλύτερο μέρος των υφισταμένων του. Αλλά οι «δεκαρχίες» που σιδεροντύναν την ορεινή Δυτική Μακεδονία ήταν πολυάριθμες. Είχε έτσι εφαρμοστεί ένα σύστημα παρόμοιο με εκείνο του Ζέρβα που ανταποκρινόταν στον όρο «ένοπλος λαός». Και το σύστημα αυτό επρόκειτο εκείνη την άνοιξη του 1943 να σημειώσει εκπληκτική επιτυχία σε βάρος των Ιταλών.

Επιτυχίες

Το πρώτο χτύπημα καταφέρθηκε στις 8 Φεβρουαρίου. Ένας ιταλικός λόχος έκανε εκκαθαριστική επιχείρηση και μπήκε στο Σνίχοβο που το πυρπόλησε. Το «συγκρότημα Τασιανόπουλου» όμως και οι «δεκαρχίες» κινητοποιήθηκαν. Και έπιασαν τη γέφυρα του Βενέτικου, παραπόταμου του Αλιάκμονα, στον δημόσιο δρόμο Καλαμπάκας-Ελευθεροχωρίου-Γρεβενών. Μόνο με βαριές απώλειες ξέφυγε ο ιταλικός λόχος, αφήνοντας επιτόπου 5 νεκρούς –άλλοι 6 στρατιώτες πνίγηκαν στο ποτάμι– και 40 τουφέκια.

Εκείνη η πρώτη –αν και περιορισμένη– επιτυχία αρκούσε για να δυναμώσει τον άνεμο του ενθουσιασμού. Και ακολούθησε δεύτερη, πολύ σημαντικότερη: Στις αρχές Μαρτίου μια ιταλική φάλαγγα ενός μηχανοκίνητου λόχου –10 καμιόνια– με πολλά εφόδια για τη φρουρά Γρεβενών ξεκίνησε από την Κορυτσά μέσω Φλώρινας-Κοζάνης. Θα περνούσε από τη Σιάτιστα, στις 5 Μαρτίου. Αλλά κινητοποιήθηκαν όλες οι «δεκαρχίες» της περιοχής. Έστησαν στις γέφυρες «Μπάτσικα» και «Βίγλα» ενέδρα στην ιταλική φάλαγγα μεταξύ του 22ου και 23ου χιλιομέτρου της δημόσιας οδού Κοζάνης-Γρεβενών, στην οποία έπεσαν εύκολα οι Ιταλοί. Και, μετά από αγώνα τριών ωρών, ο λόχος παραδόθηκε: αιχμάλωτοι 93, από τους οποίους οι 15 τραυματίες, που αφέθηκαν ελεύθεροι με παρέμβαση του Ερυθρού Σταυρού Κοζάνης. Οι νεκροί Ιταλοί ήταν 15. Εκείνο όμως που είχε σημασία ήταν τα λάφυρα: 2 πολυβόλα, ένας ατομικός όλμος, 10 οπλοπολυβόλα, 85 τουφέκια, 9 αυτοκίνητα, μία μοτοσικλέτα, πυρομαχικά και τρόφιμα.

Το τάγμα

Ένα μόνο αυτοκίνητο ξέφυγε, για να φέρει στη φρουρά των Γρεβενών την κακή είδηση. Οι «μαλαντρίνι» είχαν κυκλώσει τη φάλαγγα. Αμέσως η διοίκηση Γρεβενών απέστειλε ένα πλήρες τάγμα ενισχυμένο με σουλαμό πυροβολικού, για να διασώσει τον παγιδευμένο λόχο. Ξεκίνησε πολύ αργά, όταν οι Ιταλοί είχαν παραδοθεί. Το τάγμα όμως –δύναμη 600 ανδρών– δεν ανέκοψε την κίνησή του. Προφανώς θα ενεργούσε αντίποινα καίγοντας τη Σιάτιστα και τα γύρω χωριά. Και τη νύχτα της 5ης Μαρτίου, αφού πέρασε τη γέφυρα της Γιάγκοβας (Αλιάκμονα), στρατοπέδευσε στον Φαρδύκαμπο. Αλλά εκείνη τη νύχτα τέθηκαν σε συναγερμό οι επαρχίες Σιάτιστας-Γρεβενών-Βοΐου. Ο τεράστιος μηχανισμός της οργάνωσης προκάλεσε γενική κινητοποίηση των «δεκαρχιών». Μέσα στη Σιάτιστα επιστρατεύθηκαν όλοι οι δυνάμει να φέρουν όπλα –κάπου 600 άνδρες– που χρησιμοποιούσαν τον οπλισμό της φάλαγγας η οποία είχε παραδοθεί. Έσπευσαν και τα συγκροτήματα Τασιανόπουλου και Βοΐου. Μερικοί αξιωματικοί επίσης που βρέθηκαν στη Σιάτιστα, οι οποίοι δεν ανήκαν στον ΕΛΑΣ, προσφέρθηκαν και ανέλαβαν τη διοίκηση «δεκαρχιών». Και από παντού, μέσα στο σκοτάδι, συνέρρεαν οι ένοπλοι και έστησαν αόρατο θανάσιμο κλοιό γύρω από το καταυλισμένο τάγμα.

Δεν πρόφταναν όμως να ενεργήσουν επίθεση εκείνη τη νύχτα. Το πρωί ο εχθρός προχώρησε προσεκτικά με διάταξη μάχης. Είχε εγκαταστήσει βάσεις πυρός που κάλυπταν την αργή πρόωθηση του αποσπάσματος, με την αραιή υπόκρουση των κανονιοβολισμών. Οι ένοπλοι χωρικοί έβαλλαν συνεχώς από τα πλευρά, αλλά δεν μπορούσαν να ανακόψουν την προέλαση του εχθρικού σχηματισμού, ο οποίος προχωρούσε αμείλικτος προς τη Σιάτιστα. Το μεσημέρι, η κωμόπολη κινδύνευε πια και

όλοι γνώριζαν τι την περίμενε αν την καταλάμβαναν οι Ιταλοί. Οι πρώτες οβίδες έπεφταν ήδη μέσα στις συνοικίες, οι προφυλακές του εχθρού έφτασαν στα πρώτα σπίτια. Αλλά οι ένοπλοι χωρικοί τότε ενήργησαν αντεπίθεση απόγνωσης απ' όλες τις πλευρές. Και ο διοικητής του τάγματος, βλέποντας ότι προσβαλλόταν και από τα νότια, διέταξε σύμπυξη. Αργά η εχθρική αιχμή αποτραβήχτηκε για να ξαναγυρίσει στον Φαρδύκαμπο.

Για δεύτερη νύχτα οι Ιταλοί καταυλίστηκαν στο ίδιο σημείο. Τώρα όμως, μέσα στο σκοτάδι συνέρρεαν πια όλοι οι μαχητές, που το πθικό τους είχε γαλβανιστεί με τον εξαναγκασμό του εχθρού να εγκαταλείψει τη λεία του. Πάνω από 2.000 οργανωμένοι άνδρες, ένοπλοι και άοπλοι, είχαν σχηματίσει πλήρη κλοιό στα γύρω υψώματα: την Καστανιά, τη Μαγούλα, το Πέτροβο, τα Καζάνια. Και πίσω τους χιλιάδες άμαχοι από τα γύρω χωριά, γυναικόπαιδα κυρίως, μαύριζαν τις πλαγιές, θεατές ενός συγκλονιστικού «σίριαλ» που υποσχόταν εκδίκηση, εθνικό θρίαμβο.

Παράδοση

Το πρωί της επομένης, 7ης Μαρτίου, άρχισε η νέα φάση της μάχης. Τα πυρά των Ιταλών ήταν πυκνά, αλλά ο κλοιός στένευε άπαυτα και αδυσώπητα. Τα σαλπίσματα, οι βροντώδεις ιαχές, το γνώριμο «αέρα», τρομοκρατούσαν τους κυκλωμένους Ιταλούς. Η φευγαλέα εμφάνιση δύο ιταλικών αεροπλάνων δεν επέδρασε στην κατάσταση. Σύγχυση και πανικός άρχισαν να επικρατούν στο κυκλωμένο τάγμα, που το πθικό του από την αρχή ήταν άθλιο. Και το απόγευμα οι ένοπλοι χωρικοί και οι μόνιμοι αντάρτες είχαν προωθηθεί έως 100, 50 ή και 20 μέτρα από τις εχθρικές θέσεις. Οι ατυχείς Ιταλοί συμπύσσονταν συνεχώς περίτρομοι γύρω από τον Σταθμό Διοίκησης. Και, κατά το σούρουπο, η θέλησή τους για αντίσταση είχε τόσο παραλύσει, ώστε στις προφυλακές τους εισέδυσαν ανενόχλητοι μερικοί τολμηροί αντάρτες που άρχισαν φιλικά να συζητούν μαζί τους και να συνιστούν την παράδοση. Η αποσύνθεση είχε ήδη γίνει. Οι πρώτες ομάδες του εχθρού παραδόθηκαν. Τους ακολουθούσαν ευρύτερα στρώματα και τελικά ο διοικητής του τάγματος με 16 αξιωματικούς. Συνολικά 603 αιχμάλωτοι, δύο ορεινά κανόνια των 65 χιλιοστών, 4 πολυβόλα, 27 οπλοπολυβόλα, 9 αυτοκίνητα, 500 τουφέκια, 57 μουλάρια ήταν η κολοσσιαία λεία.

Το άλογο

Ένα μόνο ζωντανό πλάσμα ξέφυγε από τον χαλασμό. Το άλογο του ταγματάρχη. Αφηνιασμένο από τους κρότους της μάχης, ρίχτηκε με τρελό καλπασμό στο δρόμο προς τα Γρεβενά. Διένυσε μέσα στη νύχτα τα 25 χιλιόμετρα. Και το πρωί οι Ιταλοί στρατιώτες του φυλακίου στη δυτική είσοδο της πόλης, έκπληκτοι και τρομαγμένοι,

το αντίκρισαν μπροστά τους κατάκοπο, αφρισμένο, με άδεια τη θήκη του σπαθιού του διοικητή τους. Το δύστυχο ζώο έφερε στην πανικόβλητη φρουρά το βουβό μήνυμα της συμφοράς... Τραντάχτηκε η Δυτική Μακεδονία από εκείνη την επιτυχία. Και η θέα των 600 αιχμαλώτων –οι οποίοι θα έμεναν επί 18 μήνες σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στην Πίνδο– ενθουσίασε τον ορεινό πληθυσμό, ο οποίος συνέρρει να τους δει. Τότε άρχισαν να αντιλαμβάνονται πολλοί από τους αρνητές του αντάρτικου, τους επιφυλακτικούς, τους ακατατόπιστους, τις δυνατότητές του. Και τις πολιτικές του επιπτώσεις. Αλλά ήταν αργά. Το κενό του χρόνου ήταν ανεπανόρθωτο. Άλλος είχε προφτάσει να πιάσει τους μοχλούς στα χέρια του.

Αποχώρηση

Τα γεγονότα εκείνα αποκάλυπταν πόσο σαθρή είχε γίνει η στρατιωτική ιταλική Κατοχή. Και έμελλε να επακολουθήσουν αμέσως εξελίξεις αλληπάλληλες, που θα επαλήθευαν αυτή την κατάσταση. Λίγες ημέρες μετά την καταστροφή των Ιταλών στην περιοχή Γρεβενών, ένα απροσδόκητο νέο κυκλοφόρησε στη Θεσσαλία, στη Ρούμελη και παραπέρα σε όλη την Ελλάδα. Ο ιταλικός στρατός εγκατέλειψε την Καρδίτσα. Η πρώτη πόλη της Ελλάδας –και ίσως όλης της κατεχόμενης Ευρώπης– που απελευθερωνόταν. Πραγματικά, τη 12η Μαρτίου 1943, οι κάτοικοι του καμπίσιου αυτού θεσσαλικού κέντρου ξύπνησαν χωρίς να υπάρχει εχθρική φρουρά. Οι Ιταλοί είχαν αρχίσει να αποχωρούν βαθμιαία επί μία εβδομάδα, κι εκείνη τη νύχτα έφυγαν αιφνιδιαστικά και τα τελευταία τμήματα ιππικού που παρέμεναν, ενώ διαλυόταν το φρουραρχείο τους. Και το μεσημέρι έμπαιναν οι πρώτοι αντάρτες, φορείς της νέας εξουσίας: μια μικρή ομάδα «εφεδρικών» με σαλπικτή. Έως τον Νοέμβριο του 1943 η πόλη εκείνη στη μέση του κάμπου δεν θα γνώριζε ξανά την κατοχική εξουσία, εκτός από τη μορφή λίγων φευγαλέων μηχανοκίνητων επιδρομών.

Στο μεταξύ, μετά τη μάχη του Φαρδύκαμπου, τα Γρεβενά ουσιαστικά είχαν απομονωθεί και ήταν πολιορκημένα από τους αντάρτες. Αλλά η ιταλική στρατιωτική διοίκηση οργάνωσε μεγάλη επιχείρηση για να διασώσει τη φρουρά της πόλης. Ένα ισχυρό μεικτό απόσπασμα 5 ταγμάτων, με 2-3 πυροβολαρχίες και ιππικό, ξεκίνησε την 21η Μαρτίου από τη Λάρισα. Έφτασε στα Τρίκαλα-Καλαμπάκα, εισέβαλε στη Δυτική Μακεδονία και κατόρθωσε να παραβιάσει τα στενά Μπουγάζι όπου είχαν ταχθεί και τα κανόνια που κυριεύσαν οι αντάρτες από το αιχμαλωτισμένο τάγμα. Αλλά ο αντάρτικος σχηματισμός που ανέλαβε τη φρούρηση των στενών διαλύθηκε από την ισχυρή εκείνη δύναμη. Οι Ιταλοί ξαναπήραν τα κανόνια τους, μαζί με τα κλείστρα τους, και στις 23 Μαρτίου μπήκαν στα Γρεβενά. Δεν είχαν έρθει όμως για να μείνουν. Την 24η Μαρτίου παρέλαβαν τη φρουρά και αποχώρησαν όλοι μαζί. Δεύ-

τερη πόλη της Ελλάδας απελευθερωνόταν. Και το μεσημέρι της ίδιας ημέρας μπόκαν οι πρώτοι έφιπποι αντάρτες.

Ελεύθερος χώρος

Ακολούθησε η εγκατάλειψη και τρίτης πόλης. Την 28η Απριλίου 1943, ημέρα του Πάσχα, η φρουρά του Καρπενησιού αποχώρησε από την πρωτεύουσα της Ευρυτανίας και κατηφόρισε στη Λαμία. Και τότε διαγράφηκε σαφώς μια νέα πραγματικότητα, που αποτελούσε σταθμό της Κατοχής. Οι Ιταλοί έκαναν σύμπυξη από την ορεινή ύπαιθρο, αλλά και από μεγάλο μέρος των πεδινών. Και δημιουργήθηκε έτσι ένας πελώριος ελεύθερος χώρος στον κορμό της χώρας, έξω από την εξουσία των κατακτητών. Από την Καστοριά έως τον Κορινθιακό Κόλπο. Από τον Τυμφρηστό έως τον Αμβρακικό Κόλπο.

Αυτού του χώρου, το μεγαλύτερο μέρος αποτελούσε την περιοχή που ήλεγχε το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ήταν η «Ελεύθερη Ελλάδα». Και το μικρότερο μέρος, προς τη δυτική πλευρά, αποτελούσε την περιοχή που ήλεγχε ο ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ. Ήταν η «Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα». Τα όρια του χώρου τούτου δεν ήταν σταθερά καθορισμένα, γιατί κάθε τόσο παραβιάζονταν από τις γερμανοϊταλικές δυνάμεις. Χονδρικά, όμως, είχε έκταση περίπου 30.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων και πληθυσμό 750.000-900.000 ψυχών. Τα δύο «κράτη» δεν αποτελούσαν ομοσπονδία. Αρκούνταν σε μια σιωπηρή συνύπαρξη, με σύνορα που τα φρουρούσαν ζηλότυπα και κατά καιρούς έρχονταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Δημιουργούσαν όμως μια κοινή νέα πραγματικότητα, με νέες μορφές εξουσίας και νέους θεσμούς. Στην «Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα» τα πάντα απέρρεαν από το πρόσωπο του Ζέρβα, και οι αντάρτες ήταν η φυσική εκτελεστική δύναμη που δέσποζε παντού. Στην «Ελεύθερη Ελλάδα» τα πράγματα ήταν πολύ περίπλοκα. Η εποχή της παντοδυναμίας των ανταρτών και της γενικής εξουσίας που ασκούσαν οι αρχηγοί τους –ο Άρης Βελουχιώτης ιδίως στη Ρούμελη– είχε περάσει. Χωρίς να πάψουν να έχουν τεράστιο γόητρο, είχαν υποκατασταθεί από την αόρατη «ντε φάκτο» υπερεξουσία του ΚΚΕ. Ο πραγματικός αρχηγός της «Ελεύθερης Ελλάδας» την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1943 ήταν ο Ανδρέας Τζήμας, μέλος του πολιτικού γραφείου του ΚΚΕ, που με το ψευδώνυμο Βασίλης Σαμαρινιώτης είδαμε ότι ανέβηκε στο βουνό ως τοποτηρητής του κόμματος, συνοδεύοντας τον στρατηγό Σαράφη. Αλλά οι δικαιοδοσίες του ήταν περιορισμένες. Για τις κρίσιμες αποφάσεις έπρεπε να παίρνει προηγουμένως την έγκριση του Πολιτικού Γραφείου από την Αθήνα. Ενώ ο Ζέρβας ήταν ο ίδιος η κεφαλή της οργάνωσής του.

Το καλοκαίρι του 1943, όταν ανέβηκε στην «Ελεύθερη Ελλάδα», ο α' γραμματέας του ΚΚΕ Γιώργης Σιάντος –με το ψευδώνυμο «Γέρος»– μπορούσε να αποφασίζει απευθείας, αλλά και πάλι όφειλε να λογοδοτεί εκ των υστέρων στο πολιτικό γραφείο.

Μόνο όταν τέλος η κεφαλή του κόμματος μεταφέρθηκε στα βουνά, όλες οι αποφάσεις λαμβάνονταν απευθείας εκεί επάνω. Στο μεταξύ, όμως, στον ελεύθερο χώρο πήγαινε η ανάγκη μιας νέας εξουσίας. Με την αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων καταλυόταν και το κατοχικό ελληνικό κράτος. Ποιος μηχανισμός θα έμπαινε στη θέση του; Υπήρχαν βέβαια οι πολιτικές οργανώσεις: στην «Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα» κάθε χωριό είχε μια επιτροπή εθνικού αγώνα και στην «Ελεύθερη Ελλάδα» ήταν οι επιτροπές του ΕΑΜ. Έπρεπε, ωστόσο, να συστηματοποιηθούν και συγχρόνως να θεοπιστούν νέοι νόμοι γιατί η νομοθεσία του προηγούμενου κράτους μέσα στις ιδιόρρυθμες συνθήκες του αγώνα καταντούσε πια ανεδαφική.

Η ανάγκη αυτή προκάλεσε την ανάπτυξη της αυτοδιοίκησης, που σε διαστάσεις, μορφή και περιεχόμενο υπερέβη κάθε προηγούμενη. Και στις δύο περιοχές εφαρμόστηκε σε ευρύτατη κλίμακα, μαζί με το απαραίτητο εξάρτημά της, τον νέο μηχανισμό της δικαιοσύνης. Αλλά συστηματικότερος και πληρέστερος υπήρξε ο θεσμός στην «Ελεύθερη Ελλάδα». Την 4η Δεκεμβρίου 1942 είδε το φως ο «Κώδικας Ποσειδών», που συνέταξε μια ειδική επιτροπή του ΚΚΕ, ΕΑΜ, ΕΛΑΣ των νομών Φθιώτιδας, Φωκίδας και Ευρυτανίας. Τον Μάρτιο του 1943 εκδόθηκε από τις οργανώσεις των ίδιων νομών η «Εγκύκλιος αρ. 4», που επρόκειτο για μια βελτιωμένη μορφή του «Κώδικα Ποσειδών». Αυτά τα δύο κείμενα αποτέλεσαν τη βάση για την εφαρμογή της νέας διάρθρωσης και του νέου νόμου στις περιοχές που απελευθερώνονταν. Πενταμελή Συμβούλια Λαϊκής Αυτοδιοίκησης –που αργότερα έγιναν επταμελή– εκλέγονταν σε κάθε οικισμό. Τριμελείς επιτροπές επισιτισμού, παιδείας, εκκλησίας, ασφάλειας, με αιρετά μέλη, αναλάμβαναν τις αντίστοιχες ευθύνες. Ανώτερο όμως διοικητικό όργανο του χωριού ήταν η Γενική Συνέλευση που συνερχόταν κάθε μήνα, η οποία είχε την εξουσία να παύει τα μέλη του συμβουλίου και των επιτροπών.

Ιδρύονταν επίσης σε κάθε οικισμό πενταμελή Λαϊκά Δικαστήρια. Στην αρχή δικαστές ήταν τα μέλη του Συμβουλίου Αυτοδιοίκησης, αργότερα όμως εκλέγονταν απευθείας. Τα δικαστήρια αυτά είχαν αρμοδιότητα για όλες τις περιπτώσεις –και έκριναν ελεύθερα, χωρίς να υπάρχει αστικός ή ποινικός κώδικας–, εκτός από πράξεις προδοσίας, φόνου, ληστείας και ζωοκλοπής, οι οποίες παραπέμπονταν στα ανταρτοδικεία. Δεν εκδικάζονταν επίσης υποθέσεις διαζυγίων. Αυτές τις διακανόνιζαν συμβούλια των ενδιαφερομένων οικογενειών. Τα λαϊκά δικαστήρια απέβλεπαν κυρίως να επιβάλλουν συμβιβασμό, ο οποίος θεωρούνταν η καλύτερη περίπτωση δικαιοκρατίας. Και οι ποινές που επέβαλλαν ήταν η αποζημίωση του παθόντος ή το πρόστιμο. Η προσωποκράτηση δεν ίσχυε. Κατά ομάδες χωριών υπήρχαν Τομεακά Συμβούλια Λαϊκής Αυτοδιοίκησης που τα συγκροτούσαν οι πρόεδροι των συμβουλίων των χωριών. Και κατά νομό η Ένωση Κοινοτήτων Νομού. Ιδρύονταν

επίσης Τομεακά Λαϊκά Δικαστήρια, που δίκασαν μόνο κατ' έφεση τις αποφάσεις των Λαϊκών Δικαστηρίων.

Το σύστημα αυτό, που λειτούργησε αποδοτικά, εμφανιζόταν ως λαϊκή εξουσία. Στην πραγματικότητα όμως βρισκόταν υπό τον απόλυτο έλεγχο της τοπικής ΕΑΜικής οργάνωσης, η οποία, με τη σειρά της, ελεγχόταν από την οργάνωση του ΚΚΕ. Συνεπώς, αποτελούσε ένα ακόμη όργανο έμμεσης εξουσίας του κόμματος. Με ορισμένες διαφορές, τα ίδια ίσχυαν και για τη Λαϊκή Αυτοδιοίκηση της περιοχής του ΕΔΕΣ.

Δράση

Καθώς η άνοιξη επικρατούσε, πλήθαιναν σε ολόκληρη τη χώρα οι αντάρτες, ενώ η αντανάκλαση των πικρών επιτυχιών της Δυτικής Μακεδονίας προκαλούσε τα πρώτα σκιρτήματα ενός νέου αντάρτικου στην Κεντρική και στην Ανατολική Μακεδονία. Τη μεγαλύτερη ανάπτυξη παρουσίαζε ο ΕΛΑΣ, εφόσον δέσποζε ήδη στα 3/4 της χώρας. Και η προσχώρηση του στρατηγού Σαράφη αποτελούσε έναν σημαντικό παράγοντα για την αύξηση της δύναμής του. Στη θριαμβευτική του άνοδο προς τη Ρούμελη ο νέος αρχιστράτηγος του ΕΛΑΣ διαπίστωνε με έκπληξη τη ραγδαία πρόοδο του ένοπλου αγώνα και τον συναγερμό του λαού. Υπήρχε μεγάλη διαφορά στην κατάσταση που είχε αφήσει κατεβαίνοντας στην Αθήνα πριν από λίγες εβδομάδες μ' εκείνη που αντίκριζε τώρα. Η δράση των ανταρτών πλήθαινε και είχε το χαρακτηριστικό ότι γινόταν ολοένα τολμηρότερη. Ο Νικηφόρος (ανθυπίλαρχος Δ. Δημητρίου) εισόρμησε μια νύχτα μέσα στην ίδια τη Λειβαδιά, έδρα ιταλικού συντάγματος. Κατέλαβε τις φυλακές και απελευθέρωσε όλους τους κρατούμενους. Ανάμεσά τους και ο πατέρας του, Νικόλαος Δημητρίου, που τον είχαν συλλάβει οι Ιταλοί τον Αύγουστο του 1942. Ο «Μπαρμπανίκος», όπως τον αποκαλούσαν, ήταν φανατικός βασιλόφρωνας, ανυποχώρητος. Πήρε όμως κι αυτός τουφέκι και έγινε καπετάνιος λόχου στο τάγμα του γιου του.

Οι Ιταλοί στις προσπάθειες των μεγάλων ορεινών όγκων της Ρούμελης πάθαιναν συνεχείς συμφορές. Ένα τάγμα τους, που είχε την έδρα του στη Γραβιά, εκστράτευσε κατά του γειτονικού χωριού Μαργιολάτες. Δεν υπήρχε για την άμυνα του χωριού παρά μια «μαχητική ομάδα» με 8 τουφέκια και ένα οπλοπολυβόλο του 1915. Αλλά οι καμπάνες χτυπούσαν συναγερμό σε όλη την περιοχή. Και οι ομάδες των γύρω χωριών έσπευδαν προς τον στόχο των Ιταλών, οι οποίοι με χίλιες προφυλάξεις πορεύονταν με φοβερή βραδύτητα, υπό την κάλυψη συνεχών φραγμών πυρός. Ο αγώνας όμως θα ήταν τελείως άνισος αν δεν ήταν εφοδιασμένες οι «μαχητικές ομάδες» με σάλπιγγες. Περιέβαλλαν το αργοκίνητο τάγμα οι σαλπιγγικές και σήμαιναν ακατάπαυτα το σάλπισμα της επίθεσης, με υπόκρουση το αραιό τουφεκίδι των λίγων ό-

πλων και με τη συνοδεία απέραντων κραυγών, στις οποίες κυριαρχούσε η ιαχή «αέ-ρα». Και το ιταλικό τάγμα, που το πθικό του από την αρχή ήταν άθλιο, αναδιπλώθηκε, συμπτύχθηκε και έσπευσε να προστατευτεί πίσω από τα συρματοπλέγματα της Γραβιάς. Τις επόμενες δύο νύχτες, αντάρτικες ομάδες κατέστρεψαν τα μεταλλεία βωξίτη της Τοπολιάς και της Αποστολιάς. Οι εκρήξεις ακούγονταν ισχυρές μέσα στην κωμόπολη. Αλλά το περιχαρακωμένο τάγμα δεν κινήθηκε. Δεν πέρασε το συρματοπλέγμα έστω και μια περίπολος ούτε όταν χάλασε ο κόσμος από τα αλυκτίσματα των σκύλων, που οσμίζονταν τη διάβαση των ανταρτών που επέστρεφαν από τα σαμποτάζ, σε απόσταση λίγων δεκάδων μέτρων από τα πρώτα σπίτια. Μόνο την επομένη, ολόκληρο το τάγμα με αυτοκίνητα βγήκε από τη Γραβιά. Όχι όμως για να κάνει εξόρμηση κατά των ανταρτών, αλλά για να εγκαταλείψει οριστικά την κωμόπολη.

Τον Απρίλιο του 1943 η δράση επεκτάθηκε ακόμη περισσότερο και η φορά των Ιταλών προς τη σύμπτυξη εντάθηκε. Στις 13 Απριλίου επιδρομή στον σιδηροδρομικό σταθμό Αμφίκλειας (Δαδί) κατέστρεψε 11 ατμομηχανές και 110 βαγόνια. Η ιταλική φρουρά απομονώθηκε μέσα στην κωμόπολη και η γερμανική φρουρά του σταθμού εξοντώθηκε. Τρεις μέρες αργότερα, στην Τάχνισα των Πιερίων, στον δρόμο Ελασσόνας-Κατερίνης, ένα γερμανικό τάγμα έπεσε σε ενέδρα. Οι απώλειές τους υπήρξαν σοβαρές –νεκρός και ο διοικητής του τάγματος–, αλλά οι Γερμανοί δεν ήταν Ιταλοί. Η αντίδρασή τους υπήρξε σκληρή και 20 αντάρτες έπεσαν στο πεδίο της μάχης. Στις 22 Απριλίου εγκατέλειψαν οι Ιταλοί και το Μέτσοβο. Η φρουρά του δέχτηκε ισχυρό χτύπημα στο Ανθοχώρι κατά την αποχώρησή τους. Έτσι, κόπηκε η επικοινωνία ανατολικής και δυτικής Ελλάδας. Η «Ελευθέρη Ορεινή Ελλάδα» αποκτούσε ενόπια και ουσιαστικά απλώνοταν από το Αιγαίο έως το Ιόνιο. Αυτά τα περιστατικά σταχυολογούνται απλώς από μια μεγάλη σειρά επιτυχιών. Ήταν όμως ακόμη μικροεπιχειρήσεις ανταρτοπόλεμου. Σε λίγο επρόκειτο να τις διαδεχτούν αληθινές πια μάχες, που αποτελούσαν το προοίμιο τακτικού πολέμου.

Το μεγάλο «φιάσκο»

Η τηλειστογραφική προσφορά αμνηστίας από τις αρχές Κατοχής, τον Μάιο του 1943, έπεσε στο κενό. Η εκκαθαριστική επιχείρηση που εξαπολύθηκε ευθύς αμέσως, παρά την πολύμηνη προπαρασκευή της, έπεσε επίσης στο κενό. Ο όγκος των δυνάμεων του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ αποσύρθηκε εγκαίρως στον κορμό της Πίνδου. Οι δυνάμεις όμως της ανατολικής Θεσσαλίας (Κίσαβος-Μαυροβούνι-Πήλιο) αναγκάστηκαν να διασχίσουν όλο τον θεσσαλικό κάμπο για να φτάσουν στα Άγραφα. Πορεύονταν μόνο τη νύχτα, συχνά περνώντας ξυστά από οικισμούς με εχθρική φρουρά. Η μετακίνηση, η οποία διήρκεσε τρία μερόνυχτα, υπήρξε απόλυτα επιτυχής. Αποτέλεσε πραγματικό άθλο οργάνωσης, αλλά βασίστηκε στην πατριωτική εξεμύ-

θεια των κατοίκων του κάμπου. Οι δυνάμεις που συμπίχθηκαν άφησαν ισχυρές οπισθοφυλακές, οι οποίες προξένησαν σοβαρή φθορά στον εχθρό. Την κάλυψη της Ρούμελης ανέλαβε ένα συγκρότημα του ΕΛΑΣ 1.800 ανδρών με διοικητή τον λοχαγό Φώτη Βερμαίο. Και ο κύριος όγκος του συγκροτήματος αυτού αντιμετώπισε την 3η Ιουνίου ένα ισχυρό μεικτό απόσπασμα των Ιταλών, τριών ταγμάτων πεζικού με πυροβολικό, στην τοποθεσία Παύλιανη-Κουκουβίστα-Μαυρολιθάρι. Το ελληνικό συγκρότημα χτύπησε διαδοχικά τις εχθρικές φάλαγγες με διήμερους ελιγμούς και επιθέσεις. Και τελικά τις ανέτρεψε. Οι απώλειες των ανταρτών ήταν 6 νεκροί και πολλοί τραυματίες. Οι Ιταλοί είχαν δεκάδες νεκρούς και έχασαν 30 αιχμαλώτους. Σημασία όμως είχαν τα λάφυρα: 50 τουφέκια, 10 οπλοπολυβόλα, 2 βαριά πολυβόλα, ένας βαρύς όλμος, 3 ολμύδια. Καθώς και δύο κανόνια ορειβατικά των 75, που δεν ήταν όμως πια χρησιμοποίησιμα. Σημασία ακόμη μεγαλύτερη είχε αυτή η μάχη γιατί ουσιαστικά αποτέλεσε την τελευταία επιθετική προσπάθεια των Ιταλών από την πλευρά εκείνη. Οι πύλες της Ρούμελης είχαν κλείσει.

Μετά από λίγες ημέρες έκλεισαν και οι πύλες της Θεσσαλικής Πίνδου. Και στην πλευρά αυτή στις 6-9 Ιουνίου έγινε σοβαρή εμπλοκή ιταλικών δυνάμεων (ένα σύνταγμα ιππικού, ένα σύνταγμα πεζικού, μια μοίρα πυροβολικού) με τις οπισθοφυλακές του ΕΛΑΣ. Οι Ιταλοί προσπάθησαν να εκπορθήσουν τα στενά Μουζακίου-Πόρτας. Δεν μπόρεσαν όμως να ανατρέψουν την άμυνα και υποχώρησαν με βαριές απώλειες. Τη διήμερη μάχη της Πέτρας παρακολούθησε –και υπό τύπον συμβουλευτικού διηύθυνε– ένας μικρόσωμος συνταγματάρχης, ο οποίος κατευθυνόταν στο Γενικό Στρατηγείο για να καταταγεί. Επρόκειτο για τον Δ. Πετρουλάκη, βασιλόφρονα μέχρι μυελού οστών και πρώην πρώτο υπασπιστή του Γεωργίου. Όταν έφτασε στον προορισμό του, ανέλαβε αμέσως γενικός επιτελάρχης του ΕΛΑΣ.

Η μάχη πάντως εκείνη αποτέλεσε την τελευταία εκκαθαριστική επιχείρηση των Ιταλών προς τα ορεινά της Θεσσαλίας. Αλλά, για να συμπληρωθεί ο κύκλος, έκλεινε ταυτόχρονα και η τρίτη πύλη των ορεινών όγκων της Πίνδου που αποτελούσαν το καταφύγιο των ανιάρικων δυνάμεων. Τη φορά αυτή επρόκειτο για την πλευρά που προστάτευε ο Ζέρβας. Στις 20-22 Μαΐου δεχόταν και αυτός την επίθεση των Ιταλών που τους υποστήριζαν ένοπλοι Τσάμηδες (Αλβανοί της Τσαμουριάς, στη Θεσπρωτία), στην περιοχή της Παραμυθιάς. Και τη σύγκρουση που έγινε την περιγράφει το ανακοινωθέν των ΕΟΕΑ:

«Ίταλοαλβανοί έπετέθησαν εις Ἄγιαν Κυριακὴν Παραμυθιάς διὰ δυνάμεως 500 περίπου ἀνδρῶν ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ δύο πυροβόλων 6,5 καὶ βαρέων ὄλμων. Ἀπὸ πρώτης ὥρας ἡ μάχη ἐκκλινεν ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ὁμάδων καὶ ἐχθρὸς κατατρωθεὶς ἐτράπη πανικόβλητος περὶ ὥραν 18ην τῆς χθὲς πρὸς Παραμυθίαν, ἐγκαταλείψας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης 30

Ιταλούς και Όθωμανούς νεκρούς, έξ ὧν εἰς ὑπολοχαγός, εἰς ἐπιλοχίας και δύο λοχίαι, εἶχε δὲ και 15 τραυματίας. Εἰς συνταγματάρχης και εἰς ἀνθυπολοχαγός ὡς και 10 κτήνη ἐφρονεύθησαν. Συνελήφθησαν ἐπτά Ἴταλοι ὄπλιται και εἰς καρραμπινιέρος αἰχμάλωτοι. Περιήλθον εἰς χεῖρας μας ὄλμοι βαρεῖς και ἀτομικοί, κτήνη και λοιπὸν πολεμικὸν ὕλικόν. Ἐκ τῶν ἡμετέρων οὐδεὶς ἐτραυματίσθη ἢ ἐφρονεύθη. Εἰς τῶν Ἴταλῶν καρραμπινιέρων, ὅταν τοῦ ἀνεκοινώθη ὅτι θὰ ἐλευθερωθῆ, ἐξεδήλωσε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ ἀνταρτικὰ Σώματα και νὰ ἀγωνισθῆ κατὰ τοῦ φασισμοῦ.

»Πεδίον δράσεως 22 Μαΐου 1943

»Ὁ Ἀρχηγὸς Ἡπείρου»

Αν εξαιρέσουμε ορισμένες αμφισβητήσεις που υπάρχουν για τον αριθμό των απωλειών, το ανακοινωθέν θεωρείται επακριβές. Μόνο που δεν αναφέρεται κάτι το ουσιώδες: ότι στη σύγκρουση εκείνη πήραν μέρος και τμήματα του ΕΛΑΣ Σουλίου. Υπήρξε μια ακόμη από τις σπάνιες περιπτώσεις που συνεργάστηκαν οι δύο οργανώσεις. Έτσι, με αυτές τις μέτριες επιχειρήσεις τερματίστηκε ἄδοξα η τόσο διαφημισμένη επιθετική εκκαθαριστική προσπάθεια των Ιταλών. Επρόκειτο για ένα μεγάλο «φιάσκο», στο οποίο συμμετείχαν εν μέρει και οι Γερμανοί. Γιατί κι αυτοί δεν έδειξαν παρά ελάχιστη δραστηριότητα.

Ο κύκλος όμως εκείνος των αγώνων έκλεισε με ένα γεγονός, που αποτέλεσε εποποιία και τραγωδία στο αποκορύφωμά τους: τη νύχτα 1-2 Ιουνίου πραγματοποιήθηκε ένα τεράστιο σαμποτάζ στη σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών-Θεσσαλονίκης. Η σπράγγα του Κουρνόβου ανατινάχτηκε την ώρα που περνούσε αμαξοστοιχία με ιταλικό στρατό. Οι απώλειες των Ιταλών υπήρξαν πολύ μεγάλες. Σε αντίποινα, στις 6 Ιουνίου τουφέκισαν επιτόπου 106 ομήρους που πήραν από το στρατόπεδο συγκέντρωσης της Λάρισας.

Η «Λεγεών»

Εκείνη την εποχή τερματιζόταν και μια ιλαροτραγωδία στη Θεσσαλία - Δυτική Μακεδονία. Είχε συγκροτηθεί από τα μέσα του 1941 ένα ένοπλο Σώμα από Κουτσόβλαχους που εξοπλίστηκε από τους Ιταλούς και υπαγόταν στην Ιταλική Μερραρχία «Φόρλι» των Τρικάλων. Δύο Κουτσόβλαχοι, ο δικηγόρος της Λάρισας Δημ. Ματούσης και ο Αλκιβιάδης Διαμάντης, συνέλαβαν το σχέδιο να ιδρύσουν μια αυτόνομη κουτσοβλαχική επικράτεια, το «Κράτος της Πίνδου». Κατόρθωσαν να παρασύρουν μερικά στοιχεία στο ένοπλο Σώμα που επονομάστηκε «Λεγεών των Βλάχων», γιατί, κατά την κοσμοθεωρία τους, οι Κουτσόβλαχοι της Πίνδου –οι ορεινοί που μιλούν αυτή τη διάλεκτο, η οποία σήμερα έχει σχεδόν εξαφανιστεί– κατάγονταν από τους

άνδρες μιας ρωμαϊκής λεγεώνας. Δεν είχε αξιόλογη απήκηση εκείνη η κίνηση. Οι ίδιοι οι Κουτσόβλαχοι πρωτοστάτησαν στην αντίδραση εναντίον της. Αλλά η «Λεγεών των Βλάχων» έδρασε τρομοκρατικά αρκετό διάστημα, ληστεύοντας και καταπιέζοντας την ύπαιθρο. Αυτό είναι το γενικό περίγραμμα της υπόθεσης του «Κράτους της Πίνδου», που επί δύο χρόνια είχε συνταράξει Θεσσαλία, Δυτική Μακεδονία και Ηπειρο. Αλλά δεν γεννήθηκε κατά την Κατοχή. Το Κουτσοβλαχικό Ζήτημα δημιουργήθηκε τεχνητά στα τέλη του 19ου αιώνα. Και ορισμένα κράτη της Ευρώπης –Ρουμανία, Αυστροουγγαρία, Ιταλία–, θέλοντας να απλώσουν την επιρροή τους στον χώρο της Ελλάδας, πρόβαλαν την ύπαρξη μιας ουσιαστικά ανύπαρκτης «μειονότητας Βλάχων» –πρόκειται για βλαχόφωνους Έλληνες– στην Πίνδο και στη Θεσσαλία.

Τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι Ιταλοί το 1917 κατέλαβαν τα Ιωάννινα και απλώθηκαν μέχρι τη Σαμαρίνα. Για να εδραιωθούν, επιδίωξαν την αναζωπύρωση του «Κουτσοβλαχικού». Και χρησιμοποίησαν για τον σκοπό αυτό τον νεαρό –23χρονο τότε– Σαμαρινιώτη κτηματία Αλκιβιάδη Διαμάντη, ο οποίος υπό την προστασία τους ανακήρυξε επίσημα το «Πριγκιπάτο της Πίνδου». Ο ίδιος αυτοανακηρύχθηκε «Πρίγκιψ της Πίνδου», αλλά, με την αποχώρηση των Ιταλών στην Αλβανία, κατέρρευσε το οικοδόμημα. Ο Διαμάντης κατέφυγε κι αυτός στην Αλβανία, καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο, αμνηστεύθηκε το 1927, εξαφανίστηκε αργότερα και επέστρεψε το 1941 με τον ιταλικό στρατό Κατοχής.

Εμφανίστηκε πρώτα στα Γρεβενά τον Μάιο, όπου ίδρυσε «Γραφείον Προπαγάνδας του Αυτονόμου Κράτους της Πίνδου» και άρχισε να συγκροτεί «κοινοίτες Κουτσόβλαχων» στα Ιωάννινα, στο Μέτσοβο και σε πολλά κεφαλοχώρια. Επέκτεινε κατόπιν τη δραστηριότητά του στη Θεσσαλία, προσπαθώντας με διάφορα προνόμια ή πιέσεις να παρασύρει τους Κουτσόβλαχους στην κίνησή του. Οι Ιταλοί τον ενίσχυαν με κάθε μέσο. Η Πείνα προσέφερε ευνοϊκό έδαφος για τα σχέδιά του. Και την 25η Σεπτεμβρίου 1941 έκανε την πρώτη επίσημη εκδήλωση της «Αυτονομιστικής Κινήσεως των Κουτσοβλάχων», με υπόμνημά του προς τον κατοχικό πρωθυπουργό Τσολάκογλου. Το υπέγραψε ως «Εκπρόσωπος των Βλαχικών Κοινοτήτων Πίνδου και του Βλαχικού Στοιχείου Βαλκανικής». Και ζήτησε να αναγνωριστεί η κίνησή του, και στις περιοχές του υποτιθέμενου «Κράτους της Πίνδου» να διορίζονται οι διοικητικές και κοινοτικές Αρχές «από συμφώνου μεταξύ ελληνικής κυβερνήσεως και του κ. Αλκιβιάδου Διαμάντη». Επιπλέον, στην περιοχή αυτή να λειτουργούν μόνο βλαχικά σχολεία και η γλώσσα της εκκλησίας να είναι η κουτσοβλαχική...

Στο υπόμνημα δεν δόθηκε συνέχεια από ελληνικής πλευράς, αλλά η κίνηση του Διαμάντη, στην οποία προσχώρησε ένας διακεκριμένος δικηγόρος των Τρικάλων,

ο Νικόλαος Ματούσης, πήρε διαστάσεις χάρη στην τρομοκρατία και στις ιταλικές πιέσεις. Γρήγορα, όμως, άρχισε η αντίδραση από τους ίδιους τους Κουτσόβλαχους, των οποίων η ελληνική εθνική συνείδηση είχε εξεγερθεί. Ιδρύθηκε η «Ένωση Ελλήνων Κουτσόβλαχων – Εθνικοαπελευθερωτική και Εκπολιτιστική Οργάνωση», που εξέδιδε και μυστική εφημερίδα, τον *Κουτσόβλαχο*. Η οργάνωση αυτή ήταν δημιουργήμα του ΕΑΜ. Αλλά συνήργησε αποφασιστικά και μια μη ΕΑΜική οργάνωση, η «Φιλική Εταιρεία», που είχε αρχηγούς τον Ευάγγελο Αβέρωφ και τον έμπορο Νίκο Ράπη, που ήταν Κουτσόβλαχοι και οι δύο.

Η «Φιλική Εταιρεία» υπήρξε μία από τις πρώτες εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις. Ιδρύθηκε στη Λάρισα τον Μάιο του 1941 – αρχικά δεν είχε αυτό το όνομα – και συνδεόταν με τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Είχε σκοπό την έξαρση του εθνικού πνεύματος, καθώς και την προπαρασκευή σαμποτάζ, και τα περισσότερα μέλη της ήταν Κουτσόβλαχοι, όπως οι δύο αρχηγοί της. Περιλάμβανε όμως και πολλούς αξιωματικούς, Κουτσόβλαχους και μη, που έμεναν στη Θεσσαλία. Μόλις εμφανίστηκε η κίνηση του Διαμάντη, η «Φιλική Εταιρεία» ανέλαβε θαρραλέα την καταπολέμησή της. Αργότερα επιδίωξε τη δημιουργία αντάρτικου, αλλά απέτυχε, γιατί ο Ευ. Αβέρωφ συνελήφθη στην Αθήνα και στάλθηκε όμηρος στην Ιταλία και γιατί ήταν «οργάνωση στελεχών», χωρίς καμιά επιρροή και επέκταση στις μάζες. Αλλά εναντίον του «Κράτους της Πίνδου» έδρασε αποτελεσματικά. Και οι συντονισμένοι αγώνες, τόσο αυτής όσο και της «Ένωσης Ελλήνων Κουτσόβλαχων», καρποφόρησαν. Τα σχέδια του Διαμάντη και του Ματούση για την ίδρυση της αυτόνομης περιοχής θρυμματίστηκαν γιατί δεν βρήκαν καμιά υποστήριξη από τον κουτσοβλαχικό πληθυσμό.

Απέτυχαν και τα οικονομικά τους σχέδια. Είχαν προσπαθήσει να ιδρύσουν ένα κονσόρσιουμ, που θα συνάσπιζε τους Κουτσόβλαχους αστούς και μεγαλοαγρότες για τη μονοπωλιακή εκμετάλλευση όλης της περιοχής. Αρνήθηκαν όμως εκείνοι ομαδικά να συνεργαστούν μαζί τους. Δεν απέμενε, λοιπόν, παρά ο δρόμος τού διώντων όπλων εξαναγκασμού. Έτσι, δημιουργήθηκε η «Λεγεών των Βλάχων», τη διοίκηση της οποίας ήθελαν να αναθέσουν σε Κουτσόβλαχους αξιωματικούς. Αρνήθηκαν όμως και αυτοί, παρά τις πιέσεις – ο ταγματάρχης Μπαντούμης ξεψύχησε από τα βασανιστήρια –, και έτσι ανέλαβε αρχηγός ένας ληστοτρόφος, ο Βασίλης Ραπουτίκας. Η «Λεγεών», που κατόντισε συμμορία κακοποιών κοινού δικαίου, υπήρξε τρομερή μάστιγα της θεσσαλικής υπαίθρου. Τελικά, όμως, οι αντάρτες συνέτριψαν τους «Λεγεωνάριους», που κατέληξαν οικτρά. Τον Ραπουτίκα, που ήταν ιδιαίτερος ερωτύλος, τον παρέσυρε μια νεαρή Θεσσαλή στο Ζάρκο, σε ενέδρα πολλών γυναικών, και τον λητσοφόρησε. Ο Διαμάντης εγκατέλειψε την προσπάθεια στα τέλη του 1942 και κατέφυγε στη Ρουμανία. Αλλά, την άνοιξη του 1943, τον ακολούθησε και ο Μα-

τούσους, οπότε η «Λεγεών» διαλύθηκε και τυπικά, ενώ το «Βασίλειο της Πίνδου» παραδόθηκε στην ιστορία.

Αργότερα –το 1946– οι δύο αρχηγοί καταδικάστηκαν ερήμην σε θάνατο από το δικαστήριο δωσιλόγων της Λάρισας. Μετά από λίγα χρόνια, ο Διαμάντης πέθανε στη Ρουμανία. Και τον Ματούση η ρουμανική κυβέρνηση τον εξέδωσε το 1964 στην Ελλάδα, όπου κλείστηκε στις φυλακές για να εκτίσει 12ετή ειρκτή, όπως αυτομάτως είχε μετατραπεί η θανατική ποινή του με διάφορα μέτρα επιείκειας. Αποφυλακίστηκε όμως γρήγορα και έως το 1964 ζούσε ελεύθερος μαζί με την κόρη του που είναι ζωγράφος.

Αλλά η «Λεγεών» συνδέεται με μια ακόμη ιστορική λεπτομέρεια της Κατοχής:

Οι «μαυροσκούφηδες»

Ένας από τους σφοδρότερους διώκτες της ήταν ο καπετάν Νάκος Μπελής, που καταγόταν από τον Δομοκό. Από τους λήσταρχους που είχε στρατολογήσει ο Άρνης Βελουχιώτης στα πρώτα βήματα του αντάρτικου της Ρούμελης. Τον Απρίλιο του 1943, ανεβαίνοντας από την Αθήνα συνάντησε τον Μπελή με όλη τη δύναμή του –εκατόν τριάντα τουφέκια παρέτασε τώρα ο πρώην λήσταρχος– και τόσο ο ίδιος όσο και πολλοί από τους άνδρες του φορούσαν μαύρους τριχωτούς σκούφους. «Τι είναι αυτό, Νάκο;» ρώτησε ο Βελουχιώτης. «Αυτόν εδώ τον φορούσε ένας αρχιλεγωνάριος που έφτασε ως το χωριό μου. Μαζί με το κεφάλι του πήρα και τον σκούφο του. Στα παιδιά άρεσε και έφτιαξαν κι αυτά ίδιους». Άρεσε και στον Άρνη Βελουχιώτη εκείνο το κάλυμμα. Και προμηθεύτηκε αμέσως παρόμοιο για τον εαυτό του και τη συνοδεία του. Απο τότε έγιναν περιώνυμοι οι «μαυροσκούφηδες», οι άνδρες της σωματοφυλακής του, οι οποίοι φορούσαν απαραιτίτως τέτοιο σκούφο. Έγινε σύμβολο θρυλικής αίγλης για πολλούς, αλλά και άσβεστου μίσους για όχι λίγους.

Νέα διοίκηση

Ωστόσο, γρήγορα ο όγκος των ανταρτών ξαναγύρισε από την Πίνδο. Και η ανάπτυξη της δύναμής τους πραγματοποίησε νέο άλμα. Ο ΕΛΑΣ ιδίως ενισχυόταν από μέρα σε μέρα καταφανώς και τελειοποιούσε ραγδαία την οργάνωσή του. Ήδη με την προσχώρηση του Σαράφη είχε συγκροτήσει τον Μάιο Γενικό Στρατηγείο, που υπήγαγε στον έλεγχό του όλες τις δυνάμεις, τις λίγο ή πολύ αυτόνομες, των διαφόρων περιφερειών: Θεσσαλίας (με δύναμη 3.500 ανδρών), Στερεάς (3.000 ανδρών), Μακεδονίας (3.500-4.000), Ηπείρου (1.000). Το Στρατηγείο επικεφαλής είχε τριμελή διοίκηση: στρατιωτικό αρχηγό τον Σαράφη, πολιτικό τον Ανδρέα Τζήμα (Βασίλη Σαμαρινιώτη) και «καπετάνιο» τον Άρνη Βελουχιώτη. Την τριμελή σύνθεση είχαν όλες οι διοικήσεις των μονάδων του ΕΛΑΣ, έως οι πιο μικρές. Ο «καπετάνιος» ήταν

τυπικά ο επιμελητής, αλλά ουσιαστικά ο «λαϊκός ηγέτης» της μονάδας. Ο πολιτικός ήταν ο πραγματικός αρχηγός. Έτσι, βραχυκυκλώνονταν ο στρατιωτικός, αν δεν ήταν μέλος του ΚΚΕ. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι οι αντάρτες του ΕΛΑΣ Πελοποννήσου και Αθηνών υπάγονταν απευθείας στην Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ, της οποίας πρόεδρος ήταν (1943) ο στρατηγός-πολιτευτής Νεόκοσμος Γρηγοριάδης.

Η λειτουργία του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ εγκαινιάστηκε τη 19η Μαΐου 1943. Αμέσως άρχισε να εκδίδει τις διαταγές του. Μία από τις πρώτες ήταν η εντολή προς όλες τις μονάδες να στείλουν επειγόντως κατάσταση της δύναμης και του οπλισμού τους. Και τότε έκπληκτος ο στρατηγός Σαράφης πήρε ως απάντηση, μεταξυ άλλων, από τα βάθη της Ρούμελης, την εξής ιδιόρρυθμη αναφορά:

«Έμεις κάνουμε πόλεμο και όχι χαροπόλεμο. Δεν έχουμε καιρό για χαρτιά και σεντόνια.

*»Φώτης Βερμαϊος,
»Όδυσσεύς Άνδρουτσος,
λοχαγοί έπαναστάτες».*

Ο Ψαρρός

Τώρα όμως που ο ΕΛΑΣ εμφανιζόταν ως οργανωμένη πια δύναμη, το Γενικό Στρατηγείο έπρεπε να δώσει εξετάσεις νομιμότητας. Και, προπαντός, να αποδείξει ότι δεν απέβλεπε σε μονοπώληση του αγώνα και της εξουσίας στην «Ελεύθερη Ελλάδα». Ο ίδιος ο Σαράφης, άλλωστε, που υπήρξε θύμα της μονοπώλησης, θα έπρεπε να αντιδρά σε κάθε επανάληψη της περίπτωσης του. Αλλά και ο Τζήμας πάντα πίστευε ότι τα κέρδη από τις μονοπωλιακές αυθαιρεσίες εκείνης της εποχής ήταν πολύ μικρότερα από τις ζημιές. Έμενε ο Άρνης Βελουχιώτης. Κι αυτός, πραγματικά, αποτελούσε ένα πρόβλημα.

Την ημέρα κιόλας που άρχιζε τη λειτουργία του το Γενικό Στρατηγείο, ήταν υποχρεωμένο να αντιμετωπίσει ένα σοβαρό θέμα: Πριν από ένα μήνα ο αντισυνταγματάρχης Ψαρρός είχε επιτέλους επίσημα ιδρύσει το 5/42 Σύνταγμα στην Γκιώνα, δηλαδή το αντάρτικο της ΕΚΚΑ. Αλλά, πριν από 6 ημέρες, στις 12 Μαΐου, ο Άρνης Βελουχιώτης με ένα χτύπημα είχε διαλύσει το Σύνταγμα του Ψαρρού, αιχμαλωτίζοντας και τον ίδιο, στη Σρώμη. Όπως είχε συμβεί και με τον Σαράφη-Κωστόπουλο, οι άνδρες του ΕΛΑΣ αποκοίμισαν τις υποψίες των ανδρών της ΕΚΚΑ και τους έπιασαν κυριολεκτικά στον ύπνο.

Ο Σαράφης και ο Τζήμας αναστατώθηκαν. Την ημέρα των εγκαινίων του Γενικού Στρατηγείου είχε φτάσει και ο Άρνης. Οι δύο άλλοι που έμαθαν το περιστατικό αξίωσαν –φυσικά μόνο η αξίωση του Τζήμα λαμβανόταν υπόψη– να αφηθεί ελεύθερος ο Ψαρρός. Και ο Σαράφης γράφει σχετικά (Ο ΕΛΑΣ, σελ. 113):

«...Ζητήσαμε εξήγηση για τόν άφοπλισμό του τμήματος του Ψαρρού, που ήταν αντίθετος με τις οδηγίες της Κεντρικής Έπιτροπής του ΕΛΑΣ. Οι εξηγήσεις που μās έδωσε (ό Άρης Βελουχιώτης), ότι ο άφοπλισμός έγινε ύστερα από οδηγίες της Κεντρικής Έπιτροπής του ΕΑΜ, που μεταβίβασε προφορικά ο καπετάνιος Άττικοβοιωτίας Όρέστης, δέν κριθήκαν σωστές και άποφασίσθηκε νά κληθῆ ο συνταγματάρχης Ψαρρός νά συνεννοηθούμε και νά λύσουμε τήν διαφορά».

Η πρώτη διάλυση

Ο Ψαρρός πράγματι ελευθερώθηκε αμέσως και έφτασε στο Γενικό Στρατηγείο. Εκείνη ήταν η πρώτη από τις τρεις διαλύσεις του, που κατέληξαν στον τραγικό του θάνατο. Έφυγε σε τρεις ημέρες, ελεύθερος να ανασυστήσει το σύνταγμά του, πράγμα που έκανε χωρίς να ενοχληθεί. Αλλά έχει ιστορική σημασία ένα ντοκουμέντο: μια αυτόγραφη, γνήσια επιστολή του καπετάνιου Αττικοβοιωτίας Όρέστη, τον οποίο επικαλέστηκε ο Άρης (πρόκειται για τον Ανδρέα Μούντριχα, για τον οποίο γράψαμε), που απευθύνεται προς την Κεντρική Έπιτροπή του ΚΚΕ. Και αποκαλύπτει τα παρασκόνια της πρώτης διάλυσης του Συντάγματος Ψαρρού, που υπήρξε πρόδρομος των άλλων δύο διαλύσεων:

«Γιά τήν Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε.

»Σύντροφοι,

»Πρίν ένα μήνα, όταν είχα κληθῆ στην Άθήνα για τήν δράση του άρχηγείου Άττικοβοιωτίας, μου ανέλυθη ή κομματική γραμμή ως προς τήν στάση μας έναντι των νέων έξω του Ε.Α.Μ. συγκροτούμένων ομάδων καθ' όλην τήν Στερεάν.

»Όπως κατάλαβα, έμεις έφ' όσον κυριαρχούμε και όπου κυριαρχούμε δέν θά επιτρέψωμεν συγκρότηση και δράση ομάδων έξω από τόν ΕΛΑΣ. Όποιος θέλει, νάρθη μέσα στον ΕΛΑΣ. Σ' αυτό τό σημείο πρέπει νά πεισθῆ.

»Έχοντας αυτή τήν έντολή ύπ' όψι μου όταν έφθασα με τό άρχηγείο στη Γκιώνα, όπου ο συνταγματάρχης Ψαρρός είχε τήν έδρα του και έπίσης ο Άρης, είπα στον Άρη, ό,τι ακριβώς πιό πάνω γράφω για τήν αντιμετώπιση των ξένων ομάδων.

»Η όργάνωση Ψαρρού είχε αρχίσει νά γίνεται σοβαρά επικίνδυνη και ό σ. Άρης, ύστερα άπ' ό,τι του είπα, άπεφάσισε τήν διάλυση του συγκροτήματος Ψαρρού.

»Γιά τήν ένέργεια αυτή είμαι πέρα για πέρα υπεύθυνος.

»Όταν σε λίγες ήμέρες έφθασαν επάνω ό σ. Βασίλης (ό Τζήμας) και ό

συντ/ρχης Σαράφης, σέ συνέλευσι μᾶς ἀνεκοινώθη ὡς πρὸς τὴν ὑπογραφή συμφωνητικοῦ τῆς Κ.Ε. τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τοῦ Ἐπιτελείου Μέσης Ἀνατολῆς. Ὅπως τίθενται τὰ πράγματα μὲ τὸ συμφωνητικὸ καὶ ὅπως τὰ ἀνέπτυξε ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Κ.Ε., ἡ γραμμὴ τὴν ὁποῖαν ἐγὼ ἔφερα, δὲν ἔπρεπε νὰ ἀκολουθηθῇ.

»Σύντροφοι,

»Υποβάλλω τώρα σέ σᾶς τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν τακτοποίηση καὶ τοῦ ζητήματος καὶ ἐμένα. Θὰ πρέπει νὰ λέω ἐγὼ ὅτι ἔκαμα λάθος; (ὅπως λέω). Ἐπειδὴ καταλαβαίνω ὅτι ἀνάμεσα στὰ στελέχη εἶναι λεπτὴ ἡ θέσι μου, ζητῶ ἀπὸ σᾶς νὰ μοῦ ὑποδείξετε τί θὰ πρέπει νὰ κάμω.

»Εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ δεχθῶ χωρὶς καμμιά ἀντίρρηση νὰ κάμω ὅ,τι μοῦ πῆ τὸ κόμμα καὶ δηλώνω ὅτι εἶμαι πιστὸς στρατιώτης του καὶ φρουρὸς τῆς γραμμῆς του. 28/5/43.

»Μὲ συντροφικούς χαιρετισμούς
»ΟΡΕΣΤΗΣ»

Ἡ νέα φάση

Στὴν αποκατάσταση τοῦ Ψαρροῦ ἀναμείχθηκε με ἀγωνία ὁ Βρετανὸς συνταγματάρχης Ἐντυ. Καὶ τὸν παρακινούσε ἓνας λόγος ἐξαιρετικῆς σοβαρότητας. Ἦταν ἤδη κάτοχος ἐνὸς κολοσσιαίου στρατηγικοῦ μυστικοῦ που ἀφορούσε τὴν Ελλάδα.

Εκεῖνες τὶς ἡμέρες ἀρχίζει μιὰ νέα, ριζικὴ φάση γιὰ τὸν ἐνοπλο ἐλληνικὸ ἀγῶνα. Γιὰ τὴ φάση αὐτὴ, που εἶναι ἐξοχῆς ιστορικῆς σημασίας, υπάρχουν πολλές μαρτυρίες, ἀνάμεσα σὺς ὁποῖες καὶ οἱ δημοσιευμένες ἀναμνήσεις τοῦ Κρίστοφερ Μόνταγκιου Γουντχάουζ, τοῦ τότε ἀρχηγοῦ καὶ μετέπειτα ἀρχηγοῦ τῆς Βρετανικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς στὴν Ελλάδα. Ὁ Κρίστοφερ Γουντχάουζ τὸ 1949 δημοσίευσε ἓνα βιβλίο του, *Τὸ Μῆλον τῆς Εἰριδος*, με τὰ στοιχεῖα καὶ τὶς ἀναμνήσεις του ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ ἀναρτοπόλεμο, που θεωρεῖται ἀπαραίτητο γιὰ τὸν μελετητὴ τῆς ἱστορίας ἐκεῖνης τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ, 14 χρόνια ἀργότερα, τὸ 1965, κατὰ παραγγελία τῆς εφημερίδας *Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν*, ἔγραψε 40 μεγάλα ἀρθρα γιὰ τὸ ἴδιο θέμα. Ὁ Κρις Γουντχάουζ ἦταν ἤδη πολιτευτὴς. Εἶχε κάνει δύο φορές ὑπουργὸς –Ἀεροπορίας καὶ Ἐσωτερικῶν– καὶ ἐκλεγόταν συνεχῶς βουλευτὴς τοῦ Ἀγγλικοῦ Συντηρητικοῦ Κόμματος στὴν Οξφόρδη. Τὰ ἀρθρα του ἐκεῖνα που δημοσιεύθηκαν τὸν Ἀπρίλιο-Ἰούνιο 1965 στὴν *Ἀκρόπολη* με τίτλο «Ἡ ἐλληνικὴ Ἐθνικὴ Ἀντίσταση ὅπως τὴν ἐζῆσα» ἀποτελοῦν μιὰ ἀναθεωρημένη καὶ βελτιωμένη ἐκδοσὴ τοῦ *Μήλου τῆς Εἰριδος*. Καὶ, φυσικά, πρέπει νὰ ληφθοῦν περισσότερο υπόψη.

Γράφει, λοιπόν, ὁ Κρις Γουντχάουζ (Ἀκρόπολις, 23 Ἀπριλίου 1965):

«Τὸ Κάϊρο εἶχε γνωστοποιήσει στὸν Μάγερς νέα σχέδια γιὰ μελλοντικὲς

επιχειρήσεις στην Ελλάδα... που είχαν καταστρωθή εν όψει μιας ενδεχόμενης συμμαχικής εισβολής στη Νότια Ευρώπη, όποτε ή αποστολή των ελληνικών ανταρτικών δυνάμεων θα ήταν να υποστηρίξουν την επιχείρηση καθλώνοντας και περισπώντας, όσο γίνεται μεγαλύτερες έχθρικές δυνάμεις. Για την ώρα, τὸ Κάιρο ἀπόφευγε νὰ διευκρινήσῃ ἂν ἡ εισβολή θα γινόταν στὴν Ἰταλία ἢ στὴν Ἑλλάδα. Ὅπως καὶ νᾶχε τὸ πρᾶγμα, ἡ συγκρότησις τῶν ἀπαιτουμένων γιὰ ἓνα τέτοιο ἔργο ἀνταρτικῶν δυνάμεων ἔπρεπε νὰ ἀρχίσῃ ἀμέσως».

Λίγο αργότερα, νεότερο κρυπτογράφημα από το Κάιρο πληροφορούσε τον Μάγερς ότι η απόβαση των Συμμάχων δεν θα γινόταν στην Ελλάδα αλλά στη Σικελία. Μόνο στον Κρις αποκάλυψε το μυστικό ο Έντυ Μάγερς και εκείνος το τήρησε απόλυτα. Αυτό που επιδίωκε τώρα η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή ήταν να ενοποιηθούν οι Έλληνες αντάρτες υπό τις διαταγές του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, για να εκτελέσουν συντονισμένα τις επιχειρήσεις που χρειάζονταν. Το σχετικό σχέδιο πήρε τη συμβολική ονομασία «Ζώα». Και φυσικά οι αντάρτες—όπως και όλος ο πληθυσμός—θα νόμιζαν ότι προπαρασκεύαζαν την εισβολή στην Ελλάδα, δηλαδή την απελευθέρωση. Δεν θα υποπεύονταν την πραγματικότητα. Ο Έντυ και ο Κρις συνέταξαν ένα Συμφωνητικό Εθνικών Ομάδων για τον σκοπό αυτό, το οποίο αφού το έδειξαν στον Ζέρβα, που συμφώνησε, το έφεραν στην τριμελή διοίκηση του ΕΛΑΣ. Εκείνοι πρόβαλαν ορισμένες αντιρρήσεις και το παρέπεμψαν στην Αθήνα. Μόνο στις 5 Ιουλίου, με πολλές τροποποιήσεις, επρόκειτο να υπογραφεί, και βασικός θεσμός του ήταν η ίδρυση Κοινού Γενικού Στρατηγείου όλων των ανταρτικών δυνάμεων, που εγκαινιάστηκε στις 19 Ιουλίου.

Σχέδιο «Ζώα»

Στο μεταξύ, όμως, εκείνο που προείχε ήταν η εφαρμογή του σχεδίου «Ζώα». Θα έπρεπε να εκτελεστεί τον Ιούνιο. Ο Έντυ και ο Κρις ενημέρωσαν πρώτα τον Ζέρβα για τις επιχειρήσεις. Ο ΕΛΑΣ βρέθηκε σύμφωνος για δράση, όταν όμως ο Έντυ ζήτησε να καταστραφεί η σιδηροδρομική γέφυρα του Ασωπού ποταμού, της γραμμής Αθηνών-Θεσσαλονίκης, με συνδυασμένη ενέργεια ανταρτικών τμημάτων και Βρετανών σαμποτέρ—όπως έγινε στον Γοργοπόταμο—, ο Σαράφης αρνήθηκε. «Κάναμε αναγνώριση», είπε, «και δεν γίνεται τίποτα. Χρειαζόμαστε 1.500 άνδρες με πυροβολικό για τέτοια επιχείρηση και δεν διαθέτουμε τέτοια δύναμη». Ο Έντυ επέμενε με έξαρση: «Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής θεωρεί την καταστροφή αυτής της γέφυρας, που είναι ζωτική για τις κινήσεις του γερμανικού στρατού Κατοχής, ως βασική επιχείρηση. Πρέπει να γίνει». «Όχι όμως από εμάς», δήλωσε ψυχρά ο Σαράφης. «Τότε θα την κάνουμε μόνοι μας, οι Βρετανοί σαμποτέρ, χωρίς την υπο-

σπίρηξή σας», κραύγασε έξαλλος ο Έντυ και έφυγε απότομα.

Τα πράγματα απέδειξαν ότι υπήρξε βαρύ σφάλμα στρατιωτικής εκτίμησης η άρνηση του ΕΛΑΣ. Υπό άλλες συνθήκες, θα του στοίχιζε ακριβά. Τώρα, όμως, επρόκειτο να υπερκαλυφθεί από τα ραγδαία γεγονότα.

Οι βασιλόφρονες

Το έργο που καλούσαν από το Συμμαχικό Στρατηγείο να κάνουν οι αντάρτες υπό τη διεύθυνση της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής ήταν τεράστιο, ενώ τα μέσα που θα τους διέθεταν ήταν περιορισμένα: το Κάιρο προειδοποιούσε την αποστολή Μάγερς, όπως γράφει ο Κρις Γουντχάουζ (άρθρο της 24ης Απριλίου 1965), ότι:

«Η έκτασις τής από άερος ύποστηριξείως δια τὸ σύνολον τῆς Ἑλλάδος θὰ εἶναι δυστυχῶς ἀπογοητευτική».

Δεν υποσχόταν παρά 8 ρίψεις εφοδίων με αεροπλάνα τον Μάρτιο του 1943, 12 τον Απρίλιο, 16 τον Μάιο και 20-24 τους επόμενους μήνες έως τον χειμώνα. Αλλά έβαζε και τον εξής περιορισμό, που αναφέρει ο Γουντχάουζ στο ίδιο άρθρο του:

«Ἐνα ἄλλο τηλεγράφημα πὸν ἔφθασε ἐκείνες τῖς βδομάδες μᾶς ἔλεγε ὅτι, ὅσο θὰ ὀργανώνουμε τὸ κίνημα ἀντιστάσεως ἔπρεπε νὰ χουμε πάντα κατὰ νοῦν πὸς ὁ Βασιλιᾶς Γεώργιος ἦταν πιστὸς μᾶς σύμμαχος. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ προσέχουμε καὶ νὰ μὴ κάνουμε τίποτα πὸν θὰ μοροῦσε νὰ ὑπονομεύση τὴ θέσι του μετὰ τὸν πόλεμο. Ἐπρεπε νὰ βοηθοῦμε κατὰ προτίμησι τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἀνταρτικῶν ὀμάδων πὸν ἦταν πιστοὶ στὴ μοναρχία, ἐκτὸς βέβαια, ἀπὸ τῖς περιπτώσεις, ὅπου οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις δημιουργοῦσαν τὴν ἐπιταχτικὴ ἀνάγκη νὰ δώσουμε προσωρινὰ προτεραιότητα στοὺς ἄλλους».

Αλλά ο Έντυ και ο Κρις έβλεπαν ότι χωρίς την ολόψυχη συμμετοχή του ΕΛΑΣ η εφαρμογή του σχεδίου «Ζώα» ήταν απραγματοποίητη. Γιατί, όπως γράφει ο Κρις:

«Πολέμαρχοι καὶ ὀργανωμένοι ἀντάρτες τοῦ εἴδους αὐτοῦ (βασιλόφρονες) πὸν νὰ παρουσιάζουν μιὰ κάπως ἀξιόλογη δράσι, ἦταν οὐσιαστικὰ τότε ἀνύπαρκοι. Καὶ μᾶς ξάφνιαζε δυσάρεστα πὸν διαπιστώναμε πὸς οἱ προϋστάμενοι μᾶς στὸ Κάιρο, δὲν εἶχαν ἀκόμη συλλάβει τὸ γεγονὸς».

Πράγματι, όπως είδαμε, από την αρχή οι βασιλόφρονες αξιωματικοί ήταν εφεκτικοί για το αντάρτικο, όχι γιατί τους έλειπε η αγωνιστική διάθεση, αλλά γιατί ήταν στραμμένοι προς τον τακτικό στρατό της Μέσης Ανατολής. Τώρα πια ήταν αργά και αν ακόμη μετέβαλλαν αντιλήψεις να ανεβούν στα βουνά, γιατί όλες σχεδόν τις θέσεις τις κατείχε ή ο ΕΛΑΣ ή ο ΕΔΕΣ.

Ο Ζέρβας αναγνωρίζει

Μια λύση μόνο έβρισκε ο Κρις, εν όψει της εφαρμογής του σχεδίου «Ζώα», για τη μαζική προσέλκυση βασιλοφρόνων αξιωματικών: να αποβάλει την άτεγκτη αντιμοναρχική θέση του ο Ζέρβας, να προσεγγίσει τον θρόνο και να καταστήσει το αντάρτικο του κτήμα παντός Έλληνα, ακόμη και των ιεταρτοαυγουσιανών.

Και κατόρθωσε πολύ νωρίς να πείσει τον Ζέρβα. Στις 9 Μαρτίου ο ασύρματος της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής εξέπεμπε το εξής τηλεγράφημα προς το Κάιρο από τον αρχηγό του ΕΔΕΣ:

«Πρός Α.Μ. Βασιλέα Έλλάδος και Έλληνικήν κυβέρνησιν από Ζέρβαν: Αίτουμαι διαβιβάσω αναφοράν αγωνιστών, οίτινες επισημαίνουν ότι έθνική των προσπάθεια δέν εκτιμάται δεόντως λόγω παρανοήσεως σκοπού μας. Επιθυμούμεν βοηθήσωμεν σύμμαχον και προστάτιδά μας Άγγλιαν διά παντός δυνατού τρόπου είς γιγαντιαίον άγώνα δν ήδη διεξάγει προς λύτρωσιν πάντων από άπάνθρωπον βίαν. Προς τούτο συνεργαζόμεθα με άπαντας γνησίους πατριώτας, ήτοι τόσον βασιλόφρονας, όσον και δημοκρατικούς. Επιθυμία μας ήτο πράξωμεν τό αυτό με κομμουνιστάς, δηλαδή ΕΑΜ. Μολονότι Έλλάς τελεί υπό έχθρικών ζυγόν, κομμουνισμός έπιχειρεί από τούδε επιβάλλη δυναμικώς κυριαρχίαν του και ήδη έχει κηρύξει επανάστασιν. Εύλόγως υποβάλλομεν (παράπονον) ότι Α.Μ. Βασιλεύς και Έλληνική Κυβέρνησις Λονδίνου, θύματα κακοβούλων πληροφοριοδοτών, δέν άνεγνώρισαν εισέτι έθνικήν μας προσπάθειαν. Παρακαλώ διαβιβάσατε είς Α.Μ. και Έλληνικήν Κυβέρνησιν άκολούθους άντιλήψεις μας επί καθεστωτικού. Έάν βασιλεύς επανέλθη ένταύθα κατόπιν έλευθέρας έτυμηγορίας λαού μας, πρώτοι ήμεις καλωσορίσωμεν αυτόν και θεωρήσωμεν λήξασα καθεστωτικήν διαμάχην έν Έλλάδι. Έάν ή Άγγλία διά γενικωτέρους λόγους, ακόμη και χωρίς έκπεφρασμένην γνώμην λαού, έπιθυμεί επιστροφήν Βασιλέως, ήμεις οί άγωνιζόμενοι δι' άπελευθέρωσιν ουδόλας θέλομεν έναντιωθή. Είμεθα άποφασισμένοι, έν πλήρει συνεργασία μετά βασιλόφρονος στοιχείου έντός και έκτός (τής) χώρας, άντιταχθώμεν είς πάσαν άπόπειραν ήδη έκδηλωθείσαν, προς αυθαίρετον και δυναμικήν έγκαθίδρυσιν κομμουνισμού...»

Το τηλεγράφημα αυτό το απέκρυψε ο Ζέρβας από τους πάντες. Ακόμη και από τον Κομνηνό Πυρομάγλου, τον υπαρχηγό του ΕΟΕΑ του ΕΔΕΣ και γενικό γραμματέα του ΕΔΕΣ. Πληροφορήθηκε όμως εκείνος την αποστολή του και έκπληκτος ζήτησε από τον ίδιο τον Ζέρβα να δει το κείμενό του. Και αυτός τού απάντησε ότι, επειδή στάλθηκε με τον ασύρματο του Κρις απευθείας στο Κάιρο, δεν υπήρχε στους φακέλους του αρχηγείου το πρωτότυπο. Ούτε ο Κρις το χορήγησε στον Κομνηνό Πυρο-

μάγλου. Αλλά ο Ζέρβας απέστειλε και προς τη βρετανική κυβέρνηση τηλεγράφημα, στο οποίο επαναλάμβανε ότι δεν θα αντετίθετο στην επάνοδο του βασιλιά, «έστω και χωρίς τη θέληση του ελληνικού λαού», αν η Αγγλία το επιθυμούσε. Ο ίδιος ο Κρις στο βιβλίο του *Το Μήλον της Εριδος* (σελ. 74) σχολιάζει ως εξής το τηλεγράφημα του Ζέρβα:

«Γιὰ τὴν δήλωση αὐτὴ ὑπάρχουν δύο χαρακτηρισμοί: Ὁ ἕνας εἶναι: ἀνευδοίαστος καιροσκοπισμός, ὁ δεύτερος εἶναι: Πειθήνιος νομιμοφροσύνη».

Αργότερα, πάντως, ο Ζέρβας εξήγησε ότι τα δύο τηλεγραφήματα τα έστειλε γιατί, ζώντας με το φάσμα της επίθεσης του ΕΛΑΣ, ήθελε να αποφύγει τον εμφύλιο πόλεμο και να εξασφαλίσει αμέριστη την ενίσχυση και την προστασία των Άγγλων. Ο Κομνηνός Πυρομάγλου, όμως, δίνει άλλη εξήγηση στα κίνητρα του αρχηγού του (*Δούρειος Ίππος, Α'*, σελ. 82):

«Ἡ δήλωση τῆς πειθήνιας νομιμοφροσύνης πρὸς τὴν Βρετανικὴν κυβέρνησιν, τοῦ δημιουργοῦσε τὴν παραίτησιν μιᾶς “ὑποθήκης” ἢ ὁποία θὰ τὸν ἔφερε κατ’ εὐθείαν πρὸς τὴν ἐξουσία μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν».

Το τηλεγράφημά του προς την αγγλική κυβέρνηση ο Ζέρβας το απέκρυψε εντελώς από τον υπαρχηγό του. Τι συνέχεια όμως είχε η δήλωσή του προς τον βασιλιά;

Η απάντηση στο τηλεγράφημα του Ζέρβα έφτασε στις 24 Μαρτίου και είχε ως εξής:

«Ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εὐχαριστοῦν τὸν συνταγματάρχην Ζέρβαν καὶ ἅπαντας τοὺς ἀξιωματικούς καὶ ἄνδρας τῶν Ἐθνικῶν Ὁμάδων τοὺς ἀγωνιζομένους ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ καὶ συγχαίρουν τούτους διὰ τὴν πατριωτικὴν των δρᾶσιν. Ἡ δρᾶσις αὐτὴ συμβάλλει τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ ἀναγέννησιν τῆς χώρας, τοῦ ἀγῶνος εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Βασιλεὺς, ἡ Κυβέρνησις, ἢ ὁποία ἐδρεύει ἤδη εἰς Κáϊρον καὶ αἱ Ἐνοπλιοὶ Ἑλληνικαὶ Δυνάμεις εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολή, ἀφιερῶνουν ὅλας τὰς προσπάθειάς των. Μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς θὰ στηριχθῆ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ λαοῦ καὶ θὰ συμμορφωθῆ μὲ τὴν γνώμην τὴν ὁποίαν οὗτος θὰ ἐκφράσῃ ἐλευθέρως ἐφ’ ὄλων τῶν ἀφοροντων αὐτόν (τὸν λαόν) ζητημάτων».

Ο βασιλιάς

Το τηλεγράφημα του βασιλιά δεν ήταν και τόσο ικανοποιητικό. Αποκαλούσε «συνταγματάρχη» τον Ζέρβα και όχι στρατηγό. Βέβαια ο Ζέρβας, όπως και ο Σαράφης, ήταν, έως τη στιγμή που ανέβηκαν στο βουνό, συνταγματάρχες εν αποστρατεία. Τον βαθμό του στρατηγού τον είχαν αποκτήσει αυτοβούλως, αλλ' είχε ήδη καθιερωθεί.

Στρατηγοί αποκαλούνταν από τα μέλη της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, όπως και από το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Η διάκριση που έκανε ο βασιλιάς προς τον Ζέρβα έδειχνε ψυχρότητα και επιφυλακτικότητα. Εξάλλου, αποκάλυπτε ότι τότε (Μάρτιος του 1943) ήταν ακόμη αποφασισμένος να γυρίσει στην Ελλάδα με την απελευθέρωση, χωρίς να περιμένει την έκβαση του δημοψηφίσματος. Το φοβερό κίνημα των αρχών Μαρτίου στις ταξιαρχίες της Μέσης Ανατολής δεν τον είχε επηρεάσει.

Άσχετα όμως από αυτές τις επιμέρους παρατηρήσεις, μικρή επίδραση είχε η προσέγγιση του Ζέρβα προς τον θρόνο, στην προσέλευση βασιλοφρόνων αξιωματούχων. Και το σχέδιο «Ζώα» θα εφαρμοζόταν με τις υπάρχουσες αντάρτικες δυνάμεις του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Μόνο που, όπως προσθέτει ο Γουντχάουζ:

«Ο Μάγερς και εγώ ήμασταν οί μόνονι άνθρωποι στην Ελλάδα που ξέραμε την αλήθεια: ότι δηλαδή, τὰ «Ζώα» δέν ήταν στην πραγματικότητα, παρὰ μιὰ γιγάντια παραπλανητική επιχείρηση και ότι ή συμμαχική απόβαση θὰ γινόταν στη Σικελία».

Ο Ασωπός

Οι επιχειρήσεις για την εφαρμογή του σχεδίου έγιναν με άκρα επιτυχία. Δούλεψαν θαρραλέα και ακάματα όλοι οι αντάρτικοι σχηματισμοί. Η μεγαλύτερη όμως επιτυχία σημειώθηκε στις 21 Ιουνίου, ερήμην ανταρτών. Τη νύχτα εκείνη ο ουρανός της Ελλάδας καταυγαζόταν από τις φλόγες μιας έκρηξης σαν του Γοργοπόταμου. Η γέφυρα του Ασωπού τινάζοταν στον αέρα. Την επιχείρηση που αρνήθηκε ο ΕΛΑΣ να υποστηρίξει την εκτέλεσαν 6 μόνο Βρετανοί σαμποτέρ με επικεφαλής τον Γκόρντον Κρηνι. Πρωτεργάτης του άθλου ήταν ένας μικρόσωμος Νεοζηλανδός λοχαγός, ο Ντόναλντ Σκοτ. Πολεμιστής τολμηρός μέχρι παραφροσύνης, σαμποτέρ ασύγκριτος σε ικανότητα, ήταν εκπληκτική μορφή του μυστικού πολέμου. Αργότερα αναγκάστηκε να υποβληθεί σε εγχείρηση στο αυτί του και κατέβηκε στην Αθήνα. Δεν θέλησε όμως να βγάλει τη νεοζηλανδική στολή του και με αυτήν μπήκε στην πόλη. Δύο χρόνια μετά το κατόρθωμά του χάθηκε το 1943 στην Άπω Ανατολή, υπό συνθήκες μυστηριώδεις, χωρίς ν' αφήσει ίχνη. Η δράση του στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξε τεράστια, αλλά το αποκορύφωμά του ήταν ο Ασωπός. Ίσως ήταν η λαμπρότερη επιχείρηση σαμποτάζ σε όλη την κατεχόμενη Ευρώπη. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι άλλο επιχείρηση στρατιωτική που την αρνήθηκε ο ΕΛΑΣ και άλλο σαμποτάζ.

Αν όμως στον Ασωπό ο ΕΛΑΣ αστόχησε, έχει αναγνωριστεί ότι σε εκτέλεση του σχεδίου «Ζώα» σημείωσε γενικά μεγάλη δράση. Την εγκαινίασε κιόλας την ημέρα της εξόρμησης για το σαμποτάζ –21 Ιουνίου– στα στενά του Σαραντάπορου της Θεσ-

σαλίας. Μια γερμανική φάλαγγα 84 φορτιγών αυτοκινήτων κατευθυνόταν στη Λάρισα. Μετέφερε πολεμοφόδια, υγειονομικό υλικό και 20 μικρά επιβατικά αυτοκίνητα. Κατά τις 11 όμως το πρωί, η φάλαγγα έπεσε σε ενέδρα ανταρτών. Μετά από ζωηρή μάχη υπέστη πλήρη καταστροφή. Τα αυτοκίνητα πυρπολήθηκαν και συνελήφθησαν 50 περίπου αιχμάλωτοι. Οι νεκροί θα ήταν περισσότεροι, πάντως λίγοι Γερμανοί διέφυγαν.

Στη διάρκεια της επτάωρης σύγκρουσης έγιναν αλληπάλληλες απόπειρες των Γερμανοϊταλών να σώσουν την παγιδευμένη φάλαγγα. Προσέκρουσαν όμως στις ενέδρες που είχαν στήσει οι αντάρτες. Γερμανική δύναμη θωρακισμένων που εξόρμησε από την Κοζάνη καθηλώθηκε στην τοποθεσία «Βίγλια». Μια ιταλική φάλαγγα από 5 θωρακισμένα αυτοκίνητα και 4 καμιόνια με στρατό που έσπευσε από την Ελασσόνα αναγκάστηκε να συμπυκωθεί πάλι στη βάση της.

Οι εκρήξεις

Και στη δυτική όμως πλευρά της Ελλάδας είχε γίνει καλή δουλειά. Από τον Κορινθιακό Κόλπο έως τα βουνά της Βορείου Ηπείρου, ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ χτυπούσαν άπαντα.

Στις 5 Ιουλίου κατελήφθη το Μονονιάνο της Δυτικής Στερεάς και εξοντώθηκε η ιταλική φρουρά του (18 αιχμάλωτοι). Στη θέση «Ροβούλισια», στην οδό Ιωαννίνων-Πρεβέζης, συνεργαζόμενα τμήματα του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ συνέτριψαν ιταλικό λόχο στις 8 Ιουλίου. Οι νεκροί Ιταλοί ανήλθαν σε δεκάδες. Οι αιχμάλωτοι σε 17. Άλλη μια από τις σπάνιες περιπτώσεις της εν όπλοις συναδέλφωσης των ανταρτών ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, με γόνιμα πάντως αποτελέσματα.

Εκείνες τις ημέρες –ιέλη Ιουνίου– ο Κρις Γουντχάουζ τράβηξε προς συνάντησή του Ζέρβα. Και δίνει την εξής ζωντανή περιγραφή:

«Όλη τη νύχτα άχολογούσε ένα γύρω ό τόπος απ' τις εκρήξεις, καθώς οι αντάρτες του Ζέρβα και οι σύνδεσμοί μας καταστρέφανε συστηματικά τις γέφυρες και ανατινάζανε τους εγκάρσιους θολωτούς όχητους κάθε σημαντικής οδικής αρτηρίας. Κάθε τόσο ο έχθρος επιχειρούσε να καθαρίση τὸ δρόμο και τότε, ως πού να αποκρουστή, χαλούσε ὁ κόσμος απ' τὸ τουφεκίδι, τὶς ριπὲς τῶν αὐτομάτων ὄπλων καὶ τὸ βρόντημα τῶν ὄλων καὶ τῶν χειροβομβίδων. Ὑστερα ξανάρχιζαν οἱ ἀνατινάξεις. Στὸ μεταξὺ μὲ λιγότερο θόρυβο, μὰ μὲ τὴν ἴδια ἀποτελεσματικότητα, ξηλώνονταν οἱ τηλεφωνικὲς καὶ τηλεγραφικὲς γραμμὲς καὶ ἀμέτρητα χιλιόμετρα σύρμα μεταφερόταν στὸ βουνό γιὰ τὴν ἐγκατάσταση δικοῦ μας τηλεφωνικοῦ δικτύου. Ἦ γινόταν κάτι ἄλλο: Οἱ σαμποτέρ μας ξανασυνδέανε ἀλλαντάλλων τὰ κομμένα σύρματα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπέρχεται γενικὴ σύγ-

χυση στην τηλεφωνική επικοινωνία των έχθρικών φρουρών μεταξύ τους».

Και ο Κρις Γουντκάρου προσθέτει συνθετικά:

«Άμφιβολία δέν χωρούσε πώς ό έχθρός ήτανε πιά βέβαιος πώς κάποιον γεγονός αποφασιστικής σημασίας πρόκειται από στιγμή σε στιγμή να συμβή. Τό κακό ήταν πώς οί περισσότεροι Έλληνες τό ίδιο πίστευαν —δι δηλαδή όπου νάναι, θα γίνη ή συμμαχική απόβασις στην Ελλάδα— και φυσικά έμεις δέν μπορούσαμε να φανερώσουμε τό φοβερό μυστικό, να τούς πούμε πώς όλα αυτά, ήταν μια έσκεμμένη άπάτη».

Το τέλος

Στις 18 Ιουλίου 1943 η επιχείρηση «Ζώα» τερματιζόταν με ένα τηλεγράφημα του αρχιστράτηγου της Μέσης Ανατολής Ουΐλσον:

«Στρατηγός Ουΐλσον παρακαλεί, όπως άπασαι επιχειρήσεις παύσουν άμέσως. Χάρις εις λαμπράς επιχειρήσεις άνταρτών έν Ελλάδαδι ή προσοχή του Άξονος άπεστράφη από μεγάλας νηοπομπάς και συγκεντρώσεις επιχειρήσεων Μεσογείου. Ένισχύσεις Άξονος ήσαν ύποχρεωμένοι και είναι άκόμη να κινηθούν προς τα Βαλκάνια επιτρεπομένων ούτω των επιχειρήσεων έν Σικελία να προχωρούν συμφώνως προς τα σχέδια. Αρχιστράτηγος εξέφρασε ειλικρινείς του εύχαριστίας προς όλους έλευθήρους Έλληνας. Στρατηγός Ουΐλσον τώρα παρακαλεί όπως όλοι οί άντάρται μείνουν ήσυχου και να επιδοθούν εις επιλογήν περαιτέρω στρατολογήσεων, άνεφοδιασμών και εξάσκησην διά μελλοντικά γεγονότα έν άκριβής ήμερομηνία δέν είναι γνωστή. Μόνη εξαίρεσις εις τ' άνωτέρω περιλαμβάνεται εις ειδικάς οδηγίας προς ταξίαρχον Έντυ δι' όρισμένα έργα άπαιτούντα μικράς άνεξαρτήτους επιχειρήσεις.

»ΟΥΪΛΣΩΝ».

Η ενιατική εκείνη δράση των ανταρτών δεν είχε μόνο παραπλανήσει τους Γερμανοϊταλούς. Τους είχε φέρει σε δύσκολη θέση, που αποκαλύπτεται από την παρακάτω διαταγή την οποία εξέδωσε την 1η Ιουλίου 1943, στο αποκορύφωμα της επιχείρησης «Ζώα», ο διοικητής μιας από τις γερμανικές μεραρχίες Κατοχής, υποστράτηγος Μπέκερτ:

«Έμπιστευτική διαταγή,

Άφορά: παρεμπόδιση και καταστολήν ταραχών, σαμποτάζ, συγκεντρώσεων, διαδηλώσεων και στάσεων των Έλλήνων που πρέπει να καταπολεμηθούν χωρίς οίκτον και με όλα τα μέσα. Διά τόν σκοπόν αυτόν, όλοι, όσοι άνήκουν εις τό στράτευμα και θα συμπέση να εύρίσκωνται εις τόν

δρομόν τὴν στιγμὴν ἐκείνην, εἴτε μόνοι των, εἴτε ὀδηγοῦντες αὐτοκίνητα, ὁ καθεὶς ἔχει χρέος, ἄνευ διαταγῆς νὰ χρησιμοποίησιν τὰ ὄπλα του, νὰ πυροβολῇ πᾶσαν ἑλληνικὴν συγκέντρωσιν χωρὶς ἐνδοιασμὸν καὶ νὰ βοηθήσῃ τὰ μαχόμενα τμήματα ἢ νὰ προστεθῇ εἰς αὐτά. Ὅλα τὰ καταλύματα τοῦ στρατοῦ πρέπει ἀμέσως νὰ φρουρηθῶν καὶ ὄλοι οἱ δρόμοι, ποὺ ὀδηγοῦν εἰς αὐτά, νὰ ἀποκλεισθῶν μὲ συρματοπλέγματα. Ἕλληνες ποὺ πλησιάζουν εἰς ἀπόστασιν βολῆς νὰ σκοτώνονται χωρὶς προειδοποιήσιν. Ἄν λείψῃ ἢ τροφή, δικαιοῦται ὁ ἀρχηγὸς τῆς ομάδος νὰ κατὰσχῃ τὴν πρώτην τυχοῦσαν ἑλληνικὴν δημοσίαν ἢ ἰδιωτικὴν ἀποθήκην τροφίμων διὰ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν ἀποκλεισμένην ομάδα του. Ἄν οἰαδήποτε θέσις δὲν θὰ ἠμπορῇ νὰ κρατηθῇ τότε πρέπει ὅλη ἡ ἐγκατάστασις νὰ ἀνατιναχθῇ μὲ ἐκρηκτικὰς βόμβας εἰς τὸν ἀέρα. Πρὸ τῆς ἐκρήξεως πρέπει ὅλα νὰ περιχυθῶν μὲ βενζίνη. Ἡ διαταγὴ αὕτη πρέπει νὰ γνωστοποιεῖται εἰς ὄλους τοὺς στρατιώτας ἐκάστην ἐβδομάδα καὶ νὰ ὑπογράφεται.

» Ὑποστράτηγος Μπέκερτ».

Ο Μοριάς

Μολοντοὶ ὅμως ἡ ἐπιχείρησις «Ζῶα» τερματίσθηκε, δὲν κατέπαυσε ὁ ἀντάρτικος ἀγῶνας. Εκείνη μάλιστα τὴν ἐποχὴ ἀρχίζε ζωνρὴ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνταρτοπόλεμου καὶ σὴν Πελοπόννησο.

Θα ἀσχοληθῶμε σε ἄλλο Κεφάλαιο λεπτομερέστερα με τὴν ἐνοπλι δρᾶσι στον Μοριά. Μποροῦμε τῶρα νὰ πούμε ὅτι εἶχε καθυστερήσει σε μεγάλο βαθμὸ ἡ ἐμπρακτικὴ καὶ οὐσιαστικὴ παρουσία των ἀνταρτῶν. Πάντως, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1943 ἡ Πελοπόννησος μπήκε κι αὐτὴ οριστικὰ στον κῶρο τοῦ πραγματικοῦ ἀνταρτοπόλεμου. Μετὰ ἀπὸ μίαι σειρά ἀψιμαχιῶν καὶ συμπλοκῶν –σε μίαι ἀπ’ αὐτές σκοτώθηκε ἕνας ἀνιψιὸς τοῦ στρατηγού Τζελοζο–, οἱ δυνάμεις τοῦ ΕΛΑΣ κατὰφεραν τὸ πρῶτο σοβαρὸ πλῆγμα τους, στο Λεόντιο (Γουργούμισα) τὴ 16ῃ καὶ τὴ 17ῃ Ἰουλίου 1943. Ἀπὸ τὸ Αἶγιο ἐξόρμησε ἕνα ἰταλικὸ ἀπόσπασμα 300 ἀνδρῶν με 70 μεταγωγικά, ἔχοντας ὡς διοικητὴ ἕναν ἀξιωματικὸ εἰδικευμένο σὴν καταδίωξι ἀνταρτῶν, ποὺ μόλις εἶχε ἐρθε ἀπὸ τὴ Γιουγκοσλαβία: τὸν ταγματάρχη Γκασπάρο.

Ἀλλὰ τὸ ἀπόσπασμα σφηνώθηκε σὴν υψώματα τοῦ Λεοντίου. Κυκλώθηκε γρήγορα ἀπὸ τῆς δυνάμεις των μόνιμων ἀνταρτῶν (100 ἄνδρες) καὶ των μαχθικῶν ομάδων των χωριῶν. Καὶ μετὰ ἀπὸ ἀγῶνα καὶ ἀγωνία 18 ὡρῶν, ἀφοῦ μάταια ἀνέμενε βοήθεια, υπέκυψε. Οἱ ἀιχμάλωτοι ἦταν 107, με 5 ἀξιωματικούς, οἱ νεκροὶ 26. Λιγοστοὶ Ἰταλοὶ κατόρθωσαν νὰ σωθῶν –ὄχι ὅμως ὁ Γκασπάρο, ποὺ πιάστηκε τραυματισμένος στο χέρι– χάρη στο νυχτερινὸ σκοτάδι, ἀπὸ τὰ Βατέικα πρὸς τὴ Μοίρα, τὸ Σούλι, τὴν Πάτρα. Λάφυρα ἦταν ὀλόκληρος ὁ πλοῦσιος ὀπλισμὸς τοῦ ἀποσπά-

σματος. Οι αντάρτες είχαν 5 νεκρούς. Αμέσως ξέσπασε αυθόρμητο λαϊκό πανηγύρι σε όλη την περιοχή. Οι καμπάνες χτυπούσαν πανηγυρικά, οι χωρικοί χόρευαν, παντού αντηχούσαν αντάρτικα τραγούδια. Οι τραυματίες Ιταλοί αφέθηκαν ελεύθεροι υπό τον όρο να μη γίνουν αντίποινα. Μόνο ο Γκασπάρο και ένας λοχαγός της καραμπινιερίας κρατήθηκαν, που τουφεκίστηκαν.

Η επιτυχία εκείνη έδωσε φτερά στο αντάρτικο. Και συμπληρώθηκε αμέσως με δύο ακόμη σημαντικές συγκρούσεις στην Ερυμάνθεια μία εβδομάδα αργότερα. Την 26η Ιουλίου έγινε επιδρομή σ' αυτό το χωριό, κυριεύθηκε το κτίριο της καραμπινιερίας και παραδόθηκε όλη η δύναμή της: 22 άνδρες. Την επομένη η ομάδα της επιδρομής, αφού προώθησε τους αιχμαλώτους στο Βασιλικό, έπαιρνε το πρωινό της στην Ερυμάνθεια, όταν όρμησαν αιφνιδιαστικά στο χωριό 4 ιταλικά αυτοκίνητα με στρατό. Απροσδόκητα βρέθηκαν οι πολεμιστές αντιμέτωποι με τις κάννες του εχθρού σε απόσταση λίγων μέτρων. Αλλά το πρώτο ιταλικό αυτοκίνητο καταστράφηκε αστραπιαία και τυλίχθηκε στις φλόγες, θανατώνοντας τους επιβάτες του. Η συμπλοκή γενικεύτηκε και μετά μιας ώρας μάχη οι Ιταλοί παραδόθηκαν: 14 νεκροί, μεταξύ των οποίων ο υπολοχαγός διοικητής τους και 30 αιχμάλωτοι.

Έτσι, ο Μοριάς είχε βρει κι αυτός –με τη σειρά του– τον δρόμο του. Κατάσταση ενθουσιώδους ευφορίας επικρατούσε τώρα σε όλη την Ελλάδα, και ιδίως στις αντάρτικες δυνάμεις. Αν και η απόβαση στη Σικελία προκάλεσε αρχικά απογοήτευση, δεν διαλύθηκε η βεβαιότητα ότι έφτανε και η σειρά της Ελλάδας. Το Κοινό Γενικό Στρατηγείο, που είδαμε ότι ιδρύθηκε τη 19η Ιουλίου, λειτουργούσε ομαλά με συμμετοχή του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και της Βρετανικής Αποστολής, και αργότερα προστέθηκαν η ΕΚΚΑ και εμμέσως η ΠΑΟ της Μακεδονίας. Η έδρα του ήταν στο Περούλι της Πίνδου, όπου είχε εγκατασταθεί και το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ. Και, μολονότι οι συζητήσεις των αντιπροσώπων έπεφταν σε βυζαντινολογίες, η ύπαρξή του συμβόλιζε μια ενότητα των αντάρτικων δυνάμεων που ούτε να διανοηθεί κανείς μπορούσε πριν από λίγους μήνες.

Η δεύτερη διάλυση

Το Κοινό Γενικό Στρατηγείο παραλίγο να μη συγκροτηθεί ποτέ, από ένα σοβαρότατο επεισόδιο που είχε συμβεί στην Γκιώνα στις 22 Ιουνίου. Και πάλι ο Ψαρρός υπήρξε θύμα: έπαθε τη δεύτερη διάλυσή του, ενώ η επιχείρηση «Ζώα» βρισκόταν στο αποκορύφωμά της και οι διαπραγματεύσεις για γενική συμφωνία όλων των αντάρτικων δυνάμεων είχαν φτάσει στο λεπτότερο σημείο τους.

Ο Ψαρρός, που μετά την πρώτη του διάλυση είχε ανασυγκροτήσει το 5/42 εκ των ενόντων και πάλι, βρισκόταν εκείνες τις ημέρες καταυλισμένος στην Ταράτσα της Γκιώνας, σε υψόμετρο 2.000. Ο επιτελάρχης του, ταγματάρχης Λαγγουράνης, ο Καϊ-

μάρας, ο Κρανιάς (που ανήκε στον ΕΛΑΣ, αλλά συνεργαζόταν μαζί του), ο Τσίγκας, ο Ντούρος, ο Τεμπέλης, ο Παπαβασιλείου, ο Κούτρας, ο Κατσιμπας, ο Βαρβάτος, ο Βαρνάβας, ο Κόκορης, ο Φουσέκης, τα πρωτοπαλικάρα του, βρίσκονταν εκεί. Αλλά στον Λευκαδίτη είχε συγκεντρωθεί μια ισχυρή δύναμη του ΕΛΑΣ. Την είχε επισημάνει ο Ψαρρός και είχε λάβει αμυντική διάταξη. Δεν είχε όμως εξαπολυθεί ακόμη αρκετά, γιατί οι αγγλικές ρίψεις καθυστερούσαν. Παράλληλα, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ διέθεταν ένα όπλο ισχυρό, ολμίδια που είχαν αποκτήσει στην πρόσφατη σύγκρουση με Ιταλούς στην Παύλιανη. Και στην ορμητική μάχη που ακολούθησε το 5/42 πτήθηκε. Η κύρια δύναμή του διαλύθηκε, συνελήφθησαν 50 περίπου αιχμάλωτοι και η Ταράτσα αλώθηκε. Ο Ψαρρός μόλις πρόλαβε να διαφύγει με τα υπολείμματα της δύναμής του. Και τώρα ορθωνόταν το σοβαρό θέμα. Ποιος διέταξε τη διάλυση του Σώματος Ψαρρού για δεύτερη φορά; Ποιος κυνηγούσε συστηματικά τον άτυχο συνταγματάρχη; Ο Άρης; Και πάλι βρισκόταν εκεί κοντά, αλλά φάνηκε πως αυτός δεν είχε σχέση με την ενέργεια. Μια μπερδεμένη διαταγή που είχε έρθει από το Γενικό Αρχηγείο της Ρούμελης σε περιφερειακά όργανα του ΕΛΑΣ –τα οποία «πετούσαν τη σκούφια τους για καβγά»– προκάλεσε την επίθεση εκείνη. Το πρόσχημα; Είχε προηγηθεί ένα περίεργο τηλεσίγγραφο προς τον Ψαρρό, γραμμένο με μολύβι σ' ένα κομμάτι παλιόχαρτο:

«Ἄν δὲν ὑπογράφετε τὸ κείμενον τοῦ συμφωνητικοῦ ποὺ σᾶς ἔχουμε ἀποστείλει, ἔχουμε διαταγὴ νὰ διαλύσουμε τὴν μονάδα σας βιαίως, ἐφ' ὅσον δὲν μᾶς παραδώσετε τὸν ὄπλισμό σας».

Το συμφωνητικό αυτό ήταν σχέδιο συμφωνίας που είχε συντάξει το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ για τη γενική σύμπραξη των αντιστατών, το οποίο τότε συζητούνταν. Και, επειδή ο Ψαρρός, αναμένοντας οδηγίες του πολιτικού του αρχηγού, Καρτάλη, από την Αθήνα, δεν υπέγραψε, οι τοπικοί διοικητές του ΕΛΑΣ άρπαξαν την ευκαιρία...

Επικεφαλής της δύναμης του ΕΛΑΣ ήταν ο λοχαγός Φώτης Βερμαίος, διοικητής των μονάδων Ανατολικής Στερεάς. Γιατί είχε ενεργήσει τη νέα διάλυση; Πώς ανέλαβε πρωτοβουλία και τέτοια ευθύνη; Η εξήγηση είναι ότι τη 19η Ιουνίου πήρε ένα επείγον κρυπτογράφημα από το Γενικό Αρχηγείο της Ρούμελης με την υπογραφή του ταγματάρχη Ζούλα:

«Γνωστῆς οὔσης τῆς θέσεως ἡμῶν ἐναντι τῶν μὴ ὑπογραψασῶν, τὸ συμφωνητικὸν μας, ὀργανώσεων, δύνασθε νὰ ἐπιδιώξητε διάλυσιν 5/42 στόπ. Προσοχὴ ἀπὸ ἐνέδρας Ἰταλῶν ἢ Γερμανῶν στόπ. Διὰ τὸ Γενικὸν ἀρχηγεῖον Στερεᾶς, (ὑπογραφή): Ταγματάρχης Ζούλας».

Άρπαξε ο Βερμαίος αυτή τη διαταγή, τη σαφώς δυνητική, της προϊσταμένης Αρχής, και τη μετέβαλε αστραπιαία σε πράξη. Προετοίμασε πυρετωδώς τα τμήματά του και

στις 22 Ιουνίου εξόρμησε κατά της Ταράτσας. Ακολούθησε η εκπόρθησή της μετά από πολύωρη και αιματηρή μάχη και με τα γνωστά αποτελέσματα. Ο Ψαρρός αποσύρθηκε στη Βουνιχώρα. Την 28η Ιουνίου διέλυσε γεμάτος απογοήτευση και τυπικά το σύνταγμα του και με τους αξιωματικούς του, Λαγγουράνη, Ντιούρο, Καϊμάρα, Τεμπέλη, πέρασε απέναντι στην Πελοπόννησο, όπου και κρύφτηκε για λίγο διάστημα στο Αίγιο. Η είδηση του δεύτερου αφοπλισμού έφτασε σαν κεραυνός στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, που βρισκόταν τότε στο Γαρδίκι. Δεν ήταν εκεί ο Τζήμας, αλλά ένα άλλο μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, ο Παντελής Σίμος, που με το ψευδώνυμο Ορφέας Βλαχόπουλος ανέβαινε διά μέσου της «Ελεύθερης Ελλάδας» προς την Ήπειρο, όπου θα αναλάμβανε γενικός γραμματέας της εκεί Περιφερειακής τόσο του ΕΛΑΣ όσο και του ΚΚΕ. Στο μεταξύ, θα παρέμενε επί ένα διάστημα ως πολιτικός του Γενικού Στρατηγείου, αναπληρώνοντας τον Τζήμα. Ο Παντελής Σίμος ανήκε στη διαλλακτική μερίδα της Κεντρικής Επιτροπής, όπως και ο Τζήμας. Υπερθεμάτιζε μάλιστα με διαλλακτικότητα, μέχρι του βαθμού που πολλοί συνάδελφοί του στην Κεντρική έλεγαν: «Αυτός είναι σοσιαλδημοκράτης, δεν είναι μπολσεβίκος».

Πάντως, έγινε έξω φρενών τότε ο Βλαχόπουλος. Συγκάλεσε αμέσως τον Σαράφη, τον Άρη Βελουχιώτη και το τριμελές Γενικό Αρχηγείο Ρούμελης, που το αποτελούσαν ο στρατιωτικός αρχηγός ταγματάρχης Ζούλας, ο πολιτικός Ηλίας Μανιάτης και ο καπετάνιος Τάσος Λευτεριάς. Όλοι αυτοί αποτελούσαν είδος ανταρτοδικείου, ενώπιον του οποίου καλούνταν να προσέλθει ο λοχαγός Φ. Βερμαίος. Προσήλθε εκείνος, δέχτηκε φοβερούς μύδρους από τον Βλαχόπουλο και τον Λευτεριά, ενώ ο Σαράφης αποχώρησε και οι άλλοι δύο σιώπησαν. Αλλά, αφού εξαντλήθηκε το κατηγορητήριο, ανέσυρε ο κατηγορούμενος λοχαγός την επείγουσα διαταγή του Ζούλα και με έκπληκτο ύφος δήλωσε: «Μα εγώ ό,τι έκανα το έκανα συμμορφούμενος προς το σήμα αυτό που έλαβα από το Γενικό Αρχηγείο. Εντολή εκτέλεσα. Δεν το γνωρίζετε;» Όλοι, εκτός από τον Ζούλα που τακτοποιούσε με εξαιρετική επιμέλεια το αμπέχονό του, εξέφρασαν την έκπληξή τους. Ποια διαταγή; Αλλά δεν μπορούσαν να την αμφισβητήσουν. Και ο Βερμαίος απήλθε αφήνοντας τους κραυγαλέους τιμπές του εμβρόντιτους.

Ο ταγματάρχης Ζούλας δεν αρνήθηκε την έκδοση της διαταγής. Αλλά η εξήγηση που έδωσε στους κατάπληκτους συντρόφους του ήταν απίθανη: «Το έκανα σε κατάσταση έξαψης για τη στάση του Ψαρρού», εξήγησε.

Πάλι έμειναν εκείνοι εμβρόντιτοι. Ήταν δυνατόν να πήρε μόνος του μια τόσο τρομερή πρωτοβουλία; Αν όχι, ποιος διέταξε τον Ζούλα να ενεργήσει έτσι; Υπήρχε «αόρατη αρχή» μέσα στο ΚΚΕ, που πίσω από τις αποφάσεις του πολιτικού γραφείου έκανε ό,τι ήθελε; Νά ένα περίεργο μυστήριο. Ο Ζούλας ουδέποτε τιμωρήθηκε

για εκείνη την αυθαιρεσία του. Τως όμως αυτό να οφειλόταν στο γεγονός ότι πάντα στο ΚΚΕ υπήρχε τάση να συγκωρούνται οι αριστερές παρεκκλίσεις, ποτέ όμως οι δεξιές... Και, οπωσδήποτε, το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ το μόνο που μπορούσε τότε να κάνει ήταν να αναζητήσει τον δυστυχί Ψαρρό και να του ζητήσει συγγνώμη... Πάντως, και το επεισόδιο εκείνο καλύφθηκε γρήγορα από τον πέπλο της ευφορίας που κάλυπτε την ορεινή Ελλάδα. Και όταν στις 10 Σεπτεμβρίου ο Γεώργιος Σιάντος, πρώτος γραμματέας του ΚΚΕ, ανέβηκε στα βουνά, είχε μαζί του τον ίδιο τον Ψαρρό. Όχι μόνο τού επιτράπηκε να ανασυγκροτήσει για τρίτη φορά το σύνταγμά του, αλλά αμέσως έγινε δεκτός στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο στο Πεττούλι, όπου αντιπροσώπευε την ΕΚΚΑ.

Ενότητα και ειδύλλιο

Ειδυλλιακή σχεδόν κατάσταση επικρατούσε τότε στην απελευθερωμένη ορεινή περιοχή. Το Κοινό Γενικό Στρατηγείο διατηρήθηκε έως τις 10 Οκτωβρίου, δηλαδή ένα τρίμηνο. Και το Πεττούλι είχε γίνει το κέντρο της εθνικής ζωής. Η εν όπλοις συναδέλφωση φαινόταν σταθερά, μέχρι του σημείου που ο Ζέρβας και ο Άρνης εμφανίζονταν μαζί στην Ήπειρο (Καλαμάς, Δρίσκος) και έβγαζαν λόγους υπέρ της εθνικής ενότητας, από το μπαλκόνι. Κοινά στρατηγεία ιδρύονταν κατά περιφέρειες, ακόμη και κοινά φρουραρχεία λειτουργούσαν σε ορισμένα κέντρα.

Ακόμη και στην Πελοπόννησο πραγματοποιήθηκε μια εθνική ενότητα. Όπως θα αναλύσουμε σε άλλες σελίδες, και οι αντιθέσεις στον Μοριά μεταξύ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και των αστικών οργανώσεων όπου κορυφαίος ήταν ο ΕΣ (Εθνικός Στρατός) έφτασαν στο μέγιστο της οξύτητας. Αλλά στις 28 Αυγούστου 1943 οι δύο αντίζηλες ένοπλες παρατάξεις υπέγραψαν στο Σιάμου σύμφωνο συνύπαρξης. Κάτω από εκείνον τον επίπλαστο πέπλο της εθνικής ενότητας ο καθένας βέβαια αναζητούσε –ή καταδοκούσε– νέους συσχετισμούς δυνάμεων, για την εν όψει αναμέτρηση. Αλλά, στο μεταξύ, η Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα διαρκώς διευρυνόταν. Και με τον όρο αυτό εννοούμε τις περιοχές που είχαν τεράστια ζώνη του αμφισβητούμενου ελέγχου, τη no man's land, που και αυτή πλάταινε αδιάκοπα. Η κατοικική εξουσία συρρικνωνόταν στις μεγάλες πόλεις και στις βασικές συγκοινωνιακές αρτηρίες. Και εκεί όπου κυριαρχούσε η εθνική ελευθερία ο πληθυσμός απολάμβανε μια πρόσκαιρη ειδυλλιακή κατάσταση. Το αποκορύφωμα εκείνης της από τα πράγματα ενότητας ήταν οι εκλογές τοπικής αυτοδιοίκησης που διεξήχθησαν το πρώτο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου και έληξαν τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1943, τόσο στην ΕΑΜική Ελεύθερη Ελλάδα όσο και στις περιοχές που ήλεγχαν οι αντίρτικες δυνάμεις των άλλων οργανώσεων (ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ). Όλες οι παρατάξεις κατέβαλλαν κάθε προσπάθεια καλής θέλησης. Και σε κάθε κοινότητα κατέβαιναν και τρεις και τέσσερις συνδυασμοί. Δι-

καίωμα ψήφου είχαν άντρες και γυναίκες από το 17ο έτος της ηλικίας τους. Φυσικά οι παρασκηνιακές παρεμβάσεις ήταν ισχυρές και αποφασιστικές. Αλλά άφηναν ένα περιθώριο ελεύθερης εκδήλωσης τόσο μάλλον όσο στις εφορευτικές επιτροπές συμμετείχαν όλες οι οργανώσεις. Και τα αποτελέσματα ήταν χαρακτηριστικά. Στη Θεσσαλία και στη Ρούμελη, υπό τον έλεγχο του ΕΛΑΣ, ο ΕΔΕΣ μπόρεσε να συγκεντρώσει σε πολλά χωριά 30-35%. Στην Ήπειρο υπό τον έλεγχο του ΕΔΕΣ το ΕΑΜ έλαβε 30%. Στην περιοχή της ΕΚΚΑ, το ΕΑΜ περιέσωσε μόλις το 10%.

Οι Άγγλοι, εξάλλου, κορηγούσαν μια χρυσή λίρα τον μήνα για κάθε αντάρτη. Χρυσή βροχή στα ελληνικά βουνά, που αναζωογονούσε τα πάντα και άρδευε ορεινούς και πεδινούς. Γιατί οι αντάρτικες επιμελητείες πλήρωναν τοις μετρητοίς και χωρίς τσιγκουνιές, έτσι που αποτελούσαν μια απροσδόκητη πλούσια αγορά, από εκεί που ήταν άγχος των αγροτών. Και σε κάθε χωριό, στην πλατεία, παρατάσσονταν πάντα στη σειρά τα υποζύγια των χωρικών, που ανέμεναν καλοπληρωμένο αγώγι από τους διακινούμενους αγωνιστές.

Δημιουργία

Η εικόνα που παρουσίαζε η ελεύθερη περιοχή ήταν συγκλονιστική. Το Περούλι, η διοικητική πρωτεύουσα, με τις εξαιρέτες βίλες των Άλπεων, έσφυζε από ζωή. Ομάδες επισκεπτών από τις κατεχόμενες πόλεις πηγαινοέρχονταν συνεχώς και κατέκλυζαν το Κοινό Γενικό Στρατηγείο, που ήταν εγκαταστημένο σε παραπήγματα μέσα στο πλούσιο ελατοδάσος της Πίνδου. Η Καρδίτσα όμως ήταν η οικονομική πρωτεύουσα. Είναι κόμβος συγκοινωνιών προς τη Ρούμελη, τη Μακεδονία, την Ήπειρο. Πλήθος αυτοκινήτων τη συνέδεε με το Περούλι. Αναρίθμητα συνέδρια των οργανώσεων, με συμμετοχή εκατοντάδων αντιπροσώπων, γίνονταν συνεχώς. Τα καταστήματα και τα κέντρα της λειτουργούσαν πληθωρικά. Και το εμπόριο ανθούσε. Η πόλη ήταν γεμάτη επιγραφές, συνθήματα αντιστασιακά, κάθε τόσο γίνονταν συλλαλητήρια και παρελάσεις και το βράδυ τα μεγάφωνα μετέδιδαν άπαντα τις ραδιοεκπομπές του Μπι-Μπι-Σι, της Μόσχας ή άλλων σταθμών.

Το Καρπενήσι, πρωτεύουσα της Ρούμελης, τα Γρεβενά, πρωτεύουσα της ελεύθερης Δυτικής Μακεδονίας, είχαν μικρότερη, αλλά πανομοιότυπη κίνηση. Αλλά και τα χωριά και οι κωμοπόλεις παρουσίαζαν εικόνα μιας απροσδόκητης αναγέννησης, για την οποία ο Κρις Γουντχάουζ στο *Μήλον της Εριδος* γράφει:

«Αφού εξησφάλισε η αντίστασις τὸν ἔλεγχον ὅλης τῆς Χώρας, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κύριες συγκοινωνίες πὺν χρησιμοποιοῦσαν οἱ Γερμανοὶ, ἔδωσε πράγματα πὺν πρὶν, ποτὲ δὲν ἦσαν γνωστά. Ἡ ἐπικοινωνία στὰ βουνά, μὲ ἀσύρματο, ταχυδρομεῖο καὶ τηλέφωνο, δὲν ὑπῆρξε ποτὲ τόσο καλὴ πρὶν ἢ μετὰ ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτή. Ἀκόμα καὶ αὐτοκινητοδρόμοι ἐπισκευάστηκαν καὶ χρη-

σιμοποιήθηκαν από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Τα πλεονεκτήματα του πολιτισμού, της κουλτούρας, ξεχρήθηκαν στα βουνά για πρώτη φορά. Σχολεία, τοπικές κυβερνήσεις [έννοει την αυτοδιοίκηση], δικαστήρια και κοινοφελείς υπηρεσίες προς το κοινό, τα όποια ο πόλεμος ανέστειλε, ἐτέθησαν πάλι σε λειτουργία. Θέατρα, εργαστήρια, κοινοβουλευτικές συγκεντρώσεις, άρχισαν για πρώτη φορά. *“Η κοινωνική ζωή οργανώθηκε στην θέση του ἐκ παραδόσεως ατομικιστού Έλληνος χωρικού. Ακολουθούμενο από τις άλλες οργανώσεις το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ άνοιξε τόν δρόμο στη δημιουργία ενός πράγματος, που οι κυβερνήσεις της Ελλάδος παρημέλησαν, ένα οργανωμένο κράτος στα ἑλληνικά βουνά. “Ο,τι και ἂν ἔκαναν οι άλλες οργανώσεις ἢ ἡ Βρετανική Στρατιωτική Ἀποστολή, τὸ ἐλεύθερο ὄρεινὸ κράτος θὰ ἐδημιουργεῖτο...”*

Μέσα στον αναγεννητικό εκείνο οργανισμό, ούτε το ΕΑΜ ούτε ο ΕΔΕΣ ούτε η ΕΚΚΑ ασχολούνταν με προβλήματα πολιτειακά και προπαντός κοινωνικά. Στην Καλαμπάκα υπήρχε μια οργάνωση του ΚΚΕ που θέλησε να δώσει κοινωνική μορφή στη νέα εξουσία, με κομμουνιστικά συνθήματα, γεμίζοντας τους τοίχους με σφυροδρέπανα. Αλλά ο Κώστας Καραγιώργης που το πληροφορήθηκε έγινε έξω φρενών. «Αυτοί πάνε να κάνουν από τώρα “Κόκκινη Δικτατορία”», φώναξε. «Από ποιον πήραν την άδεια;» Και απέστειλε τον συνεργάτη του, Νίκο Αθανασίου, με εντολή να τους πετάξει όλους έξω. Στο μεταξύ, όμως, είχε κάνει η «Κόκκινη Δικτατορία» αρκετή ζημιά στο ΕΑΜ. Στην οργάνωση της κωμόπολης προσέφεραν τις υπηρεσίες τους ο έπαρχος Παπαχρίστος, ο γυμνασιάρχης Τσολάκης και άλλοι κρατικοί υπάλληλοι, μολοντί δεξιοί. Αλλά, στη διάρκεια της αναταραχής που προκάλεσε η προσέγγιση μιας ιταλικής φάλαγγας, ο έπαρχος, ο γυμνασιάρχης και ο έμπορος Θεόδωρος Μάνς τουφεκίστηκαν από μέλη της οργάνωσης. Ο Καραγιώργης χαρακτήρισε την εκτέλεσή τους ως έγκλημα και συνέλαβε τους δράστες. Αλλά το κακό είχε γίνει (*Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, σελ. 330).

Δεν γίνονταν ιδίως κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην απελευθερωμένη περιοχή, μολοντί οι συνθήκες τούς ευνοούσαν. Με την αποχώρηση των Ιταλών από την ύπαιθρο τόσο στην περιοχή του ΕΔΕΣ όσο και του ΕΑΜ γίνονταν στόχος τα πολυάριθμα μοναστηριακά κτήματα στην Ήπειρο και στη Δυτική Στερεά ή τα τσιφλίκια στη Θεσσαλία. Και τότε δημιουργήθηκε μια κίνηση «να μοιραστούν στους φτωχούς τα βακούφια και τα τσιφλίκια». Σε μερικές περιοχές έγιναν καταπατήσεις τέτοιων κτημάτων, με την παρότρυνση ή την ανοχή των τοπικών οργανώσεων. Αλλά η αντιισιασική εξουσία επενέβαινε και αποκαθιστούσε τα πράγματα. Μόνο σε περιπτώσεις που μεγάλα κτήματα ήταν εγκαταλειμμένα επιτράπηκε η καλλιέργειά τους από ακτήμονες, με τη ρητή υπόδειξη ότι επρόκειτο για προσωρινή άδεια εκμετάλλευσης.

Παπάγος

Στο μεταξύ, η αστική παράταξη –το εθνικόφρον μέτωπο– εν όψει της υποτιθέμενης απελευθέρωσης κινητοποιούσε διαρκώς περισσότερο τις δυνάμεις της. Οι αξιωματικοί ιδίως, όσοι δεν μπορούσαν πια να διαφύγουν στη Μέση Ανατολή, αντιλαμβάνονταν ότι δεν ήταν δυνατόν να παραμείνουν αδρανείς. Και τότε –άνοιξη του 1943– εμφανίστηκε μια ευρεία, πειθαρχημένη κίνησή τους, με επικεφαλής την τυπική ηγεσία τους.

Στις 20 Μαΐου συντάχθηκε το εξής πρακτικό στην Αθήνα:

«Οί κάτωθι υπογεγραμμένοι αντιστράτηγοι, έχοντες υπ' όψιν:

»1. "Ότι η Έλλάς εκπροσωπούμενη εν τῷ ἔξωτειρικῷ ὑπὸ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς νομίμου κυβερνήσεως, συνεχίζει τὸν ἀγῶνα παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἠνωμένων Ἐθνῶν.

»2. "Ότι μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Κυριάρχου Κράτους, δὲν ἀποκλείονται οἱ κίνδυνοι διασαλεύσεως τῆς τάξεως ἢ ἀνατροπῆς τοῦ Κοινωνικοῦ καθεστῶτος καὶ φρονούντες ὅτι ἡ διατήρησις τῆς ἐνότητος καὶ τῆς συμπνοίας μεταξὺ τῶν ἐν Ἑλλάδι παραμενόντων ἀξιωματικῶν, ἐκτὸς τοῦ ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ ὑποχρέωσιν πρὸς τὴν Πατρίδα, δύναται ἐπωφελῶς νὰ συμβάλῃ τόσον εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος, ὅσον καὶ τὴν ματαίωσιν οἰασδήποτε ἀποπειρας διασαλεύσεως τῆς τάξεως ἢ ἀνατροπῆς τοῦ Κοινωνικοῦ καθεστῶτος, ἀναλαμβάνομεν τὴν ὑποχρέωσιν ἐν τῷ πνεύματι τῆς πλέον εἰλικρινοῦς συνεργασίας:

»α. Νὰ ἐνισχύσωμεν τὸν συνεχιζόμενον ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος.

»β. Νὰ καταβάλωμεν κάθε προσπάθειαν διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς συμπνοίας τῶν ἀξιωματικῶν.

»γ. Νὰ ἀντιταχθῶμεν κατὰ πάσης ἀποπειρας διασαλεύσεως ἢ ἀνατροπῆς τοῦ Κοινωνικοῦ καθεστῶτος συνεργαζόμενοι καὶ μὲ ὄλας τὰς ἄλλας πολιτικὰς ὀργανώσεις, αἵτινες ἐμφοροῦνται ὑπὸ τῶν αὐτῶν Ἐθνικῶν Ἰδεωδῶν.

»δ. Νὰ πειθαρχήσωμεν ἀπολύτως εἰς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν νόμιμον κυβέρνησιν.

»ε. Ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς νομίμου κυβερνήσεως ἐν Ἑλλάδι αἱ ἄνω ὑποχρεώσεις παύουσιν ἰσχύουσαι.

»Ἐν Ἀθήναις τῇ 20ῃ Μαΐου 1943

*»Α. Παπάγος, Ἰωάν. Πιτσιάκας, Δ. Παπαδόπουλος,
Κ. Μπακόπουλος, Π. Δέδες, Γ. Κοσμάς».*

ΑΡΙΣΤΕΡΑ:
Ο στρατηγός
Σαράφης με
έναν από τους
αξιωματικούς
της Σοβιετικής
Στρατιωτικής
Αποστολής.
Η Αποστολή έφτασε
στην Ελλάδα τον
Ιούλιο του 1944.
Αποτελούσε κλιμάκιο
της Σοβιετικής
Αποστολής στη
Γιουγκοσλαβία
(Τίτο).

ΚΑΤΩ: Ο κυβερνήτης του «Αδρία» το 1943 αντιπλοίαρχος Ι. Τούμπας, με τον Σοφοκλή Βενιζέλο, υπουργό των Ναυτικών το 1943-1944. Ο Τούμπας έκανε το μεγάλο ναυτικό κατόρθωμα να οδηγήσει το πρυμναίο τμήμα του διχοτομημένου καραβιού του, από το Αιγαίο στην Αλεξάνδρεια. Αντιτάχθηκε στο κίνημα των ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής και υπήρξε από τους πρωταγωνιστές της καταστολής του στο Ναυτικό τον Απρίλιο του 1944.

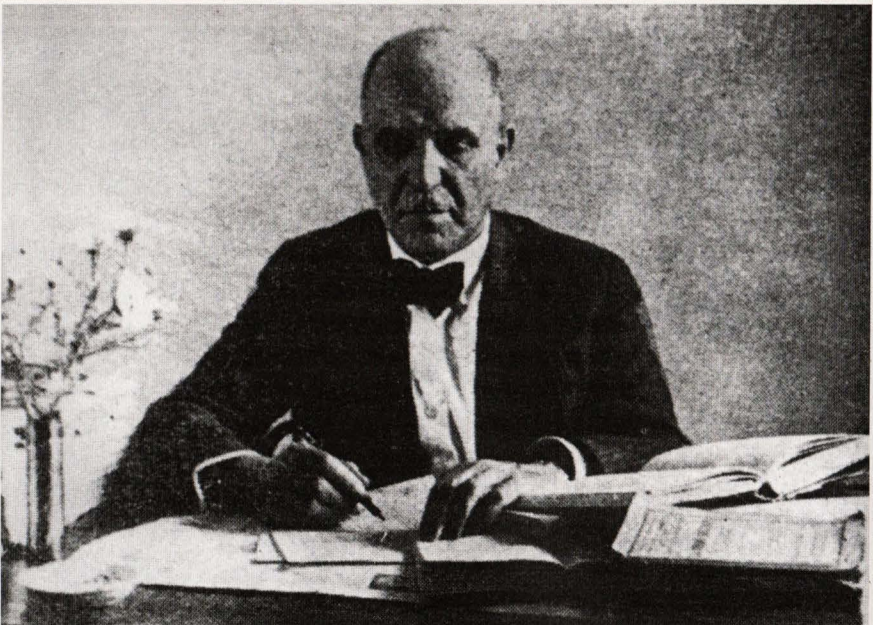

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Λέανδρος Καβαφάκης. Ο νεαρός τενόρος που ανέλαβε να κάνει κατασκοπεία εις βάρος των Γερμανών. Το θάρρος του έφτασε να αρπάξει τη σφραγίδα του Γερμανού φρούραρχου Πατρών, που χρησιμοποιήθηκε πηλιά από την Αντίσταση. Συνελήφθη, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε τραγουδώντας με την κρυστάλλινη φωνή του τον εθνικό ύμνο. Το κύκνειο άσμα του πατριώτη καλλιτέχνη.

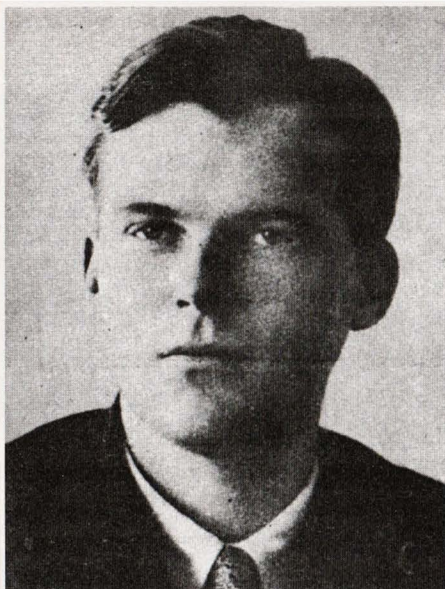
ΚΑΤΩ: Ο Δημήτρης Γληνός. Γεννημένος στη Σμύρνη το 1882, υπήρξε κορυφαίος μεταρρυθμιστής εκπαιδευτικός και υπέρμαχος του δημοτικισμού. Ακολουθούσε τον Ελευθέριο Βενιζέλο και πήρε μέρος στο κίνημα της Θεσσαλονίκης (1916).

Τη δεκαετία του 1930 ασπάσθηκε τον σοσιαλισμό,

έγινε μέλος του ΚΚΕ και ανέπτυξε πολιτική δράση. Βουλευτής του Παλληλαϊκού Μετώπου το 1936, κλείστηκε στην Ακροναυπλία επί 4ης Αυγούστου, από όπου δραπέτευσε κατά την Κατοχή και πήρε μέρος στην Αντίσταση. Αναδείχθηκε σε μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, αλλήλ πήθανε το 1943.

ΔΕΞΙΑ: Ο Κρις Γουντχάουζ, υπαρχηγός της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, τον Ιανουάριο του 1943, όταν κατέβηκε στην Αθήνα αφού ξύρισε τα γένια του.

ΚΑΤΩ: Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, υπουργός Εθνικής Αμύνης στην κυβέρνηση του εξωτερικού, απευθύνεται προς τον λαό της κατεχόμενης Ελλάδας τη 2α Ιουλίου 1942.

Ο Π. Κανελλόπουλος, ηγέτης του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος, υπήρξε ο μόνος πολιτικός αρχηγός που από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής εντάχθηκε στην Αντίσταση. Στη Μέση Ανατολή, επίσης, από την πρώτη στιγμή που ανέλαβε το υπουργείο Εθνικής Αμύνης επιδόθηκε στο να καταστήσει τη μοναδική τότε ελληνική ταξιαρχία ικανή να λάβει αμέσως μέρος στις επιχειρήσεις. Και πράγματι, στη μάχη του Εΐλ Αθαμίν (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1942) η ελληνική ταξιαρχία ήταν παρούσα.

ΕΠΙΑΝΩ: Ο Μπενίτο Μουσολίνι στην Αθήνα, τον Ιούλιο του 1942. Φορά τη στολή του «πρώτου στρατάρχη της Αυτοκρατορίας». Μετά από έναν χρόνο θα έχει καταρριφθεί από το βάθρο του.

ΕΠΑΝΩ: Στο μέτωπο του Επ Αθαμίν, τον Οκτώβριο του 1942. Ο στρατηγός Μοντγκόμερι, διοικητής της 8ης Βρετανικής Στρατιάς (χωρίς καπέλο), συζητά με τον υπουργό Εθνικής Αμύνης Παν. Κανελλόπουλο.

ΚΑΤΩ: Στην Κατοχή οι παιδαιοδημοκρατικοί αρχηγοί τήρησαν αρνητική στάση έναντι της Αντίστασης και αδιάλλακτη έναντι του βασιλιά. Πολύ αργά αντιλήφθηκαν ότι η Αντίσταση αποτελούσε ιστορική ανάγκη της εποχής. Η ευθύνη τους υπήρξε βαρύτατη έναντι της τάξεως που εκπροσωπούσαν πολιτικά, γιατί άφησαν το πεδίο ελεύθερο στην Αριστερά.

Στη φωτογραφία οι 4 δημοκρατικοί πολιτικοί αρχηγοί σε φωτογραφία του 1935, όταν δικάζονταν στο έκτακτο στρατοδικείο, κατηγορούμενοι για συμμετοχή στο βενιζελικό κίνημα εκείνου του έτους. Από αριστερά: Σοφούλης, Γονατάς, Μιλωνάς, Καφαντάρης.

ΚΑΤΩ: Αξιωματικοί της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, κάπου στην ορεινή Ελλάδα. Μέχρι τα μέσα του 1943 έφταναν στα διάφορα ελληνικά διαμερίσματα Βρετανοί απεσταλμένοι διαφόρων αγγλικών υπηρεσιών της Μέσης Ανατολής, χωρίς σύνδεση μεταξύ τους, και ο καθένας ενεργούσε σύμφωνα με τις ιδιαίτερες εντολές που είχε, οι οποίες συχνά έρχονταν σε σύγκρουση. Από τα μέσα του 1943 όλοι αυτοί οι Βρετανοί των βουνών υπήχθησαν σε ενιαία διοίκηση, στην κορυφή της οποίας βρισκόταν ο ταξίαρχος Εντν Μάγερς. Τον Αύγουστο του 1943 έφτασαν και Αμερικανοί απεσταλμένοι και η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή μετονομάστηκε σε Συμμαχική, αρχηγός της οποίας ήταν ο Κρις Γουντχάουζ. Το καλοκαίρι του 1944 έφτασε και Σοβιετική Στρατιωτική Αποστολή με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Ποπόφ.

ΔΕΞΙΑ: Ο Κώστας Καραγιώργης. Δεν έγινε ο γενικός αρχηγός των ανταρτών του ΕΛΑΣ, όπως φιλοδοξούσε. Και ίσως αυτό το γεγονός να υπήρξε μοιραίο για την Ελλάδα. Πρώην γιατρός (Κώστας Γυφτοδήμος), ήταν καλλιιεργημένος, με ευρύτατη αντίληψη, αποφασιστικός και ανθρωπιστής. Ανεδείχθη σε οργανωτή, πολεμιστή, πολιτικό και δημοσιογράφο. Πέθανε το 1950 στις φυλακές Βουκουρεστίου, αποκρηυγμένος από το ΚΚΕ.

ΚΑΤΩ: «Μαυροσκούφηδες», της προσωπικής φρουράς του Άρη Βελουκιώτη. Ο μαύρος σκούφος ήταν το απαραίτητο χαρακτηριστικό τους. Αυτό το κάλυμμα της κεφαλής το έφεραν αρχικά οι άνδρες της «Λεγεώνας των Βλάχων». Οι αντάρτες του ΕΛΑΣ εξόντωσαν τη Λεγεώνα, αλλά ο μαύρος σκούφος επέζησε. Οι «μαυροσκούφηδες» ήταν μαχητές εξ επιλογής, ιδιαίτερα αποφασιστικοί, έτοιμοι να πέσουν στη φωτιά σε ένα νεύμα του Άρη.

ΕΠΙΑΝΩ: Ομάδα του 5ου ανεξάρτητου τάγματος Παρνασσίδος. Τη νύχτα της 5ης προς 6η Μαρτίου 1943, σε μια παράτολημ επιχείρηση, μπήκε στη Λιβαδειά και απελευθέρωσε τους 60 περίπου κρατούμενους. Η επιχείρηση, που εκτελέστηκε με αποφασιστικότητα και ακρίβεια, καταρράκωσε την ιταλική φρουρά, που αποτελούνταν από περίπου 5.000 άνδρες. Στο μέσον της φωτογραφίας ο απελευθερωθείς δάσκαλος της Αγόριανης Νικ. Δημητρίου ανάμεσα στους γιους του Δημήτριο (Νικηφόρο), επικεφαλής της επιχείρησης, και Γιάννη (Σόληωνα).

ΚΑΤΩ: Στο μέτωπο της Ερήμου, στις παραμονές της ιστορικής μάχης του Επ Αθαμίν (30 Σεπτεμβρίου 1942). Ο αναγεννηθείς ελληνικός στρατός είναι εκεί παρών. Μετά από 17 μήνες τα ελληνικά όπλα θα βροντήσουν και πάλι. Αλλά μέσα στην Ελλάδα βροντούν ήδη από καιρό. Στη φωτογραφία ο υπουργός Εθνικής Αμύνης της κυβέρνησης του εξωτερικού Π. Κανελλόπουλος, ο διοικητής της Πρώτης Ελληνικής Ταξιαρχίας συνταγματάρχης Π. Κατσώτας (δεξιά) και ο διοικητής της 3ης Μοίρας Πυροβολικού ταγματάρχης Γ. Διαμαντόπουλος, στον τομέα του Επ Αθαμίν.

Ιεραρχία

Αυτή η νέα οργάνωση ονομάστηκε «Στρατιωτική Ιεραρχία». Και το ιδρυτικό της μιλά για αγώνα, χωρίς να καθορίζει αν εννοεί τον εσωτερικό ή τον εξωτερικό. Όπως όμως απέδειξε λίγο αργότερα, αντίθετα προς την οργάνωση των «Εξ Συνταγματαρχών», απέβλεπε και στον ανταρτοπόλεμο. Αλλά είναι φανερό ότι κύριοι σκοποί της ήταν η καταπολέμηση του ΕΑΜ και η εξασφάλιση επανόδου του βασιλιά. Η «Στρατιωτική Ιεραρχία» είχε σοβαρή απήκηση μεταξύ των μη ξεκαθαρισμένων δημοκρατικών αξιωματικών. Ευθύς αμέσως, μέσα στην Αθήνα προσχώρησαν 17 συνολικά στρατηγοί και 300 ανώτεροι και κατώτεροι. Και πέτυχε να εξαπλωθεί σε κάθε έδρα προπολεμικής μεραρχίας: στη Θεσσαλονίκη, στην Πελοπόννησο, στην Κρήτη, στα Ιωάννινα, στη Λάρισα, στην Κοζάνη κλπ. Αλλά ήρθε πολύ αργά και αποκάλυψε πλήρη άγνοια των κανόνων του αγώνα. Η χονδροειδής έλλειψη συνωμοτισμού οδήγησε μετά από λίγους μήνες στη σύλληψη από τους Γερμανούς της ηγεσίας της με επικεφαλής τον Παπάγο. Και η εξίσου χονδροειδής παρερμηνεία των συνθηκών του αντάρτικου αποκαλύφθηκε με ένα περίεργο περιστατικό.

Ο Ν. Τσίπουρας

Στις αρχές Αυγούστου του 1943 έφτασε στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο ένας γηραιός απόστρατος στρατηγός, ο Ν. Τσίπουρας. Πρώην Γενικός Διοικητής Μακεδονίας επί 4ης Αυγούστου και νομάρχης Αττικοβοιωτίας επί κυβερνήσεως Τσολάκογλου, δήλωσε στον έκπληκτο Σαράφη ότι ερχόταν κατ' εντολή του στρατηγού Παπάγου, αρχηγού της «Στρατιωτικής Ιεραρχίας», για να αναλάβει τη γενική αρχηγία όλων των ανταρτών. Προσέθετε ότι η εντολή του δόθηκε μπροστά στον συνταγματάρχη Μ. Αντωνόπουλο που είχε διαδεχτεί τον Τσιγάντε και ότι ο Παπάγος του υποσχέθηκε να τεθούν υπό τις διαταγές του πολλοί αξιωματικοί. Τι ακριβώς συνέβαινε; Πώς ήταν δυνατόν να είναι τόσο αφελής ο Παπάγος, ώστε να διαλέξει έναν γηραλέο απόστρατο χωρίς κανένα κύρος και να τον εξαποστείλει στα βουνά φανταζόμενος ότι αμέσως θα έσπευδαν να ενταχθούν υπό τις διαταγές του οι αντάρτικες δυνάμεις μόλις εμφανιζόταν;

Πάντως, ο Τσίπουρας τέθηκε σε περιορισμό επί 4 μήνες και κατόπιν αφέθηκε ελεύθερος να αποσυρθεί στο χωριό του, χωρίς να επιδείξει καμιά ανησυχία μέχρι τέλους της Κατοχής.

Ο ΠΑΟ

Η «Στρατιωτική Ιεραρχία» δεν έκανε από τότε καμιά εκδήλωση δραστηριότητας για τον αντάρτικο αγώνα. Αλλά στη Μακεδονία αναζωπύρωσε τη δική της δραστηριότητα, την ίδια εποχή, η οργάνωση αξιωματικών ΠΑΟ (Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση).

Υπήρξε διάδοχος της ΥΒΕ (Υπερασπιστές Βορείου Ελλάδος), που έχουμε ήδη αναφέρει. Τη Διοικούσα Επιτροπή της την αποτελούσαν στρατιωτικοί και πολίτες της Θεσσαλονίκης: οι Γ. Παπαγεωργίου, Αρχ. Αργυρόπουλος, Μιλτ. Βίμπλης, Ι. Μουστεράκης, Β. Αβδελάς, Ι. Αγγέλου, Β. Βογιατζής, Γ. Θεμελής, Ν. Νάλτσας, Ι. Παπαθανασίου, Α. Οικονόμου, Κ. Πολυχρονίδης. Ίδρυσε παραρτήματα σε πολλές πόλεις της Κεντρικής και της Δυτικής Μακεδονίας (Βέροια, Έδεσσα, Νάουσα, Κατερίνη, Κοζάνη, Πολύγυρος, Κιλκίς, Νιγρίτα, Καστοριά, Φλώρινα, Αμύνταιο). Και βρισκόταν σε επαφή με την κυβέρνηση του εξωτερικού, από την οποία λάμβανε κάποια οικονομική ενίσχυση. Το 1943 θέλησε και η ΠΑΟ να συγκροτήσει αντάρτικα Σώματα ευρείας έκτασης. Αρκετές ομάδες της εμφανίστηκαν στο Πάικο, στο Βέρμιο, στα Πιέρια. Ήταν όμως αργά για να στερεωθούν. Σε μερικές περιπτώσεις, αρχικά, συνεργάστηκε με τον ΕΛΑΣ. Σε άλλες ήρθε σε σύγκρουση μαζί του.

Ενώ επικρατούσε όμως μεγάλη σύγχυση, έφτιασαν στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο ως εκπρόσωποί της δύο γνωστοί ανώτεροι αξιωματικοί, οι Ι. Μουστεράκης και Α. Αργυρόπουλος. Η θέση τους παρέμεινε επί μήνες εκκρεμής. Και στο μεταξύ η ΠΑΟ ήρθε σε γενική σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ, με αποτέλεσμα άλλοι αξιωματικοί της να φύγουν στη Μέση Ανατολή μέσω Τουρκίας, άλλοι να αποσυρθούν απογοητευμένοι στα σπίτια τους και άλλοι να ενταχθούν στο αντιστασιακό Σώμα του Α. Φωστερίδη (Τσαούς-Αντών) ή σε άλλες αντικομμουνιστικές οργανώσεις. Η οργάνωση τελικά τον Ιανουάριο του 1944 αυτοδιαλύθηκε. Ο Κρις Γουντχάουζ όμως (*Ακρόπολις*, 23 Απριλίου 1965) παρατηρεί:

«Δυστυχώς ή έχθρότητα των όπαδών (της ΠΑΟ) έναντι των κομμουνιστών έσπρωχνε ώριμμένους από αυτούς να συνεργασθούν με τους Γερμανούς».

Έτσι, δεν διαταράχθηκε η δομή των αντάρτικων δυνάμεων. Τον όγκο τους τον συγκροτούσαν ο ΕΛΑΣ, ο ΕΔΕΣ, η ΕΚΚΑ, ενώ στην Κρήτη, στην Πελοπόννησο, στην Ανατολική Μακεδονία-Θράκη υπήρχαν Σώματα εθνικοφρόνων ανταρτών, τα οποία δεν μπορούσαν να επιδράσουν στον συσχετισμό ενόπλων δυνάμεων της πειραωτικής Ελλάδας.

Οι Βούλγαροι

Τι συνέβαινε όμως στο μεταξύ στις πόλεις της Ελλάδας την εποχή εκείνη της ανθοφορίας του ένοπλου αγώνα; Η επαναστατική έξαρση που τον Μάρτιο του 1943 πέτυχε τη ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης, και κλόνισε από τα θεμέλια την κυβέρνηση Λογοθετόπουλου, εκδηλώθηκε πάλι τον Ιούλιο όταν μια πληροφορία αναστάτωσε τον ελληνικό λαό: «Οι Βούλγαροι παίρνουν όλη τη Μακεδονία». Η πρώτη μαζική αντίδραση ξέσπασε τη 13η Ιουλίου, με πρωτοβουλία της ΛΑΕ (Λαϊκή Απε-

λευθερωτική Ένωση), που κήρυξε εκείνη την ημέρα «λευκή απεργία» με νέκρωση όλης της πρωτεύουσας. Το ΕΑΜ δεν πήρε μέρος. Την κίνηση οργάνωσε και κατηύθυνε η Διοικούσα Επιτροπή της ΛΑΕ, που τότε την αποτελούσαν οι: Ι. Μαισούκας, Κ. Μαρτίνος, Πλ. Μεταξάς ανάπυρος ταγματάρχης, συνταγματάρχης Χρ. Χωμενίδης, Γ. Οικονόμου, Δ. Μπενειάτος, Π. Λειβαδάς, Ευ. Μπάρδης.

Την επομένη οι εφημερίδες δημοσίευσαν υποχρεωτικά την εξής ανακοίνωση:

«Διὰ στρατιωτικούς λόγους, όφειλομένους εἰς τήν γενικήν πολεμικήν κατάστασηιν καὶ ἐξ αἰτίας τῆς πληγῆς τῶν ἀνταρτῶν... κατέστη ἀναγκαία ἡ ἐνίσχυσις τῶν στρατευμάτων Κατοχῆς ἐν Ἑλλάδι. Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν μέτρων τούτων, τὴν ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως ἀσφάλειαν εἰς τὴν περιοχὴν Ἀνατολικῶς τοῦ ποταμοῦ Ἀξιοῦ –πλὴν τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης– ἀνέλαβον βουλγαρικά στρατεύματα... Ἡ διοίκησις καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν βουλγαρικῶν στρατευμάτων μέλλοντα νὰ καταληφθοῦν τμήματα τῆς χώρας, εὐρίσκειται εἰς χεῖρας Γερμανῶν Διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῆς Γερμανικῆς Ἀστυνομίας... Οὐδαμῶς ἀποσιωποῦνται οἰαιδιήποτε μεταβολαὶ εἰς τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας. Ἴδια ἐξακολοθοῦν νὰ ἰσχύουν οἱ ἑλληνικοὶ νόμοι καὶ αἱ ἑλληνικαὶ διατάξεις, καθὼς καὶ τὰ διοικητικὰ μέτρα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως».

Στις 23 Ιουλίου κηρύχθηκε από το ΕΑΜ μαχητική απεργία διαμαρτυρίας για τη βουλγαρική Κατοχή. Έγιναν ιεράσιες διαδηλώσεις, τις οποίες οι Γερμανοί χτύπησαν με θωρακισμένα. Μεταξύ των θυμάτων ήταν και η Μαρία Σταθοπούλου, νεαρή μαθήτρια που ανέβηκε σε ένα άρμα. Η μαχητική διαδήλωση συνεχίστηκε μπροστά από το σπίτι του Γερμανού στρατιωτικού διοικητή νότιας Ελλάδας. Αλλά γερμανικά τμήματα επενέβησαν και συνέλαβαν 63 διαδηλωτές. Και τη μεθεπομένη έγινε ανακοίνωση ότι καταδικάστηκαν με συνοπτική διαδικασία σε φυλάκιση 3-15 ετών, την οποία θα εξέπαι σε καταναγκαστικά έργα. Η ιταλική διοίκηση επέβαλε ομαδικά αντίποινα στην Αθήνα. Επί τρεις ημέρες η κυκλοφορία σταματούσε στις 8 το βράδυ και επί 8 ημέρες έμειναν κλειστά όλα τα δημόσια κέντρα, εκτός από τα εστιατόρια.

Στρατοδικεία

Δεν ανέμεναν όμως αυτές τις εκδηλώσεις, για να αντιληφθούν οι κατοχικές δυνάμεις και η κατοχική κυβέρνηση πόσο επικίνδυνη ήταν εκείνη η έξαρση. Ο πρωθυπουργός Ι. Ράλλης ολοένα αποφασιστικότερα προχωρούσε στη βίαιη αντιμετώπιση του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος που το προσέβλεπε καθαρά ως κομμουνιστικό. Ήδη στις 8 Μαΐου δημοσιευόταν νόμος με τον οποίο συστήνονταν έκτακτα ελληνικά πενταμελή στρατοδικεία αρμόδια για όλα τα θέματα τάξης και απεργιών.

Αθρόα προβλεπόταν η ποινή του θανάτου, ακόμη και για όσους «προκαλούσαν συναθροίσεις δι' εγγράφων ή προφορικών παραινήσεων...»

Ο νόμος αυτός ήταν πολύ αυστηρότερος των αντίστοιχων γερμανικών και ιταλικών. Και δεν καθυστέρησε ο Ι. Ράλλης στην εφαρμογή του: τη 15η Μαΐου συγκροτήθηκε το πρώτο έκτακτο στρατοδικείο στην Αθήνα, με πρόεδρο τον στρατιωτικό δικαστικό σύμβουλο α' τάξεως Φιλ. Παπαγεωργίου, που περίμενε τα θύματά του.

Τα τάγματα

Δεκαπέντε ημέρες όμως αργότερα, στις 30 Μαΐου, οι τραπεζικοί κήρυξαν απεργία διαρκείας, η οποία κράτησε δύο εβδομάδες παρά τις πρωθυπουργικές απειλές. Στις 23 Αυγούστου τούς μιμήθηκαν οι δημόσιοι υπάλληλοι. Και στις 28 έκλεισαν όλα τα καταστήματα. Αλλά, στο μεταξύ, ο μηχανισμός της τρομοκρατικής αντιμετώπισης του επαναστατικού κινήματος σφυρηλατούνταν με γοργό ρυθμό. Και την 29η Ιουνίου δημοσιεύθηκε μια είδηση που πέρασε τότε μάλλον απαρατήρητη:

«Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 180 φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐδημοσιεύθη Ν.Δ. διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτρέπεται διὰ διαταγῆς τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ἢ συγκροτήσεως 4 εὐζωνικῶν ταγμάτων ἐξ ἐφέδρων ὁπλιτῶν στρατευσίμων, μὴ ἐκπληρωσάντων τὴν ὑποχρέωσιν θητείας ἢ ἐκγυμνάσεως. Ἡ κατάταξις θὰ γίνῃ ἐθελοντικῶς καὶ ἐπὶ ἐτησίᾳ ὑποχρεώσει...»

Αυτή ήταν η ληξιαρχική πράξη της γεννήσεως των Ταγμάτων Ασφαλείας. Και εκείνοι που ένωσαν ικανοποίηση δεν ήταν μόνο τα μέλη της κυβέρνησης. Αρκετοί ακόμη Έλληνες προσέβλεπαν στο νέο αυτό στρατιωτικό ένοπλο Σώμα –που είχε όπλα των Γερμανών– με ανακούφιση και ελπίδα.

Κατασκοπία

Η επαναστατική όμως διάθεση του λαού δεν ψυχραινόταν και ένας τρόπος με τον οποίο εκδηλωνόταν ήταν η προθυμία πολλών Ελλήνων να γίνουν συνεργάτες των Συμμαχικών Μυστικών Υπηρεσιών.

Οι βρετανικές υπηρεσίες, εκτός από τον θάνατο του Τσιγάντε, είχαν και νέο ατύχημα: ο «Προμηθεύς II» δέχτηκε θανάσιμο χτύπημα τον Ιανουάριο του 1943, που τον διέλυσε. Οι Γερμανοί εντόπισαν τον ασύρματό του και συνέλαβαν τόσο τον ασυρματιστή όσο και τα περισσότερα στελέχη του, μαζί με τον αρχηγό του, Μπάμπη Κουτσογιαννόπουλο.

Όλοι αυτοί τουφεκίστηκαν. Μόνο ο Κουτσογιαννόπουλος δραπέτευσε χάρη σε έναν πράκτορα των Άγγλων. Ο Κρις Γουντχάουζ εκφράζεται για τον πράκτορα αυτόν με απεριόριστο θαυμασμό. Ποιος ήταν ο δαιμόνιος εκείνος και μυστηριώδης τύ-

πος; Νά τι γράφει (άρθρο 2 Μαΐου 1965) χωρίς να φείδεται εγκωμίων:

«Μόνο αργότερα πληροφορήθηκα πώς ήρωας του έγχειρήματος ήταν ο Ίωάννης Πελέτης... Όπως φαίνεται είχε δωροδοκήσει με πολλές χρυσές λίρες ένα Γερμανό γραφιά, που έφτιαξε μιὰ διαταγή για τήν αποφυλάκιση του Κουτσογιαννόπουλου και τήν έχωσε ανάμεσα σε άλλα έγγραφα προς ύπογραφην από τον αρμόδιο ανώτερο Γερμανό αξιωματικό. Ήταν όγκος τὰ έγγραφα και ο ανώτερος δέν είχε καιρό νά τὰ περιεργασθῆ ένα-ένα. Τὰ ύπόγραψε, λοιπόν, όλα κορδόνι. Ένοιωσα μεγάλη ανακούφιση μαθαίνοντας τό νέο. Ωστόσο τό κατόρθωμα εκείνο δέν ήταν παρά ἡ ἀρχή τῆς ἐκπληκτικῆς σταδιοδρομίας του Ίωάννη, που ἔμελλε μέ τήν κατοπινὴ παράνομη δραστηριότητά του στήν κατεχόμενη Ἑλλάδα, ν' ἀναδειχθῆ ἕνας ἀπό τοὺς κορυφαίους μυστικούς πράκτορες ὄλου του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου».

Οργανώσεις

Ο «Προμηθεύς II» δεν ξαναφάνηκε. Αλλά εύκολα οι Άγγλοι τον αντικατέστησαν. Η προσφορά, όπως είπαμε, ήταν πληθωρική. Και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής στην υπ' αριθ. G-SI έκθεσή του (13 Νοεμβρίου 1944) προς το ελληνικό Γενικό Επιτελείο Στρατού αναγράφει:

«Κατὰ τήν διάρκειαν τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος ἡ Βρετανικὴ ὑπηρεσία, ἡ ὑπεύθυνος διὰ τήν παροχὴν πληροφοριῶν εἰς τὰς Συμμαχικὰς Διοικήσεις, ἐπὶ ὄλων τῶν ζητημάτων τῶν ἀφορῶντων τῇ δύναμιν, τῇ διάταξιν καὶ τὰς προθέσεις τῶν ἐχθρῶν, ἐχρησιμοποίησε τὰς ὑπηρεσίας μεγάλου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων ὑπηκόων. Μεταξὺ τούτων, περιλαμβάνονται ἀξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες ὄλων τῶν ὄπλων τῶν ἐλληνικῶν Δυνάμεων, ὡς καὶ ἀριθμὸς ἰδιωτῶν. Ἡ ἐπικοινωνία αὕτη ἐξετελέσθη μετὰ περιφανοῦς ἐπιτυχίας εἰς τὴν περιοχὴν Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς ὑπὸ τριῶν κυρίως ὁμάδων ἐργασίας, γνωστῶν ὑπὸ τὰ ὀνόματα ΟΜΗΡΟΣ – ΑΛΙΚΗ – ΚΟΔΡΟΣ...

»Ὅμας ΟΜΗΡΟΣ – Συνταγματάρχης Στυλιανὸς Κιτριλάκης, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Κων. Δόβα.

»Ὅμας ΑΛΙΚΗ – Πλοίαρχος Β.Ν. Εὐγένιος Βαλασάκης, βοηθούμενος καὶ ἀργότερον ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀντιπλοίαρχου Β.Ν. Κων. Χασιώτη.

»Ὅμας ΚΟΔΡΟΣ – Πλωτάρχης Β.Ν. Παναγιώτης Λυκουρέζος, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀντισμηνάρχου Ἀνδρέα Κυριακίδη καὶ ἀργότερον ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Μιχ. Ἀβέρωφ, ἰδιώτου.

»Συνολικῶς εἰς τὰς μυστικὰς αὐτὰς ὑπηρεσίας ἀπποχολοῦντο 400 ἄτομα».

Στο Κάιρο

Οι άνθρωποι αυτοί προσέφεραν πολλές υπηρεσίες στους Συμμάχους. Αλλά, τώρα πια, για τους Άγγλους εκείνο που ζύγιζε πρωτίστως ήταν οι βασικές οργανώσεις που διέθεταν σημαντικές αντάρτικες δυνάμεις. Και, ξαφνικά, στις αρχές Αυγούστου, ήρθε ένα επειγόν σήμα από το Κάιρο: το ΕΑΜ, ο ΕΔΕΣ και η ΕΚΚΑ να στείλουν αντιπροσωπεία για να συζητήσουν με τις συμμαχικές Αρχές τα ελληνικά προβλήματα.

Υλοποιούνταν έτσι μια παλιά πρόταση του Έντυ και του Κρις. Και, τώρα που ήρθε η ώρα της πραγματοποίησης, ήταν έτοιμος και ο ταχύς δρόμος προς τη Μέση Ανατολή. Ψηλά στη Νεράιδα της Πίνδου, όχι πολύ μακριά από το Περιούλι, την έδρα του Κοινού Γενικού Στρατηγείου, είχε κατασκευαστεί ένας διάδρομος προσγειώσης. Θα ερχόταν μια «Ντακότα» να παραλάβει τους απεσταλμένους. Ειδοποιήθηκαν οι τρεις οργανώσεις και στις 9 Αυγούστου είχαν συγκεντρωθεί στη Νεράιδα. Ήταν ο Καρτάλης της ΕΚΚΑ, ο Πυρομάγλου του ΕΔΕΣ, ο Τζήμας του ΕΑΜ. Την τελευταία στιγμή όμως κατέφθασε ο Γιώργης Σιάντος από την Αθήνα με τρία ακόμη στελέχη: τον Πέτρο Ρούσο, τον Ηλία Τσιριμώκο και τον Κ. Δεσποτόπουλο. Απαίτησε από τον Μάγερς να πάνε κι αυτοί μαζί με τον Τζήμα. Εκείνος υποχώρησε και έτσι η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ ήταν τετραμελής. Αλλά και ο Μάγερς θα συνόδευε τους Έλληνες απεσταλμένους. Όπως και ο ταγματάρχης Ουάλας που είχε έρθει στην Ελλάδα ως απεσταλμένος του Φόρεϊν Όφισ.

Τη νύχτα έφτασε η «Ντακότα» και προσγειώθηκε ομαλά. Μετά από δύο ώρες απογειωνόταν για το Κάιρο. Ήδη, όμως, στις 29 Ιουλίου είχε φτάσει εκεί, ακολουθώντας τον θαλάσσιο δρόμο, ο Γεώργιος Εξηντάρης ως εκπρόσωπος των δημοκρατικών κομμάτων. Έτσι, το μέγιστο μέρος του έθνους έμελλε να αντιπροσωπευθεί σε λίγο εκεί όπου θα αποφασίζονταν οι τύχες της Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ

ΤΑ «ΙΟΥΛΙΑΝΑ» ΤΟΥ 1943 ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ • ΣΤΑΣΕΙΣ ΠΑΛΙ
ΣΤΟΝ ΣΤΟΛΟ ΚΑΙ ΣΤΗ Π ΤΑΞΙΑΡΧΙΑ • Η ΜΟΝΟΜΑΧΙΑ ΚΟΜΜΑΤΩΝ
ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΑ • Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΛΩΝΕΙ: «ΘΑ ΕΠΑΝΕΛΘΩ»
• ΑΦΙΞΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑΣ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ • ΚΟΙΝΗ ΑΠΟΦΑΣΗ
ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ, ΚΟΜΜΑΤΩΝ, ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ • Ο ΤΣΩΡΤΣΙΛ ΚΑΙ
Ο ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΑΛΛΗΛΕΙΤΥΟΙ ΜΕ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ
• Η ΑΠΕΛΑΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ

ΕΝΩ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ κυριαρχούσε η προσδοκία της ταχείας απελευθέρωσης, στη Μέση Ανατολή έτρεφαν επίσης την ίδια αυταπάτη οι εξόριστοι Έλληνες. Το καλοκαίρι του 1943 οι Άγγλοι έκρυψαν και από τον βασιλιά και από την κυβέρνηση ότι η Σικελία και όχι η Ελλάδα θα ήταν το προγεφύρωμα της μεγάλης από τον Νότιο εισβολής. Αλλά και μετά το κύμα των απογοητεύσεων συνέχισαν να ελπίζουν ότι το προσεχές συμμαχικό άλμα θα γινόταν στις ελληνικές ακτές. Και το μακρινό νοσταλγικό όραμα της Ιθάκης ενέτεινε τη σύγχυση και τη νευρική κατάσταση που καταλάμβανε όσους είχαν δικαίωμα να έχουν γνώμη. Γιατί η γενική συναίσθηση ήταν ότι, εν όψει της αναμενόμενης απελευθέρωσης, στη μεν Ελλάδα επικρατούσε χάος, στη δε Μέση Ανατολή διάλυση. Και, πράγματι, μετά τις εξαρθρωτικές στάσεις στις ταξιαρχίες τον Μάρτιο του 1943, δεν φαινόταν ότι ο στρατός ξηράς είχε ξαναγίνει αξιόμαχος. Ακόμη και το πολεμικό ναυτικό, πάντα μαχητικό και οργανωμένο, συγκλονιζόταν μετά τον Μάρτιο από συνεχείς μικρές ή μεγαλύτερες εκδηλώσεις ανταρσίας.

Ο Ιούλιος του 1943 υπήρξε θυελλώδης στη Μέση Ανατολή. Καθώς η Σικελία βάρυσα ορθωνόταν και κάλυπτε το όραμα της ελεύθερης πατρίδας, άρχισαν οι αλυσιδωτές μικροεκρήξεις στα πολεμικά πλοία. Πρώτος ο *Ιέραξ* έδωσε το σύνθημα της ασυδοσίας. Πέντε ναύτες που μετατέθηκαν σε υπηρεσία ξηράς αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν το σκάφος. Για να αποφύγουν τη βίαιη απομάκρυνση, κλείστηκαν στο υπόφραγμα, μαζί με άλλους τριάντα που ήθελαν να συμμεριστούν την τύχη τους. Χρειάστηκε επίθεση με δακρυγόνα, κατά διαταγή του αρχιεπιστολέα του στόλου, αντιπλοίαρχου Μπενά, για να δαμαστούν. Παραπέμφθηκαν στο ναυτοδικείο, που

καταδίκασε στην ποινή του θανάτου –η οποία δεν εκτελέστηκε– τους αρχηγούς και σε πολυετείς φυλακίσεις τους άλλους. Στο αντιτορπιλικό *Μιαούλης*, ένα τμήμα του πληρώματος θέλησε να ταχτεί αλληλέγγυο με τους στασιαστές του *Ιέρακος*. Με δυσκολία κατεστάλη η εκδήλωσή τους. Και την επομένη οι στασιαστές του *Ιέρακος*, υπαξιωματικοί και ναύτες, που είχαν κλειστεί στο στρατόπεδο του Τομπρούκ, δραπέτευσαν, άρπαξαν αυτοκίνητα, έφτασαν ολοταχώς στην Αλεξάνδρεια και έξω από το κίριο του Υπουργείου Ναυτικών έκαναν θορυβώδεις σκηνές. Χρειάστηκε γενική κινητοποίηση και εκστρατεία του φρουραρχείου για να συλληφθούν και να ξαναφυλακιστούν.

Μια ταξιαρχία διαλύεται

Ο υπουργός Ναυτικών Σοφοκλής Βενιζέλος θέλησε να εκκαθαρίσει το Σώμα. Αλλά ήταν απαραίτητη η δυναμική υποστήριξη των αγγλικών Αρχών, την οποία εκείνες αρνήθηκαν. Ο πρωθυπουργός Τσουδερός ζήτησε να απελαθούν από την Αίγυπτο, τουλάχιστον ο συνταγματάρχης Ευριπίδης Μπακιριτζής και ο πρόεδρος της Ναυτεργατικής Ομοσπονδίας Καραγιάννης. Οι Αγγλοι και πάλι αρνήθηκαν. Και, στο μεταξύ, η θύελλα μετατοπίστηκε στις πολυπαθείς ταξιαρχίες του στρατού ξηράς, τις οποίες έπληξε με σφοδρότητα μεγαλύτερη. Από τον Μάρτιο του 1943, οι μονάδες αυτές φαίνονταν ήρεμες και πειθαρχικές. Οι νέοι διοικητές –ο συνταγματάρχης Μπεγέτης της 2ης Ταξιαρχίας και ο συνταγματάρχης Παπάς της 1ης– ήταν σεβαστοί στους φαντάρους και οι αισιόδοξοι άρχισαν να οικοδομούν πύργους ελπίδων ότι το κακό θα είχε περάσει. Αλλά, ξαφνικά, την 5η Ιουλίου η 2η Ταξιαρχία έπαψε πια να υπάρχει.

Ό,τι συνέβη εκείνη την ημέρα ξεπερνούσε τα γεγονότα του Μαρτίου. Η τιμωρία ενός οπλίτη του 6ου Τάγματος, του Δεληγιάννη, σε 20ήμερη φυλάκιση υπήρξε το έναυσμα. Ο διοικητής, αντισυνταγματάρχης Καλιώρης, διέταξε να μεταφερθεί προς έκτιση της ποινής του στις αγγλικές στρατιωτικές φυλακές. Αλλά οι στρατιώτες αντιπαθούσαν εκείνες τις φυλακές γιατί οι κρατούμενοι, κατά το αγγλικό σύστημα, υφίσταντο σκληρή μεταχείριση στην οποία περιλαμβανόταν και ο ξυλοδαρμός. Όταν διατάχθηκε η μεταφορά του Δεληγιάννη στις αγγλικές φυλακές, το 6ο Τάγμα αναστατώθηκε. Αμέσως παρουσιάστηκε στον διοικητή του τάγματος μια «Επιτροπή Στρατιωτών» και ζήτησε, με τελεσιγραφικό ύφος, να ανακληθεί η διαταγή. Εκείνος όμως, σε απάντηση, τους έδωσε και διέταξε την κράτησή τους. Τότε όλη η μονάδα φαινόταν να έχει καταληφθεί από βρασμό.

Ο ταξιαρχος Μπεγέτης πληροφορήθηκε τα γεγονότα αργά. Ανήσυχος, έτρεξε το πρωί στο 6ο Τάγμα συνοδευόμενος από τον επιτελάρχη του, ταγματάρχη Γεραμάνη. Το τάγμα βρισκόταν σχεδόν σε εξέγερση. Οι στρατιώτες ζητούσαν με κραυγές να φύ-

γει ο αντισυνταγματάρχης Καλιώρης. Ο ταξίαρχος κατόρθωσε να τους κατευνάσει, αλλά διέταξε τόσο ο Δελφιγιάννης όσο και οι άνδρες της «Επιροπής Στρατιωτών» να μεταφερθούν στις φυλακές της ταξιαρχίας. Πράγματι, ένα απόσπασμα της στρατονομίας 15 ανδρών, με επικεφαλής τον υπολοχαγό Ρήγα, τους παρέλαβε με αυτοκίβητα.

Ο φόνος

Στη διαδρομή, όμως, οι κρατούμενοι νόμισαν ότι τους μετέφεραν στις αγγλικές φυλακές. Πήδηξαν τότε από το τζιπ και άρχισαν να τρέχουν. Αλλά οι συνοδοί τους τους πυροβόλησαν και ο ένας από τους φυγάδες έπεσε νεκρός. Το φονικό επεισόδιο προκάλεσε αληθινή έκρηξη. Μαινόμενοι πολλοί φαντάροι του 6ου Τάγματος –πάνω από 150–, άρπαξαν τα όπλα τους και επιτέθηκαν εναντίον του Σταθμού Διοίκησης της Ταξιαρχίας. Κατανίκησαν την αντίσταση του πειθαρχημένου λόχου πολυβόλων που διοικούσε ο ταγματάρχης Ελ. Παπαγεωργακόπουλος και, βοηθούμενοι από πολλούς άνδρες του 5ου Τάγματος, που κι αυτό στασίασε, εισέβαλαν στον σταθμό. Οι στασιαστές επιτέθηκαν κατά των αξιωματικών. Ο ταξίαρχος Μπεγέτης τραυματίστηκε, ο επιτελάρχης δάρθηκε και ποδοπατήθηκε. Οι άλλοι χτυπήθηκαν με υποκόπανους. Η σκηνή ήταν άγρια και την παρακολουθούσε σιωπηλός με μάτια διάπλατα από τη φρίκη ο στρατιώτης-ιατρός Μαυρογένης. Δεν μπορούσε να διανοηθεί αυτό που έβλεπε. Και τραβήχτηκε σε μια γωνιά όπου τίναξε τα μυαλά του...

Οι στασιαστές άρπαξαν τον επιτελάρχη, 5 αξιωματικούς και 29 στρατιώτες που θέλησαν να αντιπαθούν, τους μετέφεραν με κραυγές στον καταυλισμό τους και τους έκλεισαν στο πειθαρχείο του τάγματος. Οι φαντάροι του 5ου Τάγματος ενώθηκαν μαζί τους. Τελικά, η στάση δαμάστηκε με την επέμβαση των Άγγλων, οι οποίοι διέταξαν τον αφοπλισμό της ταξιαρχίας. Τριακόσιοι οπλίτες και μερικοί κατώτεροι αξιωματικοί στάλθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Από το στρατοδικείο Τρίπολη-Ναμπλούς καταδικάστηκαν τέσσερις σε θάνατο χωρίς να εκτελεστούν. Αλλά η πολυπαθής μεγάλη μονάδα ουσιαστικά είχε διαλυθεί.

Λίγες ημέρες αργότερα –τέλη Ιουλίου– οι κρατούμενοι στο Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης Στρατού (ΓΚΕΣ) οπλίτες στασίασαν, κατέλαβαν εξ εφόδου το διοικητήριο και συνέλαβαν τον διοικητή, συνταγματάρχη Στ. Πρόκο. Αλλά ο υποδιοικητής, αντισυνταγματάρχης Σόλων Γκίκας, με μια ομάδα πειθαρχικών οπλιτών, αντεπιτέθηκε αστραπιαία και συνέτριψε τη στάση. Στο στρατοδικείο που ακολούθησε, δύο στασιαστές καταδικάστηκαν σε θάνατο. Και τουφεκίστηκαν... Αυτά ήταν τα «Ιουλιανά», όπως επονομάστηκε ο κύκλος εκείνος της αναταραχής.

Εκκαθάριση

Το πρόβλημα που αντιμετώπιζαν η κυβέρνηση και η διοίκηση του στρατού ήταν τεράστιο, γιατί η εκκαθάριση των μονάδων φαινόταν δυσκολότατη. Πώς και ποιοι να εκκαθαριστούν; Η διάβρωση ήταν ήδη τεράστια. Ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος γράφει (40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας, σελ. 422) ότι μετά την ανασυγκρότησή της (ύστερα από τις στάσεις του Μαρτίου 1943) η Ι Ταξιαρχία παρουσίαζε την εξής σύνθεση κατά μονάδες σε κομμουνιστές, αριστερών ιδεών και συμπαθούντες:

- »1ον Τάγμα (διοικητής αντισυνταγματάρχης Μαλασπίνας): 25%.
- »2ον Τάγμα (αντισυν/χης Μαραγκάκης): 20%.
- »3ον Τάγμα (ταγματάρχης Τσιριμπύλης): 70%.
- »1ον Σύνταγμα Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ (αντισυν/χης Δασκαρόλης): 50%.
- »Ἀντιαρματική Μοῖρα (ταγματάρχης Ἀμπατζόγλου): 70%.
- »Λόχος Πολυβόλων (λοχαγός Βλαστός): 50%.
- »Λόχος Μεταφορῶν (λοχαγός Φουντουλάκης): 50%.
- »Λοιπὰ μικρομονάδες: 50%».

Πιο μετριοπαθής ο στρατηγός Γ. Καραγιάννης (1940-1952, Το Δράμα της Ελλάδος, Αθήναι, σελ. 126, 187), δέχτηκε για τον Μάρτιο του 1943 τις εξής αναλογίες:

- «Ἀξιωματικοί:
  - »Συντηρητικοί, βασιλόφρονες καὶ μὴ 70%.
  - »Φανατικοὶ δημοκρατικοὶ 25%.
  - »Κομμουνισταὶ 5%.
- »Ὀπλίται:
  - »Συντηρητικοὶ 60%.
  - »Δημοκρατικοὶ 35%.
  - »Κομμουνισταὶ 5%».

Πρέπει ὅμως να σημειωθεῖ ὅτι σε ορισμένες μονάδες που είχαν διοικητές αποφασιστικούς η πειθαρχία τηρήθηκε αδιατάρακτη σε ὅλη την εποχὴ των καταγίδων.

Πάντως, η κυβέρνηση δεν αισθανόταν σίγουρη στα πόδια της. Η πεποίθησή της για την επικείμενη απελευθέρωση είχε γίνει ἀπόλυτη ἀφότου την 21η Μαΐου 1943 ο Λήπερ γνωστοποίησε στον βασιλιά και στον Τσουδερό ἕνα τεράστιας σημασίας σχέδιο: προέβλεπε ὅτι τα τμήματα του ελληνικού εδάφους που θα απελευθερώνονταν θα ἔμπαιναν ὑπὸ τη διοίκηση της Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Κυβέρνησης AMGOT (ἀπὸ τα αρχικά των λέξεων Συμμαχική Στρατιωτική Κυβέρνηση Κατεχομένων Εδαφών). Ήταν δυνατόν να διακανονίζονται τόσες λεπτομέρειες χωρίς να ἐπίκειται πραγματικά ἀπόβαση στην Ελλάδα; Ναι, ἀλλὰ με τι ἑνόπλες δυνάμεις θα συμμετείχε η ελληνική κυβέρνηση στις επιχειρήσεις της απελευθέρωσης και κατόπιν θα ἀναλάμβανε την ἐμπέδωση της τάξης;

Αυτό ήταν ένα αγχώδες πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι κυβερνητικοί παράγοντες στο Κάιρο. Υπήρχε όμως και ένα άλλο πρόβλημα εξίσου συνθλιπτικό: ο βασιλιάς.

Θρόνος και Λαός

Η 4η Αυγούστου είχε εκλείψει πια και τυπικά και ουσιαστικά στη Μέση Ανατολή. Απέμενε όμως ο Γεώργιος. Αποτελούσε στόχο τόσο των δημοκρατικών της Μέσης Ανατολής όσο και των πολιτικών κομμάτων της κατεχόμενης Ελλάδας. Με εξαίρεση την ομάδα του Ντίνου Τσαλδάρη του Λαϊκού Κόμματος.

Η σφοδρότητα των επιθέσεων της πρώτης κατηγορίας ήταν βέβαια ακράτητη. Κύριο πρόσχημα τα στασιαστικά κινήματα των ενόπλων δυνάμεων είχαν –μετά τον εκδημοκρατισμό της κυβέρνησης και του κρατικού μηχανισμού– την παρεμπόδιση του Γεωργίου να επιστρέψει πριν διεξαχθεί δημοψήφισμα. Και στην Ελλάδα όμως τα δημοκρατικά κόμματα και οι οργανώσεις τον ίδιο σκοπό είχαν. Τον Φεβρουάριο του 1942 τα παλιά αστικά κόμματα, εκτός της ομάδας Τσαλδάρη, είχαν υπογράψει κοινή συμφωνία ότι θα αντιτάσσονταν στην άμεση επάνοδο του βασιλιά. Στις 22 Απριλίου 1943 ο πρωθυπουργός Τσουδερός έπαιρνε ένα σκληρό μήνυμα του Θ. Σοφούλη από την Αθήνα:

«...Ούτε ή άπελευθέρωσις προσδοκᾶται πραγματική, ούτε ή χώρα σώζεται, ἐφ' ὅσον ή πληγή τοῦ ζητήματος τοῦ βασιλέως παραμένει ἀνοιχτή. Δέν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος ὀριστικῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ ζητήματος τούτου ἀπό τήν ἐλευθέραν ψῆφον τοῦ λαοῦ μετὰ τήν ἀπελευθέρωσι τῆς χώρας».

Μετά από δύο εβδομάδες, έφτανε κοινή δήλωση των πολιτικών αρχηγών Θ. Σοφούλη, Γ. Καφαντάρη, Γ. Παπανδρέου, Στυλ. Γονατά, Πέτρου Ράλλη και Αλεξ. Μυλωνά. Δήλωναν τη συμφωνία τους προς το μήνυμα του Σοφούλη και τόνιζαν:

«Ἀπόπειρα ἐπιστροφῆς τοῦ βασιλέως χωρίς προηγουμένη λαϊκήν κύρωσιν θά ἦτο τερατώδης πλάνη. Εἶναι μέγιστον λάθος νά πιστεύεται ὅτι ὑπάρχει δυνατότης ἐπιβολῆς αὐθαιρέτου λύσεως. Μετὰ πέντε ἔτη δικτατορικῆς τυραννίας ή κυρίαρχος βασιλική θέλησις εἶναι ἀδύνατος».

Μπροστά σε αυτή την οξυτίτα, και εν όψει της απελευθέρωσης, η κυβέρνηση αντιλήφθηκε ότι έπρεπε να πάρει θέση. Αλλά ήδη τα περισσότερα από τα 8 μέλη της, μολονότι η παραμονή τους στα υπουργεία εξαρτιόταν από τη βούληση του βασιλιά, είχαν ταυτιστεί με τους πολιτικούς αρχηγούς της Ελλάδας. Άλλωστε, η κυβέρνηση εκείνη ήταν ουσιαστικά παλαιοδημοκρατική, παλαιοβενιζελική. Σκιρτούσε από τις αναμνήσεις της εποχής της αβασιλεύτου. Και χωρίς να φτάνει έτσι εκεί –στην αβασίλειτο– αντιλαμβανόταν πως έπρεπε να ξεκαθαριστεί η βασιλική τοποθέτηση, κατά τρόπο που θα ικανοποιούσε τους δημοκρατικούς, οι οποίοι υποτίθεται ότι αντιπροσώπευαν τη μεγάλη πλειοψηφία μέσα στην Ελλάδα.

Οι Βρετανοί

Υπήρχε όμως και η αγγλική κυβέρνηση, η οποία ήταν ανένδοτα προσκολλημένη στον βασιλιά. Και έναν είχε μόνο οραματισμό: να επανέλθει ο Γεώργιος τροπαιοφόρος στην Ελλάδα, επικεφαλής των ελληνικών δυνάμεων, μαζί με τις συμμαχικές απελευθερωτικές δυνάμεις. Ο Βρετανός πρεσβευτής Λίπερ πληροφορήθηκε τις προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Και ανήσυχος έσπευσε την 1η Ιουλίου να καλέσει τον αντιπρόεδρο Ρούσο, καθώς και τον υπουργό Στρατιωτικών Β. Καραπαναγιώτη. Ακολούθησε δραματική συζήτηση μεταξύ τους.

«Τι σκοπό έχετε;» ρωτούσε ο Λίπερ. «Να υποχρεώσουμε τον βασιλιά να κάνει δήλωση προς τον λαό ότι δεν θα επιστρέψει πριν από την έκφραση της θελήσεώς του». «Αυτό είναι αδύνατον!» φώναξε ο Λίπερ. «Δεν μπορεί να δεσμευτεί ο βασιλιάς».

Ελευθερωτής;

Οι διαξιφισμοί συνεχίστηκαν. Και τα απόρρητα αρχεία του Φόρεϊν Όφισ, που είδαν το φως το 1971, περιλαμβάνουν ένα μνημόνιο του παρισταμένου συμβούλου της Βρετανικής Πρεσβείας Έντουαρντ Ουώρρενς για τη συζήτηση (εφημερίδα *Ακρόπολης* Αθηνών, 9 Μαρτίου 1972). Το μνημόνιο αναγράφει:

«Ο πρεσβευτής της Α. Μ. είπε ήτο έντιμότερον να λεχθῆ εἰς τὸν ἐλληνικὸν λαὸν εἰλικρινῶς ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ συνῶδενε τὸν σύμμαχον ἀνάτατον διοικητὴν ὡς ἀνάτατος ἀρχηγὸς τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων. Ὁ στρατηγὸς Οὐἴλσον ήτο τῆς ἰδίας γνώμης καὶ θεωροῦσε ὅτι ἡ παρουσία τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος θὰ ἔδιδε εἰς τὰς ἐλληνικὰς δυνάμεις καλύτεραν θέσιν μέσα εἰς τὴν συμμαχικὴν δύναμιν, ἐὰν τὰς συνῶδενε ὁ Βασιλεὺς.

»...Πληροφορίαι πού εἶχαν ληφθῆ προσφάτως ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀπεδείκνυναν αὐξανομένην ἐχθρότητα πρὸς τὸν κομμουνισμὸν καὶ ἓνα γενικὸν αἴσθημα ὅτι ὁ λαὸς ἤθελε εἰρήνην καὶ σταθερότητα. Μία ἐξαγγελία ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ ἔφθανε μαζί με τὰ στρατεύματά του, θὰ παρείχε ἓνα στοιχεῖον ἐνότητος καὶ συνεχείας καὶ θὰ προκαλοῦσε τοιοῦτοτρόπως μεγάλην ἱκανοποίησιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Θὰ δυσαραεστοῦσε μόνον τὴν μειοψηφίαν, ἡ ὁποία ἤθελε νὰ ἐγκαταστήσῃ τὴν ἰδικῆς της μορφῆς δικτατορίαν.

Τα 90%

»Ο κ. Ρούσος εἶπε ὅτι οἱ Βρετανοὶ ἦσαν, βεβαίως, καλύτερα πληροφορημένοι περὶ τῶν συνθηκῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ὅ,τι ήτο ἐκεῖνος (ὑπονοῶν ἔτσι ὅτι αἱ βρετανικαὶ Ἀρχαὶ δὲν διεβίβαζαν πληροφορίας ὡς ὠφειλαν), ἀλλὰ ήτο ἐντελῶς βέβαιος ὅτι τὰ 90% τοῦ λαοῦ ἦσαν ἀποφα-

οισμένοι νά μὴ δεχθῶν τὸν Βασιλέα εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν προτεινόμενον τρόπον. Κατὰ τὰς συζητήσεις εἰς τὴν κυβερνησιν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ὁ πρωθυπουργὸς εἶχε ἀναγνώσει μίαν ἔκθεσιν, ἡ ὁποία ἔλεγε αὐτὰ. Ἐπομένως, θὰ ἦτο πολὺ καλύτερον νά μὴ προκληθῇ ὁ λαὸς μὲ τὸ νά περιληφθῇ εἰς τὴν δῆλωσιν ὁ,τιδήποτε σχετικῶς πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ Βασιλέως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Βασιλεὺς θὰ ἠδύνατο, ὅταν ἤρχετο ὁ καιρὸς, νά ὑπάγῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀρχηγὸς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, κατὰ τὸ Σύνταγμα. Ἐὰν τὸ ζήτημα τοῦτο ἠγείρετο τώρα, θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἓνα πλήρες ρῆγμα μὲ τὸν λαὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα...

Ἡ ἀγγλοφιλία

»Ἀπαντῶντες εἰς παρατήρησιν τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Α.Μ., ὅτι ὁ κ. Ρουσσὸς ἐβάσιζε τὸ ἐπιχειρημὰ του ἐπὶ ἐσφαλμένων πληροφοριῶν, τόσοσιν ὁ κ. Ρουσσὸς ὅσον καὶ ὁ κ. Καραπαναγιώτης, εἶπαν ὅτι ὄλαι αἱ πληροφορίες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα συνεφώνουν εἰς τὸ ὅτι ἡ πλειοψηφία ἦτο ἐναντίον τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Βασιλέως – καμμία πληροφορία δὲν ἐλήφθη πού νά εὖνοῃ τὴν ἐπιστροφήν του. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Α.Μ. ἠμφεσβήτησε τοῦτο καὶ εἶπε ἐν συνεχείᾳ ὅτι ἓνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα αἰσθήματα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο ἡ ἀγγλοφιλία. Τοῦτο ὄφειλε νά ληφθῇ ὑπ' ὄψιν. Ἐὰν ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ἤθελε νά ἐπιστρέψῃ ὁ Βασιλεὺς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διαρκούντος τοῦ πολέμου, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἐδέχετο τὴν ὑπόδειξιν αὐτήν. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἀπεφάσιζε μόνος του. Ὁ κ. Καραπαναγιώτης ἠρώτησε τότε μὲ ὀξύτητα κατὰ πόσον ὁ πρεσβευτὴς τῆς Α.Μ. ἔθετε τὴν Ἑλλάδα πρῶτην ἢ τὸν Βασιλέα πρῶτον. Ὁ πρεσβευτὴς ἀπήντησε ἀμέσως, ὅτι προδήλως τὴν Ἑλλάδα ἔθετε πρῶτην. Ἐπικολούθησε ἓνας διαξιφισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὑπηρεσίας πού προσέφερε ὁ μακαρίτης Μεταξᾶς εἰς τὴν χώραν του. Ὁ κ. Ρουσσὸς καὶ ὁ κ. Καραπαναγιώτης ἠρνήθησαν ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἔκαμε ὁ,τιδήποτε διὰ νά προπαρασκευάσῃ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν διὰ τὸν ἀγῶνα. Ὁ πρεσβευτὴς ἀντέτεινε ὅτι ἡ Ἑλλάς δὲν ἦτο ἀπαρασκευὸς περισσώτερον ἀπὸ ἄλλας μικρὰς χώρας... Οἱ κ.κ. Ρουσσὸς καὶ Καραπαναγιώτης ἰσχυρίσθησαν τότε ὅτι μιά δῆλωσις διὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Βασιλέως εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ προκαλοῦσε διαμάχην καὶ ἀντιμοναρχικὰ αἰσθήματα. Ἡ μνεία τῆς εἰσόδου τοῦ Βασιλέως ὡς ἀρχιστρατήγου, θὰ εἶχε πολὺ κακὸν ἀποτέλεσμα, λαμβανομένης τῆς ἱστορίας τῶν ἐκ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας διοικητῶν εἰς τὸ στράτευμα κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, ἰδίως τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου...»

Η δήλωση

Η πίεση του Λήπερ συνεχίστηκε αμείωτη. Και, τελικά, προέκυψε μια συμβιβαστική φόρμουλα: την 4η Ιουλίου ο Γεώργιος απύθυνε ραδιοφωνικό μήνυμα στον ελληνικό λαό στο οποίο τόνιζε:

«Αί προϋποθέσεις διά την ἐλευθέραν ἔκφρασιν τῆς λαϊκῆς θελήσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν μέχρις ὅτου ἡ χώρα μας παύσει νὰ εἶναι θέατρον πολέμου. Συνεφωνήθη συνεπῶς εὐθύς ὡς ἡ ἀσφάλεια τῆς χώρας μας εἶναι πλήρης καὶ αἱ ἀνάγκαι τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τὸ ἐπιτρέψουν, νὰ διεξαχθοῦν ἐλευθεραὶ καὶ γενικαὶ ἐκλογαὶ διὰ μίαν συντακτικὴν συνέλευσιν. Καὶ σᾶς δηλώνω ὅτι αἱ ἐκλογαὶ αὐταὶ θὰ λάβουν χώραν ἐντὸς ἑξαμήνου ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ὡς καθώρισεν ἡδη ἡ κυβέρνησίς μου. Ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι οὐδεὶς Ἕλλην θὰ εὐρεθῆ ὅπως νὰ μὴ σεβασθῆ –καὶ πρῶτος ἐγὼ– τὰς ἀποφάσεις τῆς συντακτικῆς συνέλευσεως».

Η βασιλική εκείνη δήλωση κάθε άλλο παρά ικανοποιούσε τους δημοκρατικούς αρχηγούς στην Ελλάδα. Τουναντίον, προκάλεσε την εξέγερσή τους. Και στάλθηκε αμέσως ο Γ. Εξηντάρης στο Κάιρο –έφτασε, όπως είδαμε, στις 29 Ιουλίου– για να τονίσει ότι ήταν απαράδεκτη η επιστροφή του Γεωργίου πριν από τη διενέργεια ευνοϊκού δημοψηφίσματος. Μετά από λίγες ημέρες έφτασε και η αντιπροσωπεία των ανταρτών από τα βουνά.

Οι άνθρωποι των βουνών

Ήταν πρωί της 10ης Αυγούστου 1943 όταν η «Ντακότα» από τη Νεράιδα αποβίβασε στο δυτικό αεροδρόμιο του Καΐρου τούς έξι αντιπροσώπους. Η ελληνική κυβέρνηση δεν γνώριζε την άφιξή τους. Ο Λήπερ ισχυρίστηκε ότι δεν είχε προειδοποιηθεί ούτε ο ίδιος:

«Μοῦ εἶχε καταστήσει γνωστὸν τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς μὴ ἢ δυὸ ἡμέρες προηγουμένως –ἔγραφε ἀργότερα– ὅτι θὰ φθάναν ἀντιπρόσωποι τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν γιὰ νὰ συζητήσουν στρατιωτικὰ ζητήματα μὲ τὸ Στρατηγεῖον, ἀλλ' οὔτε ποιοὶ ἦσαν ἤξερα, οὔτε ὅτι ἦσαν ἀποκλειστικῶς πολιτικὰ πρόσωπα. Μὴ ἐκτιμήσας τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀποστολῆς, δὲν εἰδοποίησα οὔτε Τσουδερόν οὔτε βασιλέα».

Οποσδήποτε, όμως, οι έξι αντιπρόσωποι έγιναν δεκτοί αμέσως από το Στρατηγεῖο και το Γραφεῖο Ειδικῶν Επιχειρήσεων που ασχολούνταν με τον ανταρτοπόλεμο στην Ελλάδα. Την επομένη κάλεσε ο Λήπερ στο σπίτι του σε γεύμα μόνο την ΕΑΜική αντιπροσωπεία. Και την ώρα του καφέ παρουσιάστηκε ο βασιλιάς. Χαμογελώντας ελαφρά, με αρκετή διαχυτικότητα, έμεινε μαζί τους. Θα έβλεπε με περιέργεια εκείνους τους αποφασιστικούς άνδρες, που ανάμεσά τους υπήρχαν πολιτικοί εξαιρετι-

κής ωριμότητας. Του διερμήνευσαν την ανάγκη να παραμείνει στο εξωτερικό, μέχρι τη διενέργεια δημοψηφίσματος. Αλλά ο βασιλιάς έμενε αμετακίνητος στη δήλωση της 4ης Ιουλίου. Και η αψιμαχία έληξε άπρακτη. Τώρα όμως το ΕΑΜ ήταν ευθυγραμμισμένο πια με τ' άλλα πολιτικά κόμματα. Είχε εγκαταλείψει τη θέση που τηρούσε από την ίδρυσή του, να μη θίγει το θέμα βασιλιάς. Η θέση εκείνη είχε αποδώσει ό,τι ήταν δυνατόν να αποδώσει. Συνετέλεσε όχι λίγο στο να αποκτήσει την ισχύ που απέκτησε. Αλλά τώρα ήταν ξεπερασμένη. Και, προπαντός, με την εντύπωση πως επίκειται η απελευθέρωση, το ΕΑΜ αντιλαμβανόταν πως τα προβλήματα άλλαζαν περιεχόμενο. Ένα από αυτά ήταν φυσικά ο βασιλιάς. Ή, ακριβέστερα, η επιστροφή του βασιλιά.

Το ΕΑΜ δεν μπορούσε πια παρά να ταχθεί και αυτό με την άποψη των άλλων αντιστασιακών: να μην επανέλθει πριν από δημοψήφισμα. Πρότεινε όμως ταυτόχρονα, διά στόματος των αντιπροσώπων του, να σχηματιστεί κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Και έδιδε την προτεραιότητα στην πρόταση αυτή.

Και ο Κομνηνός Πυρομάγλου για λογαριασμό του ΕΔΕΣ ζητούσε κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Αλλά έδινε την προτεραιότητα στη μη επιστροφή του βασιλιά. Πώς όμως ενεργούσε έτσι; Δεν είχε αποδεχτεί ήδη ο Ζέρβας το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή την επιστροφή του βασιλιά; Ναι, αλλά ας μην ξεχνάμε ότι ο ατυχής αρχηγός του Ζέρβα, ο Πυρομάγλου, αγνοούσε τι ακριβώς είχε διαμηνύσει ο αρχηγός στον Γεώργιο και τον Τσώρτσιλ. Έτσι, δεδομένου ότι και ο Καρτάλης ήταν κατά του βασιλιά, όλοι οι αντιστασιακοί ήταν ενωμένοι στο κείμενο αυτό πρόβλημα και, όπως έμελλε ευθύς αμέσως να αποδειχθεί, όχι μόνο οι αντιστασιακοί.

Γενική συμφωνία

Την ίδια ημέρα, η αντιπροσωπεία των έξι επισκέφθηκε τον πρωθυπουργό. Συμφώνησαν να γίνει κοινή συνεδρίαση με το Υπουργικό Συμβούλιο, η οποία πραγματοποιήθηκε μετά από δύο ημέρες. Τώρα είχαν προστεθεί ο Γ. Εξηντάρης και ο αρχηγός του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος Π. Κανελλόπουλος. Και επήλθε πλήρης συμφωνία: θα απευθύνονταν όλοι μαζί στον βασιλιά και θα αξίωναν να υποσχεθεί μη επάνοδο μέχρι του δημοψηφίσματος. Ήταν όμως αξιοσημείωτη η προσχώρηση του Π. Κανελλόπουλου. Τον Φεβρουάριο του 1942 είχε αρνηθεί να υπογράψει με τους άλλους πολιτικούς αρχηγούς συμφωνία κατά του βασιλιά. Τη χαρακτήρισε ανεδαφική, γιατί τότε μέσα στην Ελλάδα προείχε η αντίσταση, που έπρεπε να έχει όσον το δυνατόν πιο ευρεία, παλλαϊκή μορφή. Κάθε θέση κατά του Γεωργίου θα προκαλούσε διάσπαση και άμβλυση της αντίστασης. Τώρα στη Μέση Ανατολή τάχθηκε υπέρ της δέσμευσης του βασιλιά, γιατί οι όροι ήταν αντίστροφοι. Προκαλούσε ήδη διάσπαση η απόφασή του να επιστρέψει αμέσως.

Υλοποιώντας τις ενέργειές τους, οι αντιπρόσωποι των βουνών, ο Π. Κανελλόπουλος και ο Γ. Εξηντάρης, υπέβαλαν στον πρωθυπουργό την παρακάτω κοινή δήλωση:

«*Έν Καΐρω τῆ 17 Αὐγούστου 1943*

»Πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως

»κ. Ἐμμ. Τσουδερόν

»Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἐκπρόσωποι τῶν ὑποσημειουμένων Κομμάτων καὶ ὀργανώσεων διεπιστώσαμεν ὁμοφώνως, ὅτι, χάριν τῆς Ἐθνικῆς Ἐνότητος, ἥτις μόνη διασφαλίζει τὴν εὐδόωσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγώνος καὶ τὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς χώρας, παρίσταται ἀνάγκη νὰ δηλωθῆ ὑπευθύνως, ὅτι ὁ Βασιλεὺς δὲν θέλει ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὶν ἢ ὁ Λαὸς ἀποφανθῆ ἐπὶ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος. Τὴν πλήρη ἐν προκειμένῳ ὁμοφωνίαν μας ὡς ἐκπροσώπων τοῦ μεγίστου μέρους τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης, ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ καταστήσωμεν πρὸς Ὑμᾶς γνωστήν καὶ δι' Ὑμῶν πρὸς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον.

»Ἐπὶ τούτοις δεχθῆτε, παρακαλοῦμεν, Κύριε Πρόεδρε, τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐξαιρέτου τιμῆς μεθ' ἧς διατελοῦμεν.

»Διὰ τὰ Κόμματα τοῦ Δημοκρατικοῦ Συνασπισμοῦ: Γ. ΕΞΗΝΤΑΡΗΣ.

»Διὰ τὸ Ἐθνικὸν Ἀπελευθερωτικὸν Μέτωπον (Ε.Α.Μ.): ΗΛ. ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ, Π. ΡΟΥΣΣΟΣ, Α. ΤΖΗΜΑΣ, Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ.

»Διὰ τὸν Ἐθνικὸν Δημοκρατικὸν Σύνδεσμον (ΕΔΕΣ): Κ. ΠΥΡΟΜΑΓΛΟΥ.

»Διὰ τὴν Ἐθνικὴν καὶ Κοινωνικὴν Ἀπελευθέρωσιν (ΕΚΚΑ): Γ. Α. ΚΑΡΤΑΛΗΣ.

»Διὰ τὸ Ἐθνικὸν Ἐνωτικὸν Κόμμα: Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ».

Στις 19 Αυγούστου συνήλθε το Υπουργικό Συμβούλιο. Και ομόφωνα υιοθέτησε τη δήλωση των άλλων. Το πρακτικό της ιστορικής συνεδρίασης έχει ως εξής:

«Συνεδρία Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου

»19 Αὐγούστου 1943

»Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἀφίξεως τοῦ κ. Γ. Ἐξηντάρη ὡς ἀντιπροσώπου τῶν Δημοκρατικῶν Πολιτικῶν Κομμάτων ὡς καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν μαχομένων ἀνταρτικῶν ὀργανώσεων (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ καὶ ΕΚΚΑ), οἱ ὅποιοι ἤλθον ἤδη εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ἀνέπτυξαν εἰς αὐτὸ τοὺς λόγους τῆς ἀφίξεώς των, προσέθεσεν ὅτι οἱ ἀνωτέρω μετὰ τοῦ ἐνταῦθα διαμενοντος κ. Π. Κανελλοπούλου, ὡς ἐκπροσώπου τοῦ Ἐνωτικοῦ Κόμματος, ἀπέστειλαν εἰς αὐτὸν ἔγγραφον δήλωσιν διὰ τῆς ὁποίας ζητοῦν ἐν ὄνό-

ματι τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ὅπως ἀπὸ τοῦδε ὁ Βασιλεὺς δηλώσῃ, ὅτι δὲν προτίθεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς διενεργείας τοῦ Δημοψηφίσματος.

»Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως θεωρεῖ ἀναγκαῖον νὰ τονίσῃ ὅτι οἱ Ἀντιπρόσωποι τῶν ὀργανώσεων ἀφίκοντο χωρὶς προηγουμένως νὰ ἐρωτηθῇ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἀγνοία τῶν μελῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὡς ταῦτα ἐδήλωσαν.

»Μετὰ συζήτησιν τὰ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου λαμβάνοντα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐξ ὄλων τῶν ἐξ Ἑλλάδος πληροφοριῶν ἐξάγεται, ὅτι ἡ ἀνωτέρω αἴτησις ἀποτελεῖ θέλησιν τῆς μεγίστης πλειοψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὅτι ἡ μὴ ἐπάνοδος τοῦ Βασιλέως πρὸ τοῦ Δημοψηφίσματος εἶναι ἀπολύτου χρησιμότητος πρὸς ἀποφυγὴν ταραχῶν καὶ ἐνδεχομένως αἵματοχυσίας δηλοῦν ὁμοφώνως ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἀπόψεις συμπίπτουν καὶ μὲ τὰς ἰδικὰς τῶν καὶ ἐξουσιοδοτοῦν τὸν κ. Πρόεδρον ὅπως ἀνακοινώσῃ τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα.

»Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον

»Ὁ Πρόεδρος

»Ε. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ

»Τὰ Μέλη

»Γ. ΡΟΥΣΣΟΣ, Σ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Π. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ,

Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ, Σ. ΘΕΟΦΑΝΙΔΗΣ».

Ἡ κυβέρνησις ἐσπευσε νὰ γνωστοποιήσῃ στον Γεώργιο τὴν ἀπόφασίν της. Ἦταν μὴ δραματικὴ ὁμοφωνία. Πού θα στηριζόταν ὁ βασιλιάς γιὰ νὰ τὴν ἀντικρούσῃ; Εἶχε ἀπέναντί του τοὺς εκπροσώπους τοῦ συνόλου σχεδὸν τοῦ λαοῦ. Κανονικὰ θα διακαιοῦνταν κανεὶς νὰ περιμένει ὅτι, μὴν μπορώντας νὰ ἐρθεῖ ἀντιμέτωπος σὲ μὴ τόσο ἰσχυρὴ παράταξιν, θα υπέκυπτε.

Κεραυνοί

Ἀλλὰ ἐκεῖνες τὶς ἡμέρες στο Κεμπέκ τοῦ Καναδά γινόταν ἡ μεγάλῃ Διάσκεψιν τοῦ Προέδρου τῶν Ἡν. Πολιτειῶν Ρούσβελτ καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας Τσώρτσιλ, γιὰ τὴν ρύθμισιν τῶν μεταπολεμικῶν προβλημάτων. Καὶ ὁ βασιλιάς ἐσπευσε νὰ ἀπευθυνθεῖ πρὸς αὐτοὺς μὲ τὸ ἐξῆς τηλεγράφημα μὲ ἡμερομηνία 19 Αυγούστου 1943:

«1. Τὴν 4ην Ἰουλίου ἐδήλωσα εἰς τὸν λαόν Μου, ὅτι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Χώρας θὰ κληθῇ νὰ δηλώσῃ δι' ἐλευθέρων ἐκλογῶν ὑπὸ ποῖον πολίτευμα θέλει νὰ ζῆσῃ.

»2. Αντιμετωπίζω ξζαφνα μίαν περίεργον κατάστασιν, ή όποία έδημιουργήθη με την άπρόοπτον άφιξιν ώρισμένων προσώπων έξ Έλλάδος, οί όποιοι λέγεται ότι αντιπροσωπεύουν διαφόρους άνταρτικάς ομάδας. Έπιπροσθέτως είς αντιπρόσωπος ώρισμένων παλαιών πολιτικών κομμάτων, τά όποία έπιθυμούν νά με πίεςουν νά δηλώσω ότι θά έπιστρέψω μόνον κατόπιν του δημοψηφίσματος, τό όποιον θά άποφασίση περί του μελλοντικού πολιτεύματος.

»3. Η αίτησις αυτή έγείρει νέας άπόψεις επί των όποίων έπιθυμώ νά σās συμβουλευθώ πριν ή ληφθούν άποφάσεις. Είμαι ένάντιος νά λάβω όριστικήν άπόφασιν. Διότι εκείνο τό όποιον προτείνεται, αν και κυρίως Έλληνικόν ζήτημα, δύναται νά έχη άντίκτυπον έξω της Έλλάδος, όπερ δύναται εύκόλως νά δημιουργήση προηγουμένον ή νά επηρεάση έξελίξεις είς άλλα κράτη ιδιαίτέρως είς τά Βαλκάνια. Τό φαινομενικώς τοπικόν αυτό ζήτημα ίσως λάβη εύρύτερον χαρακτήρα. Ύπ' αυτές τάς συνθήκας θά έξετίμων πολυ την συμβουλήν σας ως προς την ακολουθητέαν γραμμήν, ή όποία, υπό τάς παρούσας συνθήκας, ήθελεν έξυπηρετήσει καλύτερον την Έλλάδα και τά Ήνωμένα Έθνη.

»4. Προσωπικώς επί του παρόντος κλίνω ύπέρ της ιδέας νά συνεχίσω επί των γραμμών που συνεφωνήσαμεν προτου άναχωρήσω από την Άγγλίαν. Νομίζω ότι θά έπρεπε νά έπιστρέψω με τον Στρατόν μου είς την Έλλάδα, έστω και άν μετά μικράν παρέλευσιν χρόνου άνεχώρουν είς τό έξωτερικόν διά νά εργασθώ διά τά έθνικά συμφέροντα μεταξύ των Συμμάχων μας, τουτο δέ άν αι μετέπειτα έξελίξεις τό ύπεδεικνυον ως όρθόν.

»ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'».

Το βασιλικό όμως τηλεγράφημα δεν απέδιδε την αλήθεια. Η, για να μεταχειριστούμε τους όρους χωρίς δισταγμούς, αποτελούσε πλήρη παραποίηση της πραγματικότητας.

Απέκρυπτε τις διαστάσεις που είχε ο ρόλος του Εξηνιάρη: ότι εκπροσωπούσε όχι ορισμένα παλαιά κόμματα, αλλά το σύνολο των παλαιών κομμάτων εκτός της ομάδας Ντίνου Τσαλδάρη. Απέκρυπτε ότι και ο Π. Κανελλόπουλος είχε ταχθεί τώρα με τα παλαιά κόμματα και συνυπέγραφε την εναντίον του βασιλιά άπόφαση. Απέκρυπτε –το κυριότερο– ότι και αυτή η κυβέρνηση σύσσωμη, μαζί με τον πρωθυπουργό της, είχε συνταχθεί με όλους τους άλλους εναντίον της επιστροφής του. Απέκρυπτε, γενικά, ότι ουσιαστικά το σύνολο σχεδόν εκείνων που εκπροσωπούσαν το έθνος είχαν τώρα σχηματίσει αρραγές μέτωπο κατά της βασιλικής επανόδου. Ήταν φυσικό να μην επιτρέψουν στον Ρούσβελτ και στον Τσώρτσιλ να σχηματίσουν σαφή εικόνα

των ελληνικών πραγμάτων εκείνης της στιγμής. Όπως δε ήταν απασχολημένοι με κολοσσιαία προβλήματα, δεν θα κάθονταν να εξονυχίσουν την περίπτωση της Ελλάδας και να διυλίσουν το τηλεγράφημα του βασιλιά.

Και η απάντησή τους ήρθε αμέσως, υπό μορφή διπλού κεραυνού.

Ο Τσώρτσιλ έλεγε στον Γεώργιο:

«Έλαβον τὸ μήνυμα τῆς Μεγαλειότητός σας. Τολμῶ νὰ εἶπω ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τῆς κυβερνήσεως τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος (τῆς Ἀγγλίας), ἡ γραμμὴ ἢ χαραχθεῖσα διὰ τῶν δηλώσεών σας τῆς 4 Ἰουλίου, εἶναι ἡ δυναμένη νὰ ἐξυπηρετήσῃ καλύτερον τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐλπίζω ὅτι ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφύγῃ νέας δηλώσεις ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰδικὴν σας θέσιν, ὅταν ἀπελευθερωθῇ ἡ Ἑλλάς».

Αλλά, προς έκπληξη κυβέρνησης και αντιπροσώπων, και η απάντηση του προέδρου Ρούσβελτ ήταν ταυτόσημη:

«Ἐλπίζω, ὅτι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς κοινῆς πολεμικῆς προσπάθειάς ὅλοι οἱ Ἕλληνες θὰ ἀποδεχθοῦν τὸ πρόγραμμα πού ἐδηλώθη εἰς τὸ ραδιοφωνικὸν διάγγελμα τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος τῆς 4ης Ἰουλίου, εἰς ἐγγύησιν, ὅτι θὰ ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν ἐλευθέρως μετὰ τὸν πόλεμον νὰ ἐκφράσουν τὰς πολιτικὰς τῶν ἀπόψεϊς ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον...»

Οι πάντες τότε κατάλαβαν ότι έχασαν το παιχνίδι. Η αντιπροσωπεία του βουνού ήταν ο μέγας πτημένος.

Απέλαση

Τον επίλογο του δραματικού ταξιδιού τον δίνει με ενάργεια ο Κομνηνός Πυρομάγλου στο βιβλίο του Ο Δούρειος Ίππος (Α', σελ. 157-159).

«Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, ἓνα ἀπόγευμα, ἐλάβαμε τὴ διαταγὴ νὰ ἐγκαταλείψουμε τὸ Κάιρο. Τὴν διαταγὴ μᾶς τὴν ἀνεκοίνωσε ὁ ἀρχιστράτηγος Οὐῆλσον καὶ γιατί ἔθεωρούμεθα στρατιωτικοί, ὑπαγόμενοι ὑπὸ τὶς διαταγές του, ἀλλὰ καὶ γιατί θὰ εἶχε μεγαλύτερη βαρῦτητα. Ἐν τῷ μεταξῦ ἡ ἐπαφὴ μας, εἴτε μὲ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνησι εἴτε μὲ τὶς ἀγγλικές ὑπηρεσίες, εἶχε διακοπὴ πλήρως. Ὡδηγηθήκαμε στοῦ ἀεροδρόμιου ὑπὸ συνοδείαν. Σὲ μιὰ παρατήρησί μου, ἓνας Βρεταννὸς ἀξιωματικὸς τοῦ ἀγγλο-ἐλληνικοῦ γραφείου, ἀπήντησεν “ἀστεειεύμενος” ὅτι ἀνυπακοὴ στὶς διαταγές τοῦ ἀρχιστρατήγου ἐσήμαινε στρατοδικεῖο. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ΕΚΚΑ Καρτάλης, εὐρισκόμενος στοῦ νοσοκομείου, μὲ ὄξεια κρίσι ἐλονοσίας, μετήχθη στοῦ ἀεροδρόμιου σχεδὸν πάνω σὲ φορεῖο καὶ μὲ πυρετὸ 40 βαθμῶν.

Μάχη

»Στό αεροδρόμιο, τὸ αεροπλάνο πού θά μᾶς μετέφερε, εἶχεν ἤδη θέσει τοὺς ἑλικᾶς του σὲ κίνηση. Στὰ πρόσωπα τῶν Βρεταννῶν πού μᾶς συνώδευαν ἐξωγραφίζετο ὅλη ἡ καλωσύνη καὶ ἡ συμπάθεια. Ἐντὶ νὰ μᾶς κατευθύνουν πρὸς τὸ αεροπλάνο ἐζήτησαν νὰ μᾶς προσφέρουν “λίγο τσάϊ καὶ σάντουιτς”. Τὴν στιγμή τῆς ἐγέρσεως γιὰ ἐπιβίβασι, ὕστερα ἀπὸ συνεννόησι ἀρνηθήκαμε νὰ ἐπιβιρασθοῦμε. Ἐνετέθη στὸν Ἡλία Τσιριμῶκο νὰ τηλεφωνήσῃ ἀμέσως στὸν πρωθυπουργὸ Τσουδερό καὶ νὰ διαμαρτυρηθῇ γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τῶν βρεταννικῶν ἀρχῶν ἀπέναντί μας, νὰ τὸν καταστήσῃ ὑπεύθυνο καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπέμβασί του, νὰ μὴν παραλείψῃ δὲ νὰ ὑπογραμμίσῃ τίς συνέπειες πού θά εἶχε ἡ στάσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν βρεταννικῶν ἀρχῶν ἔναντι Ἑλλήνων καὶ μάλιστα ἀντιπροσώπων μαχομένων ὁργανώσεων. Ὁ Τσουδερός καὶ ὁ ἀντιπρόεδρος Ροῦσσοσ ὑπεσχέθησαν νὰ ἐνεργήσουν. Παραμείναμε στὸ αεροδρόμιο ἐπὶ δύο ὥρες. Οἱ ἔλικες τοῦ αεροπλάνου, ἐκινουνο βραδέως. Ξαφνικά, τὰ αὐτοκίνητα μᾶς ἐπανεφέραν στὸ Κάϊρο. Τὴν ἐπομένῃ μᾶς ἐκάλεσαν νὰ ἐμφανισθοῦμε ἐνώπιον τοῦ ἀρχιστρατήγου Οὐΐλσον. “Ὁ καυγᾶς ὑπῆρξε γενναῖος” κατὰ τὴν ἔκφρασιν Βρεταννοῦ ἀξιωματικοῦ. Δὲν χαρισθήκαμε οὔτε λέξεων, οὔτε καὶ ἐκφράσεων πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγο. Ὁ διερμηνεὺς ταγματάρχης Μάθιους μπῆκε πολλὰς φορὲς στὴ θέσι του καὶ ἀνεκλήθη στὴν τάξι, παρακληθεὶς νὰ μεταφράξῃ ἀκριβῶς τὰ λεγόμενά μας. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ε.Κ.Κ.Α., Γ. Καρτάλης ὑπῆρξεν ὁ σκληρότερος ἔναντι τοῦ στρατάρχου. Ἀρνήθηκε νὰ ἀρθρώσῃ ἔστω καὶ μίαν ἀγγλικὴν λέξι, ἐνῶ ἦταν γνωστὸν πόσον τέλεια κατεῖχε τὴν ἀγγλικὴν. Ὁ ἴδιος ἐπέβαλε στὸν ταγματάρχη Μάθιους τὴν ἀκριβῆ μετάφρασι».

Πάντως, ὅλα εἶχαν λήξει πια. Τη 16η Σεπτεμβρίου οἱ ἐξι ὀδηγήθηκαν στο αεροδρόμιο τῆς Νιέρνας. Καὶ τὴν αὐγὴ τῆς 17ης ἡ «Ντακότα» πού τοὺς μετέφερε προσγειώθηκε στὴ Νεράιδα. Ὁ Μάγερσ δὲν τοὺς συνόδευε τώρα. Κατ’ ἀξίωση του βασιλιά δὲν θὰ ἐπαυερχόταν στὴ θέσι του, ἐπειδὴ χαρακτηρίστηκε «φιλοεαμίτης». Θα τὸν ἀντικαθιστοῦσε ὁ Γουντχάουζ. Επέβαινε ὅμως στο αεροπλάνο ὁ «Κόκκινος Συναγματάρχης», ὁ Ευριπίδης Μπακιριζής. Ὁ Τσουδερός εἶχε ζητήσει νὰ ἐκποιστεῖ σὲ μιαν ἀγγλικὴ ἀποικία. Ἀλλὰ οἱ βρεταννικὲς μυστικὲς υπηρεσίαι ἀποφάσισαν νὰ τὸν ξαναστεῖλουν σὴν Ελλάδα.

Καθὼς πατοῦσαν ὅμως πάλι στο κῶμα τῆς πατρίδας, πολλὰ πράγματα εἶχαν μεταβληθῆ ἀπὸ τότε πού ἀναχώρησαν. Μία κολοσοσιαία ἀνατροπὴ εἶχε γίνει: ἡ Ἰταλία εἶχε συνθηκολογήσει. Καὶ στὸν ἑλληνικὸ στίβο παρέμενε ἀδέσποτος ἓνας ὀλόκληρος, πλήρως ἐξοπλισμένος στρατός. Βορὰ καὶ γέρας τῶν δυνάμεων πού μάχονταν στα κῶματα τῆς Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ ΟΠΛΑ

- Η ΙΤΑΛΙΑ ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΕΙ • Η ΠΕΝΘΙΜΗ ΙΤΑΛΙΚΗ ΑΡΜΑΔΑ ΑΠΟΝΕΜΕΙ
ΤΙΜΕΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ • ΡΗΞΗ ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΚΑΙ ΤΣΩΡΤΣΙΑ
ΓΙΑ ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ • Ο ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΥΠΕΡΙΣΧΥΕΙ: ΟΧΙ ΑΠΟΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
- ΟΙ ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ
  - ΤΑ ΣΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΑΠΟΚΤΟΥΝ ΜΟΡΦΗ ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ
  - Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ • ΟΙ ΚΑΤΟΧΙΚΟΙ ΣΤΡΑΤΟΙ
- Η 11η ΙΤΑΛΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΑ ΔΙΑΛΥΕΤΑΙ • ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ • Η ΣΦΑΓΗ
ΤΗΣ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ ΑΚΟΥΙ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ • Η ΜΕΡΑΡΧΙΑ ΠΙΝΕΡΟΛΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΠΡΟΣΧΩΡΕΙ ΣΤΟΥΣ ΑΝΤΑΡΤΕΣ • ΤΟ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ
ΚΑΙ Η ΜΕΡΑΡΧΙΑ ΚΟΥΝΕΟ • ΝΕΟΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΑ ΒΟΥΝΑ

Ο ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ ΤΟΥ 1943 υπήρξε μήνας ιστορικός, αποφασιστικός για την τροπή του πολέμου και για τις τύχες της Ελλάδας. Στις πρώτες ημέρες του, ένα γεγονός δέσποσε απότομα, διαμορφώνοντας μια νέα κατάσταση στη Μεσόγειο, στα Βαλκάνια, στη Νότια Ευρώπη ολόκληρη: η Ιταλία κατέθεσε τα όπλα.

Είχε προηγηθεί η έναρξη της τεράστιας εφόδου των Συμμάχων κατά του Ευρωπαϊκού Φρουρίου από τη μεσογειακή του πλευρά. Και η απόβαση στη Σικελία τον Ιούλιο του 1943 κλόνισε τόσο ισχυρά το σαθρό ιταλικό οικοδόμημα, ώστε τη νύχτα της 25ης Ιουλίου ο Μουσολίνι έπεφτε κατόπιν δραματικής απόφασης του Μεγάλου Φασιστικού Συμβουλίου. Την επομένη συλλαμβανόταν κατ' εντολή του βασιλιά Βίκτωρα Εμμανουήλ, και την εξουσία αναλάμβανε ο στρατάρχης Μπαντόλιο, με αποκλειστικό σκοπό τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων για συνθηκολόγηση.

Με απόλυτη μυστικότητα ο Μπαντόλιο και ο στρατηγός Αϊζενχάουερ – αρχιστράτηγος των Συμμάχων στο μέτωπο Μεσογείου– διεξήγαγαν σύντομες συνομιλίες. Στις 2 Σεπτεμβρίου είχαν συμφωνηθεί τα πάντα. Δεν έγινε όμως αμέσως η εξαγγελία, για να έχουν στο μεταξύ οι Σύμμαχοι μεταπηδήσει από τη Σικελία στην ίδια την ιταλική χερσόνησο, ώστε το τετελεσμένο γεγονός να μην προκαλέσει καμία ιταλική αντίδραση. Πραγματικά, την επομένη της μυστικής υπογραφής της συμφωνίας, στις 3 Σεπτεμβρίου, ο στρατηγός Μοντγκόμερυ έκανε το θυελλώδες άλμα του από τη Σι-

κελία στην απέναντι ακτή της Ιταλίας. Και το απόγευμα της 8ης Σεπτεμβρίου, λίγες ώρες πριν εκτοξευτεί γιγαντιαία η δεύτερη και κύρια αποβατική επιχείρηση των Συμμάχων στο Σαλέρνο, με 5 μεραρχίες, 2.000 αεροπλάνα, 250 πολεμικά πλοία και 350 εμπορικά, ο ραδιοσταθμός της Ρώμης μετέδωσε διά των αιθέρων το κοσμοϊστορικό άγγελμα:

«Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἀναγνωρίζασα τὸ ἀδύνατον τῆς συνεχίσεως τοῦ ἀνίσου ἀγῶνος ἐναντίον τῶν ὑπερέτερων δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως ἀποφενχθοῦν καὶ ἄλλαι θυσίαι καὶ σοβαρότεραι καταστροφαι εἰς τὸ Ἔθνος, ἐζήτησεν ἀνακωχὴν ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀϊζενχάουερ, Ἀρχιστράτηγον τῶν Ἀγγλοαμερικανικῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων. Ἡ αἴτησις ἐγένετο δεκτὴ. Κατὰ συνέπειαν αἱ Ἰταλικαὶ δυνάμεις ὅπου δῆποτε καὶ ἂν εὐρίσκωνται ὀφείλουσιν νὰ καταπαύσων τὰς ἐχθροπραξίας ἐναντίον τῶν Ἀγγλοαμερικανικῶν Δυνάμεων. Αἱ Ἰταλικαὶ δυνάμεις ἐν τούτοις θὰ ἀντισταθοῦν ἐναντίον οἰασδήποτε ἐπιθέσεως ὅθεν δῆποτε προερχομένης».

Ο πένθιμος στόλος

Η είδηση εκείνη προκάλεσε θυελλώδη ενθουσιασμό στους 200.000 άνδρες που μετείχαν στην πελώρια επιχείρηση του Σαλέρνο. Μία ώρα όμως μόλις αργότερα, από τα βάθη του ορίζοντα εξορμούσαν αμείλικτες μάζες γερμανικών αεροπλάνων. Τα «στούκας» και τα «Γιούνκερς 88» χυμούσαν με τη γνωστή τους ορμητικότητα κατά των στόχων τους. Και οι ενθουσιώδεις Σύμμαχοι, κάτω από εκείνη την ψυχρολουσία, προσγειώθηκαν στο έδαφος της πραγματικότητας. Ο πόλεμος δεν είχε λήξει ακόμη. Ο εναπομείνας εχθρός ήταν πάντα ισχυρότατος και θα χρειαζόνταν γιγαντιαίες προσπάθειες για τη συντριβή του.

Οι Ιταλοί έμελλαν με δραματική ενάργεια να το συνειδητοποιήσουν πολύ σύντομα. Εκείνο το απόγευμα οι υπηρετούντες στις ένοπλες ιταλικές δυνάμεις έκαναν πανηγυρικές εκδηλώσεις χαράς, πιστεύοντας πως τα πολεμικά δεινά τους είχαν τερματιστεί. Το ίδιο όμως βράδυ, ο κύριος όγκος του ιταλικού στόλου ξεκίνησε από τον μεγάλο ναύσταθμο της Σπέτσιας για να παραδοθεί στους Συμμάχους στη Βόρεια Αφρική, σύμφωνα προς τους όρους της συνθηκολόγησης. Τα πλοία έφεραν πελώριους μαύρους επισείοντες, όπως τα καράβια του Θησέα. Αλλά έξω από τα παράλια της Κορσικής κατέφθασε αδυσώπητη η Λουφτβάφε και συνέτριψε την πένθιμη αρμάδα. Η ναυαρχίδα Ρώμα –πελώριο θωρηκτό 35.000 τόνων– καταποντίστηκε αΐτανδρη μαζί με τον ναύαρχο αρχηγό του στόλου. Ένα άλλο θωρηκτό και πολλά ακόμη σκάφη επλήγησαν καίρια. Σακατεμένα και κυνηγημένα τα υπόλοιπα, μπόρεσαν να πλησιάσουν τη βορειοαφρικανική ακτή, όπου τη χαραυγή της επομένης συναντήθηκαν με ισχυρή μοίρα του βρετανικού στόλου.

Δεν ανταλλάχθηκαν ούτε χαιρετιστήριοι κανονιοβολισμοί, ούτε σαλπίσματα, ούτε σήματα. «Με ψυχία και νεκρική σιγή συνετελέσθη η δραματική συνάντησις των δύο έως χθες αντιπάλων στόλων, οι οποίοι ομοπλοούντες κατ'υθύνθησαν προς την Μπιζέρταν», γράφει ο ναύαρχος Δ. Φωκάς στην *Ἐκθεσιν ἐπὶ τῆς Δράσεως τοῦ Β. Ναυτικοῦ*.

Τιμές στην Ελλάδα

Συγχρόνως εμφανίζονταν μπροστά στη Μάλτα τα ιταλικά πλοία που ναυλοχούσαν στον ναύσταθμο του Τάραντα. Ανάμεσα στη βρετανική μοίρα που έσπευσε να τα παραλάβει στο ανοικτό πέλαγος ήταν το ελληνικό αντιτορπιλικό *Αδρίας*. Και ο κυβερνήτης του αντιπλοίαρχος Τούμπας τηλεγράφησε στον αρχηγό του ελληνικού στόλου:

«Μέ ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ ἐξαιρετικὴν συγκίνησιν ἀναφέρω ὅτι συνοδεύω εἰς Μάλταν παραδοθέντα Ἴταλικὸν στόλον. Παραπλέω ἐν σημαιοστολισμῶ πενθηφοροῦντα Ἴταλικά θωρηκτά. Ἄπαντες ἐπὶ τοῦ “Ἀδρία” εὐγνωμονοῦμεν τὸν Θεὸν ὃ ὅποιος μᾶς ἤξιώσε νὰ ζήσωμεν τὴν στιγμὴν ταύτην».

Από την Μπιζέρτα και τη Μάλτα οι δύο εκείνες μοίρες συγκεντρώθηκαν και τα κυριότερα πλοία τους στάλθηκαν στην Αλεξάνδρεια. Τώρα όμως δεν κινδύνευαν να καταστραφούν από τα γερμανικά αεροπλάνα. Ταξίδευαν υπό την κάλυψη της συμμαχικής αεροπορίας. Τα ιταλικά σκάφη έφτασαν μπροστά στον μεγάλο αιγυπτιακό ναύσταθμο το πρωί της 16ης Σεπτεμβρίου, συνοδευόμενα από αγγλική μοίρα και το ελληνικό αντιτορπιλικό *Β. Όλγα*. Και ο Βρετανός στόλαρχος της Ανατολικής Μεσογείου ναύαρχος Τζων Κάνινγκαμ –συνώνυμος του προηγούμενου στολάρχου Αντρίου Κάνινγκαμ που τώρα ήταν γενικός αρχηγός του συμμαχικού ναυτικού όλης της Μεσογείου– βγήκε προς προϋπάντησή τους επιβαίνοντας σε ένα μικρό ναρκαλιευτικό, το *Νιάρμπυ*. Σε ένα άλλο όμως ελληνικό ναρκαλιευτικό, την *Καρτερία*, βρισκόταν τιμητικά ο Έλληνας αρχηγός του στόλου ναύαρχος Κ. Αλεξανδρής, έχοντας αναρτήσει το αρχηγικό του σήμα στον ιστό του μικροσκοπικού σκάφους.

Ο ιταλικός στόλος κατέφθανε σε δύο παραλλήλες στίλες (γραμμή μετώπου): των θωρηκτικών και καταδρομικών η μία, των αντιτορπιλικών η άλλη. Τα δύο λιλιπούτεια ναρκαλιευτικά ανέπλεαν θριαμβευτικά ανάμεσα στις δύο στίλες και οι πιτημένοι ιταλικοί κολοσσοί, καθώς περνούσαν εμπρός τους, απέδιδαν τις κανονικές τιμές στα νικηφόρα σήματα του Βρετανού και του Έλληνα ναυάρχου. Όταν κατέπλευσαν στην Αλεξάνδρεια, ο Έλληνας ναύαρχος έστειλε στον Άγγλο συνάδελφό του το σήμα:

«Ἦτο μία μεγάλη καὶ ἀλησμόνητος ἡμέρα. Σᾶς εὐχαριστῶ».

Η απάντηση ήρθε αμέσως:

«Ναί. Καὶ ἐλπίζω νὰ εἴμεθα μαζί ὅταν ἐπαναληφθῇ μὲ τὸν γερμανικὸν στόλον».

Συγχρόνως ο ναύαρχος Αλεξανδρής απύθυνε προς όλα τα ελληνικά πλοία το εξής γενικό σήμα:

«Τὰ δύο ισχυρότερα θωρηκτὰ τοῦ παραδοθέντος ἰταλικοῦ στόλου μετὰ τεσσάρων εὐδρόμων καὶ τεσσάρων ἀντιτορπιλικῶν, σκάφη νεωτάτων τύπων, κατέπλευσαν σήμερον συνοδευόμενα εἰς τὸ θλιβερόν των ταξιδιον ὑπὸ μοίρας ἀγγλικοῦ στόλου, ἧς συμμετεῖχε καὶ ἡμέτερον ἀντιτορπιλικὸν “Β. Ὀλγα”. Μετὰ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας παρηκολούθησα ἀπὸ τῆς “Καρτερίας” ἐφ’ ἧς εἶχον ὑψώσει τὸ σῆμα μου τὸ ἀλησιμόνητον θεάμα. Ζῶμεν μεγάλας καὶ ἱστορικὰς ἡμέρας. Ἄς συνεχίσωμεν ὅλοι τὰς προσπαθείας μας διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἴδωμεν συντόμως τὴν πτῶσιν καὶ τοῦ ἐτέρου, τοῦ κυριωτέρου ἐχθροῦ».

Αυτό το σήμα ανταποκρινόταν βέβαια στα αισθήματα και τις προσδοκίες των Ελλήνων. Μόνο που, αν, σε πανευρωπαϊκή κλίμακα, για τους Συμμάχους ο πόλεμος έμπαινε πια στην ευκολότερη φάση του, για την Ελλάδα έμελλε σύντομα να διαφανεί ότι τότε ακριβώς άρχιζε η σκληρότερη φάση της Κατοχής.

Η διαφωνία

Πώς όμως ο ρους των συμμαχικών επιχειρήσεων κατόρθωσε να φτάσει μέχρι των τεικών της Ιταλίας και να προκαλέσει την κατάρρευσή της;

Αφότου μπήκαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι Ηνωμένες Πολιτείες και άρχισαν να επωμίζονται ολοένα μεγαλύτερο βάρος του, αναπτυσσόταν μια οξεία διαμάχη στους κόλπους των υπευθύνων της συμμαχικής στρατηγικής μεταξύ «Δυτικών» και «Βαλκανικών». Οι πρώτοι, με υπέρμαχο τον Αμερικανό στρατηγό Μάρσαλ, αρχηγό του Γενικού Επιτελείου των Ενόπλων Δυνάμεων των Ηνωμένων Πολιτειών, υποστήριζαν ότι όλες οι αγγλοσαξονικές προσπάθειες έπρεπε να συγκεντρωθούν στη δημιουργία δεύτερου μετώπου στη Βόρεια Γαλλία. Γιατί από εκεί θα μπορούσε να πληγεί πιο γρήγορα, καίρια και άμεσα ο κύριος αντίπαλος, δηλαδή η Γερμανία. Οι δεύτεροι, με υπέρμαχο τον Βρετανό πρωθυπουργό Τσώρτσιλ, επέμεναν να γίνει εισβολή πρώτα στον μεσογειακό χώρο, που ήταν το ασθενές σημείο της αξονικής παράταξης (το «μαλακό υπογάστριο του εχθρού»). Να καταληφθεί δηλαδή ολόκληρη η Βόρεια Αφρική και κατόπιν η Βαλκανική και η Ιταλική Χερσόνησος. Η δημιουργία του δεύτερου μετώπου στη Βόρεια Γαλλία θα αποτελούσε το δεύτερο άλμα της συμμαχικής εφόδου κατά του ευρωπαϊκού φρουρίου.

Μετά από μακρές διακυμάνσεις, επικράτησε η βρετανική άποψη, παρά την αντίδραση όχι μόνο του στρατηγού Μάρσαλ αλλά και του Στάλιν, ο οποίος αξίωνε την όσο το δυνατόν αποφασιστικότερη εμπλοκή των Δυτικών στον αγώνα, για να ανακουφιστεί η σοβιετική στρατιωτική προσπάθεια. Υιοθετήθηκε έτσι η εισβολή στη

Μεσόγειο, της οποίας είδαμε την πραγματοποίηση και τους καρπούς έως τον Σεπτέμβριο του 1943.

Αλλά και μέσα στα πλαίσια της συμμαχικής δράσης στη Μεσόγειο αναπτυσσόταν ζωηρή διαμάχη Αμερικανών και Βρετανών. Ο πρόεδρος των Ην. Πολιτειών Ρούσβελτ, υποστηριζόμενος αποφασιστικά από τον Αμερικανό στρατηγό Αϊζενχάουερ που ανέλαβε την ανώτατη ηγεσία του μεσογειακού μετώπου, ήθελε να συγκεντρωθούν οι προσπάθειες στην Ιταλία και όχι στα Βαλκάνια. Απαξίωσε κάθε αξιόλογη δράση στην Ανατολική Μεσόγειο, Ελλάδα, Αλβανία ή Γιουγκοσλαβία που θα προκαλούσε διασπορά των δυνάμεων. Και, επειδή οι Αμερικανοί δέσποζαν ήδη όσον αφορά τον όγκο στρατού και αεροπορίας που διέθεταν στο μεσογειακό μέτωπο, δεν μπορούσε παρά να υπερισχύσει η θέση τους.

Δεν θα ανατρεπόταν παρά μόνον αν η επίθεση κατά της Ιταλίας προσέκρουε σε ανυπέρβλητα εμπόδια. Δηλαδή αν τα επιθετικά κύματα θραύονταν πάνω στον αξονικό κυματοθραύστη της ιταλικής περιοχής και ανατρέπονταν τα σχέδια της εισβολής. Αλλά τα πράγματα ακολούθησαν τον αντίθετο δρόμο. Η Σικελία καταλήφθηκε εύκολα και η συνθηκολόγηση της Ιταλίας άνοιγε τις πύλες της χερσονήσου των Απεννίνων στην εισβολή των Συμμάχων μέσα στο ευρωπαϊκό φρούριο. Τώρα πια αποκλείονταν να μεταπειστούν οι Αμερικανοί και να στρέψουν το ρεύμα των επιχειρήσεων προς τα Βαλκάνια.

Εγκατάλειψη

Αυτές οι γενικές στρατηγικές γραμμές είχαν ήδη αποκρυσταλλωθεί στη Διάσκεψη του Κεμπέκ μεταξύ του Ρούσβελτ και του Τσώρτσιλ, στα τέλη Αυγούστου, ενώ ήταν πια βέβαιη η συμφωνία για κατάθεση των όπλων από την Ιταλία, αν και δεν είχε επίσημα ακόμη εξαγγελθεί. Και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στρατιωτικά οι Αμερικανοί είχαν δίκιο.

Αλλά ο Τσώρτσιλ, μολονότι υπέκυψε, καταλαμβάνονταν από απελπισία. Γιατί έβλεπε τα πράγματα με το πολιτικό πρίσμα. Πίστευε ότι, αν τα Βαλκάνια παρακάμπτονταν από τους Συμμάχους, θα έπεφταν υπό τον έλεγχο των Ρώσων με την κατάρρευση των Γερμανών. Και μαζί με τα Βαλκάνια ολόκληρη η Κεντρική Ευρώπη.

Βέβαια, εφόσον δεν μπόρεσε να μεταπείσει τον Ρούσβελτ, θα έκανε εκ των ενόντων ό,τι μπορούσε, στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Αντιλαμβάνονταν όμως ότι οι δυνατότητές του ήταν στρατιωτικά πολύ περιορισμένες. Και, οπωσδήποτε, εκείνο που προέκυπε ανάγλυφο όσον αφορά τις συνέπειες για την Ελλάδα ήταν ότι δεν επρόκειτο να γίνει μεγάλη συμμαχική απόβαση στις ελληνικές ακτές για να εκδιωχθούν οι Γερμανοί. Ο Βρετανός στρατάρχης της Μέσης Ανατολής Ουίλσον γράφει σαφώς στο βιβλίο του *Οκτώ Χρόνια Πέραν των Θαλασσών* (Λονδίνο 1950, σελ. 178):

«Κατόπιν της διασκέψεως τοῦ Κεμπέκ, τὸ Συντονιστικὸν Συμβούλιον τῶν

Έπιτελείων προσδιόρισε την 24η Αυγούστου 1943 την νέα μορφή των επιχειρήσεων στα Βαλκάνια. Ή μορφή αυτή, που ένεκρίθη από τους αρχηγούς των δύο κυβερνήσεων, είχε ως εξής:

»Οι επιχειρήσεις στην περιοχή των Βαλκανίων θα περιορισθούν στον άνεφοδισμό των ανταρτικών δυνάμεων από άερος και θαλάσσης, στη δράση μικρών δυνάμεων καταδρομών και σε βομβαρδισμούς στρατηγικών στόχων».

Τι σήμαινε αυτή η αλλαγή;

Έως τότε θεωρούνταν γενικά βέβαιο ότι την ημέρα της Απελευθέρωσης θα κατακλυζόταν η Ελλάδα από συμμαχικά στρατεύματα, στα οποία θα συμμετείχε και ο ελληνικός στρατός της Μέσης Ανατολής. Και επικεφαλής αυτών των δυνάμεων θα ερχόταν νικητής και τροπαιούχος ο βασιλιάς. Έτσι θα ήταν οι συνθήκες ευνοϊκές για την εξασφάλιση του αστικού, αγγλόφιλου καθεστώτος, με κορυφή της πυραμίδας τον Γεώργιο.

Αλλά τώρα οι προοπτικές μεταβάλλονταν ριζικά. Όπως σημειώνει ο Κομνηνός Πυρομάγλου στο βιβλίο του *Ο Γεώργιος Καρτάλης* (Α', σελ. 197), ο Βρετανός πρεσβευτής στην Ελλάδα Ρέτζιναλτ Λήπερ γράφει (*Όταν ο Έλληνα συναντά Έλληνα*, σελ. 33-34):

«... Ή προοπτική ότι ο βασιλεύς Γεώργιος θα επιστρέψει εις την Ελλάδα με Έλληνικόν Στρατόν και ύποστηριζόμενος από μεγάλας Συμμαχικάς δυνάμεις απέβη πλέον άπραγματοποίητος. Ή αλλαγή αυτή των θέσεων δέν εξηγήθη πλήρως εις τον Βασιλέα, και εις έμέ έδημιούργει άνησυχίας μήπως εξηκολούθει να τρέφη ψευδείς έλπίδας...»

Αυτή η μεταβολή των πραγμάτων δεν επρόκειτο, για την ώρα, να κλονίσει την αποφασιστική υποστήριξη του βασιλιά από τον Τσώρτσιλ και από τον Ρούσβελι. Και είδαμε ότι, ενώ έληγε η Διάσκεψη του Κεμπέκ, έσπευσαν να του διαλαλήσουν ότι αναμένουν πάντα να τον δουν να επιστρέφει στην Ελλάδα την ώρα της Απελευθέρωσης. Αλλά τώρα, χωρίς ισχυρό συμμαχικό στρατό, το πρόβλημα είχε βέβαια περιπλακεί. Και, για να επιβληθεί η ίδια τάξη πραγμάτων στη χώρα όταν θα ανακτούσε την ανεξαρτησία της, θα έπρεπε να επιτευχθούν δύο κεφαλαιώδεις όροι: να έχει μεταβληθεί ο εσωτερικός συσχετισμός δυνάμεων και να παραμείνει η Ελλάδα έξω από κάθε περίπτωση σοβιετικής στρατιωτικής επέμβασης – έξω δηλαδή από τη σφαίρα της ρωσικής επιρροής.

Ελεύθερη Ελλάδα

Ενώ πραγματοποιούνταν αυτές οι αποφασιστικές μεταβολές στον χώρο της Μεσογείου, η συνέβαινε στην Ελλάδα:

Η συνθηκολόγηση της Ιταλίας βρήκε την Αντίσταση στο αποκορύφωμά της. Και

η απελευθερωμένη ελληνική περιοχή, από την ημέρα της πτώσης του Μουσολίνι, απότομα είχε επεκταθεί τεράστια. Γιατί από τότε κατέπαυσε κάθε ιταλική δραστηριότητα στην ύπαιθρο.

Έως τα τέλη Ιουλίου 1943 η περιοχή αυτή αποτελούνταν από έναν μεγάλο πυρήνα κατεχόμενο σταθερά από τους αντάρτες, με συνολική έκταση 30.000-40.000 τετρ. χιλιομέτρων, που τον περιέβαλλε μια ευρεία πεδινή αμφισβητούμενη ζώνη –είδος no man's land– στην οποία αντάρτες και ιταλογερμανικές δυνάμεις πηγαίνονταν. Με την αλλαγή καθεστώτος στην Ιταλία (κυβέρνηση Μπαντόλιο) ο ιταλικός στρατός, μέσα σε σύγχυση και αποσύνθεση, αποσύρθηκε οριστικά από ολόκληρη την αμφισβητούμενη ζώνη και η ελεύθερη περιοχή απέκτησε απροσδόκτες διαστάσεις.

Η περίπτωση της Θεσσαλίας είναι εκπληκτικά χαρακτηριστική. Ολόκληρος ο νομός Καρδίτσας με 130.000 κατοίκους είχε απελευθερωθεί· ο πρώτος και μοναδικός ίσως ελεύθερος νομός στην κατεχόμενη Ευρώπη. Στον νομό Τρικάλων, με 120.000 κατοίκους, οι Ιταλοί κατείχαν μόνο την πόλη Τρίκαλα. Σε ολόκληρη τη Θεσσαλία, με 590.000 κατοίκους, το 75% του πληθυσμού, δηλαδή 450.000 ψυχές, βρισκόταν σε ελεύθερη ζώνη, με μια συνολική έκταση 14.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων, στην οποία περιλαμβάνονταν και τα 6.500.000 στρέμματα της πλούσιας πεδινής θεσσαλικής περιοχής.

Αλλά και μέσα στην πρωτεύουσα (το πολεοδομικό συγκρότημα Αθηνών-Πειραιώς), όπως και στη Θεσσαλονίκη, το 60-70% είχε ήδη ουσιαστικά απελευθερωθεί και ήταν υπό τον έλεγχο των επαναστατικών οργανώσεων. Οι Αρχές του κατοχικού κράτους αναγνώριζαν σιωπηρά την εξουσία τους και οι κατοχικές δυνάμεις σπάνια έκαναν τη φευγαλέα τους εμφάνιση.

Τακτικός στρατός

Η Αντίσταση είχε δημιουργήσει μια πραγματικότητα εκπληκτική, που αποτελούσε την πλήρη δικαίωσή της. Αλλά δέσποζε σ' εκείνη την απελευθερωτική κοσμογονία το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Το ΕΑΜ άπλωνε την κυριαρχία του στο 80% της ελεύθερης περιοχής της υπαίθρου και στο 95% της ελεύθερης περιοχής της πρωτεύουσας και της συμπρωτεύουσας. Και ο ΕΛΑΣ αποτελούσε τη συντριπτικά πρώτη ένοπλη εθνική δύναμη της χώρας τόσο στη μία όσο και στην άλλη.

Ακριβώς εκείνες τις ημέρες μια θεαματική μεταβολή πραγματοποιούνταν στα βουνά: την 1η Σεπτεμβρίου ο ΕΛΑΣ μετατρέπεται τυπικά σε τακτικό στρατό. Έως τότε ήταν οργανωμένος σε γενικά αρχηγεία ή στρατηγεία (που αντιστοιχούσαν σε μεραρχίες), σε αρχηγεία (συντάγματα) και υπαρχηγεία (τάγματα). Αλλά τον Ιούλιο συνήλθε στο Περιοίτι της Θεσσαλικής Πίνδου το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο του ΕΛΑΣ, ένα σώμα της ανώτερης ηγεσίας που πήρε την απόφαση:

«Νά οργανωθῆ ὁ ΕΛΑΣ σέ τακτικό στρατό, μέ σύνθεσι ἐλαφριά καί εὐκίνητη καί μέ τριμελῆ διοίκησι σ' ὅλη τὴν κλίμακα τῆς ἱεραρχίας».

Ἡ τριμελῆς διοίκηση εἶχε τὴν ἴδια σύνθεσι –στρατιωτικός ἀρχηγός, πολιτικός, καπετάνιος–, μόνο που ὁ πολιτικός μετονομαζόταν σε «αντιπρόσωπο τοῦ ΕΑΜ». Ἡ αὐτός ὅμως, ἢ ὁ καπετάνιος, ἦταν ὁ πραγματικός εκπρόσωπος τοῦ ΚΚΕ καί ἔλεγχε τοὺς ἄλλους δύο. Καί, κατὰ κανόνα, ἦταν καί οἱ δύο –πολιτικός καί καπετάνιος– μέλη τοῦ κόμματος. Πάντως, στὴ διάρκεια τῶν επιχειρήσεων, τὴν πραγματικὴ διοίκηση ἀσκοῦσε οὐσιαστικά ὁ στρατιωτικός ἀρχηγός. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ ἐξῆς διαταγή που ἐκδόθηκε στὴν Πελοπόννησο:

«ΕΛΑΣ

»Στρατηγεῖον Πελοποννήσου

»Ἐπιτελικὸν Γραφεῖον III

»Ἀρ. Ε. Π. 413

»Ἐμπιστευτικὴ

»Πρὸς

»Τὸ Ἀπόσπασμα Κορινθίας καί τὸ I καί II Ἀνεξάρτητα Τάγματα

»Ὅπου.

»Κατόπιν ἀναφύεσις διαφωνίας μεταξὺ στρατιωτικοῦ καί ἐκπροσώπου ΕΑΜ καί καπετάνιου τοῦ 12ου Συν/τος Πεζικοῦ γνωρίζομεν ὅτι:

»Τὴν διεύθυνσιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἀναλαμβάνει ὑπεύθυνως ὁ Στρατιωτικός Διοικητὴς ἐκάστης μονάδος ἢ τμήματος.

»Ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ΕΑΜ καί καπετάνιος δύνανται συμβουλευτικῶς μόνον νὰ ἐκφράσουν τὴν γνώμην των.

»Μόνος ἀρμόδιος καί ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς ἀνωτέρας Διοικήσεως διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις εἶναι ὁ στρατιωτικός Διοικητὴς ἐνεργῶν συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς τῆς ἀνωτέρας του Διοικήσεως.

»Οὐδεμία χωρεῖ ἀμφισβήτησις ἢ διαφωνία εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο κατὰ τὸ μέλλον.

»Σ.Δ. 8-12-1943

»Τὸ Στρατηγεῖον».

20.000 ὅπλα

Με τὴ νέα ὀργάνωση, τὰ γενικά ἀρχηγεία μετονομάστηκαν σε μεραρχίες, τὰ ἀρχηγεία σε συντάγματα, τὰ ὑπαρχηγεία σε τάγματα κλπ. Καί προσέλαβαν τὰ παλιὰ διακριτικά τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν 1η Σεπτεμβρίου 1943 ὁ ΕΛΑΣ εἶχε τὴν ἐξῆς ὀργανικὴ σύνθεσι καί δύναμη:

→ Γενικὸ Στρατηγεῖο με πλήρη διάρθρωσι καί ἐπὶ ἀνδρωσι.

- In Μεραρχία (Θεσσαλίας) που την αποτελούσαν τα συντάγματα πεζικού 4ο και 5ο και μ 1/38 Σύνταγμα Ευζώνων. Δύναμη 4.000 άνδρες.
- VIIIn Μεραρχία (Ηπείρου), με τα συντάγματα πεζικού 15ο, 24ο, 85ο και 3/40 Ευζώνων. Δύναμη 1.500 άνδρες.
- IXη Μεραρχία (Δυτ. Μακεδονίας), με τα συντάγματα πεζικού 16ο, 27ο, 28ο, 50ό. Δύναμη 3.500 άνδρες.
- XIIIη Μεραρχία (Στερεάς Ελλάδας), με τα συντάγματα πεζικού 34ο, 36ο και 2/39 Ευζώνων. Δύναμη 4.000 άνδρες.
- IIIη Μεραρχία (Πελοποννήσου), με τα συντάγματα πεζικού 6ο, 8ο, 9ο, 11ο και 12ο. Δύναμη 1.800 άνδρες.
- Ανεξάρτητες μονάδες (συντάγματα, τάγματα ή και μικρότερες) ήταν σκόρπιες σε διάφορες περιοχές: Ανατολική Μακεδονία, Θράκη, ζώνη Έβρου, Κρήτη, Εύβοια, Σάμο, Λέσβο, Χίο, Κεφαλονιά, Λευκάδα και άλλα νησιά.

Συνολικά, την εποχή εκείνη η μόνιμη δύναμη του ΕΛΑΣ έφτανε τους 20.000 άνδρες, ενώ υπήρχαν και 15.000 εφεδρικοί σε όλη τη χώρα. Βέβαια η νέα ονομασία δεν μετέβαλλε την ουσία των πραγμάτων. Ο ΕΛΑΣ παρέμενε ένας ελαφρός, ευκίνητος στρατός ανταρτών που η τακτική και στρατηγική του ακολουθούσαν τους κανονισμούς του ανταρτοπόλεμου. Πάντως η μετονομασία και αναδιοργάνωσή του συνοδεύθηκαν με ορισμένες σοβαρές αλλαγές.

Καταργήθηκαν τα ανταρτοδικεία και αντικαταστάθηκαν με τακτικά στρατοδικεία που έδρευαν στις έδρες των μεραρχιών. Η στολή ενοποιήθηκε κατά το δυνατόν και οπωσδήποτε εξαφανίστηκαν οι γραφικές εμφανίσεις που θύμιζαν 1821 και που δεν είχαν σχέση με τη μορφή σύγχρονων στρατιωτικών. Καθιερώθηκε το δίκωχο με εθνόσημο που έφερε τη λέξη ΕΛΑΣ ως γενικό κάλυμμα κεφαλής αξιωματικών και οπλιτών.

Δόθηκε έμφαση στις ιεραρχικές σχέσεις. Και, μολονότι διατηρήθηκαν οι γραφικές συνελεύσεις των μονάδων, όπου βαθμοφόροι και απλοί αγωνιστές υποτίθεται ότι με ισοτιμία συζητούσαν όλα τα προβλήματα, έπαψε η ανάρτηκη ισοπεδωτική συντροφικότητα και οι αξιωματικοί απολάμβαναν ιδιαίτερες τιμές. Οι διοικητές μάλιστα είχαν το δικαίωμα να διατηρούν άλογο και ιπποκόμο. Λέσχες αξιωματικών λειτουργούσαν σε κάθε μεγάλη μονάδα και ο στρατιωτικός χαιρετισμός προς τους ανωτέρους, μολονότι όχι υποχρεωτικός, ήταν πια καθιερωμένος. Έτσι επιβλήθηκε πειθαρχία και λειτουργούσε ο διοικητικός μηχανισμός αρκετά εύρυθμα και ικανοποιητικά.

Μυστική οργάνωση

Η υποδομή όμως του στρατού ήταν η άορατη οργάνωση του ΚΚΕ. Κάθε μονάδα –και η μικρότερη– είχε τη μυστική της κομματική οργάνωση, στην οποία περιλαμβάνο-

νταν όλα τα μέλη του κόμματος. Και επειδή την ιδιότητα αυτή την είχαν απαραίτητως, όπως είδαμε, ένας ή δύο από την τριμελή διοίκηση (ο αντιπρόσωπος του ΕΑΜ ή ο καπετάνιος, αλλά συννηθέστατα και οι δύο μαζί), η μυστική κομματική οργάνωση έπαιζε αποφασιστικό ρόλο στη λειτουργία της μονάδας μέχρι την κορυφή της.

Καμιά φορά γραμματέας της κομματικής οργάνωσης της μονάδας δεν ήταν ο καπετάνιος ή ο αντιπρόσωπος του ΕΑΜ αλλά κάποιος στέλεχος, που αυτό ήταν ο πραγματικός διοικητής και ήλεγχε μυστικά τα πάντα. Από πού όμως έπαιρναν ιεραρχικές εντολές οι κομματικές οργανώσεις των στρατιωτικών μονάδων; Επί ένα διάστημα επικρατούσε σύγχυση. Κατ' αρχήν, η «καθοδήγηση» ήταν «κάθετη». Η οργάνωση της μεγαλύτερης στρατιωτικής μονάδας διέτασσε την οργάνωση της μικρότερης μονάδας. Αλλά και η μη στρατιωτική οργάνωση του ΚΚΕ στον τόπο όπου στάθμευε η μονάδα εννοούσε συχνά να επεμβαίνει και να ασκεί «πλάγια καθοδήγηση».

Με τη μετατροπή όμως του ΕΛΑΣ σε τακτικό στρατό, η «πλάγια καθοδήγηση» περιορίστηκε αποφασιστικά. Και όταν ολόκληρη η ηγεσία του ΚΚΕ ανέβηκε στο βουνό, όπως θα δούμε, τότε εξαφανίστηκε τελείως.

Ο ρόλος των κομματικών στρατιωτικών οργανώσεων δεν ήταν μόνον ο πολιτικός έλεγχος των μονάδων. Επιδρούσαν ισχυρότατα στην επιβολή της πειθαρχίας και στην αύξηση της μαχητικότητας. Γαλβάνιζαν τους μαχητές, ανέκοπταν τις διαλυτικές τάσεις, επέβαλλαν την υπακοή προς τη διοίκηση. Και, οπωσδήποτε, είναι γεγονός ότι έριχναν το βάρος τους για να ασκεί απερίσπαστη την εξουσία του ο στρατιωτικός διοικητής στην περίοδο των επιχειρήσεων. Η διαταγή της Μεραρχίας Πελοποννήσου που δημοσιεύουμε παραπάνω δεν αποτελούσε νεκρό γράμμα. Μέχρι βαθμού που, σε ορισμένες περιπτώσεις, ξέφυγαν από τον έλεγχο της κομματικής οργάνωσης ολόκληρες μονάδες, τις οποίες οι στρατιωτικοί διοικητές τους τις οδήγησαν σε ενέργειες αντίθετες προς τις γενικές εντολές. Και πηρό περιστατικό της κατηγορίας αυτής είναι η διάλυση ενός από τα μαχητικότερα συντάγματα του ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της μάχης των Δεκεμβριανών (1944) με πρωτοβουλία του στρατιωτικού του διοικητή.

Ταυτόχρονα με τον μόνιμο ΕΛΑΣ, αποκτούσε τυπική μορφή τακτικού στρατού και ο εφεδρικός ΕΛΑΣ, δηλαδή ο οργανισμός των ένοπλων χωρικών που δεν κατατάσσονταν μόνιμα στους αντάρτικους σχηματισμούς, αλλά μένοντας στα χωριά τους ασκούσαν την πραγματική εξουσία. Και αυτός συγκροτήθηκε σε μεραρχίες, συντάγματα, τάγματα κλπ.

Στην πρωτεύουσα

Αλλά την ίδια εποχή παρούσιαζε σημαντική ανάπτυξη και ο ΕΛΑΣ πρωτευούσας. Από τους υποτομείς και τα τάγματα του 1942, συγκροτήθηκαν την άνοιξη του 1943 μία ταξιαρχία στην Αθήνα και ένα ανεξάρτητο σύνταγμα στον Πειραιά. Η πρώτη εί-

χε δύο συντάγματα (το 1ο στις βορειοδυτικές συνοικίες και το 2ο στις νοτιοανατολικές), το Τάγμα Προασίων, το Τάγμα Φοιτητών και το Μηχανοκίνητο Τμήμα. Το Σύνταγμα Πειραιώς περιλάμβανε τρία τάγματα.

Τον Ιούλιο του 1943 άρχισε με γρήγορο ρυθμό η συγκρότηση τμημάτων του ΕΛΑΣ στους τόπους εργασίας (εργοστάσια, αμαξοστάσια, υπηρεσίες κλπ.). Οργανώθηκε ο συνδικαλιστικός ΕΛΑΣ Αθηνών και στα τέλη Αυγούστου 12.500 άτομα ήταν ήδη εντεταγμένα στη δύναμη αυτή, που διέθετε λίγα όπλα αλλά τεράστια οργάνωση.

Τον Σεπτέμβριο του 1943, ενώ ο ΕΛΑΣ στην ύπαιθρο αποκτούσε την τυπική διάρθρωση τακτικού στρατού, ο ΕΛΑΣ πρωτευούσης πραγματοποιούσε νέο οργανωτικό άλμα: συγκροτούσε το Α' Σώμα Στρατού Αθηνών, με δύο ταξιαρχίες στην Αθήνα (Ιη και Ιη) και μία ταξιαρχία στον Πειραιά (ΙVη). Τη δύναμη Αθηνών συμπλήρωναν το 8ο ανεξάρτητο Σύνταγμα, το Τάγμα Φοιτητών και το Μηχανοκίνητο Τμήμα.

Διοικητής του Α' Σώματος Στρατού ανέλαβε ο στρατηγός-πολιτευτής Νεόκοσμος Γρηγοριάδης με το ψευδώνυμο «Λάμπρος», που παρέμενε και Πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ. Αλλά ψυχή και δημιουργός του Σώματος ήταν ο καπετάνιος Σπύρος Κωτσάκης, με ψευδώνυμο «Νέστορας». Και τη γενική εποπτεία την είχε ο Πολύδωρος Δανιηλίδης.

Από τις τρεις ταξιαρχίες του Α' Σώματος Στρατού, η Ιη Ταξιαρχία περιλάμβανε το 1ο Σύνταγμα στις νοτιοανατολικές συνοικίες: Κασιοπόδι, Φάρος, Δουργούτι, Νέος Κόσμος, Νέα Σμύρνη, Χαροκόπου, Καλλιθέα. Αργότερα επεκτάθηκε στις συνοικίες Πλάκα, Κουκάκι, Σφαγεία. Το 2ο Σύνταγμα στις ανατολικές συνοικίες: Γουδί, Αμπελόκηποι, Κουπόνια, Ζωγράφου, Καισαριανή, Βύρωνας, Παγκράτι, Γούβα, Ν. Ελβετία.

Η Ιη Ταξιαρχία περιλάμβανε το 3ο Σύνταγμα στις βόρειες συνοικίες: Κολωνάκι, Εξάρχεια, Νεάπολη, Γκύζη, Γαλάτσι, Τέρμα Πατησίων, Νέα Ιωνία, Νέα Φιλαδέλφεια. Το 5ο Σύνταγμα είχε τα βόρεια προάστια. Το 4ο Σύνταγμα, που προστέθηκε λίγο αργότερα, είχε τις δυτικές συνοικίες: Βοτανικό, Θησείο, Ασύρματο, Αλυσίδα, έως τα Σφαγεία.

Η ΙVη Ταξιαρχία του Πειραιά περιλάμβανε μόνο το 6ο Σύνταγμα με τρία τάγματα: της Κοκακιάς, Ν. Φαλήρου, Μοσχάτου, Καστέλλας και του Κέντρου.

40 τουφέκια

Το Α' Σώμα Στρατού ήταν ιδιόρρυθμη δύναμη χωρίς στρατώνες, συσσίτιο, συγκεκριμένες για θεωρία και ασκήσεις. Διοικητικά εξακολουθούσε να υπάγεται απευθείας στην Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ και όχι στο Γενικό Στρατηγείο, όπως και η ΙΙη Μεραρχία Πελοποννήσου. Είχε λίγους μόνιμους αξιωματικούς, γιατί οι περισσότεροι της ομάδας Βενετσάνοπουλου είχαν σταλεί να επανδρώσουν τον ΕΛΑΣ στα βουνά. Ποια όμως ήταν η πραγματική του δύναμη;

Στις παραμονές της ιταλικής κατάρρευσης περιλάμβανε 12.500 άνδρες στην Αθήνα και 4.000 στον Πειραιά, αλλά ο οπλισμός του ανερχόταν μόνο σε 2 αυτόματα, 40 τουφέκια, 300 πιστόλια και πολύ λίγα πυρομαχικά. Μ' αυτά τα ελάχιστα όπλα όμως, κατόρθωνε εκείνη την εποχή να κρατά υπό τον αμείλικτο έλεγχο του μια πελώρια ζώνη της πρωτεύουσας. Γιατί, πίσω από τους λιγοστούς αποφασιστικούς ενόπλους, υπήρχε η μεγάλη οργανωμένη μάζα των 16.500 μελών και παραπέρα ολόκληρο το ΕΑΜ. Η ελληνική Αριστερά είχε προφτάσει να εγκαταστήσει τη δύναμή της πρώτη μέσα στην καρδιά της Ελλάδας.

Οι υπηρεσίες

Με τη μετατροπή του σε τακτικό στρατό, ο ΕΛΑΣ διέθετε και πλήρη επιμελητεία. Έως τις αρχές του 1943 οι ανταρτικές δυνάμεις εφοδιάζονταν βασικά εκ των ενόντων, με τη βοήθεια δύο οργανώσεων: της «Φανέλλας του Στρατιώτη» στις πόλεις και της ΕΠΑ (Επιτροπή Προστασίας του Αντάρτη) στα χωριά. Τον Μάρτιο του 1943 όμως ιδρύθηκε η ΕΤΑ (Επιμελητεία του Αντάρτη), στην οποία συγχωνεύθηκαν οι προηγούμενες, που ανέλαβε συστηματικά τον εφοδιασμό του ΕΛΑΣ. Και βρήκε τον θαυμαστή και υμνητή της στο πρόσωπο του Σπύρου Μαρκεζίνη, ο οποίος στην εισαγωγή του τετράτομου έργου του *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος* (1966) γράφει (σελ. 18):

«... Η επιμελητεία του αντάρτη π.χ. αν την ίδωμεν ως μηχανισμόν, ανεπηρέαστοι από οιασδήποτε προκαταλήψεις, δέν είναι δυνατόν νά μη προκαλέση τό ενδιαφέρον, αν μὴ και τόν θαυμασμόν».

Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1943 η ΕΤΑ αριθμούσε 10.000 μέλη και ο μηχανισμός της ήταν πολυοχιδής. Εισέπραττε εισφορά στην παραγωγή και παρακράτημα στο εμπόριο, εκμεταλλευόταν δημόσια κτήματα –αλυκές, ιχθυοτροφεία κλπ.–, ίδρυε εργοστάσια –βυρσοδεψεία, αρβυλοποιεία, συνεργεία ραφής ιματισμού, πεταλωτήρια–, ενίσχυε τις οικογένειες των ανταρτών αλλά και των υπαλλήλων που έμεναν στις ελεύθερες περιοχές και δεν μπορούσαν να εισπράττουν τους μισθούς τους από το κράτος των Αθηνών. Προμηθευόταν είδη και με απευθείας εισφορές, γιατί τότε ο ΕΛΑΣ διέθετε αρκετές χρυσές λίρες από τους Άγγλους. Το έργο της υπήρξε πραγματικά ογκώδες και πολύτιμο για τους αντάρτες.

Ανεπτυγμένη ήταν και η υγειονομική υπηρεσία του ΕΛΑΣ. Λειτουργούσαν τρία κύρια στρατιωτικά νοσοκομεία: στη Στερεά, Θεσσαλία και Δυτική Μακεδονία, με εξοπλισμό όχι ασήμαντο, με χειρουργικό και παθολογικό τμήμα. Οι μεραρχίες διέθεταν από ένα έως δύο κινητά ορεινά χειρουργεία για τις μαχόμενες δυνάμεις και υπήρχαν αναρρωτήρια καθώς και τρία σανατόρια. Το νοσηλευτικό υλικό προερχόταν από συνεισφορές και επιτάξεις. Η βοήθεια των Συμμάχων κάλυπτε μόνο το 10% των αναγκών. Και πρέπει να προστεθεί ότι η υγειονομική υπηρεσία του

ΕΛΑΣ προσέφερε τις υπηρεσίες της και στους πολίτες της απελευθερωμένης περιοχής.

Η ανάπτυξη που παρουσίαζε τις ημέρες εκείνες το στρατιωτικό όργανο του ΕΑΜ ήταν αδιανόητη για τους αρνητές της Αντίστασης, ακόμη και για τους παλιούς πρωτοπόρους της. Δεν θα είχε πραγματοποιηθεί όμως αν δεν είχε ακολουθηθεί εξίσου ταχύ ρυθμό ανάπτυξης και η μαζική οργάνωση των πόλεων και της υπαίθρου. Και αυτό ήταν το μυστικό της επιτυχίας του ΕΛΑΣ, το οποίο ούτε η ανταγωνιστική εθνικόφρων παράταξη που συμμετείχε στην Αντίσταση, ούτε οι αδρανούντες, ούτε το κατοχικό κράτος και οι κατοχικές δυνάμεις, ούτε η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή είχαν απολύτως κατανοήσει.

Οι νέοι

Στο ΕΑΜ, που βρισκόταν τότε σε πλήρη βρασμό, μεγάλη ενίσχυση προσέφερε η ΕΠΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων), που ιδρύθηκε την 23η Φεβρουαρίου 1943 όταν συγχωνεύθηκαν 10 υφιστάμενες οργανώσεις, μεταξύ των οποίων και η ΟΚΝΕ (Οργάνωση Κομμουνιστικής Νεολαίας Ελλάδας). Η ΕΠΟΝ επεκτάθηκε ταχύτατα χρησιμοποιώντας τα συνθήματα του ΕΑΜ και άρχισε να συνεισφέρει πολλούς εθελοντές στις ανταρτικές δυνάμεις. Και, με τη μετατροπή του ΕΛΑΣ σε τακτικό στρατό, κάθε μεραρχία αποκτούσε μια πρότυπη ομάδα από μέλη της ΕΠΟΝ, ενώ υπήρχαν και πολυάριθμες ακόμη ένοπλες μονάδες από ΕΠΟΝίτες. Εξάρτημα της ΕΠΟΝ ήταν και η οργάνωση των Αειόπουλων, των παιδιών δηλαδή κάτω των 15 ετών.

Η επιτυχία της ΕΠΟΝ οφειλόταν και πάλι στο στοιχείο που δυσκολεύτηκαν τόσο πολύ να αντιληφθούν και ακόμη περισσότερο να αφομοιώσουν οι αντίπαλοι της Αριστεράς: ανταποκρινόταν στις ιστορικές ανάγκες της εποχής.

Περισσότερο από τα άλλα στρώματα, οι νέοι κατέχονταν από τον πόθο του εθνικού αγώνα. Καμία ανθρώπινη δύναμη δεν θα τους συγκρατούσε. Και αποτελούσαν ολέθρια ματαιοπονία οι προσπάθειες να ψυχρανθεί ο μαχητικός τους ενθουσιασμός για να αποφύγουν το ρεύμα του ΕΑΜ. Μόνη λύση για τους εθνικόφρονες ήταν η μαχητική, μαζική, οργανωμένη εισόρμηση των νέων στον χώρο της Αντίστασης υπό την αιγίδα τους. Αλλά, εφόσον αυτόν τον δρόμο τον άνοιγε στους νέους μόνο το ΕΑΜ, εκείνοι θα το ακολουθούσαν με τη δύναμη νομοτέλειας. Από εκεί και πέρα η ιδεολογική διαφοροποίηση αυτών των νέων σε μεγάλη κλίμακα ήταν αναπόφευκτη. Όπως και το φράξιμο του δρόμου στις όψιμες προσπάθειες του αστικού κόσμου να οργανώσει και αυτός τη νεολαία.

Η Εθνική Αλληλεγγύη (ΕΑ) υπήρξε άλλο ένα από τα βήθρα του ΕΑΜ. Είχε ιδρυθεί πολύ νωρίς, στις 28 Μαΐου 1941. Κομμουνίστριες και κομμουνιστές ήταν οι περισσότεροι ιδρυτές της και από τα πρώτα της βήματα βρισκόταν υπό τον έλεγχο του

ΚΚΕ. Κατόρθωσε όμως να απλωθεί ραγδαία με την προμετωπίδα του ΕΑΜ και να προσφέρει σημαντικό έργο στην αντιμετώπιση προβλημάτων περίθαλψης στην Κατοχή.

Και πάλι ο αστικός κόσμος βυθισμένος σε προπολεμικές αντιλήψεις δεν μπόρεσε να την παρακολουθήσει και να την ανταγωνιστεί. Σαν όργανα περίθαλψης, προσέβλεπε μόνο στον Ερυθρό Σταυρό και στα διάφορα κρατικά ιδρύματα. Δεν αντιλαμβανόταν ότι η Εθνική Αλληλεγγύη, με τη μαζική της οργάνωση και τα συνθήματά της που ανταποκρίνονταν πάντα στην εποχή, μετατρέποταν σε πολιτική δύναμη. Η δύναμη αυτή γινόταν τόσο πιο επικίνδυνη για τους μη Αριστερούς, όσο απορροφούσε πολλούς αστούς, οι οποίοι, μη θέλοντας να μείνουν αδρανείς, αλλά και μη θέλοντας να ακολουθήσουν απευθείας το ΕΑΜ, έβρισκαν μια διέξοδο καταφεύγοντας στις δικές της τάξεις.

ΕΔΕΣ-ΕΚΚΑ

Τι γινόταν την ίδια περίοδο με τις άλλες ένοπλες οργανώσεις;

Ουσιαστική δύναμη εξακολουθούσαν να έχουν μόνον ο ΕΔΕΣ στη Δυτική Στερέα - Ήπειρο και η ΕΚΚΑ στη Ρούμελη. Όλες οι άλλες μη αριστερές ομάδες, στην Αν. Μακεδονία και Θράκη ή στην Πελοπόννησο, ήταν σε χαμηλότερο επίπεδο. Εξαίρεση αποτελούσε η Κρήτη, αλλά οι εκεί αντάρτικες δυνάμεις δρούσαν έξω από τον απελευθερωμένο χώρο της ηπειρωτικής Ελλάδας και η σημασία τους ήταν τοπική.

Ο ΕΔΕΣ διήνυε και αυτός την καμπύλη της ακμής του. Εσωτερικά κατατρυχόταν από σοβαρές διενέξεις. Υπήρχαν στις τάξεις του φανατικοί δημοκρατικοί και φανατικοί βασιλόφρονες. Στην Αθήνα μια μερίδα του, εμφανιζόμενη πάντα με την επωνυμία της οργάνωσης, ακολουθούσε δική της, άκρως δεξιά κατεύθυνση και συνεργαζόταν άμεσα με την ελληνική κατοχική κυβέρνηση, έμμεσα δε με τις κατοχικές δυνάμεις, εναντίον του ΕΑΜ. Με την πολιτική αυτής της μερίδας θα ασχοληθούμε λεπτομερέστερα παρακάτω. Αλλά επάνω, στην απελευθερωμένη ζώνη, παρά τις αντιθέσεις για το πολίτευμα και τον Γεώργιο, επικρατούσε ενθουσιασμός και ανθοφορία.

Ο ΕΔΕΣ ασκούσε τον έλεγχο του από τον ποταμό Άραχθο έως τα αλβανικά σύνορα, με συγκυριαρχία του ΕΛΑΣ σε ορισμένες περιοχές και με αξιόλογες νησίδες οργανωμένων οπαδών του στη Ρούμελη και Θεσσαλία (ιδίως στην Καρδίτσα, με Σταθμό Διοίκησης την Πεζούλα).

Στην απελευθερωμένη ζώνη του ΕΔΕΣ τα πράγματα ήταν απλά. Το καθεστώς ήταν προσωποπαγές: τα πάντα απέρρεαν πρακτικά από τον Ναπολέοντα Ζέρβα, ο οποίος δέσποζε στην οργάνωσή του, αν και ο υπαρχηγός του Κομνηνός Πυρομάγλου νόμιζε ότι υπήρχαν εσωτερικές δυνάμεις που θα μπορούσαν να ρυμουλκίσουν τον

αρχηγό σε αντίθετες κατευθύνσεις (Ο Δούρειος Ίππος, σελ. 185).

Η πολιτική οργάνωση ήταν πάντα υποτυπώδης. Υπήρχε σε κάθε σημαντικό οικισμό μια Επιτροπή Αγώνα, αλλά οι μόνιμοι αντάρτες αποτελούσαν τοπικά τη μόνη πηγή εξουσίας.

Στρατιωτικά, οι ΕΟΕΑ του ΕΔΕΣ είχαν ήδη κι αυτές την οργάνωση τακτικού στρατού και παρέτασαν τις εξής μονάδες:

IIIη Μεραρχία: Περιοχή ποταμού Αράχθου.

VIIIη Μεραρχία: Περιοχή Ιωαννίνων.

• IXη Μεραρχία: Περιοχή Πρεβέζης-Άρτας.

Xη Μεραρχία: Περιοχή Θεσπρωτίας.

• 3/40 Σύνταγμα: Εφεδρεία Γενικού Αρχηγείου.

• Ανεξάρτητο Τάγμα: Ομοίως.

Η συνολική μόνιμη δύναμη των ΕΟΕΑ δεν υπερέβαινε τους 4.000 άνδρες τότε, με τεράστια αναλογία αξιωματικών.

Οι μονάδες του ΕΔΕΣ δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα πολυμελούς διοίκησης. Την πραγματική διοίκηση ασκούσαν οι αξιωματικοί. Και γενικά όλα είχαν τον ρυθμό και την πειθαρχία πραγματικά τακτικού στρατού.

Διάσπαση

Παρεμφερή εικόνα παρουσίαζε και η τρίτη ουσιαστική οργάνωση ανταρτών: η ΕΚΚΑ με το 5/42 Ευζώνων. Στην Αθήνα η παρουσία της οργάνωσης ήταν συμβολική. Αλλά, στην περιοχή της Γκιώνας, το 5/42 Σύνταγμα όπου αναπτυσσόταν μετά τη δεύτερη διάλυσή του είχε επίσης μορφή και περιεχόμενο τακτικού στρατού. Η δύναμή του όμως, ενώ το Συμμαχικό Στρατηγείο Καΐρου, το Κοινό Γενικό Στρατηγείο των Ανταρτών και η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή είχαν συμφωνήσει να ανέλθει έως τα τέλη Σεπτεμβρίου σε 4.000 άνδρες, δεν υπερέβαινε στις αρχές του μηνός τους 800 άνδρες. Η αιτία ήταν η καθυστέρηση του εφοδιασμού του από τη Μέση Ανατολή.

Αλλά η ΕΚΚΑ κατατρυχόταν επίσης από εσωτερικές αντιθέσεις. Δεν είχε ιδεολογική και πολιτική συνοχή. Μεταξύ των αξιωματικών του 5/42 Συντάγματος υπήρχαν πολλοί που έπαιρναν ιδιαίτερες εντολές από τη «Στρατιωτική Ιεραρχία», την οργάνωση του στρατηγού Παπάγου. Είκοσι αξιωματικοί της κατηγορίας αυτής αναφέρονται ονομαστικά στο βιβλίο του Ι. Δεδούση *Ο Εθνομάρτυς Αγωνιστής* (Αθήνα 1949, σελ. 29-30). Και ο συγγραφέας είναι αδελφός του λοχαγού Θύμιου Δεδούση, ο οποίος ήταν ο επικεφαλής αυτής της ομάδας. Ο Κομνηνός Πυρομάγλου εξάλλου στο βιβλίο του *Ο Γεώργιος Καρτάλης* γράφει χαρακτηριστικά (σελ. 208):

«Την 10 Αυγούστου 1943 οι 20 αξιωματικοί με επί κεφαλής τόν Θ. Δεδούσην παρουσιάζονται εις τόν ύποδιοικητήν του 5/42 συνταγματάρχην

Λαγγουράνην. Ὁ Θ. Δεδούσης ἀναλαμβάνει τὴν διοίκησιν τμήματος. Τὴν 30 Αὐγούστου γίνεται ἡ ὀρκωμοσία τοῦ Συντάγματος. Κατὰ τὴν ὀρκωμοσίαν σημειώνεται ἡ πρώτη διάσπασις, ἡ ὁποία θὰ λαμβάνῃ ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν καὶ μεγαλυτέρας διαστάσεις. Ὁ ταγματάρχης Φαρμάκης “ξηλώνει” τὸ στέμμα τοῦ πληκίου του καὶ τὸ πετᾷ κατὰ γῆς. Ὁ (συνταγματάρχης) Ψαρρός σιωπᾷ. Ὁ Θ. Δεδούσης ἐρωτᾷ ἀμέσως, ἐὰν οἱ ἀξιωματικοὶ οἱ ἐνταχθέντες εἰς τὸ 5/42 διὰ τὴν πολέμησυν τὸν κατακτητὴν, ἀναλαμβάνουν καὶ πολιτικὰς ὑποχρεώσεις ἐναντι τοῦ 5/42 καὶ τῆς ΕΚΚΑ. Ὁ Ψαρρός ἀπαντᾷ ἀρνητικῶς. Ὡστόσο ἡ πρώτη διάσπασις ἐγινε. Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ἐγκατέλειψαν τὸ 5/42. Ἄλλοι παρέμειναν. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Θ. Δεδούσης, ὁ ὁποῖος πέραν τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν κατακτητῶν, ἐπιτελεῖ καὶ ἄλλο ἔργον εἰς τοὺς κόλπους τοῦ 5/42: Ἐκεῖνο ποῦ τοῦ διέγραψεν ἡ ἠγεσία τῆς Στρατιωτικῆς Ἱεραρχίας, ὁ ἀντικομμουνιστικὸς ἀγὼν καὶ ἡ προβολὴ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Β΄».

Καὶ ὁ Κομνηνὸς Πυρομάγλου δίνει τὴν ἐξῆς ἀνατομία τῆς ΕΚΚΑ (στο ἴδιο, σελ. 208-209):

«Οὕτω ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἀνασυντάξεως τῆς δυνάμεως τοῦ 5/42, τὸ σύνταγμα ἔχει διχασθῆ. Ἐνα μέρος εἶναι Ἐθνικὸν Δημοκρατικόν, τὸ ἄλλο Ἐθνικο-Βασιλόφρον. Τὸ Ἐθνικο-Δημοκρατικόν 5/42 πιστεύει ὅτι θὰ πρέπει νὰ διεξαγάγῃ τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ κατακτητοῦ, ἐν συνεργασίᾳ καὶ μὲ τὸν ΕΛΑΣ... Ἦτο ἡ γραμμὴ ποῦ ἐπικροτοῦσε καὶ ὁ διοικητὴς τοῦ Δ. Ψαρρός. Αὕτῃ ἦτο καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Γ. Καρτάλη...

»Τὸ ἄλλο μέρος τοῦ 5/42, τὸ Ἐθνικο-Βασιλόφρον, πιστεύει ὅτι πρέπει, βεβαίως, νὰ πολεμήσῃ τὸν κατακτητὴν, καὶ λαμβάνει μέρος εἰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον του, ἀλλὰ, ταυτοχρόνως πιστεύει ὅτι ὁ “Κομμουνισμὸς”, δηλαδὴ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, εἶναι ἐπίσης “μεγάλος ἐχθρὸς”. Δὲν κάμνει οὐδεμίαν διάκρισιν μεταξὺ Γερμανῶν καὶ “Κομμουνιστῶν”, οὔτε καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώσῃ τὴν δέουσαν λογικὴν καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένην προτεραιότητα μεταξὺ τῶν δύο ἐχθρῶν. Ἴσως ἐπειδὴ αἱ ἐντολαὶ τῆς Στρατιωτικῆς Ἱεραρχίας εἶναι συγκεκριμέναι».

Τα στελέχη

Αὕτῃ ἦταν ἡ κατάσταση ποῦ εἶχε διαμορφωθῆ ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ στρατιωτικῇ πραγματικότητι τῆς Ἀντίστασης ἐν ἀρχῇ τοῦ κρίσιμου Σεπτεμβρίου 1943, καὶ ἰδιαίτερα ἐν τῇ ἀπελευθερωμένῃ περιοχῇ ὅπου δρούσε ἡ ἐνοπλὴ δύναμις τοῦ Ἀγῶνα.

Ἡ δύναμις αὕτη κάλυπτε τῶρα τὰ κενὰ τῆς ταχύτατα. Ἰδίως ἐν τῇ στελέχη, ποῦ ἀρχισαν νὰ ἀφθονοῦν. Πλήθος ἀξιωματικῶν ἐπαίρναν πράγματι πια τὸν δρόμον τοῦ βου-

νού, έχοντας την ψευδαισθηση πως προσεγγίζει η ώρα της Απελευθέρωσης. Το μεγάλο ρεύμα κατευθυνόταν προς τον ΕΔΕΣ. Μερικά κύματα κατέκλυζαν τη στενόχωρη περιοχή του 5/42. Αλλά και στον ΕΛΑΣ κατέληγαν αρκετοί.

Ο ΕΛΑΣ είχε ιδρύσει σχολή εφέδρων αξιωματικών που λειτούργησε από την 1η Αυγούστου 1943 και έως το τέλος της Κατοχής, προσφέροντας 1.200 περίπου ανθυπολοχαγούς. Η έλλειψη σε ανώτερους αξιωματικούς ήταν τεράστια, αλλά άρχισε να θεραπεύεται ραγδαία από τον Ιούλιο εκείνου του έτους. Και έτσι κάθε μεγάλη μονάδα είχε επανδρωμένο επιτελείο, ενώ όλοι οι στρατιωτικοί διοικητές μεραρχιών, συνταγμάτων και ταγμάτων ήταν πια μόνιμοι ή έφεδροι αξιωματικοί του τακτικού στρατού. Η ηρωική εποχή των καπεταναίων είχε εγκαίρως πεθάνει.

Πείνα οπλισμού

Εκείνο όμως από το οποίο έπασχαν όλες οι αντάρτικες δυνάμεις ήταν η έλλειψη εξοπλισμού και πυρομαχικών. Ούτε ο ΕΔΕΣ, ούτε η ΕΚΚΑ ήταν ικανοποιημένοι από τον εφοδιασμό τους σε βρετανικά όπλα. Και, τώρα που οι διαστάσεις τους μεγάλωσαν, δεν ήταν δυνατόν να καλυφθούν οι ανάγκες τους από λάφυρα. Υπέφεραν όλοι από «δίψα οπλισμού».

Μεγαλύτερη ήταν η φτώχεια του ΕΛΑΣ σε όπλα. Οι Άγγλοι ήταν φειδωλότεροι στις προσφορές τους προς τη στρατιωτική δύναμη του ΕΑΜ παρά προς τις ανταγωνιστικές του οργανώσεις. Και ο ΕΛΑΣ αναζητούσε με τόση ένταση όπλα από άλλες πηγές, ώστε στις περισσότερες επιχειρήσεις του κύριος στόχος ήταν η απόκτηση λαφύρων σε πολεμικό υλικό. Από τα λάφυρα και όχι από τις απώλειες του εχθρού κρινόταν συνήθως αν μια επιχείρηση υπήρξε επιτυχής ή όχι. Από τα λάφυρα επίσης που αποκτούσαν κρίνονταν σε μεγάλο βαθμό οι ηγέτες των μονάδων του ΕΛΑΣ.

Στην προσπάθεια εκείνη συνέβαλλαν πολύ οι ΕΑΜικές οργανώσεις, που συγκέντρωναν όπλα από κάθε πηγή –ακόμη και από άνδρες των δυνάμεων κατοχής, που τα πωλούσαν– και τα έστελναν στα βουνά. Αλλά υπήρξε αξιόλογη βοήθεια και από άλλες πηγές. Στο βιβλίο *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση* (σελ. 373-374) αναγράφεται:

«Η άντιμετώπισι του προβλήματος των όπλων στηρίχθηκε και στην έφευρετικότητα και τὸ δαιμόνιο των Ἑλλήνων. Συνηθισμένοι σιδεράδες γίνονται πολυμήχανοι όπλουργοί και κάνουν θαύματα. Ὁ σιδεράς Θύμιος Μυστάρας στήν Καστανιά Καλαμπάκας κόβει κάννες όπλων, μετατρέπει κινητὰ οὐραῖα, “σκάβει” θαλάμες και μηχανεύεται άπειρα τεχνάσματα... Ἐπισκεύασε πάνω άπό 1.500 όπλα Ιταλικά... Πολλά άπ’ αυτά, ίσως πάνω άπό 100, είχαν σπασμένα έλατήρια. Στο γύφτικο καμίνι έφτιαχνε άλλα έλατήρια δικής του έμπνεύσεως ὁ Μυστάρας και τὰ όπλα δούλευαν.

»Άλλος όπλουργός, ό Κώστας Άλεξάνδρου από την Κερασιά Πηλίου... χτυπάει χιλιάδες σφαίρες από μπροστά και πιέζει τις βολίδες τους νά εισχωρούν στον κάλυκα, για νά γίνονται μικρότερες και νά χωρούν έτσι στη θάλαμη πολυβόλου “Χότσκις”...

»...’Ο ύπολοχαγός Κώστας Μπάριμπας, άρχιτεχνίτης του στρατού, επιβλέπει τά συνεργεία όπλων... Οί Άγγλοι ρίχνουν ένα μεγάλο όλμο, χωρίς όμως βάσι... ’Ο Μπάριμπας πηγαίνει στην Καρδίτσα και σέ κάποιο καρροτσέρικο φτιάχνει μιá δική του βάσι. Και ό όλμος δούλεψε...»

Αλλά με πρωικούς αυτοσχεδιασμούς και με ατομικές εμπνεύσεις δεν λύνεται το πρόβλημα του εξοπλισμού ενός στρατού. Ο ΕΛΑΣ, ενώ αναπτυσσόταν ορμητικά, κώλαινε πάρα πολύ σε όπλα. Και το μειονέκτημα αυτό δεν περιόριζε μόνο τη στρατιωτική του δράση, αλλά τον κρατούσε μέχρι ενός βαθμού εξαρτημένο από τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Ταυτόχρονα όμως δέσμευε την πολιτική τού ΚΚΕ/ΕΑΜ.

Αυτές οι ένοπλες αντιστασιακές δυνάμεις υπήρχαν όταν την 8η Σεπτεμβρίου αναγγέλθηκε η συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Και τότε όλα ανατράπηκαν.

Δυνάμεις κατοχής

Την ημέρα εκείνη υπήρχαν στον ελληνικό χώρο οι εξής κατοχικές δυνάμεις:

- Βουλγαρικός στρατός: Το Β' Σώμα Στρατού, αποτελούμενο από 3 μεραρχίες.
- Ιταλικός στρατός: Η 11η Στρατιά, αποτελούμενη από 12 μεραρχίες. Επτά στην ηπειρωτική Ελλάδα, δύο στη Ρόδο και ανά μία στη Σάμο, Ιονίους Νήσους και Αν. Κρήτη.
- Γερμανικός στρατός: Η 5η Στρατιά, αποτελούμενη από 9 μεραρχίες, με έδρες τον Πειραιά, Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Αγρίνιο, Κρήτη, Ρόδο (μηχανοκίνητη), και δύο στην Πελοπόννησο (η μία θωρακισμένη).

Διοικητής της ιταλικής στρατιάς ήταν ο στρατηγός Βεκιαρέλλι, ο οποίος αντικατέστησε τον Τζελλόζο την 7η Μαΐου 1943. Η αντικατάσταση έγινε γιατί ο Τζελλόζο κατηγορήθηκε για καταχρήσεις και μαυραγοριτισμό, αλλά και για ανικανότητα, καθώς και για αντιφασιστικές διαθέσεις. Ο νέος διοικητής είχε τη φήμη ανθρώπου πυγμής και αφοσιωμένου φασίστα. Αλλά η κατάσταση της στρατιάς του ήταν οικτρή. Και το ηθικό της, που ήταν πάντα κακό, κατάντησε άθλιο μετά την πτώση του Μουσολίνι τη 2α Ιουλίου.

Διαπραγματεύσεις

Αξιωματικοί και στρατιώτες περίμεναν πια τη συνθηκολόγηση και είχαν αρχίσει κρούσεις για παράδοση ή προσχώρηση στο άλλο στρατόπεδο από τα τέλη Ιουλίου. Ο Κρις Γουντχάουζ αποκαλύπτει τα εξής (Ακρόπολις, 7 Μαΐου 1965):

«Από τις πρώτες κι όλες μέρες του Αύγουστου, μιά μόλις βδομάδα μετά την πτώση του Μουσολίνι, είχαν αρχίσει οι διαπραγματεύσεις με τους τοπικούς Ιταλούς διοικητές στη Θεσσαλία.

»Ο πρώτος Ιταλός στρατιωτικός αξιωματούχος που βολιδοσκοπήσε την Βρεταννική αποστολή στην Ελλάδα... ήταν ο συνταγματάρχης Μπέρτι, διοικητής ενός συντάγματος ίππικου και φρουραρχος Τριχάλων. Λάβαμε τὸ μήνυμά του στις 3 Αύγουστου... Στις 5 Αύγουστου του διαβίβασα με σημειώμά μου τους όρους του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής... Οί διαπραγματεύσεις σκοντάψανε τότε στη δική μας άφ' ενός άβεβαιότητα ως προς τὸ αν ὁ Μπέρτι ήταν έξουσιοδοτημένος από ανώτερη Αρχή και άφ' έτέρου στην παρέμβαση του ΕΛΑΣ.

»Οί Ιταλοί, έννοείται, δέν είχαν την παραμικρή έμπιστοσύνη στην κομμουνιστική ήγεσία του ΕΛΑΣ. Από τὸ άλλο μέρος ὁ Σαράφης... δέν έβλεπε με καλὸ μάτι την προσέγγιση Βρεταννικής Αποστολής και Ιταλῶν... Ένα άλλο εμπόδιο στην προώθηση του θέματος ήταν ἡ απόφαση τῆς ηγεσίας του ΕΑΜ νά περάσει από δίκη, για έγκλήματα πολέμου, ὀρισμένους από τους Ιταλούς αξιωματούχους. Πρώτος-πρώτος στη λίστα τους ήταν ὁ ίδιος ὁ συνταγματάρχης Μπέρτι... Έτσι λοιπόν οί πρώτες εκείνες διαπραγματεύσεις δέν έδωσαν αποτέλεσμα. Ο Μπέρτι, απογοητευμένος, τῆς σταμάτησε με ένα μήνυμα που μου έστειλε στις 14 Αύγουστου...»

Η λεία

Αλλά και οί Γερμανοί ήταν προετοιμασμένοι για το ενδεχόμενο της ιταλικής συνθηκολόγησης. Την επομένη της πώσης του Μουσολίνι, ὁ Χίτλερ έσπευσε να εκδώσει την οδηγία υπ' αριθ. 48 της 26ης Ιουλίου 1943, που τη συμπλήρωσε με ειδικές διαταγές την 31η Ιουλίου, καθορίζοντας την αντίδραση του γερμανικού στρατού αν ο συνεταίρος του στον Άξονα εγκατέλειπε τον αγώνα: οί γερμανικές μονάδες έπρεπε να εξουδετερώσουν με κάθε μέσον τις ιταλικές που θα συνθηκολογούσαν είτε μέσα στην Ιταλία, είτε στα Βαλκάνια. Ταυτόχρονα άρχισε ραγδαία μετακίνηση γερμανικών ὄγκων στρατού στον χώρο όπου υπήρχαν ιταλικές ένοπλες δυνάμεις.

Την ημέρα που ο Μουσολίνι ανετρεπόταν, σε Ιταλία, Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα υπήρχαν μόλις 18 γερμανικές μεραρχίες. Στις αρχές Σεπτεμβρίου είχαν ανέλθει σε 38½ και τον Οκτώβριο σε 49. Στην Ελλάδα οίωπηρά η γερμανική διοίκηση άρχισε βαθμιαία να υποκαθιστά ουσιαστικά τους Ιταλούς στη Ζώνη Ιταλικής Κατοχής. Και ήταν έτοιμη, με τη συνηθισμένη αποφασιστικότητά της, να επέμβει κεραυνοβόλα και δραστικά.

Ένα κολοσσιαίο πρόβλημα ορθωνόταν εκείνες τις ημέρες στην Ελλάδα. Αν η Ιταλία συνθηκολογούσε, η 11η Στρατιά θα γινόταν λεία τίνος; Ένας ολόκληρος στρατός 12 μεραρχιών, 140.000 ανδρών! Τα όπλα της αρκούσαν για να ανατραπεί τελείως η ισορροπία δυνάμεων. Ποιος θα τα άρπαζε; Οι Γερμανοί ή οι Έλληνες; Και ποιοι Έλληνες;

Αν έπεφταν στα χέρια των Ελλήνων, ήταν αρκετά για να εξοπλίσουν όλον τον λαό και να αντιμετωπίσουν οι Γερμανοί την τακτική συντριβή τους επιτόπου. Αλλά και ένα μέρος τους αν διοχετευόταν στα ελληνικά χέρια, μπορούσε να προσδώσει στην Αντίσταση τεράστια δύναμη. Και, πέραν τούτου, εκείνα τα όπλα θα δημιουργούσαν νέες καταστάσεις, όχι μόνο στρατιωτικές αλλά και πολιτικές, στον ελληνικό χώρο, με απήχηση σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο και τα Βαλκάνια.

Τα ιταλικά όπλα λοιπόν της Ελλάδας, τις ημέρες εκείνες του Σεπτεμβρίου, αποκτούσαν ξαφνικά μια σημασία κολοσσιαία. Η λησμονημένη, άδοξη 11η Στρατιά, ακριβώς στο ψυχορράγημά της, έπαιρνε μια δόξα απροσδόκητη. Και το λείψανό της θα βάραινε στην πλάστιγγα πολύ περισσότερο από όσο η ίδια εν ζωή. Μόνο που ταυτόχρονα άρχιζε η τραγωδία του έμψυχου υλικού της στρατιάς, θύματος του φασισμού και του πολέμου, που θα καταχωρηθεί στην ιστορία σαν σύμβολο της ομαδικής ανθρώπινης δυστυχίας.

Η συνθηκολόγηση

Η ημέρα που όλοι πρόσμεναν με αδημονία ή φόβο έφτασε. Το απόγευμα της 8ης Σεπτεμβρίου σύσσωμη η Ελλάδα πανηγύριζε. Οι Ιταλοί, στις φρουρές τους, στην πλειοψηφία τους ενατένιζαν το τέλος των πολεμικών τους δεινών, αλλ' όπου υπήρχε και γερμανικός στρατός κατέχονταν από δέος. Την επομένη στην Αθήνα η ιταλική σημαία υποστέλλόταν στην Ακρόπολη, και εξαφανιζόταν από όλη την πόλη. Αλλά η χαρούμενη ατμόσφαιρα των Ελλήνων τη διατάραξε ο βρόντος πολλών σμπών της γερμανικής αεροπορίας που έκαναν επιδεικτική πτήση, ενώ γερμανικά τμήματα εγκαθίσταντο στα ιταλικά κέντρα («Κομμάντο Τάπια», «Κομμάντο Πιάτσα») και γερμανικές περιπόλοι διέσχισαν τους δρόμους. Όλοι ένιωθαν πως η 11η Στρατιά από τις ώρες εκείνες έπαψε να υπάρχει. Και θα γινόταν αγώνας δρόμου ποιος να τη σκυλέψει.

Οι Γερμανοί

Η γερμανική αντίδραση εκδηλώθηκε αποφασιστική αμέσως. Δεν πέρασε ούτε μία ώρα από την επίσημη αναγγελία της υποταγής των Ιταλών και η εξουσία τους σε όλη την ηπειρωτική Ελλάδα είχε επίσημα καταλυθεί. Ενώ οι ιταλικές μονάδες προειδοποιούνταν ότι η συνθηκολόγησή τους θα αντιμετωπιζόταν με τα όπλα, ο Γερμανός στρατιωτικός διοικητής εξέδιδε την παρακάτω ανακοίνωση που τοιχοκολλήθηκε

στους δρόμους την 9η Σεπτεμβρίου και δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες της 10ης Σεπτεμβρίου:

«Ἀνέλαβον ὑπὸ τὴν διοίκησίν μου δλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μέχρι τοῦδε Ἰταλικῆς Ζώνης Κατοχῆς καθὼς καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

»Αἱ μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν Ἰταλικῶν στρατιωτικῶν Ἀρχῶν ἐκδοθεῖσαι διαταγαὶ παραμένουν προσωρινῶς ἐν ἰσχύϊ, μέχρι ἀντικαταστάσεώς των ὑπὸ νεωτέρων Γερμανικῶν διαταγῶν.

»Ἄπασαι αἱ διαταγαὶ τῶν Γερμανικῶν στρατιωτικῶν Ἀρχῶν δεόντως τηρηθοῦν ἀπαεργκλίτως».

Θάνατος

Λίγες ὥρες ἀργότερα, ἡ γερμανικὴ Διοίκηση ἐξέδιδε τὶς δύο πρῶτες διαταγές της, στὶς οποίες φουσούσε ἡ παγερὴ πνοή του θανάτου:

«Πᾶσα ἀπεργία θὰ θεωρεῖται ὡς ἐχθρική ἐκδήλωσι τοῦ πληθυσμοῦ ἔναντι τῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς, καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν θίγονται ἀμέσως στρατιωτικὰ συμφέροντα.

»Θὰ καταστειλῶ μὲ ἅπαντα τὰ εἰς τὴν διάθεσί μου μέσα ἀμειλίκτως πᾶσαν τοιαύτην ἀπόπειραν.

»Αἱ παραβάσεις εἰς τὸ μέλλον θὰ τιμωροῦνται εἰς βαρεῖας περιπτώσεις μὲ θάνατον».

Καὶ ἡ δευτέρη διαταγή, ἐξίσου ἀμειλίκτη, ἔλεγε:

«Πᾶσα ἀγορὰ καὶ πώλησις οἰουδήποτε εἴδους τῶν Ἰταλικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, ὡς καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν συναλλαγή, ἀπαγορεύεται.

»Πᾶς ὅστις παραβαίνει τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην καὶ πᾶς ὅστις ἤθελε φωραθῆ κατέχων παρανόμως τοιαῦτα εἶδη –ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ὄπλων– τιμωρεῖται μὲ θάνατον...»

Ο Ουίλσον

Τι ἔκανε στο μεταξὺ ἡ πλευρά των Συμμάχων καὶ των Ἑλλήνων;

Εκείνη τὴν ἴδια μέρα ἀπὸ τὸ Στρατηγεῖο του στο Κάιρο ὁ στρατηγὸς Ουίλσον, ἀρχιστράτηγος του μετώπου Μέσης Ανατολῆς, ἐξέδιδε τὸ παρακάτω διάγγελμα πρὸς τὸν ἑλληνικὸ λαό:

«Ἕλληνες,

»Οἱ Ἰταλοὶ ἐνίκηθησαν καὶ ἐγονάτισαν. Ὑπέγραψαν ἀνακωχὴ μὲ τὰ Ἠνωμένα Ἔθνη.

»Ἡ γενναία δρᾶσις τῶν Ἐθνικῶν Ἀνταρτικῶν Ὁμάδων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν μυστικῶν ὀργανώσεών τους συνετέλεσε στὴν ἐξάρθρωσι τῶν

Ἄξονικῶν σχεδίων καὶ στὴν νίκη τῶν συμμάχων στὴν Ἰταλία. Οἱ Ἴταλοι ὑποχρεοῦνται τώρα νὰ ἐφαρμόσουν τοὺς ὅρους τῆς ἀνακωχῆς, ἄλλως ὑπόκεινται σὲ ποινὲς καὶ τιμωρίες. Τὰ ἰταλικά στρατεύματα τώρα ὑπακούουν στὶς δικές μου διαταγές καὶ ὄχι στὶς διαταγές τῶν Γερμανῶν.

»Συμφώνως πρὸς τὶς διαταγές μου, πρέπει νὰ σταματήσουν πᾶσαν ἐχθροπραξίαν ἐναντι τῶν Ἑλλήνων. Τὰ πλοῖα τους πρέπει νὰ παραδοθοῦν στὰ Ἑνωμένα Ἐθνη. Τὰ ἀεροπλάνα τους νὰ πετάξουν πρὸς τὰ συμμαχικά ἀεροδρόμια. Δὲν τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ παραδώσουν τὰ ὄπλα τους καὶ τὰ ἐξαρτήματά τους, ἢ ὠχυρωμένες θέσεις, στοὺς Γερμανοὺς. Ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐναντίον τῶν Γερμανῶν κυρίων ἐχθρῶν, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν νὰ παρατείνουν τὴν σκλαβιά τῆς πατρίδος σας.

»Σὲ ὅλους τοὺς φίλους μου λέγω:

»1. Μὴ ἐμποδίζετε τοὺς Ἴταλοὺς νὰ ἐπιστρέψουν στὰ σπίτια τους.

»2. Οἱ Γερμανοὶ θὰ προσπαθήσουν νὰ προκαλέσουν ταραχές καὶ αἱματοχυσία μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἰταλῶν γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν δική τους θέσιν.

»Μὰ μὴ σᾶς γελάση τὸ τέχνασμα αὐτό. Σ' ἐκείνους ποὺ πολεμοῦν τοὺς ἀξονικοὺς στὴν ὑπαιθρο λέγω:

»Προμηθευθῆτε ἄνευ βίας ἰταλικά ὄπλα καὶ πολεμοφόδια γιὰ νὰ δυνηθῆτε νὰ ἐξακολουθήσετε τὸν γενναῖο σας ἀγῶνα μὲ τὸν ἀπομένοντα ἐχθρὸν μὲ μεγαλύτερη ἐπιτυχία.

»Σ' ἐκείνους ποὺ ἐπιμένουν νὰ ἴδουν τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων λέγω: Ἀποφασίσατε τώρα ἢ καταστραφῆτε καὶ σεῖς στὴν πανωλεθρίαν ποὺ ἀναμένει τοὺς Γερμανοὺς.

»Στοὺς φίλους μου ποὺ δὲν ἔχουν φανερωθῆ ἀκόμη λέγω: Οἱ Γερμανοὶ θὰ προσπαθήσουν τώρα μὲ πονηρίες νὰ σᾶς ξεγελάσουν νὰ ἀποκαλύψετε τὰ σχέδιά σας καὶ τὶς Ὄργανώσεις σας προῶρως. Ἐτσι σχεδιάζουν νὰ σᾶς καταστρέψουν ἕναν-ἕναν.

»Μὴ γελασθῆτε. Ἡ ὥρα τῆς τελικῆς ἀπελευθερώσεως πλησιάζει, ἀλλὰ δὲν ἔφθασε ἀκόμη.

»Ἀναμείνατε τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐξεγέρσεως. Στὸ μεταξὺ ἡ μάχη τῶν Ἑνωμένων Ἐθνῶν ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἐξακολουθεῖ.

»Οἱ Γερμανοὶ θὰ καταστραφοῦν τελείως.

»Οὐίλσον».

Εξόρμηον

Συγχρόνως ο στρατηγός Ουίλσον εξαπέστειλε οδηγίες στη Βρετανική Σιραιτωική

Αποστολή στην Ελλάδα. Και το Κοινό Γενικό Στρατηγείο των ανταρτών εξέδιδε αμέσως την παρακάτω διαταγή:

«*Ἐθνικαὶ Ὅμαδες Ἀνταρτῶν*
 »*Κοινὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον*
 »*Ἀπόφασις ὑπ' ἀριθ. 30*

»*Τὸ Κοινὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον ἔχον ὑπ' ὄψει ὑπόμνημα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΣΜΑ ὡς καὶ σχετικὴν διαταγὴν του πρὸς τὴν ἐνταῦθα ἀντιπροσωπεῖαν του, καθ' ἣν ἅπασαι αἱ ἰταλικαὶ δυνάμεις τίθενται ὑπὸ τὰς διαταγὰς του καὶ θὰ πολεμήσωσι ὡς σύμμαχοι κατὰ τῶν κατακτητῶν,*

»*Ἀποφασίζει:*

»*1. Νὰ κληθῶσι πᾶσαι αἱ ἰταλικαὶ δυνάμεις αἱ ἐπιθυμοῦσαι νὰ ἀναλάβουν τὸν κατὰ τῶν Γερμανῶν ἀγῶνα τῶν συμμάχων μας ὅπως τεθῶσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἡμετέρου Κοινοῦ Στρατηγείου ὅπερ ἀντιπροσωπεύει τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ΣΜΑ Οὐίλσον, εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε διὰ τῶν κατὰ τόπους κοινῶν ἀρχηγείων μας. 2. Ὁ ὄπλισμός καὶ τὰ ὑλικά ἅτινα θὰ φέρωσι οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ πολεμήσωσι κατὰ τῶν Γερμανῶν θὰ ἀφεθῶσι εἰς χεῖρας των καὶ θὰ χρησιμοποιηθοῦν ὑπὸ τούτων ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ πλεονάζων ὄπλισμός ὡς καὶ ἐκεῖνος τῶν μὴ ἐπιθυμούντων νὰ πολεμήσουν παραδοθήσεται εἰς τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις. 3. Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως Ἰταλῶν τινῶν νὰ πολεμήσουν κατὰ τῶν Γερμανῶν, ἢ νὰ παραδώσουν τὸν ὄπλισμὸν καὶ τὰ ὑλικά των, οὗτοι θεωροῦνται ἐχθροὶ τῶν Συμμάχων καὶ προσβληθήσονται διὰ παντὸς μέσου ὡς τοιοῦτοι.*

»*ΣΔ 10-9-1943».*

Λαός όμως και αγωνιστές δεν περίμεναν να εκδώσουν διαγγέλματα και διαταγές τα Στρατηγεία. Μόλις συνήλθαν από τη συγκλονιστική εντύπωση της συνθηκολόγησης, αντιλήφθηκαν πού βρισκόταν το κλειδί της υπόθεσης: στα όπλα. Και κατανοούσαν ότι έπρεπε να βιαστούν για να προλάβουν τους Γερμανούς. Έτσι από τις πρώτες ώρες άρχισαν αυτομάτως την προσπάθεια να αποκτήσουν με κάθε μέσον το πολύτιμο γέρας. Και το πρόβλημα πρακτικά είχε τη μορφή: ή να προσφέρουν οι Ιταλοί τα όπλα τους έναντι ανταλλαγμάτων, ή να προσέλθουν οι ίδιοι με τα όπλα τους.

Το γενικό αυτό πρόβλημα αναλυόταν βέβαια σε πολλές ιδιομορφίες. Στην πρωτεύουσα ήταν άλλες οι συνθήκες από τις λοιπές φρουρές όπου υπήρχαν και Γερμανοί, ακόμη δε περισσότερο από τις φρουρές όπου υπήρχαν μόνον Ιταλοί.

Στις πόλεις

Στην Αθήνα το ανώνυμο αλλά οργανωμένο πλήθος έτρεξε να αγκαλιάσει και να απορροφήσει στη μάζα του πολυάριθμους παραζαλισμένους Ιταλούς. Το δέλεαρ

ήταν προσφορά μεταμφίεσης και φιλοξενίας (απόκρυψης) έναντι των όπλων. Οι Ιταλοί ανταποκρίθηκαν σε μεγάλη κλίμακα. Η πρωτοβουλία αναπτυσσόταν και από τις δύο μεριές. Και από το πρωί της 10ης Σεπτεμβρίου οι αθηναϊκοί δρόμοι των συνοικιών και των προαστίων μεταβλήθηκαν σε απέραντο «παζάρι». Προσέρχονταν αξιωματικοί και στρατιώτες και πρόσφεραν όπλα και κάθε είδους υλικά, σε τιμές εκποίησης, ή έναντι φιλοξενίας. Η συναλλαγή γινόταν μέσα σε έναν καταθλιπτικό διάκοσμο: πυκνές στίλβες καπνού ανέβαιναν προς τα ύψη από διάφορα σημεία της εκπληκτικής και ενθουσιασμένης πρωτεύουσας: οι ιταλικές υπηρεσίες έκαιγαν τα αρχεία τους.

Οι οργανώσεις ήταν εκείνες που πραγματοποίησαν αυτόν τον άθλο. Και τη μερίδα του λέοντος έλαβε φυσικά το ΕΑΜ, χάρη στο γιγαντιαίο δίκτυό του. Το «παζάρι» αυτό δημιουργήθηκε σε όλες τις πόλεις όπου υπήρχαν Ιταλοί, αλλά σε πολύ χαμηλό επίπεδο όπου συνυπήρχαν Γερμανοί. Πάντως εξασφαλίστηκαν έτσι πολλά όπλα που το μεγαλύτερο μέρος τους σιάλθηκε στα βουνά, ενώ ένα τμήμα τους εξόπλισε την Αντίσταση των πόλεων.

Η προσπάθεια υπήρξε ενθουσιώδης και παλλαϊκή. Στη Θήβα, ακόμη και οι τρόφιμες του εκεί κακόφημου οίκου, που είχαν βέβαια πυκνές σχέσεις με τους άνδρες της φρουράς, συγκέντρωσαν ολόκληρο φορτίο όπλων, το οποίο απέστειλαν με κάρο στο Καπαρέλι, όπου είχε την έδρα του ένα τάγμα του ΕΛΑΣ.

Αλλά η συνεισφορά των μεμονωμένων Ιταλών, όσο μεγάλος και αν ήταν ο αριθμός τους, δεν μπορούσε να ήταν σημαντική. Το κεντρικό σημείο του προβλήματος συνίστατο στο να παραδοθούν ολόκληρες φρουρές και μονάδες του ιταλικού στρατού με το σύνολο του εξοπλισμού τους. Και αυτή την αποστολή έσπευσαν να εκπληρώσουν οι δυνάμεις των ανταρτών σε όλη την Ιταλική Ζώνη Κατοχής. Εκεί όμως αναπτυσσόταν ο αγώνας δρόμου με τους Γερμανούς. Γιατί και αυτοί εξαπέστελλαν φάλαγγες, για να εξαναγκάσουν τις ιταλικές μονάδες σε υποταγή ή να τις αιχμαλωτίσουν.

Αράχωβα

Υπήρξε πολύ δραματικός ο αγώνας δρόμου με πολυάριθμα επεισόδια.

Στην Αράχωβα, όπου είχε την έδρα του ιταλικό τάγμα, δύναμης 700 ανδρών, το 34ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ με στρατιωτικό αρχηγό τον ταγματάρχη Παπαζήση και καπετάνιο τον Νικηφόρο (ανθυπολοχαγό Δ. Δημητρίου) έσπευσε ολοταχώς. Το σύνταγμα κατέλαβε θέσεις για να απομονώσει τη φρουρά και μια αντιπροσωπεία του μπήκε τολμηρά στην κωμόπολη. Συναντήθηκε με τη διοίκηση του ιταλικού τμήματος μέσα στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και έγινε συμφωνία για την προσχώρησή του με όλο τον οπλισμό.

Στο μεταξύ κινήθηκε από την Άμφισσα μία γερμανική φάλαγγα από 24 φορτηγά

αυτοκίνητα γεμάτα στρατό. Έπεσε όμως στις ενέδρες των ανταρτών και κυριολεκτικά συνειρίβη στον ελαιώνα των Δελφών. Μόνο δύο ή τρεις δεκάδες διασώθηκαν. Στη μάχη εκείνη πήρε μέρος και ένα τμήμα του 5/42 Συντάγματος (Ψαρού). Αλλεπάλληλες ακόμη εξορμήσεις των Γερμανών δεν μπόρεσαν να σπάσουν τον κλοιό που περιέσφιγγε την Αράχωβα. Και το αποτέλεσμα ήταν να προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ το ιταλικό τάγμα με τα όπλα του, αλλά να πέσει λεία των ανταρτών και ο οπλισμός της συντριμμένης γερμανικής φάλαγγας.

Ο επίλογος του επεισοδίου εκείνου ήταν οι Ιταλοί, αφού παρέδωσαν όλο το υλικό τους, να φύγουν την επομένη με επιμονή δική τους για την Ιτέα, όπου πίστευαν ότι θα τους ανέμεναν καράβια του Μπαντόλιο για τον ευτυχί επαναπατρισμό τους. Αλλά, αντί των καραβιών της σωτηρίας, τους περίμεναν οι Γερμανοί. Και τη μεθεπομένη, ως αιχμάλωτοι πια, όδευαν ξανά προς την Αράχωβα κι από εκεί προς τη Λαμία, οικτροί στην όψη τώρα, ληστεμένοι από τους Γερμανούς, αλλά κι από χωρικούς. Η τραγωδία της 11ης Στρατιάς άρχιζε...

Ταυτόχρονα με το τάγμα Αράχωβας, κατέφευγαν στους αντάρτες 250 Ιταλοί της φρουράς Λεβαδείας. Αλλά και το 5/42 Σύνταγμα εκστράτευε κατά του Λιδωρικού. Οι Γερμανοί όμως πρόλαβαν και μπήκαν στην κωμόπολη εγκλωβίζοντας την ιταλική φρουρά. Ακολούθησαν σκληρές, πολυήμερες επιθετικές προσπάθειες του 5/42 για την εκπόρθηση του σημαντικού αυτού φρουρίου, χωρίς αποτέλεσμα, παρά τις απώλειες που υπέστησαν οι Γερμανοί. Η ιταλική φρουρά σε λίγο σε αξιοθρήνητη κατάσταση πήρε τον δρόμο για το γερμανικό στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Λαμία.

Εύβοια-Μοριάς

Στην Εύβοια υπήρχε ολόκληρο ιταλικό σύνταγμα, κατεσπαρμένο στο νησί. Η δύναμη των ανταρτών δεν υπερέβαινε τους 100, με άλλους 50 του «εφεδρικού ΕΛΑΣ». Αλλά η οργάνωση του ΕΑΜ ήταν πολύ ισχυρή. Το πρωί της 9ης Σεπτεμβρίου, μόλις αναγγέλθηκε η συνθηκολόγηση, στη Χαλκίδα ουσιαστικά καταλύθηκαν οι κατοκικές Αρχές. Οι καμπάνες χτυπούσαν χαρμόσινα και όλος σχεδόν ο πληθυσμός με σημαίες και ζιτωκραυγές έκανε τεράστια διαδήλωση. Ένα τμήμα ανταρτών που μπήκε στην πόλη έγινε δεκτό με πανζουρλισμό και από τον εξώστη της νομαρχίας ο μητροπολίτης, καθώς και εκπρόσωποι της οργάνωσης, μίλησαν προς τα πλήθη. Ο υπέργηρος νομάρχης Τεργάκης και ο μητροπολίτης, επικεφαλής μεγάλης αντιπροσωπείας, επισκέφτηκαν την ιταλική διοίκηση και ζήτησαν την αποφυλάκιση των κρατουμένων, πράγμα που έγινε αμέσως. Σε λίγο άρχισε η ομαδική διαρροή των Ιταλών και ώς το βράδυ το σύνταγμα σε όλη τη νήσο είχε διαλυθεί. Ο οπλισμός του έπεσε στα χέρια της ΕΑΜικής οργάνωσης, η οποία, αφού κράτησε ένα τμήμα του, το διοχέτευσε στη Ρούμελη και την Πάρνηθα. Οι Ιταλοί που παραδόθηκαν πέρασαν με ψαρόβαρκες στη Στερέα. Η γερμανική αντίδραση εκδηλώθηκε αργά. Όταν την

επομένη μπύκε μια ισχυρή φάλαγγα στη Χαλκίδα, το πουλί είχε ήδη πετάξει...

Στην Πελοπόννησο η διαρροή των Ιταλών υπήρξε περιορισμένη. Μεγάλη έκταση πήρε μόνο στην περιοχή Πατρών, από τη φρουρά της οποίας προσχώρησαν τόσοι πολλοί, ώστε δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στρατωνισμού και τροφοδοσίας στο 12ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ που δρούσε σε Αχαΐα και Ήλιδα. Μόνο στο χωριό Μπαρδικώστα συγκεντρώθηκαν τουλάχιστον 400 Ιταλοί αξιωματικοί και στρατιώτες. Στα Καλάβρυτα παρέδωσε τα όπλα της η Καραμπινιερία, όχι όμως το εκεί τάγμα, το οποίο ήρθε την επομένη και το παρέλαβε ένα γερμανικό τμήμα εγκαταλείποντας την πόλη στους αντάρτες. Και στο Λεόντιο ένα τάγμα πορευόμενο από το Μεγάλο Σπήλαιο προς την Πάτρα αφοπλίστηκε από μια μικρή δύναμη του ΕΛΑΣ.

Τι γινόταν στο μεταξύ βορειότερα, στη δυτική πλευρά της ηπειρωτικής Ελλάδας (Δυτική Στερεά και Ήπειρο);

Στην Ήπειρο, από τον Ιούλιο είχαν αναλάβει την κατοχή οι Γερμανοί για τον φόβο συμμαχικής απόβασης, οι οποίοι τον Αύγουστο επέκτειναν την παρουσία τους στην περιοχή Βάλτου.

Στη Δυτική Στερεά υπήρχε μια ιταλική μεραρχία με έδρα το Αγρίνιο. Ο διοικητής στρατηγός Μαντζάνι έδειξε διαθέσεις παράδοσης. Αλλά, ενώ οι διαπραγματεύσεις με τον ΕΔΕΣ και τις εκεί δυνάμεις του ΕΛΑΣ είχαν προχωρήσει, ισχυρές δυνάμεις Γερμανών κατέφθαναν στο Αγρίνιο και την Αμφιλοχία. Η μετάσταση των Ιταλών έγινε έτσι αδύνατη, και όπως γράφει ο Στ. Χούτας: «Αι Εθνικαί Ανταρτικαί Ομαδες ουδώς ωφελήθησαν από απόψεως εφοδιασμού των εκ της Ιταλικής καταρρεύσεως».

Μόνο οσοραδικά κατέφυγαν Ιταλοί στις περιοχές Δυτικής Στερεάς και Ηπείρου στον ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ, από τους οποίους ο πρώτος συγκρότησε ένα τάγμα, που ο Ζέρβας και ο Πυρομάγλου το ονόμασαν «Σαντόρε ντι Σανταρόζα» (από τον Ιταλό φιλέλληνα που έπεσε στη Σφακτηρία το 1825).

Το μεγάλο παιχνίδι όμως θα παιζόταν στη Θεσσαλία. Εκεί υπήρχε η ιταλική Μεραρχία «Πινερόλο» με πλήρη συγκρότηση, η οποία διέθετε επιπλέον και οπλισμό μιας εφεδρικής μεραρχίας. Διοικητής ήταν ο στρατηγός Ινφάντε, δεδηλωμένος αγγλόφιλος. Είδαμε πως ο συνταγματάρχης Μπέρι, φρούραρχος Τρικάλων, από τον Αύγουστο έκανε διαπραγματεύσεις παράδοσης, οι οποίες σταμάτησαν. Με τη συνθηκολόγηση, ο στρατηγός Ινφάντε ζήτησε επαφή με τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή. Και αμέσως πρόβαλε το πρόβλημα της ισχυρής αυτής μεραρχίας, με τον μεγάλο εφοδιασμό της. Τα όπλα της ήταν ικανά να επιδράσουν βαρύτητα στις τύχες του ανταρτοπόλεμου και όλης της Ελλάδας. Ποιος όμως θα προλάβαινε να τα αρπάξει; Οι Γερμανοί; Ο ΕΔΕΣ; Ή ο ΕΛΑΣ;

Η αποσύνθεση της Πινερόλο άρχισε αμέσως μετά τη συνθηκολόγηση. Η Θεσσαλία διέθετε όπως είδαμε τεράστια, μαζική οργάνωση του ΕΑΜ, που από το πρωί της

9ης Σεπτεμβρίου προσέγγιζε δελεαστικά τους Ιταλούς, με τη βοήθεια όλου του λαού. Ενώ η διοίκηση της μεραρχίας διαπραγματευόταν επίσημα με τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή και τους ηγέτες των αντάρτων, γινόταν διαρροή της μεραρχίας εκ των κάτω. Στο Βόλο ιδίως, το οργανωμένο πλήθος, με το σύνθημα «τώρα πια δεν είμαστε εχθροί», κατόρθωσε να προσεταιριστεί σχεδόν πολλούς Ιταλούς στρατιώτες και μερικούς αξιωματικούς και περίπου να διαλύσει τη φρουρά της, ενώ οι αποθήκες της λεπλατούνταν αστραπιαία.

Αλλά είχε ιδιαίτερη σημασία η κανονική προσχώρηση της μεραρχίας, για την οποία οι διαπραγματεύσεις υπήρξαν σκληρές και πολύμορφες. Νά τι γράφει σχετικά ο Kris Γουντχάουζ, που είχε την πρωτοβουλία των επαφών (Ακρόπολις, 9 Μαΐου 1965):

«Άμεσως –μόλις άνηγγέλθη ή συνθηκολόγησις– ένας απ' τους αξιωματικούς μου, ο λοχαγός Νάτ Μπάγκερ, έτρεξε από δική του πρωτοβουλία στα Τρίκαλα και με τη βοήθεια του συνταγματάρχη Μπέριτι κατόρθωσε να έρθη σε έπαφή με τον στρατηγό Άντόλφο Ίνφάντε, διοικητή της μεραρχίας Πινερόλο. Αυτή η τολμηρή μα αυθαίρετη ενέργεια έξαγρίωσε τον Σαράφη και ένθουσίασε τον ύποφαινόμενο.

»Στις 9 Σεπτεμβρίου έφθασαν οδηγίες από το Κάιρο, που μου ανάθετε τα έξης τρία καθήκοντα: Νά εξασφαλίσω τον έλεγχο του όπλισμού των Ίταλών, να τους πείσω να πολεμήσουν τους Γερμανούς, και, σε περίπτωση που δέ θα κατόρθωνα το δεύτερο, να τους πάρω τα όπλα δια της βίας.

»Ήξερα ήδη πως οί Ίταλοί δέν θα δέχονταν ποτέ να παραδοθούν μόνο στον ΕΛΑΣ. Ήταν λοιπόν φώς φανερό για μένα πως άλλο τρόπο να εκπληρώσω την αποστολή μου δέν είχα παρά να αναλάβω την πρωτοβουλία και όλη την ευθύνη των διαπραγματεύσεων.

»Στις 10 Σεπτεμβρίου κατέβηκα στο Θεσσαλικό κάμπο και, από την Πόρτα Παζάρι, προχώρησα κατά τα Τρίκαλα, φθάνοντας ίσαμε το χωριό Πολιάνα. Έκει, του κάκου περιμένα όλη νύχτα να κάμουν την εμφάνισί τους οί Ίταλοί πληρεξούσιοι.

»Τό άλλο πρωί γύρισα στην Πόρτα Παζάρι, ανήσυχος, άπαισιόδοξος. Φοβόμουν μήπως οί Γερμανοί μάς είχαν προλάβει και θέσαν αυτοί υπό τον έλεγχό τους τη Μεραρχία Πινερόλο. Σύντομα όμως άποδείχθηκε πως είχα ύποτιμήσει τον στρατηγό Ίνφάντε, ένα φανατικό άγγλόφιλο άξιωματικό... Πήρε κι αυτός την πρωτοβουλία και ήρθε ό ίδιος να με συναντήση στην Πόρτα, συνοδευόμενος από τον ταξίαρχο Ντέλ Τζιούντιτσε, ύποδιοικητή της Μεραρχίας Πινερόλο, και απ' τον συνταγματάρχη

Μπέρτι, διοικητή συντάγματος Ιππικού και φρούραρχο Τρικάλων.

»Μέσα σέ 24 ώρες ό Ίνφάντε και έγώ είχαμε συμφωνήσει για τούς δρους τής άνακωχής, πού επικυρώθηκαν άπό τόν Σαράφη και άπό τόν έκπρόσωπο τού Ζέρβα συνταγματάρχη Ραυτόπουλο. Και έτσι όλες οι Ίταλικές δυνάμεις πού διοικούσε ό Ίνφάντε ήρθαν μέ τó μέρος μας.

»Δύο μέρες άργότερα όρισμένα άπό τά τμήματα τής Πινερόλο δρούσαν κι όλας έναντίον τών Γερμανών. Σέ κανένα άλλο μέτωπο δέν είχε συμβή ως εκείνη τή στιγμή κάτι τέτοιο. Οί άξιωματικοί και στρατιώτες τού Ίνφάντε ήσαν οι πρώτοι ένεργά “συμπόλεμοι” Ίταλοί, για νά χρησιμοποιήσω και τόν όρο πού καθιερώθηκε τότε.

»Τό ήμερολόγιό μου στις 13 Δεκεμβρίου άναφέρει πώς είχαμε γύρω στις 4.000 Ίταλούς έγκατεστημένους ήδη σέ άμυντικές θέσεις. Συγκεκριμένα: Ένα σύνταγμα Ιππικού, δύο τάγματα πεζικού, μιá πυροβολαρχία μέ τέσσαρα κανόνια. Και όλη τήν ώρα καταφθάνανε, ομάδες-ομάδες, οι βραδυπορούντες τής Μεραρχίας Πινερόλο. ΈΗ συνολική δύναμι πού υπάκουσε στις διαταγές τού Ίνφάντε έφθασε τις 12.000 άνδρες. Οί περισσότεροι προσχωρήσαν μέ τόν όπλισμό τους».

Νά τώρα πώς περιγράφει την παράδοση της ιταλικής μεραρχίας ο στρατηγός Σαράφης (Ο ΕΛΑΣ, σελ. 187-188):

«Και πριν άκόμα συνθηκολογήσει ή Ίταλία, ό ΕΛΑΣ, μέ προκηρύξεις και μέ γράμματα αυτομόλων Ιταλών, καλούσε τις Ιταλικές μονάδες τής περιοχής του νά προσέλθουν στις γραμμές του μέ τόν όπλισμό τους και νά συνεχίσουν τόν πόλεμο κατά τών γερμανών. Μέ τή συνθηκολόγηση τής Ίταλίας άρχισαν διαπραγματεύσεις γι' αυτό τó ζήτημα μέ μεμονωμένες φρουρές. Οί περισσότερες Ιταλικές μονάδες παραδόθηκαν στους γερμανούς και άφοπλίστηκαν, έκτός άπό τις φρουρές Εύβοίας, Θεσσαλίας και μικρά τμήματα άλλων περιοχών.

»Τή μεραρχία Πινερόλο διοικούσε ό στρατηγός Ίνφάντε, πού ήταν άγγλόφιλος και ήθελε νά συνεχίσει τόν πόλεμο μέ τούς άγγλους και τούς άντάρτες κατά τών γερμανών. Άπό τή Λάρισα πήγε στά Τρίκαλα όπου δέν ήταν Γερμανοί και άρχισε διαπραγματεύσεις μέ τήν Ι μεραρχία, τόν άγγλο άντισυνταγματάρχη Χίλς και τόν Άρη. Δέ μπόρεσαν νά συμφωνήσουν, και μέ τόν έπιτελάρχη του, τó συνταγματάρχη Ιππικού Μπέρτι, διοικητή τού συντάγματος Ιππικού Άόστης, τó συνταγματάρχη Φλούλη, τόν Άρη και τó Χίλς ήρθαν στό χωριό Πόρτα. Έκει κατεβήκαμε μέ τόν άγγλο άντισυνταγματάρχη Κρίς και τήν αντιπροσωπεία τού ΕΔΕΣ και ύστερα άπό συζητήσεις καταλήξαμε σέ συμφωνία και ύπογράψαμε σχε-

τικό πρωτόκολλο. Σύμφωνα μ' αυτό τὰ Ιταλικά τμήματα θὰ ἔρχονταν στὶς γραμμὲς μας καὶ θὰ ἀνασυντάσσονταν ὑπὸ τὴν προστασία τῶν ἀνταρτῶν τοῦ ΕΛΑΣ. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς Ἴταλοὺς ἤθελαν νὰ πολεμήσουν θὰ κρατοῦσαν τὸν ὄπλισμό τους καὶ ὡσότου προσαρμοστοῦν στὸν ἀνταρτοπόλεμο θὰ χρησιμοποιοῦνταν κατὰ μικρὰ ὀργανικά τμήματα χωρισμένα (λόχοι, τάγματα) καὶ θὰ ἔπαιρναν θέσεις ἀνάμεσα στὰ ἀνταρτικά τμήματα. Ἀργότερα ὅλη μαζί ἡ ἰταλικὴ δύναμη θὰ ἔπαιρνε ὑπεύθυνα ἕναν τομέα. Ὁ στρατηγὸς Ἰνφάντε μὲ ἕνα μικρὸ ἐπιτελεῖο θὰ ἔρχονταν στὴν ἔδρα τοῦ κοινού γενικοῦ στρατηγείου γιὰ τὴν παροχὴ πληροφοριῶν καὶ τὴν ἐκδοσὴ τῶν σχετικῶν διαταγῶν πρὸς τὰ τμήματά του. Τὴ διατροφή θὰ ἀναλάβαιναν οἱ ἄγγλοι ὑπὸ τοὺς ὄρους πού εἶχαν κανονιστεῖ καὶ γιὰ τοὺς ἀντάρτες.

»Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἰταλοὺς δὲν ἤθελαν νὰ πολεμήσουν, θὰ ἀφοπλίζονταν καὶ θὰ κλείνονταν σὲ στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τὸ ὑλικὸ ἐκείνων πού θ' ἀφοπλίζονταν θὰ τὸ παραλάβαιναν τὰ κατὰ τὸπους ἀντάρτικα τμήματα, θὰ καταγράφονταν καὶ θὰ μοιράζονταν μεταξὺ τῶν ὀργανώσεων ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμη, ὅπως μοιράζονταν καὶ τὸ ὑλικὸ τῶν συμμάχων πού ἔρχιναν μὲ ἀεροπλάνα.

»Τὸ πρωτόκολλο ὑπογράφηκε ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ ΕΛΑΣ (Σαράφης, Ἄρης), τὴν ἀντιπροσωπεῖα ΕΔΕΣ (συνταγματάρχης Ραυτόπουλος), τὸν ἄγγλο ἀντισυνταγματάρχη Κρίς καὶ τὸν ἰταλὸ στρατηγὸ Ἰνφάντε. Ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ πρωτοκόλλου ἀξιωματικοὶ τοῦ ΕΛΑΣ καὶ ἰταλοί, ἐφοδιασμένοι μὲ ἀντίγραφα του, στάλθηκαν στὶς φρουρὲς Θεσσαλίας γιὰ νὰ πετύχουν τὴν προσχώρησή τους στὸν ΕΛΑΣ. Ταυτόχρονα κοινοποιήθηκε τὸ πρωτόκολλο τηλεφωνικά σ' ὅλες τὶς μονάδες γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ του μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ προσπαθήσουν νὰ τὸ κοινοποιήσουν στὶς ἰταλικὲς μονάδες τῶν περιοχῶν τους.

Οἱ φρουρὲς

»Ὑστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐνέργεια προσήλθαν στὸν ΕΛΑΣ οἱ ἰταλικὲς φρουρὲς Τρικκάλων, Ἄλμυροῦ, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς φρουρᾶς Βόλου, ἄρκετὰ τμήματα τῶν φρουρῶν Εὔβοιας καὶ Λάρισας καὶ μικρὸ τμήμα τῆς φρουρᾶς Καστοριάς, σχεδὸν τὸ σύνολο τῆς μεραρχίας Πινερόλο καὶ τὸ σύνταγμα ἱππικοῦ Ἀόστης.

»Οἱ ἑαμικὲς ὀργανώσεις Θεσσαλίας ἀνάπτυξαν ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα καὶ κατόρθωσαν ὥστε τὸ ἰταλικὸ ὑλικὸ κάθε εἶδους πού ὑπῆρχε στὰ Τρίκαλα, στὸ Βόλο καὶ στὸν Ἄλμυρό νὰ μεταφερθεῖ πρὸς τὶς ὄρεινὲς περιοχὲς μὲ τὴν προστασία τῶν ἀνταρτῶν καὶ νὰ μὴν προλάβουν οἱ γερμανοὶ πού ἔρχονταν ταχύτατα ν' ἀφοπλίσουν τοὺς ἰταλοὺς καὶ νὰ πά-

ρουν τὸ ὑλικὸ στὴν κατοχὴ τους. Οἱ γερμανοὶ λύσσαξαν κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ καὶ μὲ ἐπιθέσεις τους πρὸς τὴν Καλαμπάκα, Τρίκαλα, Καρδίτσα, Πήλιο καθ' ὅλο τὸ Σεπτέμβριο καὶ τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ὀκτωβρίου προσπάθησαν νὰ πάρουν στὴν κατοχὴ τους ὑλικά, ἀλλὰ ὅλες οἱ προσπάθειές τους ἀποκρούστηκαν ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ. Ἐπίσης μὲ ἀεροπορικές ἐπιδρομὲς προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν καὶ νὰ τρομοκρατήσουν τὶς ἰταλικὲς μονάδες.

»Τὰ ἰταλικά τμήματα κατανεμίσθησαν ὡς ἑξῆς: α. ἡ φρουρὰ Εὐβοίας καὶ ἡ φρουρὰ Ἄλμυρου (1 τάγμα πεζικοῦ μὲ 4 πυροβόλα) στὸν τομέα XIII μεραρχίας· β. ἡ φρουρὰ Τρικιάλων (2 τάγματα πεζικοῦ, 1 σύνταγμα ἵπτικοῦ, πεδινὴ πυροβολαρχία ἵπποκίνητη τῶν 10,5, πυροβολαρχία ὄρεινὴ τῶν 7,5) στὸν τομέα Μουζάκι-Πόρτα-Καλαμπάκα, I μεραρχίας· γ. ἡ φρουρὰ Βόλου καὶ μικρὰ τμήματα Λάρισας στὸν τομέα X μεραρχίας».

Προσχώρηση

Υπῆρξε πολὺ ορμητικὴ καὶ γραφικὴ ἡ προσχώρηση τῆς πολύτιμης ἰταλικῆς μεραρχίας. Καὶ ἐγίνε μέσα σε ἀκράτητο ενθουσιασμὸ τοῦ θεσσαλικοῦ λαοῦ. Στὰ Τρίκαλα, ὅπου ἦταν ἡ ἔδρα τοῦ συντάγματος ἵππικοῦ Αόσιτς, ὁ συνταγματάρχης Μπέρτι δίσταζε νὰ παραδοθεῖ, γιὰ τὸ ἴδιος εἶχε χαρακτηριστεῖ ὡς ἐγκληματίας πολέμου. Ὁ διοικητὴς τοῦ γειτονικοῦ 4ου Συντάγματος τοῦ ΕΛΑΣ συνταγματάρχης Ἀθαν. Παπαθανασίου κατέβηκε τότε τολμηρὰ στὴν πόλη, συνοδευόμενος μόνον ἀπὸ τὸν υπασπιστὴ τοῦ ανθυπολοχαγὸ Παπαδημητρώπουλο. Ἐφιππος, σιπτός, ἐπιβλητικὸς ὅπως ἦταν, ἔφτανε μπροστὰ στὸν ἰταλικὸ στρατωνισμὸ. Καὶ ὁ σκληρὸς ὅσο καὶ φανατικὸς Μπέρτι τὸν υποδέχτηκε μὲ μιὰ διμοιρία μὲ σαλπικγῆτες ποὺ τοῦ ἀπένειμε τιμές.

Ἀλλὰ ἤθελε ὁ Ἰταλὸς συνταγματάρχης νὰ εξασφαλιστεῖ ὅτι θα παραδιδόταν σε Ἀγγλο αξιωματικὸ καὶ στὴ διοίκηση τῆς Ins Μεραρχίας τοῦ ΕΛΑΣ. Ἐτρεξε τότε ὁ ἐπιτελάρχης τῆς μεραρχίας ταγματάρχης Μπαλὴς μὲ ἓνα αυτοκίνητο-γκαζοζέν. Πιλάβε τὸν Μπέρτι καὶ, μὲ συνοδεία 10 Ἰταλῶν μοτοσικλετιστῶν ποὺ περιέβαλλαν τὸ ἄθλιο γκαζοζέν, ἀνέβηκε στὸν Σταθμὸ Διοίκησης τοῦ Συντάγματος, ὅπου ἀνέμενε ὁ Ἀγγλὸς σύνδεσμος Πῶλ.

Ἐτσι τὸ πρῶτὸ τῆς 12ης Σεπτεμβρίου ολόκληρο τὸ Σύνταγμα τῆς Αόσιτς μὲ τοὺς θεαματικούς ἵππους τοῦ καὶ τὰ θωρακισμένα τοῦ αυτοκίνητα ἀνερχόταν στὶς προσβάσεις τῆς θεσσαλικῆς Πίνδου. Καὶ στὸ μεταξύ ἡ ὀργάνωση τῶν Τρικιάλων εἶχε περισυλλέξει μέχρι τελευταίου φυσιογγίου τὸ πολεμικὸ ὑλικὸ ποὺ υπῆρχε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ατομικὸ ὀπλισμὸ τῶν Ἰταλῶν.

Ἡ φρουρὰ Λάρισας ἐπέπευσε τὴν παράδοσή της. Ὁ στρατηγὸς Ἰνφάντε διέθεσε στὸν συνταγματάρχη Παπαθανασίου τὸ προσωπικὸ τοῦ αυτοκίνητο γιὰ νὰ σπεύσει

στη Θεσσαλική μητρόπολη και με το πρωτόκολλο της συμφωνίας να εξαναγκάσει τη φρουρά να τον ακολουθήσει. Η ενέργεια εκείνη ήταν επικίνδυνη, γιατί μέσα στη Λάρισα υπήρχε δύναμη των Γερμανών. Δεν χρειάστηκε όμως να φτάσει ως την πόλη. Τα μεσάνυχτα της 12ης προς τη 13η Σεπτεμβρίου στη γέφυρα του Κουτσόχερου συνάντησε τους Ιταλούς: 1.200 άνδρες με 35 αξιωματικούς και 40 φορτηγά αυτοκίνητα. Σε ένα από αυτά υπήρχε η «μπάντα» της μεραρχίας, με όλο το προσωπικό της και με καλογουαλισμένα όλα τα μουσικά της όργανα.

Ενθουσιασμός

Στο μεταξύ ο επιτελάρχης της ιταλικής μεραρχίας υποστράτηγος Ντελούντιζε είχε επιχειρήσει να διαφύγει από τον Βόλο όπου βρισκόταν. Το πολυτελές του όμως μαύρο αυτοκίνητο έπεσε πάνω σε μια έφιππη περίπολο του ΕΛΑΣ που τον συνέλαβε και τον οδήγησε στην Καρδίτσα. Η πόλη ήταν ήδη ανάστατη. Η φήμη ότι έρχεται ένας Ιταλός στρατηγός που από λάθος θεωρήθηκε πως ήταν ο Ινφάντε, ο διοικητής των κατοχικών δυνάμεων Θεσσαλίας, προκάλεσε συναγερμό. Όλος σχεδόν ο πληθυσμός έτρεξε στην είσοδο της πόλης, όπου ο αιχμάλωτος παραδόθηκε στον φρούραρχο λοχαγό Γερούκη. Και συνόδευσε με απεριγραπτες εκδηλώσεις ενθουσιασμού τον Ντελούντιζε, μέσα στη μαύρη λιμουζίνα του, ως την κεντρική πλατεία, όπου ο Ιταλός οδηγήθηκε στο ξενοδοχείο Κιέριο. Το πλήθος είχε κατακλύσει την πλατεία και μέσα σε εκρηκτικές ιαχές ζητούσε να μιλήσει ο φρούραρχος. Εκείνος οδήγησε στον εξώστη τον Ιταλό στρατηγό, ο οποίος χαιρέτισε τον ακράτητο λαό. Επακολούθησε ενθουσιώδες πανδαιμόνιο και ο λαϊκός συναγερμός μόνο αργά το βράδυ κόπασε, όταν ο λοχαγός οδήγησε τον Ντελούντιζε στην Πύρτα, όπου ήδη βρίσκονταν ο στρατηγός Σαράφης, ο συνταγματάρχης Ραυτόπουλος του ΕΔΕΣ, ο Κρις Γουντχάουζ, και ο ίδιος ο στρατηγός Ινφάντε. Αλλά, έως ότου φτάσουν στην Πύρτα, καθυστέρησαν επί δύο ώρες. Γιατί κατά μήκος της διαδρομής οι κάτοικοι όλων των χωριών περίμεναν και ξεπούσαν σε θυελλώδεις εκδηλώσεις ενθουσιασμού. Φλεγόταν ολόκληρη η Θεσσαλία. Τη δονούσε η ιαχή της εθνικής ικανοποίησης και η προσδοκία της τάχιστας απελευθέρωσης, που έμελλε όμως να διαψευσθεί τόσο οδυνηρά.

Νέες δυνάμεις

Το κολοσσιαίο όμως γεγονός ήταν ότι έως τις 15 Σεπτεμβρίου 1943 μια ανατρεπτική αλλαγή είχε γίνει στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Τα ιταλικά όπλα ρίχνονταν ήδη στην πλάστιγγα. Δημιουργούσαν έναν νέο συσχεισμό δυνάμεων τόσο μεταξύ ανταρτών και κατακτητών, όσο, ιδίως, μεταξύ των ανταρτικών στρατών. Και, φυσικά, τα 9/10 του πολεμικού υλικού που διοχετεύτηκε στα βουνά από τους ιταλικούς στρατωνισμούς έπεσαν στα χέρια του ΕΛΑΣ. Αυτό σημαίνει ότι η δύσκολη και περίτεχνη ισορροπία που είχε δημιουργηθεί στα βουνά,

έκφραση της οποίας αποτελούσε το Κοινό Γενικό Στρατηγείο, είχε ανατραπεί.

Αλλά, ταυτόχρονα, μια νέα ένοπλη δύναμη, εντελώς απροσδόκητη, εμφανίστηκε στην ελεύθερη ορεινή Ελλάδα, την οποία εξουσίαζαν οι αντάρτες. Και η δύναμη αυτή ήταν οι Ιταλοί που, διατηρώντας τα όπλα τους, ανέλαβαν να πολεμήσουν κατά των Γερμανών.

ΕΔΕΣ ή ΕΛΑΣ

Η περίπτωση αυτή έχει το παρασκήνιό της. Είναι αυτόνοτο πως, με όση προσδοκία ο ΕΛΑΣ απέβλεπε να αποκομίσει όλους τους καρπούς της παράδοσης της Μεραρχίας Πινερόλο, μ' άλλη τόση ανησυχία οι Άγγλοι σύνδεσμοι και οι μη αριστερές οργανώσεις, με πρώτο-πρώτο φυσικά τον ΕΔΕΣ, αναμειρούσαν τις συνέπειες αυτού του ενδεχομένου. Και αγωνίζονταν πώς η επίμαχη μεραρχία να έχει άλλη τύχη. Ο Σαράφης σχετικά γράφει πολύ χαρακτηριστικά τα εξής που αφορούν την πρώτη φάση των διαπραγματεύσεων με τους Ιταλούς, τον μήνα Αύγουστο (Ο ΕΛΑΣ, σελ. 176-177):

«Σε λίγες μέρες ο Κρίς μου ανακοίνωσε πως οι Ιταλοί ζητούσαν να συναντηθούμε και να συζητήσουμε για παράδοσή τους, πρόσθεσε όμως πως δε θέλουν να παραδοθούν στον ΕΛΑΣ, γιατί φοβούνται μην τους σκοτώσουν, αλλά θέλουν να παραδοθούν στον ΕΔΕΣ και ζήτησε να πάμε μαζί με την αντιπροσωπεία του ΕΔΕΣ. 'Απάντησα πως η Θεσσαλία είναι περιοχή του ΕΛΑΣ όπου ο ΕΔΕΣ δεν έχει τμήμα και κατά συνέπεια οι Ιταλοί αν θέλουν να παραδοθούν θα παραδοθούν στον ΕΛΑΣ. 'Επί ένα σχεδόν χρόνο ο ΕΛΑΣ έκανε επανειλημμένες συγκρούσεις μαζί τους και τους ανάγκασε να περιοριστούν στις πόλεις, είχε δε μεγάλες απώλειες τόσο ο ΕΛΑΣ όσο και ο πληθυσμός του οποίου κάηκαν τα σπίτια και τα πράγματα. 'Ο ΕΛΑΣ δε μπορούσε να δεχτεί την αντίληψη των Ιταλών πως θα τους σκότωνε και μάλιστα να επιβεβαιώσει την αντίληψη αυτή δεχόμενος την παράδοσή τους στον ΕΔΕΣ. 'Ο κ. Κρίς είχε υποχρέωση αφού γνώριζε την πειθαρχία του ΕΛΑΣ να βεβαιώσει τους Ιταλούς πως δε διατρέχουν κανένα κίνδυνο από τον ΕΛΑΣ. 'Εκτός απ' αυτό δεν ήταν δυνατό να παραδοθούν στον ΕΔΕΣ αφού δεν υπήρχαν τμήματά του.

»'Ο κ. Κρίς πρότεινε ναρθούν τμήματα του ΕΔΕΣ από την Ήπειρο να τους παραλάβουν ή να πάνε εκεί οι Ιταλοί να παραδοθούν. 'Απάντησα καθαρά πως δεν ήταν δυνατό ναρθούν τμήματα του ΕΔΕΣ στη Θεσσαλία παρά το συμφωνητικό, ούτε οι Ιταλοί να πάν ένοπλοι στον ΕΔΕΣ. Μπορούν οι Ιταλοί να προσέλθουν στον ΕΛΑΣ, να παραδώσουν τον όπλισμό τους και ύστερα να τους παραλάβει αντιπροσωπεία του ΕΔΕΣ να τους πάει στην περιοχή του. 'Ο κ. Κρίς επέμενε να πάρουν και το υλικό μαζί

τους ή τουλάχιστο να μοιραστεί το ύλικό μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ. Ήρθε και αντιπροσωπεία του ΕΔΕΣ και επέμενε και αυτή στις απόψεις του Κρις. Όλη η προσπάθεια ήταν να μην πάρει ο ΕΛΑΣ το πολεμικό ύλικό.

»Δήλωσα καθαρά ότι σύμφωνα με το συμφωνητικό καθένας θα μένει στις περιοχές του. Οί Ιταλοί που ήθελαν να παραδοθούν, θα παραδίδονταν στα τμήματα των περιοχών, π.χ. αν οί Ιταλοί στην Ήπειρο της περιοχής Ζέρβα ήθελαν να παραδοθούν στον ΕΔΕΣ έμεις δέ θα είχαμε καμμία αντίρρηση. Η αντιπροσωπεία του ΕΔΕΣ προσπάθησε να με πείσει πώς, αφού είμαστε σε τόσο φιλικές σχέσεις και πρόκειται να πάρουμε τόσο πολυ ύλικό από τους Ιταλούς, ο ΕΛΑΣ σε ένδειξη της φιλίας και για να δείξει άκóμα περισσότερο τις καλές του διαθέσεις σωστό θα ήταν να προσφέρει ένα μέρος του ύλικού στον ΕΔΕΣ. Άπάντησα πώς τα δώρα δέν επιβάλλονται με συμφωνία αλλά προσφέρονται αυτοπροαίρετα. Δέν είχαν επιχειρήματα ούτε μπορούσαν να στηρίξουν τις δικαιολογίες τους και έτσι την όρισμένη μέρα κατέβηκα μονάχα με τον Κρις στην Πόρτα. Οί Ιταλοί δέν ήρθαν. Είμαι βέβαιος πώς ειδοποιήθηκαν να μην έρθουν μιά που θα ένοιχύνταν ο ΕΛΑΣ».

Ανένδοτος

Τα πράγματα, όπως εμφανίζονταν έτσι κατά τη φάση των διαπραγματεύσεων του Αυγούστου, διατηρούνταν και κατά τις διαπραγματεύσεις του Σεπτεμβρίου. Ο ΕΛΑΣ ήταν ανένδοτος. Η Μεραρχία Πινερόλο βρισκόταν στον χώρο του και του ανήκε. Μόνο στη θεαματική «μπάντα» της μεραρχίας επέτρεψε πρόθυμα να μεταχθεί στον ΕΔΕΣ...

Αλλά, εφόσον η Πινερόλο θα παρέμενε στην περιοχή του ΕΛΑΣ, για την αντίζηλη παράταξη και για τη Βρετανική Αποστολή μια λύση υπήρχε: να διατηρήσει η ιταλική μεραρχία τη μαχητική της υπόσταση και τα όπλα της, σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη έκταση. Και τόσο ο στρατηγός Ινφάντε όσο και ο Κρις και ο συνταγματάρχης Ραυτόπουλος έκαναν το παν για να πετύχουν την πλήρη αυτονομία των ιταλικών μαχητικών σχηματισμών.

Έτσι όμως η νέα αυτή ένοπλη δύναμη, που είχε χαμπλό επίπεδο ηθικού αλλά υψηλό επίπεδο οπλισμού, αποτελούσε για τον ΕΛΑΣ ακάθι στη σάρκα του, ενώ τα όπλα της ήταν ισχυρότατο δέλεαρ.

Ιόνια νησιά

Απέμεναν από την ιταλοκρατούμενη περιοχή της Ελλάδας δύο νησιωτικά συγκροτήματα: τα Επάνησα στη δυτική της πλευρά· τα Δωδεκάνησα με ορισμένα νησιά του Αιγαίου στην ανατολική. Τι αποτέλεσμα είχε εκεί η ιταλική συνθηκολόγηση;

Τα Επιάννσα, όπως είδαμε, αποτελούσαν ιδιόρρυθμη Ζώνη Ιταλικής Κατοχής, που μακροπρόθεσμα απέβλεπε στην προσάρτησή τους από την Ιταλία. Την πολιτική διοίκηση ασκούσε, με τον τίτλο του «Αρχηγού των Πολιτικών Υποθέσεων Ιονίων Νήσων», ο Πιέρο Παρίνι. Ήταν ανώτερο στέλεχος του Φασιστικού Κόμματος –έγινε αργότερα υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης του Μουσολίνι, μετά την πώση του και τη φυγάδευσή του στη Βόρεια Ιταλία–, αλλά επέδειξε αρκετή πολιτικότητα. Και δεχόταν συχνά τις εισηγήσεις του Μητροπολίτη Κερκύρας και Παξών Μεθοδίου Κοντοστάνα, που στην Κέρκυρα αποτελούσε τη μόνη αναγνωρισμένη ελληνική Αρχή. Δεν έπαυε όμως να είναι καταπιεστική η Κατοχή. Ακόμη και στους ιερείς επέβαλλαν να χαιρετούν φασιστικά, με τεντωμένο το χέρι, τους Ιταλούς φρουρούς και την ιταλική σημαία.

Στα Επιάννσα υπήρχε η μεραρχία Άκουι, με έδρα της την Κεφαλονιά και διοικητή τον στρατηγό Αντόνιο Γκάντι. Στην Κέρκυρα υπήρχε ναυτική βάση και ένα σύστημα με στρατιωτικό διοικητή τον συνταγματάρχη Ερνέστο Τσιμινέλλο. Το ΕΑΜ όμως και ο ΕΛΑΣ είχαν κάνει την εμφάνισή τους στην Κεφαλονιά και –σε μικρότερο βαθμό– στην Κέρκυρα. Αλλά υπήρχαν και στις φυλακές Κερκύρας 186 στελέχη του ΚΚΕ, τα οποία κρατούνταν επί 4ης Αυγούστου και οι ελληνικές Αρχές τον Μάιο του 1941 τα παρέδωσαν στους Ιταλούς όταν κατέλαβαν το νησί.

«Κύριε σώσον...»

Όσο πλησίαζε η συνθηκολόγηση, το ηθικό των ιταλικών δυνάμεων στα Ιόνια νησιά γινόταν ολοένα αθλιότερο. Αντανακλούσε άλλωστε την ηθική κατάρρευση των Ιταλών, μέσα και έξω από την Ιταλία. Και δραματική έκφραση της αποσύνθεσης εκείνου του λαού αποτελεί μια καταπληκτική εκδήλωση του Πάπα την 25η Αυγούστου, όπως φαίνεται από δημοσίευμα της 26ης Αυγούστου της επίσημης ιταλικής εφημερίδας που εκδιδόταν στην Κέρκυρα, της *Γκαζέττα Τζονίκα*:

«ΕΙΔΙΚΗ ΑΦΕΣΙΣ ΑΜΑΡΤΙΩΝ

»ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΤΡΟΣ

»ΠΟΛΙΣ ΤΟΥ ΒΑΤΙΚΑΝΟΥ, 25

»Διὰ διατάγματος τοῦ Ἱεροῦ Κανόνος, ὁ Ἀνώτατος Ποντίφηξ ἐχορήγησε πλήρη ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐπὶ 500 ἡμέρας εἰς τοὺς πιστοὺς, οἵτινες θὰ ἀπαγγέλλουν ἅπαξ τουλάχιστον τοῦ μηνὸς λατινιστὶ ἢ εἰς τὴν διάλεκτον τὴν ἐξῆς προορευχὴν:

“*Domine salva nos, perimus*” (Κύριε σῶσον ἡμᾶς, διότι ἀπολλύμεθα).

»Ἡ φράσις αὕτη εἶναι ἡ ἰδίᾳ ἣν ὁ Ἀπόστολος Πέτρος ἐπρόφερε, εὐρισκόμενος ἐντὸς τῆς λέμβου εἰς τὴν λίμνην Τιβεριαάδα, ὅτε, ἐνῶ ὁ Ἰησοῦς ἔκοιματο, ἠγέρθη τρομερὰ τρικυμία».

Η Άκουι

Όταν όμως την 9η Σεπτεμβρίου αναγγέλθηκε η συνθηκολόγηση, η Μερραρχία Άκουι υπήρξε από τις ιταλικές μονάδες που από την πρώτη στιγμή έδειξε απόφαση να ακολουθήσει την κυβέρνηση του Μπαντόλιο και να αφηφίσει τους Γερμανούς. Γερμανικές δυνάμεις δεν υπήρχαν στα Ιόνια νησιά. Αλλά απέναντι, στην Ήπειρο, ήταν δύο γερμανικές μεραρχίες με ισχυρότατη αεροπορία. Οι Ιταλοί της Άκουι το γνώριζαν βέβαια, προτίμησαν όμως να αντιταχθούν, ελπίζοντας στην υποστήριξη των Συμμάχων που βρίσκονταν πολύ κοντά.

Η πολιτική διοίκηση με τον Πιέρο Παρίνι τάχθηκε, αντίθετα, υπέρ της παράδοσης των νησιών στους Γερμανούς. Αλλά οι στρατιωτικοί διαφώνησαν αποφασιστικά. Μετά από συζητήσεις τριών ημερών εξανάγκασαν τον Παρίνι να εγκαταλείψει την Κέρκυρα. Και ενώ ο λαός με κωδωνοκρουσίες, σημαίοστολισμούς και διαδηλώσεις πανηγύριζε, η μεραρχία έπαιρνε σύντονα αμυντικά μέτρα.

Το πρωί της 13ης Σεπτεμβρίου έγινε η πρώτη σύγκρουση Γερμανών και Ιταλών. Στο αεροδρόμιο της Κέρκυρας υπήρχαν 3 γερμανικά αεροπλάνα τα οποία οι Ιταλοί θέλησαν να καταλάβουν. Τα αεροπλάνα κατόρθωσαν να απογειωθούν, αλλά το ιταλικό αντιαεροπορικό πυροβολικό έβαλε εναντίον τους. Το ένα κατέπεσε φλεγόμενο πάνω στον ναό της Θεοτόκου στο προάστιο Ποταμός, που αποιεφρώθηκε μαζί με τον μεγάλης αξίας διάκοσμό του. Μετά από πέντε ώρες, άρχισε η τρομερή γερμανική αντεπίθεση με τους πρώτους βομβαρδισμούς, που θα συνεχίζονταν επί τρεις ημέρες.

«Μέχρις εσχάτων»

Στην Κέρκυρα η συνολική δύναμη των Ιταλών ανερχόταν σε 6.000 άνδρες. Αλλά την ίδια εκείνη ημέρα έφτασαν 3.000 ακόμη άνδρες από την Αλβανία. Και ο πολιτικός διοικητής κόμης Μπαρτιέρι, που αντικατέστησε τον Παρίνι, εξέδιδε το παρακάτω δραματικό διάγγελμα προς τον κερκυραϊκό λαό:

«Από τριών ημερών εκάμαμεν ὅ,τι ἦτο δυνατόν διὰ νὰ ἀποφύγωμεν σύγκρουσιν μετὰ τῶν Γερμανῶν μὲ τὸν κύριον σκοπὸν νὰ ἀποφύγωμεν αἱματοχυσίαν τοῦ Κερκυραϊκοῦ Λαοῦ καὶ καταστροφὴν οἰκιῶν. Πράττοντες τοῦτο ἐγνωρίζομεν ὅτι διεκινδυνεύαμεν τὴν ζωὴν 6.000 Ἰταλῶν στρατιωτῶν, οἱ ὅποιοι σήμερον τὴν πρῶτῃαν ἔγιναν 10.000, διότι ἐλάβομεν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν.

»Δηλῶ ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς μας εἶναι νὰ ἀποφευχθῆ ἡ κατάληψις τῆς Κερκύρας ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ αὐτὸς ὁ Λαὸς, ὁ ὅποιος ἄνω τῶν 21/2 ἑτῶν ἔμεινεν ἡσυχος ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν Κατοχὴν, νὰ μὴ γνωρίσῃ τὰς φρικὰς τοῦ πολέμου, τὰς ὁποίας ἐγνώρισαν αὐτὰς τὰς ἡμέρας τὸ Καλπάκι, ἡ Σαγιαδά, ἡ Πρέβεζα, ἡ Παραμυθιά καὶ ἡ Ἥγουμενίτσα, ὅπου οἱ Γερμα-

νοι έφόνευσαν έκατοντάδας ανθρώπων άνδρών και γυναικών και έκανυσαν χιλιάδας οικιών, όπως ήδύνασθε νά ιδήτε και σεις οί ίδιοι από τις φωτιές απέναντι...

»Θεωρούμεθα ότι από σήμερα εύρισκόμεθα εις έμπόλεμον κατάστασιν με την Γερμανίαν. Θα υπερασπίσωμεν την Κέρκυραν μέχρις εσχάτων. Έν συνεννόησει μετά της Έλληνικής Κυβερνήσεως του Βασιλέως Γεωργίου, της Άγγλικής και Αμερικανικής, ζητούμεν την έθελουσίαν συνεργασίαν του Έλληνικού Κερκυραϊκού Λαού. Όλοι οί Έλληνες, οί όποιοι θέλουν νά συνεργασθούν με ήμάς εναντίον των Γερμανών, ήμπορούν νά παρουσιασθούν με δίπλα ή χωρίς δίπλα εις τας Διοικήσεις Καραβινερίας διά νά χρησιμοποιηθούν...

»Έν όνόματι του Βασιλέως και Αυτοκράτορος δηλώ έπισήμως ότι, χωρίς νά προδικάσω τί θα κάμουν αι συμφωνίαι της ειρήνης, εάν και όταν τακτικά στρατεύματα του Βασιλικού Έλληνικού Στρατού θα δυνηθούν νά φθάσουν εις την Κέρκυραν και νά λάβουν την Κατοχήν τακτικώς, σύμφωνα με όλους τους κανόνες και τά ήθη του διεθνούς δικαίου, θα παραδώσωμεν έν τάξει και με όλους τους κανόνες την Νήσον της Κερκύρας εις τον τακτικόν Έλληνικόν Στρατόν».

Έτσι άρχισε η μάχη των Ιονίων Νήσων, η οποία υπήρξε από τα τραγικότερα επεισόδια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η επίθεση

Η ανταπόκριση των Κερκυραίων υπήρξε κλιαρή. Οι πολιτικοί κρατούμενοι αφέθησαν ελεύθεροι, μαζί με τους 186 δεσμώτες της 4ης Αυγούστου. Μια επιτροπή, αποτελούμενη από τον Μητροπολίτη Μεθόδιο, τον δήμαρχο και άλλους παράγοντες, ανέλαβε τις πολιτικές Αρχές, αλλά τη 14η Σεπτεμβρίου ο Μπαρτιέρι παρέδωσε τις εξουσίες στον αρχηγό των ανταρτών Σπύρο Παπά, ο οποίος εγκατέστησε υποχρεωτικά τον φαρμακοποιό Α. Μανιαρίζη ως νομάρχη. Ο λαός όμως στο σύνολό του, τρομοκρατημένος από τους βομβαρδισμούς, παρέμεινε ψυχρός απέναντι στους Ιταλούς. Μόνο οι αντάρτες, οι αποφυλακισθέντες και η οργάνωση του ΕΑΜ προσέφεραν τη βοήθειά τους για την προστασία του πληθυσμού και την τήρηση της τάξης.

Η επίθεση των Γερμανών υπήρξε συντριπτική. Είχαν ήδη αποφάσει κεραυνοβόλα όλες τις ιταλικές δυνάμεις της Αλβανίας και η Ιν Μερραρχία Ορεινού Πυροβολικού, με διοικητή τον στρατηγό Χούμπερτ Λαντς, ανέλαβε την εξόντωση της Μερραρχίας Άκουι στα Ιόνια Νησιά. Οι βομβαρδισμοί της γερμανικής αεροπορίας, σφοδρότατοι και σχεδόν άπαυτοι, κατέστρεψαν την Κέρκυρα. Ολόκληρες συνοικίες καίγονταν. Πολλοί ναοί, το Δημοτικό Θέατρο, η Δημοτική Βιβλιοθήκη και άλλα μνη-

μειώδη κτίρια αποτεφρώθηκαν. Και, μολονότι τα θύματα ήταν λίγα, το 50% των κατοίκων της πόλης ήταν άστεγοι.

Η ιταλική αντίσταση διήρκεσε έως την 24η Σεπτεμβρίου. Το πρωί της ημέρας εκείνης οι Γερμανοί πραγματοποίησαν απόβαση στην παραλία, προς το μέρος της λίμνης Κορισίκν, με περιορισμένες δυνάμεις, και οι Ιταλοί μετά σύντομη αψιμαχία κατέπαυσαν τον αγώνα. Πολλοί εκτελέστηκαν επιτόπου, άλλοι σκόρπισαν και ζήτησαν καταφύγιο στον ελληνικό πληθυσμό και οι υπόλοιποι μεταφέρθηκαν απογυμνωμένοι ως αιχμάλωτοι στην Ήπειρο, όπου η τύχη τους υπήρξε άγνωστη.

Κεφαλονιά

Αλλά τα πράγματα υπήρξαν τραγικότερα στην Κεφαλονιά, όπου είχε την έδρα της η Μερραρχία Άκουι. Υπήρχαν εκεί και μερικές μικρές γερμανικές μονάδες. Από τις 9 έως τις 13 Σεπτεμβρίου η κατάσταση ήταν ήρεμη και οι δύο παρατάξεις παρέμεναν σε επιφυλακή. Τη 13η όμως του μηνός, ο διοικητής της 1ης Μερραρχίας Ορεινού Πυροβολικού στρατηγός Λαντς έστειλε στον διοικητή της Άκουι στρατηγό Γκάντι τελεσίγραφο:

«Μέχρι τής 14:00 ώρας Ἀθηνῶν τῆς 15 Σεπτεμβρίου, νά παραδοθοῦν ὅλα τὰ ὄπλα τῆς μεραρχίας, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ἀτομικῶν ὄπλων τῶν ἀξιωματικῶν».

Ο μέραρχος της Άκουι απέρριψε το τελεσίγραφο. Απόπειρα των γερμανικών δυνάμεων του νησιού να υποτάξουν τους Ιταλούς αποκρούστηκε από τη μεραρχία. Αλλά τη 18η Σεπτεμβρίου αποβιβάστηκε στην Κεφαλονιά δύναμη τριών γερμανικών ταγμάτων υπό τον ταγματάρχη Χάραλντ Φον Χίρσφελντ, αφού προηγήθηκε σφοδρότατος αεροπορικός βομβαρδισμός. Το ιταλικό πυροβολικό έπληξε μερικά αποβατικά σκάφη, οι Γερμανοί όμως μπόρεσαν να δημιουργήσουν προγεφύρωμα. Ακολούθησε θυελλώδης επίθεση των ταγμάτων του Χίρσφελντ που συνέτριψε την άμυνα των Ιταλών, ο όγκος των οποίων, με τεράστιες απώλειες, κατέφυγε σε μια ευρεία περιοχή γύρω από τα Φαρακλάτα.

Η σφαγή

Και εκεί όμως οι Γερμανοί τούς περιέσφισαν και γρήγορα άρχισε η μαζική παράδοσή τους. Ακολούθησε ανηλεής σφαγή των αιχμαλώτων, μια εικόνα της οποίας δίνει η περιγραφή του στρατιωτικού ιερέα της Άκουι Ρομονάντο Φορμάτο, που έχει επιζήσει (γερμανικό περιοδικό *Der Spiegel*, 9 Δεκεμβρίου 1969):

«Ὁ ταγματάρχης Ὄσκαρ Ἀλταβίλλι, μὲ τὸς ὀλίγους ἄνδρας πού τοῦ ἀπέμειναν, ἀπεσύρθη εἰς τὸ χωρίον Κεραμῆς. Ἐκεῖ ἀπεφάσισε νά παραδοθῆ εἰς τὸς Γερμανούς. Οἱ Γερμανοί, ἀφοῦ ἀφήρσαν ἀπὸ τὸς παρα-

δοθέντας 900 Ίταλους τὰ ὄπλα καὶ ὅ,τι πολύτιμο εἶχαν, τοὺς ὠδήγησαν εἰς τὴν “Κοιλάδα τῶν πηγαδιῶν”, ὅπου τοὺς εἶπαν ὅτι θὰ παραμείνουν προσωρινῶς. Μόλις ὁμως οἱ Ίταλοι ἄρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται στὸ προσωρινὸ αὐτὸ στρατόπεδο, οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ τοὺς πυροβολοῦν. Οἱ σωροὶ τῶν πτωμάτων, ὁμως, ἦσαν τόσο μεγάλοι, ὥστε οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν ἐκτελεστῶν ἀξιωματικοὶ ἐσκέφθησαν ὅτι δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἐκτελέσουν τοὺς τραυματίας πού, ἐνδεχομένως, εὐρίσκοντο κάτω ἀπὸ τὰ πτώματα. Τότε κατέφυγον εἰς τὸ ἐξῆς τέχνασμα. Φώναξαν: “Ἦρθαν τὰ φορεῖα! Ὅσοι ἔχουν τραυματισθῆ, βγῆτε ἔξω!...”

»Μερικοὶ τραυματῆαι ἔπαψαν τότε νὰ κάνουν τοὺς νεκροὺς καὶ ἄρχισαν νὰ σέρνονται πρὸς τὰ φορεῖα. Τότε, οἱ Γερμανοὶ τοὺς ἀποτελεῖωσαν, κάπου 20 ἐν ὄλῳ.

»Παρομοίᾳ ἦτο ἡ τύχη τῶν 1.000 περίπου Ίταλῶν, πού εἶχαν καταφύγει εἰς τὸ ὄρος Ρίζι».

Το γερμανικὸ περιοδικὸ παραθέτει στο ἴδιο ἀρθρο του καὶ τις ἐξῆς χαρακτηριστικὲς μαρτυρίες:

«Οἱ στρατιῶτες φώναζαν “μανούλα μου”, ἢ “Θεέ μου” – ἀναθυμᾶται σήμερα ὁ Ἄμος Παμπαλόνη, ἓνας ἀπὸ τοὺς μάρτυρες τοῦ σφαγιασμοῦ τῶν Ίταλῶν στρατιωτῶν στὴν Κεφαλληνία. “Καὶ τότε τὰ πολυβόλα ἄρχισαν νὰ γαζώνουν. Οἱ στρατιῶτες ἔτρεξαν ἀλλόφρονες πρὸς τὴ χαράδρα, πού σὲ λίγο γέμισε πτώματα”.

»“Ἦταν ἓνα αἵματηρό, φρικαλέο θέαμα”, ἀφηγεῖται ἓνας ἄλλος μάρτυς τῆς σφαγῆς, ὁ Ίταλο Ποστάλι, ὑπάλληλος Τραπεζῆς σήμερα, στὴν Τεργέστη. “Εἶχαμε γονατίσει ὄλοι καὶ προσευχόμεσταν”.

Ο συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν Ίταλῶν στὴν Κεφαλονία ἀνῆλθε σε 5.630. Οἱ 1.265 σκοιῶθηκαν κατὰ τις μάχες καὶ τους βομβαρδισμοὺς. Οἱ 4.635 ἐκτελέστηκαν μετὰ τὴν παράδοσή τους. Μεταξύ τῶν ἐκτελεσθέντων ἦταν καὶ ὁ διοικητὴς τῆς Ἀκου Αντόνιο Γκάντι. Ὅταν ὁ Σταθμὸς τῆς Διοίκησης τῆς μεραρχίας αλώθηκε, ὁ Ἰταλὸς στρατηγὸς καὶ οἱ ἐπιτελεῖς του σῆκωσαν τα χέρια. Καὶ οἱ εἰσορμήσαντες Γερμανοὶ τοὺς σκότωσαν ἐπιτόπου ἀμέσως.

Στις 22 Σεπτεμβρίου, ὁ ταγματάρχης Φον Χίρσφελνι ἀνέφερε στὸν διοικητὴ τῆς Ἰης Μεραρχίας Ορεινοῦ Πυροβολικοῦ: «Ἡ ἐκκαθάρισις τῆς Κεφαλληνίας ἀπὸ τους προδότας Ἰταλοὺς ἐτερματίσθη». Καὶ τὴν 23η Σεπτεμβρίου 1943, σύντομο ἀνακοινωθέν τῆς Ἀνώτατης Διοίκησης τοῦ Γερμανικοῦ Στρατοῦ ἀνέφερε:

«Στὴν νῆσο Κεφαλληνία, Ίταλοὶ διοικηταὶ καὶ 4.000 ἄνδρες οἱ ὅποιοι ἀντετάχθησαν, ὑπέστησαν τὴν τύχη πού τοὺς εἶχε ἐπιφυλάξει ὁ Φύρερ».

Έγκλημα

Υπήρξε ένα φοβερό έγκλημα πολέμου εκείνη η σφαγή των Ιταλών. Τι απέγιναν οι δράστες; Ο ταγματάρχης Χάραλντ Φον Χίρσφελντ σκοτώθηκε το 1945 στο Ανατολικό Μέτωπο. Οι λοχαγοί Κυν, Χάιντριχ και Ραντεμάκερ που υπήρξαν πρωτεργάτες χάθηκαν. Ο στρατηγός Λαντς καταδικάστηκε από το δικαστήριο εγκληματιών πολέμου της Νυρεμβέργης σε 12ετή ειρκτή την οποία εξέτισε. Και η τερατώδης εκείνη θυσία έχει ξεχαστεί. Μόνο ένα μνημείο στην ιταλική πόλη Βερόνα τη θυμίζει, όπου κάθε χρόνο οι επιζώντες συγγενείς των θυμάτων κάνουν αναμνηστική τελετή.

Με την καταστροφή της Μερραρχίας Άκουι έληξε η ιταλική κατοχή των Ιονίων Νήσων. Οι Γερμανοί κατέλυσαν το ειδικό ιταλικό καθεστώς που είχε επιβληθεί και επανέφεραν τις ελληνικές Αρχές και τη Χωροφυλακή. Αλλά η διοίκησή τους υπήρξε πολύ σκληρότερη. Στην Κέρκυρα όμως την απάλυνε η παρουσία του στρατιωτικού διοικητή συνταγματάρχη Ζαίγκερ, που έδειξε έξοχα φιλελληνικά και ανθρωπιστικά αισθήματα.

Το Αιγαίο

Απέμενε το συγκρότημα των νησιών του Αιγαίου που κατείχαν οι Ιταλοί. Περιλάμβανε τα Δωδεκάνησα, τη Σάμο, την Ικαρία και τους Φούρνους. Οι ιταλικές δυνάμεις αριθμητικά ήταν πολύ σημαντικές. Στη Ρόδο υπήρχαν δύο μεραρχίες, που μαζί με το προσωπικό της ναυτικής διοίκησης υπερέβαιναν τους 35.000 άνδρες. Αλλά είχε την έδρα της και μία γερμανική μεραρχία με δύναμη 6.000 άνδρες. Μια τρίτη ιταλική μεραρχία, η Κούνεο, κάλυπτε τη Σάμο, την Πάτμο, την Ικαρία, τους Φούρνους, την Κω, την Κάλυμνο, την Αστυπάλαια και τη Σύμη.

Με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας οι σοβαρές αυτές ιταλικές δυνάμεις βρέθηκαν σε ιδιόρρυθμη θέση. Εκείνες τις ημέρες άρχισε μια συμμαχική επιθετική επιχείρηση σε όλα τα νησιά, για την οποία θα μιλήσουμε εκτενέστερα σε ιδιαίτερο Κεφάλαιο. Πάντως οι ζυμώσεις για την τύχη των τριών ιταλικών μεραρχιών και της ναυτικής διοίκησης έγιναν σε συνδυασμό με την εμφάνιση και τη δράση μικρών συμμαχικών τμημάτων. Και οι διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν υπό την αιγίδα του Στρατηγείου Μέσων Ανατολής.

Κύριος στόχος των Βρετανών ήταν η Ρόδος. Ο Ιταλός διοικητής ναύαρχος Καμπιόνε ήρθε σε επαφή με τον Άγγλο ταγματάρχη λόρδο Τζέλλικο και δήλωσε ότι θα ταχθεί στο πλευρό των Συμμάχων. Η γερμανική μεραρχία όμως, με κεραυνοβόλα ενέργεια, εξουδετέρωσε την επταπλάσια ιταλική δύναμη του νησιού. Έτσι η Ρόδος, κλειδί όλης της περιοχής, χάθηκε.

Η Σάμος

Αλλά υπήρχε ως σημαντικός στόχος και η Σάμος, όπου είχε την έδρα της η Μερρα-

χία Κούνεο με διοικητή τον αντιστράτηγο Σολνταρέλι. Και στο νησί αυτό είχε διαμορφωθεί προηγουμένως μια κατάσταση εντελώς ιδιαίτερης μορφής, που χαρακτηριζόταν από την παρουσία σημαντικών αντάρτικων δυνάμεων.

Όγδοο σε έκταση νησί της Ελλάδας η Σάμος (476 τετραγωνικά χιλιόμετρα), με πληθυσμό –τότε– 45.000 ψυχών, με σοβαρούς ορεινούς όγκους (Κερκετέας 1.433 μέτρα, Καρβούνι 1.153 μέτρα, Προφήτης Ηλίας 1.060 μέτρα, Ζωβράχια 1.049 μέτρα) και με μακρές επαναστατικές παραδόσεις, πήρε νωρίς μέρος στην Αντίσταση, την οποία όμως και εδώ ανέλαβε εξ ολοκλήρου το ΕΑΜ.

Τον Νοέμβριο του 1942 εμφανίστηκε η πρώτη ένοπλη ομάδα, με επικεφαλής τον Ιπποκράτη Ζαΐμη. Καταδιωκόμενοι από τους Ιταλούς τη συγκρότησαν και ο τίτλος της ήταν «ΕΑΜ – Ανταρτικά Σώματα Σάμου». Η επωνυμία του ΕΛΑΣ δεν είχε φτάσει ακόμη στο νησί.

Ο εξοπλισμός της ομάδας ήταν δυσκολότατος. Ελάχιστα όπλα υπήρχαν στο νησί, το οποίο είχαν αποκλείσει τελείως οι Ιταλοί επειδή χρησίμευε ως σταθμός διαφυγής Ελλήνων προς τη Μέση Ανατολή. Αλλά τον Μάιο του 1943 οι αντάρτες ήρθαν σε επαφή με το κλιμάκιο του ΜΟ4 στη Σμύρνη. Με μια βάρκα ο αγωνιστής Δ. Παριανός πέρασε στην Τουρκία και, διασπώντας δύο φορές τον ιταλικό αποκλεισμό, επέστρεψε με 1.000 λίρες, 3 αυτόματα Στεν και μερικές χειροβομβίδες. Εκείνα τα όπλα επέτρεψαν στους αντάρτες να αποκτήσουν και άλλα από την Καραμπινιερία ή και τον ιταλικό στρατό και να αναπτυχθεί η δύναμή τους.

Ο Ειρηνναίος

Σημαντική βοήθεια –υλική και προπαντός ηθική– προσέφερε ο Μητροπολίτης Σάμου Ειρηνναίος, ο οποίος έσπευσε να συναντηθεί με τους ηγέτες των ανταρτών –τόρα είχαν πια την προμετωπίδα του ΕΛΑΣ– στον ναύσκο της Μονής του Προφήτη Ηλία και συνεννοήθηκαν απόλυτα. Χωρίς να προσχωρήσει στο ΕΑΜ ο Μητροπολίτης, συνεργαζόταν από τότε στενά με την ΕΑΜική οργάνωση και ενίσχυε τον ΕΛΑΣ. Αλλά οι Ιταλοί πληροφορήθηκαν τη συνάντησή του στη Μονή του Προφήτη Ηλία και τον κάλεσαν στο φρουραρχείο τους, στο Βαθύ. Ο Ειρηνναίος δεν αρνήθηκε.

«Ναι, τους είδα τους αντάρτες», δήλωσε. «Πέρασαν νύχτα από τη Μονή και ζήτησαν να με δουν και να ασπασθούν την δεξιάν μου». «Και σας είδαν;» «Μάλιστα, νοπιάσθησαν την δεξιάν μου».

Η δράση των ανταρτών είχε αρχίσει να γίνεται πολύ ενοχλητική για τη Μερραρχία Κούνεο. Κατόρθωσαν να προσελκύσουν και Ιταλούς στρατιώτες που αυτομόλπσαν με τον οπλισμό τους. Και η ιταλική διοίκηση ενήργησε επανειλημμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις χωρίς αποτέλεσμα. Δεν σταμάτησαν οι επιχειρήσεις αυτές ούτε μετά την πώση του Μουσολίνι. Τουναντίον, τότε εξαπολύθηκε η μεγαλύτερη από

όλες. Η Ιταλική Διοίκηση Ρόδου, στην οποία υπαγόταν η Σάμος, ήθελε να αποκόψει εκείνο το καρκίνωμα. Και απέστειλε δύο τάγματα Μελανοχιτώνων για να ενισχύσουν τις δυνάμεις του νησιού, μαζί με τον υποστράτηγο Περόλα, ο οποίος ανέλαβε τη διοίκηση των εκκαθαριστικών δυνάμεων.

Πανηγυρισμοί

Η εξόρμηση των Ιταλών εξαπολύθηκε την 29η Αυγούστου. Οι αντάρτες, που η δύναμή τους ανερχόταν σε 350 άνδρες, αντιμετώπισαν με δεξιοτεχνία την επίθεση. Ο όγκος τους κατόρθωσε να γλιστρήσει από το όρος Κερκετέας στον ορεινό όγκο Καρβούνι, διαμέσου των Κουμείκων και του Μαραθόκαμπου. Αλλά οι Ιταλοί, μόλις αντιλήφθηκαν τον ελιγμό, μετέβαλαν τη διάταξή τους, στρεφόμενοι προς το Καρβούνι. Οκτώ τάγματα και ανιχνευτικά αεροπλάνα χρησιμοποίησε ο εχθρός και επί οκτώ ημέρες προσπαθούσε μάταια να εγκλωβίσει τους αντάρτες στις νέες τους θέσεις. Την 9η ημέρα δεν χρειάστηκε να συνεχίσει. Ήταν η 8η Σεπτεμβρίου. Τα ιταλικά τμήματα πληροφορήθηκαν τη συνθηκολόγηση ενώ ελίσσονταν στα βουνά. Και οι χωρικοί –που έφευγαν στις κορυφές, γιατί οι Ιταλοί εκτέλεσαν πολλούς που συναντούσαν στον δρόμο τους– όπως και οι αντάρτες αντίκρισαν έκπληκτοι τον εχθρό να σταματά και να πανηγυρίζει με ενθουσιώδη πυκνά πυρά στον αέρα και πλήθος φωτοβολίδες.

Την ίδια ημέρα, στο Βαθύ, ο στρατηγός Σολνταρέλι κάλεσε τον Μητροπολίτη Ειρηναίο και του δήλωσε ότι αυτός είναι αποφασισμένος να εντάξει τη μεραρχία του στο πλευρό των Συμμάχων. Θα διατηρούσε τη διοίκηση του νησιού, αλλά ήθελε τη συνεργασία του ελληνικού στοιχείου, υπό τον όρο να μη γίνει προσπάθεια να διαλυθεί η μεραρχία του έως ότου φτάσει συμμαχική διοίκηση.

Ο Μητροπολίτης έτρεξε αμέσως στο χωριό Βουρλιώτες –όπου είχε εγκατασταθεί το αρχηγείο των ανταρτών– ενώ όλο το νησί πανηγύριζε. Καθώς οι ιταλικές δυνάμεις είχαν αποσυρθεί ολοταχώς στις βάσεις τους στο Καρλόβασι και στο Βαθύ, απ' άκρου σ' άκρο η Σάμος, εκτός από τις δύο πόλεις της, είχε αστραπιαία προσλάβει την όψη τελείως ελεύθερης περιοχής, όπου όμως μόνη ουσιαστική αρχή ήταν το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Και σε λίγο ο Ειρηναίος ξαναγύριζε στο Βαθύ, συνοδευόμενος από τους καπεταναίους Ιππ. Ζαΐμη, Δ. Παριανό και Ι. Σοφούλη.

Οι αρχηγοί των ανταρτών και ο Μητροπολίτης συναντήθηκαν με τον Ιταλό μέγαρχο. Τους δήλωσε ότι έως ότου φτάσει αντιπρόσωπος του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής η κατάσταση θα παρέμενε αμετάβλητη, με τη διαφορά ότι η μεραρχία του βρίσκεται ήδη σε εμπόλεμη κατάσταση με τους Γερμανούς.

Στο μεταξύ όμως, όπως και σε όλη τη Σάμο, έτσι και στην πρωτεύουσά της επικρατούσε απόλυτη ελευθερία. Οι Ιταλοί έμεναν στους στρατωνισμούς τους. Οι άνδρες των δύο φασιστικών ταγμάτων από τη Ρόδο παρέμεναν σιωπηλοί και ανεκδή-

λωτοι. Και στην πόλη που πανηγύριζε, είχε κιόλας επιβληθεί η εξουσία του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ. Ο Ιπποκράτης Ζαΐμης, παρά την άρνηση του στρατηγού Σολνταρέλι, άνοιξε τις φυλακές, αποφυλακίζοντας τους πολιτικούς κρατούμενους. Και κατά εκατοντάδες έσπευδαν να καταταχθούν στους αντάρτες νεαροί Σαμιώτες.

Νέα εξουσία

Το απόγευμα της 12ης Σεπτεμβρίου, ένα βενζινόπλοιο με αναρτημένη την αγγλική σημαία κατέπλεε στο Βαθύ. Επέβαιναν ο Άγγλος αντισυνταγματάρχης Πώσον, ο επίσης Άγγλος αξιωματικός Πάρις και ο Έλληνας πλοίαρχος Α. Λεβίδης, αρχηγός του Ελληνικού Κέντρου Πληροφοριών στην Τουρκία. Προέρχονταν από τη Σμύρνη ως απεσταλμένοι του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, προς τους οποίους ο Ιταλός στρατηγός έκανε την επίσημη πια δήλωση της προσχώρησης υπό τις διαταγές του Βρετανού αρχιστρατήγου.

Την επομένη κατέφθανε και ο υποστράτηγος Άρνολντ, στρατιωτικός ακόλουθος στη Βρετανική Πρεσβεία της Άγκυρας, ο οποίος αναλάμβανε κατ' εντολήν του στρατηγού Ουίλσον τη διοίκηση του νησιού. Αυτός όρισε αμέσως μια πολιτική επιτροπή με πρόεδρο τον Μητροπολίτη Ειρηναίο και τρεις πολίτες (Α. Σιδηρουργό, Γ. Λεβεντάκο, Στ. Αγγελίδη) που ανέλαβε την πολιτική εξουσία του νησιού. Αλλά τα δύο μέλη της επιτροπής ήταν ΕΑΜίτες. Και ο ίδιος ο Ειρηναίος είχε δεχτεί τον τίτλο του «Επίτιμου Προέδρου του ΕΑΜ Σάμου».

Τι απέγιναν όμως τα τμήματα της Μεραρχίας Κούνεο που υπήρχαν στα άλλα νησιά; Ο πλοίαρχος Λεβίδης και οι δύο Βρετανοί αξιωματικοί που έφτασαν με το πλοίαρχο αποφάσισαν να μεταβούν επιτόπου και να επιτύχουν τη συμμόρφωσή τους προς τις διαταγές του μεράρχου τους. Υπήρχε μια τορπιλάκατος στο Βαθύ που ο στρατηγός Σολνταρέλι έθεσε στη διάθεσή τους. Αλλά οι φήμες έλεγαν ότι ο κυβερνήτης και το ολιγομελές πλήρωμά της ήταν φασίστες. Οι τρεις αξιωματικοί δεν έδωσαν σημασία, αν και ο ίδιος ο αρχηγός των ανταρτών Ιπ. Ζαΐμης τούς προειδοποίησε:

«Δεν σας συνιστώ να τους εμπιστευτείτε. Θα σας παραδώσουν δεμένους στους Γερμανούς». «Αποκλείεται! Δεν είναι δυνατόν να μην πειθαρχήσουν στον διοικητή τους», απάντησε ο Α. Λεβίδης. «Να σας συνοδεύσουν τουλάχιστον 2-3 αντάρτες;» «Όχι. Πρέπει να τους δείξουμε εμπιστοσύνη».

Η τορπιλάκατος απέπλευσε, παίρνοντας μαζί της εκτός των τριών αξιωματικών και τον Ιταλό υποστράτηγο Περόλα, ως εκπρόσωπο του διοικητή της Μεραρχίας Κούνεο. Και επισκέφτηκε χωρίς κανένα δυσάρεστο τα νησιά Πάτμο, Ικαρία, Φούρνους, Κω, Κάλυμνο, Αστυπάλαια, Σύμη. Οι εκεί ιταλικές φρουρές δήλωσαν αμέσως ότι προσχωρούν, ώστε ολόκληρη πια η μεραρχία είχε τεθεί στο πλευρό των Συμμάχων.

Υπήρχε και η Λέρος, ισχυρή βάση των Ιταλών, που δεν υπαγόταν στον διοικητή της Κούνεο, αλλά στην Ιταλική Ναυτική Διοίκηση. Η αντιπροσωπεία με την τορπιλάκατο δεν δίστασε να καταπλεύσει στον ναύσταθμο Λακκί του νησιού με τη μεγάλη φρουρά του. Οι διαπραγματεύσεις υπήρξαν δύσκολες, αλλά τελικά ο Ιταλός διοικητής συμφώνησε να προσχωρήσει. Και γεμάτοι χαρά οι αξιωματικοί επέστρεφαν στις 18 Σεπτεμβρίου για να αναγγείλουν στους στρατηγούς Άρνολντ και Σολνταρέλι την επιτυχία τους.

Η τορπιλάκατος

Σε όλο αυτό το διάστημα, ο κυβερνήτης και το πλήρωμα της τορπιλάκατος παρέμεναν βλοσυροί αλλά πειθαρχικοί. Κατά τις επαφές τους όμως με τις φρουρές των νησιών, είχαν πληροφορηθεί ότι τη 13η Σεπτεμβρίου γερμανικό ανακρινωθέν ανήγγειλε τον κεραυνοβόλο αφοπλισμό όλου του ιταλικού στρατού από τους Γερμανούς σε όλη την Ιταλική Χερσόνησο και τα Βαλκάνια, ενώ καταλήφθηκε η Ρώμη. Και στη Λέρο έμαθαν μια συνταρακτική είδηση: ο Ντούτσε είχε απελευθερωθεί και βρισκόταν στη Βόρεια Ιταλία, όπου σχημάτισε νέα φασιστική κυβέρνηση.

Πράγματι, μετά την καθαίρεση και σύλληψή του, ο Ντούτσε μεταφέρθηκε στο νησί Σάντα Μανταλένα. Αλλά στις 28 Αυγούστου, για περισσότερη ασφάλεια, με διαταγή του Μπαντόλιο τον έκλεισαν σε έναν παλιό ξενώνα, στην περιοχή του Γκραν Σάσσο των Αμπρουζίων ορέων, σε ύψος 2.900 μέτρων, υπό ισχυρότατη φύλαξη. Ο Χίτλερ όμως ανέθεσε στον λοχαγό των Es-Es Σκορτσένι να τον απελευθερώσει. Και τη νύχτα της 12ης Σεπτεμβρίου, με ένα «κομάντο» αλεξιπτωτιστών, ο Σκορτσένι, με τολμηρότατη ενέργεια, κατόρθωσε να τον απαγάγει από την ορεινή φυλακή του και να τον μεταφέρει στο Μιλάνο.

Η είδηση εκείνη επέδρασε αποφασιστικά στο βλοσυρό πλήρωμα της τορπιλάκατος. Και ξαφνικά, ενώ το σκάφος κατευθυνόταν ολοταχώς προς τη Σάμο, οι τρεις σύμμαχοι αξιωματικοί που κάθονταν αμέριμνοι στην πρύμνη δέχτηκαν αιφνιδιαστική επίθεση των ναυτών. Δεν μπόρεσαν να προβάλουν σοβαρή αντίσταση. Σε λίγο βρίσκονταν δεμένοι αφού ξυλοκοπήθηκαν ανηλέως και μέχρις αίματος, ενώ η τορπιλάκατος άλλαζε πορεία και κατευθυνόταν προς τη γερμανοκρατούμενη Σύρο. Εκεί παρέδωσαν στους Γερμανούς τους αιχμαλώτους, για να υποστούν μια μακρά και οδυνηρή περιπέτεια σε γερμανικά στρατόπεδα έως το 1945.

Αλλά οπωσδήποτε ολόκληρη η Μεραρχία Κούνεο και η φρουρά της Λέρου ήταν τώρα στη συμμαχική παράταξη.

Ο απολογισμός

Ποιος ήταν ο δραματικός απολογισμός της ιταλικής συνθηκολόγησης στην Ελλάδα; Το μεγαλύτερο μέρος του ιταλικού στρατού είχε εξουδετερωθεί από τους Γερ-

μανούς. Από τις 12 μεραρχίες της 11ης Στρατιάς και τη Ναυτική Διοίκηση Δωδεκανήσου, μόνο τρεις μεραρχίες – η Άκουι, η Κούνεο και η Πινερόλο – υπάκουσαν στη διαταγή της κυβέρνησης Μπαντόλιο να προσχωρήσουν στους Συμμάχους. Από αυτές, η Άκουι εξοντώθηκε, η Κούνεο παρέμεινε ουσιαστικά έξω από το πεδίο δράσης στην Ελλάδα και η Πινερόλο βρισκόταν μισοδιαλυμένη στη Θεσσαλία. Επιπλέον, 5 άλλα τάγματα είχαν παραδοθεί στους αντάρτες της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου. Συνολικά, επί 190.000 ανδρών που παρέτασαν η 11η Στρατιά και η Ναυτική Διοίκηση Δωδεκανήσου, οι 146.000 παρέμεναν υπό τον άμεσο γερμανικό έλεγχο, είτε ως συνεργαζόμενοι, είτε ως αιχμάλωτοι, ενώ 14.000 είχαν εξοντωθεί και 16.000 βρίσκονταν στα ελληνικά βουνά.

Εκείνο όμως που είχε καίρια σημασία για την Ελλάδα είδαμε πως δεν ήταν οι Ιταλοί, αλλά τα ιταλικά όπλα. Και το ποσοστό των όπλων αυτών που ξέφυγε από τον έλεγχο των Γερμανών, για να πέσει στα χέρια των Ελλήνων, υπήρξε πολύ μεγαλύτερο. Παρά την απώλεια της Μεραρχίας Άκουι, παρά το γεγονός ότι η Μεραρχία Κούνεο κρατούσε τα δικά της όπλα, και θα τα παραλάμβανε – όπως θα δούμε – στη Μέση Ανατολή, παρά τη διατήρηση των όπλων από τη μισή σχεδόν Μεραρχία Πινερόλο και το Σύνταγμα Ιππικού της Αόστρις, ο ιταλικός οπλισμός που διέρρευσε στους αντάρτες και τις οργανώσεις των πόλεων ήταν πολύ σημαντικός. Και για πρώτη φορά οι μαχόμενοι Έλληνες ήταν πραγματικά ένοπλοι.

Αλλά το μέγιστο μέρος αυτών των όπλων είδαμε πως είχε πέσει στα χέρια του ΕΛΑΣ. Ποσότητες αμελητέες πήραν την άγουσα προς τον ΕΔΕΣ, την ΕΚΚΑ ή άλλες οργανώσεις. Και το βαρυσήμαντο γεγονός που ξεπελιόταν από την ελληνική πραγματικότητα του ιστορικού Σεπτεμβρίου 1943 ήταν πως στα βουνά, για πρώτη φορά στην ιστορία της, η Αριστερά – στην ουσία: το ΚΚΕ – αποκτούσε ένα αποφασιστικό όργανο πολιτικής: τα όπλα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Π Ε Μ Π Τ Ο
Η Τ Τ Α Σ Τ Α Δ Ω Δ Ε Κ Α Ν Η Σ Α

ΑΝΤΙ ΤΗΣ ΑΝΑΜΕΝΟΜΕΝΗΣ ΑΠΟΒΑΣΗΣ, ΑΣΗΜΑΝΤΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΤΩΝ ΑΙΤΛΩΝ
ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ • ΣΦΟΔΡΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ • ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ
ΤΗΣ Β. ΟΛΓΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΚΑΤΣΩΝΗ • ΤΟ ΚΑΤΟΡΘΩΜΑ ΤΟΥ ΑΔΡΙΑ • Η ΣΑΜΟΣ
ΚΑΙ ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΠΟΝΤΑΙ • ΤΟ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ
• ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟΥ
ΜΕΤΩΠΟΥ • Ο ΕΛΑΣ ΑΦΟΠΛΙΖΕΙ ΤΗ ΜΕΡΑΡΧΙΑ ΠΙΝΕΡΟΛΟ

ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1943, ενώ η Ελλάδα ήταν ακόμη ανάστατη από την ιταλική συνθηκολόγηση και την αρπαγή των ιταλικών όπλων, ήρθαν τα πρώτα μηνύματα από την Ανατολή: επίθεση Βρετανών και Ελλήνων στα νησιά του Αιγαίου. Ήταν η έναρξη της απόβασης, που δύο χρόνια τώρα περίμενε ο λαός, η οποία θα έφερνε την ελευθερία; Αυτό πίστεψε ο μέσος άνθρωπος, αλλά νά πώς είχε η πραγματικότητα.

Ο Βρετανός πρωθυπουργός Ουίνστον Τσώρτσιλ, μολοντί υποχώρησε γενικά στην αμερικανική αξίωση να συγκεντρωθεί ο όγκος των προσπαθειών στην Ιταλική Χερσόνησο, δεν έπαυε να σχεδιάζει, με αγγλικές κυρίως δυνάμεις, μια μεγάλη επιχείρηση με στόχο το Αιγαίο και παραπέρα την ηπειρωτική Ελλάδα.

Ο αρχιστράτηγος της Μέσης Ανατολής Μαίτλαντ Ουίλσον, που ανέλαβε το αξίωμά του τη 17η Φεβρουαρίου 1943, με επιτελάρχη του τον υποστράτηγο Σκόμπυ, ταυτιζόταν στο σημείο αυτό απόλυτα με τον πρωθυπουργό του. Και έσπευσε από τότε να καταρτίσει σχέδια για αμφίβιες επιχειρήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Πρώτο αντικείμενό του σκοπό είχε τη Ρόδο. Το δεύτερο άλμα θα ήταν στην Κρήτη και το τρίτο ίσως στην Πελοπόννησο. Έτσι, αντί της μεγάλης συμμαχικής απόβασης στις ελληνικές ακτές, που ο Ρούσβελτ και ο Αϊζενχάουερ απέκλειαν, θα γινόταν μια ελάσσων απόβαση με βρετανικές δυνάμεις, διαμέσου του Αιγαίου.

Στον διοικητή του 3ου Βρετανικού Σώματος Στρατού που βρισκόταν στο Ιράκ, στρατηγό Άντερσον, ανατέθηκε ο σχεδιασμός, η οργάνωση και η εκτέλεση της επιχείρησης. Αλλά οι συνθήκες μεταβάλλονταν συνεχώς και η αμερικανική αντίδραση ψαλίδιζε κάθε τόσο τις προοπτικές της ενέργειας. Επτά φορές αναγκάστηκε ο στρατηγός Άντερσον να μεταβάλει ριζικά τα σχέδιά του, μεταξύ Μαΐου και Σεπτεμβρίου

1943. Τελικά, αποφασίστηκε ότι την 1η Σεπτεμβρίου θα άρχιζε η εισβολή. Η κύρια δύναμη των συμμαχικών δυνάμεων θα ήταν η 8η Ινδική Μεραρχία. Αλλά ξαφνικά, στις 26 Αυγούστου, κατ' απαίτηση του Αϊζενχάουερ, η μεραρχία αυτή αποσπάστηκε για να χρησιμοποιηθεί στην επικείμενη απόβαση στην Ιταλία.

«Τόλμυσε!»

Ο Τσώρτσιλ δεν εγκατέλειπε την ιδέα του. Την ημέρα που αναγγέλθηκε η συνθηκολόγηση της Ιταλίας, βρισκόταν στην Ουάσιγκτον, όπου είχε μεταβεί μετά τη διάσκεψη του Κεμπέκ. Από εκεί απέστειλε προς τον αρχιστράτηγο Ουίλσον ένα δραματικό, επείγον τηλεγράφημα (*Απομνημονεύματα*, Ε', σελ. 184):

«Είναι ώρα για γερό παιχνίδι. Αυτόσχεδίασε και τόλμυσε».

Πώς να τόλμυσει όμως ο Ουίλσον, αφού του αφαίρεσαν ξαφνικά τη μονάδα που προόριζε για δύναμη κρούσεως;

Πάντως ο Τσώρτσιλ επέμενε με όλο το πείσμα του. Στις 10 Σεπτεμβρίου έπεισε το Κοινό Αγγλοαμερικανικό Επιτελείο –δηλαδή τους Αμερικανούς, και ειδικά τον στρατηγό Μάρσαλ– να εγκρίνει επιχείρηση για κατάληψη των Δωδεκανήσων. Και τηλεγραφούσε στον Ουίλσον:

«Νά μιμηθής τους Κλάιβ και Πητέριμπορο και τους άνδρες του Ρόνουκ που κατέλαβαν το Γιβραλτάρ».

Αλλά την επομένη ο Ουίλσον τού μετέδιδε την άσχημη είδηση ότι οι Ιταλοί στη Ρόδο υπέκυψαν στους Γερμανούς. Παρ' όλα αυτά, θα επιχειρούσε την κατάληψή της, χρησιμοποιώντας μίαν άλλη ινδική μεραρχία, τη 10η, και τμήμα μιας θωρακισμένης ταξιαρχίας.

Η επιχείρηση αυτή ορίστηκε για τις 20 Οκτωβρίου. Αλλά ο Βρετανός αρχιστράτηγος χρειαζόταν πολεμικά συνοδείας, βομβαρδιστικά αεροπλάνα, καταδιωκτικά P-51 μακράς ακτίνας ενεργείας, μερικά αρματαγωγά, λίγα μεταγωγικά, ένα πλωτό νοσοκομείο και μεταγωγικά αεροπλάνα για τη μεταφορά ενός τάγματος αλεξιπτωτιστών. Αυτά τα μέσα δεν τα διέθετε ο Ουίλσον. Απευθύνθηκε προς τον Αϊζενχάουερ, ο οποίος όμως αρνήθηκε να παραχωρήσει το παραμικρό. «Τα πάντα πρέπει να διατεθούν για τον κύριο αντικειμενικό σκοπό, την κατάληψη της Ιταλίας και πρώτα-πρώτα της Ρώμης. Επιχειρήσεις στο Αιγαίο δεν εξυπηρετούν καμιά στρατηγική σκοπιμότητα. Το μόνο που θα επιφέρουν θα είναι διασπορά δυνάμεων».

Ο Τσώρτσιλ στα *Απομνημονεύματά* του παρατηρεί (Ε', σελ. 185):

«Η κατάληψις της Ρώμης απέδειχθη ότι εύρισκετο εις απόστασιν 8 μηνών. Εικοσαπλάσιος αριθμός πλωτών μέσων από όσα έχοιείαζοντο διά να καταληφθῆ ἡ Ρόδος ἐντός 2 εβδομάδων, ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ φθινοπώρου καὶ τοῦ χειμῶνος διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν Ἀγγλοαμερικανικῶν βάσεων βαρέων βομβαρδιστικῶν ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν».

Πάντως, η επιχείρηση κατά της Ρόδου εγκαταλείφθηκε. Η επίθεση περιορίστηκε στην κατάληψη των άλλων Δωδεκανήσων, ιδίως της Κω που είχε ένα μικρό αεροδρόμιο και της Λέρου όπου υπήρχε ναυτική βάση, με επέκταση στη Σάμο, στην οποία ήδη η Μερραρχία Κούνεο, όπως είδαμε, δόλωσε προσχώρηση στη συμμαχική παράταξη.

Και πράγματι, τα νησιά αυτά καταλήφθηκαν. Στις 12 και 16 Σεπτεμβρίου το ελληνικό αντιτορπιλικό *Κουντουριώτης* αποβίβασε ένα λόχο στο Καστελόριζο. Στις 13-20 Σεπτεμβρίου, μικρά τμήματα κομάντος πάτησαν διαδοχικά την Κω, Αστυπάλαια, Σύμη και Ικαρία. Στη Λέρο έφτασε ολόκληρη η 234η Ταξιαρχία (3 τάγματα), δηλαδή η κύρια δύναμη της επιχείρησης, με διοικητή τον υποστράτηγο Πέντεργκαστ. Και τέλος ήρθε η σειρά της Σάμου.

Στη Σάμο

Στο νησί αποβιβάστηκε ένα βρετανικό τάγμα καθώς και η κύρια δύναμη του Ιερού Λόχου, ο οποίος είχε την έδρα του τότε στην Ελ Μπάζα, στα σύνορα της Παλαιστίνης. Η μεταφορά του στη Σάμο έγινε διά του αέρος (200 άνδρες έπεσαν με αλεξίπτωτα) και διά θαλάσσης. Ο διοικητής του, συνταγματάρχης Τσιγάντες, ρίχτηκε με αλεξίπτωτο, μολονότι ελάχιστα είχε εκπαιδευτεί και παραλίγο να σκοτωθεί. Με αντιτορπιλικό μεταφέρθηκαν 114 άνδρες, ενώ ένα μικρό τμήμα με τον υπολοχαγό Ζαχαράκη αποβιβάστηκε στη Λέρο.

Στο μεταξύ, η ελληνική κυβέρνηση στο Κάιρο δεν γνώριζε σχεδόν τίποτα για την επιχείρηση στο Αιγαίο και ελάχιστα για την κατάσταση στη Σάμο. Οι Βρετανοί την κρατούσαν σε πλήρη άγνοια. Εκ των υστέρων αποδείχτηκε ότι αυτό οφειλόταν στην προσπάθειά τους να μην ενοχληθεί η Τουρκία. Οι Σύμμαχοι θα ήταν ευτυχείς αν οι Τούρκοι έβγαιναν στον πόλεμο με αντάλλαγμα την παραχώρηση της Δωδεκανήσου. Γι' αυτό απέφευγαν να αναμείξουν την ελληνική επίσημη παρουσία σ' αυτή την επιχείρηση. Δεν ήθελαν ούτε στη Σάμο να είναι εμφανής η ελληνική διοίκηση, και γεννώνται υποψίες ότι πιθανόν να ήθελαν να προκαλέσουν στην Τουρκία την εντύπωση ότι και αυτό το νησί θα μπορούσε να προστεθεί –έστω προσωρινά– στο αντάλλαγμα.

Το διάγγελμα

Αποδείξεις για μια τέτοια πρόθεση χρησιμοποίησης της Σάμου δεν έχουν έρθει σε φως, ούτε με τη δημοσίευση των απόρρητων αρχείων του Φόρειν Όφισ. Είναι όμως γεγονός ότι οι Άγγλοι δεν κράτησαν μόνο σε απόλυτο σκοτάδι την ελληνική κυβέρνηση, αλλά παρεμπόδιζαν και την επικοινωνία της με το νησί, αρνήθηκαν να χρησιμοποιήσουν τον ελληνικό στρατό της Μέσης Ανατολής, εκτός από τον Ιερό Λόχο, και κατακράτησαν ένα διάγγελμα που έστειλε ο βασιλιάς προς τον σαμιώτικο λαό στις 14 Σεπτεμβρίου.

Το κείμενο του διαγγέλματος ήταν το εξής:

«Άγαπητοί Σάμιοι.

»Με την βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ χάρις εἰς τὰς προσφάτους εὐτυχεῖς ἐξελίξεις τοῦ συμμαχικοῦ ἀγώνος, ἡ ἱστορικὴ νῆσος σας εἶχε τὴν καλὴν τύχην νὰ ἴδῃ πρώτη τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας. Σὰς συγχαίρομεν ὀλοψύχως διὰ τοῦτο καὶ διότι ἐπράξατε ἅπαντες τὸ καθήκον σας καὶ κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἱερὰ αὐτὴ στιγμή τῆς ἀπελευθερώσεως νὰ εὕρισκῃ ἄσπιλον τὸν πατριωτισμὸν σας καὶ τὸ ἠθικόν σας ὑψηλόν.

»Ὁ πόλεμος δὲν ἐτελείωσε, συνεχίζεται. Μὴ λησμονήτε τοῦτο καὶ πράξατε πᾶν τὸ ἀναγκαῖον ὥστε νὰ διατηρηθῇ ὁ ἀγὼν τῆς ἀπελευθερώσεως διὰ τοὺς ὑπολοίτους ἀδελφούς σας οἱ ὅποιοι εὕρισκονται ὑπὸ τὴν ἐχθρικὴν τυραννίαν, ὑπακούοντες εἰς τοὺς νόμους καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν διοίκησιν.

»Κάρον, 14 Σεπτεμβρίου 1943

»Γεώργιος Β΄.»

Στον φάκελο PIC/190/2 «Σάμος Πολιτικά» των απόρρητων αρχείων του Φόρεϊν Όφισ υπάρχει καταχωρημένο το διάγγελμα και στο περιθώριο αναγράφεται: «Τούτο δεν εστάλη ποτέ». Ποια εξήγηση πρέπει να δοθεί για την κατακράτηση;

Πάντως οι Τούρκοι, με τον ψυχρότατο ρεαλισμό της πολιτικής τους, δεν ήταν διατεθειμένοι να κινηθούν, έστω και αν το δέλεαρ ήταν ακόμη πιο σημαντικό, αν δεν διαπίστωναν ότι οι Σύμμαχοι διατηρούσαν ισχυρές δυνάμεις στην περιοχή του Αιγαίου. Αλλά αποκαλυπτόταν το αντίθετο. Και αυτοί δεν είχαν καμιά όρεξη να σκώσουν όλο το βάρος της εξόδου τους στον πόλεμο...

Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση του Καΐρου διαμαρτυρόταν συνεχώς για την απομόνωσή της από τη Σάμο. Και οι αγγλικές Αρχές δέχτηκαν να μεταβεί στο νησί ένας υπουργός: ο Σάμιος Εμμ. Σοφούλης, της Κοινωνικής Πρόνοιας. Έφτασε στις 20 Οκτωβρίου μέσω Σμύρνης και έσπευσε να τακτοποιήσει τα διοικητικά της προβλήματα. Διόρισε τον Μητροπολίτη Ειρηναίο γενικό διοικητή και συγκρότησε ένα τριμελές συμβούλιο με δικαίωμα ψήφου, στο οποίο συμμετείχε ένας από τους αρχηγούς του ΕΛΑΣ, ενώ και ένα άλλο μέλος ήταν ΕΑΜίτης. Τοποθέτησε τον συνταγματάρχη Αλκιβιάδη Μπουρδάρα στρατιωτικό διοικητή υπό τις διαταγές του Βρετανού διοικητή και αναπληρωτή του γενικού διοικητή. Και ενέκρινε την οργάνωση των ανταρτών, που ο αριθμός τους υπερέβαινε τώρα τους 1.000 άνδρες σε ένα τοπικό σύνταγμα.

Γενικά όμως η κατάσταση στο νησί ήταν μάλλον ομαλή. Οι νέες αγγλικές Αρχές έκαναν μια συγκαλυμμένη προσπάθεια να καταλύσουν το «κράτος εν κράτει» που αποτελούσε το ΕΑΜ, αλλά απέτυχαν και σταμάτησαν έγκαιρα, μολοντί έπαψαν τις δύο ΕΑΜικές εφημερίδες που εκδίδονταν. Από την πλευρά του όμως και το ΕΑΜ

αναγνώριζε την επικυριαρχία της κυβέρνησης του Καΐρου και ήταν μετριοπαθές στις δραστηριότητές του. Ο Μπτροπολίτης έπαιζε συμβιβαστικό ρόλο. Και οπωσδήποτε στις 13 Οκτωβρίου το Βρετανικό Κέντρο Πολιτικής Υπηρεσίας Πληροφοριών Σμύρνης τηλεγραφούσε στο Κέντρο Καΐρου (Δύναμη 292, αρ. C.131):

«Οί άντάρτες συνεργάζονται ολοψύχως μαζί μας».

Οι Γερμανοί

Τι συνέβαινε όμως στην αντίθετη πλευρά, τη γερμανική;

Ο Χίτλερ ήταν αποφασισμένος να κρατήσει με κάθε θυσία και την τελευταία εσχατιά της Ελλάδας. Την 24η Σεπτεμβρίου 1943, έγινε μεγάλη σύσκεψη στο Γενικό Στρατηγείο, στην οποία οι αρχηγοί του Στρατού και του Ναυτικού πρότειναν την εκκένωση της Κρήτης και των νησιών του Αιγαίου (Γρ. Δαφνή, Σοφ. Βενιζέλος, σελ. 246). Θα εξοικονομούσαν έτσι σοβαρές δυνάμεις, ενώ άλλωστε ο ρόλος των νησιών αυτών, ως προκεχωρημένων βάσεων για επιθετικές επιχειρήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο, είχε πια εκλείψει. Οι αρχηγοί πρότειναν τη δημιουργία νέας αμυντικής γραμμής στις ακτές της Αλβανίας. Αλλά ο Χίτλερ απέκρουσε αποφασιστικά αυτές τις εισηγήσεις:

«Αν εγκαταλείψουμε την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα, θα υποστούμε πολιτικές ζημιές που θα υπερκαλύψουν τα στρατιωτικά κέρδη. Η στάση της Τουρκίας και των Νοτιοανατολικών συμμάχων μας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας, προσδιορίζεται αποκλειστικά από τη δύναμή μας. Αποχώρησή μας από τα νησιά, θα προκαλέσει εξαιρετικά δυσάρεστη εντύπωση σε βάρος μας».

Ο Χίτλερ φοβόταν ότι η Τουρκία θα έβγαινε από την ουδετερότητα και θα κήρυσσε τον πόλεμο κατά της Γερμανίας. Και η Βουλγαρία και η Ρουμανία, ίσως και η Ουγγαρία, θα ακολουθούσαν το παράδειγμα της Ιταλίας.

Ότι είχε από μια πλευρά δίκιο, το επιβεβαιώνει ο ίδιος ο Τσώρτσιλ, ο οποίος, ασχολούμενος με την ασθενέστατη μορφή που προσέλαβε η συμμαχική επίθεση στο Αιγαίο, γράφει (*Απομνημονεύματα*, Ε', σελ. 184):

«Η Τουρκία διαπιστώσασα την εξαιρετική ανδράνεια των Συμμάχων πλησίον των άκτών της, έγινεν ολιγώτερον πρόθυμος και μᾶς ηγήθη τὰ ἀεροδρομιά της».

Έτσι η γερμανική διοίκηση αποφάσισε την εξαπόλυση συντριπτικής αντεπίθεσης για την ανακατάληψη των νησιών του Αιγαίου. Είχε ήδη συγκεντρωμένες ισχυρές αεροπορικές και χερσαίες δυνάμεις λόγω των ενισχύσεων που συνέρρευαν στην Ελλάδα την άνοιξη και το καλοκαίρι, όταν ο Χίτλερ παραπλανήθηκε και φοβήθηκε ότι η συμμαχική μεσογειακή απόβαση θα γινόταν στα Βαλκάνια και όχι στη Σικελία. Η επίθεσή της συνεπώς θα ήταν σφοδρότατη και θα στηριζόταν κυρίως στον αέρα. Οι Σύμμαχοι, από την άλλη μεριά, ήταν σε δύσκολη θέση γιατί είχαν ασθενή αε-

ροπορική κάλυψη. Δεν διέθεταν στον χώρο της επιχείρησης παρά το μικρό αεροδρόμιο της Κω. Εναέρια δράση από την Κύπρο ή την Αίγυπτο ήταν αδύνατη γιατί, όπως είδαμε, ο Αϊζενχάουερ κράτησε όλα τα συμμαχικά αεροπλάνα μακριά ακτίνας ενεργείας για την επίθεση στο Σαλέρνο.

Θάνατος της Β. Όλγα

Η γερμανική αεροπορία άρχισε την ισχυρή της αντίδραση από τα τέλη Σεπτεμβρίου. Και από τα πρώτα θύματά της υπήρξε το ελληνικό αντιτορπιλικό *Βασιλίσσα Όλγα*. Στις 26 Σεπτεμβρίου είχε καταπλεύσει μαζί με το αγγλικό αντιτορπιλικό *Ιντερπιντ* στον όρμο του Πόρτιο Λακκά της Λέρου. Λίγα λεπτά μετά την πρόσδεσή τους στους σημαντήρες, κατέφθασαν τα γερμανικά αεροπλάνα σε δύο σμήνη. Η ιταλική αντιαεροπορική άμυνα του νησιού δεν σήμανε συναγερμό και τα δύο πολεμικά αιφνιδιάστηκαν. Τα εχθρικά αεροσκάφη επιτέθηκαν σφοδρότατα. Πειτούσαν χαμηλά ρίχνοντας τις βόμβες τους και πυροβολώντας, και το αποτέλεσμα υπήρξε συντριπτικό. Πρώτο χτυπήθηκε το *Ιντερπιντ* με μία βόμβα στη μέση, για να βυθιστεί λίγο αργότερα. Έπειτα ήρθε η σειρά του ελληνικού αντιτορπιλικού, για την καταστροφή του οποίου ο αρχηγός του Στόλου γράφει (*Εκθεσις επί της Δράσεως του Βασιλικού Ναυτικού*, Β', σελ. 284):

«Αμέσως κατόπιν ή “Β. Όλγα” δέχεται δέσμη βομβών και κόπτεται κυριολεκτικώς εις τὰ δύο. Ο ήρωικός κυβερνήτης της Γ. Μπλέσσας, ενώ κατηυθύνετο προς την γέφυραν του πλοίου, δίδων καθ’ ὁδόν διαταγὰς και ἐμπυχῶνων με τὴν συνήθη του ἀταραξίαν τοὺς πάντας, πλήσσει ἀπὸ μίαν ριπήν σφαιρῶν πολυβόλου και πίπτει νεκρός. Ο ὑπαρχος τοῦ πλοίου ὑποπλοίαρχος Γρηγορόπουλος, ἐνῶ διηύθυνε τὴν βολὴν τοῦ Α/Α πυροβόλου φονεύεται με ὄλην σχεδὸν τὴν ὁμοχειρίαν ἀπὸ τὴν ἐκρηξιν μιᾶς ἐκ τῶν βομβῶν. Ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν τὸ ἀποκοπὲν πρυμναῖον τμήμα τοῦ ὠραίου σκάφους βυθίζεται ἐν μέσῳ οὐρανομήκους στήλης φλογῶν και πυκνοῦ μαύρου καπνοῦ, ἐνῶ τὸ πρωραῖον ἀνετράπετο βραδέως, διὰ τὰ βυθισθῆ και αὐτὸ με τὴν σειρὰν του...»

Επτά αξιωματικοί, 38 υπαξιωματικοί και 25 ναύτες ήταν οι νεκροί. Και η ευκολία με την οποία καταστράφηκαν τα δύο αντιτορπιλικά έδειχνε πόσο μεγάλος ήταν ο κίνδυνος που διέτρεχαν οι συμμαχικές δυνάμεις χωρίς αεροπορική προστασία.

Ο Αδρίας

Η κύρια γερμανική επίθεση εξαπολύθηκε την 3η Οκτωβρίου 1943 με πρώτο στόχο την Κω. Ένα αγγλικό τάγμα υπερασπιζόταν αυτό το νησί, που είχε το μοναδικό αεροδρόμιο στη διάθεση των Συμμάχων. Την ημέρα εκείνη οι Γερμανοί εφόρμησαν από αέρος και θαλάσσης. Αλεξιπρωτιστές έπεσαν στην περιοχή του αεροδρομίου και το κατέλαβαν, εξουδετερώνοντας τον βρετανικό λόχο που το φρουρούσε. Συγ-

χρόνως γίνονταν απόβαση στην βόρεια ακτή του νησιού και αιχμαλώτιζαν το υπόλοιπο του τάγματος μετά από σκληρή αντίσταση. Και τώρα πια, η Λέρος και η Σάμος, καθώς και οι ναυτικές δυνάμεις που υπήρχαν στην περιοχή, παρέμεναν χωρίς ίχνος εναέριας προστασίας.

Ακολούθησε συστηματική δράση των γερμανικών αεροπλάνων στην περιοχή των επιχειρήσεων, που σχεδόν απέκοψε τα νησιά. Και εκείνη την περίοδο σημειώνεται η δραματική περιπέτεια άλλου ελληνικού αντιτορπιλικού, του *Αδρία*, αν και δεν έπεσε θύμα βομβών. Τη νύχτα της 22ας Οκτωβρίου, ο *Αδρίας* (κυβερνήτης ο αντιπλοίαρχος Ι. Τούμπας) με το αγγλικό αντιτορπιλικό *Χάργουερθ* έπλεαν προς την Κάλυμνο, αφού ξεφόρτωσαν εφόδια για τη φρουρά της Λέρου. Την προηγούμενη είχαν δεχτεί αλλεπάλληλες επιθέσεις της γερμανικής αεροπορίας, από τις οποίες γλίτωσαν ως εκ θαύματος. Αλλά ενώ τώρα πλησίαζαν στην Κάλυμνο, στις 21:56' ακριβώς, ισχυρότατη διπλή δόνηση συγκλόνισε τον *Αδρία*. Ακολούθησε τρομερή έκρηξη και ο κυβερνήτης, που βρισκόταν στη γέφυρα, τινάχτηκε ψηλά και ξανάπεσε βαρύς πάνω της, μέσα σε σωρό από συντρίμια. Αν και τραυματίστηκε, δεν έχασε ωστόσο τις αισθήσεις του, και μόλις σηκώθηκε είδε την καταστροφή.

Ο *Αδρίας* είχε προσκρούσει σε νάρκες και είχε κοπεί στα δύο. Η πρόρα του βυθιζόταν ήδη. Το σκάφος φαινόταν κατεστραμμένο, ενώ νεκροί και τραυματίες ήταν παντού διασκορπισμένοι. Το αγγλικό αντιτορπιλικό *Χάργουερθ* έσπευσε προς βοήθεια και ο κυβερνήτης του –αυτός ήταν διοικητής του στολίσκου– διά φωνής μετέδωσε το σήμα:

«Κρατήσατε. Θα σας πλευρίσω να παραλάβω το πλήρωμά σας. Κατόπιν να βυθισθή το πλοϊον».

Ο κυβερνήτης του *Αδρία* όμως αρνήθηκε να εγκαταλείψει το σκάφος. Δέχτηκε μόνο να επιβιβάσει στο *Χάργουερθ* τους τραυματίες και όσους περίσσευαν από το πλήρωμά του. Αλλά, ενώ γινόταν η επιβίβασή τους, νέα τρομακτική έκρηξη τίναξε το αγγλικό αντιτορπιλικό, που βυθίστηκε αστραπιαία, ενώ το πετρέλαιο που χύθηκε αναφλεγόταν και μετέβαλλε σε κόλαση φλογών όλη την περιοχή.

Οι μηχανές του *Αδρία* όμως λειτουργούσαν. Και με μόνο το πρυμναίο του μέρος, ο κυβερνήτης του το οδήγησε, με ταχύτητα 5-6 κόμβων, προς τις απέναντι τουρκικές ακτές, χωρίς χάρτη και πυξίδα, και με οδηγό τον πολικό αστέρα. Κατόρθωσε έτσι να προσαράξει στον τουρκικό όρμο του Γκιουμουσλούκ της αρχαίας Μύνδου.

Δεκαοκτώ νεκρούς, 3 εξαφανισθέντες και 24 τραυματίες στοίχισε εκείνη η περιπέτεια στον *Αδρία*. Έμενε όμως τώρα το πρόβλημα: τι θα απεγίνετο το σκάφος; Κατά το Διεθνές Δίκαιο, έπρεπε να αναχωρήσει μέσα σε 24 ώρες από τα ουδέτερα τουρκικά ύδατα, αλλιώς θα αφοπλιζόταν. Αλλά ο *Αδρίας* ήταν αδύνατον να μετακινηθεί παραπάνω. Εξάλλου, οι Τούρκοι τότε αγνοούσαν αναφανδόν το Διεθνές Δίκαιο υπέρ

των Συμμάχων. Και ο *Αδρίας* παρέμεινε στο Γκιουμουσλούκ ως την 1η Δεκεμβρίου, οπότε μπόρεσε να αποπλεύσει. Υπό την προστασία αγγλικών αντιτορπιλικών κατόρθωσε να καταπλεύσει στη Λεμεσό της Κύπρου και κατόπιν στην Αλεξάνδρεια (6 Δεκεμβρίου 1943). Επρόκειτο για άθλο πραγματικό, σπάνιο στα ναυτικά χρονικά.

Η Λέρος

Στο μεταξύ όμως, η γερμανική επίθεση στο Αιγαίο εξαπέλυσε το δεύτερο κύμα της, που αυτή τη φορά είχε στόχο τη Λέρο. Το νησί ήταν οχυρωμένο (διέθετε 300 πυροβόλα) και, όπως είδαμε, το υπερασπιζόταν δύναμη από 5.000 άνδρες της ιταλικής φρουράς, η 234η αγγλική Ταξιαρχία (3 τάγματα), τμήμα του ελληνικού Ιερού Λόχου και αγγλική μονάδα καταδρομών υπό τον ταγματάρχη Τζέλλικο.

Αλλά, τη 10η Νοεμβρίου, σφοδρότατες γερμανικές επιδρομές εξάρθρωσαν την άμυνα του νησιού. Ακολούθησε απόβαση 4.000 Γερμανών σε διάφορα σημεία, ενώ 600 αλεξιπτωτιστές καταλάμβαναν καίριο σημείο (τον ισθμό Γούρνas - Αγίας Μαρίας που διαιρεί σε δύο τμήματα τη Λέρο) διχοτομώντας τις αμυντικές δυνάμεις.

Την επομένη, τα γερμανικά στρατεύματα καταλάμβαναν εξ εφόδου τον ναύσταθμο του Πόρτο Λακκί και αιχμαλώτιζαν το σύνολο σχεδόν της ιταλικής φρουράς, μαζί με τον Άγγλο ανώτατο διοικητή στρατηγό Πέντεργκαστ. Κρίνοντας μάταιο τον αγώνα πια, ο στρατηγός Πέντεργκαστ υπέγραψε διαταγή συνθηκολόγησης. Οι Έλληνες Ιερολοχίτες όμως, οι Άγγλοι κομάντος του Τζέλλικο και μερικά μικρά τμήματα ακόμη, δεν υπάκουσαν και διέφυγαν στην τουρκική ακτή.

Εγκατάλειψη

Μετά την πτώση της Λέρου, ήταν καταδικασμένη και η Σάμος. Τη 17η Νοεμβρίου η γερμανική αεροπορία ενήργησε σφοδρότατη επίθεση κατά της πρωτεύουσας Βαθύ. Ακολούθησε τηλεσίγραφο των Γερμανών, που αξίωσαν την παράδοση του νησιού. Το τηλεσίγραφο απορρίφθηκε, αλλά το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής διέταξε την άμεση εκκένωση της Σάμου. Και, πράγματι, ως τις 21 Νοεμβρίου είχαν αποχωρήσει με καλή τάξη η ιταλική Μεραρχία Κούνεο (8.000 άνδρες, εκτός από τα δύο τάγματα μελανοχιτώνων), 1.000 Βρετανοί, 800 αντάρτες, ο Ιερός Λόχος και 12.000 πρόσφυγες. Επρόκειτο για αληθινή τραγωδία. Οι Σαμιώτες ιδίως ήταν τα μεγάλα θύματα, που πλήρωσαν τόσο βαριά λύτρα για την πρόσκαιρη απελευθέρωση.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο διοικητής του Ιερού Λόχου Τσιγάντες δέχτηκε να συμμορφωθεί προς τη διαταγή της εκκένωσης υπό τον όρο να λάβαινε επιβεβαίωσή της από την ελληνική κυβέρνηση και να μην εγκαταλειφθούν στην τύχη τους οι αντάρτες, οι Ιταλοί και ο πληθυσμός. Το στρατηγείο Μέσης Ανατολής συμφώνησε. Και ο Τσιγάντες έλαβε την εντολή από την κυβέρνηση Καΐρου.

Αυτή η διαδικασία ήταν τυπική. Κατά το Σύνταγμα, δεν είναι δυνατή η εγκατάλει-

ψη τμήματος της επικράτειας της χώρας χωρίς την άδεια της κυβέρνησης. Έτσι αναγνωριζόταν επιτέλους ότι η Σάμος αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της Ελλάδας, πράγμα που οι Άγγλοι σκόπιμα σε όλη τη διάρκεια της επιχείρησης διατηρούσαν σε зоφερή ασάφεια. Η κυβέρνηση του Καΐρου, σε όλο αυτό το διάστημα, είχε τηρηθεί σε μεγάλη άγνοια των όσων συνέβαιναν στο νησί, ιδίως από στρατιωτική πλευρά. Και ο ίδιος ο υπουργός Εμ. Σοφούλης ελάχιστα μπόρεσε να επικοινωνήσει μαζί της και να την ενημερώσει. Μόνο όταν ήρθε η ώρα της εκκένωσης ο αρχιστράτηγος Ουίλσον ειδοποίησε, τυπικά, τον πρωθυπουργό Τσουδερό. Και εκείνος, κατά κοινή απόφαση όλης της οργισμένης κυβέρνησης, του απάντησε με δριμύ έγγραφο, στο οποίο περιλάμβανε μεταξύ άλλων τα ενδεικτικά στοιχεία (Γρ. Δαφνή, Σοφ. Βενιζέλος, σελ. 253):

«Ἡ Κυβέρνησις καὶ τὸ ἀρμόδιον ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν διετηρήθησαν ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῆς ἐν Σάμῳ στρατιωτικῆς καταστάσεως ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς μετὰ τῆς Ἰταλίας ἀνακαυχῆς μέχρι σήμερον.

»Ἡ Κυβέρνησις διατελεῖ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῶν ἐκεῖ ὑπαρχουσῶν συμμαχικῶν δυνάμεων, εἰς ἃς ἀνετέθη ἡ ἄμυνα τῆς Νήσου, καθὼς καὶ τοῦ σχεδίου ἀμύνης αὐτῆς.

»Ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ Κυβέρνησις δὲν γνωρίζει ἐπισήμως ἂν ὁ Ἰερός Λόχος ἢ τμημα αὐτοῦ εὐρίσκεται ἐν τῇ νήσῳ...»

Οπωσδήποτε όμως, το συντριπτικό γεγονός που απέμενε ήταν ότι η επιχείρηση εκείνη είχε καταλήξει σε βαριά ήττα. Οι απώλειες των Γερμανών ήταν σοβαρές. Έχασαν 100 από τα 350 αεροπλάνα που χρησιμοποίησαν, 42 πλοία και 4.000 άνδρες. Στις απώλειές τους συνετέλεσε και η μυστική οργάνωση «Κόδρος», που διηύθυνε ο πλωτάρχης Π. Λυκουρέζος και κατόπιν ο Μιχ. Αβέρωφ. Κατόρθωσε να ειδοποιήσει από την Αθήνα το στρατηγείο Μέσης Ανατολής για τον πλου γερμανικής νηοπομπής κατά της Λέρου, η οποία καταστράφηκε από αγγλικά πολεμικά την 6η Οκτωβρίου. Ο Βρετανός στόλαρχος Κάννιγκαμ έστειλε προς τον «Αλκιβιάδη» (Π. Λυκουρέζο) θερμό προσωπικό συγχαρητήριο σήμα για την «ψίσις της σημασίας» πληροφορία του (αριθ. σήματος 6967 της 15ης Οκτωβρίου 1943).

Αλλά μεγαλύτερες υπήρξαν οι θυσίες των Συμμάχων. Και οι Άγγλοι θρήνησαν την καταστροφή 6 αντιτορπιλικών και 2 υποβρυχίων, ενώ οι Έλληνες έχασαν, όπως είδαμε, τη Β. Όληγα, ενώ ο Αδρίας ετίθετο σε ακρηστία.

Ο Κατώνας

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε και μια άλλη οδυνηρή απώλεια του ελληνικού ναυτικού στο Αιγαίο την ίδια εποχή, μολονότι δεν είχε άμεση σχέση με τη μάχη των νησιών. Τη 14η Σεπτεμβρίου το γηραλέο υποβρυχίο Κατώνας –ήταν ήδη ηλικίας 17 ετών και είχε υπερβεί κατά 7 έτη το εργάσιμο όριο της ζωής του–, με κυ-

βερνήτη τον αντιπλοίαρχο Λάσκο, περιπολούσε στο στενό της Σκιάθου, αφού την προηγουμένη είχε αποβιβάσει στην Εύβοια για σπουδαία πολιτική αποστολή τον συνταγματάρχη Φραδέλλο. Είχε την πληροφορία ότι θα περνούσε από το στενό το γερμανικό οπλιταγωγό *Σίμφρα*. Και πράγματι, κατά το λυκόφως εκείνης της ημέρας φάνηκε στον ορίζοντα ο καπνός πλοίου που προερχόταν από τη Θεσσαλονίκη. Ο κυβερνήτης του *Κατσώνη*, πιστεύοντας ότι ήταν το *Σίμφρα*, ενήργησε νυχτερινή επίθεση εναντίον του εν επιφανεΐα. Την τελευταία στιγμή όμως αντιλήφθηκε ότι επρόκειτο για εχθρικό πολεμικό πλοίο και έσπευσε να καταδυθεί. Ήταν πράγματι κορβέτα 1.000 τόνων, που αμέσως επιτέθηκε κατά του *Κατσώνη* με βόμβες βυθού.

Το υποβρύχιο επλήγη καίρια και ο αντιπλοίαρχος Λάσκος αναγκάστηκε να καταφύγει στο έσχατο μέσο μάχης: την ταχεία ανάδυση και την αντιμετώπιση του εχθρού με το πυροβόλο, όπως είχε κάνει και ο *Τρίτων*.

Αλλά ο αγώνας ήταν τελείως άνισος. Η γερμανική κορβέτα, ισχυρά εξοπλισμένη και κυβερνώμενη με δεξιοτεχνία, υπερίσχυσε. Ο γιγαντώσωμος Λάσκος σκοτώθηκε χειριζόμενος ο ίδιος το πυροβόλο του. Όλοι οι άνδρες της ομοχειρίας και όλοι οι αξιωματικοί, εκτός του υπάρχου, έπεσαν επίσης γύρω του. Τελικά ο *Κατσώνης*, εμβολισμένος και διάτρητος, βυθίστηκε με τη σημαία του επηρμένη. Έξι αξιωματικοί, 14 υπαξιωματικοί, 12 ναύτες, ήταν νεκροί. Δεκαπέντε άλλοι έπεσαν αιχμάλωτοι μαζί με τον Άγγλο σύνδεσμο υποπλοίαρχο Χόργκαν. Μόνο ο υπάρχος υποπλοίαρχος Τσουκαλάς και οι υπαξιωματικοί Τσίγκρος και Αντωνίου, κολυμπώντας επί 9 ώρες, κατόρθωσαν να φιάσουν στην ακτή της Σκιάθου. Από εκεί, μετά από δραματικές περιπέτειες, μπόρεσαν να ξαναφύγουν στη Μέση Ανατολή και να συνεχίσουν τη δράση τους.

Οι συνέπειες

Είχε λήξει πια άδοξα η επιχείρηση στο Αιγαίο, που αναμενόταν από τόσους μήνες. Ώδινεν όρος και έτεκεν μυν. Πού οφειλόταν η αποτυχία; Μα πρώτα απ' όλα στην ανεπάρκεια των δυνάμεων, οι οποίες, κυρίως, δεν επέτρεπαν την έγκαιρη κατάληψη της Ρόδου. Επρόκειτο γενικά για ένα «φιάσκο» από τα λίγα που έχει να επιδείξει η ιστορία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Και τα αποτελέσματα υπήρξαν πολλαπλά. Το κυριότερο όμως ήταν επιζήμιο για τον πόλεμο γενικά, ωφέλιμο για την Ελλάδα ειδικά. Έσβησε κάθε σκέψη της Τουρκίας για έξοδο της στον πόλεμο –όπως ορθά προέβλεπε ο Χίτλερ–, η οποία θα είχε σοβαρή σημασία και ασφαλώς θα επέσπευδε τη λήξη του. Και έτσι ματαιώθηκε ο κίνδυνος –από ελληνικής πλευράς– να δοθούν ως γέρας στους Τούρκους τα Δωδεκάνησα. Μόνο τα Δωδεκάνησα; Ασφαλώς, στη ρύμη των επιχειρήσεων, ο τουρκικός στρατός θα βρισκόταν στη Θράκη και στα νησιά του Αιγαίου. Και δεν γνωρίζει κανείς υπό ποιους όρους θα επέστρεφε στη φωλιά του...

Έληγε όμως έτσι και η περιπέτεια της Σάμου. Ήταν το πρώτο τμήμα της Ελλάδας που απελευθερωνόταν φυγαλέα από έξω. Γιατί, από μέσα, η ελεύθερη ελληνική πε-

ριοχή είχε ήδη έκταση 50-60 φορές μεγαλύτερη από το νησί αυτό του Αιγαίου. Και εκεί βρισκόταν η μεγάλη ελληνική πραγματικότητα.

Αλλά, αν οι Τούρκοι είχαν ακέραια συναίσθηση της πενιχρότητας αυτής της επιχείρησης στην Ελλάδα, ο αντίπαλός της έφτανε παραποιοιμένος και μεγαλοποιημένος. Η έλλειψη πληροφοριών και ο πόθος της ελευθερίας την εμφάνιζαν στους επαίοντες και στους απλούς ανθρώπους σαν προπομπή της μεγάλης απελευθερωτικής απόβασης των Συμμάχων. Και αυτή η αυταπάτη έμελλε να επιδράσει σοβαρότατα στις ελληνικές εξελίξεις.

Το αεροδρόμιο

Ενώ μόλις είχαν αρχίσει οι πρώτες κινήσεις της επιχείρησης του Αιγαίου, στις 17 Σεπτεμβρίου έφτανε από τη Βεγγάζη στο ορεινό αεροδρόμιο της θεσσαλικής Πίνδου η ντακότα που μετέφερε την αντιπροσωπεία των ανταρτικών οργανώσεων στο Κάιρο.

Το αεροδρόμιο εκείνο, ένα από τα θαύματα του ανταρτοπολέμου, το οποίο συνέδεε την ελεύθερη Ελλάδα με την Αφρική, είχε κατασκευαστεί στο υψίπεδο της Νευρουπόλεως, στη θέση όπου είναι σήμερα η τεχνητή λίμνη του Μέγδοβα. Βρισκόταν σε υψόμετρο 800 μέτρων, και είχε μήκος 13 χιλιόμετρα και πλάτος μέχρι 3 χιλιόμετρα. Εκτεινόταν μεταξύ των χωριών Τσαρδάκι και Νεοχώρι. Τα σχέδιά του τα κατέστρωσαν οι μηχανικοί Γ. Κουβαρετάκης, Γ. Βλάχος, Λ. Σαμουλίδης και τη γενική επίβλεψη την είχε ο Άγγλος λοχαγός Ντένις.

Ήταν αεροδρόμιο νυκτερινό, γιατί μόνο τη νύχτα γίνονταν προσγειώσεις και απογειώσεις. Για την προσγείωση, παρατάσσονταν δεξιά και αριστερά στον διάδρομο πολλές δεκάδες ανδρών που κρατούσαν αναμμένες λάμπες θυέλλης. Και ήταν τόσο καλά καμουφλαρισμένο, ώστε ούτε οι Ιταλοί ούτε οι Γερμανοί κατόρθωσαν με τις αναγνωριστικές πτήσεις τους να το ανακαλύψουν, μολοντί απείχε μόλις 20 χιλιόμετρα από την Καρδίτσα, με την οποία συνδεόταν με δημόσιο δρόμο.

Μεταξύ των μέσων τού καμουφλάζ ήταν και η κατασκευή ενός ψευδούς διαδρόμου προσγείωσης με άσπρα παραπήγματα στα βορεινά υψώματα, τα οποία πολυβόλουν συστηματικά τα γερμανικά αεροπλάνα. Εκεί κοντά βρίσκεται το χωριό Νεράιδα, όπου, στο οικογενειακό σπίτι του Πλαστήρα, ήταν εγκατεστημένος μαζί με τον ασύρματό του ο Άγγλος λοχαγός Ντένις, συνδιοικητής του αεροδρομίου (υπήρχε και Έλληνας διοικητής). Και από την ταράτσα παρακολουθούσε ατάραχος τις μάταιες επιθέσεις των Γερμανών.

Σ' αυτό το αεροδρόμιο, που προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες, αποβιβάζονταν η αντιπροσωπεία των βουνών, διωγμένη –όπως είδαμε– βάνουσα από τους Άγγλους. Ήταν οι τέσσερις του ΕΑΜ (Π. Ρούσος, Α. Τζήμας, Κ. Δεσποτόπουλος, Η. Τσιριμώκος), ο Κ. Πυρομάγλου του ΕΔΕΣ και ο Γ. Καρτάλης της ΕΚΚΑ. Ερχόταν επίσης μαζί τους ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, ο «κόκκινος συνταγματάρχης», που τώρα όμως

ήταν «κόκκινος στρατηγός». Γιατί η κυβέρνηση του Καΐρου, που ζητούσε την εκτόπισή του πιεζόμενη από τους Άγγλους, όχι μόνο τον επανέφερε στην Ελλάδα, αλλά του απένειμε και τον βαθμό του υποστρατήγου. Ενώ ο Σαράφης, ο Ζέρβας και ο Ψαρρός παρέμεναν συνταγματάρχες.

Αλλά με το ίδιο αεροπλάνο έφταναν και δύο Αμερικανοί αξιωματικοί του 7ου Ιππικού Συντάγματος: ο επίλαρχος Έργκοι και ο ίλαρχος Φορντ. Και από την ημέρα εκείνη η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή μετονομαζόταν σε Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή.

Περίμεναν το αεροπλάνο ο συνταγματάρχης Γουντχάουζ, ο Άρνης Βελουσιώτης με πολλά ηγετικά στελέχη του ΕΛΑΣ, ο Κώστας Καραγιώργης και η αντιπροσωπεία του ΕΔΕΣ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Ραυτόπουλο. Ανάμικτα αισθήματα κατείχαν αυτούς τους ανθρώπους. Άλλοι ήταν ικανοποιημένοι και άλλοι φοβισμένοι. Πηγή όμως και των δύο αισθημάτων ήταν τα ιταλικά όπλα.

Φόβοι

Μόλις είχε συντελεσθεί η προσχώρηση των Ιταλών και ο ΕΛΑΣ, που έλαβε τη μερίδα του λέοντος από τον οπλισμό τους, είχε κάθε λόγο να είναι ενθουσιασμένος. Αντίθετα, ο Γουντχάουζ και οι άλλες οργανώσεις είχαν κάθε λόγο να ανησυχούν με τον νέο συσχεισμό δυνάμεων που δημιουργούνταν τώρα στα βουνά. Και ο υπαρχηγός του ΕΔΕΣ Κομνηνός Πυρομάγλου γράφει για την άφιξή του στην Ελλάδα από το Κάιρο (*Δούρειος Ιππος*, σελ. 171):

«Ανεβαίνοντας προς την Νεράιδα, ο συνταγματάρχης Ραυτόπουλος με κατετόπισε πάνω στην κατάσταση στη Θεσσαλία και προ παντός στις λεπτομέρειες και στον τρόπο παραδόσεως της Ίταλικής μεραρχίας Πινερόλο. Για την ώρα κρατούσε όλο της τόν οπλισμό, ακόμη και τον εφεδρικό, ο οποίος... ήταν υπεραρκετός για να εξοπλισθῆ μιὰ ἄλλη μεραρχία. Ἡ ἰταλικὴ μεραρχία ἦταν ἔτοιμη νὰ λάβῃ μέρος στὶς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Ἐστάθμευε στὴν περιοχὴ τοῦ ΕΛΑΣ. Κατὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ συνταγματάρχου Ραυτοπούλου, ὄχι μόνον θὰ ἦτο δύσκολο νὰ μετακινηθῆ πρὸς τὴν περιοχὴ τοῦ ΕΔΕΣ ἢ καὶ σὲ οὐδέτερη ἀκόμη περιοχὴ, ἀλλὰ ὑπῆρχε κίνδυνος ὁ ΕΛΑΣ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν ἀφοπλισμὸ της.»

Ο Κομνηνός Πυρομάγλου προσθέτει:

«Γιὰ μιὰ στιγμὴ βρέθηκα δίπλα στὸν Γουντχάουζ καὶ εἶχα τὴν δυνατότητα νὰ ἀνταλλάξω μαζί του μερικὲς φράσεις... Ὅταν ἄρχισα νὰ τοῦ ἐκδηλώνω τὶς ἀνησυχίες μου γιὰ τὴν τύχη τῆς μεραρχίας Πινερόλο, ἐκούνθησε τὸ κεφάλι του καὶ ἀπεμακρύνθη χωρὶς νὰ δώσῃ καμμὶα ἀπάντησι.»

Αργότερα, ο ίδιος ο Γουντχάουζ θα γράψει για το ίδιο θέμα (*Ακρόπολις*, 11 Μαΐου 1965):

«Ο συνταγματάρχης Ραυτόπουλος... με προειδοποίησε επανειλημμένα πώς ο ΕΛΑΣ έτοιμαζότανε να άφοπλιση τους Ίταλους του Ίνφάντε καί, άμέσως έπειτα, να έξαπολύση επίθεσι έναντίον όλων των άλλων άνταρτικών δυνάμεων. Τά γεγονότα έμελλε να άποδείξουν πώς είχε άπόλυτα δίκαιο, ώστόσο έγώ πολύ λίγα πράγματα μπορουσα να κάνω για να προλάβω τó κακό».

Απόβαση

Αν όμως τα ιταλικά όπλα προκαλούσαν τόσο ανάμικτα αισθήματα στους αναμένοντες, οι καταφθάνοντες κατέχονταν από ένα ενιαίο αίσθημα: την κοινή βεβαιότητα ότι επίκειται, μέσα στο φθινόπωρο, ή το πολύ τον χειμώνα, μεγάλη συμμαχική απόβαση στην Ελλάδα, με την οποία οι Άγγλοι θα επανέφεραν τον βασιλιά τροπαιούχο και άπόλυτο ρυθμιστή.

Οι αντιπρόσωποι των βουνών έμειναν ακατατόπιστοι στο Κάιρο για τις στρατιωτικές εξελίξεις. Αγνοούσαν ότι η απόβαση στην Ελλάδα είχε ματαιωθεί. Αλλά για την υποστήριξη του βασιλιά από τον Τσώρτσιλ, όπως και από τον Ρούσβελτ, ήταν εν πλήρη γνώσει. Πάντως αυτή η διπλή βεβαιότητα κατατάραξε περισσότερο, όπως ήταν φυσικό, το ΕΑΜ, ακόμη δε περισσότερο την ηγεσία του ΚΚΕ. Γι' αυτήν, η συμμαχική απόβαση δεν θα στρεφόταν μόνο κατά των Γερμανών, αλλά και κατά της Αριστεράς την οποία θα συνέτριβαν αμείλικτα.

Και εν όψει της απόβασης έπρεπε η κατάσταση να εκκαθαριστεί κατά έναν τρόπο: χάρη στα ιταλικά όπλα είχε δημιουργηθεί νέος συσχετισμός δυνάμεων στην ύπαιθρο. Αλλά η πολιτική είναι θυγατέρα του συσχετισμού δυνάμεων. Δεν μπορούσε το ΚΚΕ παρά να ακολουθήσει τους νόμους της πολιτικής. Στον προηγούμενο συσχετισμό ανταποκρινόταν μια πολιτική βαθμιαίας, αργής κατά τόπους επικράτησης. Τώρα ήρθε η ώρα μιας πολιτικής ραγδαίας και καθολικής επικράτησης. Πριν προφτάσουν να επικρατήσουν οι άλλοι.

Γιατί και από τη δεύτερη πλευρά, εκείνη στην οποία παρατάσσονταν τα αντι-αριστερά στοιχεία, παρόμοιες διαθέσεις επικρατούσαν. Ένας νέος όρος κυριαρχούσε με ταχύτητα ήδη στην Ελλάδα: εθνικόφρονες. Υπονοούσε τους δεξιούς, τους συντηρητικούς –είτε βασιλόφρονες είτε δημοκρατικούς–, όσους τέλος πάντων, σε τελευταία ανάλυση, προέτασσαν τη διατήρηση του αστικού κοινωνικού καθεστώτος. Και όλος αυτός ο κόσμος των εθνικοφρόνων, έχοντας ως φυσικούς συμμάχους τούς Άγγλους –όπως και τους Αμερικανούς–, βλέποντας την άνοδο της δύναμης της Αριστεράς, μετουσιωμένης στο ΕΑΜ, ήταν εξίσου φυσικό να ανασυντάσσεται για να αντιμετωπίσει τον νέο συσχετισμό δυνάμεων με κάθε μέσο.

Αυταπάτες δημοκρατικών

Η σύγκρουση έτσι ήταν αναπόφευκτη; Υπήρχαν πολλοί δημοκράτες στα βουνά που

θεωρούσαν ότι μπορούσαν και έπρεπε να συνταχθούν όλες οι αντιστασιακές-ανταρτικές δυνάμεις σε ενιαίο μέτωπο (ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ κλπ.) που να επέβαλλε τον δημοκρατικό δρόμο εξελίξεων. Οι άνθρωποι αυτοί πίστευαν ότι αιτία του διχασμού των Ελλήνων ήταν η αγγλική πολιτική και μόνον με τις ραδιουργίες της, που απέβλεπαν στην εφαρμογή του γνωστού νόμου της πολιτικής «διαίρει και βασίλευε». Και είχε ως όργανο διαίρεσης και υποδαύλισης των παθών τον βασιλιά. Αρκούσε λοιπόν η δημοκρατική συνένωση πρώτιστα όλων των ανταρτών –οι οποίοι διέθεταν τη δύναμη– για να κατισχύσουν στο εσωτερικό και να ορθώσουν, έναντι των Άγγλων, του βασιλιά και όλων των οργάνων τους, ένα ακαταμάχητο δημοκρατικό τείχος.

Ένας δημοκράτης

Υπέρμαχος αυτής της θέσης ο Κομνηνός Πυρομάγλου, φαντάστηκε πως τόσο μέσα στον ΕΔΕΣ, όσο και μέσα στον ΕΛΑΣ, υπήρχαν δημοκρατικά στοιχεία τα οποία θα εξανάγκαζαν τις ηγεσίες τους να ακολουθήσουν κοινή πορεία προς τη δημοκρατική ενοποίηση. Και νόμισε πως βρήκε έναν τέτοιο ισχυρό παράγοντα και σύμμαχο στο πρόσωπο του Άρη Βελουχιώτη.

Περιγράφει ο Κομνηνός Πυρομάγλου στο βιβλίο του *Δούρειος Ίππος* (σελ. 172-175) πως στη Νεράιδα, μετά την άφιξη στο αεροδρόμιο, αποτραβήχτηκε με τον Άρη για μια αμοιβαία εξομολόγηση. Και την πέτυχε.

«Ξαφνικά ο Βελουχιώτης σήκωσε απότομα τὸ κεφάλι του, γύρισε πρὸς ἐμένα, μὲ ἄρπαξε ἀπὸ τὶς πλάτες γιὰ νὰ μὲ στρέψῃ πρὸς αὐτὸν καὶ μὲ σουφρωμένο μέτωπο καὶ γενειάδα τρεμάμενη, ἐκραύγασε:

»“Ἔλα, μίλα. Τί σὸ διάβολο θέλεις νὰ μοῦ πῆς; Ἔλα, μίλα καὶ σταμάτα ν’ ἀνακατώνῃς τὰ χῶματα σὰν μικρὸ παιδί. Μίλα!”

»“Τί λές, Ἄρη, θὰ πετσοκοφοῦμε ἀναμεταξύ μας; Θὰ πέσουμε στὴν παγίδα πὸν μᾶς στήνουν τὸ Κάιρο καὶ οἱ Ἑγγλέζοι;”»

Με αυτό το πνεύμα συνεχίστηκε η συζήτηση μεταξύ τους –για την ακρίβεια της οποίας δεν έχουμε καμία αμφιβολία– και συμφώνησαν ότι:

Δεν έπρεπε πράγματι «να πετσοκοφτούν πέφτοντας στην παγίδα των Άγγλων». Για να συναδελφωθούν οι δύο οργανώσεις (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ) έπρεπε, σε πρώτο στάδιο, ο Ζέρβας να δηλώσει δημόσια, παρουσία του Βελουχιώτη, από το μπαλκόνι έστω του πιο μικρού χωριού ότι είναι εναντίον της επιστροφής του βασιλιά χωρίς δημοψήφισμα. Και ο Βελουχιώτης αναλάμβανε να σταματήσει κάθε πρόκληση του ΕΛΑΣ εναντίον του ΕΔΕΣ στη Θεσσαλία.

Χίμαιρες

Οι ελπίδες του υπαρχηγού του ΕΔΕΣ Κομνηνού Πυρομάγλου να προσεταιριστεί τον Άρη Βελουχιώτη, και δι’ αυτού τον ΕΛΑΣ, ήταν χιμαιρικές. Ο Άρης Βελουχιώτης ή-

ταν σκληρός, συνειδητός κομμουνιστής. Έπαιζε «θέατρο» σε βάρος του Πυρομάγλου. Αλλά, και αν ακόμη ήταν ειλικρινής –τότε που έτρεμε η γενειάδα του και σούφρωνε το μέτωπό του–, δεν είχε καμιά δυνατότητα να κάνει το παραμικρό. Στον ΕΔΕΣ μπορούσαν εκ των κάτω οι δημοκρατικοί να παρασύρουν την ηγεσία του, δηλαδή τον ίδιο τον Ζέρβα. Στον ΕΛΑΣ όμως ήταν ανίσχυρος ο Άρνης μεμονωμένος και όσοι θα τον ακολουθούσαν. Γιατί σπονδυλική στήλη και υποδομή του ήταν η σιδερένια, αόρατη οργάνωση του ΚΚΕ, που περιγράψαμε τον μηχανισμό και τη δύναμή της. Και η οποία υπάκουε όχι στον Σαράφη, αλλά στο Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ.

Άλλωστε καταφάνηκε πολύ γρήγορα η αξία των υποσχέσεων του Άρνη. Στις 25 Σεπτεμβρίου ο Κομνηνός Πυρομάγλου τον ειδοποιούσε ότι ο Ζέρβας δεχόταν τον όρο του. Τον καλούσε να ορίσει ο ίδιος σε ποιο χωριό θέλει να συναντηθεί με τον αρχηγό του ΕΔΕΣ, στο οποίο εκείνος να κάνει δημόσια τη δήλωσή του περί βασιλιά. Ο Πυρομάγλου δεν πήρε ποτέ απάντηση στο μήνυμά του. Και μόνο πέντε μήνες αργότερα, αφού μεσολάβησε απηνής εμφύλιος πόλεμος που θα περιγράψουμε, ο Βελουχιώτης τού δικαιολογήθηκε ότι «η επίσπευση των αποφάσεων της ηγεσίας του ΕΛΑΣ τον είχε υπερφαλαγγίσει και του είχε αφαιρέσει κάθε δυνατότητα προσωπικής επέμβασης...»

Όσον αφορά το άλλο σκέλος της συμφωνίας, τον σεβασμό των οργανώσεων του ΕΔΕΣ στη Θεσσαλία, ξέρουμε ότι λίγες μέρες αργότερα, στις 9 Οκτωβρίου, αυτές πρώτες σαρώθηκαν από τον ΕΛΑΣ...

«Διαίρει και βασίλευε»

Ο Κομνηνός Πυρομάγλου, άνθρωπος σοβαρός και ιστορικός αξίας, διέπραττε ένα βασικό λάθος στο σημείο αυτό. Θεωρούσε ότι η αγγλική πολιτική τού «διαίρει και βασίλευε» δέσποζε στην ελληνική πραγματικότητα της Κατοχής. Αλλά, όπως είπε ο Ηλίας Τσιριμώκος, «το διαίρει και βασίλευε εφαρμόζεται εκεί όπου οι άνθρωποι θέλουν να διαιρούνται και να βασιλεύονται».

Μπορεί κανείς να υποστηρίξει την άποψη αυτή με σωρεία διπλωματικών εγγράφων και απομνημονευμάτων. Υπάρχει αφθονία και από τα πρώτα και από τα δεύτερα για να οικοδομήσουν όλες τις θέσεις με βουνά εντύπων. Ιδίως μετά τη δημοσίευση του τρομερού όγκου (915 τόμοι) των απόρρητων αρχείων του Φόρεϊν Όφισ, πας ανήρ ξυλεύεται ανέτως προς άντληση επιχειρημάτων. Αλλά το βασικό ερώτημα που προβάλλει είναι ένα και ανάγλυφο:

Μήπως αν δεν υπήρχε η πολιτική τού «διαίρει και βασίλευε» των Άγγλων δεν θα γινόταν στην Ελλάδα η σύγκρουση Αριστεράς και Δεξιάς;

Μήπως αυτόματα θα εξαφανιζόταν η πάλη για την εξουσία, θα εγκαταλείπονταν τα όπλα και, ανεξάρτητα του συσχετισμού δυνάμεων, θα βάνιζαν όλοι αδελφωμένοι στις κάλπες και τις εκκλησίες;

Αριστερά και όπλα

Το βασικό γεγονός που δέσποζε στα ελληνικά βουνά τον Σεπτέμβριο του 1943 δεν ήταν η αγγλική πολιτική τού «διαίρει και βασίλευε», που δεν αποτελούσε τίποτα το νέο.

Το βασικό γεγονός ήταν πως για πρώτη φορά στην ιστορία της Αριστεράς το ΚΚΕ είχε στα χέρια του όπλα. Και μάλιστα είχε υπεροχρή όπλων.

Το ΚΚΕ απέκτησε υπόσταση μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Τότε στην Ελλάδα, με τη συρροή των προσφύγων και την εισροή κεφαλαίων, αναπτύχθηκε η βιομηχανία και δημιουργήθηκε μαζική εργατική τάξη. Οι εργατικοί συνδικαλισμοί της πρωτεύουσας, της Θεσσαλονίκης, του Βόλου, της Καβάλας, του Αγρινίου κλπ. υπήρξαν τα κύρια έμπεδά του. Ανδρώθηκε γρήγορα, έγινε ικανό να εντείνει τους συνδικαλιστικούς αγώνες, μπόρεσε επί ένα διάστημα –1935 έως 1936– να γίνει ρυθμιστής στη Βουλή, αλλά οι δυνάμεις του δεν του επέτρεπαν να διεκδικήσει την κατάληψη της εξουσίας και να απειλήσει καίρια το αστικό καθεστώς.

Τώρα όμως που απέκτησε αυτό το νέο, παντοδύναμο για τις συνθήκες της εποχής, όργανο πολιτικής, τα όπλα, ήλθε το πλήρωμα του χρόνου για να βρεθεί το αστικό καθεστώς σε κίνδυνο.

Η δημοκρατία

Οι δημοκράτες εξάλλου, όπως ο Κομνηνός Πυρομάγλου, μιλώντας για δημοκρατία, παρέβλεπαν την έννοια που έδιναν οι δύο παρατάξεις σ' αυτή τη μαγική λέξη.

Στην Αριστερά δέσποζε ήδη την εποχή εκείνη το ΚΚΕ, το οποίο είχε τη βεβαιότητα ότι η πλειοψηφία του λαού ακολουθούσε το ΕΑΜ στον απελευθερωτικό αγώνα. Θα το ακολουθούσε κατά το μεγαλύτερο μέρος της και στον πολιτικό αγώνα, δηλαδή στις κάλπες. Συνεπώς η Αριστερά θα μπορούσε να αποδεχθεί τη χάρση ενός γνήσιου δημοκρατικού δρόμου, που θα οδηγούσε αμέσως μετά την Απελευθέρωση σε κοινοβουλευτικές εκλογές, στις οποίες ήλπιζε βάσιμα ότι θα επικρατούσε.

Αλλά το ΚΚΕ δεν έπαυε να είναι κόμμα κομμουνιστικό, επαναστατικό, λενινιστικό, σύμφωνα με τα κριτήρια και το περιεχόμενο της εποχής. Συνεπώς, με το πρίσμα το δικό του, ο δημοκρατικός δρόμος ήταν εκείνος που θα οδηγούσε αρχικά στην αντιπροσωπευτική αστική δημοκρατία, αμέσως κατόπιν όμως στο σύστημα που λέγεται σήμερα «λαϊκή δημοκρατία». Δηλαδή σε μια μορφή «δικτατορίας του προλεταριάτου» (ακριβέστερα της δικτατορίας του κόμματος) με την οποία θα ανατρεπόταν το αστικό καθεστώς και θα επιβαλλόταν ο σοσιαλισμός.

Αν δεν εξασφάλιζε αυτή την προϋπόθεση –είτε γιατί δεν θα είχε την δυνατότητα να αποκτήσει την πλειοψηφία στο αστικό στάδιο της δημοκρατίας, είτε γιατί οι αντίπαλες δυνάμεις θα επιχειρούσαν να του ανακόψουν την πορεία με τη βία–, το ΚΚΕ δεν είχε λόγο να ακολουθεί τον δημοκρατικό δρόμο. Και υπήρχε ο δρόμος των όπλων.

Ο δημοκρατικός δρόμος για τη Δεξιά –για τους εθνικόφρονες, για τους μη αριστερούς– ήταν εκείνος που θα εξασφάλιζε με το κοινοβούλιο τη διατήρηση του αστικού καθεστώτος, το οποίο οι ιδεολόγοι τους ταύτιζαν με τις έννοιες του έθνους και της πατρίδας. Αν δεν υπήρχε αυτή η προϋπόθεση, η Δεξιά θα επεδίωκε να συντρίψει την Αριστερά διά παντός άλλου μέσου ώστε να διατηρηθεί το καθεστώς διά της βίας. Και υπήρχε ο δρόμος των όπλων.

Όσον αφορά την αγγλική πολιτική, ευθυγραμμίστηκε φυσικά με την παράταξη της Δεξιάς.

Αλλά η πολιτική είναι θυγατέρα του συσχετισμού των δυνάμεων. Γι' αυτό υπήρχε και μια τρίτη περίπτωση:

Η η μία ή η άλλη παράταξη να αποδεχθεί το καθεστώς της άλλης. Και να αρκестεί στην εξασφάλιση όσον το δυνατόν ισχυρότερων θέσεων στα πλαίσια αυτού του καθεστώτος.

Σκληρή απόφαση όμως, που μπορούσε να τη λάβει μόνον εκείνος ο οποίος θα αντιλαμβανόταν ότι ο συσχετισμός δυνάμεων δεν του επέτρεπε να ακολουθήσει άλλον δρόμο.

Και, για την ώρα, ούτε το ΚΚΕ, που στηριζόταν στα νέα του όπλα και στη γιγαντιαία μαζική του οργάνωση, ούτε η Δεξιά, που στηριζόταν στην Αγγλία, λάμβαναν τέτοια απόφαση.

Στο μεταξύ, εν όψει συμμαχικής απόβασης –όπως πίστευαν και οι δύο παρατάξεις–, Αριστερά και Δεξιά οργάνωναν τις δυνάμεις τους. Και το ΚΚΕ αποφάσισε να εκκαθαρίσει την κατάσταση στην ύπαιθρο, ώστε την ώρα της Απελευθέρωσης να κατέχει όσο το δυνατό ισχυρότερες θέσεις. Πρώτο βήμα θα ήταν να αποκτήσει ο ΕΛΑΣ και άλλα όπλα: τα ιταλικά όπλα που βρίσκονταν στα χέρια Ιταλών.

Η Μερραρχία Πινερόλο θα αφοπλιζόταν.

Ο αφοπλισμός

Ήταν βράδυ της 14ης Οκτωβρίου 1943, όταν, στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο των Ανταρτών στο Πετρούλι, ξαφνικά ο Ιταλός στρατηγός Ινφάντε κυκλώθηκε από μια ομάδα ΕΛΑΣιτών και διατάχτηκε να παραδώσει το ατομικό του περίστροφο. Από τη στιγμή εκείνη, η Μερραρχία Πινερόλο άλλαζε ρόλο: από συνεμπόλεμος, γινόταν αιχμάλωτος. Άρχιζε έτσι πάνω στην Πίνδο ο τελικός επίλογος της 11ης Ιταλικής Στρατιάς.

Εκείνες τις ώρες, όλα τα τμήματα της μεραρχίας που διατηρούσαν τον οπλισμό τους αφοπλιζόνταν από δυνάμεις της 1ης Μερραρχίας του ΕΛΑΣ, χωρίς καμιά αντίσταση. Ήδη το ηθικό των Ιταλών ήταν καταρρακωμένο και θα τους ήταν δύσκολο να αποφασίσουν μια νέα άνιση και καταδικασμένη μάχη.

Μόνο το Σύνταγμα Ιππικού της Αόστρις θέλησε να προβάλει μια απελπισμένη

άμυνα. Στη θέση Κάνια, δύο επιλαρχίες παρέδωσαν τον οπλισμό τους μόνον ύστερα από δίωρη αντίσταση. Σε απόσταση 6 χιλιομέτρων, η τρίτη επιλαρχία πολέμησε πιο αποφασιστικά και δεν υπέκυψε παρά μετά τρίωρο αγώνα. Ο απολογισμός ήταν τρεις νεκροί στην πλευρά του ΕΑΜ και τριάντα περίπου στην πλευρά των Ιταλών, αλλά τελικά η λεία υπήρξε πελώρια με τα αντάρτικα μέτρα: χίλια άλογα, 70 πολυβόλα και οπλοπολυβόλα, 8 ομαδικοί όλμοι, πολυάριθμα ολμίδια, 60 ατομικά αυτόματα, εκατοντάδες τουφέκια, 2 πυροβολαρχίες, θωρακισμένα και φορτηγά αυτοκίνητα και αφθονία πυρομαχικών.

Η μοίρα των αφοπλισθέντων Ιταλών από την ημέρα εκείνη υπήρξε τρομερή. Αφέθηκαν σε οικιρά στρατόπεδα, σε τρύπες ή λασποκαλύβες. Ο βαρύς χειμώνας της Πίνδου έπεσε πάνω τους σαν θεομηνία. Κυνηγημένοι με πανικό από εδώ και από εκεί με τις άπαυτες εκκαθαριστικές εξορμήσεις των Γερμανών, εγκαταλειμμένοι από τους πάντες –από τους Άγγλους, που καθυστερούσαν την αποστολή του ποσού μισής λίρας τον μήνα για τον καθένα, λόγω δυσκολίας επικοινωνίας· και από τον ΕΛΑΣ, λόγω των συνεχών αγώνων του–, θερίστηκαν ομαδικά. Κατά δεκάδεςμάζευαν τους νεκρούς στους απάνθρωπους καταυλισμούς τους κάθε πρωί και τους έριχναν σε ομαδικούς τάφους.

Οι χωρικοί αρχικά τους έγδυσαν ανηλεώς. Κατόπιν όμως ο οίκτος υπερίσχυσε και πολλές οικογένειες αγροτών περισυνέλεξαν πολυάριθμους αιχμαλώτους, κατά σύσταση του Γεν. Στρατηγείου του ΕΛΑΣ. Βοηθούσαν εκείνοι σε αγροτικές δουλειές, αλλά είχαν ανθρώπινη μεταχείριση, ενώ το μοναστήρι της Σιάικα κοντά στο Καροπλέσι έγινε ιταλικό νοσοκομείο. Σώθηκε έτσι ένα μεγάλο μέρος.

Η διαταγή

Ο αφοπλισμός έγινε με κάποια καθυστέρηση. Είχε αποφασιστεί νωρίς από το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ στην Αθήνα και ορίστηκε για την 1η Οκτωβρίου. Στο μεταξύ όμως, ο Γιώργης Σιάντος ανέλαβε να ανέβει ο ίδιος στα βουνά. Οι περιστάσεις απαιτούσαν πια μεγάλους χειρισμούς. Η συγκεχυμένη πχώ της μάχης του Αιγαίου, όπως μεταδιδόταν διά μέσου των αιθέρων, ολοκλήρωσε την πεποίθηση της ηγεσίας του ΚΚΕ και του ΕΑΜ ότι η μεγάλη συμμαχική επίθεση στον ελληνικό χώρο ή άρχισε ή επίκειται. Και έπρεπε να βιαστούν. Δεν ήταν δυνατόν να μεσολαβεί τόσο γεωγραφική απόσταση από την απόφαση ως την εκτέλεση. Και ο Σιάντος θα αναλάμβανε όλες τις εξουσίες στην ΕΑΜική ελεύθερη Ελλάδα. Φτάνοντας λοιπόν, θα έδινε ο ίδιος τη διαταγή του αφοπλισμού. Και αυτό έγινε στις 14 Οκτωβρίου.

Την προηγούμενη ακριβώς η Ιταλία είχε γίνει δεκτική από τους Συμμάχους ως «συνεμπόλεμος δύναμις». Μεγάλη κατάκτηση του στρατάρχη Μπαντόλιο. Ο Σιάντος είχε πληροφορηθεί το γεγονός από το ραδιόφωνο, αυτό όμως δεν ματαίωσε την απόφαση του αφοπλισμού. Τουναντίον, την επέσπευσε. Γιατί, όταν τα ένοπλα τμήματα

της Πινερόλο θα γίνονταν στρατεύματα «συνεμπολέμου», θα ήταν πιο προβληματική η διάλυσή τους. Πριν λοιπόν το σίδερο κρυώσει, ο α' γραμματέας του ΚΚΕ, που τώρα στο Πετρούλι ήταν και αντιπρόσωπος του ΕΑΜ στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, έδωσε τη διαταγή.

Οι Ιταλοί

Πώς όμως ο ΕΛΑΣ δικαιολόγησε εκείνη την ενέργεια;

Η γενική επίσημη δικαιολογία ήταν ότι οι Ιταλοί δεν είχαν καμιά διάθεση πραγματικά να πολεμήσουν. Και, συνεπώς, η ένοπλη και συντεταγμένη παρουσία τους κατά μονάδες μέσα στις τάξεις του ΕΛΑΣ ήταν πρόξενος κακού και όχι καλού. Σε περίπτωση σοβαρών επιθέσεων των Γερμανών μπορούσαν να διαλυθούν, να αφήσουν κενά και να προκαλέσουν συμφορά. Ακόμη χειρότερα αν αναλάμβαναν έναν αυτόνομο τομέα.

Η διαπίστωση δεν ήταν ψευδής. Το πθικό των Ιταλών που διατηρούσαν τα όπλα δεν ήταν καλύτερο από εκείνων που είχαν παραδώσει τον οπλισμό τους. Πουθενά δεν ήρθαν σε πραγματική σύγκρουση με τους Γερμανούς. Και, στις 26 Σεπτεμβρίου, μια επίθεση επίλεκτων Ιταλών υπό τη διοίκηση Άγγλων, με οδηγούς του ΕΛΑΣ, κατά του αεροδρομίου Λάρισας, απέτυχε οικτρά. Οι Άγγλοι απέδιδαν σοβαρή σημασία σε εκείνη την επιχείρηση, γιατί το αεροδρόμιο ήταν από τα ορμητήρια της γερμανικής αεροπορίας στη διεξαγόμενη μάχη του Αιγαίου. Αλλά οι Ιταλοί κομάντος εγκατέλειψαν τα υλικά καταστροφής και τράπηκαν σε φυγή με την πρώτη αντίδραση της φρουράς. Την επομένη οι Γερμανοί έκαψαν για αντίποινα το γειτονικό χωριό Τοπαζλάρ.

Πάντως δεν ήταν αυτός ο ουσιαστικός λόγος του αφοπλισμού. Το κίνητρο ήταν τα πολύτιμα όπλα, τα οποία, αν δεν έσπευδε να πάρει ο ΕΛΑΣ, θα ζύγισαν μοιραία στο άλλο σκέλος της πλάστιγγας, είτε αν παρέμεναν στα χέρια των Ιταλών, είτε αν περνούσαν τελικά στα χέρια του ΕΔΕΣ.

Υπεροπλία

Με την αρπαγή όμως του οπλισμού της Πινερόλο και του Συντάγματος της Αόστης, ολοκληρωνόταν ο εξοπλισμός του ΕΛΑΣ με το απροσδόκητο αυτό υλικό, και ο Τσώρτσιλ αργότερα θα γράψει στα Απομνημονεύματά του (Ε', σελ. 476):

«Η Ιταλική παράδοση τον Σεπτέμβριο του 1943 διατάραξε την όλη ισορροπία των δυνάμεων εις την Ελλάδα. Ο ΕΛΑΣ κατώρθωσε να εξασφαλίση υπέρ αυτού το μεγαλύτερον μέρος του Ιταλικού υλικού, συμπεριλαμβανομένου και του οπλισμού μιάς ολοκληρωσης Ιταλικής μεραρχίας και να επιτύχη υπεροχήν. Ο κίνδυνος ενός κομμουνιστικού κινήματος εις ένδεχομένην γερμανικήν υποχώρησιν, ή όποια και πρακτικώς εφείνετο τώρα δυνατή, επέβαλλεν άγρυπνον προσοχήν».

Η ενίσχυση του ΕΛΑΣ ήταν πράγματι τεράστια. Βέβαια τα ιταλικά όπλα δεν ήταν εφάμιλλα των γερμανικών. Μόνον οι όλμοι τους ήταν ανώτεροι, με μεγαλύτερο βελπνεκές. Αλλά οπωσδήποτε, από τα τέλη Σεπτεμβρίου και ακόμη περισσότερο από τα μέσα Οκτωβρίου, έπαψε η εφιαλτική έλλειψη οπλισμού των δυνάμεών του. Εμφάνισε πολλά τάγματα πλήρους σχεδόν ορεινής σύνθεσης, με πολυβόλα, οπλοπολυβόλα, όλμους και ολμίδια και με κάποια επάρκεια πυρομαχικών. Ακόμη και λίγο πυροβολικό απέκτησε: δύο πυροβολαρχίες στη Θεσσαλία, μία στη Στερεά. Τέλος, και μέσα διαβιβάσεων. Και μια χαρακτηριστική εικόνα δίνει σε έκθεσή της η διοίκηση του 4ου Συντάγματος (Λάρισας) του ΕΛΑΣ:

«Τὸ 4ον Σύνταγμα ἀπὸ τὰ ἰταλικά ὕλικά συνεκρότησε μὲ πλήρη ὀπλισμόν, τρία ἰσχυρὰ τάγματα ἀπὸ τρεῖς λόχους ἀκροβολιστῶν καὶ μίαν πυροβολαρχίαν ἕκαστον, δύο λόχους μηχανημάτων, ἕναν οὐλαμόν πυροβολικοῦ καὶ μίαν ἰλην ἱππικοῦ. Μὲ τὰς δυνάμεις αὐτὰς κατώρθωσε νὰ δώσῃ μάχας ἐκ παρατάξεως μετ' ὀλίγον, τὸν Σεπτέμβριον καὶ τὸν Ὀκτώβριον ἕως τὴν 4ην Νοεμβρίου, ἐναντίον ἰσχυρῶν γερμανικῶν δυνάμεων, μάχας σκληρὰς ἐκ παρατάξεως, ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς διέθετε ἄρματα, πυροβολικὸν καὶ ἀεροπορία. Ἐμάχητο συνεχῶς ἐπὶ 20ήμερον».

Δεν υπήρξε όμως μόνο ποιοτική η ανάπτυξη του ΕΛΑΣ, αλλά και ποσοτική. Μπόρεσε να συγκροτήσει και άλλες μεγάλες και μικρές ομάδες. Στη Χαλκίδα σχηματίστηκε σχεδόν εκ του μηδενός ένα πλήρες σύνταγμα –το 7ο– που μαζί με το 38ο και το 5ο Τάγμα Παρνασσίδας συγκρότησαν την 5η Ταξιαρχία Αιτικοβοιωτίας. Στην Ανατολική Θεσσαλία ιδρύθηκε μια νέα μεραρχία, η 16η, με τρία συντάγματα: 51ο, 52ο, 54ο. Και η 1η Θεσσαλική Μεραρχία μία έφιππη ομάδα αναγνώρισης που διέθετε την ανέπτυξε στο 3/7 Σύνταγμα Ιππικού. Σημαντικά οργανωτική, τεχνική και εκπαιδευτική βοήθεια για τη συγκρότηση αυτού του συντάγματος προσέφεραν οι δύο Αμερικανοί αξιωματικοί της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής, και ιδίως ο Έργκοι, που μεταβλήθηκε σε αληθινό κάου-μπόου του Θεσσαλικού κάμπου.

Η αριθμητική δύναμη του ΕΛΑΣ αυξήθηκε ραγδαία. Αθρόα υπήρξε η κατάταξη ανδρών και γυναικών. Μόνο από τον Βόλο βγήκαν στο βουνό εκείνες τις εβδομάδες 1.000 νέοι. Και, από 20.000 στις παραμονές της ιταλικής συνθηκολόγησης, έφτασε τις 35.000 μετά τον αποπλισμό της Πιναρόλο, με 20.000 άνδρες του εφεδρικού ΕΛΑΣ. Ήταν ένας στρατός πραγματικός πια, ενθουσιώδης, πειθαρχημένος, μαχητικός, που ζούσε με το όραμα της απελευθέρωσης, της νίκης και της εξουσίας.

Και τότε ακριβώς επρόκειτο να μπει στη φάση της σκληρότερης δοκιμασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Ο ΜΙΚΡΟΣ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

- Ο ΕΛΑΣ ΕΞΑΠΟΛΥΕΙ ΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΕΔΕΣ • ΠΟΙΟΣ ΕΔΩΣΕ ΤΗ ΔΙΑΤΑΓΗ; Ο ΣΙΑΝΤΟΣ • ΣΚΛΗΡΑ ΠΛΗΓΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΕΔΕΣ
- ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΕΠΙΤΙΘΕΝΤΑΙ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΟΛΩΝ • Ο ΖΕΡΒΑΣ ΗΜΙΔΙΑΛΥΕΤΑΙ, ΑΛΛΑ ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΑΣ ΑΝΑΤΡΕΠΟΝΤΑΙ
- ΑΝΑΣΤΑΤΗ Η ΕΛΛΑΔΑ • ΘΡΗΝΟΣ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ
- ΛΟΝΔΙΝΟ, ΟΥΑΣΙΓΚΤΟΝ, ΜΟΣΧΑ ΑΞΙΩΝΟΥΝ ΝΑ ΠΑΥΣΕΙ Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ • Ο ΦΑΝΑΤΙΣΜΟΣ ΚΥΡΙΑΡΧΕΙ • ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΟΥ ΕΔΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ • Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΜΕΤΑΦΕΡΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ • ΜΙΑ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΑΝΑΣΤΑΤΩΝΕΙ

ΤΟ ΠΡΩΙ ΤΗΣ 10ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1943, στην απελευθερωμένη ζώνη, στον κορμό της ηπειρωτικής Ελλάδας, ξέσπασε πόλεμος Ελλήνων εναντίον Ελλήνων. Η Θεσσαλία, η Στερεά και η Ήπειρος ήταν το πεδίο ένοπλης αναμέτρησης μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ. Χιλιάδες πολεμιστές ήταν μπλεγμένοι κι από τις δύο πλευρές σε μια σειρά συγκεχυμένων μαχών, στις οποίες όμως δέσποζε μία πραγματικότητα: πριν ακόμη ολοκληρώσει την κατοχή των ιταλικών όπλων με τον αφοπλισμό της Μερραρχίας Πιναρόλο, ο ΕΛΑΣ εφορμούσε κατά του ΕΔΕΣ εν όψει της συμμαχικής απόβασης που θεωρούσε επικείμενη.

Τέσσερις σχεδόν μήνες επρόκειτο να διαρκέσει εκείνος ο μικρός εμφύλιος πόλεμος των βουνών. Τα γεγονότα πριν και μετά τη σύγκρουση είχε σκεπάσει με αχλύ η εκατέρωθεν προπαγάνδα και τότε και μετά. Αλλά οπωσδήποτε μπορεί σήμερα να δώσει κανείς το αδρό περίγραμμά τους, παραβλέποντας τη σωρεία των λεπτομερειών, οι οποίες θα παρεμπόδιζαν την παρακολούθησή τους.

Την προηγούμενη, 9 Οκτωβρίου 1943, στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ συλλαμβανόταν ο υπαρχηγός της αντιπροσωπείας του ΕΔΕΣ αντισυνταγματάρχης Γκικόπουλος και γινόταν η κατάσχεση των γραφείων της με τα αρχεία. Ταυτόχρονα, το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ εξέδιδε τις υπ' αριθ. 800 και 801 διαταγές επιχειρήσεων. Η πρώτη απευθυνόταν προς την XIIIη Μερραρχία (Στερεάς Ελλάδας) με εντολή να εκκαθαρίσει τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ στην περιοχή της και να συγκροτήσει

ειδικό κλιμάκιο που θα ονομαζόταν Εκστρατευτικό Σώμα Ηπείρου (ΕΣΗ) και θα εισέβαλλε στον Βάλτο. Η δεύτερη απευθυνόταν προς τη μεραρχία (Ηπείρου) με ανάλογη εντολή. Άλλες διαταγές έστρεφαν τις μακεδονικές μεραρχίες (ΙΧη και Χη) προς την κατεύθυνση του Μετσόβου και, τέλος, η πρώτη Μεραρχία (Θεσσαλίας) όφειλε να εκκαθαρίσει τη δική της περιοχή από τους πυρήνες των ΕΟΕΑ.

Έτσι, εκείνη την ημέρα, ο όγκος του ΕΛΑΣ απότομα στρεφόταν συγκεντρωτικά εναντίον της ελεύθερης ορεινής Ελλάδας που διοικούσε ο στρατηγός Ζέρβας, με σκοπό προφανή την εκμηδένιση των δυνάμεών του. Ποιοι όμως ήταν εκείνοι που επωμίζονταν την ευθύνη για μια τέτοια αποφασιστική ενέργεια;

Οι υπεύθυνοι

Στο Γενικό Στρατηγείο δεν υπήρχε ο στρατηγός Σαράφης, ο οποίος τότε βρισκόταν σε περιοδεία στη Μακεδονία. Τις διαταγές τις υπέγραφαν ο Άρης Βελουχιώτης και ο Βασίλης Σαμαρινιώτης. Αλλά και να βρισκόταν ο Σαράφης και να συνυπέγραφε, δεν θα είχε σημασία. Το γεγονός ήταν πως είτε τα δύο μέλη του Γενικού Στρατηγείου, είτε τα τρία μαζί, δεν μπορούσαν να αναλάβουν, δεν είχαν δικαιοδοσία, τέτοια ριζική πρωτοβουλία.

Αλλά εκείνες τις ημέρες ανέβαινε στα απελευθερωμένα βουνά ο α΄ γραμματέας του ΚΚΕ Γιώργης Σιάντος. Την 1η Οκτωβρίου έφτανε στα Δερβενοχώρια και κατόπιν, με σύντομες πορείες, βρέθηκε στην απελευθερωμένη περιοχή, αφού στο Ζεμενό διέτρεξε σοβαρό κίνδυνο. Υπέφερε από καρδιοπάθεια ο «Γέρος», από την οποία και υπέκυψε μετά τρία έτη. Και εκεί στο Ζεμενό έπαθε κρίση δυνατή, ενώ διαγραφόταν μια θανάσιμη απειλή. Γιατί παραλίγο να πέσει στα χέρια των Γερμανών, που ενεργούσαν ισχυρή εκκαθαριστική επίθεση.

Την 7η Οκτωβρίου ο Γ. Σιάντος βρισκόταν στην Κουκουβίστα. Την 9η στο Καρπενήσι. Μπορούσε πια να επικοινωνεί τηλεφωνικά με το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ και να εκδίδει τις διαταγές του. Από εκεί, την Κουκουβίστα ή μάλλον το Καρπενήσι, πήρε η δυάδα Σαμαρινιώτη-Βελουχιώτη την εντολή να στρέψει τον όγκο του ΕΛΑΣ προς δυσμάς και να εξαπολύσει την επίθεση κατά του ΕΔΕΣ.

Ο Σιάντος είχε αυτή τη δικαιοδοσία έναντι του Γενικού Στρατηγείου. Η εξουσία του προς την ανώτατη διοίκηση του ΕΛΑΣ ήταν απεριόριστη. Έλαβε όμως μια τέτοια σοβαρότατη απόφαση αστραπιαία μόλις έφτασε στην καρδιά της Ρούμελης, ή έστω στη διάρκεια της επίπονης και επικίνδυνης διαδρομής του; Δύσκολο είναι να δεχτούμε πως μπορούσε τόσο εσπευσμένα, τρέχοντας από κορφή σε κορφή, χωρίς να κατατοπισθεί ευρύτητα και υπεύθυνα, να κατασταλάξει σε μια τόσο ριζική στροφή.

Εξάλλου, για μια τέτοιας ολκής ενέργεια έπρεπε να προηγηθούν, τυπικά έστω, συνεννοήσεις με σύμμαχα κόμματα και οργανώσεις που αντιπροσωπεύονταν στην

Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ. Και προπαντός όφειλε ο Σιάντος να έχει την έγκριση της ολομέλειας της ηγεσίας του ΚΚΕ (Πολιτικό Γραφείο), προς την οποία και θα λογοδοτούσε. Απόφαση εμφυλίου πολέμου δεν είναι υπόθεση ενός προσώπου.

Συνεπώς ο Γ. Σιάντος δεν μπορεί παρά να ήταν ήδη φορέας συλλογικής απόφασης για τη συντριβή του ΕΔΕΣ όταν ανέβαινε στο βουνό. Και έδωσε την εκτελεστική εντολή προς το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ αμέσως μόλις ήρθε σε τηλεφωνική επαφή μαζί του, γιατί νόμιζε πως ο καιρός επείγει. Τως όμως να θεώρησε ως λαμπρή ευκαιρία για μια λογικοφανή αφορμή της επίθεσης μια σειρά προστριβών με τον ΕΔΕΣ, που θα τις πληροφορήθηκε μόλις έφτασε στην ελεύθερη Ρούμελη.

Τα επεισόδια

Πράγματι, προηγήθηκαν από την επίθεση του ΕΛΑΣ ορισμένα επεισόδια, τα οποία αναφέρει ως εξής η υπ' αριθ. Ε.Π. 367/1943 έκθεση του Γενικού Στρατηγείου, που τα αποδίδει σε πρωτοβουλίες του ΕΔΕΣ:

«Προηγηθέντα επεισόδια και προκλήσεις του ΕΔΕΣ:

»α. Σύλληψις Ὀρφέως Βλαχοπούλου καὶ λοιπῶν, ὑπὸ τμημάτων τοῦ ΕΔΕΣ εἰς Ἀνατολικὴν Κράψην.

»β. Ἐπίθεσις τμημάτων τοῦ ΕΔΕΣ κατὰ ἡμετέρων τμημάτων εἰς Τσεπέλοβον.

»γ. Ἀξίωσις τελεσιγραφικῶς συνταγματάρχου Νταούλη, ἀρχηγοῦ τμημάτων Μετσόβου-Κονίτσης, πρὸς τὸ Ἴον τάγμα ἡμετέρου συντάγματος, νὰ ἐκκενώσῃ τὴν περιοχὴ Γοστίτσης.

»δ. Ἀπόπειρα τοῦ ΕΔΕΣ Ἀγνάντων νὰ συλλάβουν διὰ δόλου τὸν καπετάνιον τῆς VIII Μεραρχίας...»

Σημειώνουμε ότι ο Ορφέας Βλαχόπουλος ήταν ο Παντελής Σίμος, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και του ΕΑΜ. Και ο καπετάνιος της VIIIης Μεραρχίας ο αντισυνταγματάρχης Πίσιπερης.

Η ίδια εμπιστευτική έκθεση του Γενικού Στρατηγείου περιγράφει, συνεχίζοντας, ως εξής τη δράση του ΕΛΑΣ:

«Ὅταν διεπιστώθη ὅτι ἡ ἐπίθεσις τοῦ ΕΔΕΣ ἦτο γενικὴ καὶ προμελετημένη, τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἀπεφάσισε νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὴν περιοχὴν τοῦ ἀπὸ ὅλα τὰ τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ. Καὶ ἐξέδωσε πρὸς τὰς VIII καὶ XIII Μεραρχίας τὰς ὑπ' ἀριθ. 800 καὶ 801/9-10-43 ἐμπιστευτικὰς διαταγὰς του, ὅπως ἡ μὲν VIII κτυπήσῃ καὶ ἐκκαθαρίσῃ τὴν περιοχὴν Γοστίτσης-Ζαγορίων διὰ τοῦ 85ου Συντάγματος της καὶ διὰ τοῦ 3/40 κινήθῃ πρὸς τὸ κέντρον τοῦ Ζέριβα (Βουλγαρέλι), ἡ δὲ XIII νὰ εἰσβάλλῃ διὰ Δυτικῆς Στερεᾶς καὶ Ἀπεραντίων εἰς τὰς περιοχὰς τοῦ ΕΔΕΣ...»

Ο ΕΔΕΣ

Μήπως όμως πράγματι αυτά τα επεισόδια, αν τα καταλογίσουμε στον ΕΔΕΣ, ήταν προανακρούσματα μιας επίθεσής του κατά του ΕΛΑΣ;

Όχι, δεν μπορεί να ευσταθήσει αυτή η άποψη. Ο ΕΛΑΣ παρέτασε εκείνη την εποχή, όπως είδαμε, 35.000 άνδρες με εφεδρείες 20.000. Ο ΕΔΕΣ 8.000 άνδρες με ελάχιστες εφεδρείες. Εξάλλου, τα ιταλικά όπλα προσέδιδαν στον ΕΛΑΣ πολύ μεγαλύτερη δύναμη πυρός κατά μονάδα από τον ΕΔΕΣ. Θα αποτελούσε παραλογισμό η σκέψη να εξαπολύσει ο ΕΔΕΣ κατά τόσον υπέρτερου αντιπάλου επίθεση, της οποίας ήταν μαθηματικά βέβαιη η συντριβή.

Εκείνες τις ημέρες άλλωστε καμιά επιθετική προπαρασκευή δεν είχε γίνει στην επικράτεια του ΕΔΕΣ. Ο κύριος όγκος του ήταν απασχολημένος με επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών στις βορεινές οδικές αρτηρίες Ιωαννίνων-Αμφιλοχίας-Άρτας, Ιωαννίνων-Μεισοβίου, Ιωαννίνων-Παραμυθιάς.

Λίγες ημέρες προηγουμένως, εξάλλου, ειδικός αγγελιαφόρος του υπαρχηγού του ΕΔΕΣ, Κομνηνού Πυρομάγλου, έσπευδε προς τον Άρη Βελουχιώτη για να τον καλέσει να συναντηθεί με τον Ζέρβα, προκειμένου αυτός, παρουσία του Άρη, να εκδηλωθεί δημόσια κατά της επιστροφής του βασιλιά χωρίς δημοψήφισμα.

Και τέλος, στις 15 Οκτωβρίου, στο χωριό Χώσεψη των Τζουμέρκων, όπου είχε την έδρα του και ένα σύνταγμα του ΕΛΑΣ, επρόκειτο να γίνει συνέδριο των πολιτικών και στρατιωτικών στελεχών του ΕΔΕΣ, όπου θα παρευρίσκονταν ως παρατηρητές αντιπρόσωποι του ΕΑΜ Ηπείρου.

Όλα αυτά βέβαια είναι ενδεικτικά έλλειψης επιθετικών προθέσεων και προπαρασκευών. Τουναντίον φαίνεται πως μάλλον με έκπληξη ο Ζέρβας, ο Πυρομάγλου και οι επιτελείς τους πληροφορήθηκαν τη σύλληψη της αντιπροσωπείας του ΕΔΕΣ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο και την εξαπόλυση της επίθεσης του ΕΛΑΣ. Έτσι άρχισε ο τετράμηνος εμφύλιος πόλεμος, ο οποίος σε πολύ αδρές γραμμές εξελίχτηκε ως εξής:

Οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ ήταν κατανεμημένες σε τρία μεγάλα συγκροτήματα (Κ. Πυρομάγλου, *Δούρειος Ίππος*, σελ. 199-200): Το πρώτο συγκρότημα μεταξύ Τζουμέρκων-Ξηροβουνίου-Ανατολικής Κράψης. Το δεύτερο στον χώρο Λάκκας Σουλίου. Το τρίτο στην περιοχή Βάλτου-Γαβρόβου.

Η επίθεση του ΕΛΑΣ

Η συνολική δύναμη του ΕΛΑΣ που στράφηκε κατά του ΕΔΕΣ ανήλθε σε 15.000-16.000 αντάρτες, αλλά η εμπλοκή τους έγινε διαδοχικά. Την κυριότερη δύναμη κρούσεως της αποτέλεσε το Εκστρατευτικό Σώμα Ηπείρου με διοικητή τον συνταγματάρχη Παπασταματιάδη και καπετάνιο τον Τάσο Λευτεριά, που το συγκροτούσαν: τα συντάγματα 2/39 και 5/42 της XIIIης Μεραρχίας και το

«Τάγμα Θανάτου» που διοικούσε ο λοχαγός Γιαννακουλόπουλος.

Το Σώμα αυτό ξεκαθάρισε αστραπιαία την περιοχή του από κάθε ίχνος του ΕΔΕΣ και κατόπιν εισέβαλε στην Τριχωνίδα, μία από τις γερές βάσεις των ΕΟΕΑ. Η δύναμη του γιατρού Γ. Παπαϊωάννου, που βρισκόταν εκεί, γρήγορα διαλύθηκε από τον υπέρτερο εκθρό. Ταυτόχρονα στο Ξηρόμερο διαλύθηκαν τα Σώματα του Κ. Καραμπέκιου και του Κ. Μπούρα. Και κατόπιν, στις 17 Οκτωβρίου, συγκλίνουν οι φάλαγγες του ΕΛΑΣ εισέβαλαν στον Βάλτο, όπου είχε την έδρα του το παλιό και ισχυρό αρχηγείο του Στυλιανού Χούτα.

Η πάλη ήταν άνιση και ο Κομνηνός Πυρομάγλου την περιγράφει με λίγες λέξεις ως εξής:

«Ὁ ἰατρός Σ. Χούτας, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Ἀρχηγείου Βάλτου μὲ δύναμιν 1.200 ἀνταρτῶν, ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ ἀπέκρουσε τὶς ἐπιθέσεις τοῦ ΕΛΑΣ, σὲ μιὰ “ἐκ παρατάξεως” μάχην διελύθη. Καὶ αὐτὸς μὲν κατόρθωσε νὰ διαφύγῃ, μεγάλο μέρος ὁμῶς τῶν ἀξιωματικῶν του συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ».

Ἔως τις 18 ἢ 19 Οκτωβρίου, ἔτσι, ολόκληρη ἡ Στερεὰ βρισκόταν ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τοῦ ΕΛΑΣ. Ἀπὸ τοὺς 2.000 ἄνδρες τοῦ ΕΔΕΣ δὲν εἶχαν ἀπομείνει παρά 200 περίπου γύρω ἀπὸ τὸν Χούτα, που ἦταν ἀποθημένοι πρὸς τὴν περιοχὴ Ἄρτας. Καὶ ἤδη, σὺν 14 τοῦ μὲνός, περνούσαν τὰ πρῶτα τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ τὸν ποταμὸ Ἀχελῷο, καταλαμβάνοντας τὸ Τρίκλινο. Ἐκεῖ σκοτώθηκε ὁ Νεοζηλανδὸς υπολοχαγὸς Ἀρθούρος Χάμπαρτ. Ὁ θάνατός του ἔκαμε φοβερὸ θόρυβο, ἀλλὰ, ὅπως ἀποδείχθηκε ἀπὸ τὶς ἀνακρίσεις, οφειλόταν σὲ λάθος δικό του καὶ σὲ παρεξήγηση ἀπὸ τοὺς ἀντάρτες. Ὁ Κρις Γουντκιάουζ στο σημεῖο αὐτὸ γράφει (Ἀκρόπολις, 13 Μαΐου 1965):

«Τὸ πόρισμα (τῆς ἀνακρίσεως) ἐπιβεβαίωσε ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Χάμπαρτ ἦταν ἓνα ἀτύχημα».

Ο ΕΔΕΣ Θεσσαλίας

Στο μεταξύ εἶχε ἐκκαθαριστεῖ ἀπὸ τοὺς πυρήνες τοῦ ΕΔΕΣ ολόκληρη ἡ Θεσσαλία. Καμιὰ δυσκολία δὲν παρουσίασε ἡ διάλυση οὔτε τῆς ἀξιόλογης οργάνωσης τῆς Καρδίτσας. Ἀλλὰ υπήρχε καὶ τὸ ἀρχηγεῖο Θεσσαλίας τῶν ΕΟΕΑ ὑπὸ τὸν συνταγματάρχη Θ. Πεντζόπουλο. Ἡ ἐναρξὴ τῶν ἐπιχειρήσεων τὸ βρῆκε σὺν Πηγές, στὸν ποταμὸ Ἀχελῷο. Ἡ δύναμή του ἀνερχόταν σὲ 500 ἄνδρες. Συμπύχθηκε πρὸς τὰ δυτικά καὶ σὺν 21 Οκτωβρίου συναντήθηκε μὲ τὰ υπολείμματα τοῦ Χούτα σὺν Μεγαλόχαρῃ. Ἀλλὰ τὴν ἴδια νύχτα, ὅπως γράφει ὁ Χούτας:

«Τὸ τμήμα αὐτὸ αὐτοδιελύθη. Ὁ συνταγματάρχης μὲ τοὺς ὑπ’ αὐτὸν ἀξιωματικούς, χωρὶς νὰ μὲ εἰδοποιήσῃ, κατήλθεν εἰς Ἄρταν καὶ ἐκεῖθεν κατηνύνη πρὸς Ἀθήνας, οἱ δὲ ἄνδρες του ἐν διαλύσει, ἐτρόπη-

σαν πρὸς Θεσσαλίαν ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς ἐστίας των».

Και ο Κορμπνὸς Πυρομάγλου γράφει:

«Χωρὶς νὰ δεχθῆ καμμιά πίεσι ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἢ τὸν ΕΛΑΣ, ἔκρινε ὡς καλύτερη λύσι (ὁ συνταγματάρχης Θ. Πεντζόπουλος) νὰ διατάξῃ τὴν διάλυσιν τῶν τμημάτων του καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ στὰς Ἀθήνας, παρασύρων καὶ μέρος τῶν ἀξιωματικῶν του...»

Υπάρχει ὁμως καὶ διαφορειακὴ ἔκθεσι, που ἀνῆκει στον υπολοχαγὸ Απ. Παπαναστασίου, ο ὁποῖος τονίζει:

«Δέν εἶναι ἀκριβὲς ὅτι τὸ ἀπόσπασμα Πεντζόπουλου εἶχε δύναμιν 500 ἀνδρῶν. Περίπου 100 ἀντάρτες διέθετε...

»...Τὴν 28 Ὀκτωβρίου ἐπετέθησαν ἐναντίον των αἱ ὑπὸ τὸν Ν. Παπασταματιτιάδην δυνάμεις τοῦ ΕΛΑΣ (ΕΣΗ) καὶ ὑπεχώρησαν τὴν νύκτα... Νήστεις καὶ ρακένδυτοι ἔσπευσαν εἰς βοήθειαν τοῦ Χούτα... Τότε ὁμως ἤρχισε καὶ ἡ διάλυσις τοῦ τμήματος ἐκείνου. Οἱ πεινασμένοι καὶ κατὰκοποι Θεσσαλοὶ ἀντάρτες του, ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεχίσουν ἀγῶνα τόσο μακριὰ ἀπὸ τὸν τόπο τους. Ὁ ἴδιος δὲ περιεπλανήθη ἐπὶ ἓνα περίπου μῆνα εἰς τὰ φαράγγια τῆς Πίνδου, μέχρις ὅτου ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ πάντων, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς Ἀμφιλοχίαν».

Τι συνέβαινε ὁμως στο μεταξύ σὴν Ἠπειρο, ὅπου βρισκόταν ἡ κύρια δύναμις του Ζέρβα;

Ἡ VIIIη Μεραρχία του ΕΛΑΣ κατόρθωσε ἀρχικὰ νὰ καταφέρει ἰσχυρὸ πλῆγμα κατὰ του ΕΔΕΣ καὶ συνέλαβε αἰχμάλωτο τὸν ἀρχηγὸ τῆς πέραν του ποταμοῦ Ἀράχθου δυνάμεις συνταγματάρχῃ Απ. Κωνσταντινίδῃ με τὸ ἐπιτελεῖο του. Ἀλλὰ οἱ δυνάμεις των ΕΟΕΑ ἀνασυντάχθηκαν, ἀπέκρουσαν σὴν Λάκκα Σούλι τὴν ἐπίθεσις του 12ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, ἐνῶ διέλυσαν πρὸς Νότον, σὴν περιοχὴ Ἄρτας, τὸ ἀπομονωμένο 3/40 Σύνταγμα, αἰχμαλωτίζοντας ὅλη τὴ διοίκησή του. Καὶ τὰ τμήματα τῆς περιοχῆς Κράψης-Ανατολικῆς ἀνέτρεψαν τὴν κάθοδο τῆς δυνάμεις του ΕΛΑΣ πρὸς τὸν διάδρομο Κιισιάδων-Γραικικῶν, ἀπὸ τὸν ὁποῖο κατερχόταν γιὰ νὰ ἐγκλωβίσει τὶς δυνάμεις του ΕΔΕΣ σὴν περιοχὴ Βουλγαρελίου.

Ἐνῶ ὁμως ἡ μάχη Ἑλλήνων κατὰ Ἑλλήνων βρισκόταν σὴν ἀνάπτυξί τῆς, ξαφνικὰ ἓνας ἄλλος ἐχθρὸς παρεμβλήθηκε, δεσποζοντίας σὴν κατάστασις καὶ πέφτοντας ἐπάνω τους με καταστρεπτικὴ δύναμις: οἱ Γερμανοὶ.

Ο νέος ἐχθρὸς

Τὶς ἡμέρες που ἡ Ἰταλία συνθηκολόγησε, ἀφήνοντίας ἓνα τεράστιο κενὸ σὴν παράταξι των κατακτητῶν, ἐκδηλώθηκε ἡ γερμανικὴ στρατιωτικὴ ὁρμητικότητα σὲ ὅλες τὶς διαστάσεις τῆς. Καὶ ἄρχισε μὴ σειρὰ ἐκκαθαριστικῶν ἐπιχειρήσεων σὲ ὅλη τὴν

ηπειρωτική Ελλάδα, που διήρκεσε ένα τρίμηνο, ανεβάζοντας τον πόλεμο σε επίπεδα έντασης, έκτασης και βιαιότητας άγνωστα έως τότε. Η θυελλώδης γερμανική εξόρμηση αιφνιδίασε τις αντάρτικες δυνάμεις με τη διάρκεια και τη σκληρότητά της. Και επέδρασε ισχυρά στις εξελίξεις των πραγμάτων της Ελλάδας.

Είχαν αυξήσει τις δυνάμεις τους οι Γερμανοί. Το κύμα των ενισχύσεων που κατέφθασε το καλοκαίρι, όταν η παραπλανημένη γερμανική διοίκηση πίστεψε ότι στις ελληνικές ακτές θα γινόταν η συμμαχική απόβαση, στρεφόταν τώρα προς τα βουνά. Αλλά συμπληρωνόταν η γερμανική δύναμη κρούσης από τις επιπλέον μονάδες που στάλθηκαν στην Ελλάδα εν όψει της ιταλικής συνθηκολόγησης. Έτσι ήταν σε θέση να αναλάβουν ισχυρή αντεπίθεση στα Δωδεκάνησα και συγχρόνως να δράσουν σε γιγαντιαία κλίμακα στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Ο πρώτος γύρος

Σε δύο γύρους εξαπολύθηκε η μεγάλη γερμανική εφόρμηση. Ο πρώτος γύρος εκδηλώθηκε τον Σεπτέμβριο στη διάρκεια της ιταλικής συνθηκολόγησης και απέβλεπε στην εξουδετέρωση των Ιταλών, αλλά ιδίως στη ματαίωση της αρπαγής των ιταλικών όπλων από τους αντάρτες.

Σ' εκείνον τον γύρο οι γερμανικές επιχειρήσεις είχαν απλή μορφή: Δεν εφάρμοζαν κανένα γενικό σχέδιο. Έσπευδαν να προλάβουν την παράδοση των διαφόρων ιταλικών μονάδων. Αν δεν πρόφταναν, τότε εφορμούσαν κατά των αντάρτικων δυνάμεων που άρπαξαν τα όπλα και κατά των ιταλικών μονάδων που προσχώρησαν ένοπλες.

Το κυνηγητό αυτό το περιγράψαμε ήδη. Μερικά όμως επεισόδιά του είναι χαρακτηριστικά και πρέπει να τα επισημάνουμε.

Για πρώτη φορά γερμανικές δυνάμεις εισέβαλαν στην περιοχή του Βάλτου. Ήταν 11 Σεπτεμβρίου. Οι Γερμανοί εισέδυσαν έως τον ποταμό Αχελώο, όπου αναχαϊστήθηκαν από δυνάμεις του ΕΔΕΣ (Χούτας), αλλά η δική τους εισβολή ήταν βέβαια πολύ διαφορετική από εκείνες των Ιταλών.

Πιο πάνω, στην Ήπειρο, δυνάμεις του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ ανέλαβαν, κατά διαταγή του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, να εξαπολύσουν κύμα σαμποτάζ στις τηλεγραφικές και τηλεφωνικές γραμμές Αργινίου-Άρτας-Ηγουμενίτσας και να χτυπήσουν τα αεροδρόμια Ιωαννίνων, Παραμυθιάς και Αργινίου. Η δράση αυτή, μικρογραφία του παλιού «Σχεδίου Ζώα» που είχε εφαρμοστεί, όπως είδαμε, την άνοιξη και το καλοκαίρι, αποτελούσε επιχειρήση αντιπερισπασμού. Απέβλεπε στην ανακούφιση της ιταλικής Μεραρχίας Άκουι στα Ιόνια νησιά, εναντίον της οποίας είχε αρχίσει η γερμανική επίθεση. Ήταν η μόνη βοήθεια που έλαβαν οι ατυχείς εκείνοι Ιταλοί, οι οποίοι με απόγνωση περίμεναν τα συμμαχικά αεροπλάνα και τα συμμαχικά πλοία α-

πό τη γειτονική Ιταλία, που θα τους έσωζαν, αλλά που δεν φάνηκαν ποτέ.

Μέσα στο κύμα εκείνων των αντιπερισπαστικών ενεργειών, ένα γερμανικό αυτοκίνητο με έναν συνταγματάρχη και τρεις άλλους αξιωματικούς έπεσε τις τελευταίες ημέρες του Σεπτεμβρίου σε ενέδρα ανταρτών του ΕΔΕΣ (τάγμα Α. Παπαδόπουλου) στον Πλάτανο. Όλοι οι αξιωματικοί σκοτώθηκαν και το αυτοκίνητο γκρεμίστηκε στην κοίτη του ποταμού Λούρου. Ο συνταγματάρχης, όπως έγινε γνωστό αργότερα, ήταν ανιψιός του στρατάρχη Γκαίριγκ. Ακολούθησε όμως γερμανική επίθεση κατά της ιστορικής τοποθεσίας του Πέτα, όπου σκοτώθηκε ένας από τους γενναιότερους αξιωματικούς του Ζέρβα, ο υπολοχαγός Λεωνίδας Πετροπουλάκης.

Φλόγες

Οι αντάρτες πάντως της Ηπείρου δεν πρόφτασαν να ενεργήσουν σε μεγάλη έκταση και να χτυπήσουν τα αεροδρόμια. Γιατί η Μερραρχία Άκουι, εγκαταλειμμένη ουσιαστικά από τους Συμμάχους, κατέθεσε τα όπλα. Και ακολούθησε η ανηλεής σφαγή της. Αλλά, στα πλαίσια εκείνης της μάχης, η γερμανική σκληρότητα έπεσε κατά του Βάλτου και της Ηπείρου υπό μορφή φοβερών αντιποίνων. Όπως γράφει ο Στ. Χούτας:

«Ολόκληρος ή περιοχή Άρτης ήτο κεκαλυμμένη από καπνούς και τὸ πᾶν ἐφλέγετο. Ὅλα τὰ πεδινά, ὠραῖα καὶ πλούσια χωριά τοῦ νομοῦ Ἄρτης, Κομπότι, Σελάδες, Πέτας, Λιμόνι κλπ. ἀπὸ τῆς νυκτὸς ἐκείνης –30 Σεπτεμβρίου– ἐπυροβολοῦντο συλλήβδην ὑπὸ τῶν Γερμανῶν. Οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν αὐτῶν ἔξαλλοι ἐκ τοῦ τρόμου εἶχον ἐγκαταλείψει τὰ πάντα καὶ ἐτρέποντο πρὸς τὰ δάση...»

Οι Έλληνες έπαιρναν έτσι την πρώτη γεύση από τη νέα φάση της Κατοχής, η οποία θα διαρκούσε ένα ολόκληρο έτος και θα βύθιζε τη χώρα στη συμφορά. Μετά την προσδοκία της ταχείας απελευθέρωσης που γέννησε η ιταλική συνθηκολόγηση, τώρα ερχόταν η οδυνηρή προσγείωση.

Φλεγόταν και η Θεσσαλία από τα πυρπολούμενα χωριά, καθώς οι γερμανικές φάλαγγες, κυνηγώντας την Πινερόλο, αλώνιζαν ορμητικά τον κάμπο και έκρουαν τις πύλες της Πίνδου. Αλλά, όταν επιτέθηκαν κατά της Πόρτας με πυροβολικό, τους αντιμετώπισε το αντιπυροβολικό των ανταρτών. Ένας λοχαγός πεζικού –ο Γρ. Γερούκης– μεταβλήθηκε σε αυτοσχέδιο πυροβολάρχη και χρησιμοποίησε μια πυροβολαρχία της Πινερόλο, με αυτοσχέδιες επίσης ομοχειρίες, βάζοντας από τα ύψη. Φυσικά η βολή ήταν τραγικά κακή, αλλά κατά τύχη ένα βλήμα πέτυχε ένα γερμανικό βλτιοφόρο. Και η έκρηξη του κατέστρεψε το γειτονικό πυροβόλο, κάνοντας τους Γερμανούς να υποχωρήσουν αμέσως στα Τρίκαλα. Η υποχώρηση εκείνη ήταν σωτήρια, γιατί, όπως γράφει ο λοχαγός Γερούκης:

«...είχε γεμίσει ή στενωπός Πόρτας από εκατοντάδας ίππους και ήμιόνους, δίτροχα, πυροβολαρχίας, όλμους διαφόρων διαμέτρων, άντιαρματικά, όρματα μάχης, ασυρμάτους, τηλεφωνικόν ύλικόν και τρία τάγματα πεζικοῦ Ίταλών».

Οι Εβραίοι

Στο μεταξύ, ορμυική υπήρξε η εκκαθαριστική επίθεση των Γερμανών στην Ανατολική Στερεά, που τελικά έριξε το βάρος της στα Δερβενοχώρια. Εκεί είχαν καταφύγει και πάνω από 500 Εβραίοι των Αθηνών, μαζί με τον αρχιραβίνο Μπαριτζελάι (είχε αρχίσει ο διωγμός τους, για τον οποίο γράφουμε σε άλλο Κεφάλαιο, τώρα που η διοίκηση μεταβιβάστηκε από τα ιταλικά στα γερμανικά χέρια). Η γερμανική επίθεση ήταν σφοδρότατη αλλά σύντομη όσο και εξοντωτική. Δεκάδες χωριά πυρπολήθηκαν στην Πάρνηθα, τον Ελικώνα, τον Παρνασσό, το Καλλίδρομο. Θέλοντας όμως οι Γερμανοί να κάνουν συγκέντρωση δυνάμεων σε άλλους τομείς, αποσύρθηκαν αιφνίδια από την Άμφισσα στις 12 Οκτωβρίου και αργότερα από το Λιδωρίκι. Έτσι αυτές οι δύο πόλεις γνώρισαν μιαν απροσδόκητη ολιγόμηνη ελευθερία.

Ο πρώτος γύρος των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων έκλεισε μέσα στους καπνούς των πυρπολούμενων χωριών, αλλά τα ανθρώπινα θύματα ήταν λίγα. Οι νεκροί αντάρτες –αν τους μετρήσουμε διαμέσου των ανακοινωθέντων– δεν υπερβαίνουν τους 40. Μετά σύντομη ανάπαυλα όμως, μία εβδομάδα μετά την έναρξη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, και συγκεκριμένα στις 17 Οκτωβρίου, εξαπολύθηκε ο δεύτερος γύρος που ήταν πολύ βιαιότερος και αιματηρότερος.

Ο δεύτερος γύρος

Δύο γερμανικές μεραρχίες με τμήματα Es-Es και αεροπορία πήραν μέρος στη νέα εκστρατεία. Και αυτή τη φορά οι Γερμανοί είχαν έναν αντικειμενικό σκοπό πιο σοβαρό, ενεργώντας με σχέδιο πιο συγκεκριμένο.

Είχαν πληροφορηθεί τη σύγκρουση των δύο αντάρτικων στρατών και ορμούσαν για να επωφεληθούν. Ο σκοπός τους ήταν να πέσουν πάνω στους αντάρτες ανεξαρτίτως παράταξης, καθώς θα ήταν μπλεγμένες και εξαντλημένες, και να καταφέρουν καιρία πλήγματα εναντίον και των δύο. Αλλά εφάρμοζαν ταυτόχρονα μιαν επιμελώς επεξεργασμένη μέθοδο για να σπεύρουν σύγχυση στις αντάρτικες οργανώσεις.

Ξαφνικά εκείνη την περίοδο βλέπουμε περιπτώσεις που Γερμανοί εμφανίζονται σαν να θέλουν να διαπραγματευτούν μακροπρόθεσμη ή βραχυπρόθεσμη τοπική ανακωχή. Οι προτάσεις αυτές προσλαμβάνουν τέτοια μορφή, ώστε γίνονται ευρέως γνωστές κατά τρόπο που προκαλούν την αγανάκτηση –και τις γοερές καταγγελίες– της αντίζηλης αντάρτικης οργάνωσης.

Κατασκευάζουν ακόμη και πλαστά έγγραφα, που όπως φαίνεται αφήνουν να διαρρεύσουν σε αντιστασιακούς κύκλους, με τα οποία διαφαίνεται ότι βρίσκονται ήδη σε διαπραγματεύσεις με τη μία ή την άλλη οργάνωση. Έτσι ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ αλληλοβρίζονται ως συνθηκολόγοι και προδότες, πράγμα που επαυξάνει την έξαψη της διαμάχης τους και διευρύνει τη μεταξύ τους άβυσσο.

Αλλά και αυτό το ανακάτεμα των επιχειρήσεων μεταξύ των δύο αλληλομαχόμενων αντάρτικων στρατών, με την παρέμβαση του εχθρού, δίνει αφορμή σε αγανακτισμένες καταγγελίες για συμμαχία της μιας παράταξης με τους κατακτητές, που στρέφεται κατά της άλλης παράταξης. Γιατί, καθώς οι Γερμανοί επιτίθενται παντού αδιακρίτως, κάθε αντάρτικο Σώμα έχει την εντύπωση πως μάχεται ταυτόχρονα εναντίον του αντίπαλου αντάρτικου Σώματος και των Γερμανών.

Ο δρόμος

Ο αντικειμενικός σκοπός όμως της δεύτερης εφόδου του εχθρού δεν ήταν μόνον η συντριβή των αντάρτων. Απέβλεπε και στην αποκατάσταση των βασικών συγκοινωνιών, τις οποίες οι Ιταλοί είχαν από καιρό εγκαταλείψει. Και πρώτος στόχος του υπήρξε το άνοιγμα του στρατηγικότερου δρόμου Τρικάλων-Ιωαννίνων διά Μετσόβου, τον οποίο είχαν σταθερά αποκόψει οι αντάρτες του ΕΛΑΣ.

Στις 17 Οκτωβρίου 1943 εκδηλώθηκε ορμητική η γερμανική επίθεση προς την κατεύθυνση αυτή, με ισχυρές δυνάμεις –πεζικό, πυροβολικό, άρματα, συνεργασία αεροπορίας– και με δύο συγκλίνουσες γιγαντιαίες φάλαγγες: από Ιωάννινα και από Τρίκαλα.

Η φάλαγγα των Τρικάλων προσέκρουσε στην αντίσταση του 4ου Συντάγματος ΕΛΑΣ, που ήταν ήδη αρκετά καλά εξοπλισμένο με ιταλικά όπλα, και ενός τάγματος του 5ου Συντάγματος. Η δύναμη αυτή ήταν ελάχιστη, γιατί ο όγκος της 1ης Μεραρχίας έσπευδε ήδη κατά του Ζέρβα, με επικεφαλής τον Άρη Βελουχιώτη, αφήνοντας ουσιαστικά αφρούρητες τις πύλες της Πίνδου. Αλλά το 4ο Σύνταγμα αγωνίστηκε γερά.

Επί μία εβδομάδα, το σύνταγμα αυτό, με διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Αθ. Παπαθανασίου, έδωσε μάχη σε διαδοχικές αμυντικές τοποθεσίες: στην Καλαμπάκα, στη Μουργκάνα, στη γραμμή Βανακούλια-Κλεινοβός. Διέθετε και έναν ουλαμό πυροβολικού της Πιναρόλο, που τα πυρομαχικά της εξαντλήθηκαν γρήγορα στις συγκρούσεις στα υψώματα προ της Καλαμπάκας. Ο ανθυπολοχαγός διοικητής του ουλαμού Σταύρος Πανές σκοτώθηκε ενώ διπύθνε τη βολή των τελευταίων βλημάτων. Οι άνδρες του εγκατέλειψαν τα πυροβόλα αφού πήραν τα κλείστρα τους. Και οι Γερμανοί, προχωρώντας ακάθεκτοι, κατέλαβαν την Καλαμπάκα. Προωθούμενοι συνεχώς, μπήκαν στην Καστανιά όπου βρισκόταν το στρατηγείο της 1ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, που την πυρπόλησαν όπως και τη γειτονική Βεντίστια (Αμάραντο).

Οι λίρες

Το στρατηγείο της Θεσσαλικής Μεραρχίας καθώς και το κλιμάκιο της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής αποσύρθηκαν βιαστικά προς την Κρανιά. Αλλά στο δρόμο οι Άγγλοι αξιωματικοί του κλιμακίου θέλησαν να σταματήσουν για να πάρουν το τσάι τους, παρά τις συστάσεις των Ελλήνων. Και πράγματι, έσπασαν μέσα στο δάσος μεταξύ Καστανιάς και Βεντίστας τα σύνεργα για το «φάιβ ο κλοκ», όταν ξαφνικά φάνηκαν οι Γερμανοί. Το κλιμάκιο ειράπη σε άτακτη φυγή, αφήνοντας στον εχθρό μια πολύτιμη λεία: 100 περίπου οκάδες χρυσές λίρες, που τις εγκατέλειψαν μαζί με τα μουλάρια που τις μετέφεραν...

Στο μεταξύ, η φάλαγγα των Ιωαννίνων διέσπασε επίσης τις αμυντικές τοποθεσίες του ΕΛΑΣ και μετά διήμερο αγώνα κατέλαβε το Μέτσοβο. Σε λίγο συνενώθηκε μαζί της και η φάλαγγα των Τρικάλων. Ο αντικειμενικός σκοπός εκείνης της επιχειρήσης είχε πραγματοποιηθεί και η επανάκτηση της σπουδαιότητας αυτής αρτηρίας δημιουργούσε νέα στρατηγική κατάσταση.

Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ διασπάρθηκαν. Βόρεια του Μετσόβου παρέμεινε ο κορμός των μακεδονικών μεραρχιών αλλά και το 5ο Σύνταγμα της 1ης Μεραρχίας. Και συγχρόνως οι νοτίως του δρόμου δυνάμεις του ΕΛΑΣ είδαν τα νώτα τους ξαφνικά να απειλούνται. Γιατί οι Γερμανοί από το Μέτσοβο εξαπέσειλαν αμέσως ισχυρές φάλαγγες προς κάθε κατεύθυνση: προς Γότιστα-Κράψη-Καλαριές, προς Μηλιά-Περιβόλι-Αβδέλλα και προς Μάνδρα-Χότζα-Χαλίκι-Γαρδίκι. Έτσι, σαν πολύποδας ο γερμανικός στρατός εισχωρούσε με ορμή στην ορεινή μάζα όπου γινόταν ο μικρός εμφύλιος πόλεμος.

Ανατροπή

Τα στρατιωτικά αυτά γεγονότα μετέβαλαν αιφνίδια την εικόνα. Η 11η Μεραρχία του ΕΛΑΣ και τα τμήματά της υπό την άμεση διοίκηση του Άρη Βελουχιώτη εγκατέλειψαν την πίεση κατά του ΕΔΕΣ και αποσύρθηκαν μαχόμενα προς την περιοχή Γαρδίκι-Μεσοχώρα, όπου δέχτηκαν σφοδρή αεροπορική επίθεση και υπέστησαν απώλειες. Ταυτόχρονα, μια άλλη γερμανική φάλαγγα εφόρμησε από την Άρτα και επιτέθηκε αποφασιστικά εναντίον του Εκστρατευτικού Σώματος Ηπείρου (Παπασταματιάδης), το οποίο απωθήθηκε στην ανατολική όχθη του Αχελώου. Ο ΕΛΑΣ βρέθηκε σε δύσκολη θέση και, καθώς αντιμετώπιζε ΕΔΕΣίτες και Γερμανούς, δεν δυσκολεύτηκε να πιστέψει, ή τουλάχιστον να διακηρύξει, ότι οι δύο εχθροί του συμμαχούν εναντίον του.

Επρόκειτο όμως για –εκούσιο ή ακούσιο– βασικό σφάλμα. Γιατί τις ίδιες στιγμές ο γερμανικός κριός έπληττε με την ίδια ορμή και τον ΕΔΕΣ. Και η κύρια αιχμή του κατευθύνθηκε προς την περιοχή του Βουλγαρελίου όπου ήταν η έδρα του Γενικού

Αρχηγείου των ΕΟΕΑ, η πραγματική πρωτεύουσα της Ελεύθερης Ορεινής Ελλάδας, του «κράτους» του Ζέρβα.

Βουλγαρέλι

Στην περιοχή εκείνη, στα Τζουμέρκα, ο αρχηγός του ΕΔΕΣ διέθετε τη δύναμη του τοπικού αρχηγείου που διοικούσε ο επίλαρχος Αγόρος, τρία τάγματα καλά εξοπλισμένα του Γενικού Αρχηγείου και τη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών (διοικητής ο αντισυνταγματάρχης Κ. Κωνσταντόπουλος) με 30 αξιωματικούς και 180 μαθητές. Μέσα στο Βουλγαρέλι ήταν συγκεντρωμένος ο όγκος αυτής της δύναμης αλλά και εκατοντάδες Ιταλοί αυτόμολοι, καθώς και πλήθη πολιτικών στελεχών και επισκεπτών από την Αθήνα αμφοτέρων των φύλων. Η ορεινή πρωτεύουσα παρουσίαζε έτσι ζωηρή κίνηση, που την εφαιδρυναν τα εμβλήματα και οι μελωδίες της ιταλικής στρατιωτικής μουσικής της Πινερόλο, που το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ τη χάρισε ευχαρίστως στον ΕΔΕΣ.

Η γερμανική επίθεση, σφοδρότατη και ογκώδης, εξαπολύθηκε στις 22 Οκτωβρίου. Στις 24 Οκτωβρίου οι Γερμανοί κινήθηκαν ραγδαιότατα διαμέσου του Γαύροβου, αφού πυρπόλησαν τα χωριά Καστανιά και Σεκλίτσα. Και εμφανίστηκαν μπροστά στη Νευρόπολη Τετρακώμης. Τα γύρω υψώματα τα κατείχε η Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών, η οποία δέχτηκε με σθένος την ισχυρότατη εχθρική επίθεση.

Η μάχη επεκτάθηκε στα υψώματα της Λειψούς όπου είχαν συγκεντρωθεί τα τάγματα του Γενικού Αρχηγείου και οι δυνάμεις του επίλαρχου Αγόρου, αλλά ο αγώνας ήταν άνισος. Η σχολή, που δέχθηκε το κύριο βάρος, συνετρίβη. Ένας ταγματάρχης, δύο ακόμη αξιωματικοί και 19 μαθητές έπεσαν νεκροί. Η αντίσταση δεν ήταν δυνατή. Και την επομένη –25 Οκτωβρίου– οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ σε κακή κατάσταση υποχώρησαν προς τον Σταυρό Θεοδώριανων. Οι Γερμανοί, προελαύνοντας, έκαιγαν τους οικισμούς, κατέλαβαν το πρόχειρο νοσοκομείο των ΕΟΕΑ στην Αγία Κυριακή, όπου εκτέλεσαν τους τραυματίες που δεν μπόρεσαν να μετακινηθούν, και το πρωί της 28ης Οκτωβρίου είχαν φτάσει μπροστά στο Βουλγαρέλι.

Διάλυση

Πανικός επικρατούσε στη μικρή ορεινή πρωτεύουσα. Και ο Στ. Χούτας γράφει:

«Από της 27ης ακόμη Οκτωβρίου, ήρχισαν να κατέρχωνται από την περιοχή των Τζουμέρκων διά του Βορείου Βάλτου προς Άμφιλοχίαν και Άρταν καθ' ομάδας αξιωματικοί και άντάρται και μετ' αυτών όλόκληρος έσμός πανικοβλήτων ανδρών και γυναικών, οί όποιοι μετά την ύπογραφήν του Συμφώνου του Ίουλίου είχαν συρρεύσει καθ' εκατοντάδας

ἔξ Ἀθηνῶν. Οὗτοι εἶχον μεταβάλλει τὸ ὄρεινὸν Βουλγαρέλι εἰς κοσμικὸν κέντρον, ὅπου ἐδίδοντο χοροὶ καὶ δεξιώσεις ὑπὸ τοὺς ἤχους τῆς προαναφερθείσης μουσικῆς τῆς φρουρᾶς Λαρίσης. Ἐν προκειμένῳ οἱ προτροπάδην φεύγοντες μουσικοὶ μὲ τὰ ὄργανά των καὶ αἱ πανικόβλητοι Ἀθηναῖαι κυρταὶ ἀπετέλουν τὴν φαιδρὰν νόταν τῆς ὄλης τραγικῆς συνθέσεως τῆς φυγῆς».

Οἱ Γερμανοὶ ὅμως δεν μπήκαν στο Βουλγαρέλι. Το βομβάρδισαν με ὄλμους καὶ αποσύρθηκαν ἀμέσως. Φαινόταν πως υποχωροῦν, ἀφοῦ ἔκαναν μια βαθιὰ εκκαθαριστικὴ εἰσβολή, ὅπως συνήθως.

Ἔτσι, στις 30 Οκτωβρίου, οἱ δυνάμεις τοῦ ΕΔΕΣ, που εἶχαν ἀποσυρθεῖ πρὸς τὰ Θεοδώριανα μετὰ τὴν ἀνίση μάχη με τὸν ἐχθρὸ, ξαναγύρισαν στὴν πρωτεύουσα. Καὶ ἀρχισε ἡ σπασμωδικὴ ἀνασυγκρότηση, γιὰ εἰτοιμάζονταν τώρα νὰ ἀντιμετωπίσουν ἕναν ἄλλο ἐχθρὸ. Πράγματι, ἀπὸ ὅλες τὶς κατευθύνσεις ἔφτανε μια ἀσχημὴ εἶδηση:

«Ὁ ΕΛΑΣ ἔρχεται!»

Ὁ Ζέρβας προσπαθοῦσε νὰ συγκεντρώσει καὶ νὰ εξακριβώσει τὶς πληροφορίες αὐτές, ὅτι ἀπὸ τὸ Γαύροβο καὶ τὴ Μεσοχώρα συγκλίνουν πρὸς τὰ Τζουμέρκα δύο ἰσχυρὲς φάλαγγες τοῦ ΕΛΑΣ. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Γερμανοὺς, κανεὶς δεν ἀμφέβαλλε ὅτι εἶχαν πάρει τὸ δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς στις βάσεις τοὺς. Ἡ μπόρα εἶχε περάσει ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτή.

Ἡ παγίδα

Τὰ γερμανικὰ τμήματα ὅμως δεν εἶχαν φύγει. Ἦταν κρυμμένα σε δασωμένες ἐκτάσεις καὶ χαράδρες. Καὶ τὸ μεσημέρι τῆς 30ῆς Οκτωβρίου, ἐνῶ συνέρρεαν στο Βουλγαρέλι κατὰ πυκνὲς ομάδες οἱ ἀντάρτες, ἀκούστηκε ἡ φοβερὴ κραυγὴ:

«Οἱ Γερμανοὶ. Ξανάρθαν οἱ Γερμανοί!»

Πράγματι, ὁ ἐχθρὸς ἐπιτίθετο αἰφνιδιαστικὰ καὶ σφοδρότατα ἀπὸ πολλὲς κατευθύνσεις. Καὶ νὰ πάλι ὁ Στ. Χούτας πὼς περιγράφει τὸ ἀπροσδόκητο καὶ δεινὸ αὐτὸ πλήγμα:

«Πρὸ τῆς αἰφνιδιαστικῆς ἐπιθέσεως παρέλυσε πᾶσα προσπάθεια πρὸς ἄμυναν καὶ ὀλόκληρος ἢ ἐκεῖ ἀνταρτικὴ δύναμις μαζί με τὸ πανικόβλητον πλῆθος τῶν κατοίκων (μαζί καὶ με ἐπίσης πανικόβλητον πλῆθος Ἰταλῶν αὐτομόλων) ἐτράπη ἀτάκτως πρὸς Θεοδώριανα. Ὁ στρατηγὸς Ζέρβας μὸλις διασωθεὶς κατόρθωσε με ἐλάχιστα συντεταγμένα τμήματα νὰ φθάσῃ εἰς Θεοδώριανα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Νεράϊδαν Θεσσαλικῆς Πίνδου, ὅπου καὶ διενυκτέρευσε...»

Φυγή

Ουσιαστικά, με το δεύτερο εκείνο χτύπημα, οι δυνάμεις του Ζέρβα διαλύθηκαν. Δεν απέμειναν κοντά του παρά 79 αξιωματικοί και αντάρτες. Από τους υπόλοιπους, «οι πολλοί μεν διέρρευσαν εκείθεν προς τας εστίας των, άλλοι δε συνελήφθησαν αιχμάλωτοι» (Χούτας). Αλλά, ενώ «με την ψυχή στο στόμα» ο Ζέρβας κατέφευγε με τα λείψανα του στρατού του στη Νεράιδα, ορθώθηκε μπροστά του ο ΕΛΑΣ. Ο Άρης Βελουχιώτης ήταν επικεφαλής. Συμμετείχε και ο σκληρός, φανατικός καπετάν Κόζιακας. Τι συνέβη τότε; Έσπευσε ο Άρης να πλήξει τον αντίπαλό του, τώρα που βρισκόταν μπροστά του εξουθενωμένος, κυνηγημένος από τον εθνικό εχθρό;

Χτύπησε ο ΕΛΑΣ;

Οι ηγέτες του ΕΔΕΣ λένε ότι βρέθηκαν μεταξύ δύο πυρών. Ο Κομνηνός Πυρομάγλου στο σημείο αυτό είναι λακωνικός αλλά και σαφής (Δούρειος Ιππος, σελ. 200):

«...Τὴν 30 Ὀκτωβρίου, ὕστερα ἀπὸ ἄμυναν δώδεκα ἡμερῶν οἱ δυνάμεις τοῦ ΕΔΕΣ, στὸν τομέα Βουλγαρελίου ἀνετράπησαν πρὸς Θεοδώριανα (ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς). Στὶς παρυφές τῆς Νεράιδας ἀντιμετώπισαν δυνάμεις τοῦ ΕΛΑΣ ὑπὸ τὸν Βελουχιώτην».

Και ο πιστός υπασπιστής του Ζέρβα Μ. Μυριδάκης προσθέτει (Αγώνες της Φυλής, Αθήνα 1948):

«...Τὰ ἐξημερώματα τῆς 31 Ὀκτωβρίου εὐρέθησαν αἱ ἐθνικαὶ αὐταὶ δυνάμεις περικυκλωμέναι καὶ βαλλόμεναι πανταχόθεν ἀπὸ Γερμανοὺς καὶ Ἑλασίτας. Ἀπὸ τὰς 6.30 τὸ πρωῖ τὰ πυρὰ τῶν δύο καὶ συγχρόνως βαλλόντων ἐχθρῶν τῶν ἐθνικῶν ὁμάδων πίπτουν διασταυρωνόμενα ἐπ' αὐτῶν. Στιγμὰς μαύρας, στιγμὰς τραγικὰς καὶ φρικώδεις ἐπέρασαν οἱ κακὴ τῆ μοίρα παρευρεθέντες τότε ἐκεῖ.

»Τὴν ἐσπέραν τέλος τῆς 31ης Ὀκτωβρίου, ὁ Ζέρβας, ἀπὸ δύνάμιν 10.500 ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους διεθετε πρὸ τῆς συγκρούσεως, εὐρίσκεται νὰ ἔχη πλησίον του μόνον 79 ἀξιωματικούς καὶ ὀπλίτας. Μὲ τὴν κατάστασιν αὐτὴν, ἀκολουθοῦν τὸν Ζέρβαν καὶ περὶ τὰ 3.000 γυναικόπαιδα καὶ περὶ τοὺς 800 Ἴταλοί».

Ο στρατηγός Καμάρας του ΕΔΕΣ όμως, ο οποίος πήρε ενεργό μέρος σε όλη εκείνη τη μάχη, τονίζει:

«...Καθ' ὃν χρόνον ἐμαχόμεθα ἤκουσα εἰς τὰ νῶτα μας νὰ γίνεται μάχη μὲ πολυβόλα καὶ ἄλλα ὄπλα. Ὡς ἔμαθα ἐκ τῶν ὑστέρων, ὁ λοχαγὸς Ν. Χονδρὸς ἠγούμενος μικροῦ τμήματος καὶ θέλων νὰ προστατεύσῃ τὸ πλευρὸν τῆς φάλαγγος, ἐπροχώρησε πρὸς τὰ ὑψώματα τὰ ὁποῖα κατεῖχον τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ καὶ ἀντήλλαξε πυρὰ μετ' αὐτῶν.

»Τὸ ἐκ τῶν ὑστέρων λεχθὲν ὅτι ὁ ΕΛΑΣ μᾶς ἐπετέθη εἶναι ἀνακιβές».

Η άποψη λοιπόν ότι ο Άρης Βελουσιώτης έπληξε από τα νώτα τον ΕΔΕΣ ενώ έδινε τον απεγνωσμένο του αγώνα κατά των Γερμανών είναι μαχητή. Αλλά πάθαινε και ο ΕΔΕΣ ό,τι και ο ΕΛΑΣ αντίστροφα. Πάντως, ο Ζέρβας κατόρθωσε να ξεφύγει από τη φοβερή εκείνη κατάσταση. Μπόρεσε να διασπάσει τον διπλό κλοιό και με τη μικρή, πιστή ομάδα του ανέβηκε στην ψηλότερη προς Βορράν κορυφή των Τζουμέρκων, για να στραφεί αμέσως μετά προς δυσμάς. Από εκεί, περνώντας από τα χωριά Μελιουσουργοί, Άγναντα, Καταρράκις, έφτανε στο Γραικικό της Άρτας. Έτσι, με τον τολμηρό αυτό ελιγμό, βρέθηκε από την ανατολική πλευρά των Τζουμέρκων στη δυτική πλευρά μακριά από τους Γερμανούς και σε σχετική ασφάλεια.

Για τις επιχειρήσεις εκείνων των ημερών, καθώς και για τη σύγκρουση ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ, διεξήχθη από τις στήλες της εφημερίδας *Ακρόπολις* –Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1974– μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και γόνιμη συζήτηση μεταξύ στελεχών του ΕΔΕΣ, που έζησαν εκ του σύνεγγυς τα τεκταινόμενα.

Ο μικρός Μακιαβέλλης

Προσπαθούσε τώρα να ανασυγκροτηθεί. Αλλά τα πράγματα ήταν δύσκολα. Η δύναμη του Βάλτου είχε καταστραφεί, η κεντρική δύναμη των Τζουμέρκων είχε καταλήξει στο μικρό εκείνο απόσπασμα των 80 ανδρών. Έμενε όμως ανέπαφη μία ακόμη δύναμη του ΕΔΕΣ: το ισχυρό συγκρότημα της Λάκκας Σουλίου, 3.000 άνδρες, που ελάχιστα είχε εμπλακεί σε αγώνα με τον ΕΛΑΣ και δεν είχε θιγεί από τους Γερμανούς.

Το συγκρότημα αυτό το καλούσε συνεχώς ο Ζέρβας να σπεύσει προς βοήθειά του, αλλά παραδόξως δεν κινιόταν. Αποστασία; Φόβος; Όχι! Αλλά, όπως εξακριβώθηκε, ο εκεί Άγγλος σύνδεσμος της Συμμαχικής Αποστολής ταγματάρχης Μπωλ (Μπαθγκαίητ) απαίτησε από το συγκρότημα, ως εκπρόσωπος του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, να αγνοήσει τις διαταγές του Ζέρβα και να παραμείνει στις θέσεις του, κατά δική του διαταγή. Αυτό το περιστατικό έδωσε αφορμή σε πολλούς αξιωματούχους του Ζέρβα να ισχυριστούν ότι οι Άγγλοι στρέφονταν αδιακρίτως εναντίον όλων των αντάρτικων δυνάμεων, γιατί φοβόντουσαν την ενοποίησή τους σε ένα μέτωπο που θα επέβαλλε δημοκρατικές λύσεις στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση.

Ευσταθεί η υπόθεση αυτή; Λογικά είναι απαράδεκτη. Απλώς και μόνο, ο ταγματάρχης Μπωλ φαίνεται πως ήθελε να κάνει προσωπική πολιτική και να δημιουργήσει τρίτο αντάρτικο με βασιλόφρονες αξιωματικούς. Άλλωστε, αργότερα, ο Κρισ Γουντχάουζ, αμέσως μόλις έμαθε το γεγονός, φρόντισε να ξαποστείλει πίσω στην Αίγυπτο τον μικρό αυτόν Μακιαβέλλι των βουνών. Απόδειξη ότι δεν εξέφραζε την πολιτική της Συμμαχικής Αποστολής.

Πάντως, νά πώς περιγράφει το περίεργο αυτό γεγονός ο Κορμπνός Πυρομάγλου (Ο Γ. Καρτάλης, σελ. 229):

«Τόν Νοέμβριον τοῦ 1943, ὁ ΕΔΕΣ διήρχειτο τήν κρισιμιωτέραν περίοδον τῆς ὑπάρξεώς του. Ἀντιμετώπιζε τήν ἐπίθεσιν τοῦ ΕΛΑΣ καί τῶν Γερμανῶν ταυτοχρόνως. Δυὸ ἀνώτεροι ἀξιωματικοί οἱ ὁποῖοι μόλις ἕνα μῆνα πρίν (τόν Ὀκτώβριον) εἶχαν φθάσει ἀπό τὰς Ἀθήνας, προσεπάθησαν νά παρασύρουν ἀξιωματικούς ὁμόφρονάς των (βασιλόφρονας) ἡγουμένους τμημάτων μαχητικῶν τῆς Λάκκας Σουλίου. Ἡ πρωτοβουλία των αὕτη, συνέπιπτε μέ τήν πρωτοβουλίαν τοῦ τοπικοῦ Βρεταννοῦ Ταγματάρχου, συνδέσμου τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς, ὁ ὁποῖος, ὄχι μόνον ἠμπόδισε τὰ τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ τῆς περιοχῆς νά ἐκτελέσουν τὰς διαταγὰς τοῦ Ζέρβα, ἰσχυριζόμενος “διαταγή τοῦ Καίρου”, ἀλλά καί προσεπάθησε νά διασπᾶσιν τόν ΕΔΕΣ, ἀναπτύσσωσιν ὀργάνωσιν “βασιλοφρόνων” ἀνταρτῶν ἐναντίον τοῦ ΕΔΕΣ καί τοῦ ΕΛΑΣ!!! Ἡ πρωτοβουλία αὕτη τῶν δύο ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν ἔπεσεν εἰς τὸ κενόν. Οἱ ἀξιωματικοί, τοὺς ὁποίους ἔκριναν ὡς ἐπιδεικτικούς πρὸς μῆσιν, τοὺς συνεβούλευσαν νά σταματήσωσιν τήν “ἀνόητον αὐτὴν ἐνέργειαν”. Ἄπρακτοι, περὶ τὰ μέσα Δεκεμβρίου 1943, οἱ δύο αὐτοὶ ὄψιμοι ἀγωνισταὶ ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας...»

Το Περτούλι

Ἡ θυελλώδης ὁμως παρεμβολή των Γερμανῶν κατάφερε βαριά πλήγματα κατά των δυνάμεων του ΕΔΕΣ, ἀλλά υπήρξε σωτήρια για τον Ζέρβα. Γιατί ἀνέτρεψε και τον ΕΛΑΣ και τον ἀνάγκασε να εγκαταλείψει τα σχέδιά του. Ὑπὸ την πίεση δε αὐτῆς της θύελλας, οἱ δύο ἀλληλομαχόμενες ἐλληνικὲς παρατάξεις ὑποχρεώθηκαν να συνάψουν μια σιωπηρὴ ἀνακωχή. Πὼς ἄλλωστε να συνεχίσουν τον ἐμφύλιο πόλεμο; Ὁ ἐχθρὸς –οἱ Γερμανοί– ἦταν τρομερός. Αποκαλυπτόταν ἰσχυρότερος ἀπ’ ὅσο υπέθεταν. Καὶ ἔπρεπε να διαθέσουν ὅλες τις δυνάμεις τους για την ἀντιμετώπισή του.

Τις ἡμέρες ἐκεῖνες που ο Ζέρβας δεχόταν τα δαιμονιώδη πλήγματα του γερμανικοῦ κριοῦ στο Βουλγαρέλι, οἱ Γερμανοὶ ἐξορμούσαν και ἐναντίον της ἑδρας του Γενικοῦ Στρατηγείου του ΕΛΑΣ στο Περτούλι. Ἀπὸ την Καλαμπάκα και το Μέτσοβο, κινήθηκαν ἰσχυρὲς φάλαγγες ἐναντίον του χωριοῦ της Πίνδου που ἤξεραν ὅτι ἦταν ἡ φωλιά του κυριότερου ἀντιπάλου τους. Ἡ πρώτη φάλαγγα, μετὰ ἀπὸ σφοδροὺς ἀγῶνες, ἀνέτρεψε την ἀντίσταση του 4ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Ἡ δεύτερη ἀπώθησε τα τμήματα της VIIης Μεραρχίας και το ἐκστρατευτικὸ Σῶμα του Ἄρη Βελουχιώτη. Ἀλλά και ἡ φάλαγγα που κατέλαβε το Βουλγαρέλι συνέχισε την προώθησή της πέρα ἀπὸ τα Θεοδώριανα, εγκαταλείποντας το κυνηγιὸ του Ζέρβα. Καὶ την 1η

Νοεμβρίου, οι τρεις φάλαγγες συνενώθηκαν και κατέλαβαν το Περιούλι, που έμοιαζε καταπληκτικά με ελβετικό χωριό των Άλπεων, το οποίο παρέδωσαν στις φλόγες.

Ο ελιγμός

Αλλά το πουλί είχε πετάξει. Το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ είχε από τις 24 Οκτωβρίου εγκαταλείψει την έδρα του προβλέποντας τη γερμανική επίθεση. Και, αντί να αποτραβηχτεί στα βάθρα της Πίνδου, ενώ θα το κυνηγούσαν οι Γερμανοί, έκανε έναν τολμηρό και ευρύτατο ελιγμό και βρέθηκε έξω από το πεδίο της δράσης τους.

Κατέβηκε θαρραλέα στον κάμπο της Θεσσαλίας, τον οποίο τώρα αλώνιζαν τα γερμανικά θωρακισμένα. Τον διέσχισε με φορτηγά αυτοκίνητα, έφτασε στην Καρδίτσα, από εκεί ανέβηκε στα Λουτρά Συμοκόβου και, περνώντας από τη Ρεντίνα και το Καρπενήσι, ανέβηκε στους Κορουσάδες της Ευρυτανίας και κατόπιν στο Κεράσοβο, όπου και εγκαταστάθηκε. Αυτή η αστραπιαία μετακίνηση 500 ανθρώπων με πλήθος υλικών και ογκώδη αρχεία, μέσα από μια ζώνη όπου μαινόταν ο πόλεμος ή κινιόταν συνεχώς ο εχθρός, ήταν ένας άθλος οργανωτικός.

Εξάρθρωση

Η κατάσταση όμως εξακολουθούσε να είναι κρίσιμη. Οι γερμανικές επιθέσεις που διέλυσαν τον ΕΔΕΣ είχαν εξαρθρώσει και τον ΕΛΑΣ. Ο στρατηγός Σαράφης, που επέστρεψε από τη Μακεδονία, επί ημέρες περιφερόταν χωρίς να μπορεί να συναντήσει το Γενικό Στρατηγείο.

Ο ίδιος, στο βιβλίο του *Ο ΕΛΑΣ*, περιγράφει την οδύσειά του εκείνη στα βουνά. Και δίνει εικόνες ζωηρές:

«...Τὸ θέαμα πὸν παρουσιάζονταν μπροστά μου ἦταν τραγικό... Εἶναι ἀλήθεια πὸς τὰ τμήματα τῆς I Μεραρχίας ἐξακολουθοῦσαν νὰ μάχωνται καὶ κρατοῦσαν τὶς θέσεις τους ἀλλὰ οἱ δρόμοι ἦταν γεμάτοι ἀπὸ κόσμο πὸν ἔφευγε χωρὶς νὰ ξέρη γιὰ πού. Ἀξιοθρήνητοι ἦσαν οἱ Ἑβραῖοι, οἱ αἰχμάλωτοι Ἴταλοι τοῦ ΕΔΕΣ, ἀξιωματικοὶ καὶ ἀντάρτες τοῦ ΕΔΕΣ πὸν εἶχαν πετάξει τὰ ὄπλα τους, καθὼς καὶ τραυματίες τοῦ ΕΔΕΣ πὸν κατευθύνονταν ὄλοι πρὸς τὴν Καρδίτσα γιὰ νὰ γυρῶσουν στὰ σπίτια τους...»

Αντίδραση

Δεν έπαυαν να δρουν οι αντάρτες του ΕΛΑΣ. Στη θύελλα των Γερμανών απάντησαν με έναν στροβίλο χτυπημάτων και τους ανάγκασαν να εγκαταλείψουν το Περιούλι. Και στη Θεσσαλία, στις 3 Νοεμβρίου, εξόντωσαν ένα ολόκληρο τμήμα μηχανικού που επισκεύαζε τη γέφυρα της Νέας Κουτσούφλιανης, στο δρόμο Καλαμπάκας-Με-

τσόβου. Όλοι οι Γερμανοί –72 αξιωματικοί και οπλίτες– άφησαν τα πτώματά τους στο πεδίο της μάχης, ενώ η γέφυρα κάπκε. Μια φάλαγγα 32 αυτοκινήτων με στρατό που έτρεξε από τη γέφυρα Μουργκάνι προς βοήθειά τους είχε παρόμοια τύχη. Από τα 32 αυτοκίνητα καταστράφηκαν τα 11. Και, σε λίγο, η εκκαθαριστική εκστρατεία στον κορμό της Πίνδου είχε λήξει.

Οι Γερμανοί κατείχαν τώρα σταθερά την οδό Καλαμπάκας-Ιωαννίνων, αλλά τα πλήγματά τους κατά του αντάρτικου στρατού δεν υπήρξαν καίρια. Σε λίγο θα ανασυγκροτηθούν τελείως οι δυνάμεις του. Και οι δύο εχθρικές μεραρχίες με τους 20.000 άνδρες έως τα μέσα Νοεμβρίου είχαν επιστρέψει στις βάσεις εξόρμησής τους. Οι απώλειες των ανταρτών ήταν βαριές. Μόνο ο ΕΛΑΣ είχε 500 νεκρούς, τραυματίες και αγνοούμενους. Πολύ περισσότερους είχε ο ΕΔΕΣ. Και, όπως φαίνεται, θα ήταν πολύ ανώτερες οι απώλειες του εχθρού.

Καρπενήσι

Οι γερμανικές επιθέσεις σ' αυτόν τον γύρο είχαν επεκταθεί προς Βορράν και προς Νότον από τον κορμό της Πίνδου. Στη Δυτική Μακεδονία και τη Ρούμελη ισχυρές δυνάμεις, πάντα με τη συμμετοχή αρμάτων και αεροπορίας, έκαναν συστηματικές εκκαθαρίσεις με τους ίδιους σκοπούς: έλεγχο των βασικών συγκοινωνιών και προσβολή των αντάρτικων δυνάμεων. Μόνο που στις περιοχές εκείνες δεν υπήρχαν δυνάμεις του ΕΔΕΣ, δεν διεξαγόταν εμφύλιος πόλεμος και ο μοναδικός στόχος των Γερμανών ήταν ο ΕΛΑΣ.

Η κυριότερη επιθετική προσπάθεια του εχθρού εκδηλώθηκε την 5η Νοεμβρίου από Αγρίνιο προς Βάλτο-Ευρυτανία και από Λαμία προς Φθιώτιδα-Ευρυτανία. Η φάλαγγα από τη Λαμία προσέκρουσε στο 42ο Σύνταγμα της VIIης Μεραρχίας, που είχε εγκατασταθεί αμυντικά στον δημόσιο δρόμο από τον Άγιο Γεώργιο έως το Χάνι Πανέτσου. Διέθετε και πυροβολικό το σύνταγμα αυτό και ο δρόμος είχε ναρκοθετηθεί, ενώ είχαν στηθεί και αντιαρματικά εμπόδια. Πάντως οι Γερμανοί, μετά από σφοδρούς αγώνες, ανέτρεψαν την αντίσταση και στις 7 Νοεμβρίου μπήκαν στο Καρπενήσι, το οποίο κατέστρεψαν μερικώς.

Στο μεταξύ η φάλαγγα από το Αγρίνιο ανέβηκε μαχόμενη στον Άνω Βλάση, πέρασε τη γέφυρα του Σιδήρου και έφτασε στο χωριό Καλεσμένο, όπου οι δύο γερμανικές λαβίδες έκλεισαν. Αλλά στις 13 Νοεμβρίου οι επιδρομείς συμπύκθηκαν στις βάσεις τους, στο Αγρίνιο και τη Λαμία, και οι αντάρτες ξαναμπήκαν στο κατεστραμμένο Καρπενήσι.

Άλλες γερμανικές εξορμήσεις στο υψίπεδο της Νευρουπόλεως, όπου βρισκόταν το μυστικό αεροδρόμιο –χωρίς να το καταλάβουν–, και στα Πιέρια συμπληρώνουν εκείνον τον κύκλο εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Στα τέλη Νοεμβρίου είχε πια τερ-

μαπιστεί η φοβερή εκείνη εξόρμηση του εχθρού, αφήνοντας πίσω της τα βαθιά της ίχνη με τα μορφάζοντα ερείπια εικοσάδων καμένων χωριών.

Το κενό

Οι Γερμανοί διάνοιξαν τις βασικές συγκοινωνιακές αρτηρίες και τις κατείχαν πια σταθερά. Κατέλαβαν μόνιμα τα Γρεβενά, την Καρδίτσα και ορισμένες κωμοπόλεις στις παρυφές των ορεινών όγκων. Επέβαλαν σχετικό έλεγχο στον κάμπο της Θεσσαλίας και σε άλλες πεδινές εκτάσεις, καθιστώντας την αμφισβητούμενη ζώνη πιο επικίνδυνη για τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ. Αλλά η απελευθερωμένη περιοχή ήταν πάλι ελεύθερη. Και η ανασυγκρότηση των αντάρτικων δυνάμεων γινόταν ραγδαίως.

Οι αντάρτες πάντως έκαναν τους πιο σκληρούς αγώνες αυτή την περίοδο. Αντιμετώπισαν έναν νέο εχθρό που σε μαχητικότητα και οπλισμό δεν είχε σχέση με τον προηγούμενο. Και τα πλήγματα του εχθρού ήταν πολύ ισχυρότερα, ενώ το έργο του διευκολύνθηκε σε μεγάλο βαθμό γιατί ο όγκος των ανταρτών ήταν μπλεγμένος στις επιχειρήσεις του εμφυλίου πολέμου αφήνοντας πίσω του κενό. Αυτό καταφάνηκε ιδίως στην επίθεση κατά της Ευρυτανίας όπου οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ ήταν ισχνότητες. Γιατί το μεγαλύτερο μέρος της XIIIης μεραρχίας, συγκροτώντας το Εκστρατευτικό Σώμα Ηπείρου, μαχόταν δεκάδες χιλιόμετρα προς δυσμάς. Και το Καρπενησί δεν το προστάτευε παρά ένας ιστός ασθενικών τμημάτων που με σχετική ευκολία διέσπασε ο εχθρός.

Απολογισμός

Στο μεταξύ πάντως είχαν καταπαύσει, όπως είδαμε, οι εμφύλιες επιχειρήσεις. Η διαχωριστική γραμμή των δύο παρατάξεων ήταν ο ποταμός Άραχθος, ενώ από τις 23 Νοεμβρίου ο Ζέρβας είχε εγκαταστήσει το στρατηγείο του στα χωριά Πλαίσια-Καλέντζι. Αλλά οι αντίπαλοι ανασυγκροτούσαν πυρετωδώς τις δυνάμεις τους για να επαναλάβουν τις εχθροπραξίες μέσα στον χειμώνα. Ο εμφύλιος πόλεμος δεν είχε λήξει ακόμη.

Ο ΕΔΕΣ είχε αποφύγει έως τότε την καταστροφή στην άνιση εκείνη πάλη. Και ο ΕΛΑΣ αντιλαμβανόταν ότι πολύ δυσκολότερα θα μπορούσε να τον συντρίψει τώρα, σε μια νέα εκστρατεία. Αλλά, παρά την κόπωση που κατείχε και τις δύο πλευρές, οι ηγεσίες τους δεν είχαν εγκαταλείψει το πνεύμα της αναμέτρησης.

Η ΕΚΚΑ

Στον ΕΛΑΣ προσέφερε νηκική ενίσχυση και η στάση της ΕΚΚΑ. Η οργάνωση αυτή βρέθηκε σε δύσκολη θέση στη φάση του εμφυλίου πολέμου. Αντιλαμβανόταν ότι ο

ισχυρός της γείτονας είχε αποφασίσει να εκκαθαρίσει την ύπαιθρο. Δεν θα της φειδόταν και εκείνης, παρά αν έδινε αποδείξεις υποταγής. Η ηγεσία της ΕΚΚΑ (Καρτάλης, Ψαρρός, με την πρόθυμη συνηγορία του στρατηγού Μπακιρτζής) υιοθέτησε τη λύση της ευμενούς ουδετερότητας.

Υπήρχε τότε στο Καρπενήσι γραφείο της ΕΚΚΑ, με επιτελάρχη τον ταγματάρχη Σ. Βλάχο και πολιτικό σύμβουλο τον δημοσιογράφο Τάκη Παπαγιαννόπουλο, έφεδρο ανθυπολοχαγό. Και το γραφείο αυτό, την επομένη της έναρξης του εμφυλίου πολέμου, εξέδιδε μια προκήρυξη προς τον λαό της Ρούμελης, με την οποία έκανε σαφή δήλωση συμπαράστασης της ΕΚΚΑ προς τον ΕΛΑΣ. Στην προκήρυξη αναγράφεται μεταξύ άλλων:

«Άτυχώς, ό ΕΔΕΣ, όπως επίσης καταγγέλλει ή επιτροπή Ε.Α.Μ. Στερεάς, προδίδει τόν άγώνα συνεργασίας άκόμη και με τούς Γερμανούς και στρέφει τά όπλα έναντίον γενναίων αδελφών μας πού ύπερασπίζουν τήν τιμήν τής Ελλάδος.

»Έμπρός σ' αυτήν τήν άντεθνική προσπάθεια τό στρατηγείο ΕΚΚΑ Ρούμελης δηλώνει ότι στιγματίζει τήν προδοτική αυτή κίνηση και τάσσεται άνεπιφύλακτα δίπλα στις φάλαγγες τών αγωνιστών Έλλήνων. Και τή στιγμή αυτή πού ή εθνική ψυχή συγκλονίζεται, τό στρατηγείο τής ΕΚΚΑ στρέφει τή σκέφι πρός τούς ήρωικούς άντάρτες τού ΕΛΑΣ ύψώνοντας τή φωνή του σ' ένα όροκο άδελφοσύνης, άλληλεγγύης και αγάπης».

Η προκήρυξη αυτή έγινε σε απάντηση αξίωσης της ηγεσίας του ΕΑΜ από την ηγεσία της ΕΚΚΑ να λάβει θέση έναντι της σύγκρουσης. Αλλά και ο αντιπρόσωπος της ΕΚΚΑ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο ταγματάρχη Στέφανος Δούκας έσπευσε να κάνει δήλωση «ευμενούς ουδετερότητας». Και ο ίδιος ο Καρτάλης ανέβηκε στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, όπου άλλωστε διέμενε και ο στρατηγός Μπακιρτζής που εμφανιζόταν συναρχηγός της ΕΚΚΑ, για να προσφέρει ανάλογες διαβεβαιώσεις.

Έτσι το 5/42 Σύνταγμα δεν θίχτηκε, αλλά στους κόλπους του ξέσπασε τρομερή κρίση. Οι φανατικοί αντιεαμίτες αξιωματικοί, με επικεφαλής τον λοχαγό Θ. Δεδούση, επέκριναν με βιαιότητα την ηγεσία της οργάνωσης. Αυτοί, τουναντίον, ζητούσαν να επωφεληθεί το σύνταγμα από τον περισπασμό του ΕΛΑΣ και να τον πλήξει στα νεφρά, πριν έρθει η δική του σειρά. Αλλά σε μια σύσκεψη αξιωματικών στις 24 Οκτωβρίου, που συγκάλεσε ο Ψαρρός στο Κάστρο Σαλώνων, επέβαλε τη θέση της ηγεσίας. Και αργότερα το 5/42 Σύνταγμα συνεργάστηκε στενάτατα, με πλήρη ανάμειξη δυνάμεων μέχρι λόχου, με τον ΕΛΑΣ, στην αντιμετώπιση ισχυρών επιθέσεων των Γερμανών την 11η Ιανουαρίου και την 1η Φεβρουαρίου, που κατέληξαν στην ανακατάληψη από τον εχθρό της Ιτέας και της Αμφισσας.

Η ΕΛΔ

Σοβαρή πθική ενίσχυση προσέφερε στον ΕΛΑΣ και η ΕΛΔ. Αυτό το κόμμα, το δεύτερο μετά το ΚΚΕ σε σημασία μέσα στο ΕΑΜ, είχε ιδιαίτερη δύναμη στη Ρούμελη, που υπήρξε μία από τις βάσεις εξόρμησης κατά του ΕΔΕΣ. Η δύναμη αυτή δεν ήταν σκιαώδης. Ήταν ουσιαστική. Η ΕΛΔ ασκούσε πραγματική επιρροή σε όλα τα στρώματα του ρουμελιώτικου λαού και διέθετε δίκτυο σημαντικών οργανώσεων σε πολλά χωριά και στις πόλεις, με πλήρη επάνδρωση. Η επιτροπή Στερεάς του ΕΑΜ είχε πρόεδρο τον στρατηγό Καραμήτσο, στενό φίλο του Ηλία Τσιριμώκου. Αλλά και ο γραμματέας της ανήκε στην ΕΛΔ. Ήταν ο δραστήριος και ενθουσιώδης Γιάννης Τσιριμώκος, ανειψιός του Ηλία, ο κατόπιν γνωστότατος συγγραφέας Γιάννης Μαρής.

Η τοποθέτηση της ΕΛΔ στη σύγκρουση με τον ΕΔΕΣ είχε βαρύνουσα σημασία για το ΚΚΕ. Η συμπαράστασή της θα παρέσυρε εύκολα όλο το ΕΑΜ. Ο Ηλίας Τσιριμώκος την προσέφερε αμέριστα.

Ο Ουίλσον

Αν όμως το ΚΚΕ στην επίθεσή του κατά του ΕΔΕΣ είχε εκούσιους ή ακούσιους συμμάχους μέσα και έξω από το ΕΑΜ, συναντούσε τη γενική αντίδραση μέσα και έξω από την Ελλάδα.

Την 21η Οκτωβρίου ο αρχιστράτηγος της Μέσης Ανατολής έσπευσε να στείλει μήνυμα προς τον ελληνικό λαό, στο οποίο τόνιζε:

«Άλλὰ ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς προειδοποιήσω σοβαρῶς ὅτι ἡ Γερμανία δὲν ἔχει ἀκόμη ἠττηθῆ καὶ ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι λίαν ἰσχυρά.

»Ὁ ἀγὼν ἐνώπιόν μας εἶναι σκληρὸς καὶ ἴσως διαρκέσει ἐπὶ μακρόν.

»Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας, ἡ Γερμανία ἀντιμετωπίζει ἓνα σοβαρὸν πρόβλημα εἰς τὰ Βαλκάνια, γενικῶς καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Γερμανία δὲν δύναται νὰ ἀποσύρῃ στρατεύματα ἀπὸ ἄλλα μέτωπα. Δύναται νὰ ἐλπίζῃ μόνον ὅτι θὰ μείνῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἂν σᾶς ἐξασθενήσῃ μὲ ἐσωτερικὰς ἔριδας. Αὐτὸ εἶναι διὰ τὴν Γερμανίαν τὸ τελευταῖον παιγνίδι εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἕκαστος ἀπὸ σᾶς ἔχει εὐθύνην ὥστε νὰ συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ ἀποτύχῃ αὐτὸ τὸ παιγνίδι. Ὑπάρχουν μετὰξὺ σας ἐκείνοι ποὺ, ἂν καὶ ἀπετέλεσαν ὀμάδας καὶ ὠρκήσθησαν νὰ πολεμήσουν κατὰ τοῦ εἰσβολέως, ἔστρεψαν τὰ ὄπλα των ἐναντίον ἀλλήλων. Δὲν εἶναι τώρα καιρὸς καὶ τὰ ὄπλα δὲν εἶναι τὸ μέσον διὰ νὰ λύσετε τὰς ἐσωτερικὰς σας δυσκολίας.

Σφαλερές πράξεις

«Είμαι πλήρως ενήμερος τῶν δυσκολιῶν αὐτῶν καὶ τῶν σφαλερῶν πράξεων εἰς τὰς ὁποίας σᾶς ὁδηγοῦν. Γνωρίζω ὁμως ὅτι ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἠνωμένη ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ. Χάριν τῆς πλειοψηφίας ταύτης καὶ χάριν τῆς ἐνότητος, σᾶς λέγω ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνωφελὴς καὶ ἀδελφοκτόνος διένεξις πρέπει νὰ παύσῃ.

«Ὡς ἀρχιστράτηγος τῶν δυνάμεων Μέσης Ἀνατολῆς,

«Ἀποβλέπω εἰς ὑμᾶς διὰ νὰ ἐνθυμῆσθε τὰς ὑψηλὰς στρατιωτικὰς εὐθύναις σας ἔναντι τῆς χώρας σας καὶ τῶν συμμάχων σας.

«Ἀποβλέπω εἰς ὑμᾶς διὰ νὰ μὴ ἐξασθενήσετε τώρα, ἀλλὰ νὰ ἐνδυναμώσετε τοὺς ἑαυτοὺς σας χάριν τοῦ κοινοῦ δι' ὅλους μας σκοποῦ.

«Ἀποβλέπω εἰς ὑμᾶς διὰ νὰ εἰσέλθετε τώρα μὲ ἐνότητα καὶ θάρρος εἰς τὴν σκληροτέραν ἴσως φάσιν τοῦ μακροῦ ἀγῶνος σας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

«Ἡ ἀγὴ τῆς ἀπελευθερώσεως εἶναι ἐν ὄψει. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν λέγομεν "ἡ σκοτεινότερα ὥρα ἐρχεται πρὶν ἀπὸ τὸ ξημέρωμα". Τὸ σκληρότερον ἔργον σᾶς ἀναμένει. Πολεμήσατε ἠνωμένοι, ὥστε ἡ ἐπερχομένη ἡμέρα τῆς ἐλευθερίας νὰ μὴ ἀναβληθῇ».

Ο Αμερικανός

Ακολούθησε διάγγελμα του πρωθυπουργοῦ Εμμ. Τσουδεροῦ προς τοὺς ἀντάρτες γιὰ τὴν κατάπαυση τῆς ἐμφύλιας διαμάχης. Ἀλλὰ καὶ ὅλοι οἱ σύμμαχοι εὐθυγραμμίζονταν. Ὁ υπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῶν Ηνωμένων Πολιτειῶν Κόρντελ Χαλλ τηλεγράφησε στον Εμμ. Τσουδερό:

«Ἐδιάβασα μὲ ἐπιδοκιμασίαν τὴν ραδιοφωνικὴν ἔκκλησιν τῆς ἐξοχότητός σας τῆς 21ης Δεκεμβρίου ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς ἐνότητος.

«Αἱ πληροφορίες περὶ ἀδελφοκτόνου διαμάχης ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος κατέπληξαν τὴν ἀμερικανικὴν κυβέρνησιν καὶ τὸν λαόν μας, διὰ τὸν ὁποῖον, ὡς καὶ διὰ τὴν κυβέρνησιν του, ἡ ἥρωικὴ καὶ ἐνιαία ἀντίστασις τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ ἄξονος καὶ τῆς κατοχῆς ὑπῆρξε πηγὴ διαρκοῦς ἐμπνεύσεως.

«Ζωηρῶς ἐλπίζομεν ὅτι αἱ ὁμάδες τῆς ἐλληνικῆς ἀντιστάσεως θὰ παύσουν νὰ διασπαθίζον τὰς δυνάμεις τῶν εἰς ἐσωτερικὰς ἐριδας καὶ θὰ ἐνωθοῦν ταχέως μεταξὺ τῶν καὶ μαζί μας εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ μας. Τοιαύτη ἐνιαία συνεργασία θὰ ἐπιταχύνῃ τὴν νίκην καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ὅποτε ὁ ἐλληνικὸς λαός, ὑπερήφανος καὶ τιμημένος, θὰ γίνῃ ξανά κύριος τῶν πεπωμένων του».

Και η Μόσχα

Και η Σοβιετική Ένωση όμως ύψωνε τη φωνή της. Ο υπουργός Εξωτερικών Μολότοφ είχε απογοητεύσει τους συναδέλφους του της Αμερικής και Αγγλίας, όταν του ζήτησαν να απευθύνει και αυτός συγχαρητήριο μήνυμα προς τον Τσουδερό, που να αποτελεί έτσι μια καταδίκη του εμφυλίου πολέμου. Ο Ρέτζιναλντ Λίπερ ισχυρίζεται ότι ο Μολότοφ απάντησε: «Δυστυχώς δεν μπορώ να το κάνω, βάσει των υφισταμένων από την Ελλάδα πληροφοριών».

Αλλά την 31η Δεκεμβρίου 1943, ο ραδιοφωνικός σταθμός της Μόσχας εξέπεμψε την εξής «έκκληση προς τους Έλληνες»:

«Έλληνες πατριώτες. Ένας χρόνος πέρασε από την ημέρα όπου οι συμμαχικές δυνάμεις διεξήγαγαν επιτυχείς επιχειρήσεις στη Βόρειο Αφρική και έδιωξαν από την ήπειρο εκείνη τον μισητό επιδρομέα. Ένας χρόνος πέρασε και από τότε που άρχισαν νικηφόρες επιχειρήσεις στη λεκάνη της Μεσογείου. Ένας χρόνος πέρασε από τότε που οι καλύτεροι άνδρες στον κόσμο άρχισαν τον αγώνα έναντι των εκείνων που έθεσαν σε κίνδυνο την ελευθερία και την ανεξαρτησία του ελληνικού λαού. Χάρης στα χτυπήματα του ήρωικού έρυθρου στρατού τον περασμένο χρόνο, τα φασιστικά κτήνη υπέστησαν πραγματική καταστροφή. Οι σκλαβωμένοι λαοί της Ευρώπης και ιδιαίτερα ο λαός της ήρωικής Ελλάδος, θα ιδούν την αύγη του Νέου έτους να τους φέρνει ελπίδα. Το έτος τουτο 1944 θα ιδή την τελική νίκη των Ήνωμένων Έθνων έναντι του πιο βαρβάρου έχθρου που ανέγραψαν ποτέ τα χρονικά της ιστορίας. Οι ηγέτες των τριών μεγάλων δυνάμεων του κόσμου, Στάλιν, Τσώρτσιλ και Ρούσβελτ, άπεφάσισαν στη συνδιάσκεψη της Τεχεράνης να φέρουν σε πέρας τη μεγαλύτερη στρατιωτική επιχείρησι της ιστορίας έναντι των Νάτσι. Η ώρα της νίκης πλησιάζει.

»Έλληνες πατριώτες! Ένώσατε τα χτυπήματά σας έναντι του έχθρου που σās υπεδούλωσε. Καταστρέψατε τις συγκοινωνίες του και τις σιδηροδρομικές γραμμές του. Συντρίψατε τις γερμανικές δυνάμεις όπου τις συναντήσετε. Έξολοθρεύσατε τους άπαίσιους Γερμανούς. Μήν τους αφήνετε να πάρουν άναπνοή, χτυπάτε μέρα-νύχτα. Ακολουθήσατε το ένδοξο παράδειγμα του έρυθρου στρατού, η των Γιουγκοσλάβων πατριωτών, η των Ρώσων παρτιζάνων και των πολιτών των συμμάχων και των συμμαχικών στρατευμάτων που όλοι μάχονται έναντι του κοινού μισητού έχθρου.

»Παρτιζάνοι και πολίτες, ένωθητε για τον τελικό αγώνα έναντι των Γερμανών και για την ελευθερία και την άπελευθέρωσι του ελληνικού λαού».

Η έκκληση αυτή, αν και όχι σαφής, άφηνε πάντως να υπονοηθεί ότι η Μόσχα ζητούσε την κατάπαυση της εμφύλιας σύγκρουσης. Και από τη στιγμή εκείνη η επιθετικότητα του ΕΛΑΣ έσβησε. Αλλά, όπως θα δούμε, τα γεγονότα παρά ταύτα οδήγησαν στην επανάληψη των εκθροπραξιών.

Μια σταγόνα...

Στο μεταξύ το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, για να εξαναγκάσει τον ΕΛΑΣ να σταματήσει την επίθεση κατά του ΕΔΕΣ, διέκοψε τον εφοδιασμό του με αεροπορικές ρίψεις. Η πίεση αυτή όμως ήταν επουσιώδης. Ο ΕΛΑΣ διέθετε τώρα τα ιταλικά όπλα και για καιρό δεν είχε ανάγκη από καμιά ενίσχυση. Μόνο αργότερα, μετά την άνοιξη του 1944, θα αντιμετώπιζε κρίση πυρομαχικών. Για την ώρα, ήταν τόσο καλά εφοδιασμένος, ώστε ο Κρις Γουντχάουζ ομολογεί (Ακρόπολις, 19 Μαΐου 1965):

«...Δέν έδιναν (οί ήγέτες του ΕΛΑΣ) σημασία στη διακοπή των ρίψεων πολεμικού ύλικου. Όπως σύντομα καταφάνηκε, είχαν κι όλας στην κατοχή τους ένα μεγάλο απόθεμα ιταλικών όπλων και πυρομαχικών στο όποιο ήλθε αργότερα νά προστεθῆ και γερμανικό πολεμικό ύλικό (άπο λάφυρα). Όλα τὰ έφοδια πού θά μπορούσαμε έμεις νά τους ρίξουμε, συγκρινόμενα με αὐτὰ πού είχαν συγκεντρώσει άφοπλίζοντας τὰ τμήματα του Ίνφάντε, ήταν μιὰ σταγόνα σέ όλόκληρο βαρέλι».

Ο ποιητής

Ενώ όμως ξετυλιγόταν τόσο δραματικά ο εμφύλιος πόλεμος στα βουνά, η αντανάκλασή του ήταν βαθύτατη σε όλη την Ελλάδα και ιδίως στην Αθήνα. Το γενικό αίσθημα της μεγάλης μάζας του λαού είχε τραυματιστεί. Και δέκτης της κοινής ευαισθησίας ο μεγάλος ποιητής της εποχής Άγγελος Σικελιανός εμπνεύσθηκε ένα συγκλονιστικό ποίημα με τίτλο: «Το μήνυμά της». Το ποίημα αυτό το δημοσίευσε η εφημερίδα Ακρόπολις τη 19η Δεκεμβρίου 1943, στη θέση του κύριου άρθρου:

*Καθότανε στη ρίζα του πλατάνου
δπου ίσκιασε στόν ίσκιο του άποκάτου
γεννιές γεννιών άμέτροτες, καθόνταν
μέ τό μαύρο βαρύν κεφαλοδέσι
τριγύρω άπ' τὰ κατόχρονα μαλλιά της
όμόθωμα της τρανής αιώνιας Μάννας,
της ίδιας γῆς πού τήνε λέμε ΕΛΛΑΔΑ
και Παναγιά και Δήμητρα, καθόνταν
ή βάβω-γρηά, στοιχειό καιριών και τόπων,*

σκυφτά, κι' ἔστριβε ἀσάλεφτη τ' ἀδράχτι
στά ροζωμένα χέρια, ἡ ἴδια ὡς νάταν
γύρω μας γῆ, πού τήνε λέμε ΕΛΛΑΔΑ...

Κι ὡς ἀπό μπρός της διάβηκα καί κείνη
δέν ἔνιωσε τὸ διάβα μου, θαρρώντας
πὼς δέν ἄκουγε, ζύγωσα στ' αὐτί της
τὴν καλημέρα γιὰ νὰ πῶ... Τὶ πάντα
τὴ μάννα-γρηά, στοιχειὸ καιρῶν καί τόπων,
διαβάτης τὴν προσκύνησα, καί πάντα,
περαστικός, νὰ πάρω τὴν εὐχή της
ὅπου κι' ἂν ἦμουν, ἔσκυψα μπροστά της...

Μὰ δέν μὲ καλοσώρησε... Δέ μοῦπε
«στράτα καλή» ὡς προσδόκαα, μὰ ὡς μέσα
ἀπ' τὸ χῶμα ν' ἀνέβαινε ἡ φωνή της,
μὲ πνιγμένο τὸ βλέφαρο στοῦ δάκρυ
τὸ βουβό, μὲ βαθειές ἀύλακωμένο
τὸ πρόσωπο ἀύλακιές, κυττώντας με εἶπε:
«Ἄχ πὼς τὸ πάθαν τοῦτο τὰ παιδιά μας.
Ἄδέρφια νὰ σκοτώνουνε τ' ἀδέρφια...
Τὰ παιδιά μου νὰ σφάζουν τὰ παιδιά μου!»
Μὲ τὴ βαρειά, χωριάτικη φωνή της
τοῦτο εἶπε μοναχά, καί μὲ τὸ χέρι
τὸ ροζωμένο τὸ μεγάλο δάκρυ
σφογγώντας ἀπ' τὰ μάτια της, μὲ τὸ ἴδιο
τὸ γνέμα ὡς μοῦσκεψε, ἄρχισε τ' ἀδράχτι
νὰ στρίβει πάλι ὀλόβαρο μπροστά της...

Καί ἕμερες τώρα, κι' ὥρα μὲ τὴν ὥρα,
πιὸ ζωντανὴ μὲς στὴν ψυχὴ μου ἀκούω
σὰ βροντὴ καί σὰ βόγγο τὴ φωνή της:
«Ἄχ πὼς τὸ πάθαν τὰ παιδιά μας!
Ἄδέρφια νὰ σκοτώνουνε τ' ἀδέρφια...
Τὰ παιδιά μου νὰ σφάζουν τὰ παιδιά μου!...»
Κι' ἀναπαμὸ ἀπ' τὴν ὥρ' αὐτὴ δέν ἔχω...

*Μήνυμα άπλό Σᾶς στέλνω, άπό τό στόμα
τῆς αἰώνιας Μάννας, πού τῆ λέμε ΕΛΛΑΔΑ...*

*Μήνυμα άπλό Σᾶς γράφω, άπό τὰ σπλάχνα
τῆς αἰώνιας μάννας πού τῆ λέμε ΕΛΛΑΔΑ...*

*Μήνυμα άπλό Σᾶς κρᾶζω, άπό τὰ βᾶθη
τοῦ πόνου τῆς, ἀδέρφια τῆς Ἑλλάδας:*

*«ΣΩΝΕΙ Η ΣΦΑΓΗ, ΠΟΥ ΤΥΡΑΝΝΑΕΙ ΤΗ ΜΑΝΝΑ!
ΣΩΝΕΙ Η ΣΦΑΓΗ, ΤΗ ΜΑΝΝΑ ΜΑΣ ΠΟΥ ΣΦΑΖΕΙ!»
Κι' ἄχ, ἀκουστε με, ἀδέρφια τῆς Ἑλλάδας!*

Η κυβερνητική λογοκρισία επέτρεψε να δημοσιευτεί το ποίημα, με την άποψη πως αποτελούσε έκκληση να σταματήσει η διαμάχη μεταξύ αντιστασιακών και μη αντιστασιακών Ελλήνων, πράγμα που συνέφερε βέβαια τους δεύτερους, οι οποίοι δέχονταν τους μύδρους των πρώτων. Δεν στρεφόταν όμως προς τα εκεί ο Σικελιανός. Ήταν αγωνιστής και οι μη αντιστασιακοί Έλληνες στην αντίληψή του ταυτίζονταν με τους κατακτητές. Ο αλληλοσπαραγμός των αντιστασιακών στα βουνά τον είχε αναστατώσει και ξέχυνε στους στίχους τον πόνο του.

Μπορούσε όμως να παρεξηγηθεί το συγκλονιστικό ποίημα, τόσο μάλλον όσο δημοσιευόταν υπό την αιγίδα των κατοχικών Αρχών. Και ο δημοσιογράφος Νίκος Καρβούνης, από τους κορυφαίους διανοούμενους του ΕΑΜ, απάντησε με ένα δικό του ποίημα, στον ίδιο ρυθμό, φλεγόμενο από αγωνιστικό πάθος, που είδε κι αυτό το φως στον Τύπο, αλλά τον Τύπο τον αντιστασιακό. Και άρχιζε έτσι:

*«Τὴν εἶδα, μὰ ὄχι γρηὰ σκελετωμένη
τὴν μάνα Ἑλλάδα...»*

Αν όμως το αίσθημα της μεγάλης μάζας του λαού παρέμενε στην Ελλάδα εθνικό, απελευθερωτικό, ενοποιητικό, σε ορισμένα στρώματα και στα πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη είχε αρχίσει ο φανατισμός να μεταστρέφει το εθνικό πάθος σε ταξικό μίσος. Μέσα στην Αθήνα, αυτή η διαφοροποίηση ήταν βαθύτερη, γιατί και οι συγκρούσεις ήταν σκληρότερες. Και προσελάμβανε οργανωτική μορφή.

Πλήθαιναν οι άνθρωποι που τοποθετούσαν την εξόντωση της αντίπαλης παράταξης σε προτεραιότητα έναντι της εξόντωσης των κατακτητών. Και είναι χαρακτηρισική των αντιλήψεων που άρχισαν να διαμορφώνονται μια μαρτυρία από την πλευρά που φύσει και θέσει αποτελεί κυματοθραύστη των παθών και του μίσους: την εκκλήσια.

Οι κατοχικές Αρχές επέτρεπαν να συμπαρίσταται στους εκτελούμενους ένας ιερέας. Μετά την οδυνηρή αποστολή του, υπέβαλλε τη σχετική έκθεση στην Αρχιεπισκοπή. Και στο αρχείο της υπάρχουν πολλά τέτοια έγγραφα με περιγραφές των εκτελέσεων, οι οποίες συχνά είναι συγκλονιστικές και οπωσδήποτε προσφέρουν αξιόλογα ιστορικά στοιχεία.

Ένας από τους ιερείς αυτούς στάλθηκε να προσφέρει τις τελευταίες υπηρεσίες της εκκλησίας σε μια ομάδα 10 αγωνιστών, που ανέμεναν την εκτέλεση. Ο ιερέας κοιμώνησε τους μελλοθανάτους και ο ένας, ο Αρμένιος Σεφεριάν Μικιρδίτης, του δήλωσε: «Εγώ, πάτερ μου, είμαι κομμουνιστής».

Και ο ιερέας στην έκθεσή του αναφέρει (Δημ. Πατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής*, έκδ. Β', σελ. 753):

«...Τότε, εκ του τόπου της προβαθμίδος της δόξης, ώδηγήθημεν εις τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς ἀθανασίας, ὀλίγα βήματα ἀπέχοντος, ἐνθα ἐστήθησαν πρῶτον οἱ 4, οἵτινες καὶ ἐξετελέσθησαν, καὶ κατόπιν οἱ 3 καὶ τέλος οἱ τελευταῖοι 3. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν, ἤτις ἐγένετο δι' ἀποσπάσματος ἐκτελεστικοῦ ἐκ Γερμανῶν στρατιωτῶν, δι' ὄπλων, παριστάμεθα ἀμφότεροι οἱ Ἀρχιμανδριταί, ὑψοῦντες τὸν Σταυρόν, ἐνθαρρύνοντες αὐτοὺς καὶ λέγοντες: “Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας, παιδιὰ μου. Ἰδοὺ ὁ Χριστὸς μας, Σὰς ἀναμένει κρατῶν τοὺς μαρτυρικοὺς στεφάνους, διὰ τὰ Σὰς στεφανώσῃ ὡς μάρτυρας”. Αἱ τελευταῖαι λέξεις πάντων ἦσαν: “Πεθαίνομεν ὡς Χριστιανοὶ καὶ ὡς Ἕλληνες. Ζήτω ἡ Πατρίς μας. Ζήτω ἡ Ἑλλάς”. Εἶς καὶ μόνος, ὁ δυστυχῆς Ἀρμένιος κομμουνιστής, αὐτὸς ἔπεσε μὲ τὰς λέξεις “Ζήτω τὸ ΕΑΜ”.

» Ἀλλὰ ὁ θάνατος τῶν ἐννέα (9) ὑπῆρξε παραδειγματικῶς χριστιανικὸς καὶ διὰ σημείου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ μαρτυρουμένου, διότι καὶ οἱ 9 ἔπεσαν ὑπτιοὶ καὶ ἐξέπνευσαν ἀμέσως μὲ τὴν πρώτην χαριστικὴν βολήν, ἐνῶ ὁ κομμουνιστής, αὐτὸς μόνος ἔπεσε πρηνῆς καὶ ἐσφάδαζε, βασανιζόμενος καὶ ἀγωνιῶν, μολοντί δὲ ἐδέχθη, ἐκτὸς τῆς ὁμοβροντίας, καὶ 3 ἰδιαιτέρας χαριστικὰς βολὰς, διετηρήθη ἐν τῇ ζωῇ σφαδάζων, τιμωρούμενος παραδειγματικῶς ὡς ἀσεβῆς, ἐπ' ἀρκετὴν ὥραν.

» Εἶς τοὺς ἐννέα, ἐπειδὴ ἀπέθανον μὲ χριστιανικὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς των, τοὺς ἠξίωσεν ὁ Θεὸς ν' ἀτενίσουν τὸν οὐρανόν, τὴν πραγματικὴν πατρίδα των, ὡς τέκνα τοῦ οὐρανοῦ. Τὸν κομμουνιστὴν, ἐπειδὴ ἀπέθανεν ὡς ἄπιστος, δὲν τὸν ἠξίωσεν ὁ Θεὸς τῆς τιμῆς αὐτῆς, ἀλλὰ τοῦ εἶπε: “σὺ εἶσαι τέκνον τῆς γῆς καὶ ὄχι τοῦ οὐρανοῦ, δὲν ἔχεις τὸ δικαίωμα οὔτε ν' ἀτενίσῃς τὸν οὐρανόν, διὰ τοῦτο πρηνῆς πέσε, τὴν ὕλην καὶ τὴν γῆν, ἰδέ, ὡς τέκνον αὐτῆς καὶ ὄχι τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς δόξης».

Φανατισμός

Ο ιερέας ήταν φανατισμένος. Όχι για την πίστη του Χριστού, για τη θρησκεία του, που θα ήταν ίσως δικαιολογημένος, αλλά ήταν φανατισμένος πολιτικά. Από όλη εκείνη την τραγωδία και το έπος, του θανάτου των δέκα αγωνιστών, δεν ξεχώρισε στον ατυχή Αρμένιο παρά την ιδεολογία του. Και οι τελικές φράσεις της έκθεσής του είναι το ισοδύναμο μιας εκπληκτικής πράξης: σαν να καταράστηκε ενδόμυχα τον Αρμένιο στις τελευταίες του στιγμές, ενώ τρυπιόταν από τις σφαίρες των κατακτητών του έθνους...

Βέβαια ο ιερέας θα ήταν πατριώτης. Αλλά η ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί, τα πάθη που είχαν κορυφωθεί, τον έκαναν να διαταράσσει τη σειρά προτεραιότητας των στόχων, όπως είχε διαμορφωθεί σύμφωνα με το κοινό αίσθημα, την κοινή λογική και τις ιστορικές αναγκαιότητες της εποχής, που προέτασσαν υπεράνω όλων τον Αγώνα κατά των κατακτητών.

Και αν τα ιδεολογικά πάθη είχαν συναρπάσει στον στρόβιλό τους και αυτούς τους πράους ιερωμένους, ο καθένας φαντάζεται τι θύελλα φανατισμού μαινόταν στις ομάδες των στρατιωτικών και των πολιτικών, που είναι φύσει δυναμικοί.

Δύο ΕΔΕΣ

Ενώ οι εμφύλιες συγκρούσεις μαίνονταν στα βουνά μεταξύ ΕΛΑΣ και των δυνάμεων του στρατηγού Ζέρβα, στην Αθήνα διαμορφωνόταν μία ανάλογη κατάσταση. Σχηματισμός δύο μετώπων, με το ΕΑΜ από τη μια πλευρά και πολυάριθμες οργανώσεις της Δεξιάς από την άλλη, που ήταν έτοιμοι να αρπαχτούν μεταξύ τους μέχρι των όπλων. Μόνο που οι πιστοί του Ζέρβα μέσα στην πρωτεύουσα, σε ριζική αντίθεση με τα βουνά, δεν ήταν μεταξύ των στρατευμένων μαχιών του αντιεαμικού μετώπου.

Μια παράδοξη κατάσταση πράγματι είχε επικρατήσει μέσα στην ισχυρότερη οργάνωση του μη Αριστερού κόσμου: υπήρχαν δύο ΕΔΕΣ, που ο καθένας ισχυριζόταν με πείσμα ότι ήταν η γνήσια οργάνωση, αλλά ακολουθούσαν δρόμο εκ διαμέτρου αντίθετο.

Η διάσπαση είχε εκδηλωθεί από τις αρχές του 1943. Ενώ ο Ζέρβας μαχόταν στα βουνά κερδίζοντας νίκες ολκής Γοργοποτάμου, ορισμένα στελέχη της ηγεσίας του ΕΔΕΣ, άκρως συντηρητικά, άρχισαν να βλέπουν με δέος την επέκταση της Αντίστασης με τα δεινά της, η οποία κατέληγε στην άνδρωση του ΚΚΕ/ΕΑΜ. Το φάσμα του κομμουνισμού πριτάνευε στις σκέψεις τους. Και ευθυγραμμίζονταν ολοένα περισσότερο με τον Θεόδωρο Πάγκαλο και τον Στυλιανό Γονατά, υπαρκτό του Κόμματος των Φιλελευθέρων, οι οποίοι θεωρούσαν τον κομμουνισμό –την επικράτηση του ΚΚΕ/ΕΑΜ– τον υπ' αριθ. 1 κίνδυνο του έθνους.

Κανείς δεν πρέπει και δεν μπορεί να αμφισβητήσει τον πατριωτισμό εκείνων των ανθρώπων. Αλλά αντικειμενικά και αυτοί, όπως ο ιερέας των μελλοθανάτων, γλιστρούσαν σε δρόμους απαράδεκτους.

Τα στελέχη αυτά της ηγεσίας του ΕΔΕΣ ήταν κυρίως τρία: 1. Ο δικηγόρος Ηλίας Σταματόπουλος, μέλος της Κεντρικής Διοικούσης Επιτροπής του ΕΔΕΣ. 2. Ο συνταγματάρχης Χαρ. Παπαθανασόπουλος, άλλοτε υπασπιστής του Πλαστήρα, που στη μάχη της Κρήτης επέδειξε λαμπρή πολεμική διαγωγή. 3. Ο συνταγματάρχης Απ. Παπαγεωργίου, αρχηγός της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας Αθηνών. Οι δύο τελευταίοι ήταν μέλη του Στρατιωτικού Επιτελείου του ΕΔΕΣ.

Οι τρεις αυτοί άνδρες ήθελαν να στρέψουν ολόκληρη την οργάνωση προς τις κατευθύνσεις τους, οι οποίες χαρασσόνταν ως εξής:

Κατάπαυση του ένοπλου αγώνα, ο οποίος συσσωρεύει δυσανάλογες συμφορές στον ελληνικό λαό.

Συνεργασία με όλες τις μη Αριστερές οργανώσεις για την από κοινού εξουδετέρωση του ΚΚΕ/ΕΑΜ.

Η συνεργασία αυτή θα επεκταθεί και προς την κατοχική κυβέρνηση Ράλλη. Εν ανάγκη, εμμέσως και προς τους κατακτητές.

Συνάντηση

Η κίνηση των τριών ανώτατων στελεχών εκδηλώθηκε πολύ νωρίς. Για την ιστορική ακριβολογία, τη 17η Ιανουαρίου 1943, ο συνταγματάρχης Απ. Παπαγεωργίου έφτανε στην έδρα του Ζέρβα και τον συναντούσε στη Μηλιά, «κρυφά από τον Κομνηνό». Και ο Ζέρβας στα απομνημονεύματα («Τα απόρρητα έγγραφα μου», Ακρόπολις, 20 Απριλίου 1950) γράφει:

«Μέ τόν Παπαγεωργίου μέ συνέδεε παλαιά και ἀληθινή ἀδελφική φιλία. Χάρηκα πολύ πού τόν είδα –σημειώνω στό ἡμερολόγιό μου– και τόν ἀγκάλιασα και τόν ἐφίλησα μέ συγκίνηση. Ἦτο και αὐτός πολύ συγκινημένος... Ἐμείναμε δυόμιση ὥρες μαζί. Ἡ συζήτησις δέν μοῦ ἦτο πολύ εὐχάριστος. Ὁ Παπαγεωργίου ἤλθε διά νά μοῦ διατυπώσῃ και προφορικῶς τήν ἀποψιν –διά νά μή πῶ τήν ἀξίωσιν– ὀρισμένων στελεχῶν τοῦ Συνδέσμου (Πετροπούλου, Παπαθανασοπούλου κλπ.) νά σταματήσω τήν ἔνοπλον δρᾶσιν κατά τοῦ κατακτητοῦ. Μέ ἐβεβαίωνε ὅτι αὐτή εἶναι ἡ γνώμη και ὄλων τῶν σοβαρῶν πολιτικῶν και στρατιωτικῶν παραγόντων τῶν Ἀθηναίων. Μοῦ ἀνέφερε τόν στρατηγόν Πάγκαλον και τοὺς ἀρχηγούς τῶν πολιτικῶν κομμάτων. Ἐξ ἄλλου, προσέθεσεν, ἡ ἰδική μου δρᾶσις εἰς τὰ βουνά, θά προκαλέσῃ, ἐάν συνεχισθεῖ, ἄγριον διωγμόν τοῦ ΕΔΕΣ ἐκ μέρους τῶν ἀρχῶν Κατοχῆς. Ἐάν δέ ὁ ΕΔΕΣ διαλυθεῖ, τὸ ΕΑΜ θά πα-

ραμείνη μοναδική πολιτική δύναμις εις την Ελλάδα και τότε οι κομμουνισται θα κάνουν ο,τι θέλουν.

»Απλήντσα οτι ο ένοπλος αγών ειχε αρχίσει και δέν ήτο δυνατόν να σταματήσει. Οτι ο μόνος τρόπος να αντιμετωπισθῆ ο κομμουνισμός, είναι να διατηρηθῆ ἡ ανταρτική δύναμις πού έχω συγκροτήσει. Οτι τόν ΕΔΕΣ δέν τόν εφτιαξα για πολιτικολογία, ακίνδυνο συνωμοτισμό και συζητήσεις του καφενείου, αλλά για πόλεμο... Οσοι νομίζουν οτι διατρέχουν κίνδυνο εις τας Αθήνας, δέν έχουν παρά να έλθουν κοντά μου. Θα τους προσφέρω ασυλο ασφαλές... Να πάρουν τουφέκι και να πολεμήσουν σαν στρατιώτες στο πλευρό μου.

»... Έχωρίσαμε με τόν Παπαγεωργίου την 19.20' ὤραν... Τα τελευταία μου λόγια ήταν οτι δέν θέλω εις τό εξῆς καμμίαν συζήτησιν επί του θέματος του ένόπλου αγώνος».

Διάσπαση

Δεν πείσθηκαν τα δεξιά, υπερουντηρητικά εκείνα στελέχη του ΕΔΕΣ από την αποφασιστική απάντηση του Ζέρβα. Άρχισαν προσπάθειες προσεταιρισμού μελών της οργάνωσης, ενώ επεξέτειναν τις συνδέσεις τους προς κάθε κατεύθυνση, περιλαμβάνοντας και τον Γιάννη Βουλπιώτη, διευθυντή της Ραδιοφωνίας, για τον οποίο κυκλοφορούσαν πυκνές φήμες ότι συνεργαζόταν με τους Γερμανούς. Και η δραστηριότητά τους πολλαπλασιάστηκε, όταν απότομα το καλοκαίρι του 1943 κατοκικές Αρχές και κατοκική κυβέρνηση αποφάσισαν απότομα να σκληρύνουν τη στάση τους εναντίον της Αντίστασης γενικά και του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ειδικά. Τότε ιδρύθηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας.

Ο ΕΔΕΣ πέρασε δεινή κρίση, ενώ γινόταν ραγδαία συμπύκνωση και μορφοποίηση του αντιαριστερού μετώπου. Εναντίον της ομάδας Παπαθανασόπουλου-Παπαγεωργίου ορθώθηκαν άλλα ηγετικά στελέχη. Ο στρατηγός Ι. Ματσούκας, ο συνταγματάρχης Πλούταρχος Μεταξάς, ο Ηρακλής Πετμεζάς, ο Μπένης Αντωνόπουλος, ο στρατηγός Αλ. Μαγριπλής –κινώντας απειλητικά το μαστίγιό του στον Αλ. Παπαγεωργίου, του κραύγαζε: «Εγώ τους διασπαστάς θα τους τσακίσω με τούτο δω»-, ο δικηγόρος Δημ. Γιαννακόπουλος κ.ά.

Ο Ζέρβας έσπευσε να διαγράψει τους δύο συνταγματάρχες και τον Ηλία Σταματόπουλο. Συγκρότησε νέα Κεντρική Διοκούμεσα Επιτροπή και νέο Στρατιωτικό Επιτελείο, χωρίς αυτούς. Αλλά και εκείνοι έσπευσαν στις 20 Οκτωβρίου 1943, ενώ στα βουνά ο αρχηγός έδινε έσοατη μάχη διάσωσης, να κάνουν συγκέντρωση πολιτικών και στρατιωτικών στελεχών στο «οφίς» του κέντρου Καραβίτη, στην πλατεία Κυριακού, που την ονόμασαν «Γενική Συνέλευση του ΕΔΕΣ». Οι παριστάμενοι εξέλεξαν

αρχηγό τον Αλ. Παπαγεωργίου, ενώ τον Ζέρβα τον περιόριζαν στον ρόλο των ΕΟΕΑ, που φυσικά θα διατασσόταν σε λίγο να τις διαλύσει. Όσον αφορά τον Κομμουνικό Πυρομάγλου, ούτε το όνομά του δεν ήθελαν να ακούσουν.

Από την ημέρα εκείνη, υπήρχαν δύο ΕΔΕΣ. Ο ένας, του Παπαγεωργίου, μοναδικό σκοπό είχε την καταπολέμηση του κομμουνισμού. Και δεν δίσταζε να συνάψει σχέσεις με τα Τάγματα Ασφαλείας. Ο άλλος, έναν πρωταρχικό σκοπό είχε: τη συνέχεια του Αγώνα κατά των Γερμανών. Και, άσχετα με την ένοπλη ρήξη στα βουνά, μέσα στην Αθήνα δεν εννοούσε να χτυπήσει το ΕΑΜ. Ο πρώτος ήταν ο «Προδοτικός ΕΔΕΣ», όπως τον χαρακτήριζαν οι αντιστασιακοί, και υπήρχε υπό την πολιτική κηδεμονία του Γονατά. Ο δεύτερος ήταν ο «Αγωνιστικός ΕΔΕΣ» και αναγνώριζε αποκλειστικό αρχηγό τον Ζέρβα.

Σύγχυση

Ο διαχωρισμός ήταν απόλυτος στους σκοπούς και τη συγκρότηση. Αλλά το πολύ κοινό όπως και οι περισσότεροι της Αντίστασης είχαν άγνοια των πραγμάτων και επικρατούσε σύγχυση. Η σύγχυση αυτή απλώθηκε σε όλη την Ελλάδα. Και έδωσε ισοχυσία όπλα στο ΕΑΜ εναντίον του ΕΔΕΣ. Από εκεί πήγαιναν και όλες οι πυκνές φήμες περί σχέσεων συνεργασίας ανακωχής Ζέρβα και Γερμανών, που οι Γερμανοί ευχαρίστως τις πολλαπλασίαζαν συντάσσοντας και πλαστού περιεχομένου έγγραφα, τα οποία μετακατοχικά μετέδωσαν την κατοχική σύγχυση στους ερευνητές των αρχείων.

«Αποκρήσσω»

Ο Ζέρβας αντέδρασε αποφασιστικά. Με τοιχοκολλήσεις στους δρόμους της Αθήνας, με τον μυστικό του Τύπο, με εξαγγελίες, με διαγγέλματα. Και στο Στρατηγείο Μέσης Ανατολής που ρωτούσε: «Τι είναι αυτές οι σχέσεις Ζέρβα και Βουλπιώτη;» έστειλε συνεχώς τηλεγραφήματα. Στις 17 Νοεμβρίου 1943 από τα βουνά διαμηνούσε (Κ. Πυρομάγλου, *Δούρειος Ίππος*, σελ. 204):

«... Έκφραζομεν βαθυτάτην λύπην μας διότι ακόμη συζητείται ζήτημα συνδέσμου μας με ξένους προς εθνικήν μας όργανωσιν Στόπ. Ουδείς άλλος εκτός καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ζέρβα Λεωνίδα μᾶς εκπροσωπεῖ Ἀθήνας Στόπ. Τριμελής διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ ΕΔΕΣ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐμέ, Πυρομάγλου καὶ Ζέρβαν Λεωνίδαν Στόπ. Μέλῃ ὀργανώσεως ΕΔΕΣ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν με προδότες ὅπως ὁ Βουλπιώτης Στόπ. Τοῦτον ἐφημερίδες μας εἰς Ἀθήνας ἐχαρακτήρισαν ὡς ποταπὸν προδότην Στόπ...»

Αλλά το Κάιρο επιμένει στα ερωτηματικά του. Και ο Ζέρβας τηλεγραφεί την 1η Δεκεμβρίου πάλι:

«Στρατηγείον Μέσης Ἀνατολῆς

»Παρακαλώ διατάξατε έκφωνηθῶν ἀπὸ ραδιοσταθμῶν Λονδίνου καὶ Καΐρου κάτωθι ἀνακοινώσεις Ἐθνικῶν Ὁμάδων:

»ΕΟΕΑ δηλώνουν ὅτι ἐκεῖνοι μόνον οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐγκολλωθῆ τὸν Ἐθνικὸν τῶν ἀγῶνα καὶ παντοῦ καὶ πάντοτε πολεμοῦν τὸν κατακτητὴν καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν συνεργαζομένους Ἕλληνας προδότας δύνανται νὰ λογιζῶνται ὡς τίμοι Ἕλληνες καὶ φίλοι αὐτῶν Στόπ. Οὐδεὶς δύνανται νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὰς Ἐθνικὰς μας Ὁμάδας ΕΔΕΣ εἰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἢ ἀλλαχοῦ, ἂν ἐνυπογράφῃς ἢ δημοσίᾳ δὲν δηλώσει ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν ἀνωτέρω γραμμὴν Στόπ. Ἄν τυχὸν ὑπάρχουν Ἕλληνες πολῖται ἢ ἀξιωματικοὶ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἐκπροσωποῦν τὰς Ἐθνικὰς Ὁμάδας καὶ τὴν ὀργάνωσιν ΕΔΕΣ διὰ νὰ καλύψουν ἄλλους σκοποὺς πλὴν τῶν ἐθνικῶν, οὗτοι ἀποκηρύσσονται ὡς προδότηι καὶ συνεργάται τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν Κουϊσλιγκς τῆς Ἑλλάδος Στόπ».

Δολοφονία

Αυτὲς οἱ σαφεῖς διακηρύξεις ξεκαθάρισαν τὰ πράγματα στο Συμμαχικὸ Στρατηγεῖο Μέσης Ανατολῆς. Δὲν διέλυσαν ὅμως τελείως τὴ σύγκυση στὴν Ελλάδα καὶ μέχρι τέλους οἱ παρεξηγήσεις θὰ συνοδεύουν ὡς ἓνα βαθμὸ τὸν Ζέρβα. Στὸ μεταξύ ὅμως ο «ΕΔΕΣ τοῦ Παπαγεωργίου» συνέχιζε τὴ δραστηριότητά του, τόσο κατὰ τοῦ ΕΑΜ ὅσο καὶ κατὰ τοῦ ἄλλου ΕΔΕΣ. Καί, φυσικά, αὐτόκλητοι σύμμαχοί τους «ντε φάκτο» ἦταν ἀμέριστα τὰ Τάγματα Ασφαλείας.

Ἐνῶ ο Ζέρβας ἔκανε τὶς ἀλλεπάλληλες καταγγελίες του κατὰ τοῦ «Προδοτικῆ ΕΔΕΣ», στὴν Αθήνα ο «Αγωνιστικὸς ΕΔΕΣ» εἶχε τεθεῖ ὑπὸ ἀγριο διωγμῶ. Τὴν 4η Νοεμβρίου 1943 ο δικηγόρος Δημήτρης Γιαννακόπουλος, βγαίνοντας ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο ὅπου γευμάτιζε –στους Αἰετῶνες τῶν Αθηνῶν–, δέχτηκε πέντε σφαῖρες ἀπὸ μιαν ομάδα ἀνθρώπων. Μεταφέρθηκε στο Δημοτικὸ Νοσοκομεῖο ὅπου χαροπάλεψε καὶ ξεψύχησε στα χέρια τοῦ συντρόφου τοῦ Βασίλη Μαρκάκη-Παλαιοῦ, Προέδρου τῆς Επιτροπῆς Πόλεως Αθηνῶν τοῦ «Αγωνιστικῆ ΕΔΕΣ», ἀφοῦ τοῦ ψιθύρισε: «Βασίλη, ἐγὼ πεθαίνω. Συνεχίστε τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ λευτεριά καὶ τὴ δημοκρατία» (Ἐπιστολὴ τοῦ Β. Μαρκάκη στὴν εφημερίδα *Ἀκρόπολις*, 6 Φεβρουαρίου 1973).

Ἡ δολοφονία ἐγένετο μέρα μεσημέρι, ἐνῶ ἡ κίνηση στὸ δρόμο ἦταν μεγάλη. Οἱ δολοφόνου ἐξαφανίστηκαν ἀμέσως. Ἀλλὰ κοινὴ πεποίθηση ἦταν τότε ὅτι ο ατυχὴς αγωνιστὴς ἔπεσε θύμα τοῦ «ἄλλου ΕΔΕΣ», ποῦ υπῆρξε –κατὰ τὶς τότε φήμες– ο πθικὸς αὐτουργός. Οἱ φυσικοὶ δράστες ἦταν, πάντα κατὰ τὶς φήμες ἐκεῖνες, ἓνα ἀπόσπασμα τῆς Εἰδικῆς Ασφαλείας με επικεφαλῆς Γερμανό.

Ὁ Γιαννακόπουλος ἦταν ὁ φανατικότερος καὶ δραστηριότερος ἀντίπαλος τῆς «ομάδας Παπαγεωργίου». Γι' αὐτὸ τῆς ἀποδόθηκε ἀμέσως ἡ πθικὴ αὐτουργία. Δὲν ἔλει-

ψαν όμως μεταγενέστερα και οι υπαινιγμοί κατά του ΕΑΜ. Αλλά δεν έγιναν πιστευτοί παρά από όσους ήθελαν να τους πιστέψουν. Άλλωστε, λίγες ημέρες αργότερα, έγινε δολοφονική απόπειρα και κατά του ανώτερου στελέχους του ΕΔΕΣ Μανώλη Λίτινα, που αργότερα εκτελέστηκε από τους Γερμανούς. Και τη φορά αυτή δεν υπήρχε αμφιβολία ότι οι παραλίγο εκτελεστές του ήταν όργανα των Γερμανών.

Ακόμη περισσότερο, αργότερα, ο αρχηγός της Χωροφυλακής στρατηγός Μανουσάκης έσπευσε να ειδοποιήσει τον πρόεδρο της Κεντρικής Διοικούσης Επιτροπής του ΕΔΕΣ Ι. Ματσούκα ότι κι αυτός απειλείται με εκτέλεση. Κατά τον στρατηγό Μανουσάκη, ο κίνδυνος που διέτρεχε ο Ματσούκας ήταν τόσο σοβαρός, ώστε έπρεπε αμέσως να φύγει ή για τον Ζέρβα ή στη Μέση Ανατολή.

Ο Ματσούκας δεν έφυγε. Και τις πρωινές ώρες της 7ης Μαρτίου 1944 συνελήφθη από τους Γερμανούς. Οποσδήποτε όμως, ο αρχηγός της Χωροφυλακής δεν μιλούσε για ΕΑΜίτες, προειδοποιώντας τον πρόεδρο του ΕΔΕΣ ότι τον έχουν προγράψει. Και είναι φανερό τι συνέβαινε: απλούστατα, οι Αρχές Κατοχής και οι Έλληνες συνεργάτες τους προσπαθούσαν να δημιουργήσουν σύγχυση μεταξύ των αγωνιστών. Όπως και στα βουνά κατόρθωναν να γεννούν στον ΕΔΕΣ και στον ΕΛΑΣ αμοιβαία την υποψία ότι ο άλλος συνεργάζεται με τους Γερμανούς για την εξόντωσή του, έτσι και στην Αθήνα έσπερναν επιδεικτικά τον θάνατο προς κάθε πλευρά, διαλέγοντας τα θύματα, ώστε να εγείρουν σύγχυση και αμοιβαίες υποψίες.

Τουλάχιστον αυτή είναι μια εξήγηση των πολλαπλών εκείνων γεγονότων, τα οποία δεν έχουν διαφωτιστεί ακόμη πειστικά.

Το αποτέλεσμα πάντως ήταν η τρομοκρατία να ανέρχεται με κύκλους ολοένα πλατύτερους σαν αρχαία τραγωδία. Και η πρωτεύουσα των Ελλήνων έμπαινε σε μια φάση δεινών και σκληρής οδύνης, μπροστά στην οποία οι έως τότε συμφορές της σκλαβιάς αποτελούσαν σχεδόν ειδύλλιο. Άρχισε η περίοδος της Μεγάλης Τρομοκρατίας. Μόνο η Μεγάλη Πείνα του 1941-42 την ξεπερνούσε σε αφανιστικότητα.

Σε εκείνη τη δραματική περίοδο, χέρια ελληνικά ήταν οι κύριοι φορείς της τρομοκρατίας. Και Έλληνες μάχονταν κατά Ελλήνων, δίνοντας στο λαό γεύση από εμφύλιο πόλεμο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ
Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ
(ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ)

Ο ΗΝΤΕΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ • ΑΞΙΩΣΗ
ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ: ΝΑ ΜΗΝ ΕΠΙΣΤΡΕΨΕΙ ΧΩΡΙΣ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ
• ΤΟ ΑΙΤΛΙΚΟ ΠΟΛΕΜΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΧΑΡΑΣΣΕΙ
ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΕΑΜ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ • Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΤΑΦΕΥΓΕΙ ΣΤΟΝ ΡΟΥΣΒΕΛΤ • ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΚΑΙ ΗΝΤΕΝ
• ΤΕΛΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΤΗΣ ΑΙΤΛΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
• ΤΟ ΚΚΕ ΔΕΧΕΤΑΙ ΤΗΝ ΕΝΟΤΗΤΑ • ΑΙΦΝΙΔΙΑ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ
ΤΟΥ ΖΕΡΒΑ • ΑΝΑΚΩΧΗ ΕΛΛΑΣ ΚΑΙ ΕΔΕΣ

ΤΟ 1943 ΕΛΗΓΕ, ενώ στην Ελλάδα τα όπλα –τα εμφύλια όπλα και τα ξένα όπλα– έριχναν τη σκιά τους στις τύχες του έθνους. Αλλά έξω από την Ελλάδα, στο Λονδίνο και στο Κάιρο, η πολιτική έπαιρνε την πρωτοβουλία για να διαμορφώσει νέες εξελίξεις, που οι Έλληνες, μαχόμενοι και μη, δεν τις πληροφορούσαν.

Η πεποίθηση όλων των στελεχών του ελληνικού λαού, πολιτικών και στρατιωτικών, ήταν πως η Αγγλία με τη θερμή συμπαράσταση της Αμερικής –ειδικότερα ο Τσώρτσιλ με την ανεπιφύλακτη επικουρία του Ρούσβελτ– είχε κατασταλάξει στην απόφαση να επαναφέρει τον βασιλιά Γεώργιο επί των αρμάτων του βρετανικού στρατού. Η αντίληψη όμως αυτή που μετέφεραν δικαιολογημένα οι Έλληνες αντιπρόσωποι γυρίζοντας από τη Μέση Ανατολή τον Σεπτέμβριο του 1943 υπεραπλούστευε τα πράγματα. Οι Άγγλοι, ο Τσώρτσιλ, απαρεγκλίτως ήθελαν βέβαια να επιβάλουν αστικό και φιλικό καθεστώς στην Ελλάδα. Ο βασιλιάς όμως ερχόταν σε «δεύτερο πλάνο» στους συνδυασμούς τους. Όσον αφορά τον Αμερικανό Πρόεδρο Ρούσβελτ, μολοντί οι βουλήσεις του έπαιζαν ρόλο βαρύ στη Μεσόγειο, ανάλογο με το βάρος των αμερικανικών όπλων, ειδικά στην Ελλάδα που αναγνωριζόταν από τους συμμάχους ως «χώρος της βρετανικής ευθύνης», θα ερχόταν και αυτός τελικά σε «δεύτερο πλάνο». Αυτό καταφάνηκε πολύ σύντομα και πριν ακόμη εξαιτιστούν οι ενθουσιασμοί των βασιλοφρόνων για τα περίφημα μηνύματα των Τσώρτσιλ και Ρούσβελτ προς τον Γεώργιο τον Σεπτέμβριο.

Ο Ήντεν

Έναν μόλις μήνα μετά τα μηνύματα εκείνα, την 11η Οκτωβρίου, έφτανε στο Κάιρο ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Άντονι Ήντεν. Ήταν περαστικός για τη Μόσχα, όπου στις 19 του ίδιου μήνα θα συνερχόταν η πρώτη τριμερής Διάσκεψη Υπουργών των Εξωτερικών Αμερικής, Ρωσίας, Αγγλίας. Φυσικά ο Ήντεν αποσχολήθηκε με το ελληνικό πρόβλημα. Ήρθε για να επιβάλει την εφαρμογή των αποφάσεων Τσόρτσιλ-Ρούσβελτ; Για να προπαρασκευάσει τη θριαμβευτική επάνοδο του βασιλιά; Τουναντίον, προς μεγάλη έκπληξη των ελληνικών κύκλων του Καΐρου, εμφανίστηκε σαν φορέας μιας αντίθετης πολιτικής: πώς να μην επιστρέψει ο βασιλιάς αμέσως στην Ελλάδα.

Ευθύς μετά τη διατύπωση της απόφασης Τσόρτσιλ και Ρούσβελτ υπέρ του Γεωργίου, άρχισε, φαίνεται, η διάβρωσή της. Γιατί η κοινή εκείνη γραμμή των Αγγλοσαξόνων αρχηγών, που λήφθηκε βιαστικά, μέσα στον κυκεώνα των παγκόσμιων προβλημάτων τα οποία αντιμετώπιζαν στο Κεμπέκ –και με βάση το γνωστό παραπλανητικό τηλεγράφημα του βασιλιά που αργά ή γρήγορα θα αποκαλυπτόταν πόσο απέκρυπτε τα γεγονότα–, σπριζόταν σε ένα άτοπο:

Από τη μια μεριά ήθελαν να επανέλθει θριαμβευτής ο Γεώργιος στην Ελλάδα, και από την άλλη συμφωνούσαν να μην ενεργήσουν μαζική απόβαση στον ελληνικό χώρο. Πώς θα επιβαλλόταν όμως ο βασιλιάς χωρίς την παρουσία ισχυρού συμμαχικού στρατού;

Αν οι δύο μεγάλοι αρχηγοί δεν είχαν καιρό να σκεφτούν αυτήν τη «λεπτομέρεια», είχαν τη δυνατότητα να συγίσουν το άτοπο οι συνεργάτες τους. Και πρώτοι απ' όλους οι υπουργοί των Εξωτερικών, Ήντεν της Αγγλίας και Κόρντεν Χαλλ των Ην. Πολιτειών. Ο Ήντεν, με σύμφωνη τη γνώμη του Αμερικανού συναδέλφου του, αντιλήφθηκε πόσο ανεδαφική γινόταν η απόφαση των αρχηγών. Και, ενώ έσπευδε να κάνει τις υποδείξεις του στον πρωθυπουργό του, αναλάμβανε την πρωτοβουλία να χειριστεί το ζήτημα ο ίδιος, ανατρέποντας τα πράγματα. Αυτό τουλάχιστον το παράδοξο, αλλά αληθινό, διαπιστώνεται από τα γεγονότα.

Έτσι, το πέρασμα του Ήντεν από το Κάιρο το δεύτερο δεκαήμερο του Οκτωβρίου 1943 συνοδεύεται από εξελίξεις απροσδόκπτες. Το παιχνίδι της Ελλάδας στα πολιτικά προσκάνια των Συμμάχων μπήκε σε μια ξαφνική παρτίδα όλο εκπλήξεις, που άνοιγε απρόβλεπτες προοπτικές.

Ανατροπή

Την επομένη της άφιξής του –12 Οκτωβρίου– συζήτησε με τους αρμόδιους πολιτικούς και στρατιωτικούς το ελληνικό θέμα. Πολύ βαρυσήμαντη φαινόταν την ημέρα εκείνη η ελληνική πραγματικότητα. Στο Αιγαίο αναπτυσσόταν η μάχη των Δωδεκα-

νίσιων και της Σάμου και ο Άγγλος υπουργός των Εξωτερικών θα αντιλαμβανόταν αμέσως ότι στην ουσία επρόκειτο για σαπουνόφουσκα. Και στην Ελλάδα είχε αρχίσει η επίθεση του ΕΛΑΣ, εφοδιασμένου με τα ιταλικά όπλα, εναντίον του ΕΔΕΣ. Ο Ήντεν, με τις αντιλήψεις του ενισχυμένες από αυτά τα νέα δεδομένα, στα Απομνημονεύματά του (Λονδίνο, τόμ. Β', σελ. 408) γράφει (κατ' επιλογή του Γρ. Δαφνή):

«Ο βασιλεύς τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε νομιμόφρων φίλος μας, ἀλλ' ἡ ἐπιστροφή του εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἦτο εὐκολός. Ἡ ἐγκατεστημένη εἰς Κάιρον κυβέρνησις κατετῦχετο ὑπὸ διαφωνιῶν καὶ εἶχε μικρὰν ἐξουσίαν, ἐνῶ παρόμοιοι ἀνταγωνισμοὶ διεχώριζαν τὰ δύο κυριώτερα κινήματα ἀντιστάσεως. Ὑπεστηρίξαμεν ἀμφοτέρω με ὅπλα καὶ χρῆμα καὶ προσεπαθήσαμε νὰ ἐνωθοῦν εἰς κοινὸν μέτωπον, ἀλλὰ τὴν 8 Ὀκτωβρίου ὁ ΕΛΑΣ ἀναμένων συμμαχικὴν ἀπόβασιν εἰς τὰ Βαλκάνια, ἐξαπέλυσεν ἰσχυρὰν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ΕΔΕΣ, με ἐμφανῆ πρόθεσιν νὰ ἔχη ὀλόκληρον τὴν χώραν ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν του ὅταν θὰ ἔφθαναν οἱ Σύμμαχοι. Αὕτῃ ἦτο ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ἀφίξίν μου εἰς Κάιρον».

Την επομένη, ο Ήντεν προήδρευσε σε σύσκεψη της Επιτροπής Αμύνης της Μέσης Ανατολής. Τη 15η Οκτωβρίου, στις 11 το πρωί, δεχόταν τον Έλληνα πρωθυπουργό Τσουδερό. Και εκείνος, απροετοίμαστος και ανυποψίαστος, τον άκουσε να του λέει: «Υπέδειξα στην Επιτροπή Αμύνης την ανάγκη να συγκροτηθεί στην Αθήνα κάποια εξουσία υπό τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκινό, που θα αντιπροσώπευε την ελληνική κυβέρνηση, όταν θα αποχωρούσαν οι Γερμανοί από την Ελλάδα». Αλλά η έκπληξη του Έλληνα πρωθυπουργού κορυφώθηκε όταν, σε συνέχεια και χωρίς περιττά λόγια, ο Ήντεν πρόσθεσε: «Ο βασιλεύς δεν πρέπει να επανέλθει στην Ελλάδα πριν διενεργηθεί δημοψήφισμα...» (Εμμ. Τσουδερός, *Ανωμαλίες εις την Μέσην Ανατολήν*, σελ. 71).

Την άλλη ημέρα ο Βρετανός υπουργός έφευγε για τη Μόσχα. Αλλά είχε αναθέσει στον Λίπερ να χειριστεί το ζήτημα του βασιλιά. Ο Άγγλος πρεσβευτής επισκέφτηκε τον Τσουδερό και χωρίς πολλές περιφράσεις τού πρότεινε: «Να αναλάβει ο Δαμασκινός καθήκοντα αντιβασιλέως. Και φυσικά δεν θα παραδώσει την εξουσία στον Γεώργιο, παρά μόνο αν κατόπιν δημοψηφίσματος ο λαός ταχθεί υπέρ της επιστροφής του».

Νέο σχέδιο

Στις 4 Νοεμβρίου ο Ήντεν επέστρεψε στο Κάιρο από τη Μόσχα. Η διάσκεψη των τριών υπουργών Εξωτερικών δεν είχε σπουδαία εμφανή αποτελέσματα. Φαίνεται όμως πως μέσα από την αχλύ των προβλημάτων και προοπτικών κατά και μετά τον πόλεμο είχε αρχίσει να αναδύεται ένα κοσμοϊστορικό γεγονός: η πρόθεση των

Τριών Μεγάλων να μοιράσουν τον κόσμο σε σφαίρες επιρροής, και η διάθεση των Ρώσων να αφήσουν την Ελλάδα υπό τον αγγλικό έλεγχο. Έτσι ο Ήντεν, γυρίζοντας, ήταν οπλισμένος με περισσότερη αυτοπεποίθηση όσον αφορά την Ελλάδα, και στις 7 Νοεμβρίου προήδρευσε σε συνεδρίαση της Επιτροπής Αμύνης, όπου συζητήθηκε η κατάσταση στον ελληνικό χώρο στρατιωτικά και πολιτικά. Τα πορίσματα της συνεδρίασης εκείνης ήταν πολύ σοβαρά. Χάραξαν νέα πολιτική της Αγγλίας, που έμελλε να βαρύνουν πάνω στον ελληνικό λαό, χωρίς ούτε εκείνος, ούτε η κυβέρνηση του εξωτερικού, ούτε ο ίδιος ο βασιλιάς να έχουν ιδέα. Γράφει λοιπόν ο Ήντεν στα Απομνημονεύματά του (σελ. 419):

«Τὰ πράγματα τώρα ἦσαν ἀκόμη χειρότερα παρὰ πρὸ τριῶν ἐβδομάδων. Αἱ μάχαι μεταξὺ ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ συνεχίζοντο καὶ ὁ ΕΛΑΣ ἐφόνευσεν ἕνα Νεοζηλανδὸν ἀξιωματικόν, τὸν ὑπολοχαγὸν Χάμπαρντ. Ὁ ΕΛΑΣ ἀνοικτὰ τώρα ἐμπαίζει τὴν ἐξουσίαν τοῦ στρατηγοῦ Οὐΐλσον. Ἡ προπαγάνδα τοῦ ΕΑΜ ἐπιτίθεται ἐναντίον τῆς Βρετανίας ὡς καὶ ἐναντίον τοῦ Ἑλληνικοῦ βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Ζέρβα. Συνεφωνήσαμεν ὅπως διακόψωμεν μὲ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ καὶ προσπαθήσωμεν νὰ σχηματίσωμεν μὴ πολιτικὰς ομάδας ἀνταρτῶν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ΕΛΑΣ».

Ρωσία και Ελλάδα

Στο σημείο αυτό η σκέψη των Άγγλων, που υιοθετεί ο Ήντεν, «να σχηματίσωμεν μη πολιτικές ομάδες ανταρτών εις την περιοχὴν του ΕΛΑΣ», είναι απολύτως αφελής. Πείρα ενός σχεδόν έτους έπρεπε να είχε διδάξει τους Βρετανούς της Μέσης Ανατολής ότι ήταν αργά πια για παρόμοια σχέδια. Πάντως η συζήτηση στην Επιτροπή Άμυνας υπήρξε δραματική έως ότου κατασταλάξει στις αποφάσεις της, σε σχέση με το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Κατά τα πρακτικά της συνεδρίασης (D.C. 43/26), ο Ήντεν ανακοίνωσε:

«Οἱ Ρῶσοι ἔχουν δηλώσει σαφῶς εἰς τὴν Μόσχαν ὅτι δὲν ἐνδιεφέροντο οὔτε καὶ ἔχουν ἐπαφὴ μὲ τὴν Ἑλλάδα, τὴν ὁποῖαν προφανῶς θεωροῦν ὡς εὐρυσκομένην ἐντὸς τῆς ἰδικῆς μας σφαιρας ἐπιρροῆς».

Πρόσθεσε όμως ευθύς αμέσως ως προσωπική του εντύπωση:

«Ἄλλ' ἢ στάσις αὐτὴ θὰ ἀνέμενε κανεὶς νὰ μεταβληθῇ ἐὰν τὸ ΕΑΜ ἀπέκτα τὸν ἔλεγχον εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Και κατά τη γνώμη του έπρεπε να αντιμετωπιστεί το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ με κάθε μέσο ώστε ή να διαλυθούν, ή να εξασθενήσουν μέχρι βαθμού να καταστούν ακίνδυνα.

Αλλά ο αρχιστράτηγος της Μέσης Ανατολής στρατηγός Ουίλσον αντέδρασε ζωηρά. Πάντα κατά τα πρακτικά, δήλωσε:

«Αί ἐκ τῆς μὴ ὑποστηρίξεως τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ἐπιπτώσεις, ἐπὶ τοῦ πολέμου θὰ ἦσαν σημαντικαί. Μία ρῆξις μαζί τους θὰ ἐσήμαινε τὴν στέρησιν τῶν διευκολύνσεων ἀσφαλῶν καταφυγίων ἀπὸ τοὺς Βρεταννοὺς ἀξιωματικοὺς συνδέσμους καὶ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀποχώρησιν τῶν ἰδίων τῶν Βρεταννῶν ἀξιωματικῶν συνδέσμων. Δὲν θὰ ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἀποκόπτονται αἱ ἐχθρικαὶ ἐπικοινωνίαι ἢ νὰ γίνωνται ἐπιθέσεις κατὰ ἐχθρικῶν ἀεροδρομίων εἰς τὰς περιοχὰς τοῦ ΕΛΑΣ...»

Βασιλιάς και ΕΑΜ

Η άποψη όμως των πολιτικών υπερίσχυσε. Θα επιδιωκόταν απομόνωση και ρήξη με τον ΕΛΑΣ που κατ' αρχήν θα είχε τη μορφή προπαγάνδας εναντίον του. Μόνο που αυτή η ενέργεια, κατά ανέγδοτη απαίτηση του Ήνιεν, θα συνδυαζόταν με το θέμα του βασιλιά. Κατά τον Βρετανό υπουργό των Εξωτερικών, δεν ήταν δυνατόν να έχει απήχηση η προπαγάνδα κατά του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ούτε στους ίδιους τους ΕΑΜίτες και ΕΛΑΣίτες, ούτε στον ελληνικό λαό γενικότερα, αν δεν γινόταν σαφές ότι ο βασιλιάς δεν θα επιστρέψει χωρίς δημοψήφισμα. Χωρίς αυτήν τη διασαφήνιση, οι Έλληνες θα πίστευαν ότι οι Άγγλοι είναι αποφασισμένοι να τον αποκαταστήσουν στον θρόνο διά της βίας των όπλων. Πράγμα που θα συνάσπιζε τον μέγα όγκο του λαού, που είναι δημοκρατικός, κατά της Αγγλίας και υπέρ του ΕΑΜ.

Ο Ήνιεν έτσι θυσίαζε ανηλεώς τον βασιλιά και ξεκαθάριζε αποκρουσταλλωμένη την απροσδόκητη όσο και ολοκληρωτική στροφή της πολιτικής του εναντίον του Γεωργίου. Και πέτυχε τη συναίνεση της πλειοψηφίας των μελών της Επιτροπής Αμύνης. Γράφει λοιπόν στα Απομνημονεύματά του:

«...Συγχρόνως θὰ ζητήσωμεν ἀπὸ τὸν Ἑλληνα βασιλέα νὰ δηλώσῃ ὅτι δὲν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου τὸν καλέσῃ ὁ λαὸς του. Θὰ πρέπει νὰ δεχθῆ ὅπως ὀρισθῆ Συμβούλιον Ἀντιβασιλείας κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Γερμανῶν. Αἱ συνομιλίαι μου εἰς τὸ Κάιρον μὲ ἔπεισαν ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ ὀρθὴ ὁδός, τὸσον δι' ἡμᾶς ὅσον καὶ διὰ τὸν βασιλέα.

»Τώρα ποὺ δὲν ἐτίθετο ζήτημα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀρχιστράτηγος τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ εἰς μίαν συμμαχικὴν ἀπόβασιν, ἢ θέσις του εἰς τὸ μέλλον θὰ ἦτο ἰσχυροτέρα ἐὰν ἀκολουθῆσῃ αὐτὴν τὴν γραμμὴν. Ἐφ' ὅσον τὸ ΕΑΜ θὰ ἠμπορῆ νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Βρετανοὶ προτίθενται νὰ ἐπιβάλλουν τὸν βασιλέα εἰς τὴν χώραν του διὰ τῆς βίας, θὰ συγκρατῆ ὅλους τοὺς μὴ κομμουνιστὰς ὁπαδοὺς του, καὶ αὐτὸ δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψωμεν νὰ συμβῆ».

Ο βασιλιάς

Ο Ήντεν ξεσπάθωνε ανοιχτά κατά της απόφασης των Τσώρτσιλ και Ρούσβελτ για τον Γεώργιο. Και φυσικά δεν ήταν δυνατόν να προχωρήσει τόσο ρηξικέλευθα αν δεν είχε κατ' αρχήν συνεννοηθεί με τον πείσιμονα και αυταρχικό πρωθυπουργό του. Ενώ όμως η Επιτροπή Αμύνης της Μέσης Ανατολής κατέληγε σ' αυτήν τη νέα γραμμή της 7ης Νοεμβρίου, αμέσως την επομένη –8 Νοεμβρίου– ο Τσουδερός λάμβανε μια απροσδόκητη επιστολή του βασιλιά.

Ο Γεώργιος προχωρούσε πέρα από το γνωστό διάγγελμά του της 4ης Ιουλίου 1943. Με εκείνο, όπως ξέρουμε, υποσχόταν ότι ναι μεν θα γυρίσει με την Απελευθέρωση στην Ελλάδα, αλλά μέσα σε έξι μήνες θα διεξάγονταν εκλογές συντακτικής συνέλευσης και θα σεβόταν τις αποφάσεις της για το πολιτειακό. Το βασιλικό αυτό διάγγελμα είδαμε πως κάθε άλλο παρά είχε ικανοποιήσει τότε τον πολιτικό κόσμο και τις αντιστασιακές δυνάμεις της Ελλάδας. Και η θεελλώδης αντίδρασή τους εκδηλώθηκε στη ραγδαία σύμπληξη ενιαίου μετώπου κατά του βασιλιά τον Αύγουστο του 1943 στο Κάιρο, με τα γνωστά κατόπιν γεγονότα.

Τώρα όμως ο βασιλιάς έσπευσε να κάνει θεαματική υποχώρηση. Στην επιστολή αυτή –της 8ης Νοεμβρίου 1943– δήλωνε:

«... Ένεκα τούτου (χάριν τής διατήρησης τής εθνικής ενότητας) και εν τῇ ἐπιθυμίᾳ ὅπως συντελέσω εἰς τὴν ἐν καιρῷ διευκρίνισιν τῆς πολιτικῆς ἀτμοσφαιρας καὶ τὴν διατήρησιν τῆς εθνικῆς ἐνότητος καὶ συμπνοίας, ἐπιθυμῶ νὰ γνωρίζητε ὅτι, ἐπερχομένης τῆς ποθητῆς στιγμῆς τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος, θέλω ἐξετάσει ἐκ νέου τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου τῆς ἐπιστροφῆς μου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὑπὸ τὸ πρῶσμα τῶν τότε πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν συνθηκῶν, λαμβάνων ὡς γνώμονα τὸ ἔθνικόν συμφέρον, ὅπερ καὶ μόνον καθοδηγεῖ πᾶσαν σκέψιν μου».

Ο ελιγμός του βασιλιά ήταν ανάγλυφος όσο και απεγνωσμένος. Έκπληκτος και έντρομος πληροφορήθηκε ξαφνικά πως η περίφημη απόφαση των Τσώρτσιλ-Ρούσβελτ να τον επαναφέρουν στον θρόνο του είχε ήδη υπονομευτεί και ήταν ετοιμόρροπη. Πώς το πληροφορήθηκε; Μα απλούστατα, είτε όταν ο Λήπερ, στα μέσα Οκτωβρίου, συζήτησε με τον Τσουδερό τη νέα γραμμή που ήθελε να χαράξει ο Ήντεν, είτε μαθαίνοντας τι συμφωνήθηκε στην Επιτροπή Αμύνης το προηγούμενο απόγευμα. Και βιάστηκε να κάνει εκείνη την προσφορά με την ελπίδα να θεωρηθεί επαρκής. Έτσι το θέμα θα έμενε κλεισμένο και δεν θα επέμενε ο Ήντεν στην ολοκλήρωση του σχεδίου του.

Αντίδραση

Ο Τσουδερός ανέγνωσε τη βασιλική επιστολή στο Υπουργικό Συμβούλιο. Αλλά ξε-

σπκώθηκε θύελλα. Οι πιο ζωντροί δημοκρατικοί υπουργοί έβαλαν τις φωνές. Και πρωτοστατούσε, όπως πάντα, ο ανιπρόεδρος της κυβέρνησης Γεώργιος Ρούσος. «Μα τι είν' αυτά», κραύγασε, «τι είν' αυτά; Θέλει και πάλι την τελευταία λέξη να την πει αυτός και τελικά να αποφασίσει ο ίδιος. Η κυβέρνηση πρέπει να αποφασίσει για την επάνοδό του, όχι εκείνος. Και αυτό είναι το μέγιστο το οποίο μπορούμε να δεχτούμε, πέραν της ριζικής λύσεως η οποία συνίσταται στο προ της επανόδου του δημοψήφισμα...»

Οι υπουργοί τάχθηκαν με τον Γ. Ρούσο. Και αποφάσισαν να αξιώσουν από τον βασιλιά μια προσθήκη στην επιστολή του, όπου σαφώς να αναγνωρίζει ότι η κυβέρνηση θα καθορίσει αν θα επιστρέψει αμέσως ή όχι.

Έτσι ο Τσουδερός, στις 12 Νοεμβρίου, έγραψε στον Γεώργιο ότι το υπουργικό συμβούλιο κρίνει ανεπαρκή τη δήλωσή του για την επανεξέταση της επιστροφής του στην Ελλάδα.

«(Η βασιλική επιστολή όπως είναι διατυπωμένη) περιέχει την έννοιαν ότι ή απόφασις αυτή θέλει ληφθή κατόπιν συνεννοήσεως μετά της ύπευθύνου κυβερνήσεως. Έπιθυμούμεν να προσθέσωμεν ότι, καίτοι νομίζομεν ότι ή τελευταία αυτή διασάφησις έξυπακουέται εκ τών συνταγματικών κανόνων και έθιμων (ότι δηλαδή θά συμβουλευόταν την κυβέρνησιν, ή ύπόδειξις της όποίας ισοδυναμεί με απόφασιν), θεωρήσωμεν εν τούτοις σκόπιμον να την καταστήσωμεν φανεράν».

Ο βασιλιάς δεν απάντησε αμέσως. Αλλά στο μεταξύ ο Ήντεν αναχώρησε για το Λονδίνο. Και ο Άγγλος υπουργός των Εξωτερικών είχε πάντα αποκρυσταλλωμένες αποφάσεις: Ο ίδιος δεν εννοούσε να δεχτεί κανέναν συμβιβασμό με τον Γεώργιο. Έβλεπε –και όχι εσφαλμένα– ότι αυτό που πρότεινε στον βασιλιά ήταν το μόνο μέτρο που θα μπορούσε να αποφλίσει τους εχθρούς του Γεωργίου αλλά και της Αγγλίας. Οι ελιγμοί του Γεωργίου, οι επιστολές του, οι διαπραγματεύσεις με την κυβέρνησή του, δεν συγκινούσαν τον ρεαλιστή και έμπειρο Βρετανό υπουργό. Και γυρίζοντας στο Λονδίνο κατέβαλε κάθε προσπάθεια να επιλύσει αυτό το θέμα.

Η μάχη

Πρέπει να πιστέψουμε και πάλι ότι οπωσδήποτε συνεννοήθηκε με τον πρωθυπουργό του. Και το λιγότερο που θα του επέτρεψε ο Τσώρτσιλ θα ήταν να προχωρήσει στις διαδικασίες, θέτοντας το πρόβλημα στο Ανώτατο Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο. Ας σημειώσουμε όμως ότι το συμβούλιο αυτό ήταν το βασικό όργανο που έπαιρνε τις μεγάλες αποφάσεις της βρετανικής πολιτικής στη διάρκεια του πολέμου. Δεν λαμβάνονταν βεβαίως σε πείσμα της κυβέρνησης αυτές οι αποφάσεις, εφόσον πρόεδρος του ήταν ο ίδιος ο πρωθυπουργός και η πλειοψηφία των μελών

του ήταν υπουργοί. Αλλά, οπωσδήποτε, οι συμφωνίες της Επιτροπής Αμύνης της Μέσης Ανατολής στο Κάιρο είχαν καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα για το Πολεμικό Συμβούλιο στο Λονδίνο. Εδώ ο Ήντεν θα έδινε τη μάχη του.

Την 22α Νοεμβρίου 1943, συνήλθε το Πολεμικό Συμβούλιο σε μια συνεδρίαση κρίσιμη για την Ελλάδα. Επί τριάντα σχεδόν χρόνια ήταν άγνωστο τι ακριβώς συζητήθηκε και τι αποφασίστηκε εκείνη την ημέρα. Μόνο το 1971, με την πρόωγη δημοσίευση των απόρρητων αρχείων του Φόρεϊν Όφισ, ήρθαν σε φως τα πρακτικά της βαρυσήμαντης και πολύκροτης συνεδρίασης. Αλλά πρέπει να σημειώσουμε ότι ο πρωθυπουργός Τσώρτσιλ απουσίαζε. Γιατί από τις 12 Νοεμβρίου είχε αναχωρήσει για το Κάιρο. Και αυτή τη φορά προτίμησε την αναχρονιστική θαλάσσια οδό, πράγμα που σήμαινε ότι θα χρειαζόταν 9 ημέρες πλου έως ότου φτάσει στην Αίγυπτο επιβαίνοντας σε ένα αγγλικό πολεμικό.

Εκεί θα γινόταν στις 22-26 Νοεμβρίου η διάσκεψη για τον Ειρηνικό Ωκεανό μεταξύ Ρούσβελτ, Τσώρτσιλ και Τσαγκ Κάι Σεκ. Και κατόπιν οι δύο Αγγλοσάξονες ηγέτες θα μετέβαιναν στην Τεχεράνη, όπου την 28η Νοεμβρίου έως την 1η Δεκεμβρίου θα συναντούσαν τον Στάλιν για την επίλυση των πολεμικών και μεταπολεμικών προβλημάτων. Οι αρχηγοί των Ηνωμένων Εθνών είχαν αρχίσει πια τις συχνές άμεσες επαφές για τον συντονισμό των επιθέσεων του κοινού και σκληρού εχθρού, αλλά και για το ξαναμοίρασμα του κόσμου μεταξύ τους, χωρίς κανείς λαός να γνωρίζει ποια τύχη του καθόριζαν σαν τις Μοίρες οι Μεγάλοι.

Έτσι στο Πολεμικό Συμβούλιο της 22ας Νοεμβρίου αντικαθιστούσε τον πρωθυπουργό ο υπουργός των Εξωτερικών.

Και υπήρξε πολύ έντονη η συζήτηση που διεξήχθη. Προσέλαβε τη μορφή δραματικής διαμάχης μεταξύ στρατιωτικών –που στα πρακτικά αναφέρονται ως «υπηρεσίες»– και πολιτικών, με τελική επικράτηση των δεύτερων.

Το υπόμνημα

Στη συνεδρίαση της 22ας Νοεμβρίου, τον κύριο ρόλο τον έπαιξε η προσωπική παρεμβολή του Άντονι Ήντεν, ο οποίος σιπρίχτηκε σε δύο επεισόδια τηλεγραφήματα του Λίπερ από το Κάιρο (υπ' αριθ. 362 της 17ης Νοεμβρίου και 364 της 18ης Νοεμβρίου) και σ' ένα υπόμνημα του Βρετανού προέδρου υπουργού της Μέσης Ανατολής, που είχε την έδρα του επίσης στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα.

Αυτό το τελευταίο περιείχε μεταξύ άλλων μίαν αντικειμενική έκθεση των διιστάμενων αντιλήψεων τόσο των «υπηρεσιών» όσο και των πολιτικών:

«Αί υπηρεσίαι θεωρούν ότι θά πρέπει να καταβληθή προσπάθεια προς συνεννόησιν μεταξύ του Ζέρβα και του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ διά να διατηρηθῆ ἀλώβητος ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνταρτικοῦ κινήματος ἐν

τῷ συνόλῳ της... Αἱ ὑπηρεσίαι δὲν ἐνδιαφέρονται μὲ τὰς μακροπροθέσμους πλευρὰς τῆς πολιτικῆς, ἀλλ' ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἀσκησιν, μὲ τὴν μεγίστην δυνατὴν βοήθειαν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, τῆς μεγαλυτέρας δυνατῆς πιέσεως ἐπὶ τῶν Γερμανῶν, ἐν ὧσιν παραμένουν οὗτοι (οἱ Γερμανοὶ) εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν πρόκλησιν τῶν μεγαλυτέρων ζημιῶν εἰς βάρος των κατὰ τὴν ἀποχώρησίν των. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὰ κινήματα ἀντιστάσεως εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα πρέπει νὰ συνεχίσουν τὴν δρᾶσιν των καὶ νὰ μὴ ἀφεθοῦν νὰ παρακμάσουν...»

ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ

Ακολουθεῖ μια ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση τῆς στρατιωτικῆς ἀξίας τοῦ ΕΔΕΣ καὶ τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ἀπὸ τὸ Στρατηγεῖο Μέσης Ανατολῆς σύμφωνα μὲ τὴν κατάστασιν που ἐπικρατοῦσε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, δηλαδὴ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1943:

«Αἱ ὑπηρεσίαι συμφωνοῦν ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τοῦ Ζέρβα εἶναι σημαντικὴ δυτικῶς τῆς Πίνδου, ἀλλὰ ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι οὗτος στερεῖται ἰσχύος καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ στερούμενος αὐτῆς ἀνατολικῶς τῆς Πίνδου. Κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ στρατηγικὴ τοῦ ἀξία εἶναι περιορισμένη. Δὲν καλύπτει τὴν κυρίαν ὁδὸν ἀνεφοδιασμοῦ ἐντὸς τῆς Ἀλβανίας, δύναται νὰ ἐπιτεθῇ μόνον ἐναντίον δύο ἀεροδρομιῶν καὶ ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Θεσσαλονίκης-Ἀθηνῶν, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν ὁδὸν διακινήσεως τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων, ἐφοδίων καὶ μελλοντικῆς ἀποχωρήσεως των κεῖται ἀνατολικῶς τῆς Πίνδου, αὕτη δὲ πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἀποτελῇ τὸν κύριον στόχον τῶν ἐνεργειῶν δολιοφθορᾶς.

»Διὰ νὰ διακόπτεται διαρκῶς ἡ σιδηροδρομικὴ αὕτη ἐπικοινωνία αἱ Βρεταννικαὶ ὀμάδες δολιοφθορᾶς πρέπει νὰ ἐξακολουθήσουν νὰ διαθέτουν διευκολύνσεις ἀσφαλῶν καταφυγίων. Καὶ ἡ βασικὴ στρατιωτικὴ ἀξία τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ θὰ πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν διευκολύνσεων αὐτῶν. Καὶ ἐνῶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι δυνάμεθα νὰ ὑπολογίζωμεν μόνον εἰς σποραδικὴν στρατιωτικὴν βοήθειαν ἀπὸ μέρους των μελλοντικῶς, εἰς τὴν παρούσαν κατάστασίν των, εἶναι λογικὸν νὰ ἀναμένῃ κανεὶς ὅτι θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ μᾶς προσφέρουν τὰς διευκολύνσεις αὐτάς. Ἐπὶ πλέον ὅταν οἱ Γερμανοὶ τελικῶς ἀποσυρθοῦν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀσκηθῇ ἡ μεγαλυτέρα δυνατὴ παρενόχλησις των εἰς τὴν Θεσσαλονικίην, τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ μὲ τὸν εἰδικὸν σκοπὸν τῆς ἀποτροπῆς τῆς καταστροφῆς τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ ἔργων κοινῆς ὠφελείας. Τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ εἶναι ἤδη καλῶς ἐδραιωμένον εἰς αὐτὰ τὰ ἀστικά κέντρα καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀποτελεσματικώτερον ἀπὸ τὰς ὀμάδας

έκειναις πού θά συνεκροτοῦντο μέ ἀβεβαιότητα και διά πρώτην φοράν».

Και τέλος, όσον αφορά τη σύγκρουση ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ, οι στρατιωτικοί έκαναν την εξής εκτίμηση (Μυστικά Αρχεία Φόρειν Όφισ, Αθήναι, σελ. 287-290):

«Ό πρόσφατος μετρίας έντάσεως έμφύλιος πόλεμος έχει τώρα εις τό μεγαλύτερόν του μέρος ανασταλή προσωρινώς, αλλά τό ΕΑΜ-ΕΛΑΣ είναι άρκοῦντως ισχυρόν διά νά συντριψή τόν Ζέρβαν εις τό άμεσον μέλλον, είτε έχει οὔτος τήν ύποστήριξιν τών Βρεταννών εις όλην τήν έκτασιν τών περιορισμένων μέσων, πού είναι δυνατόν νά αποσταλοῦν εις αὐτόν, είτε όχι. Τέλος, προπαγανδιστική έκστρατεία εναντίον τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ έν πλήρη έκτάσει δύναται μόνον νά καταστήση δυσχερεστέρα τήν θέσιν τών Βρεταννών Άξιωματικῶν Συνδέσμων εις τās ομάδας τοῦ ΕΛΑΣ και πλέον επικίνδυνον άπό όσον είναι τώρα».

Πολιτικοί και στρατιωτικοί

Προς τις εκτιμήσεις του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, συμφωνούσαν και οι επιτελάρχες των αυτοκρατορικών δυνάμεων στο Λονδίνο. Τα πρακτικά της προηγούμενης συνεδρίασης του Πολεμικού Συμβουλίου (16 Νοεμβρίου) αναφέρουν:

«Ό Άρχηγός τοῦ Γενικοῦ Άυτοκρατορικοῦ Έπιτελείου, ό Στρατάρχης σέρ Άλλαν Μπρούκ, ειπεν ότι κατά τās τελευταίας πληροφορίας πού έλαβον οι επιτελάρχαι, έδειχναν ότι τό Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. ειχεν παίξει σημαντικώτατον ρόλον εις τήν παρενόχλησιν τών συγκοινωνιῶν εις τό τμήμα τοῦτο τῆς Έλλάδος και έξηνάγκαζον τοὺς Γερμανοὺς νά διατηροῦν μεραρχίας εις τήν περιοχὴν αὐτήν. Τερματισμός τῆς ύποστηριξέως μας πρὸς τό Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. τήν στιγμὴν αὐτήν θά ἦτο, βάσει τών εις χεῖρας τών επιτελαρχῶν πληροφοριῶν, άσφαλῶς εναντίον τών στρατιωτικῶν συμφερόντων μας».

Αλλά οι πολιτικοί διαφώνησαν οριστικά προς την προοπτική των στρατιωτικών την 22α Νοεμβρίου 1943. Η κεντρική τους άποψη ήταν πως, αν αφηνόταν ο ΕΛΑΣ –και ακόμη περισσότερο αν ενισχυόταν– να συνεχίσει τον δρόμο του, θα δυνάμωνε τόσο ώστε τα πλεονεκτήματα από τη στρατιωτική προσφορά του θα υπερκαλύπτονταν από το αποφασιστικό μειονέκτημα ότι τελικά θα δέσποζε στην Ελλάδα.

Πάντως, οποιαδήποτε αντίδραση από τους Άγγλους εναντίον του έπρεπε απαραίτητα να συνοδεύεται, ως ανιστάθμηση, από ρητή δήλωση του βασιλιά ότι δεν θα επανέλθει χωρίς δημοψήφισμα.

Η απόφαση

Και η τελική απόφαση διατυπώθηκε ως υιοθέτηση της πολιτικής του Ήντεν, η οποία

κατά τον πρόεδρο υπουργό συνίστατο στα εξής (Μυστικά Αρχεία Φόρειν Όφισ, σελ. 283):

«α. Νά καταστρέψη τὴν δύναμιν τῶν ἡγετῶν τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ ΕΛΑΣ.

»β. Νά ἐνισχύσῃ εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὰς ὑπὸ τὸν Ζέρβαν ὁμάδας τοῦ ΕΔΕΣ, ἢ ὑπὸ τὸν Πλαστήραν, ἐφ' ὅσον θὰ ἦτο δυνατόν νά μεταφερθῇ οὗτος ἀπὸ τὴν Γαλλίαν καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ προσωπικότης εἰς τὴν Ἑλλάδα.

»γ. Νά συγκροτηθῇ εἰς τὰς Ἀθήνας Ἐπιτροπὴ Ἀντιβασιλείας ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Δαμασκηνόν, ἢ ὁποῖα ἐνδεχομένως νά δυνηθῇ νά ἀποτρέψῃ τὰς προσπάθειάς τοῦ ΕΑΜ ὅπως καταλάβῃ τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὅταν ἐπέλθῃ ἡ ὥρα.

»δ. Νά συνδέσῃ τὸν Ζέρβαν καὶ τὸν Δαμασκηνόν μὲ τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἰς τὸ Κάιρον.

»ε. Νά πείσῃ τὸν Βασιλέα ὅτι εἶναι πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον ὡς καὶ τοῦ ἔθνους νά ἀναβάλῃ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου προσκληθῇ εἰδικῶς νά ἐπιστρέψῃ ὑπὸ τοῦ λαοῦ του».

Τα περί καταστροφῆς τῆς δυνάμεις τῶν ἡγετῶν τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ ΕΛΑΣ, οἱ στρατιωτικοὶ τα δέχτηκαν με μεγάλη δυσφορία. Τόσο μάλλον ὅσο τα μέτρα γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀπόφασις ἦταν ἐντελῶς ἀνεδαφικά. Αὐτὰ θὰ περιορίζονταν στὴ διακοπὴ τῆς ρίψης ὀπλῶν (που εἶχε ἤδη πραγματοποιηθεῖ ἀπὸ τὸν Οκτώβριον), στὴν προπαγανδιστικὴ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ ΕΛΑΣ, ἢ ὁποῖα υποτίθετο ὅτι θὰ προκαλοῦσε τὴ λιποταξία μεγάλου ἀριθμοῦ μελῶν τοῦ ΕΛΑΣ πρὸς τὸν Ζέρβα, καὶ στὸν σχηματισμὸ «μετριοπαθῶν δημοκρατικῶν ὁμάδων συμπαθούντων τὸν Ζέρβα, ἐντὸς τῶν ὁμάδων τοῦ ΕΛΑΣ».

Ἀλλὰ εἶδαμε πῶς κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ ἴδιου τοῦ Γουντχάουζ ἐλάχιστη σημασία εἶχε πᾶσι γιὰ τὸν ΕΛΑΣ ἢ διακοπὴ ἢ συνέχισις τῶν ρίψεων ὀπλῶν (μόνο μετὰ 5-6 μῆνες θὰ ἀντιμετώπιζε κρίσιν πυρομαχικῶν). Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἀθρόες λιποταξίες πρὸς τὸν Ζέρβα καὶ τὸν σχηματισμὸ «μετριοπαθῶν ὁμάδων» μέσα στὸν κῶρον τοῦ ΕΛΑΣ, αὐτὰ ἀνήκαν στὴ σφαῖρα τοῦ ἀνέφικτου.

Ἡ Ρωσία

Πάντως τὸ Πολεμικὸ Συμβούλιον κατεχόταν ἀπὸ ἰκανοποίησιν. Ἐνα ἐρώτημα μόνο εἶχε γεννηθεῖ, που ἔδειχνε ἄλλη μιὰ φορὰ ὅτι ἡ Σοβ. Ἐνωση εἶχε ἤδη εγκαταλείψει τὴν Ἑλλάδα στὸν βρετανικὸ ἔλεγχον.

Τα πρακτικὰ τῆς συνεδρίασις ἀναφέρουν:

«Παρίσταται ἀραγε ἀνάγκη νά ἐνημερωθῇ ἡ Ρωσικὴ Κυβέρνησις προτοῦ προβῶμεν εἰς ἐνεργείας, ποὺ ἐνδεχομένως νά κατέληγον εἰς τὸ νά δυνη-

θοὺν οἱ Γερμανοὶ νὰ ἀποσύρουν μερικὰς δυνάμεις τῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα; Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἶπεν ὅτι κατὰ τὴν διάσκεψιν τῆς Μόσχας εἶχε ἀναφέρει τὸ θέμα αὐτὸ εἰς τὸν κ. Μολότωφ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐξεδήλωσεν ἐνδιαφέρον καὶ εἶπεν ὅτι ἐθεώρει τὸ θέμα αὐτὸ ἰδικὴν μας ὑπόθεσιν».

Την επομένη του Πολεμικού Συμβουλίου, ο Ἦντεν ἔφυγε για το Κάιρο με την απόφαση στην ισέπη του. Ἐφτανε στις 24 Νοεμβρίου, ενώ στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα διεξαγόταν η διάσκεψη για τον Ειρηνικό Ωκεανό μεταξύ Ρούσβελτ, Τσώρτσιλ και Τσαγκ Κάι Σεκ. Δεν απασχολήθηκε με το ελληνικό πρόβλημα εκείνες τις ημέρες, ούτε βέβαια στη διάρκεια των εργασιών της κοσμοϊστορικής Διάσκεψης της Τεχεράνης. Τελικά η αγγλική και η αμερικανική αντιπροσωπεία γύρισαν στις 2 Δεκεμβρίου στο Κάιρο, όπου από 4-7 Δεκεμβρίου ο Τσώρτσιλ και ο Ρούσβελτ θα είχαν συνομιλίες με τον πρωθυπουργό της Τουρκίας Ισμέτ Ινονού. Και τότε βρήκε επίτελους ο Ἦντεν τον χρόνο να επιληφθεί με το θέμα Ελλάδα.

Ἦντεν και βασιλιάς

Ἐσπευσε να εφαρμόσει το ένα σκέλος των αποφάσεων του Πολεμικού Συμβουλίου: να εξασφαλίσει τη μη άμεση επιστροφή του Γεωργίου στην Ελλάδα. Και στα Απομνημονεύματά του (τόμος Β΄, σελ. 419, βλ. και Γρ. Δαφνή, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σελ. 261) γράφει:

«Συνήντησα τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων τὴν 3 Δεκεμβρίου καὶ τοῦ ἀνέπτυξα τὰ ἐπιχειρήματα τὰ δικαιολογοῦντα δήλωσίν του, ὅτι δὲν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου τοῦ ζητηθῇ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Συνέστησα ὅπως ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐξετάσει τὴν ἀνάθεσιν εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Δαμασκηνὸν τῆς προεδρίας συμβουλίου ἀντιβασιλείας εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν. Ἡσθανόμην μεγίστην δυσφορίαν διαβιβάζων αὐτὸ τὸ μήνυμα, ἀλλ' ἤμουν βέβαιος ὅτι ἦτο πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ βασιλέως νὰ ἐνεργήσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Μὲ ἤκουσεν ἤρεμος, προέβη εἰς ἐλάχιστα σχόλια καὶ ἐνόμισα ὡς πιθανόν, ἀφοῦ ἐμελέτα τὸ θέμα καὶ ἐλάμβανε συμβουλὰς, νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πορείαν πού τοῦ ὑπεδείκνυα».

Την ίδια ημέρα, ο Ἦντεν κάλεσε τον πρωθυπουργό Τσουδερό και του διάβασε το κείμενο μιας δήλωσης που θα έπρεπε να συστήσει στον βασιλιά να υπογράψει. Η δήλωση έλεγε (Εμμ. Τσουδερού, *Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, σελ. 78):

«Δὲν θὰ ἐπιστρέψω εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου κληθῶ πρὸς τοῦτο ἀπὸ καθαρώς ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ λαοῦ μου, διότι δὲν ἐπιθυμῶ τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ ἐξυπηρετήσω τὸν λαὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καὶ κατὰ τὴν δύσκολον περίοδον ποὺ θὰ ἐπακολουθήσῃ. Πρὸς τοῦτο σκοπεύω νὰ διορίσω συμβούλιον ἀντιβασιλείας, μόλις ἐλευθερω-

θει ή Ελλάς, διά να έξασκη τά καθήκοντα άρχηγοῦ τοῦ κράτους μέχρι τῆς στιγμῆς κατά τὴν ὁποίαν ὁ λαός μου θά καθορίσῃ ἐλευθέρως τὸ μέλλον του. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐγὼ καὶ τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας θά συνεχίσωμεν εἰς τὸ ἔξωτερικὸν νὰ ἀντιπροσωπεύωμεν τὸν σκοπὸν καὶ τὰ δίκαια τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ συμμαχικὰ συμβούλια...»

Ὁ Ἦντεν φανταζόταν πὼς ὁ βασιλιάς δεν θα προέβαλλε πολλές αντιρρήσεις για να υπογράψει. Αλλά όταν την επομένη ο πρωθυπουργός, συνοδευόμενος από τον Αμερικανό πρεσβευτή Λίνκολν Μακ Βη, τον επισκέφτηκε για να του εγχειρίσει το υπόδειγμα που συνέταξε ο Άγγλος υπουργός των Εξωτερικών, εκείνος έδειξε πολλούς δισταγμούς να συμμορφωθεί. «Θα συμβουλευτώ προηγουμένως κάποιον πρόσωπο», τους είπε.

Το πρόσωπο αυτό δεν ήταν ο Άγγλος πρωθυπουργός, ούτε κανείς μυστικοσύμβουλος του, αλλά ο ίδιος ο Αμερικανός πρόεδρος. Τον επισκέφτηκε στις 6 Δεκεμβρίου, αρκετά συγχυσμένος, ο Γεώργιος. Δεν μπορούσε να εννοήσει τι μεσολάβησε ώστε δύο μήνες μετά την πανηγυρική εκείνη υπέρ αυτού δήλωση του Ρούσβελτ και του Τσώρτσιλ τον εγκατέλειψαν όλοι και ήθελαν να εξασφαλίσουν όχι την επάνοδό του, αλλά τη μη επάνοδό του. Φυσικά κανείς δεν τον είχε πληροφορήσει ότι έβαινε πια προς την ματαιώσή της κάθε ιδέα απόβασης στην Ελλάδα. Οι δύο Αγγλοσάξονες αρχηγοί, οι κυβερνήσεις τους και οι στρατιωτικές τους υπηρεσίες κρατούσαν καλά τα πολεμικά μυστικά. Προσέφευγε όμως τώρα στον Αμερικανό πρόεδρο, που ήξερε την προσωπική του συμπάθεια, για μια αποφασιστική εξέγηση.

Ο Ρούσβελτ

Ήταν η παραμονή της αναχώρησης του Ρούσβελτ για την Αμερική. Ο πρόεδρος τον δέχτηκε με εξαιρετική εγκαρδιότητα. Και αναπέρωσε το πθικό του Γεωργίου, λέγοντάς του: «Μεγαλειότατε, ἐγὼ ἕνα σάς συνιστῶ: μὴ διαπράξετε τὸ σφάλμα νὰ υπογράψετε τὴ δήλωση που σας ζητούν...»

Ἔτσι ὁ φιλελεύθερος, ὁ προοδευτικὸς, ὁ δημοκρατικὸς Ρούσβελτ στήριζε στὸν θρόνο του ἕναν βασιλιά. Ὁ ὁποῖος μάλιστα εἶχε παρελθόν ἐπιβαρυμένο με μια μακρὰ δικτατορία. Ἡ χειρονομία ἐκείνη τοῦ Αμερικανοῦ προέδρου γινόταν περισσότερο εντυπωσιακή, γιατί ἐρχόταν σε σύγκρουση με τὴν ἀποκραυγαλλωμένη πια γνώμη τόσο τοῦ Σταίπτ Ντιπάρμεντ ὅσο και τῶν προσωπικῶν τοῦ συμβούλων Χάρρυ Χόπκινς και Ουίναντ, οἱ ὁποῖοι εἶχαν εὐθυγραμμιστεῖ με τὸν Ἦντεν.

Δυσaréσκεια

Ἐνῶ ὁ Ρούσβελτ συνομιλοῦσε με τὸν Γεώργιο, ἔφτασε ἀνύποπτος Ὁ Ἦντεν στὴν Αμερικανική Πρεσβεία ὅπου διέμενε ὁ πρόεδρος. Τον υποδέχτηκε ὁ Χάρρυ Χόπκινς

–κυριότερος προεδρικός σύμβουλος–, που ανήσυχος του είπε: «Ξέρετε τι τρέχει; Ο βασιλιάς είναι μέσα με τον πρόεδρο». Ο Άντονι Ήντεν ταραχτηκε. Ήξερε τη θερμή συμπάθεια του Ρούσβελτ προς τον Γεώργιο. Η επίσκεψη εκείνη μπορούσε να ανατρέψει τα σχέδιά του. Και η διάθεσή του χειροτέρευσε όταν ο Χόπκινς πρόσθεσε: «Η πολιτική σας δεν πηγαίνει καθόλου καλά. Ο πρόεδρος αντιδρά. Είναι με τον Γεώργιο ολόψυχα».

Ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών περίμενε πολλή ώρα. Η συνομιλία του Ρούσβελτ με τον βασιλιά παρατεινόταν, απόδειξη των φιλικών διαθέσεων του πρώτου προς τον δεύτερο. Τέλος η πόρτα του προεδρικού γραφείου άνοιξε και εμφανίστηκε η επιβλητική μορφή του μεγαλειόβολου προέδρου πάνω στο τροχήλατο αναπηρικό του κάθισμα. Καθώς ο υπασπιστής του ώθησε το όχημα προς το μέρος του Ήντεν, ο Ρούσβελτ κοίταξε τον υπουργό Εξωτερικών παγερά, σχεδόν εχθρικά. «Δεν νομίζω», του είπε χωρίς προλόγους, «ότι μεταχειρίζεστε καλά τον βασιλιά της Ελλάδας. Αυτά που επιδιώκετε εις βάρος του δεν είναι ορθά». Ο Ήντεν με ύφος σεβασμού απάντησε: «Η προσπάθεια που ανέλαβα είναι προς το συμφέρον του βασιλιά. Αν δεν ακολουθήσει τις συμβουλές μου, θα μείνει χωρίς υπουργούς. Και πρέπει να σας υπογραμμίσω ότι κρατώ συνεχώς ενήμερη την κυβέρνηση των Ην. Πολιτειών».

Ο Ρούσβελτ τον άκουγε με δυσφορία. Δεν πρόσθεσε τίποτα και αφέθηκε σιωπηλός να τον παρασύρει ο υπασπιστής του στον διάδρομο. Αλλά το ύφος του έδειχνε στον Ήντεν ότι δεν είχε καθολου πεισθεί και καταπραϊνθεί.

Το πρωί της επομένης, 7 Δεκεμβρίου, ο Αμερικανός πρόεδρος έφυγε για τη χώρα του. Ο Τσώρτσιλ τον ξεπροβόδισε φυσικά στο αεροδρόμιο, όπου συζητούσαν επί δύο ώρες. Τέλος ήρθε η στιγμή της επιβίβασης. Και μπορούμε να αναπαραστήσουμε εκείνη τη σκηνή: Ο Ρούσβελτ, με τα ίχνη της υπερκόπωσης καταφανή στην εξασθενημένη μορφή του, τοποθετήθηκε στο αναπηρικό όχημα που θα τον μετέφερε στο αεροπλάνο. Και ενώ ο Τσώρτσιλ στεκόταν όρθιος απ' έξω, αντάλλαξαν τις τελευταίες τους φράσεις. Τότε ο πρόεδρος του είπε: «Είμαι πολύ δυσαρεστημένος με την πολιτική του Ήντεν έναντι του βασιλιά Γεωργίου. Γιατί θέλει να ανατρέψει με τόσο πείσμα τις αποφάσεις μας; Επιδιώκει να στερήσει από τον πιστό μας σύμμαχο το στέμμα του και δεν έχει δικαίωμα να το κάνει».

Ο Τσώρτσιλ προσπάθησε να τον κατευνάσει. Του τόνισε και αυτός ότι η γραμμή του Ήντεν είναι σωτήρια για τον ίδιο τον Γεώργιο. Αλλά ο πρόεδρος έφυγε με ύφος καταφανώς χολωμένο.

Ο Τσώρτσιλ

Οι σκηνές αυτές περιγράφονται από τον Ήντεν στα *Απομνημονεύματά* του (Β', σελ. 430-435). Παρά τη θερμότητα, όμως, υποστήριξή του, ο Φραγκλίνος Ρούσβελτ δεν

μπορούσε να επιβάλει οπωσδήποτε τη γνώμη του υπέρ του Γεωργίου, δεδομένου ότι τον πρώτο λόγο τον είχε η Αγγλία στον ελληνικό χώρο. Και ο Βρετανός πρωθυπουργός είχε συμφωνήσει πια τελείως με τον υπουργό του των Εξωτερικών. Γιατί το αντίθετο – να εφαρμόζει ο Ήντεν στο σημείο τούτο πολιτική αντίθετη προς εκείνη του πρωθυπουργού του– είναι αδιανόητο.

Η σειρά των νικουμένων που παραθέτουμε επιτρέπει συμπεράσματα αντίθετα ίσως προς ό,τι γενικώς πιστεύεται. Το λιγότερο που μπορούμε να πούμε είναι ότι κλονίζουν την παραδεδεγμένη θεωρία κατά την οποία ο Τσώρτσιλ υπεράνω όλων έθετε την υποστήριξη του βασιλιά με κάθε μέσον για να επιστρέψει αμέσως στην Ελλάδα. Εκείνο που είχε αποφασίσει ο Βρετανός πρωθυπουργός ήταν να αποτρέψει την επικράτηση της Αριστεράς. Όλα τα άλλα παραμερίζονταν.

Βέβαια, θα προτιμούσε να συνδυάζονταν τα πράγματα με αποκατάσταση του Γεωργίου. Και στους κατοπινούς μήνες μέχρι την Απελευθέρωση, συχνά θα προβαίνει σε δηλώσεις και εκδηλώσεις που αποκαλύπτουν τις διαθέσεις του. Αλλά το χαρακτηριστικό των ενεργειών του εκείνων είναι ότι δεν επιμένει. Και τελικά παραπέμπει εμπράκτως την υπόθεση του βασιλιά στο δημοψήφισμα. Αυτό όμως σήμαινε κατά μέγα μέρος εγκατάλειψη του Γεωργίου. Γιατί υπό ομαλές μεταπελευθερωτικές συνθήκες – αν δεν μεσολαβούσαν τα «Δεκεμβριανά»– ήταν απίθανο να κέρδιζε το δημοψήφισμα.

Ελιγμός

Και ο Γεώργιος, βλέποντας τη μεταστροφή των Άγγλων, αμφιβάλλοντας αν η υποστήριξη του Ρούσβελτ θα μπορούσε να ανατρέψει τα πράγματα, δέχτηκε να υποχωρήσει μέχρις ενός βαθμού, για να περισώσει ό,τι μπορούσε.

Δεν υπέγραψε τη δήλωση που είχε συντάξει ο Ήντεν. Αλλά τη 10η Δεκεμβρίου έσπευσε να προσθέσει στην επιστολή που είχε στείλει στον Τσουδερό την 8η Νοεμβρίου τη φράση που είχε ζητήσει το Υπουργικό Συμβούλιο. Ότι την απόφασή του για την άμεση επιστροφή του ή όχι στην Ελλάδα κατά την Απελευθέρωση θα τη λάμβανε μετά από συμφωνία με την κυβέρνηση.

Έτσι το θέμα αντιβασιλείας παραμεριζόταν. Και επιπλέον ο βασιλιάς, εξαρτώντας την απόφασή του από την εισήγηση της κυβέρνησής του, διατηρούσε μια δυνατότητα: να συγκροτήσει κυβέρνηση πιστή στο πρόσωπό του, που να τον καλούσε στην Ελλάδα. Βεβαίως, αυτό το τελευταίο ενδεχόμενο ίσως να προκαλούσε εμφύλιο πόλεμο. Αλλά οπωσδήποτε ζύγιζε στη ζυγαριά υπέρ του Γεωργίου.

Σφαγιασμός

Ο βασιλικός υποχωρητικός ελιγμός πέτυχε. Και η κυβέρνηση και οι Άγγλοι τον απο-

δέχτηκαν, μη θέλοντας για την ώρα να τεντώσουν το σχοινί περισσότερο. Άλλωστε, σε σχέση με τη δήλωση της 4ης Ιουλίου 1943, η νέα δήλωση του βασιλιά αποτελούσε τεράστια πρόοδο για τη μη επάνοδό του. Και το κυριότερο: καταδείχθηκε πανηγυρικά ότι ο Τσώρτσιλ και η κυβέρνησή του είχαν απαγκιστρωθεί από την άτεγκτη προσκόλλησή τους στην άμεση επιστροφή του Γεωργίου. Συνεπώς και η εικόνα που διατηρούσαν στην Ελλάδα οι ηγέτες της Αντίστασης και του λαού – η εικόνα ενός Τσώρτσιλ που με την πειθήνια συμπαράσταση της κυβέρνησής του και των επιτελείων του ήταν αποφασισμένος να αποκαταστήσει με φωτιά και σίδερο τον Γεώργιο στον θρόνο του για να τον έχει τοποτηρητή του – ήταν εσφαλμένη. Και οδηγούσε προς κακές εκτιμήσεις των πραγμάτων, άρα και προς χειρότερες αποφάσεις.

Άγγλοι και ΕΑΜ

Πώς διαμορφώνονταν όμως τώρα οι διαθέσεις των Άγγλων έναντι του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ; Είδαμε ότι το σχέδιο του Ήντεν που αποδέχτηκε το Πολεμικό Συμβούλιο στο Λονδίνο είχε συνυφασμένη τη μη επάνοδο του βασιλιά χωρίς δημοψήφισμα με την επίθεση κατά του ΕΑΜ. Και, άσχετα αν τα πρακτικά αποτελέσματα μιας τέτοιας επίθεσης ήταν πολύ αμφισβητήσιμα, σ' αυτήν τοποθετούσε ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών το κέντρο βάρους της νέας πολιτικής του.

Αλλά στο μεταξύ μεσολάβησε ένα ιστορικό γεγονός. Στη Διάσκεψη της Τεχεράνης την 28η Νοεμβρίου - 1η Δεκεμβρίου 1943, η πίεση του Στάλιν οδήγησε σε μια βασική συμφωνία των Τριών Μεγάλων: όλες οι στρατιωτικές προσπάθειες των Δυτικών στο εξής θα συγκεντρώνονταν πρώτιστα στη δημιουργία μεγάλου δεύτερου μετώπου στη Βόρεια Γαλλία, συμπληρωματικά δε στην Ιταλία και Νότια Γαλλία. Όλα τα άλλα στρατηγικά σχέδια ουσιαστικά θα εγκαταλείπονταν. Συνεπώς ματαιωνόταν οριστικά κάθε σκέψη για απόβαση στην Ελλάδα. Οι Γερμανοί θα έφευγαν μόνοι τους όταν θα έφτανε το πλήρωμα του χρόνου και μόνο συμβολικά θα συμμετείχαν βρετανικές δυνάμεις στην Απελευθέρωση.

Ακόμη και ο ελληνικός στρατός της Μέσης Ανατολής θα στελνόταν στην Ιταλία. Ήδη ο Τσώρτσιλ το υποσχέθηκε στον Σοφοκλή Βενιζέλο, σε μια συνάντησή τους στις 10 Δεκεμβρίου, παρουσία του Λήπερ. Σύμφωνα προς το μνημόνιο που είχε τηρήσει ο Βενιζέλος (Γρ. Δαφνή, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σελ. 265):

«...Ὁ Τσῶρτσιλ τὸν συνεχάρη διὰ τὴν πολύτιμον δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, πού ἡ συνδρομὴ του ἐπανειλημμένως ἐξετιμήθη ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ ναυαρχείου.

»Ὁ Βενιζέλος, ἀφοῦ τὸν ἠχαρίστησε, τοῦ εἶπε ὅτι καὶ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς Μ. Ἀνατολῆς θὰ ἐπραττε τὸ καθήκον του ὅπως ὁ στόλος, ἐὰν τοῦ ἐδίεδετο ἡ εὐκαιρία. Διευτύωσε δὲ τὴν παράκλησιν ὅπως ὁ ἑλληνικὸς

στρατός σταλεί και πολεμήσει εις την Ἰταλίαν, ἐφ' ὅσον αἱ ἐπιχειρήσεις Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἀνεβλήθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Διότι, κατέληξεν, ἡ ἀπραξία εἶναι ὁ χειρότερος σύμβουλος εἰς ἓνα στρατόν. Ὁ Τσῶρτσιλ συνειδητὸν καὶ εἰς ἔντονον ὕφος παρετήρησε πρὸς τὸν Λήπερ: “Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς πρέπει νὰ σταλῇ νὰ πολεμήσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ Ἕλληνες ἔχουν ὅλα τὰ δικαιώματα νὰ εἰσέλθουν νικηταὶ εἰς τὴν Ρώμην, διότι αὐτοὶ ἐνίκησαν τοὺς Ἰταλοὺς”».

Βεβαίως, ὅπως εἶδαμε, ἤδη ἀπὸ τῆς διάσκεψης τοῦ Κεμπέκ οὗ Ρούσβελτ καὶ οὗ Τσῶρτσιλ προσανατολίστηκαν πρὸς τὴν μὴ ἀπόβαση στὴν Ελλάδα. Ἀλλὰ ὁ Τσῶρτσιλ στα μύχιά του πάντα διατηροῦσε τὴν πρόθεση νὰ πραγματοποιήσῃ μιὰ σοβαρὰ ἐπιχείρηση στὸν ἐλληνικὸ ἔθνος. Τώρα ὅμως θεσμοποιοῦνταν καὶ γινόταν ὀριστικὴ ἡ μὴ ἀπόβαση. Καὶ αὐτὸ σήμαινε ὅτι στὸ ἐξῆς μόνον μετὰ τὸ ἐσωτερικὸ ἐλληνικὸ πολεμικὸ δυναμικὸ (κυρίως μετὰ τοὺς ἀντάρτες) θὰ παρενοχλοῦνταν οἱ Γερμανοὶ. Καὶ μόνον μετὰ τὸ δυναμικὸ τοῦτο θὰ εξαπολύονταν χτυπήματα ἐναντίον τους, κατὰ τὴν ἀποχώρησίν τους ἀπὸ τὴν Ελλάδα, ὥστε νὰ εξασθενήσει ἡ μαχητικότητά τους στα ἄλλα μέτωπα ὅπου θὰ μεταφέρονταν.

Ἔτσι ὅμως ἦταν ἀναγκαῖα μιὰ νέα πολιτικὴ ἀπέναντι τῶν ἀνταρτῶν ἀλλὰ καὶ ὅλου τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ὅχι υποκίνηση πρὸς ἀλληλεξόντωσίν τους, ἀλλὰ ἐνοποίηση τῶν ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴ αἰγίδα. Ἡ θέσις, συνεπῶς, τῶν στρατιωτικῶν ὑπηρεσιῶν πρυτάνευε, ἡ ἀπόφασις τοῦ Πολεμικοῦ Συμβουλίου (22 Νοεμβρίου) σὲ μὲγαν βᾶθμὸ ἀνατρεπόταν καὶ οἱ ἀντάρτες θὰ ἀναλάμβαναν νὰ ἐφαρμόσουν ἓνα νέο σχέδιον ἐπιχειρήσεων κατὰ τὴν γερμανικὴ ἀποχώρησις πού ὀνομάστηκε «Κιβωτὸς τοῦ Νῶε». Κατὰ μὲγαν μέρος ὅμως τὸ σχέδιον αὐτὸ ἀπέβλεπε στὸ νὰ ἐξαναγκαστοῦν οἱ ἀντάρτες νὰ καταπαύσουν τὶς ἐμφύλιες συγκρούσεις καὶ νὰ ἀναγνωρίσουν πάλιν τὴν ἐξουσίαν τοῦ Στρατηγικοῦ Μέρους Ἀνατολῆς διαμέσου τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς.

Ἀλλὰ φυσικὰ, μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸν, οἱ Ἄγγλοι ἐπιδίωκαν κυρίως τὴν πολιτικὴν ἐπικράτησιν στὴν Ελλάδα. Μετὰ τὴν κατάπαυσις τῶν ἐμφύλιων συγκρούσεων θὰ ἔσωζαν τὶς μὴ ἀριστερῆς ἀντάρτικες δυνάμεις ἀπὸ τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ΕΛΑΣ, ὁ ὁποῖος ἦταν κατὰ πολὺ ἰσχυρότερος. Καὶ, μετὰ τὴν ἐνοποίησην, θὰ ἐνέτασαν τὴν ἐνοπλὴν Ἀριστεράν ὑπὸ τὸν ἐλεγχὸν τους.

Ὅχι ἀπόβασις

Ὁ Τσῶρτσιλ, πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Ἀγγλία, ἐνέκρινε τὴν νέα πολιτικὴ καὶ ἐπιφόρτιζε τὸν στρατηγὸν Οὐίλσον καὶ τὸν Ρέτζιναλτ Λήπερ νὰ τὴν ἐφαρμόσουν. Ὁ Κρις Γουντχάουζ στὴν Ελλάδα ἐνημερώθηκε. Καὶ γράφει στὸ σημεῖον αὐτὸ (Ἀκρόπολις, 20 Μαΐου 1965):

«... (Στις 21 Δεκεμβρίου) έλαβα από τὸ Κάιρο ἕνα τηλεγράφημα πὸν μὲ πληροφοροῦσε πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ περιμένουμε συμμαχική εἰσβολή στὴν Ἑλλάδα. Ἡ συμμαχική ἡγεσία –μου ἐξηγοῦσαν οἱ προϊστάμενοί μου– εἶχε ἀποφασίσει νὰ ἀφήσει ἀπλούστατα τὴν γερμανική κατοχή νὰ μαραθῆ καὶ νὰ σβῆση μοναχὴ της. Ἄρα οἱ ἐπιχειρήσεις “Κιβωτὸς τοῦ Νῦε” δὲν θὰ εἶχαν πιά ἄλλο ἀντικειμενικὸ σκοπὸ παρά τὴ μείωσι τῆς ἰκανότητος τῶν Γερμανῶν νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο στοὺς ἄλλους ζωτικὸς τομεῖς. Μόνο μικρὰ συμμαχικὰ τμήματα θ’ ἀποβιβάζονταν στὴν Ἑλλάδα καὶ αὐτὰ ὅταν θὰ εἶχε πιά ἀρχίσει ἡ ἀποχώρησις τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων.

»Ἔτσι λοιπὸν, ὅσο τουλάχιστον ἀφορᾶ τὴν γενικὴν πολεμικὴ προσπάθεια, ἡ Ἑλλάς ἔπεφτε οὐσιαστικὰ σὲ δεύτερη μοῖρα, γινόταν ἕνα εἶδος τέλματος γιὰ τὸν ἐχθρὸ. Ὑπὸ τίς συνθήκες αὐτές, ὁ κύριος σκοπὸς τῶν Συμμάχων ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ σχηματισμὸς μιᾶς Κυβερνήσεως παραδεκτῆς ἀπὸ ὅλους, μὰ καὶ ἰκανῆς νὰ ἐπιβληθῆ στὶς ἔνοπλες ἐλληνικὲς δυνάμεις μέσα στὴ χώρα καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτήν».

Νέα πολιτικὴ

Αὐτὰ ἦταν τα γενικὰ πλαίσια –σε συνδυασμὸ με τὸ θέμα τοῦ βασιλιά– στα οποία ἀποκρυσταλλώθηκε ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ στα τέλη τοῦ 1943. Θα διατηρηθοῦν μέχρι τὴν Ἀπελευθέρωση, μολοντί κατὰ τόπους καὶ κατὰ καιροὺς θα γίνονται ελαφρὲς καὶ βαριὲς παραβιάσεις τῆς κεντρικῆς γραμμῆς εἴτε με πρωτοβουλίες διαφόρων οργάνων, εἴτε με ἀποφάσεις υπηρεσιῶν καὶ νηγιῶν. Τουλάχιστον ἡ σειρά τῶν νιοκουμένων που παραθέτουμε δύσκολα ἐπιτρέπει ἄλλο συμπέρασμα.

Πάντως τὴν τελικὴ ἀναμέτρηση με τὴν ἐνοπλὴ Ἀριστερὰ τὴ μετέθεσαν πια οἱ Ἄγγλοι, θέλοντας καὶ μὴ, γιὰ τὸν μετὰ τὴν Ἀπελευθέρωση χρόνον, χωρὶς νὰ ἀμβλύνεται ἡ ἀπόφασί τους, ἢ νὰ τὴ δαμάσουν, ἢ νὰ τὴ διαλύσουν, ἢ νὰ τὴν ἐξοντώσουν.

Ἀλλὰ ἡ Διάσκεψις τῆς Τεχεράνης εἶχε καὶ ἄλλα, κοσμοϊστορικὰ πράγματα, ἀποτελέσματα: μπῆκαν οἱ θεμέλιοι λίθοι γιὰ τὸ μοῖρασμα τοῦ κόσμου μεταξύ τῶν Μεγάλων, που ἐπρόκειτο νὰ μορφοποιηθῆ ἀργότερα στὶς διασκέψεις τῆς Μόσχας (10 Οκτωβρίου 1944) καὶ Γιάτίας (8 Φεβρουαρίου 1945).

Αὐτὸ που εἶχε διαπιστώσει ἤδη ὁ Ἦντεν κατὰ τὴ συνάντησι τῶν ὑπουργῶν Ἐξωτερικῶν στὴ σοβιετικὴ πρωτεύουσα τὸν Οκτώβριον τοῦ 1943 ἔπαιρνε πιο συγκεκριμένη μορφὴ στὴν περσικὴ πρωτεύουσα τὸν Νοέμβριον τοῦ ἴδιου ἔτους.

Ἡ Ἀριστερὰ

Πὼς ἀντιμετώπιζε ὅμως τα πράγματα ἡ ἐνοπλὴ Ἀριστερὰ, ἢ –σε τελευταία ἀνάλυσι– τὸ ΚΚΕ;

Αγνοούσε τις τελευταίες εξελίξεις και ζούσε πάντα με το φάσμα της βρετανικής απόβασης (ο Κρις Γουντχάουζ κράτησε καλά το μυστικό ότι είχε οριστικά ματαιωθεί, ούτε από άλλη πλευρά διέρρευσε). Και μέχρι την Απελευθέρωση πίστευε ότι οπωσδήποτε θα εκδηλωνόταν μια μεγάλη αγγλική στρατιωτική ενέργεια στον ελληνικό χώρο.

Αυτή την πεποίθηση την ενστάλαζε ο στρατιωτικός σύμβουλος του ΚΚΕ ταγματάρχης Θεόδωρος Μακρίδης. Αντίθετα, ο πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ στρατηγός Νεόκοσμος Γρηγοριάδης με υπομνήματά του υποστήριζε πως μέχρι τέλους οι Άγγλοι θα συγκέντρωναν τις στρατιωτικές τους προσπάθειες στην Ιταλία. Αλλά η γνώμη του ταγματάρχη Μακρίδη υπερίσχυσε, για να διαψευσθεί βέβαια από τα πράγματα.

Αγνοούσε επίσης η ηγεσία του ΚΚΕ το περιεχόμενο και τα αποτελέσματα της Διάσκεψης της Τεχεράνης. Και δεν μπορούσε να συλλάβει ότι είχε σφυρηλατηθεί η συμμαχική ενότητα μέχρι το τέλος του πολέμου και ότι η Σοβιετική Ένωση θα τηρούσε πιστά αυτή την ενότητα. Καρπός εκείνης της ενότητας ήταν η έκκληση του ραδιοσταθμού της Μόσχας, την 31η Δεκεμβρίου 1943, για την κατάπαυση του πολέμου μεταξύ των ανταρτών και την ενοποίησή τους.

Η έκκληση εκείνη αιφνιδίασε την απομονωμένη ηγεσία του ΚΚΕ και την ανάγκασε να προβληματιστεί. Μέσα σε μεγάλες ταλαντεύσεις, οι άνθρωποι αυτοί που μόλις τώρα αποκτούσαν γεύση της «υψηλής πολιτικής» κατέληξαν ότι πράγματι η Ελλάδα αφέθηκε στη ζώνη «στρατιωτικής ευθύνης» της Αγγλίας. Αλλά πίστευαν ότι, αν οι Άγγλοι, κατά και μετά την Απελευθέρωση, πέραν της καταδίωξης των Γερμανών εξαπέλυαν με πρωτοβουλία δική τους ένοπλη επίθεση κατά της Αριστεράς, τότε θα επενέβαινε στρατιωτικά και η Σοβιετική Ένωση.

Αυτές οι βασικές διαπιστώσεις στις οποίες κατέληξαν οι ηγέτες του ΚΚΕ τούς επέβαλλαν σύνεση και κατανοούσαν την ανάγκη να αποδεχτούν ένα σχήμα εθνικής ενότητας μέχρι τέλους της Κατοχής, υπό την κάλυψη του οποίου δεν θα έπαυαν βέβαια να επιδιώκουν την κατάληψη ισχυρότερων θέσεων, ώστε να κλίνει υπέρ της ένοπλης Αριστεράς ο συσχετισμός των εσωτερικών δυνάμεων.

Η πολιτική του ΕΑΜ

Πάντως θα προχωρούσαν με γνώμονα, κατά την Απελευθέρωση, να μην αναλάβει το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ την πρωτοβουλία της αναμέτρησης με τους Άγγλους και τις μη Αριστερές ελληνικές δυνάμεις. Θα προκαλούσαν και θα περίμεναν την καταφανή οργάνωση της επίθεσης των αντιπάλων για να αντιπυεθούν. Έτσι, θα έχαναν μεν το σοβαρότατο πλεονέκτημα της πρωτοβουλίας των επιχειρήσεων, αλλά θα εξασφάλιζαν, όπως πίστευαν, την αποφασιστική επέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης.

Βαλκανικό επιτελείο

Η πολιτική αυτή, όπως διαμορφώθηκε βαθμιαία, επρόκειτο να εφαρμοστεί ουσιαστικά μέχρι τέλους. Και εξηγεί τα κατοπινά γεγονότα, από τον Λίβανο και την Καζέρτα μέχρι τη μη κατάληψη της Αθήνας από τον ΕΛΑΣ κατά την Απελευθέρωση, τα οποία τόσο σύγχυση είχαν δημιουργήσει. Χάρη δε αυτής της πολιτικής, δεν δίστασε το ΚΚΕ να απορρίψει τις επίμονες προτάσεις του Τίτο και του Εμβέρ Χότζα να συγκροτηθεί κοινό Βαλκανικό Επιτελείο ανταρτών Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Αλβανίας.

Τον Ιούλιο του 1943, πράγματι, έφτασε ως απεσταλμένος του Τίτο ο στρατηγός Τέμπο, ταυτόχρονα με αλβανική αντιπροσωπεία. Οι πιέσεις των γειτόνων όμως έμειναν άκαρπες. Το ΕΑΜ αρκέστηκε να στείλει λίγο αργότερα τον Ανδρέα Τζήμα στη Γιουγκοσλαβία ως σύνδεσμο με τους αντάρτες του Τίτο. (Τον Τζήμα τον αντικαθιστούσε τον Οκτώβριο του 1943 ο Γ. Σιάντος ως αντιπρόσωπος του ΕΑΜ στο Γενικό Στρατηγείο, έχοντας για πολιτικό σύμβουλο τον δικηγόρο Κώστα Δεσποτόπουλο, που η σιωπηλή σύνεσή του επιδρούσε συχνά προς την κατεύθυνση της μετριοπάθειας).

Και ενώ έστρεφε τα βλέμματα προς το αντίρτικο των γειτόνων, το ΚΚΕ δεχόταν ολοένα περισσότερο την υψηλή επικυριαρχία του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Αυτή η τακτική έχει γίνει στόχος οξύτατης πολεμικής στους κύκλους της Αριστεράς. Χαρακτηρίστηκε ότι εκποιούσε με αμφίβολα ανταλλάγματα τη δύναμη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Οι επικριτές όμως παρέβλεπαν πάντα ότι, πέραν του εσωτερικού συσχετισμού των δυνάμεων, διαμορφωνόταν μια νέα διεθνής πραγματικότητα, που άφηνε στον ελληνικό χώρο ως δεσπίζουσα δύναμη την ισχύ της Αγγλίας.

Αντιπίθεση του Ζέρβα

Οποσδήποτε το ΚΚΕ προσανατολιζόταν προς την αποδοχή ενός σχεδίου ενότητας, πρώτη δόση του οποίου θα ήταν βέβαια η αναστολή της εκστρατείας για τη διάλυση του ΕΔΕΣ. Αυτό απαιτούσε άλλωστε η προσαρμογή προς την έκκληση του ραδιοφωνικού σταθμού της Μόσχας, η οποία για το ΚΚΕ αποτελούσε εντολή.

Σε πείσμα όμως της νέας πολιτικής ΚΚΕ και Αγγλίας, ο πόλεμος μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ είχε έναν αιματηρό επίλογο.

Δυτικά του Αραχθού ποταμού, ο Ζέρβας ανασύνταξε τις δυνάμεις του δραστήρια. Και ξαφνικά, στις 4 Ιανουαρίου, εξαπέλυσε ισχυρότατη αντιπίθεση. Το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ αιφνιδιάστηκε και από την ενέργεια του ΕΔΕΣ και από τη δύναμή του. Και έσπευσε να αποστείλει προς το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ και προς την Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ, μέσω του Προκεχωρημένου Κέντρου Πληροφοριών Πάρνηθας, το εξής χαρακτηριστικό σήμα:

«Ίσχυραί φάλαγγες ΕΔΕΣ συνολικής δυνάμεως ἄνω τῶν 5-6.000 ἀνδρῶν, ἐπέτυχαν ἀπώθησιν ἡμετέρων τμημάτων ἐντεῦθεν Ἀχελώου Στόπ. Ἄρης διατηρεῖ μόνον ἐν προγεφύρωμα παρὰ τὴν γέφυραν Μυρόφυλλου ἀλλ' ἡ διατήρησις του καθίσταται προβληματικὴ Στόπ. Διετάξαμε μετακίνησιν μονάδων Στόπ. Ἐνδεχομένως παραστῆ ἀνάγκη ἐπιστρατεύσεως –διὰ πρώτην φοράν ὑποχρεωτικῆς– ἐφεδροελασιτῶν τῆς Ρούμελης πρὸς ἀντιμετώπισιν κρίσιμου καταστάσεως Στόπ».

Η επίθεση εκείνη του Ζέρβα εξαπολύθηκε με αγγλική παρότρυνση. Και το γεγονός αυτό θεωρείται από πολλούς απόδειξη ότι η αγγλική πολιτική παρέμενε προσπλωμένη και μετά την Τεχεράνη στην εξαπόλυση του εμφυλίου πολέμου. Η ιστορική όμως ακριβολογία επιβάλλει να προσέξουμε μια λεπτομέρεια. Η υπόδειξη στον Ζέρβα να επιτεθεί έγινε τις πρώτες ημέρες του Δεκεμβρίου 1943, όταν ακόμη δεν είχε οριστικά διαμορφωθεί η νέα αγγλική πολιτική. Και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής ενεργούσε βάσει των προηγούμενων εντολών, που είχαν δοθεί από το Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο, μετά τις γνωστές αποφάσεις οι οποίες ελήφθησαν –όπως είδαμε– στις 22 Νοεμβρίου.

Ενώ όμως εξελισσόταν ακόμη η αντιμετώπιση του Ζέρβα, είχε ήδη αποκρυσταλλωθεί η νέα βρετανική πολιτική έναντι της Ελλάδας. Και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής έριξε όλο το βάρος του για να επιβάλει την κατάπαυση του πολέμου, αφού άλλωστε στο μεταξύ είχε βελτιωθεί η κατάσταση του ΕΔΕΣ.

Και νά τι γράφει για την αντιμετώπιση εκείνη ο Κορνηνός Πυρομάγλου (Δούρειος Ίππος, σελ. 206-207):

«Ἀπὸ τῆς 23 Νοεμβρίου 1943, ἔδρα τοῦ Στρατηγείου μας ἦταν τὰ χωριά Πλαίσια-Καλέντζι καὶ ἡ διαχωριστικὴ μας γραμμὴ μὲ τὸν ΕΛΑΣ ὁ ποταμὸς Ἄραχθος. Τὶς πρώτες ἡμέρες τοῦ Δεκεμβρίου 1943 ἐπεσκέφθη τὸ στρατηγὸ Ζέρβα ὁ συνταγματάρχης Τόμ Μπάρνες, ἀρχηγὸς τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς στοῦ Στρατηγείου μας. Ὁ συνταγματάρχης Μπάρνες ἐδήλωσεν ἀπὸ μέρους τοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς ὅτι τὸ τελευταῖον δὲν ἐβλεπεν εὐχαρίστως τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς περιοχῆς Τζουμέρκων ἀπὸ τὸν ΕΔΕΣ. Ἐδήλωσεν ἐπίσης, ὅτι τὸ Στρατηγείον Μέσης Ἀνατολῆς δὲν θὰ εἶχε ἀντίρρηση ὁ ΕΔΕΣ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐπανακατάληψιν του καὶ ὅτι μιὰ τέτοια ἐνέργεια δὲν θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς πολεμικὴ πράξις ἐναντίον τοῦ ΕΛΑΣ, ἐφ' ὅσον ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἦταν τοῦ ΕΔΕΣ πρὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1943. Ὁ συνταγματάρχης Μπάρνες ἐβεβαίωσεν ὅτι τὸ Στρατηγείον Μέσης Ἀνατολῆς ὑπέσχετο τὶς ἀπαιτούμενες ρίψεις πολεμικοῦ ὑλικοῦ γιὰ τὴν ἐπιτυχεῖ διεξαγωγὴ τῆς ἐπιχειρήσεως. Ἡ ἐπιχειρήσις ἀπεφασίσθη ἐκ μέρους τοῦ Στρατηγείου τοῦ ΕΔΕΣ

και ημέρα επιθέσεως ώρισθη ή 4η Ίανουαρίου 1944.

»Ο αίφνιδιασμός έναντίον τών δυνάμεων του ΕΛΑΣ έπέτυχε. Τήν 10 Ίανουαρίου τά τμήματα του ΕΛΑΣ είχαν άπωθηθή πέραν του Άχελώου, πλην ενός προγεφυρώματος που έκράτησεν ό Βελουχιώτης περί τήν γέφυραν Μυροφύλλου. Τήν 14ην Ίανουαρίου, ύστερα από μιá ταχύτατη άνασύνταξι, ό ΕΛΑΣ άνεπτύχθη προς Τετράκωμον, όπου και οι σκληρότερες μάχες μεταξύ τών δύο Όργανώσεων. Μιά φάλαγξ του ΕΔΕΣ, ή όποία ενεργούσε νοτιώτερα, προς τήν περιοχή Μηλιανών, έτοιμάζετο να διαβή τόν Άχελώο και να ενεργήση στα μετόπισθεν τής φάλαγγος του Βελουχιώτη που δρούσε στην περιοχή Μυροφύλλου. Η διαπεραίωσις άνεκόπη τήν τελευταία στιγμή. Το Στρατηγειόν Μέσης Άνατολής διέτασε τά τμήματα του ΕΔΕΣ να μην ύπερβούν τόν Άχελών, να μην άναπτύξουν άλλην πρωτοβουλιάν παρὰ μόνον άμυναν».

Τα πράγματα λοιπόν, υπό το πρίσμα των στοιχείων που παραθέσαμε, φαίνονται σαφή. Οπωσδήποτε στις 15-20 Ιανουαρίου άρχισαν μέσω Καΐρου διαπραγματεύσεις για ανακωχή. Και μεταξύ 3ης και 4ης Φεβρουαρίου 1944 οι εκθροπραξίες είχαν καταπαύσει. Έληγε μια ταραχώδης περίοδος του αντάρτικου.

Οι συνθήκες όμως, όπως είχαν τώρα διαμορφωθεί, είχαν ως εξής:

Ο ΕΔΕΣ είχε διασωθεί, αν και εξασθενημένος. Ο ΕΛΑΣ βρισκόταν στο απόγειο της δύναμής του, την οποία το ΚΚΕ δεν θα παρέλειπε να αξιοποιήσει, τοπικά και συγκαλυμμένα πια, στα πλαίσια της νέας πολιτικής.

Αλλά ταυτόχρονα ξεπηδούσε μια καινούργια πραγματικότητα. Από τα τέλη του 1943 οι εσωτερικές ελληνικές αντιθέσεις έπαιρναν τη μορφή σύγκρουσης Αριστεράς και Δεξιάς, επισκιάζοντας την πάλιν για δημοκρατία ή βασιλεία, πολύ ταχύτερα από όσο προέβλεπαν και οι πιο έμφοβοι παρατηρητές. Και ταυτόχρονα κατερχόταν στο πεδίο, με τη διάλυση των Ιταλών, ένας νέος εσωτερικός παράγοντας: η τρομοκρατία υπό την καινούργια φοβερή μορφή της, κόρη της συνεργασίας Γερμανών και Ελλήνων.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ο Γ Δ Ο Ο
Η ΜΕΓΑΛΗ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΕΝΗΝΤΑ ΕΛΛΗΝΕΣ ΘΑ ΕΚΤΕΛΟΥΝΤΑΙ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΓΕΡΜΑΝΟ
• ΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΥΝ ΔΡΑΣΗ • ΣΥΝΤΡΙΒΕΤΑΙ
ΤΟ «ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΑΝΑΠΗΡΩΝ» • ΕΚΑΤΟΜΒΕΣ ΟΜΗΡΩΝ • Η «ΜΑΤΩΜΕΝΗ
ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ» • ΤΟ ΧΑΪΔΑΡΙ • Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ
ΚΑΙ ΔΙΣΤΟΜΟΥ • ΤΑ «ΜΠΛΟΚΑ» ΣΤΟΥΣ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ
ΚΑΙ ΟΙ «ΜΑΣΚΟΦΟΡΟΙ» ΚΑΤΑΔΟΤΕΣ • ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕΣΑ
ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ • Η ΕΞΟΝΤΩΣΗ 66.000 ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΗΜΕΡΕΣ μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, οι Γερμανοί προσπάθησαν να κάνουν επίδειξη μετριопάθειας. Ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος στρατηγός της αεροπορίας Σπάιντελ διέταξε την αποφυλάκιση πολλών από τους κρατούμενους των Ιταλών. Και στις 21 Σεπτεμβρίου 1943 απολύθηκαν στην Αθήνα 370, στις 4 Οκτωβρίου 370, στις 28 Οκτωβρίου άλλοι 302, τέλος δε την παραμονή των Χριστουγέννων ακόμη 378.

Για να ανταποκριθεί μάλιστα στο κοινό αίσθημα, ο Σπάιντελ, την 25η Οκτωβρίου, διέταξε τον τουφεκισμό δύο μαυραγοριτών, που είχαν αποκρύψει 1.200 οκάδες λάδι. Η σχετική ανακοίνωση δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες με μεγάλους τίτλους και εντυπωσιακή προβολή.

Αλλά ο λαός δεν επηρεάστηκε από τα μέτρα αυτά. Γνώριζε ότι η Κατοχή τώρα θα γινόταν σκληρότερη, ότι η τρομοκρατία θα ανερχόταν. Μόνο που αιφνιδιάστηκε από την ένταση και την πολυμορφία της, που ξεπέρασε τους φόβους και των πιο απαισιόδοξων. Ένας ολόκληρος χρόνος που ακολούθησε στη γερμανοκρατούμενη ζώνη υπήρξε η τραγικότερη παρένθεση στη νεοελληνική ιστορία και υπερέβη κατά πολύ την αιματηρή τραχύτητα της Βουλγαρικής Ζώνης.

Πενήντα για έναν

Την πρώτη αίσθηση της μεταβολής –από τον ιταλικό στον γερμανικό εφιάλτη– τη δοκίμασαν οι Έλληνες την 27η Οκτωβρίου, όταν ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος δημοσίευσε την εξής φοβερή ανακοίνωση:

«'Επ' ἐσχάτων κατέστησαν συχναὶ ἀπόπειραι δολοφονίας Γερμανῶν Στρατιωτικῶν. Οἱ δρᾶσται ἀνήκουσιν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς κομμουνιστι-

κοὺς κύκλους. Αἱ γερμανικαὶ ἔνοπλοι δυνάμεις θὰ καταπολεμήσουν ριζικῶς πᾶσαν ἀπόπειραν δολοφονίας καὶ διαταράξεως τῆς ἡσυχίας τῆς Χώρας.

»Εἰς τὸ μέλλον: διὰ κάθε φονευόμενον Γερμανὸν Στρατιώτην θὰ ἐκτελοῦνται 50 Ἑλληνες.

»Διὰ κάθε τραυματιζόμενον Γερμανὸν Στρατιώτην θὰ ἐκτελοῦνται 10 Ἑλληνες.

»Οἱ ἐκτελούμενοι θὰ ἐκλέγονται μεταξὺ τῶν κύκλων τῶν ὑπευθύνων διὰ τὴν ἀπόπειραν ταύτην. Τὰ αὐτὰ μέτρα θὰ λαμβάνωνται καὶ διὰ τὴν δολοφονίαν Ἑλλήνων ἀνηκόντων εἰς τὰ Σώματα Ἀστυνομίας Πόλεων καὶ Χωροφυλακῆς...»

Ἡ τελευταία παράγραφος ἀποκαλύπτει τὴ σημασία που ἀπέδιδε ἡ γερμανικὴ διοίκηση στὸν ἐλληνικὸ μηχανισμό «δημόσιας ἀσφάλειας». Σχεδὸν ἡ ολόπιτα ἐκείνων που ἀνήκαν στὴν Ἀστυνομία καὶ τὴ Χωροφυλακὴ ἦταν ἰσοπεποιημένη στὴν Ἀντίσταση ἢ τὴς ἀγγλικὲς μυστικὲς υπηρεσίες. Υπῆρχε ὅμως καὶ μὴ μερίδα που συνεργαζόταν οὐσιαστικά με τὴς Ἀρχές Κατοχῆς ἐν ὀνόματι τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ ἀγῶνα.

Οἱ Γερμανοὶ προσπαθοῦσαν νὰ συντονίσουν τὴ δράση αὐτῆς τῆς μερίδας με τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας, που κατέβαλλαν κάθε προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνάπτυξή τους. Καὶ τὴ 15η Οκτωβρίου ἀναλάμβανε τὴ διοίκηση τῶν Ταγμάτων Χωροφυλακῆς καὶ Ἀστυνομίας ὁ στρατηγὸς τῶν Es-Es Στρόοπ. Το γεγονός ἀναγγέλθηκε με τὴν ἐξῆς ἀνακοίνωση:

Στρατηγοὶ τῶν Es-Es

«Μὲ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἀναλήψεως τῆς ὑπηρεσίας, ὑπῆγαγον ὑπὸ τὰς διαταγὰς μου τὴν Ἑλληνικὴν Ἀστυνομίαν, τὴν Χωροφυλακὴν καὶ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας (εὐζώνων).

»Οἱ ἀναφερόμενοι σχηματισμοὶ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ τῆς ἡσυχίας. Ἐκάστη ἀπόπειρα ἐναντίον ἀνδρῶν τῶν ἐν λόγῳ σχηματισμῶν στρέφεται συνεπῶς ἐναντίον τῆς ἀσφαλείας τῆς Χώρας.

»Ἐὰν λάβουν χώραν εἰς τὸ μέλλον ἀπόπειραι ἐναντίον ἀνδρῶν τῆς Ἀστυνομίας, τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας, θὰ λάβω ἄνευ δισταγμοῦ αὐστηρότατα μέτρα ἐναντίον τῶν δραστῶν καὶ τῶν συμπαθούντων αὐτοῦς κύκλων.

»Ἐὰν φονεύσουν οἱ πολιτικοὶ ἐγκληματῆται μέλη τῆς Ἀστυνομίας, τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας, θὰ τυφεκίζεται εἰς κάθε

περίπτωσιν ἀριθμός τις τῶν ὁμοφρόνων τῶν ἐγκληματιῶν αὐτῶν ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὴν ἀστυνομίαν.

» Ἀθῆναι τῆ 16/10/43

» Ὁ Ἀνώτατος Ἀρχηγὸς τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας
καὶ Ἀστυνομίας Ἑλλάδος Στρόοπ
» Διοικητὴς Ταξιαρχίας Ταγμάτων Ἀσφαλείας
καὶ Ὑποστράτηγος τῆς Ἀστυνομίας».

Ο στρατηγὸς Στρόοπ δεν παρέμεινε στη θέση εκείνη. Τη 17η Οκτωβρίου μετατέθηκε στη Γερμανία. Τον αντικατέστησε ο υποστράτηγος Σιμάνα, διοικητὴς ἕως τότε μιας μεραρχίας των Es-Es. Ο Στρόοπ ἦταν περιβόητος για τη σκληρότητά του. Ο διάδοχός του δεν υστερούσε. Αλλά και πολλές αντιστασιακές οργανώσεις μέσα στις πόλεις εξαπέλυαν την απερίφραστη τους παράλληλα προς τη δράση των ανταρτών. Έτσι άρχισε η μεγάλη αιματοχυσία που ἔμελλε να μεταβάλει σε κόλαση τη ζωή των αστικών κέντρων.

Εκτελέσεις

Την 28η Νοεμβρίου ο Σιμάνα ἀνήγγειλε ὅτι εκτέλεσε «19 αναρχοκομμουνιστάς», σε αντίποινα για τον φόνο δύο λοχαγῶν των Ταγμάτων Ἀσφαλείας και τεσσάρων χωροφυλάκων. Και στη σχετική ανακοίνωσή του ἀνέγραφε:

«Εἶμαι διατεθειμένος νὰ θέσω ἄνευ δισταγμῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν μου τοὺς πατριωτικῶς σκεπτομένους Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι ὅπως καὶ ὁ γερμανικὸς στρατὸς ἀντιμετωπίζουν τὴν κομμουνιστικὴν τρομοκρατίαν καὶ ἀγωνίζονται οὕτω ὑπὲρ τῶν μοναδικῶν ἀξιῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ὡς καὶ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ».

Την 9η Δεκεμβρίου 1943 ἄνδρες του Α΄ Σώματος Στρατοῦ του ΕΛΑΣ (Αθηνῶν) ἐπιτέθηκαν στην περιοχή της πλατείας Ὀμονοίας ἐναντίον μιας ομάδας Γερμανῶν. Ένας υπαξιωματικὸς τραυματίστηκε. Τη συνέχεια τη δίνει η ἐξῆς ανακοίνωση της Στρατιωτικῆς Διοίκησης την 11η Δεκεμβρίου:

«Διαρκούσης μιᾶς ὑπὸ κομμουνιστῶν προκληθείσης ἀνταλλαγῆς πυροβολισμῶν εἰς τὴν πλατείαν Ὀμονοίας κατὰ τὴν νύκτα τῆς 9ης πρὸς τὴν 10ην Δεκεμβρίου 1943, ἐπληρώθη εἰς Γερμανὸς ὑπαξιωματικὸς. Συμφῶνως πρὸς τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Ἑλλάδος τῆς 25 Ὀκτωβρίου 1943, πρὸς λήψιν μέτρων ἀντιποίνων ἐτυφεκίσθησαν δέκα κομμουνισταὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Πλατείας Ὀμονοίας.

» Ὁ Φελντκομμαντάντ».

Αλλά η αντιστασιακὴ δράση συνεχιζόταν στις πόλεις. Ο ΕΛΑΣ εξαπέλυε στους δρόμους ακατάπαυτα ἐπιθέσεις, ἰδίως κατὰ των ἀνδρῶν των Ταγμάτων Ἀσφαλείας. Και

τη 17η Δεκεμβρίου δημοσιευόταν η εξής ανακοίνωση του στρατηγού Σιμάντα:

«Κατά τὸ μεταξύ τῆς 27/11 καὶ 11/12/1943 χρονικὸν διάστημα, ὄργανα τῆς ἑλληνικῆς Ἀστυνομίας, τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ὑπηρεσίας Ταγμάτων Ἀσφαλείας ἔπесαν ἐκ νέου θύματα δολοφονικῶν πληγμάτων διαφόρων κομμουνιστικῶν καὶ ἀναρχικῶν στοιχείων.

»Οὕτω τὴν 27/11/43 ἐδολοφονήθη εἷς χωροφύλαξ καὶ τὴν 28/11/43 εἷς εὐζωνος.

»Πλὴν τούτων, 19 εὐζωνοὶ, 7 χωροφύλακες καὶ 9 ἀστυνομικοὶ ἐπληγώθησαν ἐν μέρει σοβαρῶς.

»Ὡς ἀντίποινα διὰ τὰ ἐγκλήματα ταῦτα διέταξα τὸν τυφεκισμόν 20 κομμουνιστῶν.

»Ἐὰν δὲν σταματήσουν τὰ κατὰ τῶν ἑλληνικῶν ὀργάνων Ἀσφαλείας καταφερόμενα πλήγματα ταῦτα, τὴν αὐτὴν θὰ ὑποστοῦν τύχην ὅλοι οἱ εἰς τὴν ἐξουσίαν μου εὐρισκόμενοι κομμουνισταί».

Τα Τάγματα Ασφαλείας

Ἡ δύναμη ὁμῶς τῶν Ταγμάτων Ασφαλείας ανερχόταν ἀδιάκοπα. Συγκέντρωναν αξιωματικούς που ἐνίωθαν πως ἦταν πατριώτες, ἀλλὰ οἱ ὁποῖοι θεωροῦσαν ὡς ὑπ' ἀριθ. 1 ἐχθρὸ τῆς πατρίδας τὸν κομμουνισμό. Σφάλματα πυκνά καὶ ἀπίθανα που διέπραταν τοπικὰ ὄργανα τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ –ἀδικαιολόγητα ἐχθρική στάση πρὸς αξιωματικούς– ἐνίσχυαν τὸ ρεύμα πρὸς τὰ Τάγματα. Ὁ Στυλιανὸς Γονατὰς καὶ ἄλλοι παράγοντες τῶν ἀσικῶν πολιτικῶν κομμάτων συνιστοῦσαν σὲ πολλοὺς στρατιωτικούς νὰ προσχωρήσουν στὶς τάξεις τους. Καὶ ὁ συνταγματάρχης Χ. Παπαθανασόπουλος διατύπωνε τὴν κοσμοθεωρία αὐτοῦ τοῦ ἰδιορρυθμοῦ στρατιωτικοῦ Σώματος ὡς εξής: «Θα πάρουμε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὄπλα γιὰ νὰ χτυπήσουμε καὶ νὰ ἐξαλείψουμε τὸν ΕΛΑΣ. Καὶ κατόπιν αὐτὰ τὰ ἴδια ὄπλα θα τὰ στρέψουμε κατὰ τῶν Γερμανῶν ὅταν ἀποχωροῦν. Ἐτσι καὶ τὸ συμμαχικὸ μας καθήκον θα ἐκτελέσουμε καὶ τὴν Ἑλλάδα θα ἀπαλλάξουμε ἀπὸ τὸν κομμουνισμό».

Ἐίχε λογικὴ αὐτὴ ἡ θεωρία; Εἶχε ἀφέλεια περισσὴ. Γιατί οἱ Γερμανοὶ δὲν θα τοὺς παρέδιδαν ὄπλα ἀνεξέλεγκτα. Θα τοὺς εἶχαν σφικτοδέσει στὸ ἄρμα τους καὶ θα τοὺς χρησιμοποιοῦσαν ὡς ὄργανα τῶν δικῶν τους ἀποκλειστικὰ σκοπῶν. Αὐτὸ καταφάνηκε πολὺ νωρὶς, ὅταν επικεφαλὴς τῶν Ταγμάτων τοποθετοῦσαν στρατηγὸ τῶν Ες-Ες. Οἱ αξιωματικοὶ που κατατάχθηκαν στὸ Σῶμα ἀργησαν νὰ ἀντιληφθοῦν τὴν πραγματικότητα. Ὅταν αὐτὴ ἐγένε πια χειροπιαστή, πολλοὶ ἐσπευσαν νὰ διαχωρῶσιν τὴ θέσιν τους καὶ νὰ ἀποσυρθοῦν, μαζὶ με τὸν ἐμπνευστὴ τους Στυλιανὸ Γονατὰ. Καὶ οἱ περισσότεροὶ τῆς κατηγορίας ἐκείνης –περιλαμβανομένου τοῦ Γονατὰ– κατέληξαν στὶς γερμανικὲς φυλακὲς.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο τρίτος κατοχικός πρωθυπουργός της Ελλάδας Ιωάννης Ράλλης (1943-1944). Ανέλαβε την εξουσία όταν η ηττα του Άξονα ήταν προκαθορισμένη. Και υπήρξε ο δυναμικότερος όλων εναντίον της Αντίστασης. Αυτός επωμίσθηκε την ευθύνη της συγκρότησης των Ταγμάτων Ασφαλείας και της ανοικτής συνεργασίας με τους Γερμανούς κατά του ΕΑΜ. Στην ανάληψη της πρωθυπουργίας ενθαρρύνθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκινό. Και στην πολιτική του ως αρχηγού της κυβέρνησης ήταν ο επίσημος φορέας της άποψης ότι πρώτιστος εχθρός του έθνους ήταν οι κομμουνιστές και όχι οι κατακτητές: θεωρία την οποία μετέτρεψε σε αδυσώπητη πράξη.

ΚΑΤΩ: Μια φωτογραφία στις παραμονές της Απελευθέρωσης: Η ΠΕΕΑ με συμμαχικές αποστολές στο Βήλασι. Διακρίνονται ο καθηγητής Σβώλος, πρόεδρος της ΠΕΕΑ, η σύζυγός του Μαρία Σβώλου, ο συνταγματάρχης Ν. Παπασταματιάδης (με τα γένια και τα γυαλιά), γενικός επιτελάρχης του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, ο Ρώσος συνταγματάρχης Ποιώφ (μεταξύ Σβώλου και Παπασταματιάδη), αρχηγός της Σοβιετικής Στρατιωτικής Αποστολής, ο καθηγητής Αγγελόπουλος (με τα λευκά), ο καθηγητής Κόκκαλης (πίσω από τον Σβώλο), ένας αξιωματικός της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής (δεξιά του Σβώλου), ο πολιτευτής Σταμάτης Χατζήμπεης, ο Γιώργος Σιάντος και ο Κ. Δεσποτόπουλος, δικηγόρος και σύμβουλος του Σιάντου (στο άκρο δεξιά).

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Γεώργιος Ιβάνωφ, από τους ηρωικότερους σαμποτέρ της Κατοχής. Ποθωνικής καταγωγής μηχανικός, ήταν πράκτορας μιας από τις αγγλικές μυστικές υπηρεσίες και έκανε πολυάριθμα σαμποτάζ εις βάρος Γερμανών και Ιταλών. Συνελήφθη, καταδικάστηκε σε θάνατο από το γερμανικό στρατοδικείο Αθηνών και εκτελέστηκε την 4η Ιανουαρίου 1943.

ΔΕΞΙΑ: Ο Κρις Γουντάκουζ στα Βουνά με στολή πορείας. Ήταν δεινός ορειβάτης και δρομέας. «Δεν συνάντησα φοβερότερο οδοιπόρο στη ζωή μου», έλεγε ο Ζέρβας. Έκανε το παν για να δημιουργήσει ένοπλο αντίρροπο στον ΕΛΑΣ.

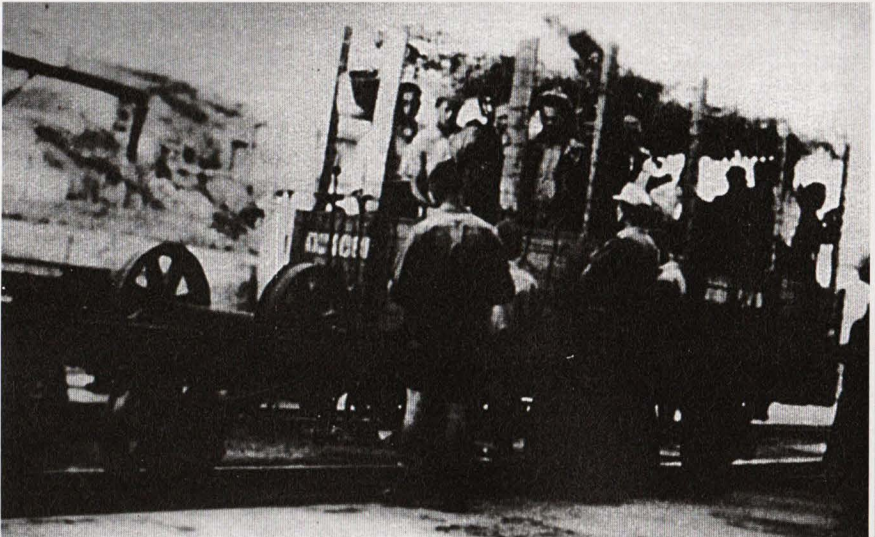

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Λαϊκό Δικαστήριο στην Ελεύθερη Ελλάδα των Βουνών. Στη θέση των εξουσιών του κράτους και των κατακτητών, στα απελευθερωμένα χωριά έμπαινε η Λαϊκή Αυτοδιοίκηση και η Λαϊκή Δικαιοσύνη. Οι λαϊκοί δικαστές ήταν αιρετοί. Τα δικαστήρια απασχολούνταν με πταίσματα και πλημμελήματα. Τα κακούργηματα παραπέμπονταν στα ανταρτοδικεία. Ο θεσμός απλώθηκε σε όλη την απελευθερωμένη περιοχή και τις παραμονές της Απελευθέρωσης λειτουργούσαν περίπου 800 λαϊκά δικαστήρια.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Το καλοκαίρι του 1943 στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο: ο Σαράφης, ο Άρης Βελουχιώτης και (αριστερά) ο συνταγματάρχης Ραυτόπουλος του ΕΔΕΣ. Αρμονία, συνύπαρξη και συνεργασία μεταξύ των ανταρτικών οργανώσεων. Ήταν δυνατόν να διατηρηθεί; Πολλοί πιστεύουν εκ των υστέρων ότι υπήρχαν δυνατότητες να σχηματιστεί ένα Εθνικό Ανταρτικό Μέτωπο που θα δέσποζε κατά την Απελευθέρωση. Αλλά –κατά τη θεωρία αυτή– οι Άγγλοι, θέλοντας να εφαρμόσουν την αρχή «διαίρει και βασίλευε», προκάλεσαν τη διάσπαση και αλληληθοεξόντωση των ανταρτών.

ΚΑΤΩ: Η περίφημη «κλούβα των ομήρων». Ειδικό όχημα που έμπαινε μπροστά στους σιδηροδρομικούς συρμούς, με Έλληνες ομήρους. Έτσι οι Γερμανοί προστάτευαν τις μεταφορές τους. Αν υπήρχαν νάρκες στη γραμμή, θα καταστρεφόταν η «κλούβα» με το ζωντανό φορτίο της και θα γλιτώνε ο υπόλοιπος συρμός. Αν οι αντάρτες είχαν στήσει ενέδρα, τα πυρά τους θα τα δέχονταν πρώτοι οι όμηροι... Πάντως τα σαμποτάζ και οι ενέδρες κατά των τρένων δεν σταμάτησαν. Οι αδυσώπητοι νόμοι του πολέμου...

ΔΕΞΙΑ: Ο Ανδρέας Τζήμας. Με το ψευδώνυμο Βασίλης Σαμαρινιώτης ήταν ο πολιτικός αρχηγός των ανταρτών του ΕΛΑΣ επί 8 μήνες (Μάρτιος-Οκτώβριος 1943). Διακρινόταν για την ευστροφία του, την πολιτικότητά του και τη μετριοπάθειά του. Ετέθη όμως στο περιθώριο το φθινόπωρο του 1943. Πέθανε το 1973 στην Πράγα μέσα στη φτώχεια, παραγκωνισμένος. Η σύζυγός του Λουίζα ήταν γόνος πλούσιας αστικής οικογένειας από την Αίγυπτο.

ΚΑΤΩ: Ο Έκτωρ Τσιρονίκος (με τη ρεπούμπλικα), υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Ράλληη. Διαδέχθηκε τον Σωτήριο Κοτζαμάνη στην κυβερνητική διαχείριση των οικονομικών προβλημάτων της κατεχόμενης Ελλάδας.

Ο Κοτζαμάνης, υπουργός Οικονομικών στην πρώτη (Τσοιλόκογλου) και δεύτερη (Λογοθετόπουλου) κατοχική κυβέρνηση δεν τόλμησε να συνεχίσει τον επικίνδυνο ρόλο του και όταν πια διαγραφόταν η ήττα του Άξονα ο Τσιρονίκος ανέλαβε τις ευθύνες. Πιθανόν τόσο αυτός όσο και ο Ράλληης είχαν διαβεβαιώσεις από «κύκλους» του εσωτερικού και του εξωτερικού ότι μετά την Απελευθέρωση δεν επρόκειτο να υποστούν δίωξη και ότι θα αναγνωριζόταν το έργο τους ως «εθνικής σκοπιμότητας».

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Ιταλός στρατηγός Ινφάντε (αριστερά) και ο Άγγλος συνταγματάρχης Κρις στο Περτούλι, όπου ήταν η έδρα του Κοινού Γενικού Στρατηγείου των ανταρτών. Η φωτογραφία ελήφθη τον

Σεπτέμβριο του 1943, και οι δύο άνδρες φαίνονται βυθισμένοι σε ανήσυχες σκέψεις. Η μεραρχία Πινερόλο βρισκόταν πια κατατεμαχισμένη και ανίσχυρη στα εδάφη που ήλθε ο ΕΛΑΣ. Τα πολύτιμα όπλα της όμως τα εποφθαθιμούσαν όλοι. Σε τίνων τα χέρια θα έπεφταν τελικά; Του ΕΛΑΣ; Του ΕΔΕΣ; Των Γερμανών;

ΚΑΤΩ: Ο διοικητής της Χ Μεραρχίας ΕΔΕΣ συνταγματάρχης Βασ. Καμάρας με τους συνεργάτες του και τα μέλη του υπό τις διαταγές του κλιμακίου της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής, μετά την περιφανή έκβαση της μάχης της Μενίνας. Από αριστερά προς τα δεξιά: Καθισμένοι: αντ/ρχης Γ. Βήλας, επιτελάρχης, λοχαγός Άμερ-Άντερσον, Μαυρομάτης Κ., συντ/ρχης Καμάρας, Αμερικανός λοχαγός Ρότζερς, Άγγλος λοχαγός Γκράχαμ, αντ/ρχης Αγόρος Γ. Όρθιοι: αντ/χης Ζ. Παπαζαχαρίου, Άγγλος υπολοχαγός Ντέιβ κ.ά.

ΕΠΑΝΩ: Σεπτέμβριος του 1943: Η Ιταλία συνθηκολόγησε και η μεραρχία Πινερόλο της Θεσσαλίας διαπραγματεύεται την προσχώρησή της στους αντάρτες υπό την αιγίδα της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής. Η φωτογραφία ελήφθη μετά την προσχώρηση. Ο Άρσης Βελουχιώτης, στη μέση, συζητά φιλικά με Ιταλούς αξιωματικούς. Οι Ιταλοί φαίνονται ικανοποιημένοι. Νομίζουν πως τα πολεμικά τους βάσανα τελείωσαν. Αιδή το γεγονός εκείνο επρόκειτο να έχει σοβαρότατη επίδραση στην Αντίσταση. Τα Ιταλικά όπλα βάρυταν αποφασιστικά στην πλάστιγγα.

ΚΑΤΩ: Μετά την κατάληψη από τη Χ Μεραρχία ΕΔΕΣ της πεδινής περιοχής της Θεσπρωτίας μέχρι τη θάλασσα δημιουργήθηκε σημαντικό προγεφύρωμα. Οι Γερμανοί, φοβούμενοι απόβαση συμμαχικών στρατευμάτων, ενήργησαν επανειλημμένες αντεπιθέσεις για να το εξουδετερώσουν. Η πρώτη έγινε την 30ή Ιουνίου, και υπήρξε σφοδρότατη. Μετά από πεντάωρο σκληρό αγώνα οι Γερμανοί τράπηκαν σε φυγή, με σοβαρότατες απώλειες σε νεκρούς, τραυματίες, αιχμαλώτους και κάθε είδους πολεμικό υλικό. Στη φωτογραφία

ο διοικητής της μεραρχίας συνταγματάρχης Βασ. Καμάρας δίπλα στο γερμανικό πυροβόλο που περιήλθε στα χέρια του κατά τη μάχη. Δίπλα του ο τότε υπολοχαγός πυροβολικού Βασ. Κατσάνος.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ:
Ο στρατηγός
Ξεροβούνι στο
Ξεροβούνι το 1944,
μαζί με τον Ι. Τσίγα
και τον Παντελή
Κωστάκη. Μετά την
ένοπλη σύγκρουση
ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ,
ο ΕΔΕΣ εγκατέλειψε
όλη τη μεταξύ των
ποταμών Άραχθου
και Αχειώου
περιοχή.

Το Ξεροβούνι έγινε
το προκεχωρημένο βουνό του προς ανατολίας, αντί των Τζουμέρκων, που κατείχε πια ο ΕΛΑΣ.

ΚΑΤΩ: Από την τραγωδία του Διστόμου τη 10η Ιουνίου 1944. Το τραγικό σπίτι του ιερέα
του χωριού, στο οποίο εσφάγησαν ο ίδιος και 7 ακόμη συγχωριανοί του που κατέφυγαν εκεί,
νομίζοντας ότι θα έβρισκαν τη σωτηρία.

Οι άλλοι, ακολουθώντας το ρεύμα του αντιεαμικού πάθους, έφτασαν στην ανοιχτή πια συνεργασία με τους Γερμανούς, των οποίων ουσιαστικά αποτέλεσαν την οπισθοφυλακή. Αλλά, όταν πρόκειται να κάνουμε την πλήρη εκτίμηση της πράξης τους, πρέπει να λάβουμε υπόψη και τους ηθικούς αυτουργούς.

Πολιτικοί και στρατιωτικοί, ακόμη και μερικά μέλη της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής που ενεργούσαν από δική τους πρωτοβουλία, τους υποδείκνυαν αυτόν τον δρόμο. Είχαν λοιπόν οι προσήλυτοι των Ταγμάτων τούς Βρετανούς και Έλληνες μέντορές τους. Οι Βρετανοί νόμιζαν ίσως πως εξυπηρετούσαν την πολιτική της χώρας τους. Οι Έλληνες είχαν για κίνητρο το «άγχος του κομμουνιστικού κινδύνου». Και όλοι μαζί τούς διαβεβαίωναν ότι αναλάμβαναν ύψιστη εθνική αποστολή, ότι σπώνουν τον σταυρό της θυσίας, αλλά συγχρόνως τους παρείχαν την εγγύηση της ατιμωρησίας.

Όλα αυτά δεν εξαλείφουν το φορτίο των ευθυνών τους, αλλά δείχνουν πόσο βαθύτερες είναι οι πηγές της τοποθέτησής τους.

Οι ανάπυροι

Τα Τάγματα Ασφαλείας ανέπτυσαν ραγδαία και μεθοδικά τη δράση τους. Το πρώτο τους θεαματικό χτύπημα κατά του ΕΑΜ το κατάφεραν την 30ή Νοεμβρίου 1943 στην Αθήνα. Εκείνη την ημέρα, από τη χαραυγή, τα τάγματα της πρωτεύουσας κύκλωσαν ορισμένα μεγάλα νοσοκομεία. Και λίγο αργότερα ενήργησαν έφοδο για την άλωσή τους. Στόχος τους ήταν οι ανάπυροι του ελληνοϊταλικού πολέμου.

Αυτή η μερίδα των αγωνιστών της Αλβανίας θεωρείτο το παλλάδιο του έθνους. Και στον απελευθερωτικό αγώνα πήρε πρωτοποριακή θέση. Οι ανάπυροι, συσσωρευμένοι στα κεντρικά νοσοκομεία των Αθηνών, οργανώθηκαν από τις πρώτες εβδομάδες στα πλαίσια της Αντίστασης. Και, καθώς το ΕΑΜ προπορευόταν, δέσποσε ταχύτατα στους τόπους της νοσηλείας τους.

Σε όλες τις μαζικές εκδηλώσεις της Αθήνας από την 28η Οκτωβρίου 1941, πληθυνόμενες ομάδες αναπήρων έπαιρναν ουσιαστικό μαχητικό μέρος. Η παρουσία τους γαλβάνιζε τα πλήθη. Όταν εμφανίζονταν, ιδίως εκείνοι που σύρονταν επάνω σε αναπηρικά καροτσάκια, προκαλούσαν θύελλα αγωνιστικού ενθουσιασμού.

Και, όπως ήταν φυσικό, κυριάρχησαν απόλυτα στα νοσηλευτικά τους ιδρύματα, που τα κατέστησαν «κράτος εν κράτει». Οι οργανώσεις τους τα διοικούσαν και το επισημονικό και νοσηλευτικό προσωπικό συνεργαζόταν στενά μαζί τους. Τα νοσοκομεία εκείνα έγιναν τόποι ζωηρότητας απελευθερωτικής δραστηριότητας και έκρυσαν πολυάριθμους καταδιωκόμενους αγωνιστές, ενώ χρησίμευαν επίσης ως κέντρα αποθήκευσης και διανομής εφοδίων που προορίζονταν για τους καταδιωκόμενους ή τους αντάρες.

Η δράση των αναπήρων στον αγωνιστικό χώρο, η κυριαρχία τους στα νοσηλευτικά ιδρύματα, η μετατροπή των ιδρυμάτων αυτών σε βάσεις ΕΑΜικής δύναμης, συνέθεταν ένα φαινόμενο τόσο ισχυρό, που θα έπρεπε να το χαρακτηρίσει κανείς «αναπηρικό κίνημα».

Την κατάσταση αυτή τη γνώριζαν και την παρακολουθούσαν οι κατοχικές κυβερνήσεις, χωρίς να μπορούν να επέμβουν. Η Αστυνομία και η Χωροφυλακή ούτε δύναμη ούτε διάθεση είχαν να εκκαθαρίσουν εκείνες τις ΕΑΜικές φωλιές μέσα στην πρωτεύουσα γιατί θα προκαλείτο εξέγερση της κοινής γνώμης. Για τον ίδιο λόγο, οι κατοχικές Αρχές δεν αναμειγνύονταν. Αλλά, όταν οργανώθηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας, τα πράγματα άλλαξαν. Και ο στρατηγός Σιμάνα αποφάσισε να τα εξαπολύσει για να σβήσει αυτή η επικίνδυνη φωτιά.

Τα νοσοκομεία

Έτσι εκείνο το πρωί τα νοσοκομεία των αναπήρων υπέσπασαν την πολιορκία και την έφοδο των ταγμάτων μαζί με τη βοηθητική παρουσία τμημάτων Αστυνομίας και Χωροφυλακής. Σε 1.700 ανέρχονταν περίπου οι πραγματικοί ανάπηροι. Άλλοι 400-500 αγωνιστές υπήρχαν κρυφά. Ελάχιστα όμως όπλα διέθεταν και η επίθεση των ταγμάτων ήταν ισχυρότατη.

Με πυκνούς πυροβολισμούς και άγριες κραυγές, οι «εύζωνοι» εφόρμησαν και άρρισαν ανηλεές ξυλοκόπημα εκείνων των σακατεμένων ανθρώπων. Με χτυπήματα των υποκοπάνων, ελαφρούς λοχισμούς και τις κάννες των όπλων στραμμένες επάνω τους, υποχρέωσαν όλους τους νοσηλευόμενους, παρά τη θαρραλέα αντίδρασή τους, να ανέβουν όπως ήταν στα αυτοκίνητα που περίμεναν. Αντίσταση αποτελεσματική δεν ήταν δυνατόν να προβληθεί. Έτσι σε λίγες ώρες οι ανάπηροι είχαν μεταφερθεί στις φυλακές Χατζηκώστα ή είχαν εγκλεισθεί στο 8ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Τα νοσοκομεία είχαν αδειάσει. Και ο πρωθυπουργός Ράλλης βιάστηκε να αναγγείλει το γεγονός την 1η Δεκεμβρίου με μακρές δηλώσεις:

«...Δυστυχώς καθ' ἡμέραν πῦξανεν ἡ ἐν τοῖς νοσοκομείοις ἀναρχία, οὐχὶ ἅπαξ φθάσασα μέχρι τοῦ σημείου νὰ κακοποιῶνται βαναύσως ἰατροὶ καὶ νοσοκόμοι θέλοντες νὰ ἐκτελέσουν τὸ καθήκον των, νὰ διοικοῦνται δὲ πράγματι τὰ εὐαγῆ μας ἰδρύματα ἀπὸ ἐγκληματικὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ὑπήκουον μόνον εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τὰ ὁποῖα κατέκλεπτον καὶ κατελήστευον τὸ δημόσιον χρῆμα...»

Φυσικά ο πρωθυπουργός έδινε μια περιγραφή σύμφωνη προς το δικό του πρίσμα και συνέχιζε:

«Ἡ κυβέρνησίς μου δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἀνεχθῆ τὴν παράτασιν τῆς καταπτύστου ταύτης καταστάσεως... Ἀπεφάσισε νὰ πολιορκήσῃ διὰ τῶν

κρατικῶν ὀργάνων τῆς τάξεως τὴν περασμένην νύκτα τὰ νοσοκομεῖα τὰ ὁποῖα εἶχαν μεταβληθῆ εἰς ἄντρα λεηλασίας, κακοηθείας, διαρπαγῆς καὶ ἀναρχίας καὶ ἅμα τῇ ἔφ νὰ προβῆ εἰς τὴν ἐκκένωσιν αὐτῶν...

»Πράγματι... ἐπετεύχθη χωρὶς νὰ προκληθῆ καμμία αἱματηρὰ ρῆξις καὶ ἐντὸς ὀλίγων ὥρων ἡ σύλληψις καὶ ἀπομόνωσις τῶν ταραξιῶν, ἡ ἐκκένωσις τῶν νοσοκομείων καὶ ἡ πλήρης ὑποταγὴ αὐτῶν εἰς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν.

»... Ἐλάχιστοι ἐκ τῶν βιαίως ἐκ τῶν νοσοκομείων ἐξωσθέντων –καὶ οὔτινες ἀνέρχονται εἰς 2.000 περίπου– ἦσαν πράγματι ἀνάπηροι, διότι ἡ μεγάλη πλειοψηφία αὐτῶν δὲν ἦσαν κἂν νοσηλευόμενοι ἀλλὰ κηφῆνες ἀναρχικοί. Οὕτω εἰς ἓν νοσοκομεῖον ὅπου συνελήφθησαν 400, οὐδὲ εἰς ἕξ αὐτῶν ἐνοσηλεύετο...»

Ο Ι. Ράλλης εἶσι ἀποκάλυψε ὅτι τα νοσοκομεία ἐκεῖνα ἦταν καταφύγια ἀγωνιστῶν καὶ ἀκούσιά του ἐξήρε τὴν ἐθνικὴ δρᾶση τῶν ἀναπῆρων. Καὶ συνέχισε ὁ πρωθυπουργός, ἀπὸ τῆς μὲν μεριά κόνοντας νέες ἀποκαλύψεις καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη καταφεύγοντας σὲ χονδροειδῆ προπαγάνδα:

«Σημειωτέον ὅτι... ἐν τοῖς νοσοκομείοις ἐκρύπτοντο ναρκωτικά, ὡς χασίς καὶ ἄλλα, ἀπειρία τροφίμων ἐτοιμῶν διὰ τὴν μαύρην ἀγοράν... Ἐπίσης ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς σιγαρέττων πολυτελείας καὶ μὴ, σημαντικὰ χρηματικὰ ποσά, πληθὺς ζευγῶν καινουργῶν ὑποδημάτων καὶ ἀρβυλλῶν κλπ.... τέλος δὲ ἀπειρία κομμουνιστικῶν ἐντύπων καὶ προκηρῦξεων».

Οι ἀνάπηροι ἀργότερα ἀπὸ τὶς φυλακὲς Χατζηκώστα καὶ τὸ 8ο Νοσοκομεῖο μεταφέρθησαν στὸ συγκρότημα Χαϊδαρίου ὅπου παρέμειναν ὡς ὄμηροι. Ἀπὸ ἐκεῖ μέσα, τροφοδοτοῦσαν τὸν Μινώταυρο τῆς ομηρίας, προσφέροντας υλικὸ στα ἐκτελεστικὰ ἀποσπάσματα τῶν ομαδικῶν τυφεκισμῶν. Καὶ, μέχρι τέλους τῆς Κατοχῆς, οἱ μισοὶ τουλάχιστον ἐξοντώθησαν τμηματικά.

Ο Κ. Βεντήρης

Ἡ μαζικὴ σύλληψή τους τὴν 30ῆ Νοεμβρίου προκάλεσε γενικὴ ἐξέγερση στὸν λαό. Ὅχι ὅμως καθολικῆ. Ἡ οξύτητα τῶν παθῶν εἶχε τόσο πολὺ φανατίσει τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε υπήρχαν πολλοὶ συντηρητικοὶ που μὲ κρυφὴ ἱκανοποίησι εἶδαν τὴν ἐπίθεση κατὰ τῶν ἀναπῆρων καὶ τὴν ἀπαγωγὴ τους. Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, ὁ στρατηγός Κων. Βεντήρης, τοῦ ὁποῖου τὸν πατριωτισμὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητήσῃ κανεὶς, ἔγραφε ἀπὸ τὴν Αθήνα στὸν Σοφοκλῆ Βενιζέλο στὸ Κάιρο (Γρ. Δαφνῆ, Σοφοκλῆς Βενιζέλος, σελ. 272):

«...Θὰ ἀπετέλει οὐσιώδη παράλειψιν ἢ μὴ ὑπόμνησις ὅτι γενικώτερον ἢ

κοινή γνώμη, αν και διατηρεί άμείωτον τὸ κατὰ τοῦ κατακτητοῦ μῖσος, αἰσθάνεται ἐν τούτοις συχνάκις πραγματικὴν ἀνακούφισιν ἐκ τινων προστατευτικῶν μέτρων (λαμβάνομένων ἀπὸ τὸν Κατακτητὴν ἢ τὴν κατοχικὴ κυβέρνησι).

»Εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας ὅτι ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ τῆς πρωτεύουσης αἰσθάνεται τὴν δυσφορίαν διὰ τὴν ἀναρχικὴν δρᾶσιν τοῦ ΕΑΜ, ὥστε παρὰ τὴν γενικὴν ἀνυποληψίαν πρὸς τὴν κυβερνήσιν Ράλλη, ἠσθάνθη πραγματικὴν ἀνακούφισιν διὰ τὴν λίαν ἐπιτυχῆ πρὸ τινων ἡμερῶν βιαίαν διάλυσιν ὑπὸ τῶν Εὐξωνικῶν Ταγμάτων τῶν ἀναρχικῶν κέντρων τῶν δῆθεν ἀναπήρων πολέμου, ἡ ὅποια ἔλαβε χώραν κατόπιν διαταγῆς τῆς Κατοχῆς. Τὰ κέντρα ταῦτα ἐλειτούργουν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ΕΑΜ ἐπὶ δύομισι ἔτη εἰς τὰ διάφορα νοσοκομεῖα τῆς πρωτεύουσῆς, ὑπὸ τὰ ἀνίσχυρα ὄμματα τῶν πολιτῶν...»

Ο Κ. Βεντῆρης κατέληγε, ὅπως συμπληρώνει ο Γρ. Δαφνῆς, «υποδεικνύων τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἐθνικιστικῶν οργανώσεων διὰ τοῦ καταλλήλου οπλισμοῦ, ὥστε νὰ υπάρξει δυναμικὸ ἀντίβαρον τοῦ ΕΑΜ». Καὶ πράγματι, ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ, διάφορες οργανώσεις τῆς Δεξιάς, ωθούμενες ἀπὸ τὴν ἐξάψην τοῦ πάθους, προσέφεραν ομάδες μελῶν τους γιὰ νὰ βοηθοῦν τὴς δυνάμεις τῆς τάξης στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ΕΑΜ καὶ ἰδίως τοῦ ΕΛΑΣ Ἀθηνῶν. Τὴς νύχτες σκημάιζαν περιπόλους συνοδευόμενες ἀπὸ τμήματα αστυνομικῶν, ποὺ κυνηγοῦσαν τοὺς νεαροὺς οἱ ὁποῖοι ἔκαναν ἐπιγραφές στους τοίχους με ΕΑΜικά συνθήματα. Ἡ ἀπόδοσή τους ὅμως ἦταν ἐλάχιστη. Τὸ κύριο βάρος τῆς δυναμικῆς ἀντίδρασης κατὰ τῆς οργανωμένης Ἀριστεράς μέσα στις πόλεις ἐπεφε στους ὤμους τῶν ταγμάτων. (Στὴν Ἀθῆνα, εἰδικά, ἦταν υπολογίσιμη δύναμη καὶ τὸ Μηχανοκίνητο Τμήμα Ασφαλείας τῆς Αστυνομίας Πόλεων). Καὶ ἡ ἐκκαθάριση τῶν ἀναπηρικῶν νοσοκομείων θεωρήθηκε σημαντικὴ ἐπιτυχία τους ἀπὸ τὸν φανατικὸ μὴ ἀριστερὸ κόσμον. Οὐσιαστικά τὰ Τάγματα συνέντριψαν τὸ «ἀναπηρικὸ κίνημα».

Ὅλοι εἶχαν τὴ συναίσθηση ὅτι μὴ νέα δύναμη, ἰδιαίτερα ἰσχυρὴ, κατέβηκε στὸν στίβο.

Ἀποκέρυξιν

Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως τὴν ἀπίχνηση ποὺ εἶχε ἡ δρᾶση αὐτῆς τῆς νεοφανοῦς στρατιωτικῆς δυνάμεις στὸν λαόν, ἡ κυβέρνησις τοῦ Καΐρου καὶ οἱ ἐκεῖ βρετανικὲς Ἀρχές εἶχαν διαφορετικὴ ἀντίληψη ἀπὸ τὸν στρατηγὸ Κ. Βεντῆρη καὶ ὅλους τοὺς στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς κύκλους ποὺ μάχονταν με πάθος καὶ με φόβον τὴν Ἀριστερά. Θεωροῦσαν τὴν ὑπαρξὴ τους στρατιωτικὰ ἐπιβλαβή, ἐφόσον ἀντικειμενικά ἀνακούφιζαν τὸν γερμανικὸν κατοχικὸν στρατό, καὶ πολιτικὰ ἐπιζήμια, ἐφόσον ἡ παρουσία τους προσέκρουε στὸ ἐθνικὸν συναίσθημα τῆς ογκώδους πλειοψηφίας τοῦ

λαού και στο αντιναζιστικό αίσθημα των Ηνωμένων Εθνών.

Η διαφορά αυτή αντιλήψεων έμελλε να εκδηλωθεί πολύ γρήγορα.

Η Πρωτοχρονιά του 1944 ήρθε τυλιγμένη στον τρόμο και στην οργή στην Ελλάδα. Αλλά τα λίγα μυστικά ραδιόφωνα που λειτουργούσαν μετέδωσαν από τους αιθέρες ένα σπουδαίο δίδυμο μήνυμα:

Η κυβέρνηση Τσουδερού, με τον Αναγκαστικό Νόμο 3231 της 31ης Δεκεμβρίου 1943, ενεργούσε ολοκληρωτική επίθεση κατά των συνεργαζόμενων με τις κατοχικές Αρχές. Αφαιρούσε την ελληνική ιθαγένεια, τον στρατιωτικό βαθμό «ως και κάθε κτηθείσαν θέσιν εις την δημοσίαν υπηρεσίαν» από τους τρεις πρωθυπουργούς της Κατοχής (Γ. Τσολάκογλου, Κ. Λογοθετόπουλο, Ι. Ράλλη), καθώς και «από πάντας τούς παρά το Σύνταγμα και τους νόμους του Κράτους οικειοποιηθέντας το υπουργικόν αξίωμα κατά την διάρκειαν της εκθρικής κατοχής της χώρας, καθόσον εξυπηρετήσαντες ούτω τον εκθρόν, ευρέθησαν εις οξείαν αντίθεσιν προς την θέλησιν και το αίσθημα του ελληνικού λαού και κατέστησαν ανάξιοι της πατρίδος».

Ταυτόχρονα ο ραδιοσταθμός του Καΐρου μετέδιδε κυβερνητική δήλωση που κατήγγελλε τα Τάγματα Ασφαλείας «ως τελούντα εις την υπηρεσίαν του εκθρού». Οι αξιωματικοί και οι οπλίτες που υπηρετούσαν σ' αυτά κλήθηκαν να τα εγκαταλείψουν.

Ο Σοφούλης

Την ίδια όμως ημέρα, μια ηχηρή παραφωνία αναφαινόταν από τις στήλες του Τύπου: ο αρχηγός των Φιλελευθέρων Θεμ. Σοφούλης, που ενεργούσε για λογαριασμό όλων των κομμάτων τα οποία συνεργάζονταν μαζί του, εξέδιδε διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό υπό μορφή ευχών για το νέο έτος, που δημοσιευόταν στην πρώτη σελίδα των εφημερίδων.

Ο γηραιός, παλιός επαναστάτης, δεν βρήκε καμιά λέξη για να μιλήσει, έμμεσα έστω και συγκαλυμμένα, για τον απελευθερωτικό αγώνα. Έριξε το βάρος του για να καυτηριάσει την τρομοκρατία του ΕΑΜ και άφησε να διαφανεί ότι καλώς το καταπολεμούν όσοι το μάχονται.

«... Έλληνες καταδυναστεύουν Έλληνας με γυμνόν τὸ ξίφος ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας... Εἶναι τραγικὴ συνέπεια ἐγκληματικῆς ἀρχομανίας. Ὡς μόνον δὲ περιεχόμενον αὐτῆς εἶναι ἡ ἐξόντωση τοῦ ἀντιπάλου δέους καὶ ἡ μονομερῆς ἐπικράτησις μὲ ἄμεσον σκοπὸν τὴν ἐμπέδωσιν βιαίας ἐπιβολῆς καὶ τρομοκρατήσεως τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ...»

Το διάγγελμα εκείνο αποκάλυπτε πόσο είχε διευρυνθεί η άβυσσος μεταξύ ΕΑΜ και αντιεαμικών. Ο Σοφούλης δεν δίσταζε να υψώσει τη φωνή του μαζί με τον κατοχικό πρωθυπουργό Ι. Ράλλη και τον Στρατιωτικό Διοικητή της Ελλάδας στρατηγό Σπάι-

ντελ. Γιατί σε εκείνο το ίδιο πρωτοχρονιάτικο φύλλο των εφημερίδων, δίπλα στον λόγο του αρχηγού των Φιλελευθέρων, η λογοκρισία δημοσίευε διαγγέλματα αυτών των δύο τελευταίων:

Ο Ι. Ράλλης τόνιζε:

«...Οί εκ συστήματος επιβουλευόμενοι την ἔθνικὴν μας ἐνότητα, ἐπιδιώκουν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν περιπέτειαν τῆς πατρίδος μας ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τῶν “ἀπελευθερωτῶν”, διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐπιβάλλουν, ὅταν ἡ ἔθνικὴ κυριαρχία μας ἀποκατασταθῇ, τὴν εἰδεχθῆ τυραννίδα των.

»Θὰ εἴμεθα ἐγὼ καὶ οἱ συνεργάται μου κατώτεροι ἑαυτῶν... ἐὰν ἐδεικνύομεν ἀδιαφορίαν ἢ ὀλιγωρίαν ἔναντι τῆς ἐπιβουλῆς τῶν ὑπονομευτῶν τῆς ἔθνικῆς μας συνοχῆς... Εἰς τὴν πρόσκλησίν των ἀπητητήσαμε ὡς ἐμπρέπει... Τὸν ἀγῶνα τὸν ὁποῖον ἀνελάβομεν... θὰ τὸν φέρομεν εἰς αἴσιον πέρας».

Και ο στρατηγός Σπáιντελ διαλαλούσε:

«...Ὁ Γερμανὸς στρατιώτης προσδοκᾷ ὅτι ὁ ἔθνικὴν συνείδησιν ἔχων Ἕλληνας θὰ τεθῆ παρὰ τὸ πλευρόν του εἰς τὸν ἀγῶνα ἔναντιόν τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ: τοῦ Κομμουνισμοῦ.

»Ὁ βοηθῶν ἡμᾶς βοηθεῖ τὸν ἑαυτὸν του! Ὁ ἀντιτιθέμενος πρὸς ἡμᾶς θὰ ἐξοντωθῆ!»

Δεν είναι λοιπόν καθόλου παράξενο ότι με τέτοιες, ἔμμεσες ἔστω, ενθαρρύνσεις –όπως του Σοφούλη– η δύναμη των Ταγμάτων Ασφαλείας ανερχόταν, σε πείσμα της επίσημης αποκρίψής τους από την κυβέρνηση του Καΐρου.

Μια φυγή αξιωματικών παρατηρήθηκε. Αλλά υπερκαλύφθηκε από την προσέλευση νέων, και γενικά παρατηρούσαν σημαντική ενίσχυση των ταγμάτων.

Τον ίδιο καιρό σημειωνόταν ένταση και ενός άλλου, παράλληλου ρεύματος. Ενώ η φασιστική Ιταλία είχε πια εξαφανιστεί από το προσκήνιο και η ναζιστική Γερμανία βάδιζε προς την καταστροφή, υπήρχαν Έλληνες που ἔσπευδαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ἄμεσα προς τους Γερμανούς.

Τα τρομερά χτυπήματα της ΠΕΑΝ τον Σεπτέμβριο του 1942 είχαν ανακόψει για αρκετούς μήνες αυτό το ρεύμα. Στις 29 Νοεμβρίου 1943 εξάλλου πέθανε, σε ηλικία 57 ετών, ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Γεώργιος Μερκούρης, πρωτότοκος γιος του παλιού δημάρχου Αθηνών Σπύρου Μερκούρη, αρχηγός του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος της Ελλάδας και δραστήριος συνεργάτης των γερμανικών Αρχών. Ο θάνατός του ἄφησε στους φιλοκατοχικούς Έλληνες κενό. Αλλά το ρεύμα δεν ἔσβησε. Και δεν μπορεί να αποδοθεί παρά στην ὄξυνση της αντίθεσης με το ΕΑΜ, η οποία ὠθούσε διαρκῶς και νέους εθελοντές στο πλευρό των Γερμανών, που ήταν ἢ προσποιούνταν πως ήταν «μαχητές του αντικομμουνισμοῦ».

Οι αξιωματικοί των Ταγμάτων Ασφαλείας διακήρυσσαν πως δεν είχαν σχέση με τους φιλογερμανούς Έλληνες. Επαναλάμβαναν τη θεωρία του Χ. Παπαθανασόπουλου ότι αγωνίζονταν «κατά του κομμουνισμού για να στραφούν αργότερα κατά των Γερμανών». Αλλά τα τάγματα βιάφονταν πια στο αίμα – αίμα Ελλήνων. Και αντικειμενικά η ευθυγράμμισή τους με τους Γερμανούς γινόταν πλήρης, τόσο σε σκοπούς όσο και σε τρομοκρατική σκληρότητα. Το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ απαντούσε με την ίδια σκληρότητα. Και οι συνθήκες ζωής στην Ελλάδα έπαιρναν τη δραματικότητα αρχαίας τραγωδίας.

Εκατόμβες

Τη 10η Ιανουαρίου 1944, ο στρατηγός Σιμάνα ανήγγειλε ότι ως αντίποινα για τον φόνο δύο Γερμανών αστυνομικών την 6η Ιανουαρίου στους Βρασταμίτες, νοτίως της Κωπαΐδας, διέταξε «τον τυφεκισμόν 50 κομμουνιστών εκ του χωρίου Βρασταμίτες και των περιχώρων».

Τη 12η Ιανουαρίου νέα ανακοίνωση του Σιμάνα ανήγγειλε ότι «τυφέκισε δέκα κομμουνιστάς», ως αντίποινα για τον φόνο ενός «εузώνου» και τον τραυματισμό άλλου ενός.

Στον χορό των εκτελέσεων έπαιρνε μέρος και η κατοχική κυβέρνηση Ράλλη. Στις αρχές Ιανουαρίου σκότωσαν τον ναύαρχο Πινότσιπ, αναπληρωτή Γενικό Διευθυντή της Εταιρείας Υδάτων, στις 8 το πρωί, ενώ έβγαινε από το σπίτι του στην πλατεία Κουμουνδούρου. Οι δράστες τον χτύπησαν από απόσταση λίγων βημάτων και τραυμάτισαν με περίστροφα και χειροβομβίδες τους αστυνομικούς που προσέτρεξαν. Συνελήφθησαν όμως, καταδικάστηκαν σε θάνατο από το ελληνικό στρατοδικείο και εκτελέστηκαν την 21η Ιανουαρίου.

Το πρωί στις 7 της 26ης Ιανουαρίου, ο υπουργός Εργασίας Καλύβας εκτελέστηκε από τρεις αγνώστους έξω από το σπίτι του στη διασταύρωση των οδών Πλουτάρχου και Πατριάρχου Ιωακείμ, ενώ μόλις είχε μπει στο αυτοκίνητό του. Την επομένη ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος ανήγγειλε ότι ως αντίποινα διέταξε τον τυφεκισμό 50 κομμουνιστών...

Την 11η Φεβρουαρίου ο στρατηγός Σιμάνα ανακοίνωσε ότι σκοτώθηκαν 3 χωροφύλακες και τραυματίστηκαν 5 «εузώνοι», 5 χωροφύλακες και 3 αστυνομικοί. «Ως αντίποινα διέταξα σήμερα τον τυφεκισμόν 25 κομμουνιστών».

Την 9η Μαρτίου ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος ανακοίνωσε ότι τουφέκισε 50 κομμουνιστές. Η αιτιολογία που ανέφερε ήταν:

«Αὐτάς τὰς τελευταίας ἡμέρας ἐγκληματικὰ κομμουνιστικὰ στοιχεῖα ἐκμεταλλεζόμενα τὰς ἐπικρατούσας οἰκονομικὰς συνθήκας προσεπάθησαν νὰ ἐξαπολύσουν ἀγρίας τμηματικὰς ἀπεργίας καὶ διὰ τῆς τρομοκρατίας καὶ

δι' ἐκβιασμῶν νά παρεμποδίσουν τὸν πρόθυμον νά ἐργασθῆ εἰρηνικὸν πληθυσμὸν κατὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐργασίας του. Ὅπλισμένοι κομμουνισταὶ ἔδωσαν μάχην πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς ἐλληνικῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστυνομίας, αἱ ὁποῖαι ἐπανάφεραν τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν».

Τη 15η Μαρτίου η Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση ανακοίνωσε ότι εκτελέστηκαν 50 κομμουνιστές χωρίς να αναφέρει τον λόγο. Την 5η Απριλίου ο στρατηγός Σιμάνα ανακοίνωσε ότι σε αντίποινα για τον φόνο ενός λοχαγού των Ταγμάτων Ασφαλείας στους Αμπελοκίπους απαγχονίστηκαν επιτόπου 5 κομμουνιστές. Η ανακοίνωση προσέθετε:

«Αἰ κατὰ τῶν εὐζώνων γινόμεναι ἐπιθέσεις θὰ τιμωροῦνται εἰς τὸ μέλλον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον».

Την 8η Απριλίου ο «Φελντικομανιάντ» Αθηνών ανήγγειλε:

«Γερμανοὶ στρατιῶται ἔπεσαν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὑπηρεσίας των θύματα θρασυδείλου ἐνέδρας κομμουνιστῶν κακούργων.

»Πρὸς λῆψιν ἀντιποίνων ἐτυφεκίσθησαν σήμερον κατὰ διαταγὴν τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Ἑλλάδος πενήτηνonta κομμουνισταί».

Άλλοι 5 εκτελέστηκαν στις 8 Απριλίου ως αντίποινα για τον φόνο 2 χωροφυλάκων στην Καισαριανή (Αθηνών). Με τον ίδιο αγχώδη ρυθμό η σφαγή συνεχιζόταν: Πενήντα ακόμη όμπροι τουφεκίστηκαν την ίδια ημέρα, χωρίς να ανακοινωθεί ο λόγος. Τριάντα πέντε εκτελέστηκαν στις 18 Απριλίου ως αντίποινα για τον φόνο 6 «ευζώνων». Είκοσι τουφεκίστηκαν στις 26 Απριλίου ως αντίποινα για τον φόνο 2 «ευζώνων» και 2 χωροφυλάκων. Και την 28η Απριλίου το υπουργείο Εσωτερικών, συναγωνιζόμενο τον Γερμανό Στρατιωτικό Διοικητή και τον Σιμάνα, ανήγγειλε και αυτό την εκτέλεση 17 κομμουνιστών ως αντίποινα για τον φόνο 6 χωροφυλάκων στον Μαραθώνα.

Μαιωμένη Πρωτομαγιά

Άλλά το κορύφωμα της τραγωδίας συνέβη την Πρωτομαγιά του 1944. Την ημέρα εκείνη, έντρομοι οι Έλληνες διάβασαν στις πρωινές εφημερίδες την παρακάτω συγκλονιστική ανακοίνωση του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδος:

«Τὴν 27 Ἀπριλίου 1944 κομμουνιστικαὶ συμμοριαὶ παρὰ τοὺς Μολάους κατόπιν μίας ἐξ ἐνέδρας ἐπιθέσεως ἐδολοφόνησαν ἀνάνδρως ἓνα Γερμανὸν στρατηγὸν καὶ 3 συνοδοῦς του. Πολλοὶ Γερμανοὶ στρατιῶται ἐτραυματίσθησαν.

»Ὡς ἀντίποινα θὰ ἐκτελεσθῆ:

»1. Ὁ τυφεκισμὸς 200 κομμουνιστῶν τὴν 1 Μαΐου 1944.

»2. Ὁ τυφεκισμὸς ὄλων τῶν ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους θὰ συναντήσουν τὰ

γερμανικά στρατεύματα επί της οδοῦ Μολάων πρὸς τὴν Σπάρτην ἔξωθεν τῶν χωρίων.

» Ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ κακουργήματος τούτου Ἕλληνες ἐθελονταὶ ἐφόνευσαν αὐτοβούλως 100 ἄλλους κομμουνιστάς».

Ἡ εκτέλεση τῶν 200 πραγματοποιήθηκε. Ἐπρόκειτο γιὰ ομήρους που οἱ πιο πολλοὶ ἦταν παλιὰ στελέχη τοῦ ΚΚΕ, τὰ ὁποῖα, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς 4ης Αὐγούστου, χωρὶς διακοπὴ, παρέμεναν στὶς φυλακές.

Οἱ 200 ὁδηγήθηκαν στὸ Σκοπευτήριο τῆς Καισαριανῆς καὶ ἐκεῖ τουφεκίστηκαν κατὰ ομάδες ἀνά 20. Ἡ ἐπόμενη εικοσάδα, πρὶν σπηθεῖ μπροστὰ στὸ ἀπόσπασμα, παραλάμβανε τὰ πώματα τῶν προηγούμενων 20 καὶ τὰ τοποθετοῦσε στὰ αυτοκίνητα που περίμεναν. Ἡ μακάβρια διαδικασία διήρκεσε δύο ὥρες περίπου. Καὶ τὴ συνόδευε ὁ Ἐθνικὸς Ὕμνος που τραγουδοῦσαν μὲ πάθος αὐτοὶ που παρατάσσονταν μπροστὰ στὶς κἀννες τῶν ὀπλῶν.

Πρὶν συνέλθει ὁ λαὸς ἀπὸ τὴν τρομερὴ εἶδηση, τὴν ἄλλη ἡμέρα, νέα ἀνακοίνωση, προερχόμενη αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὸν Σιμάνα, ἀνήγγειλε τὴν εκτέλεση ἄλλων 110 στὸ χωριὸ Κυριάκι τῆς Βοιωτίας ὡς ἀντίποινα γιὰ τὸν φόνο 2 Γερμανῶν. Τὸ Κυριάκι καταστράφηκε τελείως. Ἡ ἀνακοίνωση κατέληγε:

«Πᾶσα τοιαύτη περαιτέρω ἀπόπειρα δολοφονίας, θὰ τιμωρῆται μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον».

Καὶ τὴν 3η Μαΐου δημοσιεύονταν δύο ἀνακοινώσεις. Ὁ Σιμάνα ἀνήγγειλε τὸν τουφεκισμό 30 κομμουνιστῶν ὡς ἀντίποινα γιὰ τὸν φόνο 2 «ευζώνων». Καὶ μὲ τὴ σειρά του ὁ «Φελνικομμανιάντι» τὴν εκτέλεση ἄλλων 60 κομμουνιστῶν. Οἱ 50 ὡς ἀντίποινα γιὰ τὸν φόνο «πέντε προσώπων ἀνηκόντων εἰς τὸν Γερμανικὸν στρατὸν» (προφανῶς δὲν ἦταν Γερμανοί). Καὶ οἱ 10 ὡς ἀντίποινα γιὰ ἐπίθεση ἐναντίον ἀμαξοστοικίας.

Ἀλλὰ, μετὰ 8 ἡμέρες –11 Μαΐου–, ὁ Σιμάνα ἀνήγγειλε ὅτι τουφέκισε 100 ἀκόμη κομμουνιστές, ὡς ἀντίποινα γιὰ τὸν φόνο 2 μελῶν τῆς γερμανικῆς Αστυνομίας. Στὴν ἑκατόμβη αὐτὴν περιλαμβάνονταν καὶ 10 γυναῖκες.

Το Χαϊδάρι

Οἱ περισσότεροὶ εκτελούμενοι ἦταν ὄμηροι, κρατούμενοι στὸ Χαϊδάρι τῶν Αθηνῶν. Αὐτὸ ἦταν τὸ μεγάλο ἔμπέδο τοῦ θανάτου. Ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα συγκρότημα κτιρίων, που στὴν ἀρχὴ ἦταν κοινὴ φυλακὴ τῶν Γερμανῶν. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1943 χαρακτηρίστηκε ὡς στρατόπεδο ομήρων. Καὶ τὴ διοίκησή του ἀνέλαβε ὁ τέως στρατοπεδάρχης τοῦ Κιέβου ταγματάρχης τῶν Es-Es Ραμτόσκυ. Ἡ ζωὴ τῶν ομήρων ἦταν πολὺ σκληρὴ καὶ τοὺς ἀνέμενε ὁ θάνατος μὲ πιθανότητες 50%. Ὡς διερμηνέας χρησιμοποιοῦνταν ὁ γερμανομαθὴς Ναπολέων Σουκατζίδης, σπουδασιὸς βετεράνος κρατούμενος ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς 4ης Αὐγούστου.

Ο στρατοπεδάρχης Ραμτόσκυ είχε συμπαθήσει τον Σουκατζίδη. Την τρομερή Πρωτομαγιά του 1944, όταν έγινε η κλήρωση των 200 ομήρων που θα τουφεκίζονταν, περιλήφθηκε και αυτός. Ο Ραμτόσκυ τού πρότεινε να τον αντικαταστήσει με κάποιον άλλο, αλλά εκείνος αρνήθηκε και βάδισε εθελοντικά στον θάνατο, στο Σκοπευτήριο.

Πτώματα

Η ζωή είχε καταντήσει πάμφθην στην Ελλάδα. Οι ομαδικές αυτές εκτελέσεις και οι αντίστοιχοι φόνοι προσωπικότητας και ανδρών των Δυνάμεων Ασφαλείας είναι όσα αναφέρονταν σε επίσημες ανακοινώσεις. Αναρίθμητες όμως άλλες, μεμονωμένες δολοφονίες έγιναν στην Αθήνα. Και κάθε λίγο ανευρίσκονταν πτώματα, ατόμων αγνώστων συνήθως, τρυπημένα από σφαίρες ή μαχαίρια. Άλλοι ήταν θύματα του ΕΛΑΣ και άλλοι των αντιπάλων του. Τα πτώματα των δολοφονημένων τα περισυνέλεξαν το πρωί, όπως τον χειμώνα του 1941-42 μάζευαν από τους δρόμους πτώματα των νεκρών που υπέκυπταν από έλλειψη τροφής. Η Μεγάλη Τρομοκρατία συναγωνιζόταν σε τραγικότητα τη Μεγάλη Πείνα.

Η τρομοκρατία που εξαπέλυσαν τα Τάγματα Ασφαλείας και οι Γερμανοί έπαιρνε ιδιότυπες μορφές. Μία από αυτές ήταν επιδρομές στις συνοικίες και τους συνοικισμούς που ήταν γνωστά ως φωλιές του ΕΑΜ.

Τα «μπλόκα»

Πράγματι, όπως είδαμε, ένα μεγάλο μέρος της περιοχής της πρωτεύουσας από τις αρχές του 1943 αποτελούσε απελευθερωμένη ζώνη, όπου ούτε η ελληνική Αστυνομία, ούτε οι Ιταλοί τολμούσαν να διεισδύσουν. Οι Γερμανοί, για να ανακτήσουν τον έλεγχό τους, εξαπέλυαν εναντίον τους τα Τάγματα Ασφαλείας. Εξορμούσαν οι «εύζωνοι», κύκλωναν μια συγκεκριμένη συνοικία και κατόπιν εισέβαλλαν. Καλούσαν τους κατοίκους να συγκεντρωθούν σε μια πλατεία, τους ανάγκαζαν να καθίσουν χάμω ακίνητοι, κάτω από τις κάννες των όπλων τους. Και τότε συνήθως εμφανιζόταν μια παράξενη μορφή. Ένας άνθρωπος με το κεφάλι του χωμένο σε μαύρη κουκούλα. Αυτός ο «μασκοφόρος» –όπως τον αποκαλούσε ο λαός– περιφερόταν ανάμεσα στο καθισμένο πλήθος και υποδείκνυε πρόσωπα τα οποία ήξερε ότι ανήκουν στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Τα πρόσωπα αυτά απαγόταν, αλλά συχνά τα εκτελούσαν επιτόπου.

Οι επιδρομές εκείνες, τα «μπλόκα» όπως τα αποκαλούσε ο λαός, αποτελούσαν τον τρόπο των κατοίκων. Αλλά, καθώς ο ΕΛΑΣ ανδρωνόταν μέσα στην Αθήνα, συχνά πρόβαλλε αντίσταση, η οποία κατέληγε σε φθορά των επιδρομέων και αντίποινα κατά του πληθυσμού. Σοβαρά «μπλόκα» συνέβησαν: στη Νίκαια Πειραιά την 6-9 Μαρτίου 1944, όπου η επιδρομή, με ένοπλες συγκρούσεις, διήρκεσε τρεις ημέρες και κατέληξε στην εκτέλεση 8 ανδρών και στην απαγωγή 1.500 ατόμων που εστά-

λπισαν στη Γερμανία σε στρατόπεδα· στην Καλογρέζα, τη νύχτα της 15ης προς 16η Μαρτίου, όπου εκτελέστηκαν σε μια χαράδρα 26 άτομα· στις ανατολικές συνοικίες την 21η Απριλίου υπό την προσωπική επίβλεψη του στρατηγού Σιμάνα (Καισαριανή, Βύρωνας, Κοπανά) με σοβαρές ένοπλες συγκρούσεις· στον Υμηττό την 28η Απριλίου, όπου 3 ένοπλοι μαχητές, οι Κ. Φολιόπουλος, Θ. Κιοκμενίδης, Δ. Αυγέρης, κυκλώθηκαν σε ένα σπιτάκι και αρνήθηκαν να παραδοθούν – μετά 7ωρη άνιση πάλη έπεσαν μαχόμενοι.

Οι επιδρομές εκείνες, μολονότι ήταν οδυνηρές και αποτελούσαν μια νέα μορφή τρομοκρατίας, δεν έφεραν ουσιαστικό αποτέλεσμα. Δεν παρέλυσε ο λαός και δεν εξαρθρώθηκαν οι οργανώσεις, ούτε συντρίφτηκε ο ένοπλος μηχανισμός. Μόλις οι φάλαγγες του «μπλόκου» αποσύρονταν, τα πάντα αποκαθίσταντο όπως πριν. Και ανακτούσε τον έλεγχο το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Ουσιαστικά, ο ανταρτοπόλεμος είχε μεταφερθεί στην πρωτεύουσα, σε μικρότερη δε κλίμακα και στη Θεσσαλονίκη.

Καλάβρυτα

Οι τρομοκρατικές όμως επιδρομές των Γερμανών απέκτησαν εκείνη την εποχή τεράστια έκταση και καταστρεπτική μορφή και στην ύπαιθρο. Τα αντίποινα των Γερμανών ήταν φοβερά. Ολόκληρα χωριά εξαφανίζονταν και ο ανδρικός πληθυσμός τους εξοντωνόταν. Η μέθοδος αυτή είχε εφαρμοστεί σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, με ιδιαίτερη πυκνότητα, στη Βουλγαρική Ζώνη. Τώρα όμως οι Γερμανοί τη χρησιμοποιούσαν σε ευρύτατη κλίμακα. Και ιδιαίτερα τραγική είναι η περίπτωση των Καλαβρύτων.

Η κωμόπολη αυτή απελευθερώθηκε κατά την ιταλική συνθηκολόγηση. Αλλά την 9η-13η Δεκεμβρίου 1943, τέσσερις γερμανικές φάλαγγες από την Πάτρα, το Αίγιο, την Τρίπολη και τον Πύργο εφόρμησαν συγκεντρωτικά προς την κατεύθυνσή της. Το ΙΙο Τάγμα του 12ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ ήταν η μόνη αντάρτικη δύναμη η οποία πρόβαλε αντίσταση την 9η-11η Δεκεμβρίου. Την 13η Δεκεμβρίου όμως οι Γερμανοί μπήκαν στα Καλάβρυτα. Αμέσως έκλεισαν τις γυναίκες και τα κάτω των 14 ετών παιδιά στο σχολείο και τους άνδρες με τα άνω των 14 ετών παιδιά τους συγκεντρώσαν κοντά στο νεκροταφείο. Εκεί τους εκτέλεσαν με θεριστικά πυρά των πολυβόλων, υπό την ανταύγεια των φλογών της πυρπολούμενης κωμόπολης. Μόνο 10 άτομα διασώθηκαν, που γλίτωσαν από τη χαριστική βολή.

Αποσυρόμενες, οι γερμανικές φάλαγγες πυρπολούσαν και σκότωναν. Στο μοναστήρι του Μεγάλου Σπηλαίου εκτέλεσαν 21 καλογήρους, που τους 16 τους έριξαν στην άβυσσο από τους πανύψηλους βράχους. Το πέρασμά τους θύμιζε τις επιδρομές του Ιμπραήμ. Συνολικά, σκότωσαν στην περιοχή Καλαβρύτων 1.101 άτομα, από τα οποία τα 800 μέσα στην κωμόπολη.

Δίστομο

Την καταστροφή του χωριού Κυριάκι όπου εκτελέστηκαν 110 κάτοικοι την αναφέραμε ήδη. Τραγικότερο το Δίστομο, στις 10 Ιουνίου 1944 παρουσίασε την ιδιορρυθμία ότι η σφαγή δεν περιορίστηκε μόνο στους άνδρες, αλλά επεκτάθηκε σε όλο τον πληθυσμό ανεξαρτίτως ηλικίας και φύλου, με 750 θύματα συνολικά.

Το ιστορικό της καταστροφής έχει ως εξής:

Το πρωί της ημέρας εκείνης έφτασαν στο Δίστομο από τη Λιβαδειά δύο επιταγμένα φορτηγά αυτοκίνητα με 40 περίπου Γερμανούς στρατιώτες και μερικούς μαυραγορίτες. Αναχώρησαν σύντομα, αλλά δήλωσαν ότι θα γυρίσουν γρήγορα και διέταξαν τους κατοίκους να βρίσκονται στα σπίτια τους. Όταν όμως τα αυτοκίνητα έφτασαν κοντά στο χωριό Στείρι, έπεσαν σε ενέδρα ανταρτών στη θέση Καταβόθρα.

Ακολούθησε φονική συμπλοκή, έφτασαν όμως γερμανικές ενισχύσεις και οι αντάρτες αποσύρθηκαν. Τότε όλη η δύναμη των Γερμανών στράφηκε προς το Δίστομο και στη διαδρομή σκότωναν οποιονδήποτε συναντούσαν στο δρόμο ή στα χωράφια. Όταν ξαναμπήκαν στο Δίστομο, όπου επικρατούσε γαλήνη τάφου και οι κάτοικοι ήταν κλεισμένοι έντρομοι στα σπίτια τους, επιδόθηκαν στην καταστροφή των πάντων, έμψυχων και άψυχων. Ο νομάρχης Βοιωτίας Ι. Γεωργόπουλος, με την εμπιστευτική του έκθεση 101 (12 Ιουνίου 1944) προς τον γεν. γραμματέα του Υπουργείου Εσωτερικών, δίνει την εξής περιγραφή:

«...Καθώς αἱ οἰκογένειαι ἦσαν συγκεντρωμέναι εἰς τὰ σπίτια των, θά κατωρθοῦτο ἢ διὰ πυρός ὀλοκλήρωσις τῆς καταστροφῆς. Ἀλλά τὸ ἔργον δὲν ἦτο εὐχερές. Ὑπελόγιζον ὅτι θά βραδύνουν. Διὰ τοῦτο, μετὰ πυροπόλησιν δέκα οἰκιῶν, ἐτέθησαν ἐν δράσει τὰ ὄπλα. Ὅμαδες στρατιωτῶν εἰσῆρχοντο εἰς τὰ σπίτια καὶ ἐξετέλουν μὲ ἀταραξίαν, ἄνευ οἴκτου, ἀσυγκίνητα, ἀνάληπτα, τοὺς ἐνοίκους των. Δὲν ἐφείσθησαν οὐδενός. Ὁ πατὴρ πρῶτος, ἡ σύζυγος κατόπιν καὶ ἠκολούθουν τὰ τέκνα οἰασδήποτε ἡλικίας. Βρέφη δύο, πέντε καὶ ἑπτὰ μηνῶν ἐκρεουργοῦντο δι' ἀποκοπῆς τῆς καρωτίδος. Ἄλλα καθ' ἣν στιγμὴν ἐθηλάζοντο. Ἀνευρέθη βρέφος φέρον εἰς τὸ στόμα τοῦ ἀποκεκομμένου τὸν μαστὸν τῆς μητρὸς του, μὲ τραῦμα εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς του καὶ μὲ ἕτερον εἰς τὸν λαϊμόν. Τὸ παιδί τοῦ ἐκτελεσθέντος εἰρηνοδίκου Γκριτσώπη καὶ τῆς βιασθείσης καὶ σφαγιασθείσης συζύγου του εὐρέθη πληγωμένον τὴν ἐπομένῃ τῆς φοβερᾶς σφαγῆς παρὰ τὸ πτώμα τοῦ πατρὸς του τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελε ν' ἀποχωρισθῆ. Ἄλλο παιδί ἐπίσης τραυματισμένον εὐρέθη ὀδυρόμενον ἐπὶ τῶν πτωμάτων τοῦ πατρὸς του δασονόμου Κουρούμπαλη καὶ τῆς μητρὸς του. Τὰ ἔντερα τεσσάρων ἄλλων χωρικῶν εὐρέθησαν περιτυλιγμένα πέριξ τοῦ λαμοῦ των. Ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου εὐρέθη ἀκέφαλος. Ἡ εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ πτώματος ἀπόστασιν εὐρεθεῖσα κεφαλὴ

του είχε τους ὀφθαλμούς ἐξωρυγμένους. Ἡ οἰκία τοῦ εἰρηνοδίκου πλέει εἰς τὸ αἷμα. Διότι εἰς αὐτὴν εἶχον καταφύγει πολλοὶ χωρικοὶ ἀγρίως σφαγιασθέντες. Ὁ Προέδρος τῆς Κοινότητος, τὸν ὁποῖον αἱ πρῶται πληροφοραὶ ἔφερον φονευθέντα, διεσώθη. Δύο ἀδελφοὶ του ὁμως καταλέγονται μεταξὺ τῶν νεκρῶν. Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἡ φονικὴ δραστηριότης ἐχαλαρώθη διὰ δύο λόγους: Πρῶτον διότι ἐπήρχετο ἡ νύξ καὶ ὁ στρατὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λεβάδειαν καὶ δεύτερον διότι δὲν ὑπῆρχον πλέον θύματα...»

Οἱ Εβραῖοι

Ἡ φάση τῆς μεγάλης γερμανικῆς τρομοκρατίας που ἄρχισε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1943 ἐπιστέφεται ἀπὸ τὴν ολοκλήρωση τῆς ἐξόντωσης τῶν Εβραίων στὴν Ελλάδα.

Σε 77.377 ἀνέρχονταν οἱ Εβραῖοι τὸ 1940, κατανεμημένοι σε 25 κοινότητες. Στὴ Θεσσαλονικὴ ἔμεναν 56.000, στὴν Αθήνα 3.000, στὴ Ρόδο-Κω 1.900, στὴν Καβάλα 2.100, στὴν Κέρκυρα 2.000, στα Ἰωάννινα 1.850, στὴ Δράμα 1.200, στὴ Λάρισα 1.120 κλπ.

Ὁ διωγμὸς τοὺς ἄρχισε τὸν Μάρτιο τοῦ 1943 στὴ Θεσσαλονικὴ, ὅπου κλείστηκαν ὅλοι οἱ Εβραῖοι στὸ στρατόπεδο συγκέντρωσης Χιρς. Ἀπὸ ἐκεῖ στάλθηκαν μέχρι τὴ 15η Μαΐου στὴν Πολωνία (Μπριγκενάου καὶ Αουσβιτς), ὅπου θανατώθηκε τὸ 90%. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1943 συγκεντρώθηκαν καὶ οἱ Εβραῖοι τῆς Ἀν. Μακεδονίας καὶ Θράκης, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους σχεδὸν κανεὶς δὲν ἐπέστρεψε. Μετὰ τὴν ἰταλικὴ συνθηκολόγηση, ὁ διωγμὸς ἐπεκτάθηκε σε ὅλη τὴ Θεσσαλία, Στερεὰ Ελλάδα, Πελοπόννησο, νησιά. Ἀλλὰ ἓνα σημαντικό μέρος τῶν Εβραίων αὐτῆς τῆς περιοχῆς κατόρθωσε νὰ διασωθεῖ, χάρη στὴ βοήθεια τῶν ἐλληνικῶν Ἀρχῶν καὶ τοῦ λαοῦ.

Ἡ μεγαλύτερη προσπάθεια σωτηρίας καταβλήθηκε στὴν Αθήνα. Ὄταν ἄρχισε ἀκόμη ὁ διωγμὸς στὴ Θεσσαλονικὴ, ὅλες οἱ κορυφές τοῦ πνευματικοῦ, ἐπιστημονικοῦ, επαγγελματικοῦ καὶ οικονομικοῦ κόσμου, με ἐπικεφαλῆς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, κινητοποιήθηκαν καὶ υπέβαλαν στὸν Γερμανὸ πληρεξούσιο Ἀλτεμπουργκ καὶ στὴν ἐλληνικὴ κυβέρνηση υπομνήματα γιὰ νὰ μὴν ἐκτελεστεῖ ἡ μαζικὴ τοὺς ἐκτόπιση (τότε ἀκόμη δὲν ἦταν γνωστὸ ὅτι τοὺς ἀνέμενε ὁ θάνατος). Φυσικὰ τὰ υπομνήματα αὐτὰ δὲν ἐλήφθησαν ὑπόψη.

Ὁ Δαμασκηνός

Ἀλλὰ, ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ ἐξοντωθοῦν καὶ οἱ Εβραῖοι τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας, χρησιμοποιήθηκαν πρακτικότερα μέτρα. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός κάλεσε τὸν τότε Γενικὸ Διευθυντὴ τῶν Διοικητικῶν Ὑπηρεσιῶν τοῦ Δήμου Ἀθηναίων Π. Χαλδέζο καὶ τοῦ εἶπε: «Εγὼ ἔκαμα τὸν σταυρὸ μου, μίλησα με τὸν Θεό, ἀποφάσισα νὰ σώσω ὅσες ψυχές Εβραίων μπορῶ. Ἔστω καὶ ἀν κινδυνεύω. Εγὼ θὰ βαπτίζω τοὺς Εβραί-

ους και συ θα τους δίνεις πιστοποιητικό του Δήμου για να πάρουν ταυτότητα ως Χριστιανοί Έλληνες».

Ο Π. Χαλδέζος δέχτηκε. Συνεννοήθηκε με έναν τμηματάρχη του Δήμου και άνοιξαν ιδιαίτερο δημοσιολόγιο, όπου καταχωρήθηκαν 560 Εβραίοι ως χριστιανοί. Και σώθηκαν (Ηλία Βενέζη, «Η εξόντωση των Ελλήνων Εβραίων», εφημερίδα *Βήμα Αθηνών*, 2 Φεβρουαρίου 1960).

Ήταν όμως 3.000 οι Εβραίοι της Αθήνας. Πόσοι θα γλίτωναν; Πολλοί, μαζί με τον αρχιραβίνο τους, κατέφυγαν στους αντάρτες στα βουνά. Αλλά περισσότεροι φυγαδεύτηκαν στην Τουρκία, χάρη στην τολμηρή ενέργεια ορισμένων αστυνομικών. Ο τότε διευθυντής της Αστυνομίας Αθηνών Άγγελος Έβερι και οι αστυνομικοί διευθυντές Δημ. Βρανόπουλος (ως διευθυντής της Αστυνομίας Πατρών και κατόπιν Πειραιώς), Δημ. Βλαστάρης και Μιχ. Γλύκας πρωτοστάτησαν σε ενέργειες. Όπως ανέφερε το 1970 το Εβραϊκό Ίδρυμα Γιανι Βάσεμ, το οποίο τους απένειμε το 1970 ειδικές τιμές: *«...Οὔτοι ἐβοήθησαν μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των τοὺς καταδιωκομένους Ἰσραηλίτας, προμηθεύοντες εἰς αὐτοὺς ταυτότητας, μὲ ὀνόματα Χριστιανῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πολλοὶ Ἰσραηλίται ἠδυνήθησαν νὰ ἀλλάξουν κατοικίαν, νὰ κρύπτονται καὶ νὰ κυκλοφοροῦν συγχρόνως...»*

Η ουσιαστικότερη βοήθεια δόθηκε την παραμονή της σύλληψής τους μέσα στην Αθήνα. Τη νύχτα που προηγήθηκε, ο Δημ. Βρανόπουλος, με τη βοήθεια ανωτέρων και κατωτέρων αξιωματικών, χορήγησε εκατοντάδες πλαστές ταυτότητες σε Εβραίους, οι οποίοι κατόπιν έτρεχαν στο Τουρκικό Προξενείο όπου εφοδιάζονταν με διαβατήρια. Έτσι κατόρθωσαν να διαφύγουν στην Τουρκία.

Αυτό όμως δεν έγινε δυνατό να εφαρμοστεί στις άλλες πόλεις, όπου η σύλληψη τους πραγματοποιήθηκε σε μεγάλη έκταση. Τελευταίοι υπέστησαν τη μοίρα τους οι Εβραίοι της Κέρκυρας, οι οποίοι μόνο τη 19η Ιουνίου 1944 συγκεντρώθηκαν και παραλήφθηκαν από τη «Φελντικομαντατούρ 1032» (1.795 άτομα). Η καθυστέρηση οφειλόταν σε επίμονη κωλυσιεργία του Γερμανού στρατιωτικού διοικητή Κέρκυρας συνταγματάρχη Ζαίγκερ, ο οποίος διακρινόταν για τα ανθρωπιστικά του αισθήματα. Και, προβλέποντας ότι σε λίγους μήνες θα εγκαταλείπονταν η Κέρκυρα, έκανε το παν για να μην προφτάσει έως τότε να εφαρμόσει το αδυσώπητο σχέδιό του ο αξιωματικός των Es-Es Μπούργκερς, ο οποίος είχε έρθει στο νησί γι' αυτόν ειδικά τον σκοπό. Τελικά όμως ο Ζαίγκερ έχασε το παιχνίδι του δρόμου. Τέσσερις μήνες πριν λήξει η Κατοχή στην Κέρκυρα, οι Εβραίοι έφυγαν. Δεν γύρισαν παρά 187.

Συνολικά, από τους 77.377 Εβραίους όλης της Ελλάδας, μόνον 10.226 διασώθηκαν. Χάθηκαν δηλαδή 66.000, με ποσοστό εξόντωσης 87%, ένα από τα υψηλότερα της Ευρώπης. Αυτός ο αφανισμός δείχνει το μέτρο της σκληρής βίας και τρομοκρατίας που εφάρμοσαν οι Γερμανοί στη χώρα μας.

**Σόλων-Ζέφυρος
Γρηγοριάδης**

Δημοσιογράφος,
συγγραφέας

Γεννήθηκε στην Καστοριά τον Φεβρουάριο του 1912. Αποφοίτησε από τη σχολή Ναυτικών Δοκίμων και ονομάστηκε σημαιοφόρος του Πολεμικού Ναυτικού το 1932. Από το 1935 άρχισε τη δημοσιογραφική του καριέρα στην εφημερίδα *Εθνος* ως αρθρογράφος, σε θέματα διεθνούς στρατηγικής, πολιτικής και οικονομίας. Διετέλεσε διευθυντής του *Ρίζου της Δευτέρας* (1946-47) και του *Ταχυδρόμου* (1950) και διευθυντής σύνταξης της *Ακροπόλεως* (1950-66). Στη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε στον αντιστασιακό Τύπο, ενώ διετέλεσε επίσης εθνοσύμβουλος στις Κορυσχάδες και διοικητής μοίρας του αντάρτικου Ναυτικού (ΕΛΑΝ). Υπήρξε ο πρώτος Έλληνας δημοσιογράφος που καθιέρωσε τα ιστορικά αναγνώσματα στον ημερήσιο, εβδομαδιαίο και περιοδικό Τύπο (δημοσίευσε πάνω από 200). Πολλά άρθρα του για τη διεθνή στρατηγική και πολιτική δημοσιεύτηκαν σε ξένες μεγάλες εφημερίδες ή αναδημοσιεύτηκαν σε επίσημες στρατιωτικές επιθεωρήσεις του εξωτερικού. Ελαβε μέρος σε πολλές αποστολές, με σημαντικότερες αυτές στην Πολωνία (1939), στην Αίγυπτο (1939), σε Φινλανδία και Γαλλία (1940), στο Βερολίνο (1953), στο Βιετνάμ (1966), στην Πράγα (1968) κ.α. Στο πλούσιο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται τα εξής βιβλία: *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974, Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης, Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-1949, Οικονομική Ιστορία Ελλάδας, Τα Φοβερά Ντοκουμέντα, Επεισόδιο Κέρκυρας*. Για το δημοσιογραφικό και συγγραφικό του έργο τιμήθηκε με το βραβείο «Αθανάσιος Μπότσης». Διετέλεσε μέλος της Ένωσης Συντακτών. Πέθανε στην Αθήνα, το 1994.

Στο Κάιρο μάλιστα ο υπόγειος πόλεμος μεταξύ του βασιλιά και των άγγλων υποστηρικτών του, που βλέπουν θετικά την επιστροφή του στην Ελλάδα μετά το τέλος του πολέμου και της «παλαιάς συμμορίας» όπως αποκαλούν οι Βρετανοί τους εκπροσώπους των αστικών κομμάτων.

Ο ηρωισμός της Ελληνικής Ταξιαρχίας στο Ελ Αλαμείν, ο διχασμός των αξιωματικών σε Δημοκρατικούς και Βασιλόφρονες και η εμφάνιση των αριστερών στρατιωτικών με το κίνημα της ΑΣΟ δημιουργούν νέα δεδομένα, οι συνέπειες των οποίων θα φανούν στο εγγύτατο μέλλον. Τα «Ιουλιανά του 1943» προμηνύουν την επερχόμενη καταιγίδα.

Στην Ελλάδα φουντώνει το αντάρτικο, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ αυξάνονται ραγδαία, η δημιουργία της ΕΠΟΝ βγάζει τη νεολαία στον αγώνα, η σύγκρουση ΕΛΑΣ – ΕΔΕΣ είναι οριστική οδηγώντας στην εκκαθάριση του ΕΔΕΣ και η «Ελεύθερη Ελλάδα» είναι πλέον γεγονός. Ο γερμανόδουλος πρωθυπουργός Ι. Ράλλης, την ώρα που οι Ιταλοί παραδίδονται στον ΕΛΑΣ μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, ιδρύει τα Τάγματα Ασφαλείας, με σκοπό τη «σταυροφορία κατά του ΕΑΜ – ΚΚΕ». Η θυσία των 200 αγωνιστών στη Καισαριανή, οι εκτελέσεις στο Χαϊδάρι και τα ολοκαυτώματα των Καλαβρύτων και του Διστόμου από τους Γερμανούς και τους έλληνες συνεργάτες τους συγκλονίζουν τον κόσμο.

